

Sue Prideaux

SUNT DINAMITĂ!

Viața lui Nietzsche

Table of Contents

[Lista ilustrațiilor](#)

[Nota traducătorului](#)

[Mulțumiri](#)

[1. O serată muzicală](#)

[2. Atena noastră, a germanilor](#)

[3. Cum devii ceea ce ești](#)

[4. Naxos](#)

[5. Nașterea tragediei](#)

[6. Bordeiul otrăvit](#)

[7. Cutremur de idei](#)

[8. Ultimul discipol și primul discipol](#)

[9. Spirite libere și nu chiar atât de libere](#)

[10. Omenesc, prea omenesc](#)

[11. Călătorul și umbra sa](#)

[12. Filosofie și eros](#)

[13. Ucenicul filosofului](#)

[14. Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut](#)

[15. Numai acolo unde sunt morminte sunt și învieri](#)

[16. M-a atacat!](#)

[17. Declamând în abis](#)

[18. Lamaland](#)

[19. Sunt dinamită!](#)

[20. Amurg la Torino](#)

[21. Minotaurul din peșteră](#)

[22. Locatarul gol al unor camere mobilate](#)

[Aforisme](#)

[Cronologie](#)

[Note](#)

[Bibliografie selectivă](#)

[Index](#)

[Ilustrații](#)

Sue Prideaux

SUNT DINAMITĂ!
Viața lui Nietzsche

Traducere de Bogdan-Alexandru Stănescu

POLIROM
2020

Sue Prideaux, *I Am Dynamite! A Life of Friedrich Nietzsche*

© Sue Prideaux, 2018

All rights reserved

© 2020 by Editura Polirom, pentru ediția în limba română

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8572-1

ISBN PDF: 978-973-46-8573-8

ISBN print: 978-973-46-8137-2

Coperta: Radu Răileanu

Pe copertă: Edvard Munch (1863-1944), *Friedrich Nietzsche* (1906, ulei pe pânză),

Thielska Galleriet, Stockholm

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!
Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

SUE PRIDEAUX, scriitoare anglo-norvegiană cu studii de istoria artei. A mai publicat patru romane și două biografii, *Edvard Munch: Behind the Scream* (2007, carte distinsă cu James Tait Black Memorial Prize pentru biografie) și *Strindberg: A Life* (2013, carte inclusă pe lista scurtă pentru Samuel Johnson Prize pentru nonficțiune și recompensată cu Duff Cooper Prize). *Sunt dinamită!* a fost desemnată de revista *The Times* biografia anului 2018 și a câștigat Hawthornden Prize în 2019.

Lista ilustrațiilor

1. Tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig Nietzsche. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/323*
2. Mama lui Nietzsche, Franziska, născută Oehler. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/315*
3. Friedrich Nietzsche la 17 ani. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/1*
4. Sora lui Nietzsche, Elisabeth, la 17 ani. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/158*
5. Richard și Cosima Wagner (1875). *Fritz Luckhardt / Imagno / Getty Images*
6. Cosima Wagner (cca 1870). *Imagno / Getty Images*
7. Tribschen, casa lui Wagner. *Prin amabilitatea autoarei*
8. Capela de pe muntele Pilatus. *Prin amabilitatea autoarei*
9. Mult iubitul Sils Maria. *Prin amabilitatea autoarei*
10. Autoarea lângă stâncă unde Nietzsche a trăit revelația Zarathustra. *Prin amabilitatea autoarei*
11. Casa lui Gian Durisch din Sils Maria. *Prin amabilitatea autoarei*
12. Lou Salomé. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/92*
13. Lou Salomé ridică biciul asupra lui Nietzsche și a lui Paul Rée. *AKG5714418 – Heritage Images / Fine Art Images / AKG Images*
14. Försterhof, Paraguay. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/568*
15. Nietzsche în deplinătatea puterilor. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/18*
16. Mașina de scris a lui Nietzsche. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, 100-2013-0842*
17. Nietzsche își anunță cartea *Așa grăit-a Zarathustra* (1883). *AKG9666 – AKG Images.*
18. Nietzsche nebun în grija mamei sale (1890). *AKG144476 – AKG Images*
19. Elisabeth pozează iubitoare, aplecată deasupra fratelui său. *Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, Nietzsche-Ikonographie, GSA 101/37*
20. Hitler la înmormântarea lui Elisabeth. *Heinrich Hoffmann / Ullstein Bild via Getty Images*
21. Măștile mortuare ale lui Nietzsche. © *Ute Schendel*

Nota traducătorului

Dat fiind că unica ediție românească ce urmează în traducere ediția critică științifică germană s-a oprit la volumul al șaselea, am utilizat până unde a fost posibil, în citare, respectiva ediție: Friedrich Nietzsche, *Opere complete*, ediție critică științifică în 15 volume de Giorgio Colli și Mazzino Montinari, traducere de Simion Dănilă, Editura Hestia, Timișoara (1997-2005): vol. 1, Poezia; vol. 2, *Nașterea tragediei. Considerații inactuale* I-IV. *Scrieri postume*; vol. 3, *Omenesc, prea omenesc* I-II; vol. 4, *Aurora. Idile din Messina. Știința veselă*; vol. 5, *Așa grăit-a Zarathustra* I-IV; vol. 6, *Dincolo de bine și de rău. Despre genealogia moralei*. Din păcate, pentru operele citate de autoare ce urmează cronologic după volumul *Despre genealogia moralei* a trebuit să apelăm la ediții românești care nu au utilizat ediții originale epurate de intervențiile lui Elisabeth Nietzsche și ale echipei de editori ai arhivei Nietzsche aflați în grațiile ei. Este vorba despre *Ecce homo* (prefață de Vasile Muscă, traducere de Victor Scoradeț, Editura Ideea Europeană, București, 2016), *Amurgul idolilor* (traducere de Alexandru Al. Șahighian, în Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă • Genealogia moralei • Amurgul idolilor*, Editura Humanitas, București, 1994), *Antichristul* (traducere, note și postfață de Vasile Muscă, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2003), *Cazul Wagner* (traducere de Alexandru Leahu, Editura Humanitas, București, 2004). Citatele oferite de autoare din scrisorile și carnetele lui Nietzsche, care nu au fost traduse în limba română, sunt traduse în prezenta ediție din limba engleză.

Pentru Georgia, Alice, Mary, Sam și George
Fie să deveniți ceea ce sunteți, după ce ați aflat ce înseamnă asta.

Mulțumiri

Mulți oameni m-au ajutat, în diferite feluri, de-a lungul celor patru ani cât a durat călătoria acestei cărți. Le sunt recunoscătoare celor pe care i-am cunoscut, dar și celor pe care nu am avut ocazia să-i cunosc. Le sunt recunoscătoare învățaților pasionați de opera lui Nietzsche, vii sau morți, care au limpezit și au tradus textele, în anumite cazuri înlăturând ulterioarele intervenții editoriale creative, pentru a ajunge la originalul textului lui Nietzsche, despărțind adevărul de fals în interiorul *Nachlass*-ului, moștenirea literară a autorului.

Le mulțumesc editorilor mei din Marea Britanie și din SUA, Mitzy Angel și Tim Duggan, pentru că au pus în mișcare noi vehicule de interpretare. Îi mulțumesc lui Nigel Warburton, care a dat dovadă de enormă generozitate și a lovit cu ciocanul său într-un mod foarte eficient, în timp ce revizua partea filosofică a materialului.

În Elveția și Germania: Erdmann von Wilamowitz-Moellendorff, de la Biblioteca Herzogin Anna Amalia din Weimar, Tanja Fehling de la Klassik-stiftung.de, profesorul Peter André Block și dr. Peter Villwock de la Nietzsche-Haus din Sils Maria și Katya Fleischer de la Richard Wagner Museum din Tribschen.

În Marea Britanie, le mulțumesc lui Felicity Bryan, Michele Topham și întregii echipe de la Felicity Bryan Associates. La Faber, mulțumiri speciale merg spre Laura Hassan, Emmie Francis, Donna Payne, Anne Owen, Anna Davidson, John Grindrod și Sophie Portas. Mulțumesc, Eleanor Rees, pentru corectură și lui Rachel Thorne pentru obținerea drepturilor pentru utilizarea citatelor. Mulțumesc, Louise Duffett (rudă a lui Harry Kessler) și Classics Department of Godolphin School din Londra. Mulțumesc lui Roger Lomax pentru că a verificat complicatele valute ale secolului al XIX-lea și Laurei Sanderson pentru o discuție amuzantă despre aforisme. Sunt recunoscător echipei de la Andrew Nurnberg și, ca de obicei, angajaților omniscienți de la London Library.

În SUA, pe lângă Tim Duggan, le mulțumesc lui George Lucas, William Wolfslau și Hilary McClellen pentru verificarea datelor.

Mulțumiri speciale pentru Gillian Malpass, Christopher Sinclair-Stevenson și regretatul Tom Rosenthal, care mi-au dat cu toții sprijinul și curajul de care aveam nevoie încă de la bun început, lui Antony Beevor, Artemis Cooper, Lucy Hughes-Hallet și Sarah Bakewell pentru conversațiile utile pe care le-am purtat și familiei mele pentru tactul de care a dat dovadă, pentru critici, pentru munca de cercetare și pentru că a tolerat fantoma din casă.

1

O serată muzicală

Dacă vrei să scapi de sub o presiune insuportabilă, atunci ai nevoie de hașiș. Ei bine, eu am avut nevoie de Wagner. Wagner este antidotul *par excellence* a tot ceea ce este german.

Ecce homo, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 61*

Pe data de 9 noiembrie 1868, tânărul Nietzsche, în vârstă de 25 de ani, i-a descris lui Erwin Rohde, prietenul și colegul său de la Universitatea din Leipzig, comedia pe care intenționa s-o scrie.

„Titlurile actelor comediei mele”, îi scria el, „sunt următoarele:

1. O întâlnire de seară a societății sau Asistentul.
2. Croitorul refuzat.
3. O întâlnire cu X.

Distribuția include câteva bătrâne.

Joi seara, Romundt m-a dus la teatru, față de care sentimentele mele devin foarte reci... am stat în lojă asemenea olimpicienilor așezați pe tronuri la o judecată și am asistat la o tâmpenie numită *Graf Essex*. Bineînțeles că l-am boscorodit pe răpitorul meu...

Prima conferință a semestrului din cadrul Societății Clasiciste fusese programată pentru seara următoare, iar eu fusesem rugat cu foarte multă curtoazie să preiau această sarcină. Am fost nevoit să scot la bătaie un întreg arsenal academic, dar, imediat ce m-am pregătit, am și avut plăcerea să găsesc o mulțime întunecată de vreo 40 de ascultători... am

vorbit destul de liber, ajutându-mă doar de notițele de pe o bucată de hârtie... Cred că va fi în regulă cariera asta academică. Când am ajuns acasă, am găsit un bilet ce-mi era adresat, cu următoarele cuvinte: «Dacă vreți să-l întâlniți pe Richard Wagner, veniți la 3.45 p.m. la Café Théâtre. Windisch».

Surpriza asta mi-a cam învolburat mintea... bineînțeles că m-am repezit să-l găesc pe onorabilul nostru amic Windisch, care mi-a dat mai multe informații. Wagner se afla strict incognito la Leipzig. Presa nu știa nimic, iar servitorilor li se ordonase să fie muți ca niște morminte în livrea. Ei bine, sora lui Wagner, Frau Professor Brockhaus¹, femeia aceea inteligentă pe care o știm amândoi, o prezentase pe buna ei prietenă, Frau Professor Ritschl, fratelui ei. În prezența lui Frau Ritschl, Wagner interpretează *Meisterlied* [Cântecul Premiat al lui Walther din cea mai recentă operă a lui Wagner, *Die Meistersinger*, ce avusese premiera cu câteva luni în urmă], iar femeia asta de treabă îi spune că respectivul cântec îi era deja cunoscut. [Îl ascultase cântat și interpretat de Nietzsche, deși partiturile fuseseră publicate foarte recent.] Bucurie și uimire pentru Wagner! Își exprimă suprema dorință de a mă întâlni incognito; urmează să fiu invitat duminică seara...

Pe parcursul zilelor următoare, starea mea sufletească a fost ca desprinsă dintr-un roman: crede-mă, preliminariile acestei prime întâlniri, luând în considerare cât de inabordabil este bărbatul acesta excentric, mă apropiau de tărâmul basmelor. Gândindu-mă că aveau să fie invitați mulți oameni, m-am hotărât să mă îmbrac foarte elegant și am fost fericit când croitorul meu mi-a promis că-mi va termina noul costum de seară chiar în acea duminică. Era o zi oribilă, cu viscol și zăpadă. M-am cutremurat numai la gândul de a ieși din casă, așa că am fost bucuros când m-a vizitat Roscher² după-amiază ca să-mi spună câteva lucruri despre eleați [școală de filosofie greacă timpurie, datând probabil din secolul al VI-lea î.e.n.] și despre Dumnezeu în filosofie. În cele din urmă s-a întunecat, croitorul nu venise și sosise momentul ca Roscher să plece. L-am însoțit, în ideea că voi continua drumul până la croitor. Acolo i-am găsit pe sclavii lui agitându-se înnebuniți în jurul

costumului meu; au promis să-l trimită în trei sferturi de oră. Am plecat mulțumit, m-am oprit la Kintschy [un restaurant din Leipzig frecventat asidu de studenți] și am citit *Kladderadatsch* [revistă satirică ilustrată] și, spre încântarea mea, am găsit o știre conform căreia Wagner se afla în Elveția. În tot timpul acesta eu știam că urma să-l întâlnesc în aceeași seară. Mai știam, de asemenea, că ieri primise o scrisoare din partea micului rege [Ludovic al II-lea al Bavariei] avându-l ca destinatar pe *Marele compozitor german Richard Wagner*.

Ajuns acasă, nu am găsit nici un croitor. Am citit destul de neatent disertația despre Eudocia³, deranjat fiind din când în când de o bubuitură puternică, dar îndepărtată. În cele din urmă, am fost convins că cineva aștepta în fața porții patriarhale, din fier forjat; era încuiată, ca și ușa din față a casei. Am strigat peste grădină către bărbatul respectiv și i-am spus să vină prin spate. Era imposibil să te faci înțeles prin ploaie. Întreaga casă era în picioare. În sfârșit, poarta a fost deschisă și un bătrânel a urcat la mine-n cameră cu un pachet. Era 18.30, vremea să-mi pun hainele și să mă pregătesc, dat fiind că locuiesc destul de departe. Bărbatul are hainele mele, le probez; se potrivesc. Un moment sinistru: îmi înmânează chitanța. O iau politicos; el vrea să fie plătit la predarea bunurilor. Eu sunt uimit și-i explic că nu voi negocia cu el, un angajat, ci doar cu croitorul însuși. Bărbatul mă presează. Timpul mă presează. Pun mâna pe haine și încep să mă îmbrac. El pune mâna pe haine și nu mă lasă să mă îmbrac – eu trag cu forță, el trage cu forță. Scenă: mă lupt, îmbrăcat doar în cămașă, încercând să-mi trag pantalonii cei noi.

Un semn de demnitate, o amenințare solemnă. Blestemându-i pe croitorul meu și pe asistentul său, jur răzbunare. Între timp, el dispare cu lucrurile mele. Sfârșitul Actului II. Meditez întins pe canapeaua mea, îmbrăcat doar în cămașa cu poale, și iau în considerare catifeaua neagră, întrebându-mă dacă e destul de bună pentru Richard.

Afară plouă cu găleata. Opt fără un sfert. La șapte și jumătate trebuia să ne întâlnim la Café Théâtre. Mă năpustesc în noaptea vântoasă, umedă, un omuleț în negru, fără haină de seară.

Intrăm în salonul foarte confortabil al familiei Brockhaus; nu e nimeni în afară de cercul familial, de Richard și de noi doi. Îi sunt prezentat lui Richard și îi vorbesc în termeni foarte respectuoși. Vrea să cunoască detaliile exacte ale împrejurărilor în care am devenit familiar cu muzica lui, blestemă toate punerile în scenă ale operelor sale și-și râde de dirijorii care se adresează orchestrelor pe un ton mios: «Domnilor, mai cu pasiune aici. Oameni buni, un pic mai pasional!»...

Înainte și după cină Wagner a interpretat toate părțile importante din *Meistersinger*, imitând toate vocile cu mare exuberanță. Este, într-adevăr, un om fabulos de vivace și de înfocat, care vorbește repede, e foarte inteligent și transformă o petrecere foarte intimă cum e aceasta într-o întâlnire extrem de veselă. Printre picături, am purtat cu el o discuție destul de lungă despre Schopenhauer; vei înțelege cât de mult m-am bucurat să-l aud vorbind despre Schopenhauer cu o căldură de nedescris, ca despre unicul filosof care a surprins esența muzicii”.

Scrierile lui Schopenhauer erau la vremea respectivă puțin cunoscute, chiar și mai puțin prețuite. Universitățile erau foarte reticente să-i recunoască până și calitatea de filosof, dar Nietzsche fusese furat de vârtejul entuziasmului pentru Schopenhauer, pentru că descoperise de curând, din întâmplare, *Lumea ca voință și reprezentare*, aceeași întâmplare sau, cum îi plăcea să spună⁴, aceeași înlănțuire de coincidențe funeste aranjate pesemne de mâna sigură a instinctelor ce conduseseră la prezenta întâlnire cu Wagner din salonul familiei Brockhaus.

Prima verigă din lanț fusese făurită cu o lună înaintea întâlnirii, când Nietzsche ascultase preludiile celor mai recente opere ale lui Wagner, *Tristan și Isolda* și *Die Meistersinger von Nürnberg*. „Fiecare fibră, fiecare nerv din corpul meu s-au înflorat”, a scris el în aceeași zi și s-a apucat să învețe partiturile pentru pian. Apoi, Ottilie Brockhaus îl auzise cântând și îi împărtășise vestea fratelui său, Wagner. Acum, a treia verigă: adâncă prețuire a lui Wagner pentru obscurul filosof ale cărui scrieri fuseseră mângâierea lui Nietzsche atunci când sosise

pentru prima oară la Leipzig, dezrădăcinat și nefericit, cu trei ani în urmă.

„Trăiam pe atunci într-o stare de indecizie fără leac, singur în fața anumitor experiențe și dezamăgiri, lipsit de principii fundamentale, deznădăjduit și fără nici o singură amintire plăcută... Într-o zi am găsit o carte într-un anticariat, am luat-o în mâini ca pe un obiect total necunoscut și am răsfoit-o. Nu știu ce demon mi-a șoptit: ia cartea asta acasă cu tine. A fost contrar obiceiului meu de a ezita în momentul cumpărării cărților. Odată ajuns acasă, m-am aruncat pe sofa cu noua mea comoară și am lăsat geniul acela întunecat și plin de energie să mă străbată... Am văzut în el o oglindă în care să-mi contemplu lumea, viața și propria natură în grandoearea lor înspăimântătoare... aici am văzut boala și sănătatea, exilul și refugiul, Raiul și Iadul.”⁵

Dar n-a fost vreme să vorbească mai mult despre Schopenhauer în seara aceea, în salonul familiei Brockhaus, pentru că ceea ce Nietzsche a descris drept spiralele verbale ale lui Wagner, geniul lui de a sculpta nori, felul în care schița vârtejuri, în care vorbele lui izbucneau și se răsuceau în aer, capacitatea lui de a fi peste tot și nicăieri⁶ se cumula rapid, încontinuu.

Scrisoarea continuă:

„După [cină], Wagner a citit un fragment din autobiografia la care scria, o scenă pur și simplu încântătoare din anii lui de student la Leipzig, la care încă nu se poate gândi fără să izbucnească în râs; și scrisul lui e plin de talent și inteligență. În cele din urmă, pe când ne pregăteam amândoi de plecare, mi-a strâns călduros mâna și m-a invitat prietenește să-l vizitez ca să cântăm și să discutăm filosofie; de asemenea, mi-a încredințat sarcina de a le familiariza pe sora lui și pe rudele ei cu muzica lui, pe care am acceptat-o în mod solemn. O să-ți povestesc mai multe când voi putea privi cumva seara aceasta cu mai multă obiectivitate și distanțare. Deocamdată, un salut călduros și urări de sănătate. F.N.”.

Când Nietzsche a ieșit din vila masivă, bine poziționată la întretăierea a două străzi, a profesorului Brockhaus, a fost izbit la fiecare colț de stradă de rafale de vânt și de lapoviță, până a

ajuns înghețat pe Lessingstrasse nr. 22, unde ocupa cu chirie o cameră spațioasă, goală, ce aparținea profesorului Karl Biedermann, editor al ziarului liberal *Deutsche Allgemeine Zeitung*. Își descrie starea ca fiind o euforie de neimaginat. Îl descoperise pe Wagner în școală. „Luând în considerare toate aspectele, nu mi-aș fi suportat tinerețea fără muzica lui Wagner”⁷, scria el, iar vraja pe care a exercitat-o compozitorul asupra lui nu avea să se risipească niciodată. Wagner e persoana care apare în scrierile lui Nietzsche mai frecvent decât oricare alta, incluzându-i aici pe Christos, Socrate sau Goethe⁸. Prima lui carte i-a fost dedicată lui Wagner. Două dintre cele 14 cărți ale sale conțin numele lui Wagner în titlu. În ultima lui carte, *Ecce homo*, Nietzsche a scris că tot mai caută, în orice domeniu artistic, o operă „de o fascinație la fel de periculoasă, de o nesfârșire la fel de înfiorătoare și de dulce precum *Tristan*”⁹.

Încă de la o vârstă fragedă, ambiția lui Nietzsche a fost să devină muzician, dar, ca elev uimitor de inteligent dintr-o școală privată de înaltă calitate unde cuvintele contau mai mult decât muzica, pe la 18 ani renunțase fără tragere de inimă la această idee. În momentul întâlnirii cu Wagner nu era încă filosof, ci doar student la Universitatea din Leipzig, unde studia filologia clasică, știința limbilor clasice și lingvistica.

Un tânăr plăcut, cultivat, serios, mai curând rigid, era bine făcut, dar nu gras. În fotografii arată de parcă ar purta haine de căpătat; mânecile și manșetele pantalonilor nu cad unde ar trebui, iar nasturii sacourilor stau să plesnească. Scund și cu o înfățișare ștearsă, era salvat de la insignifianță de o pereche de ochi foarte pătrunzători. Una dintre pupile îi era un pic mai mare decât cealaltă. Unii spun că avea irișii căprui, alții că ar fi fost albaștri-cenușii. Prin ei privea lumea cu acea nesiguranță cețoasă a oamenilor cu miopie extremă, dar, odată concentrată, privirea lui era descrisă drept pătrunzătoare, penetrantă și neliniștitoare; făcea să-ți rămână minciuna-n gât.

În zilele noastre îl cunoaștem din fotografii, busturi și portrete făcute în ultimii ani de viață, când gura și cea mai mare parte a bărbiei sunt complet ascunse de mărețele mustați ca niște coarne de berbec, însă fotografiile făcute alături de

colegii săi de facultate din anii petrecuți la Universitatea din Leipzig ne arată că, într-o epocă a părului facial impozant, al lui nu era, prin comparație, impresionant. Se vede că buzele îi erau pline și frumos conturate, lucru confirmat ulterior de Lou Salomé, una dintre puținele femei care l-au sărutat, și putem vedea, de asemenea, că avea bărbia fermă și rotundă. Așa cum moda intelectuală precedentă presupunea plete și cravate de mătase purtate neglijent, pentru a arăta apartenența la romantism, tot așa Nietzsche își semnala apartenența la raționalismul postromantic punându-și în evidență uimitoarea frunte, lăcaș al uimitorului său creier, și ascunzându-și buzele senzuale și bărbia hotărâtă.

Nietzsche devenea din ce în ce mai nefericit ca filolog. Într-o scrisoare trimisă la 11 zile după întâlnirea cu Wagner, se descrie pe el și pe colegii săi filologi ca pe „cloaca fermentând a filologiei timpurilor noastre și în fiecare zi trebuie să le observ colcăiala ca de cârțițe, obrajii buhăiți și ochii orbi, bucuria lor când prind viermi și indiferența în fața adevăratelor probleme, a problemelor urgente ale vieții”¹⁰. Pesimismul îi era adâncit și mai mult de faptul că se dovedea a fi excepțional la respectivele colcăieli de cârțiță pe care le disprețuia, atât de bun încât i s-a oferit curând Catedra de filologie clasică de la Universitatea din Basel, devenind astfel cel mai tânăr profesor al lor, însă gloria aceasta nu-l ajunsese încă în seara când Wagner l-a tratat ca pe un egal și i-a dat semne că i-ar face plăcere să continue această legătură. Era o onoare extraordinară.

Cunoscut pur și simplu ca „Maestrul”, compozitorul se afla pe la jumătatea celui de-al șaselea deceniu de viață și se bucura de notorietate în întreaga Europă. Fiecare mișcare pe care o făcea avea ecouri în presă, așa cum descoperise Nietzsche în seara respectivă, citind *Kladderadatsch* la cafenea. Dacă Wagner vizita Anglia, regina Victoria și prințul Albert îi solicitau plini de curtoazie compania. În Paris, prințesa Pauline von Metternich se ocupa de afacerile lui. Regele Ludovic al Bavariei i se adresa lui Wagner cu „adoratul și angelicul meu prieten” și plănuia să remodeleze orașul München în onoarea muzicii lui.

Ludovic a murit înainte să-și înfăptuiască planurile extravagante (fiind probabil asasinat ca să nu-și realizeze

planurile nebunești de construcție care i-ar fi falimentat țara), dar încă putem vedea proiectele arhitectului: un bulevard nou ce ar fi tăiat centrul orașului, ar fi traversat râul Isar pe un impresionant pod din piatră, amintind de podul-curcubeu al lui Wotan, ce duce spre Walhalla în *Inelul* lui Wagner, și s-ar fi oprit în dreptul unei enorme săli de operă ca un Colosseum tăiat în două, pe verticală, cu două aripi adăugate pe fiecare parte. Pentru regele Ludovic, muzica lui Wagner era „cea mai frumoasă, suprema și unica mea consolare”, sentimente pe care le-a trăit adesea și Nietzsche în legătură cu ea.

Încă din fragedă copilărie, Nietzsche fusese extrem de sensibil la muzică. Amintirile familiei legate de copilăria lui sugerează că muzica ar fi fost pentru el mai importantă decât vorbirea: era un copil mic ce tăcea atât de fermecător, încât prezența lui era singura pe care tatăl său, pastorul Carl Ludwig Nietzsche¹¹, o tolera în biroul lui lambrizat în timp ce rezolva treburile parohiei sau își compunea predicile. Tatăl și fiul petreceau împreună ore și zile într-o dulce monotonie, dar, la fel ca mulți alți copii de 2-3 ani, micuțul Nietzsche avea uneori crize paroxistice de furie, când țipa și dădea furios din mâini și din picioare. În acele momente nimic nu-l putea împăca, nici prezența mamei, nici jucăriile, nici mâncarea sau băutura, ci doar tatăl, care se așeza la pian și începea să cânte.

Cetățean al unei națiuni muzicale, pastorul Nietzsche era un interpret desăvârșit la claviatură; veneau oameni de la kilometri buni să-l asculte cântând. Era pastor luteran al parohiei din Röcken, la sud de Leipzig, unde Johann Sebastian Bach deținuse funcția de director muzical timp de 27 de ani, până la moartea sa. Carl Ludwig era cunoscut pentru recitalurile sale din Bach. Mai neobișnuit însă e faptul că era cunoscut și pentru talentul lui excepțional de a improviza, talent pe care Nietzsche avea să-l moștenească.

Strămoșii lui Nietzsche fuseseră oameni de origine modestă din Saxonia, măcelari și țărani ce-și duceau viața în zona din jurul orașului episcopal Naumburg. Tatăl lui Carl Ludwig, Friedrich August Nietzsche, a ridicat familia pe scara socială devenind pastor și a dus-o chiar mai departe căsătorindu-se cu Erdmuthe Krause, fiică de arhidiacon. O femeie cu simpatii

napoleoniene radicale, Erdmuthe l-a născut pe tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig, pe 10 octombrie 1813, cu câteva zile înainte de Bătălia Națiunilor, numită și Bătălia de la Leipzig, în imediata vecinătate a câmpului de luptă unde Napoleon a fost învins. Nietzsche adora să spună povestea asta. Îl considera pe Napoleon ultimul mare nelegiuit, ultimul mânuitor al puterii lipsit de conștiință, sinteza dintre supraom și monstru, iar această conexiune mai curând inconsistentă îi dădea, după cum îi plăcea să creadă, un motiv fiziopsihologic prenatal pentru a fi fascinat de personaj. Una dintre ambițiile nerealizate ale vieții lui a fost să viziteze Corsica.

Carl Ludwig a fost, bineînțeles, predestinat să-și urmeze tatăl pe calea Bisericii. A urmat cursurile Universității din Halle, aflată în apropiere, ce era de mult renumită pentru cursurile de teologie. Aici a studiat teologia, latina, greaca și franceza, istoria grecilor și a evreilor, filologia clasică și exegeza biblică. Nu a fost un student eminent, dar nici unul slab. Era cunoscut pentru hărnicia lui și a câștigat un premiu pentru elocință. După ce a părăsit universitatea, la 21 de ani, a ocupat un post de preceptor în marele oraș Altenburg, aflat la 17 kilometri sud de Leipzig.

Carl Ludwig era conservator și regalist. Aceste calități solide l-au adus în atenția ducelui Joseph de Saxa-Altenburg, care l-a numit responsabil cu educația celor trei fiice ale sale, Therese, Elisabeth și Alexandra. Carl Ludwig nu avea încă 30 de ani, dar a reușit să se achite cu brio de însărcinare, fără ca măcar să existe umbra vreunei suspiciuni de legătură romantică.

După ce a fost șapte ani preceptor, a înaintat o cerere pentru postul de pastor al parohiei din Röcken, din câmpia fertilă, dar despădurită aflată la vreo șapte kilometri sud-vest de Leipzig. În 1842 s-a mutat în casa parohială împreună cu mama sa, Erdmuthe, acum văduvă. Casa parohială era lipită efectiv de una dintre cele mai vechi biserici din provincia Saxonia, o străveche biserică fortificată datând din prima jumătate al secolului al XII-lea. Sub domnia lui Frederic Barbarossa, turla ei înaltă, rectangulară a fost dublată în înălțime, pentru a veghea asupra câmpiei întinse apărute de Cavalerii de Kratzsch. În sacristie se afla efigia monumentală, din piatră, a unuia dintre cavaleri. Când era mic, pe Nietzsche îl îngrozea, mai ales când

razele soarelui îi cădea asupra ochilor din rubine încastrate, făcându-i să strălucească și să scânteieze.

În timpul unei vizite în parohia din Pobles, privirea pastorului Carl Ludwig, în vârstă de 29 de ani, a fost atrasă de fiica în vârstă de 17 ani a pastorului local. Deși fără prea multă educație, Franziska Oehler avea o credință creștinească simplă și profundă și nu-și dorea un destin mai glorios decât acela de a-și ajuta soțul în această vale a plângerii.

S-au căsătorit în ziua când el împlinea 30 de ani, pe 10 octombrie 1843. Carl Ludwig și-a mutat soața în parohia de la Röcken, unde gospodăria era dominată de Erdmuthe, ajunsă acum o *mater familias* intransigentă de 64 de ani ce purta boneta și buclele laterale respingătoare ale generației anterioare. Își iubea fiul în mod exagerat, controla finanțele familiei cu strictețe și controla gospodăria mai abitir cu ajutorul „auzului delicat”, ceea ce însemna că volumul discuțiilor trebuia ținut în permanență la nivelul *pianissimo*.

Ceilalți membri ai gospodăriei erau cele două surori vitrege mai mari ale pastorului, femei bolnăvicioase și nevrotice, mătușile lui Nietzsche, Auguste și Rosalie. Mătușa Auguste era o martiră a spațiului domestic, care nu-i permitea tinerei mirese Franziska să dea o mână de ajutor în bucătărie, ca nu cumva să-i facă viața mai ușoară. „Lasă-mi această unică mângâiere”, îi spunea mătușa Auguste Franziskăi, atunci când aceasta se oferea s-o ajute. Mătușa Rosalie avea înclinații mai intelectuale; martiriul ei erau acțiunile caritabile. Ambele mătuși sufereau cu nervii, problemă des întâlnită în epocă, și erau mereu la câțiva pași de cabinetul medical care nu reușea niciodată să le vindece. Acest triumvirat de femei mai în vârstă o făcea practic pe Franziska, mireasa, să fie inutilă în propria casă. Din fericire, la câteva luni după căsătorie, a rămas însărcinată cu Friedrich.

Friedrich Wilhelm Nietzsche s-a născut la data de 15 octombrie 1844 și a fost botezat în biserica din Röcken de tatăl său, care i-a pus numele regelui aflat pe tron, Friedrich Wilhelm al IV-lea al Prusiei. După doi ani, pe 10 iulie 1846, s-a născut o fată, botezată Therese Elisabeth Alexandra, după cele trei prințese de Altenburg al căror preceptor fusese tatăl ei. I s-a spus întotdeauna Elisabeth. Doi ani mai târziu s-a mai născut

un băiat, în februarie, și a fost botezat Joseph, după ducele de Altenburg.

Pastorul era și pios, și patriot, dar nu scăpase de afecțiunile nervoase de care sufereau mama și surorile sale vitrege. Se izola cu orele în birou, refuzând să mănânce, să bea sau să vorbească. Și mai alarmant, suferea atacuri de natură misterioasă, iar atunci se oprea în mijlocul frazei și rămânea cu privirea ațintită-n gol. Franziska dădea fuga să-l scuture ca să-l scoată din amorteala aceea, dar, când „se trezea”, nu-și amintea nimic din aceste întreruperi ale conștiinței.

Franziska l-a consultat pe doctorul Gutjahr, medicul familiei, al cărui diagnostic a fost de „nervi” și care i-a prescris odihnă, dar simptomele s-au înrăutățit, până când, în cele din urmă, pastorul nu a mai putut fi lăsat să-și îndeplinească îndatoririle față de parohie. Misterioasele crize paroxistice au fost diagnosticate drept „înmuieri ale creierului” și luni întregi a căzut pradă unei stări de prostrație, cu dureri de cap chinuitoare și accese de vomă, iar vederea i s-a deteriorat drastic, până aproape să orbească. În toamna anului 1848, la 35 de ani și căsătorit de doar cinci ani, a căzut la pat și practic viața lui de om activ a luat sfârșit.

Viața Franziskăi era înăbușită între Erdmuthe și cele două mătuși nevrotice, pe de o parte, și debilitatea crescândă a soțului ei, pe de altă parte. Adulții din parohie se încruntau mohorâți și-și făcea semne discrete, dar Franziska a reușit cumva să-și apere copiii de atmosfera aceea morbidă. Atât amintirile din copilărie ale lui Friedrich, cât și cele ale Elisabeth vorbesc despre libertatea și „ușurătatea ființei” pe care le simțeau fratele și sora în aparent nelimitatul lor spațiu de joacă ce includea mareața turlă a bisericii, livada și grădina de flori. Erau și iazuri înconjurate de sălcii plângătoare, în ale căror scorburile verzi se strecurau ca să asculte păsările cântând și să privească peștii cei iuți țâșnind pe sub suprafața lucioasă a apei. Simțeau cimitirul năpădit de ierburi din spatele casei ca fiind „prietenos”, dar nu se jucau printre străvechile lui cruci din piatră din cauza celor trei ferestruici lunguiețe și înguste din partea aceea a acoperișului casei, ce păreau a supraveghea de sus precum ochii atotvăzători ai Domnului.

Suferința lui Carl Ludwig s-a accentuat; și-a pierdut uzul vorbirii și în cele din urmă vederea i s-a deteriorat de tot, până la orbirea completă. Pe data de 30 iulie 1849 a murit, la doar 35 de ani.

„Parohia i-a pregătit o criptă din piatră... Ah, niciodată nu vor înceta să-mi răsunе-n urechi dangătele dogite ale acelor clopote; nici nu voi uita vreodată funebra melodie clocotitoare a imnului *Isus, mângâierea mea!* Sunetele orgii vuiiau prin cotloanele goale ale bisericii”, scria Nietzsche la 13 ani, amintindu-și aceste clipe din copilărie¹².

„În acea perioadă, am visat o dată că aud muzică de orgă venind din biserică, muzica pe care o ascultasem la înmormântarea tatălui meu. Când am putut distinge ce se afla în spatele acestor sunete, s-a deschis brusc un tumul din care a ieșit tata, înfășurat într-un lințoliu de pânză. S-a năpustit în biserică și s-a întors de acolo cu un copil în brațe. Mormântul s-a căscat din nou, lăsându-l să intre, apoi s-a închis la loc. Horcăiala orgii a încetat pe loc, iar eu m-am trezit. În ziua ce a urmat acelei nopți, micuțul Joseph s-a îmbolnăvit brusc, cuprins de crampe dureroase, și în câteva ore a murit. Durerea noastră nu a cunoscut margini. Visul meu se împlinise aievea. Micuțul trup a fost depus într-o odihnă în brațele tatălui său.”¹³

Cauzele degradării și morții pastorului Nietzsche au fost investigate în amănunțime. Dacă pastorul a murit nebun este o întrebare de importanță majoră pentru posteritate, dat fiind că Nietzsche însuși a avut simptome similare cu cele ale tatălui său înainte de a înnebuni, brusc și în mod dramatic, în 1888, când avea 44 de ani, rămânând nebun până la moartea survenită în 1900. Numărul mare de lucrări pe această temă continuă să crească, dar prima carte, *Über das Pathologische bei Nietzsche*, a fost publicată în 1902, la doar doi ani de la moartea lui Nietzsche. Autorul ei, dr. Paul Julius Möbius¹⁴, era un distins neurolog care făcea muncă de pionierat și care se specializa în boli nervoase ereditare de prin 1870. Möbius a fost numit de Freud unul dintre părinții psihoterapiei și, cel mai important, a avut acces direct la certificatul original de deces al pastorului Nietzsche, care menționa *Gehirnerweichung*, înmuierarea

creierului, termen utilizat în mod obișnuit în secolul al XIX-lea pentru a desemna o serie de boli cerebrale degenerative.

Interpretările moderne includ o degenerare generală, o tumoare a creierului, tuberculom cerebral sau chiar o sângerare internă la nivelul creierului, cauzată de o lovitură la cap. Spre deosebire de tatăl său, lui Nietzsche nu i s-a făcut autopsie, așa încât Möbius și investigatorii de mai târziu n-au putut realiza vreo comparație a celor două creiere post-mortem; însă Möbius, extinzând cercetările, a găsit o înclinație spre probleme psihice în ramura maternă a familiei. Un unchi s-a sinucis, preferând moartea, se pare, internării la *Irrenhaus*, azilul de nebuni. Pe linie paternă, o parte dintre frații și surorile bunicii lui Nietzsche, Erdmuthe, fuseseră descriși drept „anormali” din punct de vedere mintal. Unul dintre ei s-a sinucis, pe când alți doi au suferit de un tip de boală mintală, unul dintre ei având nevoie de îngrijire psihiatrică¹⁵.

Înainte de a părăsi această zonă a speculațiilor, trebuie să atingem și subiectul morții fratelui mai mic al lui Nietzsche. Joseph a avut niște crize înainte de a muri în urma unui accident cerebral terminal. Nu se poate trage o concluzie clară, dar nu încapă îndoială că familia Nietzsche era într-adevăr afectată de o puternică instabilitate mintală sau neurologică.

Carl Ludwig Nietzsche avea 35 de ani când a murit. Franziska avea 23, Nietzsche 4 și Elisabeth 3. Familiei i s-a cerut să elibereze casa parohială pentru a face loc noului locatar. Bunica Erdmuthe a hotărât să se întoarcă la Naumburg, unde avea niște cunoștințe sus-puse. Fratele ei fusese predicator la catedrală. A închiriat un apartament aflat la parter, pe Neugasse, o stradă modestă, însă respectabilă, cu case semidetașate. Erdmuthe și-a rezervat camera din față, iar în camera de alături le-a instalat pe mătușa Rosalie și pe mătușa Auguste.

Franziska avea o pensie de văduvă de nouă taleri pe an, la care se adăugau alți opt pe cap de copil. Suma era rotunjită de o mică pensie primită de la Curtea din Altenburg, dar nici așa nu îi ajungeau banii ca să se descurce. Ea și copiii au fost mutați în camerele cele mai proaste, din spatele casei, unde Nietzsche și sora lui împărțeau același dormitor.

„Era groaznic pentru noi să trăim la oraș, după ce trăiserăm la țară atâta timp”, scria Nietzsche; „evitam străzile întunecate și căutam locurile deschise, ca niște păsări ce încearcă să scape din colivie... bisericile uriașe și clădirile pieței, cu *Rathaus* [primărie] și fântâna, mulțimile de oameni cu care nu eram obișnuit... Am fost uimit de faptul că adesea oamenii aceștia nu se cunoșteau între ei... printre lucrurile cele mai neplăcute mie se numărau lungile străzi pavate”¹⁶.

Cu o populație de 15.000 de locuitori, Naumburgul era într-adevăr un loc intimidant pentru copiii din micul cătun Röcken. În zilele noastre, imaginea Naumburgului este una romantică, luată parcă dintr-o carte ilustrată, dintr-o anluminură a medievalei *Cărți a Orelor*, un mănunchi de turnuri înălțându-se dintr-un meandru al râului Saale, dar când familia Nietzsche s-a mutat acolo Saale nu era un șanț cu apă, pentru joacă, ci un adevărat mijloc de apărare străjuit de fortificații.

Cu doi ani înainte ca familia să fi venit la Naumburg, revoluțiile de la 1848-1849 zguduiseră Europa cu spasmele revoltelor libertariene pe care le urâse atât de mult muribundul tată monarhist al lui Nietzsche. Richard Wagner fusese însă un susținător înfocat al epocii revoluționare, așteptându-se ca aceasta să aducă o renaștere totală a artei, societății și religiei. Wagner a luptat umăr la umăr cu anarhistul rus Mihail Bakunin pe baricadele din Dresda, în timpul revoltei din mai 1849. A finanțat aprovizionarea rebelilor cu grenade. Când s-a descoperit acest lucru, a fost exilat, ceea ce explică de ce trăia în Elveția când a avut loc întâlnirea lui cu Nietzsche.

Germania anilor 1850 era Germania *Bund*-ului (1815-1866), o confederație de state formată atunci când s-a retrasat harta Europei la Congresul de la Viena, ce a urmat înfrângerii lui Napoleon. *Bund*-ul era alcătuit din 39 de state germane autonome, guvernate de prinți, duci, episcopi, electori ș.a. Această fragmentare în state mărunte, cu viziuni la fel de mărunte, implica inexistența unei armate naționale, a unei structuri de impozitare comune, a unei politici economice generale sau a unei autorități politice reale. Despoții se înfruntau cu ceilalți despoți, prea miopi pentru a vedea avantajele unificării. Ca o complicație suplimentară, *Bund*-ul

includea și cehi în Boemia, danezi în Holstein și italieni în Tirol. Hanovra a fost guvernată de regele Angliei până în 1837, Holsteinul de cel al Danemarcei, iar Luxemburgul era sub stăpânirea regelui Olandei. În 1815, când s-a format Deutscher Bund, Austria fusese membrul dominant al confederației, dar, pe măsură ce anii au trecut, iar puterea cancelarului austriac Metternich s-a risipit, Prusia, un stat mare și bogat în minereuri, a devenit din ce în ce mai prosperă și mai belicoasă, sub conducerea cancelarului Otto von Bismarck.

Orașul Naumburg, aflat în provincia Saxonia, îi aparținea regelui Prusiei. Caracterul de fortăreață al orașului, pe care și-l amintește Nietzsche, nu se datorează doar fricțiunilor din cadrul *Bund*-ului, ci și vremurilor când fusese amenințat de Franța. Noaptea, orașul era protejat de cinci porți grele. Doar dacă suna din răsputeri și mituia paznicii mai putea intra cineva după închidere. Nietzsche și sora lui făceau tot timpul excursii „prin munții frumoși, prin albiile râurilor, prin sălile castelelor”, dar trebuiau să fie cu urechea ciulită la Clopotul de Veghe (pe care mai târziu l-a descris în *Zarathustra* ca pe „clopotul ce a văzut mai multe decât oricare om, ce a numărat bătăile inimii îndurerate ale taților noștri”¹⁷), dacă nu voiau să treacă prin experiența îngrozitoare a lui Hänsel și Gretel, petrecându-și noaptea încuiați pe dinafară.

Naumburgul era împresurat de întunecatul Thüringer Wald, codrul Thuringiei: pădurea arhetipală germană, în care se aflau mormintele străvechilor eroi, peșterile balaurilor, dolmeni și abisuri întunecate care încă de la începuturile miturilor germane simbolizaseră iraționalitatea și caracterul incontrollabil ale subconștientului germanic. Wagner și-l va apropria pentru al său Wotan, aflat pe drumul interior spre haos, al cărui rezultat va fi distrugerea vechii ordini prin moartea zeilor și călcarea vechilor legăminte. Nietzsche îl va caracteriza la început drept demonic, apoi dionisiac.

Nimic nu ar fi putut fi mai apolinic, mai necesar și mai logic decât chiar orașul Naumburg. Apele râului Saale aduceau cu ele rațiunea, prosperitatea și un impuls spre conservatorismul romantic. La începuturi fusese un târg dedat negoțului, un loc al păcii vital, situat între străvechi triburi războinice. De-a

lungul vremii s-a transformat într-un centru medieval al meșteșugurilor germane și al negoțului între ghilde. Încă de la fondarea catedralei, din 1028, Biserica și statul crescuseră împreună, armonios și rațional, de-a lungul veacurilor, în special în veacurile protestante, așa că, atunci când Nietzsche a venit să locuiască la Naumburg, acesta era un mare oraș al stabilității burgheze, un loc al traiului curat. Minunile sale arhitecturale gemene, întrupate de catedrală și de la fel de magnifica primărie, demonstau la ce grad de prosperitate puteau ajunge Biserica și statul dacă virtuților civice și religioase li se permitea să devină inseparabile în urma unei cooperări armonioase în cadrul unei societăți conservatoare, dedicate confortului material.

În copilăria bunicii Erdmuthe la Naumburg, cercurile religioase fuseseră guvernate de idealurile luterane simpliste ale datoriei, modestiei, simplității și înfrânării, însă întoarcerea ei în oraș a coincis cu mișcarea Deșteptării, ce prețuia fervoarea și sublima revelație mai mult decât credința rațională. Oamenii se declarau renăscuți. Se autodemascau în public drept păcătoși cuprinși de disperare. Acest comportament ultramodern nu era pe placul doamnelor Nietzsche; și, cu toate că intenția ca Nietzsche să-și urmeze tatăl și bunicul în cariera bisericească era neclintită, nici nu se punea problema ca familia să facă parte dintr-un asemenea cerc eclesiastic exhibiționist. În schimb, și-au făcut prietene printre nevestele funcționarilor de la Curte și ale judecătorilor de la Înalta Curte, o parte înstărită și puternică a societății provinciale, care nu se lăsa tulburată de idei noi.

În cadrul societății conservatoare ce se mișca cu viteza melcului, cele două văduve de preoți, Erdmuthe și Franziska, cu situația lor stabilă, deși nu foarte prosperă, ocupau cu succes poziția de femei onorabile ce puteau fi folositoare vechii gărzi, în schimbul unui patronaj discret. Nietzsche era departe de a se arăta iritat de convenționalismul pedant, lucru pe care-l recunoaște cu viclenie când își descrie comportamentul din perioada copilăriei de la Naumburg, plin de demnitatea unui mic filistin perfect. Și, dacă felul cum descrie vizita regelui la Naumburg, pe când avea 10 ani, nu arată vreo precocitate a

gândirii politice, este dovada unui talent literar cu totul precoce:

„Dragul nostru Rege a onorat Naumburgul cu vizita sa. Pentru această ocazie au fost făcute mari pregătiri. Toți școlarii au fost împodobiți cu panglici alb-negre și au stat în piața orașului începând cu ora 11 dimineața, așteptând sosirea Părintelui Poporului. Treptat, cerul s-a înnorat, ploaia a început să cadă deasupra noastră, a tuturor – Regele nu mai sosea! A bătut de ora 12 – Regele nu sosise. Multora dintre copii li s-a făcut foame. S-a pornit o nouă aversă, toate străzile erau acoperite de noroaie; s-a bătut de ora 1 – nerăbdarea a urcat pe culmi. Dintr-odată, pe la ora 2, au început să bată clopotele, iar cerul a zâmbit printre lacrimi asupra mulțimii ce se legăna cuprinsă de fericire. Atunci am auzit huruitul trăsurii; ovațiile furtunoase au izbucnit prin tot orașul; ne-am fluturat pălăriile plini de exaltare și am zbierat din toate puterile. O adiere proaspătă a pus în mișcare mulțimea de steaguri agățate de acoperișuri, toate clopotele din oraș au început să răsunе și mulțimea numeroasă striga în delir și împingea pur și simplu trăsura în direcția catedralei. În firidele edificiului sacru, un pâlț de fetițe cu rochițe albe și coronite din flori albe pe creștet erau aranjate în formă de piramidă. Aici, Regele a coborât...”¹⁸.

În același an, 1854, Nietzsche a făcut o pasiune pentru Războiul din Crimeea. De-a lungul secolelor, peninsula Crimeea, de o mare importanță strategică, ce străpungea Marea Neagră, fusese obiectul discordiei dintre Rusia și Turcia. În acel moment se afla în posesia Rusiei, iar acum trupele țarului Nicolae I înfruntau forțele Imperiului Otoman și ale aliaților săi, Anglia și Franța. A fost primul război documentat fotografic. Datorită telegrafului electric, de pe front soseau rapoarte aproape simultan cu desfășurarea evenimentelor. Nietzsche și prietenii lui, Wilhelm Pinder și Gustav Krug, urmăreau cu aviditate desfășurarea campaniilor. Banii lor de buzunar se duceau pe soldăței de plumb, se aplecau cu mare atenție asupra hărților și construiau machete ale câmpurilor de luptă; au modelat un iaz ca să reprezinte portul Sevastopol și făceau flote întregi de bărcuțe de hârtie. Pentru a simula bombardamentele, rulau cocoloașe din ceară și salpetru, le dădeau foc și le aruncau spre

machete. Era nemaipomenit de tulburător să vezi biluțele arzând și vâjâind în aer, lovindu-și ținta și pornind o vâlvătaie. Dar într-o bună zi Gustav a apărut foarte posac pe câmpul de bătaie. Sevastopolul căzuse, le-a spus el; războiul se terminase. Furioși, băieții și-au revărsat năduful pe Crimeea lor în miniatură, iar jocul a fost abandonat, dar n-a durat mult până să readucă la viață, în schimb, Războiul Troian.

Grecofilia era atunci la mare modă în Germania, ale cărei numeroase state mici își imaginau că vor avea un viitor și o măreție similare cu ale orașelor-state din Grecia antică. „Am devenit niște mici greci atât de pasionați”, scria Elisabeth, „încât aruncam lănci și discuri (plăci din lemn), exersam săritura-n lungime și ne întreceam la alergat”. Nietzsche a scris două piese, *Zei în Olimp* și *Cucerirea Troiei*, pe care le-a pus în scenă în fața familiei, convingându-și tovarășii de joacă, Wilhelm Pinder și Gustav Krug, și pe sora lui, Elisabeth, să interpreteze celelalte roluri.

Mama lui îl învățase să scrie și să citească de la vârsta de 5 ani. Educația băieților începea când împlineau 6 ani, așa că în 1850 a fost înscris la Școala Municipală, unde mergeau copiii săraci. Complexată de poziția ei socială, Elisabeth notează în biografia sa că lucrul acesta s-a datorat faptului că bunica Erdmuthe avea teoria că „până la vârsta de 8-10 ani toți copiii, chiar și cei cu poziții sociale diferite, trebuie să învețe laolaltă; copiii provenind din clasele superioare vor înțelege astfel mai bine cum gândesc cei din clasele sociale inferioare”¹⁹. Ceea ce, după părerea mamei lor, era o prostie. Se aflau acolo pentru că erau săraci.

Precocitatea lui Nietzsche, solemnitatea lui, precizia gândirii și vorbirii sale, laolaltă cu ochii lui miopi mereu mijiți în încercarea de a se focaliza asupra obiectelor, toate acestea l-au poziționat fără tăgadă în afara găștii. Îl porecleau „micul Ministru” și-l tachinau.

În 1854, de Paște, când avea 9 ani, a fost transferat la o școală cu alambicul nume „Institutul cu Scopul Pregătirii Desăvârșite pentru Gimnaziu și alte Instituții de Învățământ Înalt”, o școală pregătitoare privată frecventată de mai toți copiii aparținând clasei sociale la care aspira familia Nietzsche.

Din punct de vedere social, se simțea mult mai bine aici, dar școala își exagera pur și simplu calitățile academice alambicat anunțate. La vârsta de 10 ani, împreună cu Wilhelm Pinder și Gustav Krug, s-a mutat la Domgymnasium, școala catedralei. Aici trebuia să muncească atât de mult pentru a recupera timpul pierdut, încât studiul nu-i lăsa mai mult de cinci sau șase ore de somn pe noapte. Descrierile pe care le face acestei perioade, asemenea multor altor pasaje de autoanaliză, alunecă, tipic pentru el, spre moartea tatălui său. În mod repetat în fragmentele lui autobiografice, fie că cel care scrie e copil, fie că se află în ultimul an de sănătate mintală, el se întoarce la moartea tatălui.

„Când ne-am mutat la Naumburg, caracterul meu începuse să se dezvăluie. Avusesem parte deja de multă tristețe și durere în viața mea de copil, drept care nu eram așa lipsit de griji și de nestăpânit cum sunt de obicei copiii. Colegii mei de școală se obișnuiseră să mă tachineze din cauza seriozității mele. Lucrul acesta nu s-a întâmplat doar la școala publică, ci și mai târziu, la institut, și în ciclul secundar. Încă din copilărie, am căutat solitudinea și cel mai bine m-am simțit atunci când m-am putut dedica mie însumi netulburat. Iar asta se întâmpla de obicei în templul în aer liber al naturii, adevărata mea bucurie. Furtunile cu fulgere aveau cel mai puternic efect asupra mea: tunetele ce se rostogoleau de departe și fulgerele nu făceau decât să-mi sporească frica de Dumnezeu.”[20](#)

De-a lungul celor patru ani petrecuți la Domgymnasium, s-a distins la materiile care-l interesau: versificația germană, ebraică, latină și în cele din urmă greaca veche, care la început i se părușe foarte dificilă. Matematica îl plictisea. În timpul liber a început să scrie un roman, *Moarte și distrugere*, a compus numeroase piese muzicale, a scris cel puțin 46 de poeme și a luat lecții în nobila artă a scrimei, care era atât de nepotrivită pentru constituția lui fizică, dar necesară poziționării în societate.

„Sciam poeme și tragedii, înfricoșătoare și incredibil de plictisitoare, mă chinuiam singur cu compunerea unor partituri pentru orchestră și devenisem atât de obsedat de ideea de a

ajunge să le știu pe toate și să mă pricep la toate, încât riscam să devin un încurcă-lume desăvârșit și un aiurit.”²¹

Dar aici băiatul de 14 ani se subestimează când își rezumă viața de până atunci, pentru că va continua în același text cu o analiză critică foarte tăioasă a poeziei pe care începuse să o scrie când avea 9 ani. Critica propriei poezii de tinerețe continuă într-un mod foarte interesant, anticipând atmosfera poeziei simboliste, pe care i-ar fi fost imposibil s-o cunoască, dat fiind că abia începea să fie scrisă la Paris de Baudelaire.

„Am încercat să mă exprim într-un limbaj mai ornamental și mai șocant. Din nefericire, această tentativă de a atinge starea de grație a degenerat în afectare, iar limbajul irizat în obscuritate sentențioasă, în timp ce din toate poemele mele lipsea lucrul cel mai important – ideea. Un poem lipsit de idei și covârșit de fraze și metafore e ca un măr roșu în miezul căruia stă ascuns un vierme... În orice lucrare trebuie să acordăm cea mai mare atenție ideilor. Pot fi scuzate orice greșeli de stil, dar nu și o greșeală de gândire. Tinerețea, căreia îi lipsesc ideile originale, caută, bineînțeles, să ascundă această găunoșenie în spatele stilului sclipitor și irizat; dar oare poezia nu seamănă cu muzica modernă din punctul acesta de vedere? Acestea sunt direcțiile pe care le va urma în curând poezia viitorului în dezvoltarea ei. Poeții se vor exprima folosind imagini dintre cele mai stranii, gânduri confuze vor fi propuse cu argumente obscure, dar eufonice și sforăitoare. Pe scurt, se vor scrie lucrări asemănătoare celei de-a doua părți din *Faust*, cu diferența că vor lipsi cu totul ideile acestor producții. *Dixi.*”²²

Încercarea lui de a ajunge să le știe pe toate și să se priceapă la toate se inspira, fără îndoială, din exemplul lui *Faust*, dar și din acela al unor erudiți ca Goethe și Alexander von Humboldt. Asemenea lor, a început să studieze istoria naturală.

„Lizzie”, i-a spus într-o zi surorii lui, pe când avea 9 ani, „nu mai vorbi asemenea prostii despre barză. Omul e un mamifer și aduce pe lume pui vii”²³.

Cartea lui de istorie naturală îl învățase și că „lama este un animal remarcabil; cară de bunăvoie greutatea cele mai mari, dar, atunci când nu mai vrea să meargă mai departe, întoarce capul și își proiectează saliva, care are un miros neplăcut, în

fața călărețului. Dacă e forțată sau tratată rău, refuză să se mai hrănească și se prăvălește la pământ ca să moară”. El era de părere că această descriere i se potrivea perfect surorii lui, așa că pentru tot restul vieții, atât în scrisori, cât și în conversații, i s-a adresat cu „Lama”, iar uneori cu „credincioasa mea Lamă”. Cât despre Elisabeth, ea adora porecla lor intimă și povestea despre originea ei cu orice ocazie, deși omitea partea despre scuipat saliva urât mirositoare.

Tatăl lui Gustav Krug avea „un minunat pian cu coadă” ce îl fascina pe Nietzsche. Franziska i-a cumpărat un pian și a învățat să cânte, ca să-l poată învăța și pe el. Krug era prieten apropiat cu compozitorul Felix Mendelssohn. Când în oraș se afla vreun muzician mai deosebit, acesta era invitat acasă la el să cânte. Muzica plutea pe fereastră, în stradă, unde Nietzsche avea voie să stea și să asculte cât de mult dorea. Așa că, de copil, a devenit familiar cu muzica romantică a vremii, muzica împotriva căreia se răzvrătea Wagner. Aceste concerte ascultate-prin-fereastră l-au ridicat pe Beethoven la statutul de prim erou muzical al lui Nietzsche, însă cel care l-a inspirat să compună muzică pentru prima oară a fost Händel. Când avea 9 ani, a compus un oratoriu inspirat de audiția corului „Aleluia” de Händel. „Mi s-a părut că e un cântec angelic de sărbătoare și că pe muzica asta s-a ridicat Isus la ceruri. Imediat m-am hotărât să compun ceva asemănător.”

Mare parte din muzica pe care a compus-o în copilărie a dăinuit, datorită mamei și surorii lui, care au păstrat fiecare bucată de hârtie pe care o atinsese până băiatului idolatrizat. Scopul compozițiilor lui muzicale era de a exprima iubirea plină de pasiune pentru Dumnezeu, ce impregna casa lor plină de emoții intense, o iubire ce nu putea fi percepută separat de amintirea morbidă a tatălui său, al cărui spirit, credeau ei, veghea asupra-le. Gândul acesta era inseparabil de așteptarea ca el să devină „pur și simplu încă o dată ca tatăl meu și, în egală măsură, să continue viața lui după o moarte mult prea timpurie”²⁴.

Femeile din jurul lui îl adorau; era totul pentru ele. Elisabeth era extrem de inteligentă, dar, fiind fată, despre educația ei nu se discuta în termeni de școlarizare, ci de dobândire a unor

abilitați. A fost învățată să citească și să scrie, puțină aritmetică, destulă franceză cât să fie civilizată, să danseze, să deseneze și foarte multă știință a buneii purtări. Orice dovadă de supunere a feminității în fața sexului superior le făcea pe mama ei și pe ea să se bucure de propria inferioritate. Iar el le răsplătea devenind micuțul bărbat superior pe care și-l doreau. Acasă, dacă nu și la școală, era pătruns de propria importanță. Când nu era „Lama” sau „credincioasa Lamă”, Elisabeth era „fetița” pe care era dator s-o apere și s-o protejeze. Când ieșea la plimbare cu mama sau cu sora lui, el mergea cu cinci pași înainte, pentru a le fi pavază în fața unor „pericole” precum bălțile sau noroaiele sau a unor „monștri” precum caii sau câinii, de care ele se prefăceau a fi speriate.

Rapoartele școlare de la Domgymnasium ne arată că era un elev silitor. Mama lui nu avea nici o îndoială că băiatul deține capacitatea de a-i împlini visurile și ambițiile ca el să-și urmeze tatăl pe calea Bisericii. Devotamentul lui față de teologie făcea să aibă note excelente la această materie. La vârsta de 12 ani, credincios fervent, a avut o viziune a lui Dumnezeu în toată splendoarea Lui. Asta l-a făcut să se hotărască să-și dedice viața lui Dumnezeu.

„Dumnezeu m-a condus în toate”, scria el, „ocrotindu-mă așa cum un tată își duce de mână copilașul lipsit de putere... Am luat decizia fermă, în sufletul meu, de a mă dedica de-a pururea slujirii Lui. Fie ca Domnul mult iubit să-mi dea puterea și îndârjirea de a-mi împlini intențiile și să mă ocrotească de-a lungul vieții. Mă încredințez harului Său ca un copil: El ne va apăra pe toți, ca nici o nenorocire să nu se abată asupra noastră. Dar sfîntenia Lui se va împlini. Tot ceea ce El îmi oferă eu voi primi cu bucurie: fericire și nefericire, sărăcie și bogăție, și chiar voi privi cu îndrăzneală moartea în față, care ne va reuni pe toți într-o bună zi în bucurie și beatitudine eternă. Da, Doamne Dumnezeule, fie ca lumina Ta să se coboare asupra noastră de-a pururea! Amin.”²⁵ Dar, chiar cuprins de entuziasmul său religios destul de convențional, el ascundea, în gândurile sale cele mai tainice, o erezie extraordinară.

Ține de dogma credinței creștine că Sfânta Treime constă din Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul (Isus Christos) și

Dumnezeu-Sfântul Duh. Dar la 12 ani, Nietzsche nu putea suporta caracterul irațional al acestui construct. Rațiunea lui a fabricat o Sfântă Treime cu totul diferită.

„Pe când aveam 12 ani, am invocat pentru mine o minunată treime: Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul și Dumnezeu-Diavolul. Deducția mea era că Dumnezeu, gândindu-se pe Sine, a creat cea de-a doua persoană a Dumnezeirii, dar, pentru a putea să se gândească pe Sine, a trebuit să-și gândească și opusul și astfel a trebuit să-l creeze. Așa am început să filosofez.”²⁶

¹* Ed.rom.cit., p. 83 (n.tr.).

2

Atena noastră, a germanilor

Este o rea răsplată pentru un învățător dacă nu faci decât să rămâi elevul lui.

Ecce homo, prefață, secțiunea [41](#)*

Când Nietzsche avea 11 ani, bunica lui a murit și, în sfârșit, mama lui a obținut libertatea de a-și întemeia propria gospodărie. După câteva încercări eșuate, în 1858, Franziska și cei doi copii s-au stabilit într-o casă de la capătul străzii Weingarten, o stradă respectabilă, cu totul obișnuită din Naumburg. Acum Nietzsche avea camera lui. Foarte repede a căpătat obiceiul de a lucra până spre miezul nopții și de a se trezi la 5 dimineața pentru a relua lucrul. Era începutul unui obicei de-o viață, *Selbstüberwindung*, autodepășire, un principiu important pe care avea să-l dezvolte din punct de vedere metafizic, însă ceea ce încerca să depășească acum era o sănătate îngrozitor de precară. Episoadele oribile de migrenă, însoțite de vomă și de o durere extremă la nivelul ochilor, puteau dura chiar și o săptămână, timp în care trebuia să zacă într-o cameră întunecată, cu draperiile trase. Și lumina cea mai firavă îi rănea ochii. Cititul, scrisul și chiar gândirea susținută, coerentă ieșeau din discuție. De exemplu, între Paștele din 1854 și cel din 1855, a lipsit de la școală șase săptămâni și cinci zile. Atunci când se simțea bine, forța ceea ce numise „maiestatea grandioasă a voinței” pentru a se autopropulsa în fața colegilor săi. Domgymnasium din Naumburg nu era o școală de lepădat, dar în Nietzsche licărea ambiția nemaipomenită de a ajunge

cumva la Schulpforta, cea mai prestigioasă școală de limbi clasice din *Bund*-ul German.

„Pforta, Pforta, visez doar la Pforta”, scria el când avea doar 10 ani. Pforta era denumirea argotică a cunoscătorilor pentru Schulpforta, iar faptul că el folosea cu îngâmfare acea poreclă ne dezvăluie trăinicia dorinței lui.

La Pforta învățau 200 de băieți cu vârste între 14 și 20 de ani, favorizându-se admiterea acelor ai căror tați, ca al lui Nietzsche, muriseră în slujba statului sau a Bisericii prusace. Procesul de selecție nu era prea diferit de acela în care trimișii prințului cutreierau ținutul în lung și-n lat căutând femeia pe al cărei picior avea să se potrivească pantoful Cenușăresei. Au ajuns la Naumburg când Nietzsche avea 13 ani și au fost destul de impresionați, în ciuda cunoștințelor lui slabe de matematică, încât să-i ofere un loc pentru toamna următoare.

„Eu, biata Lamă”, scria Elisabeth cu dramatismul ei obișnuit, „m-am simțit îngrozitor de nedreptățită de soartă. Am refuzat orice hrană și m-am întins la pământ, gata să mor”. Depresia ei nu era pricinuită de invidia față de educația de primă mână pe care urma s-o primească fratele său, ci era semn al tristeții că acesta avea să lipsească de acasă luni de-a rândul. Nici măcar Nietzsche nu era chiar lipsit de griji. Pe măsură ce se apropia ziua plecării, mama lui găsea fețe de pernă umede de lacrimi, dar în timpul zilei reușea să afișeze o bravadă masculină.

„Într-o dimineată de marți, am trecut cu trăsura de porțile Naumburgului... teroarea unei nopți înspăimântătoare încă mă încerca, iar viitorul ce mă aștepta în față era acoperit cu un văl cenușiu amenințător. Pentru prima oară urma să părăsesc casa părintească pentru o perioadă foarte, foarte lungă... Despărțirea mă lăsase însingurat; tremuram când mă gândeam la viitor... la gândul că de acum nu mă voi mai putea lăsa în voia propriilor gânduri, că viitorii mei colegi de școală mă vor smulge din brațele preocupărilor mele îndrăgite – gândul acesta mă obidea peste măsură... fiecare minut ce trecea îmi părea mai îngrozitor; ba chiar, când am văzut Pforta sclipind în depărtare, părea mai curând o închisoare decât o *alma mater*... Apoi inima mi-a fost copleșită de simțiri sfinte. M-am ridicat la Domnul într-o rugăciune tăcută, iar asupra spiritului meu s-a

așternut o liniște profundă. Da, Doamne, binecuvântează sosirea mea și apără-mi trupul și sufletul în această școală a Duhului Sfânt. Trimite-Ți îngerul pentru a mă călăuzi spre victorie în bătăliile pe care le voi purta... asta Te implor pe Tine, Doamne! Amin.”¹

Pforta arăta ca o închisoare pentru că la origine fusese o mănăstire cisterciană. Ocupând o vale izolată de pe un braț al râului Saale, la vreo doi kilometri sud de Naumburg, era înconjurată de ziduri de vreo patru metri înălțime și groși de aproape un metru, ce împrejmuiu 70 de acri de pământ mănăs dotat cu obișnuitele accesorii monastice: iaz cu pește, berărie, viță-de-vie, fânețe, câmpuri arabile și pășuni, hambare, lăptărie, fierărie, colonade din piatră și nenumărate clădiri gotice magnifice. Ca o versiune extinsă a casei lui din copilăria de la Röcken, Pforta era o fortăreață ecleziasc alcătuită astfel încât să reziste oscilațiilor politice, dintre care cele mai importante pentru ea fuseseră războaiele religioase din secolele XVI-XVII. Când lupta a luat sfârșit, iar catolicismul a fost alungat, prințul elector al Saxoniei, care-l sprijinise pe Martin Luther, a declarat Pforta *Prinzenschule*. Era una dintre importante școli latine înființate în 1528 de Schwarzerd², care-l asistase pe Luther în traducerea Vechiului Testament în germană. Schwarzerd a adăugat predarea limbii ebraice la greaca și latina ce formau deja bazele învățământului superior, permițându-le astfel învățaților să citească marile texte ebraice în original, în loc să recurgă la traduceri ce erau atât de des trunchiate politic ori teologic, o mișcare îndrăzneată în fața secolelor de cenzură bisericească, oferindu-i fiecărui învățat mijloacele unei analize individuale.

Când Nietzsche și-a început studiile, sistemul de învățământ fusese ușor modificat de Wilhelm von Humboldt³, fratele celebrului explorator, geograf și om de știință Alexander. Prieten cu Schiller și cu Goethe, von Humboldt fusese influențat în simpatiile sale politice de perioada petrecută la Paris imediat după căderea Bastiliei. „M-am cam plictisit de Paris și de Franța”, scria el cu o maturitate surprinzătoare la un tânăr de 22 de ani – și concluziona, pe același ton, că asista la necesarele

dureri ale facerii unui nou raționalism. „Omenirea a avut de suferit din partea unei extreme și este obligată să-și caute salvarea în cealaltă extremă.”

Însărcinat cu reorganizarea educației din Germania între 1809 și 1812, von Humboldt a combinat o raționalitate exemplară în abordarea evenimentelor contemporane cu o cunoaștere directă a moștenirii culturii clasice într-o scurtă perioadă petrecută ca ambasador al Prusiei la Sfântul Scaun. A avut viziunea viitorului *Bund* german modelat după structura Greciei antice: un sistem de mici state existând în mod divers și creativ în cadrul unei unități artistice și intelectuale. Teoria lui e dezvoltată în *Idei pentru o încercare de a determina limitele acțiunilor statului*, carte ce l-a influențat pe John Stuart Mill în *Despre libertate*. Principiul ordonator al lui von Humboldt era că libertatea totală a educației și a culturii ar trebui să existe în cadrul unui stat minimalist. În cadrul acelui stat, individul era totul, *ergo* educația era totul. Scopul final al educației era „antrenamentul complet al personalității umane... dezvoltarea supremă și cel mai bine proporționată a puterilor individului pentru ca acesta să devină un întreg complet și consistent”⁴. Acest întreg complet și consistent îmbina două idealuri specific germane: *Wissenschaft* și *Bildung*. *Wissenschaft* reprezenta ideea de învățare ca proces dinamic constant înnoit și îmbogățit prin cercetare științifică și gândire independentă, astfel încât fiecare învățăcel să contribuie la totalitatea mereu în expansiune a cunoașterii. Era opusul perfect al învățării prin toceală. Cunoașterea însemna evoluție, și odată cu ea venea *Bildung*, evoluția savantului însuși: un proces de dezvoltare spirituală prin acumularea cunoașterii pe care von Humboldt o descria ca pe o interacțiune armonioasă între personalitatea învățăcelului și natură, din aceasta rezultând condiția de libertate interioară și integralitate în contextul general.

Ideea integralității și a moralității sociale venea ca reacție la stringenta problemă contemporană a credinței religioase, dat fiind că progresul științific șubrezise certitudinile vechi de când lumea. Oricare ar fi fost etapa atinsă de elev sau de student în călătoria sa între Darwin și îndoială, nu putea fi negată

sanționarea cvasidivină a vieții de către canonul cunoașterii occidentale, din care o versiune consecventă asupra adevărului, frumosului, clarității și finalității intelectuale străbătuse secolele, indiferent de zeul ce fusese venerat în acel moment.

Forța ce susținea civilizația, străbătând-o subteran, era limbajul, fără de care probabil că nu putem gândi și mai mult ca sigur nu putem comunica idei complicate. Von Humboldt însuși era filolog și filosof al limbajului. La Pforta, ca și în celelalte școli și universități supuse reformei lui von Humboldt, disciplinele favorizate erau limbile clasice și filologia clasică, arte ale preciziei scrupuloase, orientate spre trecut. Filologii erau zei ai unor lucruri incredibil de mici, „înguști la minte, microbiologi cu sânge de batracian”, după cum i-a numit Nietzsche odată⁵, iar filologii clasiști erau zeii sistemului educațional, forând în solul lingvistic al limbii vechilor greci, al latinei și ebraicii.

Rectorul din perioada cât a studiat Nietzsche acolo descria Pforta ca pe o școală-stat: dimineața Atena, după-amiaza Sparta. Era un regim semimonastic, semimilitarizat, dur atât din punct de vedere fizic, cât și mintal. Nietzsche, care, cât a stat acasă, își prețuisese cu atâta ardoare propria cameră în care putea lucra conform propriului program, dormea acum într-o încăpere comună, alături de alți 30 de băieți. Ziua începea la 4 dimineața, cu clicul ce însoțea deschiderea simultană a ușilor dormitoarelor, ce fuseseră încuiate la ora 9 fix în seara precedentă (astăzi poate fi trasată o paralelă cu clicul zgomotos, simultan al ușilor Operei din Bayreuth, care încarcerează publicul la începutul spectacolului și îl eliberează la sfârșit). Odată eliberați, cei 180 de băieți se repezeau înspre 15 chiuvete și o copaie comună în care scuipau după ce se spălau pe dinți. Ziua continua după cum a notat Nietzsche:

5.25	Rugăciunea de dimineață. Lapte cald și chifle.
6	Lecție
7-8	Studiu individual
8-10	Lecție
10-11	Studiu individual

11-12	Lecție
12	Luăm șervetele de masă și mășăluim spre sala de mese. Apelul. Rugăciunea în latină înainte și după masa de prânz. 40 de minute timp liber.
1.45-3.50	Lecție
3.50	Chiflă cu unt, untură sau gem de prune.
4-5	Băieții din clasele mari îi testează pe cei din clasele mici la dictarea în greaca veche sau la problemele de matematică.
5-7	Studiu individual.
7	Mășăluim spre sala de mese pentru cină.
7.30-8.30	Joacă în grădină.
8.30	Rugăciunile de seară.
9	Culcarea.
4 a.m.	Descuierea ușilor. O nouă zi.

Era cel mai riguros program școlar din Europa, după cum observase aprobator Madame de Staël: „Ceea ce în Germania se numește studiu este cu adevărat admirabil; 15 ore pe zi de solitudine și muncă, ani la rând, lor li se pare un mod normal de existență”⁶.

La început, Nietzsche a fost copleșit de dorul de casă. „Vântul bătea cu un șuier premonitoriu printre copacii înalți, crengile lor gemeau și se-ndoiau. Inima mea era într-o stare asemănătoare.”⁷ S-a confesat preparatorului său, profesorul Buddensieg, care l-a sfătuit să se cufunde în muncă și, dacă asta n-ar fi dat rezultate, să se lase pur și simplu la mila Domnului.

Își putea vedea mama și sora o dată pe săptămână, dar pentru un interval chinuitor de scurt, duminica, după ce mășăluia cu toată școala până la biserică și înapoi. Apoi se repezea pe drumul ce șerpuia spre nord, prin pădurile întunecate de brazi înalți, și care ducea în satul Almrigh. Între timp, Franziska și Elisabeth goneau spre sud, spre el, pe drumul ce venea de la Naumburg. Familia avea la dispoziție cam o oră

împreună, în care beau ceva la hanul din Almrîch, după care el trebuia să se grăbească înapoi. În rest, libertatea băieților de la Pforta se reducea la o oră seara, între 7.30 și 8.30, în grădina unde dezbaterile academice în greacă sau latină din timpul unui joc ușor, cum ar fi cel de popice, se transformau câteodată în dueluri verbale purtate în hexametri latini improvizați.

Băieții erau încurajați să vorbească între ei în latină și în greacă tot timpul. De obicei, Nietzsche ducea lucrurile un pic mai departe, propunându-și să gândească în latină – și probabil că a reușit, pentru că nu s-a plâns că ar fi dat greș. Nu aveau voie cu ziare. Politica, lumea exterioară și prezentul erau ținute cât mai departe posibil. Curriculumul consta în principal din literatură, istorie și filosofia Greciei și Romei antice, dar și din clasicii germani, precum Goethe sau Schiller. În timp ce excela la toate acestea, întâmpina probleme la ebraică, de care avea nevoie pentru a urma cariera preotească; gramatica ei i se părea deosebit de grea. Nu avea să stăpânească niciodată engleza și, cu toate că îi adora pe Shakespeare și pe Byron, în special *Manfred*, îi citea pe amândoi în traducere germană. Băieții aveau 11 ore de latină pe săptămână și șase de greacă. Era un elev excelent; câteodată, dar nu întotdeauna, la sfârșitul anului, ieșea pe primul loc în clasă. Media îi era trasă de obicei în jos de rezultatele proaste la matematică, pentru care dovedea în continuare un slab interes, cu excepția unei scurte perioade când a fost fascinat de proprietățile cercului.

Uneori băieții făceau drumeții în împrejurimi. Atunci purtau uniforme sportive create de înverșunatul naționalist Friedrich Ludwig Jahn, părintele educației fizice, menite să dezvolte un *esprit de corps* cazon în rândul tinerilor, a căror integralitate coordonată avea să fie o bună fundație pentru națiunea în curs de formare. Jahn a inventat cei patru celebri F: *Frisch, fromm, fröhlich, frei* (vioi, pios, vesel, liber), în spiritul cărora expedițiile erau conduse militariste. Băieții erau încolonați pentru a cuceri munții cu o fanfară, cântau, scandau, fluturau drapelul școlii și strigau de trei ori ura pentru rege (care atunci era nebun, în urma unui atac cerebral), pentru prințul Prusiei și pentru școală, după care mășăluiau înapoi spre casă.

Cursurile de înot erau structurate asemănător:

„În sfârșit, ieri am plecat să înotăm. A fost minunat. Ne-am aliniat pe rânduri și am cântat o muzică veselă ieșind în marș pe porți. Cu toții purtam căștile roșii de înot, așa că arătam foarte drăguț. Dar noi, ăștia mici, am fost foarte surprinși când ne-au dus mai jos, de-a lungul râului Saale, să începem să înotăm, și ne-a fost frică tuturor. Însă, când i-am văzut din depărtare venind pe înotătorii mai mari și i-am auzit cântând, am sărit cu toții-n râu. Am înotat în exact aceeași ordine în care mășăluiserăm de la școală. În mare, lucrurile au ieșit destul de bine; mi-am dat toată silința; dar eram mereu depășit de situație. Am înotat, de asemenea, foarte mult pe spate. Când în sfârșit am terminat, ne-au dat hainele, care fuseseră aduse cu o barcă. Ne-am îmbrăcat rapid și am mășăluit în exact aceeași ordine înapoi la Pforta. A fost pur și simplu minunat!”⁸.

Uimitor, în lumina unui asemenea debut, înotul avea să devină activitatea recreațională preferată de Nietzsche de-a lungul întregii vieți. Nu același lucru s-a întâmplat cu gimnastica, pe care o practica cu un soi de disperare plină de umor. Prietenul lui de la școală, Paul Deussen, a descris singura lui mișcare acrobatică, căreia îi acorda, în glumă, o mare importanță. Aceasta consta în împingerea corpului, cu picioarele înainte, între barele paralele, ieșind pe partea cealaltă. Ceea ce altor colegi le lua câteva minute, uneori fără să atingă paralelele, era o muncă laborioasă pentru Nietzsche, care se făcea tot roșu la față, rămânea fără suflu și transpira⁹.

Mereu asudat, neatletic, ciudat, prea deștept, Nietzsche nu era plăcut de toată lumea. Unul dintre colegii săi a decupat o fotografie a lui și a meșterit din ea o marionetă care spunea și făcea lucruri ridicole, însă era tipic personalității lui Nietzsche ca vulnerabilitatea lui să atragă întotdeauna prieteni devotați care să-și asume misiunea de a-l proteja de loviturile unei lumi rele. Micul lui cerc de prieteni de la Pforta a făcut astfel încât marioneta batjocoritoare să dispară, fără ca originalul să devină nicidecum mai înțelept.

Pasiunea lui pentru muzică a rămas la fel de puternică. A intrat în corul școlii, care oferea ocazii nelimitate de distracții în grup și marșuri cazone, însă în cadrul acestei discipline putem observa mai ușor decât în cel al altor materii de studiu –

toate bazându-se pe ideea autorealizării prin intermediul supunerii în fața eticii de grup – că reușea să se agațe de libertatea de gândire pe care se temuse atât de tare să nu o piardă atunci când se înscrișese la Pforta. Profesorii și colegii săi îi admirau interpretarea la pian cu nimic ieșită din comun, ca și uimitoarea capacitate de a descifra partiturile la prima vedere, însă ceea ce-i minuna cu adevărat erau improvizațiile sale impresionante la pian. Cât trăise tatăl lui, oamenii veniseră de la mari depărtări să-l audă cântând. Acum, colegii lui Nietzsche admirau același talent la el. Când se lansa în unul dintre prelungile, pasionalele, nezăgăzuitele sale șuvoaie de improvizație melodică, ei se adunau în jurul băiatului îndesat cu ochelari cu lentile groase și păr excentric de lung, pieptănat pe spate, arătând destul de dizgrațios pe scăunelul pianului. Chiar și cei care nu-l prea înghițeau erau vrăjiți de virtuozitatea lui, ca de aceea a unui magician pe scenă. Pe furtună se simțea cel mai inspirat, iar când tunetele bubuiau în jur, prietenul său Carl von Gersdorff era de părere că nici Beethoven nu ar fi reușit să atingă asemenea culmi ale improvizației.

Devoțiunea lui religioasă rămăsese înflăcărată, iar el nu se îndepărtase de ideea că avea să-i urmeze tatălui său pe calea Bisericii. Pentru el, celebrarea mirului a avut loc în mijlocul unui vârtej de fervoare religioasă.

Ziua primirii mirului, Duminica Floriilor din anul 1861, a dat naștere unei noi legături între el și Paul Deussen, prietenul său de la școală care descrisese acrobațiile lui Nietzsche. Candidații la mir înaintau spre altar doi câte doi, pentru a primi, în genunchi, mirungerea. Deussen și Nietzsche au îngenuncheat unul lângă celălalt. Se simțeau pătrunși de o stare extatică de sfințenie și s-au declarat pregătiți pe dată să-și dea viața pentru Christos.

Când extazul religios îmbătător s-a mai risipit, a lăsat locul aceleiași examinări imparțiale a textelor creștine pe care Nietzsche era obișnuit s-o abordeze la cursurile de greacă și latină. Și-a exprimat ideile în două eseuri ample intitulate *Destin și istorie* și *Liber-arbitru și destin*, ambele trădând interesul său pentru gânditorul american contemporan Ralph Waldo Emerson, care scrisese pe larg pe tema liberului-arbitru și a destinului. Nietzsche încheia elegant *Liber-arbitru și destin*

cu unul dintre primele sale aforisme: „Liberul-arbitru absolut l-ar transforma pe om într-un zeu; principiul fatalității l-ar transforma într-un automat”. El va dezvolta oarecum aceeași idee în *Destin și istorie*: „Liberul-arbitru fără destin e la fel de inimaginabil ca spiritul fără realitate, ca binele fără de rău... Doar antiteza creează calitate. Vor avea loc revoluții mărețe odată ce masele vor înțelege că totalitatea creștinismului se bazează pe presupuneri: existența lui Dumnezeu, nemurirea, autoritatea Bibliei, inspirația divină și alte doctrine ce vor fi mereu problematice... noi nu știm nici măcar dacă omenirea însăși este doar o etapă sau o pauză în istoria universală sau... Nu este oare ființa umană nimic mai mult decât dezvoltarea pietrei prin plantă sau animal?... Oare această devenire eternă nu are nici un sfârșit?”.

Eretica teorie evoluționistă a lui Darwin lipsește din această speculație, însă pentru Nietzsche aceste gânduri au fost inspirate de lectura a trei gânditori ce-i vor ocupa gândirea creativă mulți ani: Emerson, filosoful-poet grec Empedocle și filosoful-poet german Friedrich Hölderlin.

În 1861, a scris pentru școală un eseu intitulat „Scrisoare pentru prietenul meu, în care-i recomand poetul meu preferat”. Poetul preferat era Friedrich Hölderlin, pe atunci neglijat și aproape necunoscut, deși acum este situat foarte sus în panteonul literaturii germane. Nietzsche a primit notă mică pentru eseu și a fost sfătuit de profesorul său să „rămână la poeți mai sănătoși, mai lucizi și mai germani”¹⁰. De fapt, Hölderlin nu ar fi putut fi mai german decât era, însă disprețuia din inimă naționalismul de tipul *über alles*. Atitudinea îi era împărtășită și de Nietzsche la 17 ani, iar eseul lui arată că Hölderlin „le spune germanilor adevăruri amare, ce au, din păcate, o bază prea solidă... Hölderlin flutură în fața barbariei germane cuvinte dure și tăioase. Totuși, această scârbă în fața realității este compatibilă cu cea mai deplină dragoste pentru țara lui, iar dragostea aceasta Hölderlin o avea în mare măsură. Dar la germani el ura așa-zisul specialist, filistinul”¹¹.

Profesorii lui Nietzsche nu-l plăceau pe Hölderlin pentru ceea ce ei considerau a fi insanitatea lui morală și mintală. Hölderlin și-a pierdut mințile spre sfârșitul vieții, iar acest lucru

l-a făcut să devină un subiect indezirabil de studiu. Combinat cu plăcerea lui Nietzsche de a pune la îndoială autoritatea rațiunii, profesorii îl bănuiau pe băiat de un pesimism periculos, total opus celor trei principii ordonatoare de la Pforta: *Wissenschaft*, *Bildung* și luteranism. Aceste trei principii sacre erau menite să-i ofere o pavază adecvată oricărui tânăr elev care ar fi fost atras de tărâmul interior, uitat de Dumnezeu, zguduitor pe care-l explorează Hölderlin:

„O, bieții de voi, care vă dați seama de toate acestea, care nu cutezați să vorbiți măcar despre rostul omului, care sunteți cu totul robiți nimicului ce plutește deasupra noastră, care pricepeți clar că suntem născuți pentru nimic, că iubim nimicul, că nu credem în nimic, că ne trudem pentru nimic, pentru ca treptat să trecem în nimic – ce pot eu să fac, dacă vi se înmoaie genunchii când vă gândiți serios la toate acestea? Și eu m-am cufundat de atâtea ori în asemenea gânduri și am strigat: de ce-mi rezezi rădăcinile cu securea, Spirit neîndurător? și iată, sunt încă aici”¹².

În ultimii săi ani de viață, Hölderlin era câteodată, deși în mod dezordonat, capabil să producă câte un raționament uimitor, să aibă o intuiție oraculară sau să scrie o frază straniu de răscolitoare. Se mutase într-un turn din Tübingen, unde devenise o atracție turistică, o oprire din cadrul Marelui Tur al epocii romantice care nu iubea nimic mai mult decât un turn în ruine, plin de bufnițe, locuit de un paratrăsnet uman destinat inspirației divine.

Nietzsche a scris că „mormântul lungii nebunii” a lui Hölderlin, în care mintea poetului s-a înfruntat cu noaptea cotropitoare a nebuniei înainte de a se risipi, în cele din urmă, în întunecate și misterioase cântece funerare, a mușcat din conștiința lui așa cum mușcă din țarm valurile unei mări furioase. Eseul lui despre Hölderlin poate fi citit ca premonitoriu, de parcă ar fi fost deja pe jumătate îndrăgostit de ideea de a-și abandona mintea, dacă rezultatul ar fi deschiderea porților revelației.

În mod cert Hölderlin nu era cea mai bună alegere la Pforta. Dar, în ciuda criticii și dezaprobării profesorului său, Nietzsche nu și-a pierdut interesul față de acest poet.

Hölderlin scrisese o piesă despre Empedocle (cca 492-432 î.e.n.), așa că Nietzsche s-a apucat să facă același lucru. Potrivit legendei, Empedocle s-a sinucis aruncându-se în craterul vulcanului Etna, fiind mai mult decât convins că va reveni sub forma unui zeu, convingere ce ne duce cu gândul atât la Zarathustra ieșind din peșteră, cât și la Nietzsche pierzându-și mințile și crezându-se transformat în zeul Dionysos. Tema renașterii sub formă divină și a nebuniei de sorginte divină ca pașaport spre divinitate străbate viața și gândirea lui Nietzsche, Hölderlin și Empedocle. De la vârsta de 17 ani, când era elev al celei mai emancipate școli germane închinată cultului civilizat al rațiunii olimpiene și al clarității, Nietzsche explora ideea nebuniei emancipatoare și a validității iraționalului.

„Să fii singur și fără zei, asta, asta e Moarte” sunt cuvinte pe care Hölderlin le pune în gura lui Empedocle în piesa lui – și poate că aici putem identifica prima șoaptă a giganticei tragedii pe care Nietzsche o va închina morții lui Dumnezeu.

S-a păstrat foarte puțin din scrierile lui Empedocle. Fragmentele rămase sunt bucățele din două poeme epice filosofice, *Despre natură* și *Purificările*. *Despre natură* e un frumos poem creaționist ce amintește de pastoralele lui Ovidiu și de *Paradisul pierdut*, dar Empedocle nu era un simplu magician al cuvintelor care ne amintește de Ovidiu și de Milton. El este important prin faptul că e primul scriitor care numește cele patru elemente:

no! Voi numi pe cele Patru primordiale,
n care-au răsărit toate ce acum le vedem –
mântul, Marea cea cu multe valuri, aerul jilav,
Eter, Titanul, ce leagă toate-n jurul globului.
Ir hai acum, ascultă cum făcu focul cel în milioane împărțit
: dădu viață tuturor...[13](#)

Empedocle postulează existența unei înșiruiți universale a lucrurilor în care nu funcționează nici creație, nici anihilare. Există o formă a materiei care în totalitatea ei este inalterabilă și eternă, datorită amestecării și separării celor două forțe eterne și etern opuse: Iubirea și Ura. Tensiunea acestei opoziții a dat naștere energiei vârtejului primordial pe care Empedocle îl descrie ca pe o vârtoare coșmarescă, precum cele pictate de Hieronymus Bosch, în care mădulare omenești, „capete, brațe, ochi, rătăcind îngrozitor prin spațiu”, se caută unele pe altele,

încercând să devină „închegate-n toate formele și minunate privirii”. Astăzi, aceste rânduri sunt interpretate ca prime scânteieri ale teoriei evoluționismului.

Din natura fragmentară a rămășițelor operei lui Empedocle, Nietzsche a învățat concizia. A învățat totodată că fragmentele eliberează mintea, lăsând-o să navigheze în nesfârșitele călătorii ale speculației. Aceasta avea să devină o putere din ce în ce mai valoroasă pe măsură ce intervalele de creație dintre izbucnirile bolii aveau să devină din ce în ce mai scurte, lăsându-i de rezolvat problema comunicării ideilor sale rapid și cu eficiență maximă înaintea următorului atac al maladiei.

O altă scriere din anul ce a urmat primirii mirului de către Nietzsche este ceea ce el a numit cu umor „noveleta mea dezgustătoare”, *Euphorion*, o mostră total eretică de prolixitate adolescentină ce cochetează cu sexul și păcatul.

„Când am scris-o, în mine a explodat un hohot de râs diabolic”, se laudă el într-o scrisoare către un prieten, pe care o semnează „FWvNietzky (alias Muck) *homme étudié en lettres (votre ami sans lettres)*”¹⁴.

În legenda lui Faust, Euphorion era numele dat fiului lui Faust și al Elenei din Troia. În Germania lui Nietzsche, Byron era privit ca un Euphorion contemporan. Așa că, scriind la persoana I, din perspectiva lui Euphorion, Nietzsche adoptă deopotrivă o poză faustică și una byroniană.

S-a păstrat doar prima pagină a romanului. Acesta se deschide cu o scenă în care Euphorion se află în biroul său:

„Răsăritul purpuriu dansează multicolor pe cer, sfârâitul artificilor, ce plictiseală... În fața mea, o călimară în care să-mi înec inima cernită; niște foarfeci pe care le-aș putea folosi ca să-mi tai gâtul: manuscrise cu care să mă șterg la fund, o oală de noapte.

Ce n-aș da ca Inchizitorul să micționeze pe mormântul meu – o floare de nu-mă-uita... consider că e mai plăcut să te descompui în pământul reavăn decât să vegezezi sub cerul albastru, să trudești sub forma unui vierme gras e de departe mai dezmiardător decât să fii om – un semn de întrebare umblător...

Vizavi de mine trăiește o măicuță, pe care o vizitez din când în când pentru a mă bucura de purtarea ei excelentă... Mai

devreme, era o călugăriță, slabă și fragilă; eu eram doctorul ei și i-am prescris să ia în greutate. Trăiește cu fratele ei, au o relație consensuală; el îmi pare prea gras și prosper – pe el l-am făcut să slăbească, până a ajuns un cadavru. În acest moment, Euphorion s-a îndreptat ușor de spate și a gemut, pentru că suferea de o boală ce-i afecta măduva spinării”¹⁵.

Aici se încheie, din fericire, singura pagină a manuscrisului care s-a păstrat.

Ar mai fi un fragment de tinerețe ce nu trebuie omis. Ca gen, este de regulă privit drept relatarea unei experiențe reale, o viziune sau apariția sinistră a unei fantome ori poate chiar întrezărirea propriei nebunii. Din acest punct de vedere este pe drept tratat ca important, dar, luând în considerare *Euphorion*, ar putea fi la fel de bine încă o încercare de scriere experimentală înfiorătoare.

„Lucrul de care mă tem”, scrie el, „nu este silueta teribilă din spatele scaunului meu, ci vocea ei; tot așa, nu cuvintele mă îngrozesc, ci tonul oribil, nearticulat, inuman al acelei voci. Da, măcar de-ar vorbi asemenea ființelor umane”¹⁶.

La Pforta, episoadele groaznice de boală cronică ale lui Nietzsche, migrenele care-l orbeau, urechile supurând, „guturaiul stomacului”, voma și grețurile îi erau tratate cu remedii umilitoare. Era culcat într-o cameră întunecată, cu lipitori atașate de lobii urechilor, pentru a-i suge sângele din cap. Câteodată îi erau aplicate pe gât. Ura acest tratament. Nu credea că îi face bine. Între 1859 și 1864 există 20 de intrări în registrul îmbolnăvirilor, fiecare durând, în medie, câte o săptămână.

„Trebuie să învăț să mă obișnuiesc”, nota el.

Purta ochelari fumurii ca să-și protejeze ochii sensibili de durerea pe care i-o cauza lumina, iar din partea medicului școlii nu venea nici un motiv de optimism, dat fiind că îi prezicea că va orbi complet.

Îmboldit de limitările fizice și de pronosticurile sumbre, se dedica total fiecărui moment productiv. Avea o poftă de muncă uriașă. Pe lângă sarcinile școlare, a fondat o frăție literară alături de cei doi prieteni din copilărie, Gustav Krug și Wilhelm Pinder, care erau tot la Domgymnasium, în Naumburg, nefiind

selectați printre elevii de elită de la Pforta. Cei trei băieți și-au botezat societatea „Germania”, probabil în onoarea lui Tacitus¹⁷. Și-au ținut întâlnirea inaugurală în timpul vacanței de vară din 1860, într-un turn aflat pe malul râului Saale. Au făcut multe legăminte frățești și au băut o sticlă de vin roșu ieftin, toastând până când au golit-o și au aruncat-o în râu. Fiecare dintre ei a jurat să creeze ceva lunar: un poem sau un eseu, o compoziție muzicală sau un proiect arhitectural. Ceilalți aveau apoi s-o critice „în spiritul amical al corectării reciproce”.

În trei ani, Nietzsche a contribuit cu 34 de lucrări, variind de la un oratoriu de Crăciun la un eseu intitulat „Personajul Kriemhildei așa cum reiese din *Cântecul Nibelungilor*” sau la altul numit „Despre elementul demonic în muzică”. Nietzsche a continuat să producă lucrări mult timp după ce ceilalți se opriseră. „Prin ce metode am putea fi îndemnați spre o activitate mai susținută?”, nota el oarecum disperat în jurnalul societății din 1862.

În anul următor a devenit interesat de o fată. Anna Redtel era sora unui coleg. Își însoțise fratele într-o excursie pe munte, unde i-a atras privirea lui Nietzsche dansând cu grație într-o poieniță. Au dansat împreună. Era o fată mărunțică, diafană, din Berlin, fermecătoare din toate punctele de vedere, veselă, cultă și înclinată spre muzică. Alături de ea, Nietzsche părea înalt, lat în umeri, viguros, mai degrabă solemn și rigid. Cânta bine la pian și intimitatea dintre ei a avansat pe băncuța pianului, unde interpretau împreună duete. I-a trimis poeme și i-a dedicat o rapsodie muzicală. Când a sosit momentul ca Anna să se întoarcă la Berlin, el i-a dăruit un portofoliu cu propriile lui compoziții pentru pian. Ea i-a mulțumit cu multă grație și cu asta primul lui contact, suav, cu dragostea a luat sfârșit.

1864 a fost ultimul său an la școală. A avut mult mai puține activități extracurriculare. Trebuia să se concentreze să producă o lucrare originală și profundă, o *Valediktionsarbeit*, pentru a trece examenul de *Abitur*, examenul de admitere la universitate.

„Și așa am ajuns ca în ultimii mei ani de viață la Schulpforta să lucrez în paralel la două eseuri de filologie. În unul dintre ele am încercat să analizez, folosind sursele (Iordanes, *Edda* etc.),

acele saga care îl au în centru pe regele ostrogot Hermanaric, cu diversele lor ramificații; în celălalt, să schițez un tip special de tiran grec, cel din Megara... pe măsură ce am lucrat la el, s-a transformat într-un portret al lui Theognis din Megara.”¹⁸

S-au păstrat mai puțin de 1.400 de versuri din opera poetului grec Theognis din Megara, din secolul al VI-lea î.e.n. Prin asta Theognis are ceva în comun cu celelalte subiecte ale lui Nietzsche, Empedocle și Diogenes Laertios. Acest lucru îi oferea o mare libertate. „M-am băgat într-o muncă plină de presupuneri și bănuieli”, scria Nietzsche despre lucrul său la eseul despre Theognis, „dar plănuiesc să-mi termin lucrarea cu exhaustivitatea filologică convenită, pe cât de științific se poate”. Știința filologică și exhaustivitatea au triumfat într-adevăr în *De Theognide Megarensi (Despre Theognis din Megara)*. A scris-o în numai o săptămână, la începutul vacanței de vară. Avea 42 de pagini scrise mărunt în latină și era atât de strălucită, încât i-a uimit pe pedagogii filologi de la Pforta. Ar fi trebuit să-și dedice restul vacanței matematicii, dar nu a putut fi convins, iar când s-a întors la școală, profesorul Buchbinder, pedagogul său de matematică, exasperat, a cerut să-i fie refuzat *Abitur*-ul.

„Dat fiind că n-a dat dovadă niciodată de sânguință temeinică la matematică, a fost întotdeauna pe o pantă descendentă, ca să zic așa, atât la scris, cât și la oral; așa că nu se poate spune nici măcar că e *satisfăcător* la această materie”, a vituperat Buchbinder. Dar bombănelile lui au fost amuțite de ceilalți pedagogi, care au replicat: „Poate ai dori să trântim cel mai înzestrat elev pe care l-a avut Pforta vreodată!”¹⁹.

„Am trecut cu bine!”, exclama Nietzsche pe 4 septembrie. „O, glorioasele zile ale libertății au sosit!” – și a părăsit Pforta în obișnuita tradiție flamboiantă a școlii, făcând cu mâna de la geamul deschis al unei trăsură învelite-n ghirlande și trase de cai mânați de vizitii cu uniforme tipătoare.

În raportul final al doctorului școlii stau scrise următoarele: „Nietzsche e un om robust, îndesat, cu o privire remarcabil de fixă, miop și adesea tulburat de migrene trecătoare. Tatăl său a murit tânăr, din cauza unei înmuieri a creierului, și el a fost făcut la bătrânețe; fiul s-a născut pe când tatăl era deja bolnav.

Încă nu există simptome, dar antecedentele ar trebui luate în considerare”.

Discursul lui Nietzsche despre Pforta nu era nici el cu mult mai măgulitor:

„Am trăit nutrind un cult secret pentru anumite arte... Mi-am ascuns înclinațiile și încercările personale de legea uniforme; am încercat să mă abat de la rigiditatea programului și orarelor regulamentare, cultivând o pasiune supraentuziastă pentru cunoașterea universală și bucuriile ei... Ceea ce mi-am dorit a fost o contrapondere la înclinațiile mele schimbătoare și neliniștite, o știință care să poată fi învățată cu imparțialitate obiectivă, cu logică rece, prin muncă ordonată, fără ca rezultatele să mă atingă deloc în profunzime... Cât de învățat, dar cât de prost educat este un asemenea elev de esență princiară”[20](#).

[1](#)* Ed.rom.cit., p. 38 (n.tr.).

3

Cum devii ceea ce ești

Pe scurt, poți într-o sută de moduri să dai ascultare conștiinței tale... Că percepi ceva ca fiind drept își poate avea cauza în faptul că tu n-ai reflectat niciodată asupra-ți și ai acceptat orbește ceea ce ți-a fost desemnat din copilărie ca fiind *drept*.

Știința veselă, cartea a patra,
secțiunea 335^{1*}

Nietzsche avea să considere 1864 anul său pierdut. În octombrie s-a înscris ca student la Universitatea din Bonn. Jucând rolul fiului devotat, a intrat la Facultatea de Teologie, deși era mai interesat de filologia clasică. A ales Universitatea din Bonn deoarece acolo predau doi celebri filologi clasiciști, Friedrich Ritschl și Otto Jahn. Cursurile de teologie i se păreau plictisitoare și îi era dor de mama și de sora lui. Bonnul se află la mai bine de 150 de kilometri de Naumburg. Pentru prima oară în viața lui, nu se mai găseau la o distanță pe care-ar fi putut-o parcurge pe jos. Însă, chiar dacă le simțea lipsa, a reușit să exploateze distanța dintre ei într-un mod folositor, deși lipsit de onestitate. Ele încă mai credeau că are de gând să devină preot, iar el nu le-a spus adevărul.

A decis că până în acel moment trăise ca un pustnic. Calea de a scăpa de ignoranța într-ale lumii era să se alăture unei *Burschenschaft*, o frăție studențească. Era o mișcare ce avea să fie oribil de maculată de asocierea ei de mai târziu cu Tineretul Hitlerist. Dar la înființarea ei, în 1815, scopul său era să ofere valori culturale liberale comune generației de studenți germani de pe cuprinsul tuturor *Bund*-urilor. Însă federația controla atât

de atent activitatea intelectuală a acestor *Bursenschaften*, ca să nu devină politice și subversive, încât nu făceau decât să organizeze drumeții pe munte, să cânte, să se dueleze și să bea bere. Nietzsche s-a înscris în frăția exclusivistă Franconia, așteptându-se la discuții docte și dezbateri de tip parlamentar, dar s-a trezit, în schimb, că-și ridică halba și zbiera cântece de pahar ale frăției. Chinuindu-se să se integreze, s-a împotmolit în ceva ce a descris drept o amestecătură stranie de clipe năucitoare și surescitabilitate plină de fervoare.

„După ce fac plecăciuni în toate direcțiile, în modul cel mai plin de curtoazie posibil, mă prezint drept membru al Asociației Studenților Germani numită Franconia”, le scria el dragelor sale Mamma și Lama. Până și ele trebuie să se fi plictisit de nenumăratele lui scrisori în care descria ieșirile Asociației Franconia, care începeau în mod invariabil cu un marș sau o paradă, purtând eșarfele și șepcile Frăției și cântând cât îi ținea gura. Mărșăluind în urma unei formații de husari („care atrăgeau toate privirile”), totul se încheia cu o veselie extraordinară prin vreun han sau prin ograda vreunui țăran ale cărui ospitalitate și rachiul le acceptau cu condescendență. Apare și un nou prieten cu totul neașteptat: Gassmann, editor al *Jurnalului berii*.

O cicatrice căpătată în urma unui duel era semn de mare onoare, iar Nietzsche s-a gândit să obțină așa ceva într-un mod mai neconvențional. Când a simțit că îndemânarea lui de spadăsin a atins un nivel satisfăcător, a ieșit la o plimbare agreabilă cu un anume Herr D., care era membru al unei asociații adverse Franconiei. Nietzsche a fost frapat de ideea că Herr D. ar putea fi un adversar extrem de plăcut. I-a spus: „Ești un om pe măsura inimii mele, nu ai vrea să ne duelăm? Haide să sărim peste toate preliminariile obișnuite”. Acest lucru nu prea era în concordanță cu codul duelurilor, dar Herr D. a aprobat cu cea mai mare îngăduință. Paul Deussen a jucat rolul de martor. A povestit că spadele tăioase au dansat pe deasupra capetelor lor descoperite timp de trei minute, până când spada lui Herr D. a atins șaua nasului lui Nietzsche. A tășnit sângele; onoarea era reparată. Deussen și-a bandajat prietenul, l-a urcat

într-o trăsură, l-a dus acasă și l-a băgat în pat. În două zile se recuperase complet¹.

Cicatricea e atât de mică, încât nu se vede în fotografii, însă a fost sursa unei satisfacții enorme pentru Nietzsche. Nici nu bănuia cât de tare se distraseră prietenii lui Herr D. când le-a povestit pățania.

Franconienii frecventau bordelurile din Köln. Nietzsche a vizitat orașul în februarie 1865, plătind un ghid ca să-i arate catedrala și alte obiective celebre. A cerut să fie dus la un restaurant și probabil că ghidul l-a crezut prea timid pentru a spune ce-și dorește cu adevărat, așa că l-a dus la un bordel. „Dintr-odată m-am trezit înconjurat de șase creaturi împopoțonate cu voaluri și șaluri din pene, care mă priveau întrebător. Am rămas o clipă absolut înmărmurit în fața lor; apoi, parcă ghidat de instinct, m-am îndreptat spre pian ca spre unicul lucru însuflețit de acolo și am atins o clapă sau două. Muzica mi-a turnat viață-n mădulare și într-o clipită eram afară.”²

Este tot ceea ce știm despre acest incident, însă el va reverbera în literatura și legenda lui Nietzsche. Unii cred că nu a atins doar câteva clape ale pianului și gata, ci că a mai rămas și pentru celelalte scopuri, drept care a contractat sifilisul care a dus la problemele lui mintale și fizice de mai târziu. Un motiv este că în 1889, după ce-și pierduse mințile și se afla internat în sanatoriu, a afirmat că fusese „infectat de două ori”. Doctorii au presupus că vorbea despre sifilis. Dacă i-ar fi analizat dosarul medical, ar fi descoperit că avusese gonoree de două ori, lucru pe care îl recunoscuse în fața doctorilor de pe când era în deplinătatea facultăților mintale.

Thomas Mann acordă episodului din bordel un rol esențial în colosalul său roman *Doctor Faustus*, în care repovestește legenda lui Faust imaginându-și-l pe Nietzsche în rolul principal. Mann vede noaptea bordelului ca pe noaptea în care Nietzsche/Faust își vinde sufletul diavolului pentru femeia pe care o dorește. Ea devine obsesia și sucubul lui. În versiunile mai vechi ale legendei, în mod obișnuit Elena din Troia primește acest rol, dar Mann o înlocuiește în mod bizar pe Elena cu Mica Sirenă a lui Hans Christian Andersen, o sărmană

ființă care, pentru a putea trăi dragostea omenească, trebuie să se supună unor torturi teribile: îi este tăiată limba ca preț pentru a-i fi transformată coada într-o pereche de picioare, iar fiecare pas pe care-l face cu aceste picioare o înțeapă ca și cum ar tăia-o niște săbii ascuțite. Poate că asta spune mai multe despre Mann decât despre Nietzsche.

În timpul celor două semestre pe care Nietzsche le-a petrecut la Bonn, muzica și compoziția muzicală au rămas marea sa pasiune. A scris o parodie de mari dimensiuni la *Orfeu în infern* de Offenbach, care i-a adus porecla „Gluck” printre membrii frăției Franconia. A vizitat mormântul lui Robert Schumann pentru a depune o coroană și a rămas atât de îndatorat după ce a achiziționat un pian, încât nu și-a mai putut permite să-și viziteze mama și sora de Crăciun. Făcând observația că banii i se scurg repede din buzunare, „probabil pentru că sunt rotunzi”³, le-a trimis ca înlocuitor al propriei persoane un volum conținând opt dintre compozițiile lui muzicale (foarte schubertiene în această fază), legat în piele mov, scumpă, de vițel și însoțit de instrucțiuni obositor de detaliate despre cum trebuia să le interpreteze și să le cânte draga lui Lamă: serios, cu tristețe, cu energie, cu puține înflorituri sau câteodată cu mare pasiune. Nici măcar *in absentia* nu ceda controlul asupra femeilor care-l adora.

De Paștele ce a urmat incidentului din bordel, se afla acasă și a refuzat sfânta împărtășanie în biserică. Paștele este un eveniment plin de obligații pentru creștinii practicanți, iar acesta n-a fost un gest lipsit de importanță, ci cauza unei orori teribile pentru Mamma și Lama, apostazia lui Nietzsche însemnând pentru ele negarea a ceea ce considerau a fi unicul scop real al vieții pe pământ: reîntâlnirea lor, a tuturor, cu preaiubitul pastor Nietzsche în Rai.

Nietzsche încă nu își pierduse complet credința, dar nutrea îndoieli serioase. Stând în biroul lui de student, un altar închinat tatălui său mort, a cărui fotografie era așezată pe pian sub o pictură în ulei reprezentând coborârea lui Christos de pe Cruce, citea o carte de David Strauss, *Viața lui Isus examinată critic*, și întocmea o listă cu 27 de cărți de știință pe care intenționa să le citească.

În ton cu întreaga lui generație, el cerceta terenul nesigur dintre știință și credință, o problemă în căutarea unei soluții. Părea că lucrurile se îndreaptă spre transferarea credinței oarbe în Dumnezeu într-o credință la fel de oarbă în oamenii de știință, care susțineau că ar fi descoperit misterioasa esență a materiei în ceva ce numeau „forța biologică”, aflată la originea uimitoarei diversități a lumii naturale.

O enciclopedie contemporană descria formarea universului într-un mod nu foarte diferit de cel al lui Empedocle: „O ploaie eternă de diverși corpusculi ce cad în formațiuni variate și se consumă în căderea lor, creând un vârtej” ce exista în eterul care era „un mediu luminifer de natură elastic solidă ce umplea întregul spațiu, prin care lumina și căldura se propagă în valuri”. Lumina „nu putea fi explicată în nici un alt mod”, deși rămânea o enigmă „cum se putea mișca Pământul prin eter cu o viteză de aproape un milion de mile pe zi. Dar dacă ne gândim că ceara cizmarului e atât de sfărâmicioasă, încât se fărâmă sub lovitura unui ciocan, deși curge totuși ca un lichid în vasul în care e turnată, și că gloanțele se afundă lent în ea, iar dopurile de plută plutesc pe suprafața ei, atunci mișcarea Pământului prin eter nu mai pare atât de incomprehensibilă”⁴.

Universul explicat prin analogie cu ceara pentru încălțăminte; încrederea în știință devenea la fel de irațională precum credința în Dumnezeu. Cartea lui Strauss examina viața lui Isus în mod „științific”. Nietzsche l-a comparat pe Strauss cu un tânăr leu filolog care sfâșie pielea ursului teolog. Dacă creștinismul presupunea credința într-un eveniment istoric sau o persoană atestată istoric, atunci lui nu-i trebuia așa ceva.

Lama avea nevoie de lămuriri. Atunci el i-a scris: „Orice credință adevărată este realmente infailibilă; oferă ceea ce omul credincios speră să găsească în ea, dar nu oferă nici cel mai mic sprijin pentru stabilirea unui adevăr obiectiv... Aici căile oamenilor se despart. Dacă vrei să capeți liniște sufletească și fericire, atunci poți alege credința; dacă vrei să fii un discipol al adevărului, atunci cercetează”⁵.

Nu făcuse mare lucru în cele două semestre de la Bonn. Acumulase datorii și dormea până târziu. La colecția lui de boli se adăugase reumatismul la nivelul brațului. Era sarcastic și

cătrănit când regreta timpul și banii aruncați pe „materialismul mirosind a bere” și pe „bonomia fără cap” ale Franconiei. Din fericire, o ceartă între cei doi profesori de filologie, Jahn și Ritschl, a devenit atât de virulentă, încât Ritschl a părăsit Bonnul ca să predea la Universitatea din Leipzig. Nietzsche l-a urmat.

Acest nou început i-a priit. Se trezea în fiecare dimineață la ora 5 pentru a se pregăti de curs. A fondat Societatea Clasicistilor, mai pe gustul lui decât frăția Franconia. A transformat o cafenea locală „într-un fel de bursă filologică” și a cumpărat un bufet ca să aibă în ce ține periodicele și lucrările acesteia. S-a alăturat prosperei Societăți Filologice și a început să scrie lucrări în latină pe tot felul de teme obscure și hățișuri ale filologiei clasice: „Am lărgit discuția în mod independent, găsind recent dovada că *Violarium* a Eudociei nu-și are rădăcinile în *Suidas*, ci în sursa sa principală, un epitom al lui Hesychius Milesius (pierdut, bineînțeles)...”⁶.

Avea darul de a da viață subiectelor aride, un talent rar în domeniul filologiei. Conferințele lui erau captivante. Era popular.

Era pe de-a-ntregul lipsit de pedanterie filistină, își amintea unul dintre colegii săi: „Am ieșit de la conferințele lui cu impresia unei precocități aproape uimitoare și a unei încrederi în sine de nezdruccinat”⁷. L-a susținut pe Homer împotriva lui Hesiod și a creat rumoare în facultate contestând ideea general acceptată că *Odiseea* și *Iliada* sunt poeme populare scrise de mai mulți poeți, argumentând că e de neconceput ca asemenea capodopere magnifice să nu fie produsele unei individualități uimitor de creative. Ritschl i-a lăudat lucrarea despre Theognis; și a câștigat un premiu pentru un eseu despre Diogenes Laertios. Își începea eseuul cu un vers din una dintre *Pythicele* lui Pindar, pe care avea să-l prețuiască toată viața: „Să devii ceea ce ești, după ce ai aflat ce înseamnă asta”⁸.

Nietzsche se afla la începutul acestui drum al devenirii atunci când soarta a intervenit sub forma ambițiilor teritoriale ale lui Bismarck, ale cărui politici expansioniste au provocat o succesiune de războaie de mică amploare menite să propulseze Prusia în fruntea Germaniei, în dauna *Bund*-ului, și Germania,

în cele din urmă, în fruntea Europei. În 1866, Prusia purtase și câștigase un mic război împotriva Austriei și Bavariei. Armata prusacă invadase Saxonia, Hanovra și Hesse și declarase desființarea Confederației Germane. În anul următor, 1867, aceste probleme erau încă actuale, iar Nietzsche a fost înrolat ca soldat călare într-un regiment de artilerie staționat la Naumburg. Luase câteva lecții de călărie, însă experiența lui cu caii era limitată.

„Dacă te-ar împinge vreun daimon într-o dimineată devreme, să zicem între orele 5 și 6, să mergi la Naumburg și ar avea bunătatea de a-ți călăuzi pașii aproape de mine, atunci nu te opri din drum și nu te holba la spectacolul ce ți se înfățișează simțurilor. Brusc, simți mirosul de grajd. În clarobscurul felinarelor se profilează umbre. În juru-ți se iscă sunete de râcăială, nechezat, frecare, izbituri. Și, în mijlocul tuturor acestor lucruri, îmbrăcat ca un rândaș, făcând eforturi violente să țină cu mâinile goale ceva de nedescris... nimeni altul decât eu. Câteva ore mai târziu vei vedea doi cai întrecându-se de-a lungul padocului, nu fără călăreți, dintre care unul seamănă foarte bine cu prietenul tău. Îl călărește pe înfocatul, nervosul Balduin și speră ca într-o bună zi să știe să călărească bine... în alte momente ale zilei stă, harnic și atent, lângă tunurile trase de cai și scoate obuze din remorca afetului ori curăță țeava tunului cu o cârpă ori stabilește ținta în centimetri și grade și tot așa. Dar mai presus de orice are de învățat... Câteodată, ascuns sub burta calului, șoptesc: Schopenhauer, ajutor!”⁹

Artileriștii erau învățați să încalece din fuga calului, să se arunce plini de îndrăzneală în șa. Miopia lui îl făcea să aprecieze greșit distanța, așa că în martie și-a ratat saltul, lovindu-se cu pieptul de oblâncul tare al șei. Și-a continuat plin de stoicism exercițiile, dar în acea seară a căzut din picioare și a fost dus în pat cu o rană adâncă la piept. După zece zile de tratament cu morfină, dar fără vreo ameliorare, doctorul i-a deschis rana; două luni mai târziu rana încă îi supura și refuza să se vindece. Spre uimirea lui, se vedea un os mic. I s-a spus să spele cavitatea cu ceai de mușetel și cu soluție de azotat de argint și să facă baie de trei ori pe săptămână. Asta nu a condus la rezultatul dorit și deja se discuta despre operație. A fost

consultat celebrul doctor Volkmann din Halle, iar acesta a recomandat o cură cu apă sărată la băile din Wittekind. Micuța localitate balneară era un loc sumbru, ploios și umed, iar ceilalți invalizi nu erau deloc interesanți. Pentru a evita conversația lor banală, în timpul meselor se așeza lângă un bărbat care era surdomut. Din fericire, tratamentul a dat roade; rănilor s-au vindecat, lăsând doar cicatrici adânci, așa că a putut să plece din acel loc deprimant.

În octombrie a fost declarat temporar inapt pentru serviciul militar și eliberat din armată până în primăvara următoare, când era așteptat să se întoarcă pentru exerciții de tragere de o lună, o activitate incompatibilă cu vindecarea completă a rănilor sale. Pe 15 octombrie și-a sărbătorit aniversarea de 24 de ani, iar trei luni mai târziu a avut loc prima lui întâlnire cu Richard Wagner, urmată la puțin timp de invitația de a ocupa postul de titular al Catedrei de filologie de la Basel.

Era o ofertă uimitoare; Nietzsche încă era un simplu student. Învățase două semestre la Universitatea din Bonn și alte două la Leipzig și nu obținuse diplomă de la nici una dintre ele, dar eminentul său profesor Ritschl îl recomandase pentru postul respectiv pe studentul său din cale-afară de scriitor. I s-a oferit postul pe 13 februarie 1869 și, pentru a-l putea ocupa, i-a fost acordat doctoratul la Leipzig, fără examinare, pe 23 martie. În aprilie a fost numit profesor de filologie clasică la Universitatea din Basel, cu un salariu de trei mii de franci.

Mândru până la extaz că este cel mai tânăr profesor numit vreodată acolo, a cheltuit o parte din bani pe haine, depunând mari eforturi să repudieze moda tinerească și alegând doar acele stiluri care-l făceau să pară mai în vârstă.

Avea rezervele lui în privința elvețienilor, suspectându-i că ar fi fost o rasă de „filistini aristocrați”, precum și în privința Baselului, cu societatea sa bogată, conservatoare clădită pe baza comerțului cu dantelă, un oraș cu saloane impecabile, consilieri municipali infailibili și o micuță universitate cu numai 120 de studenți, cei mai mulți la Teologie.

Universitatea a insistat ca el să renunțe la cetățenia prusacă. Nu doreau să fie rechemat pentru continuarea serviciului militar. I-au sugerat să devină cetățean elvețian, dar, deși a renunțat la cetățenia prusacă, nu a îndeplinit niciodată

cerințele pentru cea elvețiană. Așa că a devenit apatrid pentru tot restul vieții sale, ceea ce el considera că este mai bine decât să intre în rândul filistinilor.

„Prefer să fiu profesor la Basel decât Dumnezeu”¹⁰, spunea el – și, într-adevăr, aici a descoperit cât de mult îi plăcea să predea. A fost angajat să predea și la școala gimnazială locală, la *Pädagogium*, pe lângă cursurile de la universitate. Preda istoria literaturii grecești, religia Greciei antice, filosofia lui Platon și cea preplatoniciană, dar și retorică greacă și romană. I-a obligat pe elevi să studieze *Bacantele* lui Euripide și să scrie despre cultul dionisiac.

Studentii „păreau a se afla în mod unanim sub impresia că ar sta nu la picioarele unui pedagog, ci ale unui efor [unul dintre magistrații spartani ce împărțeau puterea cu regele], care făcuse un salt în timp pentru a le vorbi despre Homer, Sofocle, Platon și despre zeii lor. De parcă ar fi vorbit din propria cunoaștere a lucrurilor de netăgăduit și totuși prețuite – asta era impresia pe care o lăsa”¹¹.

Dar toate acestea aveau un preț. Unul dintre studenții săi descrie zilele proaste ale lui Nietzsche, când era dureros să-l privești chinându-se să-și țină cursul. La pupitru, cu fața aproape atingând caietul în ciuda ochelarilor cu lentile groase, cuvintele îi ieșeau încet și cu greutate, cu lungi pauze între ele. Se acumula o tensiune insuportabilă legată de întrebarea dacă va reuși să-și ducă la bun sfârșit treaba¹².

Spiritul îi era în foarte mare măsură însuflețit de energia fluviului Rin. Când studenții intrau în clasă, îl găseau adesea în fața ferestrei deschise, hipnotizat de mugetul neconținut al apelor. Ecoul ca de râșniță al fluviului ce reverbera izbindu-se de zidurile înalte ale străzilor medievale îi însoțea plimbările prin oraș stilat, puțin sub medie ca înălțime (era la fel de înalt ca Goethe, afirma el mereu), solid, cu o înfățișare distinsă, cu mustața lui stufoasă și ochii adânciți în orbite, gânditori. Jobenul lui gri trebuie să fi făcut parte din strategia de a părea mai în vârstă, dat fiind că era singurul pe care îl puteai vedea în Basel, cu excepția celui purtat de un foarte bătrân consilier de stat din Baden. În zilele proaste, când problemele de sănătate îi

dădeau bătăi de cap, Nietzsche înlocuia jobenul cu un cozoroc verde, gros, pentru a-și feri ochii sensibili de lumină.

Când Nietzsche se stabilise la Basel pentru a deveni profesor, Wagner locuia la Lucerna, în vila Tribtschen, pe malul lacului. De la Basel la Lucerna se ajungea repede cu trenul, iar Nietzsche era nerăbdător să dea curs invitației de a continua conversația despre Schopenhauer și să afle mai multe despre opera schopenhaueriană a lui Wagner, *Tristan și Isolda*.

Filosofia lui Schopenhauer este expusă în mare în colosala carte *Lumea ca voință și reprezentare* (*Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1818), în care dezvoltă idei mai vechi, preluate de la Kant și Platon.

Noi trăim în lumea fizică. Ceea ce vedem, atingem, percepem sau trăim este reprezentarea (*Vorstellung*), dar în spatele reprezentării se află adevărata esență a obiectului, voința (*Wille*). Suntem conștienți de propria ființă, atât în maniera perceptivă în care cunoaștem lucrurile exterioare nouă, cât și, cu totul diferit, din interior, sub forma „voinței”.

Reprezentarea se află într-o stare de interminabilă dorință și eternă devenire, în timp ce caută unitatea cu propria voință, starea ei perfectibilă. Reprezentarea poate deveni în mod ocazional una cu voința, dar acest lucru va da naștere doar unor noi învrăjbiri și unor noi dorințe. Geniul uman (o ființă rară) poate obține întregirea prin unirea voinței cu reprezentarea, dar pentru restul turmei umane aceasta este o stare imposibil de atins în viață, ce poate fi obținută doar prin moarte.

Tot ce este viu tânjește după o stare imposibil de atins, așadar tot ce este viu suferă. Kant scrisese dintr-un punct de vedere creștin, ceea ce făcuse ca starea etern imperfectă, de eternă tânjire să poată fi îndurată pentru că, dacă te străduiai destul de tare, era anticipat un oarecare final fericit. Mântuirea era mereu posibilă cu ajutorul lui Christos.

Schopenhauer, în schimb, era influențat în mare măsură de studiile sale despre budism și filosofile hinduse, cu accentul lor plin de abnegație pus pe suferință și destin și pe faptul că satisfacerea dorințelor nu duce decât la nașterea unor noi dorințe. Sentimentul unui flux la nivelul noumenal (metafizic) al voinței se transformă într-o aspirație spre neființă.

Schopenhauer este cunoscut drept filosoful pesimismului, dar pentru un tânăr ca Nietzsche, căruia creștinismul i se părea din ce în ce mai mult o cale imposibilă, el oferea o alternativă viabilă la Kant, a cărui influență domina cercurile filosofice germane, nu în ultimul rând deoarece creștinismul reprezenta o componentă vitală în structura societății germane, utilizat de stat în slujba politicii sale naționaliste, conservatoare. Acest fapt îi transforma atât pe Nietzsche, cât și pe Wagner în intruși, lucru care, bineînțeles, nu-i deranja deloc.

Nietzsche îl citise pe Schopenhauer cu simț critic. Pe parcursul lecturii studiase *Istoria materialismului și critica sensului său în prezent* de F.A. Lange (*Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 1866) și luase notițe:

1. Lumea simțurilor este produsul organizării noastre.
2. Organele noastre vizibile (de natură fizică) sunt, ca orice alte părți ale lumii fenomenale, doar imagini ale unui obiect necunoscut.
3. Organizarea noastră reală este așadar la fel de necunoscută nouă pe cât sunt lucrurile reale, externe. Încontinuu nu avem în fața noastră nimic mai mult decât produsul celor două.

Așadar, adevărata esență a lucrurilor – lucrul-în-sine – nu este doar necunoscută nouă: conceptul în sine este nici mai mult, nici mai puțin decât produsul final al unei antiteze determinate de organizarea noastră, o antiteză despre care nu știm dacă are vreun sens în afara experienței noastre sau nu¹³.

În interiorul acestei necunoașteri totale, Schopenhauer a deșteptat în el o nevoie emoțională profundă, oferindu-i mângâiere. Ideea că tot ceea ce e viu se află într-o stare de suferință i se aplica mai mult decât oricare alta, bietul său trup aflându-se într-o constantă stare de maladie cronică, adesea cu dureri mari. În mod firesc, trupul lui tânjea spre o stare ideală. Tot așa, el trăia o stare de năzuință spre „adevărata lui ființă”, ce ar fi făcut ca existența să devină inteligibilă, așadar justificată. În acest moment, era deosebit de confuz în legătură cu natura „adevăratei sale ființe”. Schopenhauer îi spunea că nu putem percepe unicitatea adevăratei noastre ființe pentru că intelectul nostru fragmentează în mod constant lumea – și cum ar putea fi altfel, din moment ce intelectul nostru în sine nu e decât o mică parte, un fragment al reprezentării noastre?

Nietzsche simțea asta în modul cel mai personal cu putință: „Cel mai enervant este că trebuie mereu să joc rolul cuiva – al

profesorului, al filologului, al ființei umane”¹⁴, scria el după ce începuse să predea la Basel – și nu era aproape deloc un sentiment surprinzător, dat fiind că era un tânăr care își punea haine bătrânești ca să pară înțelept, un student care juca rolul unui profesor, un fiu exasperat jucând rolul unui fiu bun în fața mamei enervante și un fiu iubitor și supus memoriei tatălui creștin mort în timp ce era pe cale să-și piardă credința creștină. De parcă aceste roluri cotidiene nu ar fi fost de ajuns, mai era și problema statutului său de apatrid, identitatea formală în cadrul căreia existau toate aceste roluri. Absolut fragmentat, se recunoștea în starea schopenhaueriană de caznă și suferință: un om departe de a-și înțelege adevărata voință, ca să nu mai vorbim de punerea ei în practică.

Totodată, Wagner era, cel puțin după părerea lui, atât de avansat pe calea gândirii schopenhaueriene, încât atinsese statutul de geniu. Era atât de încrezător că voința și reprezentarea lui deveniseră una, încât el și amanta lui, Cosima, se adresau unul altuia, în glumă, folosind alinturi schopenhaueriene. El era *Will* (Voință), iar ea era *Vorstell* (Reprezentare).

Pentru Schopenhauer, muzica era unica artă capabilă să dezvăluie adevărul despre natura ființării. Alte arte, cum ar fi pictura și sculptura, pot fi doar reprezentări ale reprezentărilor. Asta le așază la două grade de separare de realitatea ultimă, voința. Muzica, fiind fără formă, în sensul că este nonfigurativă, are însă capacitatea de a accede în mod direct la voință, trecând peste intelect.

De când îl descoperise pe Schopenhauer, în 1854, Wagner studiasse modurile în care ar fi putut compune ceea ce Schopenhauer numește „suspendare”. O piesă muzicală schopenhaueriană trebuie să fie asemenea unei vieți: să treacă de la un dezacord la altul, iar rezolvarea să survină doar în clipa morții (în muzică, nota finală a piesei).

Urechea, asemenea sufletului înfrigurat, năzuiește continuu după rezolvarea finală. Omul este disonanță în formă umană; drept care disonanța muzicală trebuie să fie cea mai eficientă cale artistică de a reprezenta suferința existenței individuale.

Unii compozitori dinaintea lui fuseseră credincioși respectării formei muzicale și supunerii în fața regulilor ancestrale: de exemplu, a structurii formale, ca de rețetă, a simfoniei sau a concertului. Ascultându-i, deveneai conștient de contribuția fiecăruia la continuitatea istorică a muzicii și la dezvoltarea ei. Dacă știai limbajul, puteai foarte ușor să-i poziționezi pe firul istoriei.

Dar Schopenhauer contesta însăși ideea de istorie, susținând că timpul ar fi doar o formă a gândirii noastre. Asta l-a eliberat pe Wagner de prezentarea recognoscibilă. Nietzsche a descris *Zukunftsmusik* (Muzica viitorului) a lui Wagner drept o culme triumfătoare a artei în general pentru că nu se preocupa, spre deosebire de restul, de imaginile lumii fenomenale, ci mai curând vorbea în mod direct pe limba voinței. Din izvorul cel mai profund al ființei sale, muzica era manifestarea chintesențială a voinței. Și, din toată muzica, cea compusă de Wagner îl vrăjea din ce în ce mai tare; nu-și putea păstra calmul când o asculta, îi tremura fiecare fibră a ființei lui, îi vibra fiecare nerv. Nimic altceva nu-i mai producea o asemenea stare durabilă și pătrunzătoare de extaz. În mod cert, ceea ce simțea era senzația de acces direct la voință! Tânjea să-și reîntâlnească Maestrul.

Când se afla deja la Basel de trei săptămâni, Nietzsche a simțit că se descurcă destul de bine cu îndatoririle universitare încât să-și permită să-i facă o vizită lui Wagner. Nu conta că Wagner avea de două ori vârsta lui și că era o personalitate celebră în toată lumea a cărei invitație de a-l vizita fusese făcută, într-o doară, cu vreo șase luni în urmă. În ziua de sâmbătă, 15 mai 1869, Nietzsche a luat trenul spre Lucerna, a coborât și a urmat cărarea de pe malul lacului Lucerna ce ducea la casa lui Wagner.

Construit în 1627, Tribschen era, și încă este, cu zidurile sale groase și impunătoare, un străvechi conac, aproape ca un turn de pază. Ferestre numeroase, simetrice se ȋtesc de sub un acoperiș roșu, piramidal, foarte ȋnclinat. Aflat pe o ridicătură, domină o stâncă triunghiulară ce ȋmpunge, ca articulația unui os, apa lacului. Ca și cum ar fi castelul unui hoț, supraveghează toate căile de acces. Nietzsche nu s-a putut strecura nevăzut, ci a trebuit să-și facă apariția, ca toți ceilalți vizitatori, tulburat,

sub privirea goală a ferestrei. Din casă se auzeau niște acorduri agonizante, care-ți înghețau sufletul, acorduri repetate iar și iar la un pian: erau acordurile din *Siegfried*. A sunat la ușă.

A apărut un servitor. Nietzsche i-a înmănat cartea de vizită și a așteptat, simțindu-se din ce în ce mai stânjenit. Tocmai dădea să plece când servitorul a venit în grabă după el. Era cumva Herr Nietzsche, pe care Maestrul îl cunoscuse la Leipzig? Da, chiar el. Servitorul a dispărut, a reapărut. Maestrul compunea și nu putea fi deranjat. Putea Herr Professor să revină la prânz? Din păcate, era ocupat la prânz. Servitorul a dispărut, a reapărut. Putea reveni Herr Nietzsche a doua zi?

Nietzsche nu avea cursuri în luna Rusaliilor. De data asta, pe când se apropia pe traseul acela intimidant, Maestrul însuși i-a ieșit în întâmpinare.

Wagner adora celebritatea și adora hainele. Înțelegea prea bine valoarea imaginii ca vehicul pentru idei. În ziua aceea, pentru a-l întâmpina pe filologul a cărui meserie era înțelegerea și continuarea scrierilor antice, își pusese „costumul de pictor renascentist”: haină din catifea neagră, salopetă până la genunchi, ciorapi de mătase, pantofi cu cataramă, cravată de un albastru azuriu și beretă à la Rembrandt. L-a primit pe Nietzsche cu căldură și naturalețe, conducându-l prin succesiunea uimitoare de camere mobilate cu acel gust opulent pe care compozitorul îl împărtășea cu protectorul său regal, regele Ludovic.

Mulți vizitatori comentau că Tribschen li s-a părut prea roz și supraîncărcată de amorași, dar un asemenea interior era ceva destul de nou și de îmbătător pentru Nietzsche, care își petrecuse viața în camere protestante, austere. La Tribschen pereții erau tapițați cu damasc roșu și auriu, cu marochin sau cu o nuanță specială de catifea violet care fusese aleasă cu grijă pentru a pune cel mai bine în evidență uimitoarele busturi din marmură albă ale lui Wagner și ale regelui Ludovic. Era acolo și un covor făcut din pene de flamingo, mărginite cu pene de păun. Expusă la înălțime, pe un soclu, se afla o cupă rubinie din cristal de Boemia, ridicol de fragilă, cu contorsiuni elaborate, dăruită lui Wagner de rege. Amintiri ale clipelor de glorie erau expuse pe pereți asemenea unor trofee de vânătoare: coroane de laur ofilite, programe muzicale cu autograf, picturi

reprezentând un Siegfried blond, musculos, care-l învinge pe dragon, cu walkirii împlătoșate împânzind cerurile ca niște fulgere și cu o Brunhilde radiind de fericire în timp ce se trezește pe stânca ei. Sticla vitrinelor închidea bibelouri și alte obiecte prețioase, ca niște fluturi prinși cu bolduri. Ferestrele erau ascunse de râuri de voal roz și satin tremurător. Încăperile erau pline de o mireasmă grea de trandafiri, tuberoze, narcise, liliac și crini. Nici un parfum nu era destul de narcotizant, nici un preț nu era prea mare pentru uleiurile eterice extrase din trandafiri de Persia, din gardenii aduse din America și din rădăcină de stânjenei din Florența.

Crearea unei *Gesamtkunstwerk*, o operă de artă totală ce integrează teatrul, muzica și spectacolul, era ea însăși o *Gesamtkunstwerk* ce implica toate simțurile lui Wagner, pentru că, după cum vedea el lucrurile, „...dacă sunt obligat încă o dată să plonjez în valurile imaginației de artist pentru a-mi găsi satisfacție într-o lume imaginară, trebuie cel puțin să-mi ajut imaginația și să găsesc căi de a-mi încuraja facultățile imaginative. Nu pot deci să trăiesc ca un câine. Nu pot să dorm pe paie și să beau gin ordinar: senzualitatea mea este ultrasensibilă, acută și extrem de vorace și totuși neobișnuit de delicată și de gingașă, trebuind, într-un fel sau altul, ațâțată dacă mi se cere să îndeplinesc misiunea nemilos de dificilă de a crea în mintea mea o lume care nu există”¹⁵.

Încăperea din care Nietzsche auzise plutind acordurile din *Siegfried* era Camera Verde, odaia în care compunea Wagner, un spațiu surprinzător de mic, de masculin și de muncitoresc în mijlocul atmosferei puternic teatrale din Tribschen. Doi pereți căptușiți cu rafturi de cărți reaminteau că Wagner era în aceeași măsură și un om al cuvintelor, nu doar al muzicii, un om care scria la fel de multe cărți, broșuri și librete ca și lucrări muzicale. Pianul era special proiectat cu sertare pentru creioane și o planșă ca o masă pe care puteau fi aruncate foile celei mai recente compoziții ca să se usuce cerneala. Vizitatorii râvneau cu disperare la aceste foi, iar Wagner știa foarte bine cât de mult valora să le ofere cu autograf celor influenți pe care-i avea în grații. Deasupra pianului atârna portretul regelui. Dintr-un anumit motiv, la Tribschen era de prost gust să-i spui

regelui Ludovic pe nume. El era „prietenul regal”. A făcut o vizită la Tribschen singur și incognito, rămânând chiar și peste noapte, drept care dormitorul era mereu pregătit pentru întoarcerea lui. Tribschen era Rambouilletul lui Ludovic, era precum lăptăria de la Versailles pentru Maria Antoaneta. Cam așa ceva a devenit și pentru Nietzsche. El a fost singura persoană, cu excepția regelui, care a ajuns să aibă camera lui în vilă. De-a lungul următorilor trei ani avea să viziteze Tribschenul de 23 de ori, iar locul acesta urma să rămână în mintea lui pe vecie drept o Insulă a Fericiților.

Regele Ludovic, care achita facturile, îi dăduse lui Wagner mână liberă să se stabilească oriunde s-ar fi simțit imaginația lui eliberată de toate lucrurile practice, pentru a se concentra exclusiv asupra ciclului *Inelului*, pasiunea regelui. Wagner se stabilise în acest loc spectaculos de pitoresc care punea în valoare pe deplin principiul kantian al sublimului: „o funcție a tensiunii extreme trăite de minte în perceperea imensității și a nețărmuririi, ce transcende orice standard al simțului și iscă un soi de oroare plăcută, un soi de liniște cu o tentă de teroare obținută pe o scară de referință transcendentă, o măreție comparabilă doar cu sine... al cărei efect este să arunce mintea înapoi asupra sa – și astfel ajungem îndată să percepem faptul că sublimul nu trebuie căutat în natură, ci în propriile noastre idei”¹⁶.

Conform acestui principiu, priveliștea transcendentă dezvăluită privirii de la fiecare dintre ferestrele vilei Tribschen ar fi putut declanșa inspirația sublimă atât în Wagner, cât și în Nietzsche, oriunde ar fi privit. De la ferestrele dinspre vest, unde apunea soarele, se vedeau înălțându-se zăpezile eterne de pe muntele Pilatus, la origine un Nibelheim precreștin, plin de dragoni și goblini legendari, rebotezat într-o epocă ulterioară, creștină, după Pilat din Pont, care, izgonit din Galileea după crucificarea lui Christos, a fugit la Lucerna. Aici, copleșit de remușcări, a urcat pe vârful înalt de 2.128 de metri, de unde s-a aruncat în micul lac de munte, negru ca smoala, care se vede în vale. Aici trăiește stafia lui, în deplină tăcere și nemișcare. Ghizii locali îți vor spune că apa în sine este moartă, arătându-ți ca dovadă faptul că suprafața ei este întotdeauna nemișcată,

neputând fi încrețită nici chiar de vânturile cele mai puternice. Locul acesta blestemat este înconjurat de pini negri. Secole de-a rândul, nici un tăietor de lemne nu a îndrăznit să se aventureze acolo de teamă să nu provoace spiritul pe seama căruia se puneau atâtea calamități, așa că pinii au crescut înalți, întinzându-se ca o streășină, îngrămădiți în jurul micului lac, protejându-l astfel de vânturi și păstrând apa netulburată. În secolul al XIV-lea, un preot curajos s-a aventurat până la lacul întunecat al sinuciderii lui Pilat și a făcut o exorcizare. Cu toate acestea, localnicii au rămas neîncrezători și numeroasele furtuni cu fulgere și tunete din preajma muntelui care stârnesc din senin vijelii pe lacul Lucerna au continuat să fie puse tot pe seama strigoiului lui Pilat. Abia după anii 1780, acei *Frühromantiker*, tineri palizi cu mințile stârnite-n paroxismul metaforei poetice, care prețuiau mai presus de orice sublimul kantian și „poezia inimii”, s-au aventurat pe muntele blestemat, unde lacul lui Pilat a devenit cu siguranță locul unde au ales să se sinucidă nenumărați tineri Werther fără de speranță în amor.

În vremea când Wagner îl invita pe Nietzsche să i se alăture în drumeții revigorante de o zi pe muntele Pilatus, niște țărani întreprinzători construiseră un han și închiriau cai pentru urcuș. Wagner și Nietzsche disprețuiau aceste servicii și luau cu asalt țăncurile de stâncă la picior, cântând și filosofând neîntrerupt.

Dacă Nietzsche se uita pe ferestrele de la Tribschen ce dădeau spre lac, privirea i-ar fi trecut peste „Parcul Tâlharului”, un promontoriu plin de ierburi și bolovani pe care pășteau calul lui Wagner, Fritz, găinile, păunii și oile lui, care împestrițau pajiștea ce cobora până la malul lacului. Atât lui Wagner, cât și lui Nietzsche le plăcea să înoate pornind de la scara ce cobora în apă tăind reflexiile pale ale munților înzăpeziți de pe malul celălalt al lacului. Rigi, înalt de 1.800 de metri, este un pic mai scund decât Pilatus, dar la fel de celebru, dat fiind că a fost pictat de J.M.W. Turner, dar și datorită straniuului efect luminos numit „fantoma Rigi”. În anumite condiții de lumină și ceață, fantoma poate fi văzută foarte clar. Ea ia forma unei enorme siluete umane, ca un uriaș pe cerul

vaporos de deasupra ta. Uriașul e înconjurat de un curcubeu ca un nimb; de fapt, nu e nici o fantomă, ci propria ta siluetă proiectată pe ceață, ca într-o oglindă care mărește. Wagner obișnuia să danseze și să facă tot soiul de giumbușlucuri în fața acestei oglinzi cerești până când ceața se îndepărta, iar teatrul de păpuși se termina¹⁷.

Pe malul lacului, în dreapta scării lui Wagner se afla o căbănuță cu șindrilă, ce adăpostea o barcă. Când simțea nevoia să se descarce, Wagner îl pune pe credinciosul lui servitor Jacob să vâslească printre stolurile de lebede Lohengrin albe ce înotau pe lac, până departe, spre locul cu ecou unde Wilhelm Tell l-a provocat pe adversarul său malefic, Landvogt Gessler, strigându-i insulte ce răsunau izbindu-se de pereții munților într-o batjocură fără sfârșit. Lui Wagner îi plăcea să zbiere obscenități cu accentul lui de saxon necioplit. Când ecoul i le trântea înapoi, râdea în hohote.

Dacă încă mai era în acea dispoziție după ce Jacob îl aducea vâslind înapoi, se cocoța într-un pin și mai striga puțin. O dată a reușit să se cațare pe fațada netedă a casei și a început să strige de la balcon – dar aceea a fost o ocazie excepțională, dat fiind că nu era furios pe cineva anume, ci pe sine însuși, pentru că făcuse un lucru de care-i era rușine¹⁸.

Situația conjugală a lui Wagner era foarte încurcată când l-a vizitat Nietzsche. În weekendul următor se ițea amenințătoare umbra zilei lui de naștere. Regele Ludovic își dorea să-i fie alături în acea zi importantă, însă Wagner se frământa, neștiind dacă să-și petreacă ziua alături de rege sau alături de amanta sa, Cosima. Deși Cosima și Wagner erau deja de mult timp împreună, aveau două fete și era din nou însărcinată cu el, ea își părăsise doar de puțin timp soțul pentru a se muta cu Wagner la Tribschen. Wagner o ascundea de rege din varii motive. Regele era un catolic fervent care dezaproba relațiile adultere. Era o creatură palidă care-l adora pe Wagner mai mult decât orice pe lumea asta. E limpede că nu a fost niciodată o relație a cărei latură fizică să meargă mai departe de îngenuncheri unul în fața celuilalt, pline de lacrimi fierbinți vărsate în onoarea fiecăruia dintre ei, însă era o relație plină de romantism, cel puțin din partea lui Ludovic.

Ludovic era gelos și posesiv; nu vedea nici un motiv să nu fie el singurul-și-cel-din-urmă pentru geniul pentru care nutrea un soi de idolatrie fetișistă în timp ce-l întreținea financiar într-o manieră lipsită de rațiune, împingându-și miniștrii și supușii în brațele neliniștii și suspiciunii, văzând că Muzica wagneriană a Viitorului, în timp ce golea vistieria statului, îl îmbrobodea pe dulcele, frumusele, naivul lor tânăr rege și-l înțolea în caraghioșenia Hainelor celor Noi ale Împăratului.

Wagner și amanta lui se aflau deja în mijlocul unei complicate rețele emoționale de iubiri homo- și heterosexuale suprimate, de dorințe și tensiuni sociale în care va fi atras și Nietzsche. Cosima era a doua dintre cele trei fiice nelegitime ale lui Franz Liszt și ale contesei Marie D'Agoult. Wagner nu și-l amintea pe tatăl lui, iar când avea nevoie de o figură paternă, Liszt ocupa acel loc, atât din punct de vedere muzical, cât și la propriu. În 1849, Liszt îi oferise lui Wagner banii necesari pentru a fugi din Dresda și îl ajutase să obțină un pașaport fals. După care intervenise financiar pentru a sprijini, o vreme îndelungată, muzica nouă, revoluționară a lui Wagner. Liszt era ca un tată pentru Wagner atât din punct de vedere muzical, cât și financiar.

Dacă Wagner era un dirijor mai bun, Liszt era un pianist infinit mai bun decât el, inventând practic meseria de concertist internațional. Era venerat ca un semizeu al claviaturii de la Londra la Constantinopol și în multe locuri dintre cele două extreme. Heinrich Heine a inventat termenul „lisztomanie” pentru isteria de masă pe care o iscase. Femeile se clătinau pe picioare și leșinau în prezența lui. Îi furau mucerile de țigară din scrumiere și le păstrau ca pe sfintele moaște. Îi furau florile care-i împodobeau scenele de concert. Deși nu poate încăpea nici o îndoială în privința heterosexuality viguroase a lui Wagner (spre furia ambelor lui soții, practic apărea câte o nouă tânără amantă la fiecare operă), acesta izbucnea în lacrimi și-i săruta mâna lui Liszt când îl întâlnea. În domeniul sentimentelor și al sentimentalismului, Wagner se conforma convențiilor unei epoci a venerării reciproce între bărbați-eroi și a exprimării lipsite de jenă a emoțiilor.

Cosima nu era fiica preferată a lui Liszt. O rățușcă stângace, cu personalitate puternică, era o *belle-laide* cu față prelungă,

copia perfectă a tatălui ei. Avea uimitoarea lui charismă, aceeași înălțime, inconfundabilul lui nas roman și paloarea lui care, deși înfrumusețau un bărbat, ei îi ofereau aerul inabordabil de zeiță care se dovedea a fi irezistibil pentru anumiți intelectuali scunzi, incluzându-i aici pe Wagner și Nietzsche.

La acest prânz din luna Rusaliilor, Cosima era încă măritată cu Hans von Bülow. Acesta fusese unul dintre cei mai promițători elevi ai lui Liszt. Acum era principalul dirijor al lui Wagner. Era, de asemenea, în această încurcătură intimă de relații muzico-erotice, *Kapellmeister*-ul regelui Ludovic.

Cosima se logodise cu von Bülow când încă era adolescentă și fusese cucerită de un concert din Berlin dirijat de el. Programul concertului inclusea prima interpretare publică a temei Muntelui lui Venusberg din *Tannhäuser*. Von Bülow i-a cerut mâna în aceeași seară. Amândoi îl iubeau pe Wagner și erau exaltați de muzica lui glorioasă; ne putem întreba cui îi făcea el curte și pe cine oare accepta ea. Numeroase descrieri ale lui von Bülow ridică semne de întrebare în legătură cu sexualitatea sa. Acestea par a fi concentrate în neobișnuita scrisoare pe care i-a trimis-o tatălui ei, Liszt, cu ocazia logodnei cu Cosima:

„Ce simt pentru ea e mai mult decât iubire. Gândul de a mă apropia de tine conține toate visurile mele legate de ce aş putea primi pe acest pământ. Tu, care pentru mine ești principalul arhitect și plămăditor al vieții mele prezente și viitoare. Cosima este, în ochii mei, superioară oricărei femei nu doar pentru că-ți poartă numele, ci și pentru că-ți seamănă atât de mult...”¹⁹.

La un an după căsătoria lor, Cosima era disperată. Făcuse o greșală cumplită. I-a cerut unuia dintre prietenii apropiați ai soțului ei, Karl Ritter, s-o omoare. Când acesta a refuzat, a amenințat că se va sinucide aruncându-se în lac și s-a răzgândit doar când Ritter i-a spus că, dacă face asta, va fi obligat să procedeze la fel. Mariajul a continuat, iar ea a avut tentative repetate de a contracta boli fatale²⁰. Atât Cosima, cât și von Bülow erau admiratori pasionați ai muzicii lui Wagner și, într-o seară, Wagner a observat că ea „era într-o stare ciudată de

surescitare ce se manifesta printr-o tandrețe pasional-convulsivă față de *mine*²¹.

La vremea aceea, Wagner încă era căsătorit cu prima lui soție, Minna, dar odată cu moartea ei situația s-a rezolvat. În acest timp Cosima îi dăruise lui von Bülow două fiice, lucru ce n-a împiedicat-o să-i nască încă două și lui Wagner, păstrând căsătoria de fațadă și rămânând însărcinată pentru a treia oară cu Wagner.

Când Nietzsche a venit să ia prânzul la Tribschen, Cosima era în luna a opta cu cel de-al treilea copil al lor, fapt pe care Nietzsche, cu capul în nori, pare să nu-l fi observat în timp ce se bucura de atmosfera plină de vioiciune a acelei gospodării aglomerate: cele patru fiice ale Cosimei, o guvernantă, o doică, o menajeră, o bucătăreasă și doi sau trei servitori, tânărul Hans Richter, care era pe atunci secretarul lui Wagner, cel care-i copia partiturile, și *maître de plaisir* însărcinat cu organizarea unor concerte și a altor evenimente distractive, uriașul câine negru din rasa Newfoundland al lui Wagner, pe nume Russ, care acum zace îngropat alături de stăpânul său, la Bayreuth, foxterierul cenușiu al Cosimei, pe care-l botezase Kos pentru ca nimeni să nu-i prescurteze ei numele în „Cos”, calul Fritz, oile, găinile și pisicile, o pereche de fazani aurii și o pereche de păuni de prăsilă botezați Wotan, după tatăl tuturor zeilor din mitologia germană, care e și cauza tuturor relelor din *Inelul* lui Wagner, și Fricka, după soția posesivă și rea de gură a lui Wotan, care avea anumite lucruri în comun cu Cosima.

¹* Ed.rom.cit. vol. 2, p. 396 (n.tr.).

4

Naxos

Frau Cosima Wagner este de departe ființa cea mai nobilă care există și, în relație cu mine, am interpretat întotdeauna mariajul ei cu Wagner ca pe un adulter.

Schiță la *Ecce homo*

Spre dezamăgirea noastră, nu s-a păstrat nimic din ceea ce au vorbit Nietzsche și Wagner la masă. Aflăm prea puține din însemnările lipsite de interes din jurnalul Cosimei: „La prânz un filolog, profesorul Nietzsche, pe care R. l-a întâlnit prima oară în casa familiei Brockhaus și care cunoaște în profunzime operele lui R. și chiar citează din *Opera și drama* la cursurile lui. O vizită liniștită și plăcută”¹. Se pare că entuziasmul lui Wagner pentru musafirul său fusese mult mai mare. Pe când își lua rămas-bun de la el, i-a oferit o fotografie cu autograf și a insistat să repete vizita. Trei zile mai târziu, a pus-o pe Cosima să-i scrie lui Nietzsche și să-l invite în weekendul următor, la aniversarea zilei de naștere a Maestrului, pe 22 mai. Nietzsche a refuzat, spunând că e prea ocupat cu pregătirea prelegerii inaugurale despre Homer, care urma să fie ținută pe data de 28. Wagner i-a răspuns, îndemnându-l să vină în orice weekend; „Vino – nu trebuie decât să-mi scrii un rând în prealabil”.

Wagner se lipea de filolog precum crustaceele de carena *Olandezului zburător*. Dacă entuziasmul lui Nietzsche pentru Wagner nu e teribil de surprinzător, entuziasmul lui Wagner pentru Nietzsche este. Geniul lui Wagner avea în sine o forță anihilatoare. Persoanelor considerate interesante sau li se

dădea șansa de a fi atrase în cercul magic, sau erau lăsate în beznă din exterior; nu exista cale de mijloc. Unul dintre acolți spunea că s-ar mulțumi și să fie o notă de subsol din istoria personală a lui Wagner, un factotum, o piesă neînsemnată de mobilier intelectual, dar Wagner vedea în profesorul Nietzsche potențial pentru mult mai mult decât atât, un intelectual a cărui influență era în ascensiune, un iubitor al muzicii lui și un excelent clasicist și filolog.

Deși era adesea numit, în mod lingușitor, Profesorul Wagner, el nu era nici pe departe așa ceva. Educația lui era deficitară. Nu știa nici latină, nici greacă veche, dar măreața sa Operă de artă a Viitorului, *Inelul*, era percepută ca o renaștere a tetralogiei grecești, așa cum fusese ea pusă pe scenă la festivalurile grecești din epoca lui Eschil și Euripide. Un reinventator al dramei clasice care nu îi putea citi pe clasici decât în traducere putea avea mult de profitat de pe urma aprobării intelectuale a lui Nietzsche.

În plus, Wagner se apropia acum de finalizarea ciclului *Inelului* și înțelegea că e nevoie de tineri pe val, precum regele Ludovic și Nietzsche, care să lupte pentru el. *Inelul* era prea progresist pentru mințile bătrâne. Tinerii cu priviri înflăcărâte trebuiau să atragă sumele uriașe de bani de care avea nevoie opera sa teatrală revoluționară, alături de o promovare considerabilă, pentru a fi pusă în scenă. Un spectacol muzical care dura în total 14 ore și se întindea pe patru zile necesita construirea unui tip de spațiu cu totul nou în care să poată fi pus în scenă: o sală de operă oarecum asemănătoare unui amfiteatru grecesc, dar cu acoperiș, pentru clima rece. Germania era plină de teatre baroce și rococo, dar acustica lor era proastă, iar spațiul lor efectiv era prea mic pentru orchestra de o sută de persoane de care au nevoie anumite părți din *Inel*. Chiar și în ziua de azi, la Royal Opera House din Londra, harfele și tobele se revarsă în lojele aflate de o parte și de alta a fosei.

Nietzsche a profitat de invitația deschisă de a vizita Tribschen cu prima ocazie care i s-a ivit după prelegere. A sosit într-o sâmbătă, pe 5 iunie, fără să știe, se pare, de starea înaintată a sarcinii Cosimei. Însemnarea ei din jurnalul acelei zile menționează că au petrecut o seară „tolerabilă”. Le-a spus

noapte bună în jurul orei 11, a urcat la ea și apoi au început durerile facerii.

La ora 3 dimineața a sosit moașa, iar la 4, „urlând în ghearele durerii celei mai cumplite”, Cosima i-a adus pe lume lui Wagner primul fiu, al cărui plâns viguros a răzbătut până în Salonul Oranj, unde Wagner aștepta tensionat. Băiatul a venit pe lume în timp ce strălucirea înflăcărată a aurorei incendia cerul deasupra muntelui Rigi cu o bogăție de culori „nemaivăzute vreodată”. Wagner s-a topit în lacrimi. De dincolo de lac se auzea dangătul clopotelor trase devreme duminica dimineața în Lucerna. Cosima a luat-o ca pe un semn de bun augur, un salut pentru băiatul ce avea să fie fiul și moștenitorul lui Wagner și „viitor reprezentant al tatălui în fața tuturor copiilor lui” – toți copiii lui fiind deocamdată patru fete: Daniela și Blandine, cele două fiice legitime ale Cosimei, și Isolde și Eva, despre care lumea credea că sunt tot ale soțului ei, dar care de fapt fuseseră concepute cu Wagner pe când Cosima încă trăia cu von Bülow.

Wagner și-a petrecut dimineața la capul patului Cosimei, ținând-o de mână. A apărut la ora prânzului pentru a-i da lui Nietzsche, singurul musafir din casă, vestea glorioasă a nașterii lui Siegfried. Nietzsche, în mod remarcabil, habar nu avea ce se petrecuse în timpul nopții. Tribschenul, deși o casă mare, nu este întinsă. Camerele ei se îngrămădesc una peste alta, pe verticală. Zgomotul se propagă-n jos și-n sus pe scara pe care tot urcase și coborâse moașa, la care se adăuga faptul că, după cum mărturisește chiar Cosima, chinurile facerii fuseseră la fel de răsunătoare ca și sosirea lui Siegfried pe lume. Dar nimic din toate astea nu i se păruse lui Nietzsche ciudat sau neobișnuit.

Acestea fiind spuse, Wagner îl considera acum pe Nietzsche o prezență care aduce noroc, trimisă de zei. Dat fiind că nu există coincidențe, soarta îl alesese pe tânărul și inteligentul profesor să fie spiritul protector al lui Siegfried. Wagner își imagina că, atunci când va veni vremea ca băiatul să se aventureze în lume, el va fi îndrumat de Nietzsche, în timp ce Wagner și Cosima vor privi de la distanță; așa cum Wotan, părintele zeilor, a asistat la educarea lui Siegfried, tânărul erou al *Inelului* ce avea să mântuiască lumea.

Nietzsche a dat dovadă de tact și a plecat imediat după prânz, dar voința Tribschenului era neînduplecată, așa că a doua zi chiar Cosima i-a scris ca să-i mulțumească pentru o carte, atașându-i și două eseuri de Wagner și invitația de a i le înapoia la următoarea vizită. Opt zile mai târziu i-a scris lui von Bülow și i-a cerut divorțul. Acesta i l-a acordat în cele din urmă, după o lungă corespondență cu tatăl ei, libidinosul abate Liszt, un catolic fervent, însă foarte neortodox, care nu era de acord ca fiica lui să-i imite propria sexualitate dezinhibată. Liszt era și mai simțitor, probabil din cauza vârstei: Cosima avea 31 de ani, iar Wagner, la 56, era doar cu doi ani mai tânăr decât el. Cât despre von Bülow, el a aderat la mitologia acceptată la Tribschen, în care Cosima era glorioasa Ariadna, iar von Bülow era Tezeu – până una-alta, nu era decât un biet dirijor și pianist –, dar geniului muzical Wagner, „acest om minunat care trebuie venerat ca un zeu”, a cărui muzică „era o formă de salvare din lumea aceasta sordidă”², îi revenea rolul lui Dionysos. Era fără îndoială în ordinea firească a lucrurilor ca un muritor s-o cedeze pe această femeie unui zeu. Wagner era de acord.

Nietzsche avea să adere mai târziu la această ordonare a universului, dându-l la o parte pe Wagner pentru a lua el locul zeului, dar mai era până atunci. Acum, în săptămânile de după nașterea lui Siegfried, și-a văzut de activitatea lui didactică în Basel, înainte de a se întoarce în labirintul din Tribschen, unde se afla maiestuoasa Cosima, dimpreună cu tot ceea ce-l stimula, îl stârnea și-l conecta.

Engels a descris Baselul în mod lugubru, ca pe un oraș sterp plin de fracuri, tricornuri, filistini, patricieni și metodiști³. Cu siguranță nu avea nimic care să rivalizeze cu ciudățeniile de la Tribschen. Prelegerea inaugurală a lui Nietzsche avusese destul succes și el mai avea câteva cursuri interesante, dar departe de a fi electrizante, despre Eschil și poeții lirici greci. Există totuși un punct de interes la Basel, în persoana colegului său, profesorul Jacob Burckhardt, și în cursurile sale despre studierea istoriei.

Burckhardt și Wagner aveau să devină cele două mari influențe asupra gândirii lui Nietzsche de-a lungul următorilor doi ani, perioadă în care își puneă în ordine ideile pentru prima

lui carte, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii* (*Die Geburt der Tragödie*). Amândoi aveau vârsta pe care ar fi avut-o tatăl lui Nietzsche dacă ar fi trăit. Iar aici asemănările luau sfârșit.

Capul lui Burckhardt, cu părul tuns scurt, nu era împodobit de nici o beretă din velur, iar înăuntrul lui nu se găsea nici o idee naționalistă. Se spunea că nu suportă să audă rostindu-se numele lui Wagner în prezența lui. Ciolănos, tăios și foarte inteligent, era un individ retras și nevrotic care purta haine terne și dezaproba cu tărie orice formă de pompă, pretențiozitate sau celebritate. Locuia în două camere deasupra unei brutării și nimic nu-i făcea mai mare plăcere decât să fie confundat cu brutarul.

Revoluționar în haine de burghez, Burckhardt și-a bazat uimitoarele idei pe o erudiție veritabilă exprimată printr-o simplitate practică, ce l-au făcut respectat în contextul unui Basel care îndrăgea moderația. Stilul său laconic, telegrafic contrasta profund cu cel al lui Wagner, artistul furtunos, elegant al sublimului, care era privit cu mare suspiciune când cutreiera Europa, storcând regii de bani și dirijând revoluții culturale internaționale de pe abruptul promontoriu stâncos de la Tribschen.

Burckhardt, cu degetele murdare de cerneală, care trecea prin centrul vechi din Basel în costum negru și cu pălăria lui neagră, moale, constituia una dintre asigurările îndrăgite, discrete că totul mergea bine în oraș, că rutina funcționa. Dacă avea sub braț un dosar mare, albastru, lucrurile deveneau și mai interesante: însemna că tocmai se duce să predea. Cursurile lui erau extraordinar de populare. Burckhardt vorbea liber, folosind un limbaj informal, de zi cu zi. Pronunța cuvintele ca și cum ar fi gândit cu voce tare, dar se spunea că până și pauzele și divagațiile spontane erau exersate cu atenție în camerele lui de deasupra brutăriei.

Burckhardt și Nietzsche au căpătat obiceiul plăcut de a merge pe jos vreo cinci kilometri, până la un han din afara orașului unde mâncau și beau niște vin împreună. Pe drum, vorbeau despre lumea antică, despre cea nouă și despre filosoful „nostru”, cum îl numeau pe Schopenhauer, al cărui pesimism consuna cu ideea lui Burckhardt că cultura europeană era în declin, îndreptându-se spre noi forme de

barbarie – capitalismul, scientismul și centralizarea statului. În epoca unificării Germaniei și Italiei, Burckhardt condamnă statul modern, monolitic, „venerat ca un zeu și conducând ca un sultan”. O asemenea structură nu putea, credea el, decât să dea naștere la ceea ce numea *terribles simplificateurs*, demagogi înarmați cu toate armele, care puteau fi teribile, oferite de industrializare, știință și tehnologie.

Burckhardt nu credea în nimic, dar nu vedea în asta o piedică în calea unui comportament etic. Ura din suflet Revoluția Franceză, Statele Unite, democrația, uniformizarea, industrialismul, militarismul și căile ferate. Născut în același an cu Karl Marx, Burckhardt era un anticapitalist care vitupera împotriva a ceea ce el numea „spectacolul egoismului dezlănțuit”⁴, dar era și antipopulist, un pesimist conservator care credea cu tărie că masele ar trebui salvate de ele însele, în special de propria lor înclinație de a încorona mediocritatea și de a devaloriza gustul, reducând totul la ceea ce el și Nietzsche considerau a fi vulgaritatea și starea de confuzie ale culturii populare.

Burckhardt și Nietzsche erau amândoi bântuiți de spectrul iminentului război dintre Franța și Germania. Napoleon fusese acel *terrible simplificateur* al Franței, iar acum Bismarck își trăsesese cizmele militarești cu ținte pentru a deveni *le terrible simplificateur* al Germaniei. Napoleon folosisse cucerirea militară a Europei ca pe o armă a imperialismului cultural și era evident pentru Burckhardt că Bismarck se pregătea să aibă un comportament la fel de dăunător. Toți tiranii sufereau în mod periculos de impulsul herostratic, credea Burckhardt, referindu-se la Herostrat din Efes care a dat foc Templului lui Artemis, distrugând acel simbol clasic al culturii doar din dorința ca numele său să rămână în istorie până la sfârșitul lumii.

Wagner, care a crezut întotdeauna în structurile ideologice, îl admira enorm de mult pe Bismarck și naționalismul german, în timp ce Burckhardt, care era devotat europenismului, vedea ascensiunea disproporționată a oricărei țări ca fiind o amenințare pentru întregul cultural. Wagner îi privea pe evrei și cultura lor ca pe un element exterior care nu poate aparține

nici unei națiuni europene și care nu poate decât să dilueze elemente native prețioase. Burckhardt considera cultura iudaică o influență universală asupra rasei europene.

Nietzsche credea că nimic nu îl distinge mai mult pe un om de tiparul general al unei epoci decât felul în care întrebuințează istoria și filosofia⁵. Opinia interesantă a lui Burckhardt era că istoria coordonează, fiind așadar nefilosofică, în timp ce filosofia subordonează, fiind așadar anistorică. Ideea lui că filosofia istoriei este o contradicție în termeni și un nonsens era unul dintre marile antagonisme dintre el și contemporanii lui. Altul era obliterarea individului în cadrul statului. În timp ce alți mari istorici, precum Leopold von Ranke, erau tot mai preocupați de forțele obiective ale politicii și economiei, Burckhardt credea cu tărie în forța culturii și în efectul pe care l-ar putea avea acțiunea individului asupra istoriei. De asemenea, pune sub semnul întrebării moda de a privi istoria ca pe un proces de spicuire a unor date din documente și de furnizare a unei relatări „obiective”. Pune sub semnul întrebării chiar noțiunea de obiectivitate: „Pentru fiecare om, probabil că profilul unei civilizații date arată altfel... aceleași studii care au stat la baza acestei lucrări ar fi putut nu numai să capete cu ușurință, în mâinile altuia, o întrebuințare diferită, să fie supuse unui alt mod de tratare, ci chiar să ducă la concluzii esențial deosebite”⁶.

Atât pentru Burckhardt, cât și pentru Nietzsche, elenizarea lumii fusese cel mai important eveniment. Obiectivul epocii moderne nu era să taie nodul gordian al culturii grecești, așa cum făcuse Alexandru, pentru a lăsa apoi capetele zdrențuite ale sfării să fluture în toate direcțiile, ci, mai curând, să-l lege: să îndeplinească conturul elenismului cu cultura timpurilor moderne. Dar, în vreme ce unii gânditori din trecut, precum Goethe, Schiller și Winckelmann, obținuseră o asemenea țesătură neoclasică prezentând Grecia ca pe o lume ideală din alte sfere – calmă, serenă, perfect proporționată și în esență imitabilă atât timp cât îi citeai pe clasici –, Burckhardt a scris o serie de cărți ce revizuiu această idealizare roz, plată a lumii clasice și a primei sale imitatoare, Renașterea.

Cruzimea Romei decadente era deja cunoscută, dar Burckhardt, în cărțile și cursurile lui despre lumea antică și despre Renaștere, a demonstrat că barbaria extremă nu era un obstacol cultural ce survenea doar când o civilizație se afla pe panta decadenței, ci, mai curând, o componentă necesară a osaturii creativității. Burckhardt este adesea supranumit părintele istoriei artei, Bernard Berenson și Kenneth Clark fiind citați printre cei mai distinși urmași ai lui. Dar, spre deosebire de aceștia, care au descris Renașterea ca pe o Arcadie intelectuală idealizată, *Cultura Renașterii în Italia* a lui Burckhardt conține poveștile îngrozitoare de la curțile micilor orașe-state italiene, povești despre tortură și sălbăticie care i-ar face să roșească până și pe Caligula sau pe ficele regelui Lear. Istoria lui Burckhardt nu nega existența impulsurilor dionisiace, dure, crude, intestinale care au născut necesitatea absolută de a crea opusul: claritate, frumusețe, armonie, ordine și proporție.

Burckhardt era un om nevrotic de retras și nevrotic de modest, iar Nietzsche a fost dezamăgit că lungile lor plimbări și discuții nu s-au transformat într-o prietenie călduroasă și strânsă, așa cum avea cu Wagner. Însă, în timp ce Wagner nu putea avea o relație care să nu implice niveluri înalte de simțire pătimașă – fie ea pozitivă ori negativă –, Burckhardt repudia din principiu căldura umană, era un om complicat pentru care lipsa de interes față de influența emoțională și eliberarea de aceasta erau necesare pentru a percepe cele mai înalte adevăruri de ordin etic.

Nietzsche a petrecut o vară amețitoare între dezbaterile intense cu Burckhardt și avalanșa de invitații la Tribschen, unde el, Wagner și Cosima formau un triunghi echilibrat de inteligență, mare seriozitate și admirație reciprocă.

„În casa lui Wagner zilele treceau în modul cel mai fermecător. Abia pătrundeam în grădină, că eram întâmpinați de lătratul unui enorm câine negru, însoțit de râsul copiilor venit dinspre scări, în timp ce la fereastră poetul-muzician își flutura bereta de velur în semn de bun-venit... Nu, nu-mi amintesc ca el să fi stat așezat nici măcar o dată, decât la pian sau la masă. Străbătând înainte și înapoi camera spațioasă,

mutând un scaun sau altul, scotocindu-se prin buzunare după o cutie de tutun sau după ochelari (câteodată ajungeau atârnați de ornamentele candelabrelor, dar niciodată, sub nici o formă, pe nasul lui), trăgând de bereta din velur ce-i atârna peste ochiul stâng ca o creastă de cocoș, frământând-o în pumnii încleștați, apoi îndesând-o în buzunarul sacoului doar ca s-o scoată din nou și s-o pună pe cap – în tot timpul ăsta vorbind, vorbind, vorbind... Lăsa să-i scape, în șuvoaie de o măreție absolută: metafore sublime, jocuri de cuvinte, înjurături – un nesfârșit șuvoi de observații izbucnind paroxistic, cu bruschețe, pe rând orgolios, tandru, violent sau comic. Ba zâmbind cu gura până la urechi, ba emoționându-se până la lacrimi, ba aprinzându-se până în pragul unei frenezii profetice, toate felurile de subiecte își făceau loc în aceste rafale de improvizații... Copleșiți și amețiți de toate astea, râdeam și plângeam odată cu el împărtășindu-i extazele, vizualizându-i viziunile; ne simțeam ca un nor de praf împrăștiat de furtună, dar și luminați de discursul său impetuos, înspăimântător și încântător totodată.”⁷

A fost un compliment sublim pentru Nietzsche atunci când Wagner i-a spus: „Acum nu mai am pe nimeni cu care să discut lucrurile atât serios precum o fac cu tine, cu excepția Celei Unice [Cosima]”⁸ – și a fost într-adevăr un elogiu suprem când Cosima i-a spus că-l consideră unul dintre cei mai importanți prieteni ai lor.

Era o perioadă dificilă pentru Cosima. Soțul nu-i acorda pe loc divorțul, toată lumea știa că trăiește în păcat, lucru dovedit și de nou-născutul ei, și era într-o stare de extenuare morbidă. Lui Wagner îi fugeau deja ochii la frumoasa Judith Gautier, care era cu șapte ani mai tânără decât ea. Supraviețuirea micului Siegfried era absolut esențială pentru a apăra poziția Cosimei. Și cea mai neînsemnată problemă de sănătate a copilului îi provoca o teroare disproporționată și o arunca în brațele unor meditații morbide despre moarte.

În această primă vară Nietzsche a vizitat Tribschenul de șase ori. I-au oferit o cameră a lui, un birou aflat la etaj. Au botezat-o *Denkstube* („Camera de Gândit”), iar Wagner se supăra foarte tare dacă nu venea destul de des s-o folosească.

Ce putea fi mai stimulativ decât să lucrezi la biroul tău, ascultându-l în același timp pe Wagner cum trudește la actul III din *Siegfried*? Ce privilegiu incomparabil să tragi cu urechea la ciudatul proces sincopat al compunerii plutind pe spirala scării, în aerul parfumat: pașii Maestrului, calmi sau agitați, în timp ce străbătea camera încolo și-ncolo, vocea sa răgușită cântând un fragment, urmată de un scurt interval de liniște în timp ce se repezea la pian să vadă cum sună notele. Iarăși tăcere în timp ce le scria. Mai târziu, seara, venea momentul de repaus când Cosima stătea lângă leagănul copilului și trecea pe curat partitura compusă în ziua respectivă. În timpul zilei, dacă nu avea de lucru, ea și Nietzsche mergeau la picnic în pădure împreună cu cei mici și se uitau cum se joacă soarele pe apele lacului. Numele lor secret pentru jocul acesta era „dansul stelelor”.

Tribschenul îi oferea și alte bucurii domestice, de zi cu zi, de care nu mai avusese parte. Acasă, mama și sora lui îl așteptau ca pe un semizeu, dar Wagner și Cosima nu se jenau să-l trimită să facă comisioane sau cele mai banale cumpărături. El accepta cu mândrie aceste mici sarcini.

Odată, după ce tocmai se întorsese din vizita lui obișnuită de duminică la Tribschen, l-a întrebat cu nonșalanță pe unul dintre studenții săi unde ar putea găsi un magazin bun de mătăsuri în Basel. Nietzsche a trebuit în cele din urmă să mărturisească faptul că acceptase să caute o pereche de chiloți din mătase. Din motive cunoscute doar lui, Wagner purta doar chiloți din mătase făcuți la comandă. Acest comision extrem de important îl cam stresa pe Nietzsche. După ce i s-a spus unde se află magazinul ăsta care îl intimidă, și-a îndreptat umerii bărbătește, remarcând înainte să intre: „Odată ce ți-ai ales un Zeu, trebuie să-l împodobești”⁹.

Nietzsche a urcat pe muntele Pilatus de unul singur, luându-și de citit eseul „Despre stat și religie”, în care Wagner propunea ca educația religioasă să fie înlocuită de educație culturală, o propunere eretică ce l-a înfuriat atât de tare pe strigoiul plin de remușcări de pe Pilatus, încât muntele a fost zguduit de o furtună neobișnuit de feroce. Șerpilor albi ai fulgerelor săgetau cerul. Tunete cutremurau pământul. La poale, în vila Tribschen,

servitorii superstițioși ai lui Wagner clătinau din cap și se întrebau ce naiba făcea sau gândea Profesorul de provoca o asemenea furie.

Când Nietzsche și Wagner urcau împreună pe Rigi sau pe Pilatus, discutau adesea despre evoluția muzicii în teatrul dramatic al Greciei antice. Curând, Nietzsche avea să scrie despre asta în prima lui carte, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*, dar înainte avea să susțină două conferințe publice despre subiectul respectiv în primele luni ale anului 1870. Au avut parte, i-a raportat el sec lui Wagner, de un public format din mame între două vârste a căror dorință de a-și lărgi orizontul intelectual a fost zădărnicită de complexitatea subiectului. Lucrul acesta nu era deloc surprinzător, dat fiind că Nietzsche elabora idei pe care Wagner le dezvoltase de-a lungul a douăzeci și ceva de ani, în care a scris ciclul de patru opere ce formează *Der Ring des Nibelungen* (*Inelul Nibelungilor*).

Wagner a început să scrie *Inelul* când era un tânăr revoluționar înflăcărat, abia trecut de 35 de ani, și l-a terminat abia la 61 de ani, când deja era o personalitate recunoscută la nivel internațional și prieten al capetelor încoronate. Dar idealurile din spatele *Inelului* nu s-au îndepărtat niciodată de spiritul revoluționar al nașterii sale. În 1848, numit Anul Revoluțiilor, Wagner fusese tocmai pregătit pentru conflagrația care mătura continentul, când popoarele Europei ieșiseră în stradă cerând reforme electorale, justiție socială și moartea autocrațiilor. Wagner jucase un rol activ pe baricadele revoltei din Dresda, care a fost rapid înăbușită. A fost emis un mandat de arestare pe numele lui, așa că a fugit, se spune, deghizat în femeie, în Elveția, unde a început lucrul la *Inel*. La vremea respectivă, Wagner nu dăduse încă peste operele lui Schopenhauer și adera la filosofia lui Ludwig Feuerbach, care a inspirat mișcarea Tânăra Germanie, care milita pentru unificarea Germaniei, abolirea cenzurii, guvernarea constituțională, emanciparea femeilor și, într-o anumită măsură, eliberarea lor sexuală. În *Esența creștinismului*, Feuerbach propune ideea că omul este măsura tuturor lucrurilor. Ideea de Dumnezeu este o invenție a omului, o minciună perpetuată de clasele dominante pentru a stăpâni masele de-a lungul istoriei.

Azi, nu prea se mai gândește nimeni la Wagner ca la un progresist și la *Inel* ca la o creație menită să elibereze artele de sub jugul Bisericii și al Curții și să dea opera înapoi poporului, însă exact asta era. Wagner explică aceste lucruri în cele trei eseuri pe care le-a scris la începutul perioadei sale de exil în care a ținut cinci ani de reculegere muzicală (în comparație cu perioada anterioară) în timp ce decela ideile pentru opera de artă a viitorului. Primele două eseuri, „Artă și Revoluție” și „Opera de artă a viitorului” au fost scrise în 1849, imediat după exilarea sa din Germania din cauza activităților revoluționare.

Când Wagner și-a început cariera muzicală, dacă nu erai un virtuoz precum Liszt (ceea ce Wagner cu siguranță nu era; „cânt la pian cam cum cântă un șobolan la flaut”), singura modalitate de a te descurca era să devii *Kapellmeister*, șef de orchestră, al uneia dintre numeroasele curți nobiliare ce alcătuiau atunci *Bund*-ul. Astfel, Wagner a devenit *Kapellmeister* la Curtea Saxoniei, pe vremea lui Frederic August al II-lea, un despot cât se poate de civilizat în comparație cu alți monarhi. Dar jugul slujbei la curte însemna constipație muzicală pentru un tânăr *Kapellmeister* înflăcărat. Gustul prinților de la curțile Germaniei nu era decât foarte rar îndrăzneț și adesea se schimba brusc – de exemplu, un spectacol era scurtat pentru că pe prinț îl durea o măsea.

Experiența de la curte l-a înfuriat pe Wagner. Înalta societate acorda ofrandelor muzicale tot atâta atenție ca și zăngănitului de cuțite și furculițe în timp ce-și vedeau de treburile cu adevărat importante ale serii, flirtând și bârfind în timpul cinelor elegante, umblând de la o masă la alta.

Măreția muzicii sale trebuia recunoscută și restaurată! Teatrul trebuia să devină punctul de interes al vieții comunitare, așa cum fusese în Grecia și Roma antică. Marele Platon scrisese că „ritmul și armonia își croiesc drum până în cotloanele cele mai ascunse ale sufletului, de care se agață cu putere”. Wagner avea s-o transforme din nou în ceva mai mult decât un acompaniament pentru bârfă și pentru zăngănitul tacâmurilor.

Noua muzică a viitorului compusă de el urma să atingă sufletul, fără a avea de-a face neapărat cu Ființa Supremă, de a cărei existență Wagner începuse să se îndoiască. Opera

viitorului avea să capete alt loc în cadrul imaginii culturale de ansamblu; urma să ocupe un loc important în viața publică. Teatrul din Atena antică era deschis doar în zilele sărbătorilor speciale, când desfătarea artistică era în același timp o festivitate religioasă. Piesele fuseseră jucate în fața mulțimilor de oameni adunați de prin orașe și sate, plini de mari speranțe legate de frumusețea operelor ce urmau să fie interpretate, astfel încât Eschil și Sofocle puteau scrie cele mai profunde poeme, fiind siguri de aprecierea publicului.

Ciclul *Inelului* a luat forma unei asemenea drame muzicale elenizate imaginare, un ciclu tragic echivalent cu *Orestia*, dar bazat pe mituri și legende specific germane și, astfel, menite să reprezinte și să modeleze spiritul pangermanic postnapoleonian. Prin noua sa formă de operă, Wagner se închipuia purificând cultura germană de elemente alogene – mai precis, de orice era francez sau evreiesc. Lucrurile franțuzești erau *non grata* pentru că francezii erau în fond frivoli prin preferința lor pentru eleganță în detrimentul sublimului. În plus, erau o reamintire perpetuă a umilirii naționale a Germaniei de către Napoleon. Lucrurile franțuzești îi aminteau lui Wagner și de o umilință personală din 1861, când ostilitatea nerușinată cu care a fost receptată la Paris opera sa *Tannhäuser* l-a transformat într-un francofob pentru tot restul vieții.

Orice element evreiesc trebuia de asemenea înlăturat. Antisemitismul era inseparabil de planurile naționaliste ale lui Wagner; eseul său „Iudaismul în muzică” este o lectură oribilă în ziua de azi. Dezvoltându-și ideile despre autenticitatea muzicii germane, el era convins că arta și civilizația secolului al XIX-lea fuseseră corupte și pervertite de capitalism. Capitalismul era reprezentat de bancherii și comercianții evrei pe tot cuprinsul Europei. În mod convenabil, el ignora faptul că evreii fuseseră înghesuiți în sectorul financiar, fiindu-le blocat prin lege accesul la alte meserii și ocupații. Antisemitismul lui Wagner, ca și francofobia lui, era de asemenea alimentat de motive personale. Era gelos pe compozitorii evrei, precum Meyerbeer și Mendelssohn, care aveau un succes incomparabil mai mare decât el.

Ciclul *Inelului* e compus din patru opere a căror structură narativă, continuă și circulară precum un inel, demonstrează inevitabilitatea consecințelor pe care le au faptele. Povestea se bazează pe marele mit german al Nibelungilor, în care străvechii zei nordici acționează destul de diferit față de Dumnezeu iudeo-creștin, dar foarte asemănător cu zeii Greciei antice. Sunt capricioși, nedrepti, înșelători și pe de-a-ntregul umani. Legende lor, așa cum le redă Wagner, sunt la fel de atrăgătoare ca telenovelele.

Epopeea medievală *Nibelungenlied*, datând de pe la 1200, era deja un puternic simbol în lupta Germaniei pentru identitate națională și era privit ca un text ce ilustra un distinct *Volkgeist*, spiritul poporului german. Ideologia naționalistă străbate *Inelul* lui Wagner, operă ce a ajuns să fie literă de lege aproape 150 de ani, timp în care pelerinajul la Bayreuth în haine elegante de seară a devenit un ritual capitalist – și câteodată politic – sacru și de neschimbat. Dar trebuie să-i acordăm lui Wagner prezumția că și-a proiectat cu totul altfel molohul. Scopul său nu era de a deveni un monstru, ci sursa de inspirație pentru opera de artă a viitorului. Urma să fie interpretat în cadrul unui festival pentru *Volk*, pentru oamenii de rând, asemenea festivalurilor străvechi din Grecia antică. El își imagina *Inelul* însuși ca pe o operă efemeră și de tranziție. „După cea de-a treia reprezentație, teatrul va fi demolat și partiturile mele vor fi arse. Oamenilor cărora le-a plăcut le voi spune atunci: acum mergeți și faceți ceva asemănător”¹⁰. Un sentiment cumva magnific față de ceva ce i-a mâncat decenii din viață, din gândire și din ființă.

În cursul îndelungilor ascensiuni ale lui Nietzsche pe munții din jurul vilei de la Tribschen împreună cu Maestrul, le-a venit ideea ca festivalul *Inelului* să fie o renaștere a Anthesteriei, festivalul anual de patru zile ținut în onoarea lui Dionysos. La picioarele lor luceau apele lacului Lucerna, unde Cosima și copiii înotau printre lebede. Cosima însăși, în rochia ei albă vălurind în apă, avea grația unei lebede, după cum o descrie unul dintre importanții membri ai unui grup de vizitatori din timpul verii, scriitori cu toții, veniți în pelerinaj la Tribschen de la Paris.

Deși în 1861, la Paris, *Tannhäuser* fusese un fiasco notoriu, opera avusese un puternic efect asupra avangardei franceze. Mișcarea simbolistă și decadentismul au acordat o mare importanță eseului lui Baudelaire „Wagner și *Tannhäuser* la Paris”¹¹, ce atrăgea atenția asupra explorării pline de dezinhibare de către operă a sexualității și a spiritualității ca forțe antitetice și totuși codependente și asupra faptului că, în mod miraculos, Wagner reușise să intersecteze sinestezic simțurile prin cuvinte și muzică în a sa *Gesamtkunstwerk*.

Acum au sosit la Tribschen trei wagnerieni: Catulle Mendès, poet decadent, dramaturg, romancier și fondator al revistei literare *La revue fantaisiste*, soția sa Judith Gautier și Villiers de l'Isle-Adam, fondator al mișcării parnasiene, care se descotorosea de romantism în favoarea unei renașteri neoclasice. Parnasianismul nu a ajuns prea departe, fiind eclipsat de mult mai reușitul simbolism.

Villiers de l'Isle-Adam, un bărbat firav, și-a făcut apariția la Tribschen îmbrăcat în colanții căptușiți tip hamleți pe care-i purta când dorea să aibă picioare frumoase. Catulle Mendès nu avea nevoie de costum ca să impresioneze: era adesea numit cel mai frumos bărbat al generației sale. Era comparat cu un Christos blond, dar avea o personalitate crudă, perversă și distructivă; Maupassant l-a numit „un crin în pișat”¹².

Judith Gautier avea 20 și ceva de ani și era fiica poetului și criticului Théophile Gautier. Și-a făcut intrarea în scenă ca o *Parnasienne* plină de un entuziasm incomparabil, abandonând corsetele și crinolina în favoarea unui veșmânt larg, în stil antic, ce-i descătușa bogăția trupească. Judith fusese cea care propusese vizita. Din cauza alcoolismului soțului ei, Catulle, nu se mai putea baza pe el să aducă bani în casă, astfel că Judith devenise jurnalistă și autoarea de mare succes a unor romane de dragoste pline de suspans a căror acțiune era plasată într-un Misterios Orient, pe care ea nu-l vizitase niciodată. Scopul călătoriei la Tribschen era ca Judith să scrie un articol plin de culoare despre Wagner acasă la el, pe care urma să-l publice în Franța.

Judith era o zeiță a instinctelor și a senzualității dionisiace: înaltă, brunetă, palidă, intens teatrală, „cu silueta voluptuoasă

și nonșalanța unei femei orientale. Parcă o și vedeai întinsă pe o blană de tigru și fumând o narghilea”, spunea poetul provensal Théodore Aubanel, care găsea că poezia ei este „diabolic de nebuloasă”, însă persoana sa „minunată”, iar orientalismul ei sincretic – irezistibil. Își făcuse o specialitate din a iubi bărbați mult mai în vârstă. Deja fusese amanta lui Victor Hugo, care era cu 11 ani mai în vârstă decât Wagner. Judith cunoștea prea bine efectul pe care-l aveau pleoapele ei languroase, cu gene lungi, suspinele în aerul încărcat de miresme de la Tribschen și mângâierile țesăturilor moi, alunecoase, pe care Wagner le adora.

„De mai multe ori”, povestea Catulle Mendès, „vizita noastră de dimineață l-a prins pe Wagner în acea costumație ciudată pe care legenda i-o atribuie adesea de atunci: halat și papuci din satin auriu, cu țesătură din brocart reprezentând flori de culoarea perlei (pentru că iubea cu pasiune țesăturile luminoase, ce se întindeau asemenea flăcărilor ori se revărsau în valuri splendide). Catifelurile și mătăsurile erau din belșug în salonul și biroul lui, aruncate de-a valma în grămezi umflate sau curgând în torente fără prea mare legătură cu mobilierul – pur și simplu de dragul frumuseții lor și pentru a-l vrăji pe poet cu glorioasa lor căldură”¹³.

Când Judith s-a întors la Paris, Wagner i-a trimis scrisori care începeau cu „Mult iubita mea plenitudine”. Adesea atașa liste de cumpărături unde înșiruia țesături moi și parfumuri grele pe care amândoi le adorau. Ea-i răspundea la o altă adresă, astfel încât Cosima să nu-i descopere. Vraja lui Wagner și a muzicii sale era religie pentru Judith, o stare extatică de grație, la fel cum erau și pentru Cosima. Ambele foloseau aceleași lacrimi umilitoare și ofrande hiperbolice în venerarea Maestrului – „Sunetele pe care le creează sunt soarele vieții mele!” și așa mai departe. Dar cele două acolite nici că ar fi putut fi mai diferite. Strâns încorsetată tot timpul, Cosima era, potrivit contelui Harry Kessler, „toată numai oase și voință... Un Ioan Botezătorul sculptat de Donatello”, iar dentistul ei spunea că este o femeie pentru care disprețul arătat obstacolelor ce stăteau între ea și scopul ei era de-a dreptul șocant¹⁴. În contrast cu caracterul furtunos-dionisiac al lui Judith, controlul

Cosimei asupra lui Wagner era apolinic, strict intelectual, adesea muștrător. În vara respectivă, însemnările din jurnalul Cosimei vorbesc despre un program feroce de lecturi, citindu-și unul altuia din majoritatea pieselor lui Shakespeare, și interpretarea duetelor de Beethoven și Haydn. Ea era o pianistă foarte bună și un critic exigent. Wagner se temea ca un copil de cenzura ei. Trecea prin adevărate agonii când Cosima refuza să facă sex cu el.

Deși Wagner și Judith nu deveniseră amanți, instinctul Cosimei nu avea nevoie ca nelegiuirea propriu-zisă să se fi întâmplat. Între timp, relația ei cerebrală, castă și întru totul corectă cu Nietzsche a devenit mai apropiată și mai puternică. Din nefericire, ea a ars corespondența cu Nietzsche, așa că trebuie să ne bazăm pe jurnalul ei, pe care nu l-a scris ca pe un jurnal intim, ci ca pe un viitor document public dedicat iluminării și instruirii copiilor ei și a posterității. În perioada vizitei lui Judith Gautier, îl descrie pe Nietzsche doar ca pe un bărbat plăcut, cultivat și bine-crescut. Judith Gautier și ceilalți sunt numiți „indivizii Mendès”.

Când s-a întors la Paris, Judith a scris un articol despre casa lui Wagner care ar fi fost demn și de revista *Hello*. Cosima a fost oripilată de invadarea viții lor private și de vulgaritatea nonșalantă cu care Judith dădea în vileag detalii cotidiene din viața lor personală.

În pauzele pe care le lua de la compoziție, Wagner se pornea să urce pe câte-un munte împreună cu câinii lui sau mergea pe la un magazin preferat de antichități din Lucerna. Când Maestrul nu era acasă, lui Nietzsche i se permitea să cânte la pianul Maestrului. Cânta bine, chiar și în acest context exaltat și cu un abandon emoțional mai mare decât al lui Wagner, a cărui minte era mereu preocupată de aspectele tehnice. Când cânta, Nietzsche intra treptat într-un soi de transă, stârnind în Cosima (fica lui Liszt, până la urmă) o stare de euforie halucinatorie.

Cu cât cânta mai mult și mai frenetic, cu atât se simțea ea mai cuprinsă de „o senzație de frică și de cutremur”, notând că interpretarea lui declanșa demonul din ea. Pentru Cosima, ca și pentru Nietzsche, muzica accesa tărâmul extazului divin. Viața cotidiană, spunea ea, devenea brusc insuportabilă prin

comparație. Când Wagner era plecat, au încercat de câteva ori să invoce lumea de dincolo, cu Nietzsche cântând frenetic la pian ca preludiu la conjurarea forțelor oculte¹⁵.

În 1869, de Crăciun, Nietzsche a fost invitat să petreacă sărbătorile la Tribschen. Era singurul străin, singurul musafir. Nu mai petrecuse niciodată un Crăciun ca acela.

Wagner și Cosima aveau un ritual complicat de Crăciun. Cosima era o catolică devotată, iar Wagner un ateu declarat, dar în fiecare an colaborau pentru a-i încânta pe copii. În Ajunul Crăciunului, respectau vechea tradiție germană a Sfântului Nicolae, cel care aduce daruri, și a lui Knecht Ruprecht, cel care amenință să-i bată cu nuiua sau să-i răpească pe copiii neascultători sau obraznici.

Nietzsche a ajutat-o pe Cosima să instaleze decorul în care urma să prindă viața ritualul. Au împodobit bradul împreună. Când totul a fost gata, bona Hermine a dat buzna la copii, spunându-le că se aude un *răget* nemaipomenit! Atunci a apărut Wagner deghizat în Knecht Ruprecht, urlând din toți bojocii și stârnind o panică teribilă. Până la urmă i-au liniștit pe copii, ce au primit în dar nuci pe care Cosima petrecuse mare parte din luna decembrie îmbrăcându-le în poleială. A apărut Pruncul Isus, distrăgându-le copiilor atenția de la dispariția tatălui lor. S-a lăsat tăcerea și atmosfera a devenit misterioasă în timp ce copilul Christos îi îndemna să coboare scările întunecate până în galerie. Întreaga familie l-a urmat într-o procesiune tăcută. În cele din urmă au ajuns la pomul luminat orbitor de lumânări. S-a făcut schimb de cadouri, iar Cosima a intonat rugăciuni alături de copii.

Săptămâna ce a urmat pare să fi fost una de mare fericire și de mare intimitate între Nietzsche și Cosima. În jurnalul ei nu mai apare după însemnările de pe 26 decembrie. Îl va relua doar pe 3 ianuarie, notând că nu a scris în el o săptămână întreagă și că a petrecut majoritatea timpului cu profesorul Nietzsche, care i-a părăsit doar cu o zi înainte.

Pe 18 iulie 1870, căsătoria Cosimei cu von Bülow a fost în cele din urmă anulată. Nietzsche a fost invitat să fie martor la căsătoria sa cu Wagner, în biserica protestantă din Lucerna, pe 25 august, dar i-a fost imposibil să participe. Deja izbucnise

războiul dintre Franța și Prusia, așa cum Nietzsche și Jacob Burckhardt se temuseră că se va întâmpla.

Când Franța lui Napoleon al III-lea a declarat război Prusiei lui Bismarck, pe 19 iulie 1870, Nietzsche era la Basel, la pat cu o gleznă scrântită, îngrijit de sora lui, Elisabeth. Urmarea firească ar fi fost s-o trimită înapoi la mama lor, la Naumburg, dar acest lucru nu era nici posibil, nici lipsit de pericol în haosul ce a urmat imediat declarației de război.

„Pe 19 iulie, s-a declarat război și începând din acel moment în Basel a domnit cea mai incredibilă confuzie. Călători francezi și germani năvăleau din toate direcțiile, în drum spre regimentele lor de acasă. O săptămână întreagă a părut aproape imposibil pentru mulțimile năvălitoare să-și găsească un acoperiș pentru o noapte în Basel. Gările erau pline ochi noapte de noapte, iar cei care nu puteau suporta atmosfera sufocantă închiriau trăsură pentru toată noaptea.”¹⁶

Nietzsche a însoțit-o pe Elisabeth într-o scurtă vizită la Tribschen, înainte să-și continue excursia pe muntele Axenstein. Acolo s-au cazat într-un hotel mare. În timp ce medita la propriul viitor, Nietzsche a scris eseul „Viziunea dionisiacă asupra lumii” (*Die dionysische Weltanschauung*), punând în legătură filosofia lui Schopenhauer cu spiritul tragediei grecești, și a scris câteva variante ale unei scrisori către președintele Comitetului Educației din Basel:

„În lumina stării actuale a lucrurilor în Germania, nu veți fi surprins de cererea mea de a mi se permite să-mi fac datoria față de țara mea de baștină. În acest scop apelez la dumneavoastră pentru a-mi media solicitarea de a absenta în ultimele săptămâni din semestrul de vară din onorabilul Comitet pentru Educație de la Basel. Sănătatea mea s-a îmbunătățit deja atât de mult, încât mi-aș putea ajuta concetățenii, fără teamă de consecințe, fie ca soldat, fie ca sanitar pe ambulanță... în fața strigătului cumplit al Germaniei că fiecare trebuie să-și facă datoria de *german*, mărturisesc că n-aș îndura să-mi îndeplinesc datoria față de Universitatea din Basel doar fiind obligat în mod dureros... Și aș vrea să-l văd pe elvețianul care ar accepta să fie ținut la post în circumstanțe

similare...”. Ultima propoziție a fost ștearsă din varianta finală¹⁷.

Pe 9 august, i-a scris Cosimei, vorbindu-i despre intenția lui de a pleca la război. Ea i-a răspuns în aceeași zi, spunându-i că i se pare prea devreme pentru a se înrola voluntar. Oricum, o sută de trabucuri cadou ar fi mai folositoare pentru armată decât prezența unui diletant. Era tipic pentru franchetea ce o făcea divină în ochii lui Nietzsche și Wagner și care-i făcea să se arunce dezarmați la picioarele ei.

Autoritățile universitare i-au permis să plece cu mențiunea că, dat fiind că era din toate punctele de vedere cetățean elvețian, nu ar trebui să se întoarcă la vechiul lui regiment, ci să-și asume rolul noncombatant de sanitar pe ambulanță.

Nietzsche a plecat la Erlangen pe 12 august, pentru a primi instructajul de sanitar în spitalul mare de acolo. Programul lui de instructaj de două săptămâni nici nu se încheiase când a trebuit să facă față primului tren plin cu răniți grav: adulți și copii morți sau în agonie.

Pe 29 august, la patru zile după căsătoria Cosimei cu Wagner, Nietzsche a mers pe jos 11 ore pentru a-i îngriji pe răniții de pe câmpul de luptă de la Wörth, unde Germania câștigase o mare victorie, dar cu un preț teribil. Aproape zece mii de germani zăceau morți pe câmpul de bătălie, alături de opt mii de cadavre lăsate-n urmă de francezi.

I-a scris mamei sale despre câmpul de luptă devastat, „plin de nenumărate jalnice rămășițe și duhnind a hoit; astăzi mergem la Hagenau, mâine la Nancy și așa mai departe, pe urmele Armatei de Sud... În următoarele câteva săptămâni, scrisorile tale nu vor mai ajunge la mine, pentru că ne aflăm încontinuu în mișcare, iar poșta funcționează extrem de lent. Aici nu se mai aude nimic acum despre înaintarea trupelor – nu se mai tipăresc ziare. Populațiile inamice de aici par a se obișnui cu noua stare de lucruri. Dar sunt amenințate cu pedeapsa cu moartea pentru cea mai mică abatere. În toate satele prin care trecem, găsim spital după spital. Vei mai primi vești de la mine în curând; nu-ți face griji pentru mine”¹⁸.

Ziua de 2 septembrie l-a găsit pe Nietzsche îngrijind răniți într-un tren sanitar, călătorind de la Ars-sur-Moselle spre

Karlsruhe. Călătoria a durat trei zile și două nopți. A descris-o într-o scrisoare către Wagner, datată 11 septembrie.

„*Lieber un verehter Meister*: Așadar, casa îți este acum împlinită și bine întărită în mijlocul furtunii. Oricât de departe aș fi fost, m-am tot gândit la acest eveniment și v-am trimis binecuvântări în gând, și mă bucură foarte mult să văd, din rândurile ce mi le-a trimis soția ta, pe care o iubesc din suflet, că a fost posibil în cele din urmă să serbați aceste festivități [nunta și botezul lui Siegfried] mai devreme decât bănuiam noi când ne-am văzut ultima oară.

Știi ce șuvoi m-a smuls de lângă voi și a făcut să-mi fie imposibil să fiu martor la asemenea sfinte și mult dorite ceremonii. Munca mea de sanitar a fost întreruptă provizoriu, din nefericire din pricina bolii. Multiplele mele misiuni și îndatoriri m-au dus aproape de Metz [atunci sub asediu]. La Ars-sur-Moselle am preluat răniții și ne-am întors cu ei în Germania... Am fost repartizat într-un vagon de vite mizerabil în care se aflau șase răniți grav; i-am îngrijit, i-am bandajat, i-am oblojit de unul singur de-a lungul întregii călătorii... La două cazuri am diagnosticat cangrenă... Abia ce îi predasem la spitalul din Karlsruhe când am început să manifest și eu simptome grave de boală. Am ajuns la Erlangen cu dificultate, pentru a prezenta diverse rapoarte grupului meu. Apoi am căzut la pat și încă nu mi-am revenit. Un doctor bun mi-a diagnosticat problema, la început, ca fiind un caz grav de dizenterie, apoi de difterie... Astfel, după un scurt interval de patru săptămâni, în care am încercat să acționez asupra întregii lumi, am fost aruncat încă o dată în mine însumi – ce situație mizerabilă!”

În prima săptămână în stare critică la Erlangen, Nietzsche a fost în pericol de moarte. A fost tratat cu azotat de argint, opiu și clisme cu acid tanic, tratamentul normal la vremea aceea, al cărui efect era că distrugea intestinele pacientului pe viață. După o săptămână, viața lui nu mai era în pericol și a fost trimis la mama lui și la Elisabeth, care încă trăiau în casa copilăriei lui din Naumburg. Suferind dureri cumplite și vomitând neîntrerupt, și-a făcut nefericitul obicei de-o viață de a-și administra singur medicamentele ce-i atenuau temporar simptomele, distrugându-i și mai mult organismul. S-a sugerat

că Nietzsche ar fi contractat și sifilis, pe lângă difterie și dizenterie, când i-a îngrijit pe răniți în vagonul acela. Ca și întregul subiect al sifilisului de care ar fi suferit Nietzsche, nici acest aspect nu poate fi verificat în vreun fel.

În timpul convalescenței, s-a adâncit în pregătirea cursurilor și seminarelor din semestrul ce urma și ținea legătura cu prietenii prin scrisori ce nu pomenesc niciodată amintirile îngrozitoare de pe câmpul de luptă, care-i bântuiau, probabil, zilele și nopțile. Nietzsche avea intestinele distruse, icter, insomnie, voma, avea hemoroizi, un gust constant de sânge în gură și acele orori psihice pe care câmpurile de luptă trebuie să i le fi imprimat în creier. Spre deosebire de Wagner și de Cosima, care își povesteau unul altuia visele în fiecare dimineață, după care ea le consemna cu religiozitate în jurnalul său, Nietzsche nu și-a încredințat visele posterității. Concede totuși să-și exprime un dezgust violent față de militarism și filistinism în general și față de Prusia lui Bismarck în particular.

„Ce dușmani ai credinței [culturii] noastre cresc acum din pământul însângerat al acestui război! Sunt pregătit pentru ce e mai rău și în același timp sunt încrezător că ici și colo, în noianul de durere și teroare, se va deschide floarea nocturnă a cunoașterii.”¹⁹

„Fatale, anticulturala Prusie” era de vină: departe de a reînvia spiritul creativ al Greciei antice, Bismarck o transforma în Roma: filistină, brutală, materialistă, un motor al uciderii în masă și al barbariilor fără măsură.

Nietzsche a fost indignat de brutalitatea sângeroasă și cinică a prusacilor care i-au înfometat în mod intenționat pe francezi în timpul asediului Parisului, ce a ținut din septembrie, când s-a îmbolnăvit el, până în luna ianuarie a anului următor.

Oroarea pe care o resimțea în fața barbariei războiului nu era orientată doar spre prusaci. Nici nu fusese format bine un nou guvern francez, că s-a ridicat împotriva lui Comuna din Paris și i-a tratat pe cetățenii francezi la fel de rău ca prusacii. A pornit măceluri sângeroase și nediscriminatorii: au fost masacrați preoți, prizonieri și simpli trecători. S-a declarat război și culturii. Au fost sparte și dărâmate monumente. Muzeele și palatele Parisului, inclusiv Les Tuileries, au fost prădate și incendiate într-o frenezie răzbunătoare, lipsită de

noimă, a unei distrugerii herostratice. În ziarele din Basel apăruse știrea eronată că și muzeul Luvru fusese distrus. La aflarea acestor vești îngrozitoare despre genocidul cultural deliberat, atât Burckhardt, cât și Nietzsche s-au repezit în stradă, căutându-se unul pe celălalt. Când s-au găsit, s-au îmbrățișat devastați, rămași fără cuvinte.

„Când am auzit de incendiile din Paris, timp de câteva zile m-am simțit anihilat și copleșit de teamă și de îndoieli”, scria Nietzsche; „întreaga existență academică, științifică, filosofică și artistică părea o absurditate, dacă o singură zi putea șterge de pe fața pământului cele mai mărețe opere de artă, ba chiar întregi epoci artistice; m-am agățat cu o convingere arzătoare de valoarea metafizică a artei, care nu poate exista doar de dragul bietelor ființe umane, ci are misiuni mai înalte de îndeplinit. Însă, chiar în momentul în care durerea era mai acută, nu am putut arunca piatra asupra acelor blasfematori, care pentru mine erau doar purtătorii vinovăției generale, o temă grozavă de gândire”²⁰.

Cum se apropia Crăciunul, Nietzsche a fost iarăși invitat la Tribschen. În ochii gazdelor lui, el crescuse semnificativ, transformându-se în filosof-războinic, dar experiența câmpului de luptă deschisese un abis între ei. Ea îi întărise lui Nietzsche convingerea că este dedicat Europei, în timp ce Wagner și Cosima erau inflamați de un naționalism militant, triumfalist. Wagner chiar refuza să citească scrisori care îi erau trimise dacă erau scrise în franceză.

În dimineața zilei de Crăciun, aerul parfumat al casei a fost inundat de sunete încântătoare. Wagner îi strecurase în secret pe scară pe Hans Richter și o orchestră de 15 instrumentiști. Au cântat *Idila lui Siegfried*, care pe atunci nu avea titlu, supranumită de fetele Cosimei „muzica scărilor”.

„Acum pot să mor”, a exclamat Cosima către Wagner auzind-o.

„Ar fi mai ușor să mori pentru mine decât să trăiești pentru mine”²¹, a răspuns el.

Aceste replici erau reprezentative pentru nivelul elevat la care se purtau, epuizant și neînduplecat, conversațiile la Tribschen, adeseori punctate de lacrimi și suspine. Interludiul

de Crăciun a continuat la acest nivel înalt de intensitate pentru Cosima, care a scris că era ca și cum *Idila lui Siegfried* i-ar fi transportat viața într-o reverie. Plină de euforie, simțea cum toate granițele se topesc, cum devine indiferentă la existența trupească, simțea o fericire supremă, binecuvântarea cea mai înaltă, de parcă ar fi atins în fine țelul schopenhauerian al eliminării hotarelor dintre voință și reprezentare.

Cosima a fost încântată de cadoul oferit de Nietzsche cu ocazia zilei sale de naștere, manuscrisul eseului *Nașterea conceptului de tragedie*, o variantă timpurie la *Nașterea tragediei*. Serile, Wagner citea cu voce tare pasaje din acesta. El și Cosima îl apreciau ca fiind de cea mai înaltă valoare și excelență.

Wagner și Cosima nu făceau cadouri de acest Crăciun, în semn de omagiu pentru cei ce îndurau greutățile războiului. Nietzsche nu fusese avertizat. A venit cu eseul pentru Cosima și cu mici daruri pentru copii. Pentru Wagner, alesese cu grijă o copie a măreței gravuri a lui Dürer *Cavalerul, moartea și diavolul*, imagine ce, încă de la crearea ei, în 1513, fusese folosită ca punct de convergență naționalist, un simbol plin de semnificație al credinței și curajului germanilor în fața greutăților. Wagner a primit-o cu mare plăcere. Pentru el, cavalerul german era purtătorul unui dublu simbolism: era eroul său, Siegfried, care, în intriga din *Inel*, călărește întru mântuirea lumii și, în plus, îl reprezenta pe el însuși. Wagner călărind în arena muzicii, în șaua Muzicii Viitorului: cavalerul ce avea să revigoreze spiritul culturii germane, care, sufocată de filistinism și multiculturalism, va fi chemată într-o bună zi, asemenea lui Siegfried, să ucidă dragonii culturilor de import. Era un cadou foarte bine gândit.

Nietzsche a rămas opt zile la ei, fiind iarăși unicul musafir. Într-o seară le-a citit eseul său despre atitudinea dionisiacă, pe care apoi l-au discutat. În altă seară, Wagner a citit libretul de la *Die Meistersinger*. Cosima notează că ea și Nietzsche s-au bucurat de sublima experiență de a-l asculta pe Hans Richter interpretând muzica din *Tristan* doar pentru ei doi. Au purtat o discuție în care au comparat calitățile lui E.T.A. Hoffmann și Edgar Allan Poe și au căzut de acord în legătură cu profunzimea ideii de a privi lumea reală ca pe un spectru, despre care

Schopenhauer spune că ar fi semnul capacității filosofice. Într-o zi a fost atât de frig, încât Nietzsche a cunoscut neobișnuita fericire domestică de a-i fi invadată în mod plăcut Camera de Gândit, *Denkstube*, de întreaga familie. Era camera cea mai călduroasă din casă. Au citit și au făcut conversație într-o foarte flatantă *sotto voce*, ca să nu-l deranjeze pe Profesor de la lucru.

În ziua Anului Nou, 1871, i-a părăsit pentru a se întoarce la Basel. Nietzsche se hotărâse în cele din urmă să facă ceva în legătură cu lipsa sa de înclinație pentru filologie și cu tot mai puternica înclinație pentru filosofie. În ianuarie, i-a scris încă o scrisoare lungă președintelui comitetului de conducere al universității²², formulând sugestia neobișnuită de a fi transferat pe postul de șef al Catedrei de filosofie de la Basel, care tocmai se eliberase. Mai sugera ca prietenul său, Erwin Rohde, să preia conducerea Catedrei de filologie, în locul lui. Rohde și Nietzsche fuseseră colegi la cursurile lui Ritschl de la Bonn și Leipzig, însă, dat fiind că Nietzsche nu avea nici un fel de calificări în domeniul filosofiei, iar Rohde era un simplu *Privatdozent* (profesor asociat) la Universitatea din Kiel, autoritățile au considerat propunerile lui Nietzsche surprinzătoare.

Gândul că va trebui să se întoarcă la predarea filologiei inducea în el un fel de narcolepsie. Toată luna ianuarie a avut o stare de sănătate precară. Doctorii insistau să-i recomande odihnă completă într-un loc cu climă caldă. A fost chemată sora lui. După ce l-a mai pus cât de cât pe picioare, cei doi au pornit într-o călătorie de convalescență în Alpii italieni.

„În prima zi”, notează Elisabeth, „am ajuns abia până la Flüelen, pentru că poștalionul, care nu mai circulase două săptămâni întregi din cauza ninsorilor abundente, nu și-a putut relua funcționarea normală decât în dimineața următoare. În hotelul nostru am dat peste Mazzini, care, sub numele fictiv Mr. Brown, călătorea întovărașit de un tânăr”. Giuseppe Mazzini era un prieten apropiat al lui Garibaldi. Fusesse condamnat la moarte în propria țară și-și petrecea mare parte din exil uneltind să transforme Italia într-o republică unificată. Asemenea multora dintre republicanii și anarhiștii internaționali de la vremea aceea, Mazzini își găsisse refugiu la Londra, de unde plănuia invadarea și cucerirea Italiei de către

toți emigranții politici ce trăiau acolo. Doar Jane Carlyle, de altfel o revoluționară înflăcărată, s-a grăbit să se scuze, invocând răul de mare, însă toți ceilalți nu au avut nici o obiecție. Planul era să plece din Londra în baloane cu aer cald, dat fiind că tocmai fusese inventată o metodă de a le cârmui. Mazzini considera, cu oarecare îndreptățire, că o asemenea campanie i-ar consterna pe tiranii Bourboni ai Italiei²³.

„Acest nobil fugar”, continuă Elisabeth, „cocârjat de vârstă și de tristețe, care putea intra în patria mună pe care o iubea atât de fierbinte doar în secret și sub un nume fals, mi-a făcut impresia unei personalități extraordinar de tulburătoare. Toată această traversare a masivului Sankt Gotthard în săniuțe făcute special pentru două persoane s-a făcut pe o vreme atât de frumoasă, încât decorul acela sumbru, precum și peisajul de iarnă, cu auriu, albastru și alb, ne-au izbit prin frumusețea lor de nedescris. Compania intelectuală a lui Mazzini, care ni s-a alăturat îndatoritor la fiecare oprire, precum și un accident care ne-a terifiat în timp ce coboram pe drumul șerpuit de pe înălțimile ametoare ale masivului Sankt Gotthard spre valea Tremola, de parcă aveam aripi (o săniuță aflată chiar în fața noastră a căzut cu tot cu pasageri, vizitiu și cai mai bine de 60 de metri; din fericire, nimeni nu a fost rănit, grație zăpezii afânate) – toate aceste lucruri combinate au conferit acestei călătorii un farmec special și de neuitat. Următoarea frază a lui Goethe, pe care Mazzini i-o repeta cu accentul lui străin tânărului care-l însoțea, a devenit de atunci încolo maxima preferată a mea și a fratelui meu: *Sich des Halben zu entwöhnen und im Ganzen, Vollen, Schönen resolut zu leben* [«Îndepărtează compromisul și trăiește hotărât doar cu ceea ce este întreg, complet și frumos»]. Cuvintele de despărțire ale lui Mazzini au fost foarte emoționante. Ne-a întrebat încotro ne îndreptăm. «Spre Lugano», i-am răspuns, «care după toate relatările este un soi de Paradis». A zâmbit, a oftat ușor și a zis: «Pentru cei tineri Paradisul e peste tot»²⁴.

Pe 12 februarie au ajuns la Lugano, unde au fost prinși de vraja visării lucide, serene, desprinse parcă din *Muntele vrăjit*, indusă de marele hotel burghez al acelor vremuri. Elisabeth a

menționat toate notabilitățile minore, cel mai distins, în ochii ei, fiind contele von Moltke, fratele marelui feldmareșal. Erau jocuri de salon, spectacole de teatru, concerte și excursii plăcute spre învecinatul și pitorescul munte Brè. În dubla sa calitate de profesor de 27 de ani și burlac, Nietzsche era foarte căutat și tratat ca o celebritate. Cu eleganță, a urcat pe Brè mai sus decât restul grupului. Scoțând din buzunar un exemplar din *Faust*, citea din el „în timp ce ochii noștri rătăceau de-a lungul magnificului peisaj primăvărat și ne îmbătam cu abundența de bogății a lumii. În cele din urmă a lăsat jos cartea și – cu vocea lui melodioasă – a început să vorbească despre cele abia citite și despre cele ce ne înconjurau, de parcă tocmai ne-am fi lepădat de îngustimea și micimea noastră de nordici, devenind demni de simțăminte și țeluri mai înalte, și, cu un curaj înmiit și aripi mai ușoare, puteam acum, cu toată energia, să ne ridicăm pe cea mai înaltă culme pentru a întâlni soarele”²⁵.

Din nefericire, von Moltke a răcit în timpul unei excursii pe lac. „Spre totala consternare a grupului nostru, a murit”, a notat Elisabeth, dar acest lucru nu i-a umbrit prea mult timp veselia. „Ce zile fericite și neumbrite de nori am trăit în aceste trei săptămâni la Lugano – de jur împrejur aveam parfumul violetelor, soarele și frumoasa atmosferă a munților și a primăverii! –, încă-mi amintesc cum glumeam și râdeam; nebunatici, am participat chiar și la distracțiile carnavaului. În plin post al Paștelui am fost invitați de un nobil italian la Ponte Tresa. Acum, când îmi amintesc cum noi, germanii de la Hôtel du Parc²⁶, am dansat împreună și cu italienii în piața publică de acolo (încă îl pot vedea clar pe Fritz cu ochii minții, învârtindu-se vesel în dans), totul îmi pare un adevărat vis carnavalesc.”

În timp ce Elisabeth scria despre vesele dansuri câmpenești, fratele său își scria prima carte, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*, descriind concluziile la care ajunsese în anii de gândire nonfilologică pe marginea originii și țărilor tragediei antice grecești și a importanței sale constante pentru prezentul și viitorul culturii.

Nașterea tragediei

Aproape tot ce numim noi „civilizație superioară” se bazează pe spiritualizarea și aprofundarea *cruzimii*... Ceea ce constituie voluptatea dureroasă a tragediei este cruzimea.

Dincolo de bine și de rău, „Virtuțile noastre”, secțiunea 229^{1*}

Impactul primei cărți a lui Nietzsche, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*, s-a dovedit a fi mult mai important decât preocupările mărunte și circumstanțiale care l-au împins pe Nietzsche s-o scrie. Inițial, cartea a fost, pe de o parte, atacul pătimaș al unui tânăr la adresa degenerării culturale a vremii sale, iar pe de altă parte, manifestul regenerării culturale a recent unificatei Germanii, în viziunea lui Richard Wagner. Rămâne și astăzi o percepție revoluționară a tranzațiilor ambigue dintre rațional și instinctual, dintre viață și artă, dintre lumea culturii și reacția omului în fața ei.

Celebrul început al cărții ne spune că, așa cum procrearea depinde de dualitatea sexelor, tot așa continua dezvoltare a artelor și culturii depinde de dualismul apolinic-dionisiac. Asemenea celor două sexe, acestea sunt prinse într-o continuă luptă întreruptă doar de perioade temporare de reconciliere.

El identifică apolinicul cu artele plastice, în special sculptura, dar și pictura, arhitectura și visele, care, în acele vremuri prefreudiene, nu reprezentau erupțiile murdare ale emanațiilor inconștientului vinovat, ci își păstrau străvechiul simbolism profetic, iluminator și revelator. Calitățile lui Apollo

pot fi rezumate mai mult sau mai puțin ca fiind vizibilul, ceea ce poate fi descris: în termeni schopenhauerieni, acești termeni corespund în mare „reprezentării”. Lumea lui Apollo este compusă din indivizi morali, raționali, cei care exemplifică „*principium individuationis*, din ale cărui gesturi și priviri ne vorbesc întreaga plăcere și înțelepciune a «aparenței», ca și frumusețea ei”¹.

Artele ce-i aparțin lui Dionysos sunt muzica și tragedia. Dionysos, fiul lui Zeus cel născut de două ori, era perceput în Grecia antică atât ca om, cât și ca animal. El reprezenta o lume fermecată de experiențe extraordinare ce transcend granițele existenței. Zeul vinului și al beției, al băuturii și al drogurilor, al nebuniei rituale și al extazului, zeu al lumii ficționale a teatrului, al măștii, al imitației și al iluziei; el este zeul acelor arte care subminează realul sau identitatea individuală a adoratorilor săi în timp ce aceștia sunt transformați de ele.

Muzica și tragedia sunt amândouă capabile să șteargă spiritul individual și să trezească impulsuri care în forma lor paroxistică fac ca subiectivul să se diminueze până la autoanihilare, în timp ce spiritul este transportat pe căi mistice într-o stare transcendentă de beatitudine sau oroare. În tragedia atică, unul dintre numele lui Dionysos era „Cel ce mănâncă carne crudă”. Numai prin spiritul muzicii putem pătrunde extazul implicat în autoanihilare. Ne gândim la cei care merg astăzi la festivalurile de rock sau la Nietzsche când își descrie reacția la *Tristan* – ca și cum și-ar fi lipit urechea de inima voinței universale și ar fi ascultat tumultuoasa dragoste de viață ca pe un torent tunător. El își ilustrează ideea în fața contemporanilor referindu-se la ceva ce le era familiar: mulțimile frenetice care străbătuseră Germania medievală într-o manie a cântecului și a dansului, așa-zișii cântăreți și dansatori ai Sfântului Ioan și ai Sfântului Vitus. (Wagner îi pomenise și în *Die Meistersinger von Nürnberg*.) Nietzsche recunoștea în ei corurile bahice ale grecilor. Beția, muzica, cântecul și dansul erau activitățile în timpul cărora *principium individuationis* se pierdea. Aici se afla răspunsul dionisiac în fața chinurilor vieții.

Când s-a născut pesimismul grecilor, atracția lor către mitul tragic, spre înspăimântător, nefast, cruzime, spre Mâncătorul de Carne, spre orgiastic, enigmatic și distructiv? Geniul tragediei grecești, ne spune el, este că, prin miracolul voinței elenistice, apolinicul și dionisiacul sunt îngemănate. Dramaturgul grec presocratic este un artist apolinic al visului și, în același timp, un artist dionisiac al extazului, iar acest lucru este obținut cu ajutorul corului.

Corul reprezintă originea tragediei și este o reprezentare a stării dionisiace. Introducerea corului este o negare a naturalismului. Nietzsche trage un semnal de alarmă legat de cultura timpului său: „Prin actuala noastră venerare a naturalului și a realului, am ajuns la antipodul oricărui idealism, și anume în zona muzeelor figurilor de ceară”².

Pentru a înțelege moartea tragediei antice grecești trebuie doar să ne gândim la maximele socratice: că virtutea este cunoaștere, că toate greșelile își au originea în ignoranță și că omul fericit este un om virtuos.

În această formulă practic optimistă și rațională stă dispariția tragediei. În teatrul postsocratic, eroul virtuos trebuie să fie dialectic. Trebuie să existe o legătură necesară și vizibilă între virtute și cunoaștere, între credință și moralitate. Socrate reduce justiția transcendentă a lui Eschil la „principiul searbăd și obraznic al dreptății poetice”.

Socrate este „mistagogul științei”, în al cărui ochi n-a lucit nicicând minunata sclipire a nebuniei. Socrate a instigat la „o universalitate niciodată bănuită a setei de cunoaștere în cea mai largă sferă a lumii culte și, ca sarcină intrinsecă pentru fiecare om de înaltă capacitate, a condus știința în largul mării, de unde niciodată n-a mai putut fi total izgonită de-atunci, cum a fost întinsă, prin această universalitate, în primul rând o rețea comună de idei peste tot globul pământesc, chiar cu perspectiva legității unui întreg sistem solar”³.

Oamenii sunt captivii amăgirii socratice că plăcerea cunoașterii poate vindeca eterna rană a existenței. „Cine a trăit plăcerea unei cunoașteri socratice în sine și își dă seama cum aceasta caută să cuprindă întreaga lume a fenomenelor, în cercuri din ce în ce mai largi, nu va simți de-acum înainte nici un

stimul capabil să-i întrețină dorința de viață mai puternic decât setea nestăpânită de a desăvârși acea cucerire și de a țese rețeaua impenetrabil de solid.”⁴

Dar asta înseamnă să ignori faptul că lumea e mai mult decât o copie a fenomenelor. Mai există și dionisiacul, voința. Și astfel, „în această perioadă târzie a culturii socratice, omul... rămâne totuși veșnic înfometat”. Redus la raționalitate, omul alexandrin este în fond doar „bibliotecar și corector și orbește lamentabil din pricina prafului de pe cărți și a greșelilor de tipar”⁵.

Este cumva refugiul nostru în știință și în dovezile științifice un soi de teamă, o fugă de pesimism, un subtil, ultim refugiu din calea adevărului? Din punct de vedere moral, este un soi de lașitate și de falsitate?

Problema științei trebuie înfruntată. Știința era o problemă postsocratică în Grecia, observă Nietzsche, așa cum rămâne o problemă în Europa postdarwiniană. Prin credința în explicabilitatea naturii și în cunoaștere ca panaceu, știința anulează mitul. Drept urmare, „ne îndrăgostim în mod senil și neproductiv de existență”. Nu a existat vreodată o perioadă în care cultura să fie mai slăbită. Când dezastrul ce doarme în pânțele culturii teoretice începe treptat să-l înspăimânte pe omul modern, unica salvare a culturii ar fi să deschidă cu forța porțile ce conduc înspre muntele vrăjit al elenismului⁶.

Cine deține cheia muntelui vrăjit? Cine e destul de puternic pentru a sparge porțile? Schopenhauer și, inevitabil, Wagner. Pe scurt, opera, cu îmbinarea de cuvinte și muzică, este noua formă a artei tragice în care se reunesc apolinicul și dionisiacul.

Cine poate, se întreabă Nietzsche, să asculte actul III din *Tristan și Isolda*, „această horă ciobănească a metafizicii”, și să nu se sufocă sub o încordare spasmodică a tuturor aripilor sufletești? Cum ar putea face cineva asta „fără să fie distrus”⁷? O experiență dionisiacă și una într-un tot germană, din punct de vedere mitologic.

Într-o genune până acum inaccesibilă, spiritul german încă doarme și visează, intact și cu forță dionisiacă, asemenea unui cavaler adâncit în somn; iar din această genune dionisiacul se ridică înspre urechile noastre.

În *Tristan* (aici lucrurile devin complicate), dionisiacul se află, de fapt, în slujba apolinicului. Cel mai nobil țel al tragediei este ca Dionysos să rostească vorbele lui Apollo, iar Apollo, în cele din urmă, să rostească vorbele lui Dionysos. Astfel este împlinit cel mai nobil țel al tragediei și al tuturor artelor.

După ce citează pe larg din libretul operei *Tristan*, cartea se încheie cu întâlnirea imaginară dintre un om modern și un cetățean al Greciei antice care merg împreună să asiste la tragedie și să aducă sacrificii ambelor zeități. Deși *Nașterea tragediei* este mai mult o carte despre cultură decât despre cum ar trebui să-și trăiască oamenii viața, ea introduce idei la care Nietzsche se va întoarce pe măsură ce filosofia sa va deveni mai elaborată. Concepția asupra dualității naturii umane, exprimată în *Nașterea tragediei* prin apolinic și dionisiac, și nevoia crucială de a rezista iluziei certitudinii oferite de știință îl vor preocupa pentru tot restul vieții sale active.

Când terminase prima variantă a cărții, a lăsat în urmă zăpezile ce se topeau în Lugano, plecând la Tribschen, unde a luat-o pe Cosima prin surprindere apărând la micul dejun, pe data de 3 aprilie. Ea a observat că părea foarte obosit și l-a convins să rămână cinci zile. Le-a citit manuscrisul care atunci purta titlul *Originea și obiectul tragediei grecești*. Cosima și Wagner au fost încântați. Mare parte a textului reprezenta reunirea schimburilor lor de idei din ultimii doi ani. Pe lângă asta, cum ar fi putut să nu fie cucerit de propunerea renașterii culturale naționale prin muzica lui Wagner?

Dintr-odată, toți și toate de la Tribschen erau apolinici și dionisiaci. Wagner avea un nou nume de alint pentru Cosima: era „spiritul lui apolinic”. El deja era Dionysos în triumful amoros, dar cartea lui Nietzsche adăugase un nou sens acestui rol. Wagner a încorporat termenii „apolinic” și „dionisiac” în cuvântarea pe care o scria, „Asupra destinului operei”, pe care urma s-o susțină peste trei săptămâni în fața Academiei de Științe din Berlin. După asta, avea programată o discuție personală cu Bismarck. Direcția culturii Reichului german era pe mâini bune.

Deși toate acestea erau măgulitoare pentru Nietzsche, el descoperea că este mai burckhardtian, mai european decât Wagner. Nu putea trece cu vederea exaltarea lui Wagner în fața

suferinței Parisului aflat sub asediul prusacilor. Wagner numea Parisul „femeia întreținută a lumii” și-și freca mâinile cu bucurie pentru că aceasta-și primea în sfârșit binemeritata pedeapsă pentru ușurătatea ei de amantă, preferința ei pentru eleganță în detrimentul seriozității și pentru „trivializarea ei franco-iudaică a culturii”.

„Richard ar vrea să-i scrie lui Bismarck și să-i ceară să facă Parisul una cu pământul”⁸, nota Cosima, dar Nietzsche vedea cu totul altfel lucrurile: era copleșit de milă pentru oamenii nevinovați din Paris și de oroare față de propria țară, care impunea aceste suferințe.

Coloana sonoră de la Tribschen era neliniștitoare, dacă nu de-a dreptul dezagreabilă pentru urechile lui Nietzsche. Copiii cântau noul și atrăgătorul *Kaisermarsch* pe care Wagner îl compusese în onoarea noului împărat, iar Maestrul își recita noul poem scris în cinstea armatei prusace care asedia Parisul. Ceea ce Nietzsche percepea ca fiind un val barbar care distrugea cultura, Wagner considera un val de renaștere culturală. Ideea lui Wagner era că, dacă nu ești capabil să pictezi din nou tablouri, nu ești demn să le deții. Dacă dăm la o parte naționalismul urât al lui Wagner, acesta era cu siguranță adevăratul dionisiac, adevăratul punct de vedere creativ și original, în comparație cu înclinația total istoricistă, total apolinică a lui Nietzsche de a conserva edificiile culturale.

Știm că, în intervalul petrecut la Tribschen, Nietzsche a operat modificări asupra *Nașterii tragediei*, la sugestia lui Wagner, dar nu știm cu exactitate care au fost acelea. După ce i-a „făcut fericiți pe copii cu un șarpe verde”⁹, a plecat la Basel ca să mai șlefuiască textul, să-i schimbe titlul și să-i adauge o lungă dedicație pentru Wagner.

La Basel îl așteptau numai vești proaste. Scaunul liber de șef al Catedrei de filosofie fusese ocupat de un candidat potrivit. Nietzsche a înțeles cât de naiv și de neadecvat fusese să-și înainteze sugestiile ca în jocul de-a scaunele muzicale.

„Ce idioțenii am comis! Și ce sigur pe mine eram în toate planurile mele! Nu mă pot ascunde după paravanul stării mele bolnăvicioase; în mod evident a fost o idee născută după o noapte de insomnie febrilă și odată cu ea am crezut că am găsit

un remediu împotriva bolii și a nervilor.”¹⁰ Așa că a trebuit să rămână în viermuiala filologilor care studiau chichițele gramaticale din scrierile Antichității fără a se confrunta vreodată cu problemele presante ale vieții. Sarcinile sale filologice constituiau o deturnare teribilă de la menirea mult mai importantă. Trebuia să-și pună speranțele în publicarea cărții ce avea să-i aducă recunoașterea ca filosof. Atunci poate reușea să-și schimbe direcția.

Între timp, ca urmare a anxietății și stării lui de sănătate, binevoitoarele autorități de la Basel i-au mai redus orele de predare. Sora lui, Elisabeth, s-a mutat la Basel ca să-l îngrijească. Lui Elisabeth nu i-a venit deloc greu să se mute de la Naumburg, unde, fiind fată bătrână, avea o viață limitată, trăind în casa mamei lor și dedicându-se actelor de caritate.

La sfârșitul lunii aprilie, Nietzsche i-a trimis partea introductivă a *Nașterii tragediei* unui editor din Leipzig. Însă au trecut luni și nu a primit măcar o confirmare de primire. Nesiguranța lui ca autor era alimentată de absența lui Wagner și a Cosimei. Zeii părăsiseră Insula Fericiților și călătoreau prin Germania în misiunea lor de a găsi un loc în care să construiască teatrul unde avea să fie pus în scenă *Inelul*. Nu se putea refugia la Tribschen în căutarea sprijinului intelectual. În plus, chiar dacă ar fi fost în apropiere, Wagner nu era în poziția de a oferi sprijin nimănui, dat fiind că el însuși se afla într-o stare constantă de tensiune și nesiguranță. În ciuda eforturilor consistente ale lui Wagner de a-l împiedica, regele Ludovic montase o reprezentație dezastruoasă a operei *Das Rheingold*, prima din ciclul *Inelului*. Nerăbdător s-o vadă, regele sprijinise o punere în scenă prematură și îngrozitor de prost gândită. A confirmat cele mai negre previziuni ale lui Wagner, iar printre urmările acestei producții care nu avusese nici o șansă se număra și tăierea de către rege a legăturilor directe cu Wagner, care acum nu știa dacă Ludovic mai avea de gând să finanțeze proiectul *Inelului*. Acest lucru era deosebit de frustrant, mai ales că, în călătoria lor prin Germania, Wagner și Cosima au găsit că Bayreuth ar fi locul ideal unde să-și construiască teatrul, dacă ar fi avut bani.

Un oraș de dimensiuni medii din nordul Bavariei, Bayreuth era deservit de o cale ferată, care-i putea aduce publicul la ușă. Peisajul era superb, ca dintr-o Germanie legendară. Era punctul cel mai înalt al unei imense câmpii fertile, cu culturi și turme de vite. Un palat baroc încărcat de istorie într-un parc amenajat reprezenta triumful intelectului apolinic, în timp ce un deal de dimensiuni considerabile, acoperit cu iarbă, ce domina câmpia, aproape cerea să fie încoronat cu prezența dionisiacă a unei săli de operă.

În săptămâna Rusaliilor, Wagner și Cosima s-au întors la Tribschen plini de speranță. L-au somat pe Nietzsche să-i însoțească. Rusaliile erau o perioadă foarte încărcată emoțional pentru toți trei. Nu putea trece niciodată fără amintirea sacră a nașterii lui Siegfried din 1869, evenimentul care pecetluise misticul lor triumvirat.

Acum, după doar doi ani, asupra lor plana umbra destrămării. Dacă proiectul cultural avea să aibă succes, lucru la care Nietzsche trebuia să spere, Wagner și Cosima urmau să părăsească definitiv Tribschenul, mutându-se la Bayreuth. Zilele lui în Insula Fericiților erau numărate. Când urma să vină ziua în care scriperea dansului stelelor avea să mai trăiască doar în amintire? Nesiguranța și fragilitatea lui emoțională erau agravate de faptul că editorul nu se hotăra dacă să publice sau nu *Nașterea tragediei*. În iunie, Nietzsche nu a mai putut suporta tensiunea. Și-a cerut înapoi manuscrisul. Fără a-l anunța pe Maestru, i l-a trimis editorului lui Wagner, Ernst Wilhelm Fritsch.

La începutul lui septembrie, Cosima i-a scris lui Nietzsche rugându-l să-i recomande pe cineva care să-l însoțească pe fiul prințesei Hatzfeldt-Trachenberg într-un foarte amplu turneu prin Italia, Grecia, Orient și America. Erau foarte multe motive întemeiate pentru ca Nietzsche să se ofere el însuși. Ar fi constituit un fel de încheiere a unei veri lungi și tensionate. Ar fi putut să-i îmbunătățească sănătatea (doctorii mereu îi recomandau să meargă în locuri cu o climă mai caldă). Ar fi scăpat de Catedra de filologie. Însemna că ar fi reușit în sfârșit să vadă Roma și lumea Antichității clasice. Ideea l-a stârnit atât de tare, încât a pălăvrăgit despre asta cu colegii de la universitate înainte să fie ceva bătut în cuie. De asemenea,

părea să fi fost ceea ce-și dorea și Cosima – altfel, de ce i-ar fi spus lui? Numai că el o înțelesese cu totul greșit pe Cosima, care nu era nicidecum genul care să facă doar aluzii atunci când putea pur și simplu să poruncească. Cosima a fost scandalizată de ideea ca el să renunțe la rolul serios de profesor pentru a-l prelua pe cel frivol de *cicerone* al unui prințisor. Când i-a comunicat asta, Nietzsche a simțit că-i vine să intre în pământ de rușine că s-a făcut de râs în ochii ei și în ochii universității. Din fericire, universitatea vedea altfel lucrurile. Când și-a anunțat intenția de a rămâne profesor, i-au crescut salariul cu suma considerabilă de 500 de franci, la 3.500.

În octombrie a împlinit 37 de ani. O lună mai târziu, i-a trimis o scrisoare delirantă lui Carl von Gersdorff, fostul său coleg de școală de la Schulpforta, ca să-l anunțe că „excelentul Fritzscht” îi acceptase cartea și îi promisese s-o publice înainte de Crăciun.

„S-a stabilit ca prezentarea grafică”, jubila Nietzsche în scrisoarea către von Gersdorff, „să ia drept model *Telurile operei* de Wagner – bucură-te cu mine! Asta înseamnă că va exista foarte mult spațiu pentru o vinietă frumoasă: comunică-i asta prietenului tău artist și transmite-i cele mai amicale salutări din partea mea. Scoate eseul lui Wagner, deschide-l la pagina de titlu și calculează spațiul pe care l-ar ocupa:

Nașterea tragediei
din spiritul muzicii
de
Dr. Friedrich Nietzsche
Profesor de filologie clasică
Leipzig Fritzscht

În clipa de față am cea mai mare încredere că această carte va avea vânzări extraordinare, iar domnul care va desena vinieta se poate pregăti pentru un crâmpei de nemurire.

Acum, alte noutăți. Închipuie-ți, dragul meu prieten, ce ciudat a fost ca acele zile pline de căldură sufletească ale reîntâlnirii noastre din timpul vacanței mele să dea roade pe loc sub forma unei compoziții lunguțe pentru două pianе, în care totul devine ecoul unei frumoase toamne încălzite de soare. Pentru că este legat de o amintire din tinerețe, opul se intitulează *Ecou din*

ajunul Anului Nou: cu imn, dans câmpenesc și clopot în miez de noapte. E un titlu vesel... Acest cântec va fi un cadou și o surpriză de Crăciun pentru Frau Wagner... Nu compusesem nimic timp de șase ani, iar toamna *asta* m-a stimulat să încerc din nou. Când e interpretat cum trebuie, durează 20 de minute”¹¹.

Euforia lui nu a durat mult. Xilogravorul ce urma să devină nemuritor prin această vinietă a refuzat lucrarea și a trebuit să fie găsit un altul. Fritzsche a tipărit textul cu caractere mai mici decât la *Țelurile operei*, așa încât cartea, având 140 de pagini, era mai subțire și părea mai puțin importantă decât sperase Nietzsche, mai curând ca o broșurică. De asemenea, Wagner s-a supărat pe el pentru că s-a dus la editorul lui fără să-i ceară voie în prealabil, lăsând impresia că ei doi ar fi fost în cârdășie, că Nietzsche ar fi fost propagandistul de casă al lui Wagner.

A refuzat invitația de a petrece Crăciunul la Tribschen, motivând că avea nevoie de timp ca să se gândească la o nouă serie de conferințe despre viitorul instituțiilor de învățământ, deși ar fi putut face asta și în *Denkstube*. De fapt, după cum i-a mărturisit în taină lui Erwin Rohde, avea nevoie de timp să se calmeze înaintea verdictului lui Wagner în legătură cu piesa muzicală pe care i-o trimisese. „Sunt emoționat în legătură cu ceea ce urmează să aud despre lucrarea mea muzicală.”¹²

Nietzsche se considera un compozitor cu oarecare talent și se înflăcăra la gândul că Wagner îl va admira. Când, în cele din urmă, Hans Richter și Cosima s-au așezat la pian în vila de la Tribschen pentru a interpreta duetul în fața lui Wagner, Maestrul s-a foit încontinuu în cele 20 de minute cât a durat. Piesa era tipică pentru compozițiile pentru pian ale lui Nietzsche din acea perioadă, un potpuri de Bach, Schubert, Liszt și Wagner. Eterogene, excesiv de sentimentale și insuficient dezvoltate, compozițiile sale te fac invariabil să te gândești că, dacă ar fi trăit mai târziu, ar avut succes compunând muzică de scenă pentru filme mute. Oricât ar fi râs Wagner și Cosima între ei, nu i-au spus ce părere proastă le-a făcut piesa. Ea i-a mulțumit pentru „frumoasa scrisoare” ce însoțea darul, însă nu a pomenit nimic de muzică.

Singur în Basel pe perioada Crăciunului, Nietzsche a fost ajutat de un zugrav, despre care nu știm ce căuta acolo, să deschidă o ladă mare din lemn ce sosise de la mama lui. Franziska ducea acum o viață de-a dreptul prosperă, moștenirile lăsate de mătuși permițându-i să cumpere toată casa din Naumburg și să-și ia chiriași.

Cu ocazia acestui Crăciun, Franziska hotărâse, în spirit misionar, să-i trimită fiului ei, a cărui credință se clătina, o pictură italiană de mari dimensiuni înfățișând-o pe Fecioară. În orele solitare din timpul Crăciunului, Nietzsche a avut destul timp să compună o scrisoare de mulțumire care conține o descriere a modului foarte convențional în care-și aranjase spațiul de locuit: „*Fecioara* va sta, bineînțeles, deasupra canapelei; deasupra pianului va fi o pictură de Holbein, marele Erasmus... cu Papa Ritschl și Schopenhauer deasupra măsuței de scris de lângă sobă. Oricum... îți mulțumesc din suflet... o asemenea pictură parcă m-ar atrage involuntar spre Italia – și aproape cred că mi-ai trimis-o pentru a mă ademeni într-acolo. Singurul răspuns pe care-l pot oferi acestui efect apolinic este unul dionisiac – muzica din ajunul Anului Nou – și, după aceea, prin dublul efect apolinic-dionisiac al cărții mele, ce va fi publicată la început de an”.

Scrisoarea continuă cu mulțumiri pentru pieptenul cel bun, pentru peria de păr, peria de haine, „care poate că e prea moale”, pentru ciorapii frumoși și pentru grămada de turtă dulce delicioasă și împachetată ca de sărbătoare¹³. În același timp, i-a trimis prietenului său din copilărie Gustav Krug o epistolă scrisă pe un ton șugubăț, în care-i spunea să aștepte *Nașterea tragediei* în anul ce vine și-l avertiza, cam cu același ton și același limbaj pe care le folosisese la 17 ani, când îi trimisese unui prieten romanul său „dezgustător” de obscen *Euphorion*: „O! E indecentă și ofensatoare. Citește-o în taină, închis în camera ta!”¹⁴.

Nu putem citi scrisorile lui din perioada acelui Crăciun fără a-l compătimi pentru nesiguranța ce-l învăluia. Nimeni nu era sincer. Toată lumea, inclusiv el, se prefăcea; toată lumea purta o mască, fiecare arătându-i unuia o față, iar altuia alta. El uitase,

pe moment, povața călăuzitoare a lui Pindar, pe care o adoptase în studenție: „Să devii ceea ce ești!”.

În cele din urmă, cartea a fost publicată. Pe 2 ianuarie 1872 a putut să i-o trimită lui Wagner însoțită de o scrisoare în care explica întârzierea ca fiind rezultatul acțiunii „forțelor destinului, pe care nu poți să te bizui niciodată...”.

„Vei vedea că pe fiecare pagină nu încerc decât să-ți mulțumesc pentru tot ce mi-ai oferit; unica îndoială care mă copleșește este dacă am primit mereu cum trebuie ce mi-ai oferit.

Cu cele mai călduroase mulțumiri pentru afecțiunea pe care mi-o arăți, rămân, așa cum am fost și voi fi,

Credinciosul tău Friedrich Nietzsche.”

Era cea mai deschisă, mai onestă și mai afectuoasă scrisoare pe care o trimisese vreodată. Din fericire, când a primit cartea, Wagner i-a scris drept răspuns:

„Dragul meu prieten!

N-am citit niciodată ceva mai frumos decât cartea ta. Totul e superb!... I-am spus Cosimei că, după ea, tu ești următorul în inima mea și apoi, la foarte mare distanță, se află Lenbach, care mi-a făcut un portret atât de uimitor de realist! *Adieu!* Vino cât poți de repede la noi și atunci va fi veselie dionisiacă!”.

Cosima i-a trimis o scrisoare extaziată, în care lauda cartea fără rezerve. Textul îi părea profund, poetic și frumos. I-a spus că-i oferea toate răspunsurile la întrebările ridicate de viața ei interioară. Sentimentele pe care ea le exprima erau autentice: în intimitatea jurnalului ei personal spune că această carte este „cu adevărat splendidă” și descrie o scenă în care ea și Wagner aproape au rupt cartea în două, vrând fiecare să pună mâna pe ea.

Nietzsche i-a trimis un exemplar lui Liszt, care a răspuns la rândul său cu amabilitate, spunând, printre multe altele, că nici măcar el nu găsisese o definiție mai bună a artei. S-au adunat și mai multe laude, sub forma unor scrisori trimise de doamne și domni de viță nobilă, baronese și baroni care nu au înțeles neapărat cartea, dar care i-au trimis tot felul de platitudini pentru a arăta că se află în tabăra lui Wagner și a regelui Ludovic *contra mundum*. Nimic însă din partea vreunui filosof sau filolog de profesie și nici nu a apărut vreo cronică în presă.

El aștepta plin de emoții. În jurul cărții se așternea cea mai apăsătoare și mai neliniștitoare tăcere. „Mă simt de parcă aș fi comis o crimă”, a spus el.

Însă, din punct de vedere intelectual, îi mai distrăgea serios atenția de la asta sarcina de a susține conferințele despre învățământ a căror redactare îl împiedicase să-și petreacă Crăciunul la Tribschen. Societatea Academică din Basel avea o puternică tradiție a conferințelor publice. În fiecare iarnă se desfășura un program de 30 sau 40 de conferințe la care putea asista oricine dorea. La prima prelegere a lui Nietzsche de pe 16 ianuarie s-au strâns vreo trei sute de oameni, care l-au ascultat cu atenție și au mai venit și după aceea.

Seria „Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ” avea ca subiect direcția ce trebuia urmată în domeniul educației de nou-creatul Reich. Mare parte din ideile discutate în *Nașterea tragediei* au fost reluate în conferințe. Critica la adresa culturii sterile a prezentului era urmată de sugestia ca aceasta să fie înlocuită de o regenerare a „spiritului germanic” al trecutului.

Nietzsche și-a structurat conferințele ca pe niște dialoguri platoniciene între un student și un profesor, făcându-le relevante pentru publicul său prin faptul că îi puneă să exprime păreri despre politica momentului; puneă față în față teoria marxistă și o întoarcere a radicalismului aristocratic al Greciei antice.

Studentul susține extinderea cât se poate de mult a educației. Ar trebui educați cât mai mulți. Utilitatea ar trebui să fie obiectul și scopul educației. Formarea fiecăruia astfel încât să câștige cât mai mulți bani ar echivala cu fericire pentru toată lumea.

Filosoful argumentează o întoarcere la educație de dragul educației și pentru susținerea celor mai înalte norme morale. Lărgirea instrucției produce o slăbire a ei. Dilema statului este că alianța dintre inteligență și proprietate necesită o educație rapidă, astfel încât ființa care câștigă bani să fie produsă cu cea mai mare viteză. Omului i se îngăduie numai atâta cultură cât este în interesul câștigului.

Spusese ceea ce era de nerostit: că statul nu-și dorea indivizi străluciți, ci componente ale angrenajului, specialiști educați

doar atât cât să contribuie servil și fără să critice, rezultatul inexorabil fiind perpetuarea mediocrității intelectuale. În diatribele lui Nietzsche împotriva ziarelor care țineau loc de cultură și în exasperarea sa că până și cel mai mare savant trebuie să se folosească de ele, auzim ecoul conversațiilor lui peripatetice cu Burckhardt: „acel liant lipicios care încheiază încheieturile dintre toate formele de viață, toate stările, toate artele, toate științele și care este tot atât de rezistent și sigur pe cât este, de obicei, tocmai hârtia de ziar”¹⁵.

Seria de conferințe trebuia să includă șase, dar, când a ajuns la a cincea, sănătatea i se deteriorase. Asta, împreună cu faptul că nu reușea să-și încheie argumentația trecând în ultima conferință de la teorie la sugestii concrete pentru o reformă a învățământului au făcut ca seria lui de conferințe să rămână neîncheiată. Toate cele cinci conferințe fuseseră apreciate și avuseseră un public numeros. A primit oferta de a prelua conducerea Catedrei de filologie clasică din orașul Greifswald, din nord, dar ultimul lucru pe care și-l dorea era încă o catedră de filologie. Ar fi vrut să se mute la o catedră de filosofie.

Studentii entuziaști de la Basel i-au interpretat greșit refuzul de a preda la Greifswald. Gândind că semnifica veșnica sa loialitate față de Basel, l-au vizitat cu propunerea de a organiza o procesiune cu torțe în cinstea lui. I-a refuzat. Câteva zile mai târziu, Universitatea din Basel i-a crescut salariul la 4.000 de franci elvețieni, ca recunoaștere a „serviciilor sale excepționale”.

La opt zile după ce Nietzsche își susținuse prima conferință, Wagner i-a făcut o vizită, foarte supărat. Se întreba cum ar fi putut face ca *Nașterea tragediei* să nu fie „ucisă de tăcere”¹⁶. Dar îngrijorarea mai profundă a lui Wagner era legată de propria persoană și de opera vieții lui. Se părea că visul său era din nou pe cale să se năruie. La început, consiliul municipal al orașului Bayreuth îi oferise locul pe care urma să-și construiască opera, apoi se aflase că nu primăria deținea terenul, iar proprietarul refuza să-l vândă. Și apoi lucrurile au evoluat din rău în mai rău: secretarul regelui Ludovic verificase sumele. Wagner se pricepea la contabilitate mai puțin chiar decât la cântat, iar costurile clădirii crescuseră cumva în mod

alarmant de la 300.000 de taleri la 900.000. Banii trebuiau să fie strânși prin înființarea unor Societăți Wagner cu membri cotizanți, oriunde puteau fi găsiți entuziaști. În toată Germania și în străinătate existau deja multe societăți, chiar și în Egipt, unde contribuise și califul, entuziasmat de ideea integrării europene (printre alții, îl invitasă recent pe Henrik Ibsen la inaugurarea Canalului Suez). Responsabilitatea coordonării diverselor Societăți Wagner căzuse în grija a două notabilități cu discursuri răsunătoare, baronii Loën din Weimar și Cohn din Dassau, dar aceștia reușiseră să strângă doar o sumă între 12.000 și 28.000 – sau cel puțin asta susțineau, dar Wagner era convins că baronul Cohn, pe care-l numea „evreul de curte”, sabota toată afacerea din motive murdare, semite.

Wagner era disperat; era aproape gata să abandoneze întregul proiect. Nu mai avea somn. Digestia îi era haotică. Era bântuit de ideea că regele Ludovic avea să moară sau să înnebunească. Iar atunci avea să rămână complet fără bani, iar proiectul *Inelului* și regenerarea culturală a Germaniei aveau să moară odată cu el. Wagner îl vizita pe Nietzsche ca primă oprire în turneul său final, disperat, de strângere de fonduri.

Văzându-l pe Maestru într-o asemenea stare deplorabilă, Nietzsche s-a oferit în mod impulsiv să renunțe la orice pentru a face un turneu prin toată Germania lui natală, unde să susțină conferințe pentru strângerea de fonduri. Wagner l-a descurajat. Rolul lui Nietzsche era să rămână la Basel și să-și consolideze reputația, ducându-și la bun sfârșit seria de conferințe, a cărei reală și importantă ambiție era de a provoca o schimbare în politicile pentru educație ale lui Bismarck. În siajul acestor conferințe încununare de succes, pe care Nietzsche intenționa să le publice într-un volum, Wagner pregătea în secret un memorandum pe care să i-l trimită lui Bismarck, în care să evidențieze deficiențele cancelarului în domeniul educației și să sugereze reforme ca model pentru renașterea culturală, „pentru a arăta cât de rușinos e că s-a ratat un moment glorios pentru fondarea unei instituții de învățământ cu adevărat germane, care să regenereze spiritul german...”¹⁷. Până la urmă cartea nu a mai fost niciodată publicată, iar memorandumul

niciodată trimis. Era un proiect prost conceput din capul locului; Bismarck nu reacționa niciodată pozitiv în fața criticilor.

Wagner și-a continuat drumul spre Berlin, lăsând-o pe Cosima singură să se consoleze cu cartea lui Nietzsche și cu o cutie de caviar pe care Wagner i-o trimisese de la Leipzig¹⁸. Dacă Nietzsche și-ar fi urmat impulsul donquijotesco de a renunța la universitate și de a umbla prin Reich pentru Wagner, ar fi devenit inutil în mai puțin de o lună. Turneul lui Wagner a avut un succes financiar fulminant. Victoria împotriva Franței crease o stare de spirit naționalistă, așa încât el și planurile lui păreau extrem de interesante. A fost primit cu ovații la Berlin și la Weimar. Bayreuth i-a oferit un teren chiar mai bun, precum și unul mare în apropierea operei, unde el și Cosima își puteau construi o vilă frumoasă în care să locuiască.

Era spre finele lui martie, iar zăpezile se topeau. Wagner se întorsese din turneul său triumfător, iar Nietzsche a fost invitat să petreacă sărbătorile de Paște alături de ei la Tribschen. Iarăși era singurul musafir. A sosit în Joia Mare, cu o sută de franci atârându-i greu în buzunare. Era un fel de trădare pascală, amintind de cei treizeci de arginți ai lui Iuda. Bani îi fuseseră dați de Hans von Bülow, un maestru al manipulării emoționale, care căuta mereu moduri ingenioase de a-i chinui pe Cosima și pe cei care o iubeau. Von Bülow îl vizitase pe Nietzsche la Basel chiar înaintea Paștelui. Îi înălțase în slăvi *Nașterea tragediei*, apoi îl însărcinase cu misiunea jenantă de a-i duce banii, drept cadou de Paște, fiicei sale Daniela, care locuia la Tribschen cu Cosima și Wagner.

Vremea în acel weekend a fost la fel de schimbătoare și de neliniștită precum sentimentele lor, aflați în pragul colțuros al despărțirii, copleșiți de regrete greu de exprimat. Părăseau Insula Fericiților. Chiar dacă abandonarea Tribschenului nu însemna că Wotan declara *das Ende*, amurgul zeilor, nu încăpea îndoială că ea marca sfârșitul unei perioade binecuvântate de creativitate divină, de inspirație reciprocă, în care se născuseră un copil și patru capodopere: *Siegfried*, *Götterdämmerung*, *Idila lui Siegfried* și *Nașterea tragediei*. Știau cu toții că au ajuns la sfârșitul idilei.

Wagner l-a luat pe Nietzsche la ceea ce avea să se dovedească a fi ultima lor plimbare prin împrejurimile Tribschenului. Seara, Nietzsche le-a citit a cincea lui conferință. În ziua următoare, în timp ce Wagner lucra, Nietzsche și Cosima au ieșit la o plimbare pe Cărarea Tâlharului. În asemenea plimbări, Cosima obișnuia să poarte cașmir roz tivit din belșug cu dantelă și, pentru a-și proteja tenul deschis, o pălărie de paie mare, împodobită cu trandafiri roz. În urma ei dupăia uriașul dulău Newfoundland pe nume Russ, negru ca tăciunele, demn, masiv și amintind inevitabil de spiritul prietenos din legenda lui Faust. Plimbându-se pe malul lacului argintiu, vorbeau despre tragismul vieții, despre grecii antici, despre germani, despre planuri și aspirații. Precum bătaia unei aripi mărețe, o pală de vânt rece a fost semnalul unei furtuni stârnite din senin ce i-a gonit înapoi în casă, unde au citit basme lângă foc.

În duminica Paștelui, Nietzsche a ajutat-o să ascundă ouă în grădină, ca să le găsească cei mici. În hainele lor de Paște, în nuanțe deschise, copiii aduceau cu un stol de lebede, așa cum scotoceau pe malul lacului, căutând prin trestiele de smarald după ouăle ascunse și scoțând țipete subțirele atunci când descopereau câte unul. Ținând ouăle încondeiate în căușul palmelor cu degetele întrepătrunse, copiii i le aduceau înapoi Cosimei.

După-amiază, Nietzsche și Cosima au cântat duete la pian. Pe cer a apărut un curcubeu. Simbol universal al speranței și al aspirațiilor înflăcărate, curcubeul avea pentru ei doi o semnificație profundă chiar mai personală, dat fiind că în *Inel* Wagner folosește curcubeul ca pe un pod ce unește lumea muritorilor de tărâmul zeilor. Trecerea dintr-o lume în cealaltă se poate face doar pe podul curcubeului.

În timpul prânzului au vorbit despre o altă legătură dintre zei și muritori: hobby-ul la modă reprezentat de spiritism. Cosima credea în adâncul sufletului ei în supranatural. Ea scrie în jurnal cum stătea noaptea în pat și asculta scârțâiturile și trosnetele din casa aceea veche și le interpreta drept semne din lumea spiritelor: mesaje din partea muritorilor pe care-i cunoscuse odinioară sau din partea câinilor pe care-i iubise cândva. Dar în prezența lui Wagner se prefăcea că este mai sceptică, ca să nu pară proastă în ochii lui. Cât despre Wagner,

el nu era interesat de semnalele transmise prin intermediul dilatării sau contracției unor bucăți de lemn, dar devenea atent atunci când zeii încercau să-i capteze atenția pe căi grandioase, cum ar fi un curcubeu, un tunet, luna luptându-se să se elibereze de brâul negru al unui nor trecător sau aurora boreală răsfirându-și faldurile luminoase pe cerurile din Tribschen. La prânz, Wagner a respins din nou, în mod rațional, manifestările spiritiste, pe care Cosima le-a declarat a fi niște înșelătorii. În ciuda acestui lucru, și-au încercat cu toții norocul în jurul mesei de spiritism. A fost un eșec incontestabil.

Duminică dimineața, Nietzsche a trebuit să se întoarcă la treburile lui de la universitate. După plecarea Profesorului, amândoi au început să se simtă nelalocul lor, bolnavi și deprimați. Chiar și nestăpânitul Wagner a spus că este cuprins de dezgust, tristețe, îngrijorare și teama că nu va fi la înălțimea misiunii colosale ce-l așteaptă. Cosima s-a dus la culcare.

O serie de neînțelegeri sau poate destinul au făcut ca Nietzsche să apară la Tribschen ca să-și ia rămas-bun de la Maestru la trei zile după ce acesta plecase deja spre Bayreuth. A găsit-o pe Cosima chiar când strângea lucrurile dintr-o casă care nu mai era locul care-i schimbase lui întreaga percepție asupra felului în care poate fi trăită o viață. Camerele își pierduseră vraja aceea apăsătoare: atmosfera, înainte narcotică, acum era proaspătă, alpină și cu un ușor iz de apă de lac. Aerul roșiatic al lumii lor izolate era acum luminos și solar. Spații fluide ce fuseseră dematerializate de lumina stinsă ce trecea prin perdelele roz își pierduseră misterul molatic și erau acum aspre, lucitoare și solide. Ferestrele ce fuseseră purtătoare extatice ale fanteziei perdelelor răsucite, cu falduri bogate, prinse de mâinile grăسune ale unor heruvimi poleiți și de ghirlande de trandafiri roz, delicați, fuseseră reduse la forma lor de sticlă rectangulară. Viziunea apocaliptică a lui Wagner, care transformase orice interior domestic într-o scenă, fusese înlocuită de niște simple cuburi cu un aer proaspăt ce nu aveau nici un mister. Pe tapetul bogat din catifea violet și piele embosată rămăseseră forme urâte, cenușii, acolo unde odinioară fuseseră agățate icoanele credinței lor. Urmele șterse în formă de U indicau fantomele cununilor de laur. Dreptunghiurile goale aminteau de imaginile walkiriilor cu

platoșă din aur, de imaginea regelui Ludovic arătând tânăr și nobil, de dragoni solzoși și spiralați și de pictura lui Genelli *Dionysos luptându-se cu muzele lui Apollo*, pe care Nietzsche o admirase atât de des în vremea când își dezvoltă ideile ce aveau să stea la baza *Nașterii tragediei*.

Nietzsche n-a putut face față emoției. Ca și în scena copleșitoare când s-a trezit sufocat de oroare și angoasă la bordel, s-a repezit la pianul de concert. S-a așezat la claviatură și a improvizat, în timp ce Cosima umbla cu solemnități maiestuoasă prin camere, supraveghindu-i pe servitorii care împachetau melancolici comorile de la Tribschen. Improvizând, și-a revărsat dragostea intensă pe care o simțea pentru ea și pentru soțul ei, pentru luminozitatea pe care o creaseră împreună și pe care o împărtășiseră de-a lungul a trei ani, pentru amintirea ei sfâșietoare și pentru nostalgia eternă din viitor.

Pierderea lui nu era încă totală, dar nimic n-o putea împiedica să devină astfel, pe nesimțite. Parcă se plimba printr-o viitoare ruină, a spus el. Cosima vorbea despre „vremuri eterne, acum trecute”. Servitorii erau cu toții înlăcrimați; câinii umblau în urma oamenilor peste tot ca niște suflete pierdute și refuzau să mănânce. Nietzsche s-a ridicat de pe scăunelul pianului doar ca s-o ajute pe Cosima să rânduiască și să împacheteze obiectele care erau prea prețioase pentru a fi lăsate pe mâna servitorilor: scrisori, cărți, manuscrise și, mai presus de orice, partituri.

„Lacrimile atârnau grele în aer. Ah! Era o situație disperată! Acești trei ani pe care i-am petrecut într-o legătură strânsă cu Tribschenul și în care am vizitat acel loc de 23 de ori – ce nu înseamnă ei pentru mine! Dacă nu i-aș fi avut, ce s-ar fi ales de mine!”¹⁹ Iar în *Ecce homo* a adăugat: „Pot să las la o parte cu inima ușoară restul relațiilor mele umane; nu aș vrea cu nici un preț să dau din viața mea zilele petrecute la Tribschen, zile de încredere, de veselie, de accidente sublime – de momente *profunde*... Nu știu ce experiențe au avut alții cu Wagner: pe cerul nostru nu a trecut nici un nor, niciodată”.

Se spunea că după acel moment nu a mai putut să vorbească despre Tribschen fără să-i tremure vocea.

După întoarcerea la Basel, s-a îmbolnăvit de zona zoster la nivelul gâtului și nu a mai putut să-și scrie cea de-a șasea conferință, finală. Nu exista o nouă carte pe care s-o publice Fritzsche, iar negura tăcerii continua să învăluie *Nașterea tragediei*.

Nietzsche îi trimisese o scrisoare iubitului său profesor Ritschl, filologul clasicist pe care-l urmărea de la Universitatea din Bonn la Universitatea din Leipzig și al cărui portret atârna acum deasupra măsuței sale de scris de lângă șemineu. „Nu-mi luați în nume de rău uimirea că nu am auzit un cuvânt de la dumneavoastră despre cartea mea recent publicată”²⁰, începea scrisoarea lui nechibzuită și continua pe același ton nesăbuit.

Ritschl nu-i scrisese pentru că nu găsisese nimic plăcut de spus. A luat scrisoarea lui Nietzsche drept o dovadă de megalomanie. Considera că *Nașterea tragediei* era o aiureală ingenioasă. Umpluse marginile paginilor din exemplarul său cu exclamații precum „megalomanie!”, „libertin!” și „dezământat!”. Dar și-a conceput răspunsul cu atâta tact, încât Nietzsche nu a fost deloc ofensat de sugestia că textul lui era mai puțin academic decât al unui diletant și de observația că el nu vedea individualizarea vieții ca fiind retrogresivă, atunci când alternativa ar părea să conștă în dizolvarea sinelui în propria uitare.

Cealaltă figură paternă a cărui opinie conta era Jacob Burckhardt, care a fost la fel de plin de tact și de ambiguu în răspunsul său. În așa măsură, încât Nietzsche se pare că a crezut că Burckhardt fusese încântat și fascinat de carte, acesta fiind în realitate ofensat de teza cărții, de lipsa ei de cumpătare, de stridența tonului ei și de ideea că un învățat postsocratic serios nu era nimic mai mult decât un colecționar de fapte aleatorii.

Și totuși, tăcerea continua! „Deja de zece luni toată lumea tace, pentru că toți cred de fapt că sunt mai presus de cartea mea, că nu e demnă de a se vorbi despre ea.”²¹

Soții Wagner nu plecaseră de la Tribschen nici de o lună când el a primit o invitație de a li se alătura pentru turnarea fundației operei din Bayreuth. Lucrurile avansaseră cu o viteză impetuoasă. Cosima lăsase rapid Tribschenul în urma ei. Aici, la

Bayreuth, era mai înfloritoare ca niciodată. „E ca și cum toată viața noastră de dinainte nu a fost decât o pregătire pentru ce e aici”, scria ea. Wagner i-a încoronat sentimentul îngenunchind la picioarele ei în timp ce îi conferea un nou titlu: *Margräfin* (Margrafă) de Bayreuth.

Cosima fusese întotdeauna o snoabă. Locuiau la Hotel Fantaisie, deținut de ducele Alexander de Württemberg și situat pe frumoasele domenii ale castelului său, Schloss Fantaisie. Paginile jurnalului ei încep să semene cu *Almanahul Gotha*. Duci, prinți și prințese cu două sau trei nume de familie apar cu nemiluita în paginile jurnalului ei. Cu toții încercau să-i întreprindă grații. Aristocrați mai mărunți, conți și contese încercau să iasă în față prin orice mijloace puteau. Contele Krockow i-a adus lui Wagner un leopard pe care-l împușcase în Africa. Contesa Bassenheim îi broda bluze micuțului Siegfried. Cosima accepta toate aceste daruri cu grația unei margrafe²².

Ceremonia așezării pietrei de temelie a avut loc pe 22 mai, ziua când Wagner împlinea 59 de ani. Aproape o mie de muzicieni, cântăreți și invitați au inundat orașelul Bayreuth, care nu mai văzuse niciodată atâția oameni. Pensiunile, hanurile și restaurantele au rămas fără mâncare și băutură. Numărul obișnuit de trăsură cu cai a devenit repede insuficient. Au fost rechezionate tot felul de vehicule, de la brigada de pompieri și de la cluburile sportive, pentru a ajuta la transportarea onorabililor oaspeți până la Dealul Verde. Pe cer se îngrămădeau, foarte jos, nori cenușii. A început să plouă torențial. Curând, caii și oamenii înaintau cu greu prin noroiul maroniu și unsuros care le ajungea până la glezne. Din fericire, regele Ludovic nu era prezent.

Regele era văzut din ce în ce mai rar în perioada aceea. Ziua lui începea cu micul dejun la ora 7 seara, într-o cămăruță luminată de șase lumânări, după care își petrecea de obicei noaptea cutreierând grădinile luminate de lună, într-o sanie în formă de lebădă, ascultând fragmente din muzica lui Wagner, interpretate de muzicieni ascunși vederii. Încă îi purta pică lui Wagner pentru că nu fusese de acord cu acea premieră a operei *Das Rheingold*, însă trimisese la Bayreuth un mesaj prin care îi transmitea aprobarea sa binevoitoare. Wagner a pus-o într-o

casetă scumpă care, cu ceremonia cuvenită, a fost așezată la fundația clădirii în timp ce orchestra interpreta *Huldigungsmarsch*, marșul compus de el cu ceva ani în urmă drept omagiu adus regelui Ludovic.

Asemenea zeului Wotan care a lovit pământul de trei ori în *Inel*, iscând focul și tot soiul de alte consecințe fatale, Wagner a izbit de trei ori piatra de temelie cu un ciocan. După ce a rostit o binecuvântare, a plecat cu ochii umezi și palid ca un mort, după cum povestește Nietzsche, care a avut marea onoare să se întoarcă în oraș în aceeași trăsură cu el.

Nietzsche încă stătea ca pe ghimpi în așteptarea părerii lui Wagner despre duetul pentru pian pe care i-l trimisese Cosimei de Crăciun. Nici Cosima, nici Wagner nu spusese un cuvânt, așa că se decisese să i-l trimită lui von Bülow.

Cu ocazia întâlnirii lor de la Basel, când von Bülow îi dăduse lui Nietzsche cei o sută de franci pentru Daniela, dirijorul îi spusese că era atât de marcat de *Nașterea tragediei*, încât o purta peste tot cu el și că o recomanda tuturor, fără excepție. Ar putea von Bülow, i-a cerut acesta consimțământul, să-i dedice următoarea lui carte lui Nietzsche? Cum ar fi putut tânărul profesor să refuze un asemenea gest flatant? Cu siguranță, după acest schimb avea să se aleagă cu niște laude din partea lui von Bülow odată ce-i va trimite compoziția lui, care acum era orchestrată și se intitula *Meditația lui Manfred*.

În cel mai rău caz, Nietzsche se putea aștepta din partea lui von Bülow la obișnuitele platitudini pe care le bălmăjesc profesioniștii atunci când le cer părerea niște amatori. Dar *Schadenfreude* era adânc și puternic înrădăcinat în ființa dirijorului, așa încât și-a dat verdictul cu o cruzime inegalabilă. A scris că nu va face un secret din jena care-l încearcă atunci când trebuie să judece *Meditația lui Manfred*. I se părea „extremă în extravaganta ei fantastică, incredibil de neconcludentă și de demoralizantă, cel mai antimuzical lucru de care m-am izbit în ultima vreme în domeniul notelor înșirate pe hârtie... A trebuit să mă întreb în repetate rânduri: este cumva toată treaba asta o glumă foarte proastă? Ai intenționat cumva să parodiezi așa-zisa Muzică a Viitorului? Este intenționat felul în care-ți exprimi disprețul față de toate

regulile armoniei tonale, de la sintaxa cea mai elevată și până la cea mai banală ortografie?... Nu am reușit să descopăr nici cea mai vagă urmă a elementului apolinic; cât despre cel dionisiac, trebuie să mărturisesc sincer că m-a dus cu gândul mai degrabă la ziua ce urmează unei bacanale [adică o mahmureală]"²³.

Și Wagner, și Cosima considerau că von Bülow fusese inutil de crud, dar nu au găsit de cuviință să-și consoleze prietenul drag trimițându-i câteva rânduri care să pună sub semnul îndoielii devotamentul lor față de purul adevăr. Când Cosima i-a relatat tatălui ei ce spusese von Bülow, Liszt a clătinat cu amărăciune din capul lui cărunt și a spus că judecata părea de un extremism plin de cruzime, însă nici el nu prea s-a înghesuit să mai atenueze lovitura.

Lui Nietzsche i-a luat trei luni să-și revină. În cele din urmă a reușit să-i trimită o scrisoare lui von Bülow: „Ei bine, mulțumesc lui Dumnezeu că asta ai avut să-mi spui. Știu destul de bine ce clipe stânjenitoare te-am făcut să trăiești și, pentru a le compensa, lasă-mă să-ți spun cât de mult m-ai ajutat. Gândește-te că, fiind autodidact în domeniul muzical, mi-am pierdut treptat toată disciplina; n-am avut niciodată parte de judecata unui muzician; și sunt cu adevărat fericit că m-am lămurit atât de simplu în legătură cu caracterul celei mai recente perioade a creației mele compoziționale”.

Se scuză pentru îngâmfarea de a fi pătruns în „zona periculoasă, lunatică” a zbuciumului emoțional, atribuind-o impulsului de a-i aduce un omagiu lui Wagner, și îl roagă pe von Bülow să nu respingă „acest fel de *otium cum odio*, laolaltă cu felul acesta odios de a-mi petrece timpul”, din cauza pasiunii lui Nietzsche pentru *Tristan*. „Toată treaba asta, de fapt, este o experiență foarte instructivă pentru mine... O să încerc, atunci, să fac o cură muzicală; și poate voi rămâne, dacă voi studia sonatele lui Beethoven în ediția editată de dumneata, sub tutelajul și îndrumarea dumitale.”²⁴

O rază de lumină a apărut odată cu publicarea primului articol despre *Nașterea tragediei*. Prietenul lui Nietzsche, Erwin Rohde, a reușit să strecoare un articol în *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. Nu prea poate fi considerat o recenzie. Repeta, pur și simplu, argumentația lui Nietzsche legată de

moartea sacrului și a gândirii mistice prin intermediul consistenței crude a rațiunii socratice, întărea îngrijorarea lui în fața insidiosului vandalism cultural socialist și repeta mantra acestuia că reinventarea de către Wagner a panteonului germanic oferea fundația solidă pentru renașterea națiunii germane.

Nietzsche era extaziat. „Prietene, prietene, prietene, ce ai făcut!” A comandat 50 de exemplare din numărul respectiv al ziarului, însă n-a apucat să se bucure prea mult de ele. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff, care absolvise și el Pforte și era tot filolog, a scris rapid un pamflet de 32 de pagini intitulat în mod ironic *Zukunftsphilologie!* (*Filologia viitorului!*), un joc de cuvinte pornind de la termenul wagnerian *Zukunftsmusik* (*Muzica viitorului*). Deschis cu un citat percutant din Aristofan care în mod implicit condamnă *Nașterea tragediei* ca pe o delicatesă pentru un tânăr homosexual, continuă prin a condamna cartea ca fiind o lucrare proastă de filologie și un lapsus wagnerian. Wilamowitz prezintă argumente în favoarea unei interpretări stricte a trecutului cu ajutorul metodelor „științifice” ale filologiei, în defavoarea abordării lui Nietzsche, ca „metafizician și apostol”. Wilamowitz împărtășește opinia comună despre grecii antici văzuți drept „copii eterni, care se bucură inocenți și nesuspicioși de frumusețea luminii”. Ideea că grecii ar fi avut nevoie de tragedie era „o prostie cât carul! Ce rușine!... Nietzsche știe despre Homer mai puțin decât un sârb sau un finlandez”. Ideea unei alianțe artistice între Apollo și Dionysos era la fel de ridicolă precum o uniune între Nero și Pitagora. Cultul lui Dionysos nu s-a născut din conștiința tragicului, ci din „recolta strugurilor, din strivirea lor, din consumarea băuturii noi, ațățătoare”. În continuare discută despre muzica Greciei antice, subiect la care Wilamowitz se află pe un teren la fel de instabil ca și Nietzsche. Nici unul dintre ei nu putea avea habar cum ar fi sunat muzica vechilor greci. În concluzie, el îl acuză pe Nietzsche de ignoranță crasă, de erori grave și de o lipsă de devotament pentru adevăr. Îi cere lui Nietzsche să se lase de predat filologie.

Cosima a categorisit întreaga discuție drept „nepotrivită pentru public”, însă Wagner a sărit rapid în apărarea lui Nietzsche printr-o scrisoare deschisă publicată de același ziar

pe data de 23 iunie. Articolul său pe de-a-ntregul previzibil era înviorat doar de observația teribilă că Wilamowitz-Möllendorff scria ca „foaia de anunțuri a bursei din Wisconsin”, formulă ce aruncă în mod categoric o lumină interesantă asupra lecturilor lui Wagner.

Nietzsche primise două lovituri mortale din partea lui von Bülow și a lui Wilamowitz-Möllendorff. Laolaltă, îi puteau spulbera perspectivele de viitor în calitate de compozitor, de clasicist și de filolog, dar cea din urmă era și cel mai puțin importantă. El căuta de mult o cale de ieșire din filologie. Poate că, printre multiplele interpretări existente la *Nașterea tragediei*, cartea ar putea fi citită și ca biletul de adio al unui filolog sinucigaș.

În cele din urmă, *Nașterea tragediei* a devenit una dintre cel mai bine vândute cărți ale lui Nietzsche. Dar, dintre cele opt sute de exemplare tipărite și publicate în 1872, în următorii șase ani s-au vândut doar 625²⁵. Reputația lui fusese știrbită. Când a început noul an universitar, Nietzsche a descoperit că la cursul său de filologie se înscriaseră doar doi studenți și nici unul dintre ei nu era filolog.

¹* Ed.rom.cit. vol. 6, p. 113 (n.tr.).

6

Bordeiul otrăvit

Boala mi-a dat totodată dreptul să-mi schimb complet toate obiceiurile; ea mi-a permis, mi-a *poruncit* să uit... Ochii mei au pus capăt, singuri, oricărui comportament de șoarece de bibliotecă – cu alte cuvinte, filologiei: eram „izbăvit” de carte... *cea mai mare* binefacere pe care mi-am dăruit-o vreodată! Sinele meu cel mai profund, parcă îngropat sub moloz, parcă redus la tăcere de permanenta *obligație de a asculta* sinele altora (iar asta înseamnă a citi!), s-a trezit încet, timid, ezitant – dar în sfârșit *a început să vorbească din nou*.

Ecce homo, „Omenesc, prea omenesc”, secțiunea 41^{*}

În toamna anului 1872, Wagner l-a invitat pe Nietzsche la Bayreuth pentru a sărbători Crăciunul și ziua de naștere a Cosimei, așa cum obișnuiau s-o facă la Tribschen. Nietzsche a refuzat; nu se înscriesese nici un student la cursul lui de filologie din semestrul următor și nu putea suporta umilința. Așa că de sărbători s-a dus acasă, la Naumburg, unde Franziska și Elisabeth nu aveau să considere *Nașterea tragediei* un eșec și nici să aducă vorba despre incapacitatea lui de a compune o bucată muzicală decentă, de a încheia seria de conferințe despre învățământ sau de a atrage mai mult de doi studenți la cursul său de filologie în noul an universitar.

Dublul său cadou pentru Cosima, de Crăciun și de ziua de naștere, a fost unul pentru care a muncit mult și din greu. Chiar și așa, a ajuns prea târziu pentru ambele ocazii. Ea a răsuflat ușurată când a descoperit că nu era un manuscris muzical, ci unul literar, chiar dacă purta un titlu deloc promițător: *Cinci prefețe la cinci cărți nescrise*. Prima, *Despre patosul adevărului*

(*Über das Pathos der Wahrheit*), avea forma unei parabole: o stea este locuită de animale inteligente care au descoperit adevărul. Steaua moare, laolaltă cu animalele care o locuiesc. Acestea mor blestemând adevărul, pentru că el le-a dezvăluit că toate cunoștințele lor fuseseră false, lucru pe care-l va înțelege și omul, dacă va descoperi vreodată adevărul.

A doua prefață avea ca obiect viitorul învățământului german. Cea de-a treia era o meditație profund pesimistă asupra statului grec și asupra problemei ridicate de faptul că era fondat pe sclavie. Nu este și civilizația noastră, a Epocii fierului din secolul al XIX-lea, construită pe sclavagism? Oare teribila realitate a necesității existenței unei clase de sclavi este vulturul care ciugulește la nesfârșit ficatul unui Prometeu al culturii?

A patra prefață analiza relevanța lui Schopenhauer în cadrul culturii prezentului. Cea de-a cincea analiza relatările despre război în poemele homerice. Toată luna ianuarie, Nietzsche a așteptat în zadar vreo critică sau măcar o confirmare de primire.

Dacă el a fost rănit de tăcerea ei, nu avea însă nici o idee cât de tare îl rănise și-l dezamăgise pe Wagner alegând să-și petreacă Crăciunul în altă parte. De când se mutase la Bayreuth, Wagner îi trimisese două scrisori, una în iunie și una în decembrie, pline de intensă afecțiune, în care practic îl considera pe Nietzsche fiul său. Dată fiind vârsta sa (Wagner urma să împlinească 60 de ani), relația lui cu fiul său, Siegfried, era mai curând ca între bunic și nepot. Nietzsche trebuia să fie legătura dintre generații, fiu pentru unul și tată pentru celălalt.

Wagner și Cosima au petrecut un Crăciun groaznic fără el. Finanțele se năruiseră din nou, lăsând opera parțial construită pe buza prăpastiei. Se simțeau părăsiți de regele Ludovic, care de acum devenise aproape invizibil pentru toată lumea, comanda decorațiuni din ce în ce mai extravagante pentru palatele lui fantastice și ținea legătura cu miniștrii, în probleme de stat, prin grăjdarul lui favorit. Wagner îl suspecta pe același grăjdar că ar fi blocat comunicarea lui cu regele. Sentimentul lui de izolare, generat de faptul că Ludovic se înstrăina de el, a fost intensificat de refuzul lui Nietzsche de a petrece Crăciunul

cu ei. A considerat asta o dezertare și o lipsă de loialitate, punând-o foarte tare la suflet.

Wagner plănuise ca de Crăciun să-i prezinte lui Nietzsche planul revigorării Bayreuthului prin înființarea unui soi de periodic, o revistă sau un ziar ce urma să-l aibă pe Nietzsche ca editor și colaborator (ar fi putut publica oricâte articole ar fi dorit, iar asta cu siguranță i-ar fi făcut plăcere). Publicația urma să promoveze și să ajute la strângerea de fonduri pentru Bayreuth. În schimb, profesorul Nietzsche trimisese cinci prefete inutile și lipsite de noimă, prefetele a cinci cărți ce nu aveau să fie scrise vreodată, fără ca vreuna dintre ele să aibă vreo legătură cu Wagner sau cu problemele lui. „Nu ne-au readus buna dispoziție”, notează Cosima cu răceală în jurnalul său, descriind în continuare niște sărbători triste, marcate de angoasă, anxietate și sănătate precară, astfel încât cei doi s-au pomenit certându-se pentru prima oară în căsnicia lor din cauza câinelui, care ar fi fost sau nu prea murdar ca să intre în casă. Noapte de noapte, Wagner era chinuit de o serie de coșmaruri cu adevărat îngrozitoare. Când se trezea, se calma gândindu-se la Nietzsche. Dar Nietzsche se percepea doar în rolul de discipol. Nu înțelegea nevoia foarte reală a Maestrului de a-l avea aproape și nu realiza că Wagner și Cosima îi percepeau absența ca pe o trădare. Când Cosima i-a trimis în cele din urmă o scrisoare, pe 12 februarie, Nietzsche a fost uimit de aluzia ei la o ruptură între ei: lui nici nu îi trecuse prin cap așa ceva.

Ca o compensare, a început lucrul la o carte pe care avea să i-o dăruiască lui Wagner când împlinea 60 de ani, în mai. Aceasta avea să vindece cu siguranță rana. Dar, înainte de asta, a sosit somația de a petrece Paștele împreună. De această dată s-a supus prompt, aducând cu el *Filosofia în epoca tragică a grecilor* (*Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*) și pe prietenul său Erwin Rohde, care ajunsese profesor la Kiel.

Încântarea inițială a Cosimei la ideea că are ca oaspeți doi profesori universitari s-a risipit curând. Rohde, deși îi era lui Nietzsche un prieten bun, de nădejde, nu era nici pe departe o fire exuberantă. Prezența lui nu a mai descrețit deloc frunțile la Bayreuth. În plus, Nietzsche a insistat să-și citească opera cu voce tare câteva seri la rând, lăsând lungi pauze pentru discuții

serioase. Wagner a ajuns să se plictisească de moarte, fiind și mai exasperat când Nietzsche, inspirat de o furtună, i-a regalat cu interpretarea celei mai recente dintre compozițiile sale muzicale. „Suntem ușor vexați de hobby-urile prietenului nostru în domeniul creației muzicale, iar R. ține prelegeri despre tendințele din muzica actuală”¹, nota Cosima înverșunată. La rândul său, Nietzsche nu a fost deloc amuzat de propunerea lui Wagner ca el și Rohde să devină jurnaliști propagandiști pentru Bayreuth. Dat fiind tot ce scrisese Nietzsche în defavoarea culturii ziarului, sugestia era jignitoare.

Anii petrecuți la Tribschen fuseseră fără îndoială perioada cea mai satisfăcătoare din viața lui Nietzsche. Ritmul constant al acelor primi ani promițători de profesorat petrecuți făcând naveta între sala de curs din Basel și templul secret al Maestrului îi oferise un interval înșorit în care fusese și sănătos, cum nu mai avusese și nici nu avea să mai aibă. Dar plictisitoarea vacanță de Paște petrecută împreună cu Rohde la Bayreuth nu reaprinsese nici măcar o scânteie din anii aceia glorioși. Fusese o bătaie de joc, un simulacru jenant.

Odată întors la Basel, sănătatea i-a cedat. La început, durerile de ochi și de cap îl împiedicaseră doar să-și urmeze obiceiul vespéral de a sta la birou citind și luând notițe pentru cursuri în carnetul său învelit în piele roșie, dar intensitatea și persistența durerii s-au intensificat zi de zi. După o lună, nu mai era în stare nici măcar să se apuce de lucru. Sfatul doctorului a fost odihnă totală pentru ochi.

Lumina îi provoca dureri atroce. În cea mai mare parte a timpului stătea într-o cameră întunecată, cu draperiile trase. Câteodată se aventura afară, protejându-se de lumină cu o umbrelă de soare, ochelari cu lentile groase, verzui, și un cozoroc verde, ca un cioc de pasăre, pe frunte. Concitadinii săi din Basel treceau ca niște umbre platoniciene prin fața peșterii lui. În ceea ce-i privea pe ei, era foarte convenabil: se puteau prefăca că nu-l văd pe problematicul profesor și-l puteau ignora.

Era o rușine. Dobândise o reputație atât de proastă, încât dăuna prestigiului universității. Un profesor de filologie de la

Universitatea din Bonn le spusese studenților că Nietzsche era un dușman al culturii și un impostor viclean, iar *Nașterea tragediei* era un nonsens total și complet inutil².

Nietzsche stătea cu chirie în Schützengraben nr. 45. În aceeași casă locuiau, tot cu chirie, Franz Overbeck³, recent numit profesor de istorie a Bisericii și Noului Testament la universitate, care-și scria prima carte, *Asupra calității creștine a teologiei actuale*, și Heinrich Romundt, care-și scria doctoratul despre *Critica rațiunii pure* a lui Kant. Când mergeau sau veneau de la universitate, cei trei tineri învățați ambițioși se opreau adesea într-un bar numit Das Gifthüttli (Bordeiul otrăvit), deoarece era construit pe locul unei foste mine de arsenic. Voioși, cei trei și-au botezat chiar propria locuință cu acest nume deplasat. Însă planurile de a revoluționa societatea trebuiau amânate până când avea să-și recapete sănătatea.

A chemat-o pe sora lui, Elisabeth, să aibă grijă de el și să se ocupe treburile casnice. Cu cititul l-a ajutat vechiul său prieten Carl von Gersdorff, care-l apăraseră în anii petrecuți la Schulpforta. Von Gersdorff a venit la Basel din Sicilia, unde se îmbolnăvisese de malarie, care însă nu-i afecta ochii. El îi citea lui Nietzsche materialul necesar pentru cursuri, iar acesta învăța pe dinafară citatele pe care intenționa să le reproducă. Procesul acesta i-a lăsat lui von Gersdorff impresia că slăbirea vederii lui Nietzsche îi oferea acestuia o și mai mare claritate a concentrării interioare. Atât selecția materialului, cât și expunerea lui au fost îmbunătățite prin procesul acesta laborios, care-l făcea pe Nietzsche să vorbească mai limpede și mai elocvent, să fie mult mai concentrat⁴. Nietzsche era de aceeași părere: „Boala mi-a dat totodată dreptul să-mi schimb complet toate obiceiurile; ea mi-a permis, mi-a *poruncit* să uit... Ochii mei au pus capăt, singuri, oricărui comportament de șoarece de bibliotecă – cu alte cuvinte, filologiei: eram «izbăvit» de carte... cea mai mare binefacere pe care mi-am dăruit-o vreodată! Sinele meu cel mai profund, parcă îngropat sub moloz, parcă redus la tăcere de permanenta *obligație de a asculta* sinele altora (iar asta înseamnă a citi!), s-a trezit încet, timid, ezitant – dar în sfârșit *a început să vorbească din nou*”⁵.

Sistemul funcționa, însă nu putea face nimic pentru a opri marșul durerii care se intensifica. Oculistul lui, doctorul Schiess, i-a prescris picături cu atropină (beladonă) pentru a-i relaxa mușchii oculari. Din cauza picăturilor, care îi dublau dimensiunea pupilelor, nu mai putea focaliza deloc. Lumea devenise un ecran plin de umbre ce dansau. Era din ce în ce mai dependent de von Gersdorff, care spunea că genunile negre, sclipitoare din ochii lui Nietzsche îl făceau să pară înfricoșător.

Avându-i pe Elisabeth, care se ocupa de gospodărie, și pe von Gersdorff pe post de secretar particular, Nietzsche se putea bucura de libertate intelectuală, fără a suferi de îngrozitoarea singurătate a pustnicului intelectual. Cartea scrisă pentru ziua lui Wagner a devenit repede de domeniul trecutului, pe măsură ce ochii lui, care nu puteau focaliza, străpungeau orizonturi mult mai îndepărtate. S-a lansat în alcătuirea de liste. Avea să scrie o serie întreagă de *Considerații inactuale* (*Unzeitgemässe Betrachtungen*), care vor ilustra ideile lui despre natura culturii în lumea modernă, în general, și în Reich, în particular. *Untimely* („inactual”) este un cuvânt mărunț și insignifiant în engleză, dar pentru Nietzsche, *unzeitgemässe* era un cuvânt de o dimensiune impresionantă. Însemna să te situezi în afara timpului, trecut și viitor: în afara modei actuale, dar și în afara acțiunii ca de ancoră greoaie a istoriei. L-a definit drept a rămâne puternic și adânc înrădăcinat în propria forță, căutătorul adevărului cu privirea mereu fixată dincolo de efemer. A alcătuit o listă de subiecte despre care el, cel inactual, avea să scrie. Intenționa să scrie două *Meditații* pe an până ce avea să acopere întreaga listă. A tot adăugat și a șters subiecte, dar miezul constant includea:

David Strauss

Istorie

Scrisul și cititul

Voluntariatul de un an

Wagner

Liceele și universitățile

Declarația creștinismului

Învățătorul absolut

Filosoful

Oamenii și cultura
Filologia clasică
Sclavul ziarelor

Prima *Considerație inactuală* pe care avea s-o scrie urma să fie „David Strauss mărturisitorul și scriitorul”. David Strauss era un teolog și filosof kantian care în urmă cu 40 de ani avusese un succes nemaipomenit cu o carte în două volume intitulată *Viața lui Isus (Das Leben Jesu)*, o presupusă investigație asupra lui Isus Christos văzut ca personaj istoric. Cartea a stârnit scandal și a făcut vâlvă. A fost tradusă în engleză de George Eliot (pe care Nietzsche îi plăcea s-o prezinte ca fiind tipică pentru rasa britanică: dubioasă din punct de vedere sexual și lentă din punct de vedere intelectual). Ducele de Shaftesbury a condamnat-o, afirmând că este cea mai pestilențială carte vomitată vreodată de gura Iadului. Când Nietzsche citise cartea lui Strauss, în anii săi de școală, la Pforta, îi scrisese surorii sale, spunându-i că, dacă i se cerea să creadă în Isus ca personaj istoric, asta nu-l interesa deloc, dar calitatea lui de învățător moral era o cu totul altă problemă, demnă de cea mai profundă investigație.

Strauss se apropia acum de 70 de ani. Recent publicase o nouă carte, o continuare, *Vechea și noua credință (Der alte und der neue Glaube)*, care s-a bucurat și ea de o mare popularitate. Cartea era în spiritul timpului, militând cu o veselie aproape maniacală pentru ideea că e posibil să existe în lumea modernă ca o nouă specie de creștin *raționalist*, o contradicție fundamentală – imposibilă în cadrul definițiilor rațiunii și credinței. După cum a remarcat Nietzsche: dacă te desparți de ideea fundamentală, credința în Dumnezeu, atunci totul se sparge în mii de bucăți. O revoluționare a credinței cere o revoluționare a moralității, consecință ce pare a-i fi scăpat lui Strauss în ceea ce Nietzsche, cu o plăcere evidentă, numea în mod zdrobitor „oracolul manual straussian al filistinului german”⁶.

I-a trimis manuscrisul editorului înainte de a pleca în vacanța de vară, împreună cu Romundt și von Gersdorff, la Chur, o mică stațiune alpină elvețiană, celebră pentru băile sale revigorante în apele lacului și pentru alte „cure”. În fiecare zi,

cei trei prieteni făceau drumeții pe munte de patru sau cinci ore, Nietzsche purtând ochelarii verzi și cozorocul ca un cioc de pasăre. Aerul răcoros și limpede ascutea gândirea. La câteva sute de metri mai jos de hotelul lor străluceau apele micului și frumosului lac Caumasee. „Ne îmbrăcăm și ne dezbrăcăm în orăcăitul insistent al unei broaște uriașe”, nota von Gersdorff. După ce înotau, cei trei se întindeau pe mușchiul catifelat și pe cetină de zadă, iar cei doi prieteni îi citeau lui Nietzsche din Plutarh, Goethe și Wagner.

Rohde și von Gersdorff citiseră cu mare atenție șpalturile *Considerației inactuale*, în locul lui Nietzsche, însă, când au primit primele exemplare, la începutul lui august, au făcut descoperirea umiltoare că erau aproape la fel de pline de greșeli de literă și de erori tipografice ca și lucrarea lui Strauss, motiv pentru care Nietzsche îl criticase pe acesta.

În orice caz, sosirea exemplarelor de autor era o ocazie care se cerea sărbătorită cu solemnitate și ceremonie. Au luat cu ei o sticlă de vin pe malul lacului, unde, pe suprafața netedă a unei stânci, au gravat solemn „U.B.I.F.N. 8/8 1873” („*Unzeitgemässe Betrachtung I. Friedrich Nietzsche, 8 august 1873*”). Apoi și-au aruncat hainele de pe ei și au înotat până la insulița din mijlocul lacului, unde au mai găsit o stâncă pe care și-au gravat inițialele. Apoi au înotat înapoi, au făcut o libație pe prima stâncă și au declarat: „Aici am comemorat Antistraussiada. Acum e momentul să mute adversarii. Să se ducă cu toții la dracu”⁷.

Strauss a murit în februarie anul următor. Nietzsche a notat lucrul acesta în jurnalul său. Îl muștra conștiința că atacul lui sălbatic grăbise sfârșitul unui alt autor, dar prietenii l-au asigurat că lucrarea sa nu umbrise deloc ultimele luni din viața lui Strauss. Acesta, i-au spus ei, nici măcar nu aflase despre carte. Nu era adevărat. Strauss aflase. Fusese uimit, dar nu găsisese nici un motiv de supărare: lumea luase mult mai mult în considerare cărțile lui bine vândute decât înțepătura nesemnificativă a unui autor necunoscut și prea puțin prețuit pe nume Friedrich Nietzsche.

Când Nietzsche s-a întors la Basel pentru semestrul de toamnă, condiția fizică nu i se îmbunătățise aproape deloc. Încă

nu putea să citească sau să scrie singur. La jumătatea lui octombrie, Wagner i-a trimis o scrisoare în care-i cerea să scrie un text de mobilizare a poporului german. Bayreuth avea nevoie disperată de mai mulți bani. Nietzsche s-a simțit atât de puțin pregătit pentru această misiune, încât a dictat o scrisoare către Erwin Rohde, în care îi cerea să scrie textul în locul lui, „în stil napoleonian”. Scrisoarea lui Nietzsche către Rohde era răutăcioasă și sarcastică. Făcea haz de Wagner, care acum ajunsese la concluzia că este victima unui complot comunist care urmărea să saboteze Bayreuthul. Una dintre primele mișcări ale acestui complot, credea Wagner, era încercarea comuniștilor de a prelua editura lui Fritzscher pentru a amuți scrierile lui și ale lui Nietzsche.

„Simți cum bate inima ta puternică, de bărbat, mai să-ți spargă pieptul?”, întreabă Nietzsche în scrisoarea lui către Rohde. „După asemenea evenimente, nu mai îndrăznesc să-mi așez numele pe această scrisoare... gândind doar la bombe și contra-bombe, ne semnăm cu pseudonime și purtăm bărbi false...”⁸

Rohde a refuzat să scrie broșura în locul lui, așa că Nietzsche a trebuit să i-o dicteze. A lucrat cu atâta hotărâre, încât a terminat-o cu mult înainte de 31 octombrie, dată la care, pe tot cuprinsul Germaniei luterane, se serba Ziua Reformei. Se comemora ziua din 1517 când Martin Luther bătuse în cuie pe ușa bisericii cele 95 de teze ale sale. Pentru Wagner era vital să-și prezinte apelul cultural în acea zi plină de semnificație, când acesta avea să fie lansat spre toți reprezentanții Societăților Wagner de pe cuprinsul Germaniei și din lumea întreagă.

Apelul său l-a încântat pe Maestru, dar, când acesta l-a transmis Societăților Wagner, broșura lui Nietzsche li s-a părut atât de intimidantă, de lipsită de tact și de combativă, încât au respins-o imediat și au compus alta, mult mai blândă. Cea a lui Nietzsche nu a văzut niciodată lumina tiparului.

Reacția plină de căldură a lui Wagner l-a încurajat pe Nietzsche să pornească într-o aventură proprie. Încă ieșea în lume cu timiditate, purtând filtrul verzui împotriva luminii, însă a riscat o călătorie cu trenul pentru a i se alătura Maestrului la ceremoniile de Ziua Reformei.

A fost aproape ca-n vremurile bune. De-a lungul unei cine teribil de vesele, Nietzsche i-a distrat cu adevărata poveste a amenințării comuniste la adresa editurii lui Fritzsche.

O văduvă nebună și bogată pe nume Rosalie Nielsen, din același grup politic ca Mazzini, o femeie, se pare, de o urâtenie terifiantă, citise *Nașterea tragediei*. Aceasta aprinsese în pieptul ei o asemenea pasiune pentru autor, încât își făcuse apariția la Basel și-l vizitase. Spre marea lui îngrijorare, ea declarase că slujește cultul lui Dionysos. El îi arătase ușa. Ea îl amenințase. În cele din urmă, a fost convinsă să se întoarcă la Leipzig, unde se hotărâse să-i cumpere afacerea lui Fritzsche, cu scopul previzibil de a avea proprietatea și controlul total asupra cărților eroului ei, plan care era în sine destul de înfricoșător, dar care a căpătat proporții terifiante când s-a descoperit că ea avea legături strânse cu Internaționala marxistă, care și-l revendica acum pe Nietzsche ca membru.

Wagner a râs mai mult și mai cu poftă acum decât o făcuse tot anul. Și câteva zile după ce Nietzsche îi spusese povestea, încă mai chicotea și clătina din cap.

La întoarcerea în Basel, Nietzsche a scris a doua *Considerație inactuală*, „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață”, ce avea să fie publicată în următorul an, 1874. Analizând relația istoriei și istoriografiei (scrierea istoriei) cu viața și cultura, demonstra faptul că obsesia Germaniei pentru trecut ducea la slăbirea acțiunii prezentului.

Eseul făcea distincție între trei tipuri de utilizare a istoriei: cea anticărească, ce vrea să păstreze trecutul, cea monumentalistă, care vrea să-l emuleze, și cea critică, ce caută să elibereze prezentul. Cele trei trebuie menținute într-un echilibru delicat, pentru a se putea obține tipul supraistoric: o orientare spre exemplele etern valide ale trecutului, laolaltă cu uitarea deliberată a trecutului spre beneficiul prezentului.

Nietzsche studiase cu mare atenție cele mai recente cărți pe teme științifice precum natura cometelor, istoria și dezvoltarea chimiei și fizicii, teoria generală a mișcării și a energiei și geneza spațiului⁹. Ele îl conduseseră înapoi spre calul lui de bătaie din precedenta *Considerație inactuală*, despre David Strauss: sâcâitoarea și măreața relație dintre religie și știință,

precum și condamnarea teologilor contemporani pentru a fi subminat însăși credința pe care o împărtășeau prin încercarea lor de a le reconcilia pe cele două. Era una dintre marile probleme ale epocii, pe care el nu avea s-o abandoneze niciodată.

A inventat un nou cuvânt pentru a descrie efectul științei: *Begriffsbeben* („cutremur de idei”): „Viața însăși se năruie în sine și se șubrezește și se descurajează când *cutremurul de idei* pe care îl provoacă știința îi răpește omului fundamentul întregii lui siguranțe și liniști, credința în statornicie și veșnicie. Oare viața trebuie să domine cunoașterea, știința, sau cunoașterea să domine viața?”¹⁰. Pentru a se asigura, omenirea se cățara sau credea că se cațără până la cer pe razele de soare ale adevărului științific, dar cerurile științei erau o minciună la fel de necesară ca și cele ale religiei. Adevărul etern aparținea la fel de puțin științei pe cât aparținea religiei. Fiecare descoperire științifică avea obiceiul de a arăta că precedentele adevăruri eterne științifice erau niște ficțiuni. Adevărul era modelat într-o nouă formă, în timp ce firele pânzei de păianjen erau întinse și încâlcite sau chiar rupte.

Ultimele pagini iau forma unei concluzii pentru tineri. Pentru a-i vindeca de maladia istoriei, el le recomandă, deloc surprinzător, drept cale pentru a descifra misterul existenței să se uite înspre greci, care au învățat treptat să organizeze haosul urmând sfatul oracolului din Delphi: să devii ceea ce ești.

Le-a trimis primele exemplare tipărite criticilor pe care-i prețuia cel mai mult. Ca de obicei, Jacob Burckhardt a evitat să-i facă o critică semnificativă, apelând la modestie: biata lui minte bătrână nu fusese niciodată capabilă să cugete atât de profund la rădăcinile, țelurile și dorințele fundamentale ale științei istoriei.

Erwin Rohde a oferit cel mai constructiv răspuns, arătând că, deși ideile sale erau sclipitoare, Nietzsche trebuia să aibă grijă ca stilul său să nu devină atât de insistent și de peremptoriu, iar construcția argumentației trebuia să fie mai elaborată și sprijinită de exemple istorice, nu să prezinte fiecare idee separat, lăsându-l pe cititorul amețit să facă de unul singur conexiunile.

Wagner i-a pasat Cosimei cărțulia, comentând că Nietzsche era încă foarte imatur: „Îi lipsește plasticitatea, pentru că nu citează niciodată exemple din istorie, dar sunt și multe repetiții și lipsește un plan adevărat... Nu știu pe nimeni căruia i-aș putea-o da s-o citească, pentru că nimeni n-ar putea s-o urmărească”¹¹. A lăsat în grija Cosimei să încropească un răspuns din partea lor. Iar ea, în stilu-i caracteristic, i-a scris fără să facă nici un compromis și fără să se gândească la sentimentele autorului. Cartea va atrage doar un public restrâns, i-a spus ea, apoi a avut câteva critici la adresa stilului, ceea ce l-a înfuriat pe Nietzsche.

Nietzsche a căzut în ghearele depresiei. *Considerațiile* despre Strauss avuseseră parte de câteva recenzii, dar nu datorită „inactualității” lor, ci exact din motivul opus: fuseseră remarcate tocmai pentru că abordau un subiect la modă. „Istorie pentru viață” nu avea nimic care să atragă. Nu se așteptau la mari vânzări, și nu s-a vândut chiar nimic. Editorul lui dădea din colț în colț la ideea de a continua seria.

În februarie 1874, mama lui împlinea 48 de ani. Obișnuitele sale urări de sănătate și fericire n-au fost prea vesele. Îi spunea să nu urmeze exemplul stimatului său fiu, care a început să sufere prea devreme în timpul vieții. În continuare își compara, patetic, viața cu a unei muște: „Ținta este prea îndepărtată și, dacă o atingi vreodată, cel mai adesea puterile tale au fost secătuite în timpul îndelungatei căutări și al luptei; atunci când câștigi libertatea, ești epuizat asemenea unei muște efemere la căderea serii”¹².

Wagner a hotărât că sosise vremea ca Nietzsche să se adune. Trebuia fie să se însoare, fie să scrie o operă. Fără îndoială, cea din urmă avea să fie atât de îngrozitoare, încât nu va vedea nicicând lumina scenei. Dar cui îi păsa? Dacă soția avea să fie destul de bogată, nu va conta chiar deloc¹³. Nietzsche trebuia să-și facă intrarea în lume, trebuia să părăsească micuța curte pe care și-o crease, cercul acela de bărbați utili și inteligenți care-l slujeau și adoratoarea soră-regină-consoartă-menajeră gata să apară de fiecare dată când avea nevoie de ea. Era nevoie de puțin mai mult echilibru. Păcat că von Gersdorff era bărbat,

altfel Nietzsche s-ar fi putut însura cu el. Wagner și Cosima ajunseseră la concluzia că exista o probabilitate legată de intensitatea relației lui Nietzsche cu prietenii săi bărbați. Amândoi erau foarte liberali în probleme de acest gen. Nu-i îngrijora ideea, nici nu vedeau de ce asta l-ar împiedica să se însoare.

„...Ah, Dumnezeu, de ce trebuie să fie Gersdorff singurul bărbat dintre voi? Însoară-te cu o femeie bogată! Apoi poți să călătorești și să te îmbogățești spiritual... și-ți poți compune opera... Ce fel de Diavol te-a făcut să fii doar pedagog!”¹⁴

Acesta era Wagner în varianta lui cea mai robustă. Prea robustă pentru cineva care se comparase cu o muscă epuizată în amurgul vieții sale. Nietzsche nu era pregătit pentru un aer așa tare. I-a spus lui Wagner că mai mult ca sigur nu va veni la Bayreuth în timpul verii. Plănuia să-și petreacă vacanța în aerul rarefiat al unui munte elvețian foarte înalt și foarte izolat, compunându-și următoarea *Considerație*.

Wagner a considerat că era o idee proastă. A insistat, spunând că prezența lui Nietzsche la Bayreuth pe timpul verii ar fi neprețuită. Regele Ludovic devenise atât de chinuit de ideea intolerabilă că nu va vedea *Inelul* pus în scenă conform viziunii sublime a Maestrului, încât îi acordase un împrumut de 100.000 de taleri. Nietzsche ar fi avut foarte multe de făcut acolo.

Precum Walhalla lui Wotan, clădirea operei se înălța piatră peste piatră. Vara avea să fie dedicată audierii soliștilor și instrumentiștilor, construirii decorurilor și inventării unor mașinării – walkiriile trebuiau să *zboare*, fecioarele Rinului trebuiau cumva să *înoate*, dragonul trebuia să *sucipe flăcări* fără a da foc operei.

Cum putea fi Wagner atât de insensibil încât să-și închipuie că sănătatea lui fragilă ar fi putut tolera o vară așa agitată? Cum ar fi putut să se gândească la așa ceva? În plus, nu mai voia să fie bătut la cap cu însurătoarea, subiect pe care mama lui rareori îl abandona.

¹⁴* Ed.rom.cit., pp. 136-137 (n.tr.).

Cutremur de idei

Este cu adevărat lucru uimitor cum trăiesc pur și simplu împreună două suflete în acest om. Pe de o parte, metodele cele mai riguroase ale cercetării științifice ale celui cu educație superioară... Pe de alta, rapsodul-fantast, mai mult decât scriitor, excesiv de până-pestecap-în-neinteligibilul-wagnero-schopenhauerian, artă-mister-religie, entuziastul nehibzuit.

Profesorul Friedrich Ritschl
descriindu-i-l pe Nietzsche lui Wilhelm Vischer-Bilfinger, președinte al consiliului de
conducere al Universității din Basel,
2 februarie 1873

Nietzsche avea să împlinească în curând 30 de ani, lăsând în urmă doar câteva scrieri foarte puțin citite și o reputație ofilită de copil-minune al filologiei. Nu era deloc impresionant în comparație cu Isus Christos, care la 30 de ani se înhăma la o lucrare de vindecare de trei ani ce avea să cutremure lumea. Tatăl lui Nietzsche murise la 35 de ani și în mintea lui stăruise mereu ideea că și el va muri la aceeași vârstă, dar acum se întreba dacă avea să supraviețuiască atât de mult. Mortalitatea zguduia zidurile fortăreței; mașinăria se strica. Avea mereu crize de sănătate urmate de „cure”. Toate aveau adesea ca rezultat convulsii groaznice și vomă cu sânge. De câteva ori a crezut că i-a sunat ceasul. Au fost momente în care și-a dat seama că-și dorește să moară.

Teoria medicală a vremii, ca și cea religioasă, oscila între superstiții de doftoroaie și gândire științifică. Distingii doctori ai lui Nietzsche îl diagnosticaseră cu gastrită cronică însoțită de o cantitate anormală de sânge în corp ce ar fi cauzat o dilatare a

stomacului și obstruări vasculare ce duceau la o proastă vascularizare a capului. Lipitorile, ventuzele și cantarida erau însoțite de cure inutile la modă, precum sărurile de Carlsbad, electroterapia, doze masive de chinină și un nou leac miraculos numit „soluția Höllenstein”. Nietzsche simțea că nimic nu-i făcea bine.

S-a alăturat, după cum spune el, oamenilor clorotici și cu nervii slabi din întreaga lume care umblau dintr-o stațiune balneoclimaterică în alta. Citea cu voracitate texte medicale și de fiziologie – și totuși, în ciuda tratamentelor miraculoase pe care le încercase și despre care știa că nu-i fac deloc bine, era unicul domeniu în care-și anulase rigoarea analitică. Era la fel de credul ca un cititor de ziare care crede în horoscop. Dar, în sinea lui, știa: „Oamenii ca noi... nu suferă niciodată doar la nivel fizic – totul se întrepătrunde profund cu crizele spirituale –, așa că n-am nici o idee cum mă vor putea vindeca vreodată medicina și bucătăriile”¹.

Probabil cel mai grav efect asupra sănătății sale l-a avut rețeta celui mai celebru specialist în boli de stomac din vremea aceea, dr. Joseph Wiel, la a cărui clinică din Steinabad avea să meargă Nietzsche în vara anului 1875. I s-au prescris obișnuitele clisme și lipitori, însă adevărata noutate a fost dieta „miraculoasă” a lui Wiel: carne, doar carne, de patru ori pe zi. Wiel chiar i-a dat lecții de gătit, ca să poată urma acea dietă și după ce părăsește clinica.

De fiecare dată când se întorcea la Basel ca să se reapuce de lucru, o chema pe Elisabeth să vină și să aibă grijă de el. De fiecare dată când aceasta o părăsea pe mama lor, Franziska se plângea stăruitor ambilor copii, făcându-i să se simtă nerecunoscători și vinovați. Nietzsche avea să boteze mai târziu acea senzație *Kettenkrankheit* („boala lanțurilor”), când simțea că mama ori sora lui îi smucește lanțul.

Franziska o invidia pe Elisabeth când aceasta mai scăpa de plictisitoarele plimbări prin Naumburg pentru a avea grijă de fratele ei și a intra în cercul lui de prieteni. Totuși, sănătatea fiului ei era atât de șubredă, încât n-a avut altă soluție decât să-i permită lui Elisabeth să-l îngrijească timp de patru luni în 1870, șase luni în 1871, alte câteva luni la rând în 1872 și 1873 și în

vara lui 1874. În cele din urmă, fratele și sora s-au mutat împreună într-un apartament de pe Spalendorweg, la nr. 48, nu departe de „Bordeiul otrăvit”, unde Romundt și Overbeck îi erau aproape.

Scrierile despre Nietzsche conțin adesea afirmații de genul: „Fratele și sora erau cam prea apropiați” sau „Cei doi frați se iubeau aproape prea mult”, afirmații ce se datorează faptului că șarlataniile literare senzaționaliste mor greu.

În 2000, la 50 de ani de la prima ei publicare, în 1951, și la exact un secol de la moartea lui Nietzsche, încă se timpărea o carte atribuită acestuia și intitulată *My Sister and I* (*Eu și sora mea*). „Băiatul care a crescut într-o casă plină de femei fără bărbat” – așa suna reclama cărții. „Strania relație dintre Nietzsche și sora lui, ascunsă timp de 50 de ani, dezvăluită în sfârșit în confesiunea filosofului. Povestea unui frate celebru și a surorii mai mici și teribil de ambițioase, care s-au iubit trupește în copilărie și au continuat s-o facă și la maturitate – excluzându-i pe ceilalți, bărbați și femei. E de ajuns să citești doar câteva pagini din cartea aceasta care îți taie respirația ca să înțelegi de ce totul a fost mușamalizat în acești ani. Pe șleau și cu o seriozitate înfricoșătoare, cel mai mare filosof al secolului al XIX-lea ne povestește cum a fost atras treptat în această capcană a iubirii extraordinar de periculoasă care l-a împiedicat să se însoare și a cauzat sinuciderea singurului soț al surorii lui. *Eu și sora mea* a fost scrisă într-un ospiciu din Jena. Fără îndoială, a fost răzbunarea lui premeditată față de familie, care nu l-a lăsat să publice o Confesiune anterioară, mult mai neutră, intitulată *Ecce homo*, care nu a apărut decât la zece ani după moartea sa. *Eu și sora mea* a trebuit să aștepte 50 de ani pentru că nu a putut fi făcută publică până când nu au murit toți actorii măreței drame.”

E o poveste dezgustătoare, chiar de la început, când Elisabeth se strecoară în patul lui, iar „tratamentul degețelilor ei grăsuțe” are loc prima oară în chiar noaptea când moare fratele lor mai mic, Joseph. Dat fiind că Elisabeth avea 2 ani atunci, iar Nietzsche 4, logica și rațiunea sunt lăsate la ușă. Dar bunul-simț este adesea dezavantajat de senzaționalism odată ce izbucnește scandalul. Marele erudit Walter Kaufmann a luat la bani

mărunți cartea, din punct de vedere stilistic, cu multă pricepere, dar au trecut ani până să fie demascată drept un fals produs de abilul șarlatan și infractor Samuel Roth², printre ale cărui cărți publicate anonim sau sub pseudonim se numărau *Soții doamnei Chatterley* (1931), *Viața privată a lui Frank Harris* (1931), *Bumarap: povestea unui virgin* (1947), *Am fost doctorul lui Hitler* (1951) și *Violarea lui Marilyn Monroe în copilărie de către „prietenul ei psihiatru”* (1962).

Roth a produs și câteva recenzii erotice efemere, în care a publicat pasaje explicit sexuale din opera unor autori contemporani fără permisiunea acestora. I-a înfuriat la culme pe autorii zilei, ceea ce a făcut ca 167 de scriitori să semneze un protest, printre ei numărându-se Robert Bridges, Albert Einstein, T.S. Eliot, Havelock Ellis, André Gide, Knut Hamsun, Ernest Hemingway, Hugo von Hofmannsthal, James Joyce, D.H. Lawrence, Thomas Mann, André Maurois, Sean O'Casey, Luigi Pirandello, Bertrand Russell, Arthur Symons, Paul Valéry și William Butler Yeats³.

My Sister and I este încă publicată. Numele autorului de pe copertă este în continuare „Friedrich Nietzsche”, fără a fi menționat autorul real. Chiar și azi, dacă ai cumpărat cartea, e nevoie de o anume muncă de investigație pentru a descoperi adevărul.

Elisabeth era o fată inteligentă. Franziska o critica pentru că era prea deșteaptă, asemenea fratelui ei. Sexul lui Elisabeth, educația primită și mama pe care a avut-o au alcătuit tragedia vieții sale.

Dacă ar fi fost băiat, lucrurile ar fi stat cu totul altfel, dar *Gymnasien* pentru fete au apărut abia pe la sfârșitul secolului. În timp ce anii de școală ai lui Nietzsche la Pforta au însemnat rătăcirii prin lumea ideilor în căutarea riguroasă a adevărului și a sinelui, pensionul lui Fräulein Paraski din Naumburg se preocupase să-i inducă lui Elisabeth exact contrariul. Era treaba lui Fräulein Paraski să anuleze individualitatea unei fete și s-o înzestreze cu o identitate sintetică, s-o forțeze să se încadreze în tiparul glazurat al fecioarei numai bună de măritat, o *tabula rasa* gata să preia forma soțului oarecare ce avea să-i guverneze

viitorul. Un dicționar al vremii ne oferă definiția cuvântului *Frau* („femeie”): „Femeia îi este complementară bărbatului; unirea celor doi este exemplul definitiv al divinității omului. El este ulmul, ea este vița; el se avântă în sus, plin de putere și de măduvă; ea este delicată, plăcut mirositoare, cu o strălucire interioară, ușor maleabilă...”⁴.

O fecioară deșteaptă din Naumburg trebuia să se prefacă a fi o tâmpiță superficială dacă voia să ademenească un soț. Nu era frumos ca o fată să fie prea deșteaptă. Elisabeth a purtat o mască toată viața. De fapt, convenția îi venea mânușă. Fratele ei cel inteligent i-a oferit numeroase ocazii de a se autoeduca, dar nu a profitat niciodată de ele. Era prea mare bătaie de cap, prea deranjant. Chiar și după ce trecuse de 70 de ani era descrisă ca „o fetișcană în adâncul sufletului ei, care se entuziasma în legătură cu tot soiul de persoane ca o puștoaică de 17 ani”. Se spunea că Elisabeth s-a încăpățânat cu îndârjire toată viața să nu răspundă provocărilor intelectuale, că era o snoabă căreia cel mai mult îi plăcea să facă parte din anturajul aristocraților și că, pe scurt, era „întruchiparea a exact ceea ce combătea fratele ei”⁵.

Bunica lor, Erdmuth, nu-i atribuisese mamei lor, Franziska, nici un rol de adult, nici o responsabilitate, nimic ce să fie sau să devină, ci doar respectarea obiceiului pietist de a se considera un copil neajutorat în domeniul liberului-arbitru. Tot ce se întâmpla, bun sau rău, era din voia lui Dumnezeu. Imediat după Dumnezeu venea sexul masculin. Toate cele trei generații de femei din familia Nietzsche aveau o voință extraordinară și erau voluntare, însă toate și-au păstrat o conștiință supercurată că sunt „copii buni” în cadrul Bisericii și al patriarhatului.

Nietzsche știa că Lama lui era o femeie inteligentă și o trata ca atare. Din acest punct de vedere, era neobișnuit pentru epoca lui. S-a îndrăgostit doar de femei deștepte – începând cu Cosima. Disprețuia femeile ignorante și bigote.

Nietzsche o tratase întotdeauna pe Elisabeth ca pe o individualitate rațională și încercase să-i încurajeze independența în gândire. A încercat s-o facă să scrie o proză mai limpede; „Numai de-ar învăța să scrie mai bine! Și, când povestește ceva, ar trebui să renunțe la toate acele *ah-uri* și *oh-*

uri”⁶. I-a alcătuit liste de lecturi. A încurajat-o să-și antreneze mintea. I-a recomandat (fără rezultat) să învețe limbi străine. A vrut ca ea să participe la cursuri la universitate în calitate de *Hörerin*, auditoare, singurul mod în care o femeie putea avea acces într-un amfiteatru.

Franziska se opunea implacabil unei asemenea evoluții. Pentru ca Elisabeth să devină un element de decor domestic, trebuia să se îndepărteze de orice tip de gândire sau activitate independentă. Trebuia să țină casa mamei sale în Naumburg, să participe la ceaiuri, să predea la școala de duminică și să împungă cu acul la Școala de cârpit pentru copiii săracilor.

Dacă i s-ar fi acordat șansa unei educații ca lumea, Elisabeth probabil că ar fi respins-o. Toată viața s-a delectat cu ideea ei despre feminitate, îmbrățișând activ rolul de femeie neajutorată, ignorantă și înțelegând că asta o putea scuti de asumarea responsabilității pentru propriile acțiuni și convingeri. Pe când era doar o școlăriță, Nietzsche îi scrisese de la Pforta, mărturisindu-i îndoielile sale de natură religioasă și îndemnând-o să-și analizeze propriile idei, dar ea se ferise să abordeze direct problema: „Dat fiind că nu-mi pot uita natura de Lamă, sunt complet confuză și prefer să nu mă gândesc, pentru că oricum aș spune numai prostii”⁷. Era o temă pe care avea s-o repete, cu variațiuni, de fiecare dată când i se cerea mai mult decât era dispusă să ofere: se retrăgea în feminitate, cu toată banalitatea și stângăcia ei infantilă și susținând adesea că este „doar o diletantă”. Elisabeth nu a vrut niciodată să fie luată drept vreuna dintre acele „Femei Noi”, feministe pe care le descria cu dispreț ca „luptând pentru educația gimnazială, pantaloni și dreptul de turmă electorală”⁸.

Apartamentul din Spalentorweg unde s-au mutat Nietzsche și Elisabeth în 1875 a fost descris de studentul Ludwig von Scheffler. Acesta venise la Basel pentru a studia cu Jacob Burckhardt, dar s-a transferat curând la Nietzsche, care „îl captiva și îl uimea” cu cursurile lui și cu „psihicul său misterios”. După cum le descrie von Scheffler, stilurile celor doi profesori nu ar fi putut fi mai diferite.

În biroul lui Burckhardt de deasupra brutăriei, cărțile ocupau toată podeaua de o parte și de alta a canapelei

desfundate pe care ședea profesorul. Dacă vizitatorul nu dorea să stea în picioare tot timpul, era obligat să-și construiască un turnuleț din cărți și să se așeze pe el.

Apartamentul lui Nietzsche te întâmpina cu fotolii delicios de moi, protejate cu delicatețe de huse brodate. Ornamente și vase de flori stăteau în echilibru pe măsuțe înfricoșător de fragile. Prin ferestre pătrundea o lumină trandafirie, filtrată de perdele colorate. Acuarele neclare alunecau pe pereții vopsiți în culori deschise. Totul îi dădea lui von Scheffler senzația că se află în casa unei prietene încântătoare, nu a unui profesor⁹.

Diferențele dintre cei doi profesori erau la fel de radicale și în amfiteatru. Burckhardt avea obiceiul de a exploda la mijlocul frazei ca un mecanism incendiar detonat de focul gândirii. I se spunea Stoicul care Râde. În mod evident nu se preocupa deloc de înfățișarea lui: păr tuns scurt, costume demodate și cămăși necălcate.

Nietzsche intra în amfiteatru cu umilință, deranjând atât de puțin, încât putea trece de-a dreptul inobservabil. Avea un stil molcom. Își purta părul și mustața îngrijit pieptănate, ținuta îi erau pusă la punct. Era evident că acordă atenție modei, optând pe vremea aceea pentru pantaloni în nuanțe șterse, un sacou scurt și cravată de culoare deschisă.

Dar, în ciuda convenționalismului său exterior, Nietzsche a fost cel care l-a înflăcărat pe von Scheffler. Când l-a ascultat pe Nietzsche reinterpretându-l pe Platon, n-a mai crezut în fabula „însoritei, voioasei Grecii”. A știut că ascultă o interpretare adevărată și asta l-a făcut să dorească să afle mai mult.

Pe fondul admirației generale a Germaniei pentru elenism, lecția dură a lui Nietzsche despre brutalitatea anticilor avusese un efect răvășitor asupra majorității studenților săi. Deși îl captivase pe von Scheffler, golise amfiteatrul. În vara anului 1874, cursul lui Nietzsche despre piesa lui Eschil *Choephoroi* (*Hoeforele*) a atras doar patru studenți, și nici aceștia nu erau prea răsăriți. Nietzsche i-a numit „handicapații universității”. Unul dintre ei era tapițer și studia greaca veche doar de un an.

Seminarul său despre Sapho a fost anulat din cauza lipsei de participanți, la fel și cursul său de retorică. Asta i-a lăsat destul timp ca să scrie cea de-a treia *Considerație inactuală*,

„Schopenhauer educator”, un eseu în opt părți publicat în 1874. Celebru pentru titlul său înșelător, eseu nu prea se ocupă de filosofia lui Schopenhauer, axându-se în schimb pe exemplul moral al filosofului care atrage în mod voluntar asupra sa suferința indusă de căutarea adevărului.

Educatorul trebuie să-și ajute studentul să-și descopere propriul caracter. Întregul țel al vieții este să nu fii o imitație. Cu toate acestea, există trei tipuri de oameni pe care trebuie să le ia în considerare studentul care se află în căutarea transfigurării spiritului său. „Omul lui Rousseau” este acela care conține cel mai mare foc. Asemenea lui Typhon, șarpele monstruos care trăiește sub Etna, omul lui Rousseau produce cu certitudine cel mai puternic impact popular revoluționar, cum ar fi Revoluția Franceză. Apoi mai este „omul goethean”. Exemplul său este destinat celor puțini. Este contemplativ în stil mare și este greșit înțeles de mulțime. Și, în fine, „omul schopenhauerian”: omul dedicat adevărului, care investește orice activitate a sa cu un sens metafizic¹⁰.

Nietzsche scrie de asemenea apreciativ despre Schopenhauer, considerându-l un mare stilist care și-a exprimat gândirea cu o voce aparte, utilizând un stil limpede. În privința capacității de a exprima adevărul cu eleganță, doar pe Montaigne îl așază mai presus de Schopenhauer. Acesta era în mod evident un exemplu pe care Nietzsche și l-a însușit, întrucât *Considerația* dedicată lui Schopenhauer este remarcabilă prin schimbările pe care le-a operat asupra propriului stil. Scrierile sale precedente fuseseră pe bună dreptate criticate de Wagner, Cosima și Rohde pentru stilul lor rigid, didacticist, pentru lipsa de limpezime și pentru indiferența plină de aroganță față de argumentația consecventă. Acum însă, în acest volum, stilul său a căpătat atât eleganța lui Schopenhauer, cât și umanitatea lui Montaigne.

Dacă până acum sfatul lui pentru cei aflați în căutarea adevărului se încheia întotdeauna cu enunțul aforistic și mai curând zadarnic al oracolului din Delphi, că adevărul și autenticitatea pot fi obținute doar devenind ceva numit în mod vag și neclar drept sine, acum părasea Grecia și îndrăzneia să se bazeze pe gândirea și experiența lui pentru a oferi un ghid

practic: „Sufletul tânăr să privească îndărăt la viață întrebându-l: ce ai iubit tu cu adevărat până acum, ce ți-a atras sufletul, ce a pus stăpânire pe el și ce l-a făcut, totodată, fericit? Aranjează-ți în fața ochilor șirul acestor obiecte venerate și poate-ți vor da, prin natura și succesiunea lor, o lege, legea fundamentală a sinelui”¹¹.

Textul „Schopenhauer educator” este totodată mai relaxat, plin de jocuri de cuvinte, încântător și seduce prin utilizarea a numeroase aforisme elegante, cum ar fi:

„Trebuie să te porți cu existența ta cam impertinent și amenințător: mai cu seamă că întotdeauna, atât în cazul cel mai rău, cât și în cel mai bun, o vei pierde”¹².

„Toată condiția umană este concepută ca, printr-o continuă împrăștiere a gândurilor, viața să nu fie *simțită*”¹³.

„Artistul și, pe de altă parte, cunoscătorii și iubitorii artei sale se comportă unii față de alții ca un tun grosolan și o droaie de vrăbii”¹⁴.

„Statului nu i-a păsat niciodată de adevăr, ci întotdeauna doar de adevărul folositor lui”¹⁵.

„Statul vrea ca oamenii să practice aceeași idolatrie față de el pe care au practicat-o față de Biserică”¹⁶.

„Apele religiei scad și lasă în urmă smârcuri sau heleșteie; națiunile se dezbină iar în chipul cel mai dușmănos și mor să se sfâșie. Științele, întrecând orice măsură și mâinate de spiritul celui mai orb *laissez-faire*, fac țandări și dizolvă orice lucru crezut de neclintit; clasele și statele civilizate sunt antrenate de o economie financiară impozant disprețuitoare”¹⁷ – o idee înrudită cu cea din însemnările pe care, scriind despre Schopenhauer, le făcea simultan și despre Wagner, observând cum tancul mașinăriei de publicitate care era Bayreuthul înainta neoprit pe șenilele sale din aur.

Găsind că ambele subiecte sunt prea dificile, a hotărât să-și petreacă o mică vacanță în satul Chur, unde s-a întâlnit cu un grup de cunoștințe, printre care și o fată drăguță din Basel, pe nume Berta Rohr. Nietzsche i-a scris lui Elisabeth că „aproape s-a hotărât” să-i ceară mâna. Nu-i clar dacă această „apropiată cerere în căsătorie” era menită să-i facă plăcere lui Wagner, însă problema căsătoriei îl consuma foarte mult. Cei doi

prieteni ai săi din copilărie, Wilhelm Pinder și Gustav Krug, se logodiseră recent, iar Nietzsche, rămas ultimul, meditase la avantajele căsniciei. Se opunea potențialei întreruperi a muncii, dar nu avea deplină încredere în hotărârea lui.

Wagner a continuat să insiste ca Nietzsche să-l viziteze în timpul verii. În cele din urmă, pe 5 august, Nietzsche a ajuns la Bayreuth. Însă imediat ce a sosit s-a simțit rău și a căzut la pat în camera lui de hotel. Wagner însuși era suprasolicitat și surmenat, dar a venit personal să-l transporte pe Nietzsche la Wahnfried, vila recent construită în proximitatea operei, ce era destinată familiei. Odată instalat acolo, Nietzsche s-a simțit imediat mai bine.

Inițial, Wagner numise casa Ärgersheim („Casa Enervării”), din cauza iritărilor pe care i le cauzase proiectul construcției, dar era un nume prea posac pentru a fi lăsat posterității. Într-o seară, când stătea în balcon sub luna argintie, cu brațul în jurul taliei Cosimei, privind amândoi înspre spațiosul cavou boltit din grădină unde plănuiseră să-și petreacă eternitatea împreună, alături de cei doi câini de companie (Russ avea să fie primul înmormântat acolo, precedându-și stăpânul), a rebotezat casa Wahnfried („Eliberat de Iluzii”).

De o parte și de cealaltă a masivului portal de la Wahnfried se puteau citi inscripțiile *Sei dieses Haus von mir benannt* („Fie ca această casă să fie botezată de mine”) și *Hier wo mein Wähnen Frieden fand* („Aici, unde fanteziile mele nebunești și-au găsit liniștea”). Însă pacea și eliberarea de iluzii nu erau nici pe departe ceea ce a găsit Nietzsche acolo.

Ca stil și aspect, Wahnfried nu ar fi putut contrasta mai mult cu izolarea romantică și intimitatea de la Tribschen. Wagner/Wotan își construise a sa Wahnfried/Walhalla la o scară zeiască. Dreptunghiulară și impozantă, aducea mai curând cu o primărie decât cu o casă. Fațada sumbră, îmbrăcată cu mari și impunătoare blocuri de piatră, era aproape lipsită de ornamentații. Toată atenția era atrasă spre un balcon semicircular de proporții papale, unde Wagner putea să-și facă apariția în ocazii solemne, cum ar fi fost premierele sau ziua lui de naștere, sau să iasă pur și simplu pentru a face vesel cu mâna fanfarelor care treceau pe dedesubt, interpretând fragmente din operele sale.

„Celui care oferă plăcere la mii de oameni i se îngăduie un dram de plăcere”, spusese el – și, în ciuda rădăcinilor sale revoluționare, își construise un palat în tradiția arhitecturală intimidantă a regalității.

Vizitatorul intra printr-o ușă frontală plasată central și ornată cu un blazon inventat pictat pe sticlă și cu o pictură alegorică ce reprezenta Opera de Artă a Viitorului pentru care pozase Siegfried Wagner, care avea 5 ani. Spațiosul hol de la intrare se extindea la toate etajele casei până sus, la lucarnă. Pereții de un roșu pompeian ofereau un fundal plin de viață panteonului de busturi din marmură și de statui ale zeilor casei, atât de natură umană, cât și mitică: Siegfried, Tannhäuser, Tristan, Lohengrin, Liszt și regele Ludovic. Bustul lui Wagner și cel al Cosimei erau înălțate pe socluri suficient de înalte încât să privească de sus pe oricine.

În acel hol, destul de mare încât să găzduiască audiții și repetiții, Nietzsche a recunoscut pianul Bechstein modificat, un cadou din partea regelui Ludovic. La Tribschen, ocupa cea mai mare parte din micul birou verde care constituia centrul cerebral al casei. Aici, părea pitic în comparație cu marea orgă primită cadou din Statele Unite ale Americii. După ce traversai holul, niște uși înalte dădeau într-o încăpere și mai mare, de o sută de metri pătrați. Era biblioteca și camera de pictură a familiei. Fusesse decorată de sculptorul Lorenz Gedon, din München, unul dintre decoratorii preferați ai regelui Ludovic, specialist în contopirea la scară mare a neomedievalului cu neobarocul. Rafturi masiv sculptate ajungeau până la două treimi din înălțimea pereților, spre tavanul adânc casetat de care atârna un candelabru monstruos. În jurul marginii tavanului se desfășura o friză în culori țipătoare înfățișând blazoanele tuturor orașelor ce găzduiau Societăți Wagner. Fâșia lată, întinsă dintre partea de sus a bibliotecii și blazoanele multicolore era acoperită cu un tapet cu model floral frenetic întrerupt din loc în loc de portrete ale membrilor familiei și ale altor notabilități. Celălalt capăt al încăperii, în partea opusă ușilor pe care se intra, se prelungea într-o rotundă semicirculară cu un singur nivel, al cărei acoperiș era podeaua mult îndrăgitului balcon. Ferestre până-n podea, o orgie de draperii din satin și catifea arcuite în jurul altui mare pian,

cadou de la Steinway and Sons, din New York. Când se așeza la pian să cânte familiei, seara, Wagner nu privea spre sublimele înălțimi ale munților Rigi și Pilatus, cum făcea la Tribschen. Aici, ochii lui aveau în față o altă priveliște, panorama unei grădini verzi ce ducea înspre sublimul făcut de mâna omului, cel al propriului său mormânt.

În prima seară a lui Nietzsche la Wahnfried, Wagner s-a așezat la pian pentru a-și delecta musafirii cu muzica fecioarelor Rinului din *Götterdämmerung*. Ca răzbunare, probabil, pentru monumentală *folie de grandeur* de la Wahnfried, Nietzsche a scos partitura operei lui Brahms *Triumphlied*, pe care o ascultase în concert și o admira. Nici că ar fi putut fi mai lipsit de tact. Cu zece ani în urmă, Wagner și Brahms se certaseră pentru că acesta din urmă nu îi mai dădea manuscrisul partiturii operei *Tannhäuser*, pe care Wagner îl voia înapoi. Ceea ce începuse ca o mică ceartă depășise limitele rațiunii. Așezat în sala lui superbă, uitându-se peste partitura pe care Nietzsche o adusese cu el, Wagner a izbucnit în râs, comentând că Brahms nu înțelege deloc *Gesamtkunstwerk*. Însăși ideea de a pune cuvântul *Gerechtigkeit* („justiție”) pe muzică era absurdă!

Partitura operei *Triumphlied* era un obiect ce sărea în ochi, dat fiind că era legat în piele roșie. În săptămâna ce a urmat, de fiecare dată când Wagner trecea pe lângă pian, dreptunghiul roșu îi ardea privirea, așa că-l îndesa sub alt obiect. De fiecare dată când se întorcea, Nietzsche îl scotea din nou la suprafață. În cele din urmă, sâmbătă, Wagner s-a așezat la pian să interpreteze partitura – și, cu cât cânta, cu atâta devenea mai furios. A spus că este o compoziție slabă: Händel, Mendelssohn și Schumann „înveliți în piele”. Mânată de furie femeiască, Cosima nota în jurnalul său, cu o satisfacție meschină, că auzise lucruri îngrozitoare despre situația lui Nietzsche la universitate, că ar fi avut doar trei sau patru studenți și că fusese practic excomunicat¹⁸.

Wagner era la fel de iritat de ceea ce el considera o lipsă de loialitate muzicală a lui Nietzsche pe cât de iritat era Nietzsche de materialismul lui Wagner (care, în fond, nu era o noutate). Maestrul cedase cu adevărat în fața banilor demni de dispreț pe

care amândoi îi criticaseră odinioară împreună. Bayreuth era la ani-lumină de sărbătoarea liberă, democratică a renașterii culturale pe care o proiectase cândva idealismul pe care îl împărtășeau.

Amândoi deplângeau dispariția intimității lor de dinainte. Nietzsche nu mai era unicul companion al Maestrului, ci doar un membru al gloatei internaționale ce se perinda neîntrerupt prin saloanele vaste, reverberante de la Wahnfried în interesul realizării proiectului. Primul festival avea să aibă loc în anul următor. Era îngrozitor de puțin timp pentru a termina construcția operei, a finaliza orchestrarea partiturii și a găsi, a recruta și a pregăti cântăreți ce trebuiau să poată și să joace, și să cânte la un nivel eroic. În cele din urmă, totul a durat încă un an, premiera având loc în vara lui 1876.

În timpul vizitei lui Nietzsche, Wahnfried răsuna de teme wagneriene ce erau mormăite, cântate, interpretate și chiuite de potențiale walkirii, fecioare ale Rinului, zei și muritori. Erau primiți în vizită bogătași, notabilitățile orașului erau hrănite și flatate. Planuri de scenografie erau mereu desfășurate și strânse la loc. Până la sfârșitul săptămânii, atmosfera devenise atât de rece între Wagner și Nietzsche, acum neglijat, încât acesta din urmă l-a jignit pe primul cu intenție, afirmând arțăgos că limba germană nu-i oferea nici o plăcere și că ar prefera să converseze în latină. A plecat la sfârșitul săptămânii, enervat la culme, încordat și insomniac. A notat în carnetul său: „Tiranul nu acceptă altă individualitate în afară de a sa și de a prietenilor celor mai de încredere. Mare e pericolul pentru Wagner”¹⁹.

Nu prea avea de ce să fie nerăbdător să se întoarcă la Basel, unde aniversarea lui de 30 de ani a fost marcată de tăcere. Cel mai frumos cadou a fost că a primit 30 de exemplare din recent tipărită *Considerație inactuală* „Schopenhauer educator”. I-a trimis un exemplar lui Wagner, care a răspuns imediat printr-o telegramă laudativă: „Profundă și măreață. Cea mai îndrăzneată și mai înnoitoare prezentare a lui Kant. Cu adevărat de înțeles doar de către cei posedăți de diavol”²⁰. I-a plăcut și lui Hans von Bülow. Scrisoarea lui entuziastă de mulțumire a mai dres întru câțva ruptura dintre ei, produsă de

critica lui sălbatică la adresa lui Nietzsche în calitate de compozitor. Von Bülow a caracterizat cartea drept sclipitoare și și-a exprimat opinia că Bismarck ar trebui să citeze din ea în parlament.

Nietzsche a început imediat să se simtă mai bine. Destul de bine încât să meargă acasă de Crăciun. Nu și-a luat cu el cărțile, doar partiturile compozițiilor lui muzicale. A fost frumos de sărbători, reîmprospătându-și încrederea în propriul talent muzical, rescriindu-și și îmbunătățindu-și compozițiile și interpretându-le pentru Franziska și Elisabeth, care jucau rolul de public captivat. În timpul acestui interludiu muzical liniștit, nici măcar slujbele religioase din Naumburg nu au fost în stare să-i strice buna dispoziție sau să-i dezechilibreze sănătatea, deși erau destule motive de îngrijorare în faptul că Wilhelm Vischer-Bilfinger, președintele Consiliului Universității, murise în acel an. Vischer-Bilfinger fusese cel care-l recomandase de la bun început pe Nietzsche pentru postul de profesor la Basel. De atunci, jucase rolul de mentor și protector al său. Din cauza absențelor îndelungate de la catedră ale lui Nietzsche, provocate de sănătatea sa precară, contribuția lui în cadrul universității fusese destul de redusă în ultimul timp. Lucrările sale controversate nu prea făcuseră bine prestigiului instituției. Cu toate acestea, starea lui de spirit rămânea bună și poate că acest lucru avea legătură cu o idee pe care o formulase în *Considerația* despre Schopenhauer: că doar libertatea îl poate elibera pe geniu, doar un filosof fără nici o afiliere la vreo instituție poate gândi cu o oarecare autenticitate. Despărțirea de Basel i-ar fi oferit această libertate.

Cosima i-a trimis lui Nietzsche o scrisoare politicoasă și plină de tact, explicându-i că ea și Wagner trebuie să plece într-o altă călătorie pentru strângerea de fonduri, de data aceasta la Viena. Nu era nimeni mai potrivit căruia să-i încredințeze cu inima ușoară comorile lor cele mai dragi – copiii – decât Elisabeth. Ar găsi ea oare, în adâncul inimii sale pline de bunătate, puterea de a lua asupra-și povara traiului la Wahnfried și de a juca rolul de mamă pentru ficele lor și pentru Siegfried pe perioada absenței lor? Era lipsit de delicatețe să-i ceară lui Nietzsche să transmită propunerea surorii sale? Franziska a protestat de mama focului că se face abuz de timpul ficei sale, dar Elisabeth

nu s-a lăsat împiedicată de nici un obstacol. Pentru ea, aceasta era o ascensiune pe scara socială. De fapt, Elisabeth a transformat vizita într-un mare succes, folosind-o pentru a-și crea astfel o poziție în casa aceasta – nu chiar de servitoare, însă nici chiar prietenă, ceva de genul unei doamne de companie ocazionale.

Iarna 1874-1875 a fost friguroasă și cu ninsori. Între decembrie și februarie, Nietzsche a fost foarte bolnav. Din fericire, nu avea decât treburi ușoare de făcut pentru *Pädagogium*. Și-a îndreptat gândurile spre următoarea *Considerație inactuală*, al cărei subiect, a hotărât el, avea să fie „Arta”. Se va baza pe propria experiență directă cu opera lui Wagner. Dar, înainte de a-și pune planurile în aplicare, a fost lovit de două mari „cutremure ale sufletului” ce aveau să-i distrugă sănătatea pentru tot restul anului.

Primul l-a avut la origine pe Heinrich Romundt, bunul său prieten și secretarul lui particular de la „Bordeiul otrăvit”, pe care aproape că-l considera o extensie a propriului creier. Acesta anunțase că intenționa să devină preot în cadrul Bisericii Romano-Catolice. Nietzsche a fost profund rănit. Era Romundt în toate mințile? Putea fi vindecat cu vreun tratament medical, cum ar fi băile reci? De ce, dintre toate Bisericele, o alesese pe cea romano-catolică? Era cea mai absurdă dintre toate confesiunile creștine, cu toate relicvele și superstițiile ei, cu oasele și craniile plătite prin vânzarea de indulgențe. Cu cinci ani în urmă, mersese chiar mai departe de aceste absurdități medievale, declarându-l pe papă infailibil. Biserica Catolică era clopoțelul prins de tichia unui nebun. Așa avea de gând Romundt să răsplătească anii de strânsă prietenie, când reflectaseră și filosofaseră împreună?

Puținele săptămâni pe care Romundt le-a mai petrecut la Basel au fost dureroase pentru amândoi. Romundt era înlăcrimat și incoerent. Nietzsche era furios și neînțelegător. În ziua când Romundt a plecat la seminar, Nietzsche și Overbeck l-au condus la gară. El îi tot implora să-l ierte. După ce s-au închis ușile trenului, l-au văzut de pe peron cum se chinuia să deschidă geamul ca să le spună ceva. Geamul însă nu se clintea, iar ultima imagine a lui care le-a rămas în minte a fost cea a

efortului extenuant făcut pentru a le spune ceva ce nu aveau să mai audă niciodată, în timp ce trenul se urnea încet.

Pe Nietzsche l-a apucat imediat o durere de cap care a ținut 30 de ore, însoțită de accese frecvente de vomă.

Al doilea cutremur al sufletului care a zguduit din temelii ființa lui Nietzsche a venit din partea celui alt tovarăș de la „Bordeiul otrăvit”. Franz Overbeck s-a logodit. Romundt îl părăsise pentru o credință plină de superstiții, iar Overbeck îl părăsea pentru dragoste. Mai rămânea cineva pentru care el să fie pe primul loc în lume? Doar mama și sora lui; asta era un gând deprimant. Dar iubirea ar fi putut învinge singurătatea. Având în minte exemplul proaspăt al lui Overbeck, a pornit într-o mică aventură romantică.

În aprilie 1876, a aflat că o anume contesă Diodati, care locuia la Geneva, tradusese *Nașterea tragediei* în franceză. Asta o făcea demnă de a fi vânată. A luat trenul. La sosire, a descoperit că de fapt contesa era închisă într-un azil psihiatric, însă absența ei a fost compensată din plin de faptul că l-a revăzut pe Hugo von Senger, dirijorul orchestrei din Geneva și wagnerian entuziast. Senger dădea lecții de pian. Printre elevele sale se număra și o letonă diafană în vârstă de 23 de ani, extrem de admirată pentru frumusețea și delicatețea ei. Numele ei era Mathilde Trampedach.

Nietzsche a stat la Viena doar o săptămână. Prioritar în programul său era pelerinajul la Vila Diodati, unde locuise odinioară Byron. Mathilde făcea parte din grupul de pelerini. În timpul călătoriei cu trăsura pe malul lacului, Nietzsche s-a lansat în expunerea temei byroniene a eliberării de sub opresiune. Mathilde l-a întrerupt pe neașteptate, spunând că i se pare ciudat că bărbații își irosesc atâta timp și energie cu ridicarea unor constrângeri pur exterioare, când ceea ce îi limitează cu adevărat sunt constrângerile interioare.

A fost un argument care l-a înflăcărat pe Nietzsche. Când s-au întors la Geneva, s-a așezat la pian pentru a o desfăta cu una dintre improvizațiile lui tumultuoase și dramatice. Odată încheiat recitalul, s-a înclinat spre mâna ei, pe care a sărutat-o, și a privit-o pătrunzător în ochi. Apoi a urcat la etaj pentru a-i scrie o cerere în căsătorie.

„Adună-ți tot curajul din suflet”, a început el, „ca să nu-ți fie teamă de întrebarea ce vreau să ți-o pun. Vrei să-mi fi soție? Te iubesc și simt că deja ești a mea. Nici un cuvânt [nimănui] despre pripeala sentimentelor mele! Cel puțin sunt inocente; așa că nu e nimic ce să necesite iertare. Dar aș vrea să știu dacă și tu simți la fel – că nu am fost niciodată străini în vreun fel, nici măcar o clipă! Nu crezi că în uniunea noastră fiecare dintre noi ar fi mai bun și mai liber decât dacă am fi singuri – și deci *excelsior*? Vei îndrăzni să vii cu mine ca un om care se luptă din toată inima să devină mai bun și mai liber?...”²¹.

Nu avea de unde să știe că, de fapt, Mathilde era îndrăgostită în taină de profesorul ei de pian, mult mai vârstnicul Hugo von Senger. Îl urmăsea ca un câine la Geneva, nutrind speranța de a-i deveni a treia soție, ambiție pe care în cele din urmă și-a realizat-o.

Ultimul discipol și primul discipol

Erau prieteni, dar au încetat de a fi și și-au rupt în același timp și din ambele părți prietenia, unul fiindcă se credea mult prea nerecunoscut, celălalt fiindcă se credea mult prea recunoscut – și amândoi s-au înșelat în această privință! – căci fiecare dintre ei nu se cunoștea îndeajuns pe sine însuși.

Aurora, cartea a patra, secțiunea 287¹*

Misiunea urgentă a anilor 1875-1876 era terminarea următoarei *Considerații inactuale*. Editorul lui dorea să păstreze ritmul alert de publicare a unei cărți la nouă luni. A avut o tentativă de a scrie despre filologie, însă *Noi, filologii* nu înainta. Ce altceva mai avea de spus despre abordarea istorică reduktionistă și despre consecința ei, insensibilitatea în fața adevăratelor surse ale inspirației artistice? S-a întors la subiectul Artei.

Avea să scrie o nouă *Considerație inactuală* pe o temă care acum îl interesa foarte mult: geniul individual și efectul pe care acesta îl poate avea asupra culturii unei epoci. Mulțumită îndelungatei și strânsei relații cu Wagner, nimeni nu putea fi mai calificat să pună geniul la microscop. Cea de-a patra *Considerație inactuală* urma să se intituleze „Richard Wagner la Bayreuth” și să aibă o dublă calitate: aceea de nouă *Considerație* publicată în serie și cea de *Festschrift* cu rol de sunet de goarnă care marchează deschiderea ediției inaugurale a Festivalului de la Bayreuth.

„Richard Wagner la Bayreuth” are doar vreo 50 de pagini, însă i-a luat o bună parte din an ca să termine textul. Scrierea

șchiopăta, și nu din obișnuitul motiv, acela că-i venea întotdeauna greu să-și aștearnă ideile pe hârtie, ci pentru că tensiunea dintre minte și inimă îl purta într-o lungă călătorie a înțelegerii. Procesul scrierii unei apologii a geniului compozitorului l-a făcut pe Nietzsche să priceapă necesitatea de a se elibera de Wagner. Periculoasa influență a iubitului compozitor nu putea fi supraestimată: însăși devenirea lui Nietzsche îi cerea să se elibereze de Wagner, iar acest lucru îi crea un foarte puternic conflict emoțional.

Nietzsche lăudase de multe ori puterea sublimă pe care o exercita muzica lui Wagner asupra simțurilor lui, dar acum înțelegea că aceasta îl lipsea de liberul-arbitru. Conștientizarea acestui fapt îi stârnea tot mai multe resentimente față de seducția învăluitoare, metafizic-delirantă ce odinioară îi păruse deplina mântuire a vieții. Acum îl vedea pe Wagner ca pe un teribil pericol, iar devotamentul lui pentru el ca pe o fugă nihilistă din fața lumii. Îl critica pe Wagner pentru că ar fi fost un histrion romantic, un tiran ipocrit, un manipulator senzual. Muzica lui Wagner îi zdruncinase nervii și îi distrusese sănătatea; Wagner cu siguranță nu era un compozitor, ci o boală...

Nu era posibil să aștearnă aceste gânduri într-o operă publicabilă: asemenea gânduri i-ar fi invalidat complet singura carte publicată, *Nașterea tragediei*. Așa că, în timp ce scria despre geniul lui Wagner, *Considerația* s-a metamorfozat, după cum avea să recunoască mai târziu, într-o analiză a propriului geniu și o meditație asupra felului în care avea să-l pună la lucru în viitor.

Precedenta *Considerație* despre Schopenhauer identificase geniul de tip Rousseau, a cărui natură este primordială, asemenea șarpelui Typhon aflat sub vulcanul Etna¹. Wagner era o asemenea forță a naturii, și așa visa și Nietzsche să devină: un rebel insațiabil, indiferent la propria siguranță și la cea a lumii, un inovator cultural ale cărui gânduri aveau să creeze mărețe cutremure de idei. Era exaltant gândul că asemenea revoluții vizionare ale unor genii precum Wagner (și el), deși provocau distrugeri inevitabile, erau esențiale pentru salvarea umanității de la stagnare și mediocritate.

Eseul reia teme sondate pentru prima oară în *Nașterea tragediei*. În numele lui Wagner, își reia meditația asupra dispariției venerației pentru Dionysos prin impunerea implacabilelor teorii raționaliste ale legii, statului și culturii, până în contemporaneitate, când *Bildungsphilister*, filistinii învățați, domnesc cu îngâmfarea lor plină de certitudini, astfel încât tot spiritul cultural rămas activ este folosit pentru a susține pereții comuni ai mărețelor edificii ale economiei și puterii – substanțial susținute de forța ziarelor, pe care Nietzsche le descrie din nou ca pe niște contraforți găunoși ai vanității cititorului, căruia îi subminează în același timp sufletul. Adevărata cultură, precum cea a lui Wagner (și implicit a lui Nietzsche), poartă cu ea un curent subteran ce purifică, îmbogățește și înnobilează spiritul, întărindu-l totodată în rolul său iconoclast. Eseul se încheie cu pasaje îngrozitor de prolixie în care îl laudă exagerat pe Wagner: privirea lui aruncă „raze de soare care «sug apa», adună negurile, îngrămădesc cețurile furtunii... A surprins natura cu privirea aceea... a văzut-o goală: iată, ea vrea să se refugieze acum, rușinoasă, în contradicțiile ei”² și tot așa. Dar Nietzsche nu se poate abține să scape și câteva șopârle viclene. Comparând uimitoarea încredere în sine a lui Wagner cu cea a lui Goethe, spune că „este o natură și «mai prezumțioasă» decât Goethe, care spunea despre el însuși: «Întotdeauna credeam că am deja totul; ar fi putut să-mi pună o coroană pe cap și m-aș fi gândit că acesta e un lucru de la sine înțeles»”³. *Considerația* se încheie fără echivoc, cu declarația că Wagner nu este, de fapt, „profetul unui viitor, așa cum ar vrea poate să ne pară, ci tâlcuitorul și transfiguratorul unui trecut”⁴.

Nietzsche își rezerva sieși rolul de profet al viitorului.

„Richard Wagner la Bayreuth” nu a fost niciodată un text reușit. Dând pe dinafară de ranchiună filială și ipocrizie, se întoarce la stilul rigid pe care îl avea înainte, utilizând multă analiză serioasă și nici un pic din căldura și spiritul *Considerației* anterioare, cea despre Schopenhauer. Cât timp l-a scris, a trecut prin chinurile paricidului: capul, stomacul și ochii nu i-au dat pace nici o clipă. Zi de zi, timp de mai multe ore, se simțea de parcă avea rău de mare. În medie, la fiecare două săptămâni petrecea 36 de ore în pat, în întuneric deplin,

trecând adesea printr-o asemenea agonie, încât nici nu putea gândi. Își pierduse cei doi prieteni care până atunci scriseseră cu devotament după dictare: von Gersdorff plecase la moșia sa, iar Romundt la seminarul teologic, dar soluția la această problemă a apărut în aprilie, în persoana plină de energie a unui tânăr compozitor saxon cu părul neîngrijit, în vârstă de 22 de ani, pe nume Johann Heinrich Köselitz. Era înzestrat cu cel mai limpede și mai caligrafic scris de mână.

Pe când studia contrapunctul și compoziția la Leipzig, Köselitz citise *Nașterea tragediei*. Îi făcuse, pe el și pe colegul său, Paul Heinrich Widemann, să „amețească de încântare”. Erau destul de modești încât să mărturisească faptul că nu înțeleseseră cartea pe de-a-ntregul, însă erau convinși că găsiseră o minte care vorbea cu o forță interpretativă cum nu mai întâlniseră până atunci. „Când Nietzsche a făcut ca forțele apolinice și dionisiace să fie distruse de raționalismul utilitarist (exprimat de Socrate), am început să înțelegem de ce înflorirea și proliferarea unei arte mărețe sunt imposibile sub dominația culturii noastre, a cunoașterii și a rațiunii... *Nașterea tragediei* este un protest puternic al artistului și al eroului împotriva consecințelor culturii noastre alexandrine, ce slăbesc voința și distrug instinctele.”⁵

„Schopenhauer ca educator” le sporise entuziasmul. „Pentru că, în timp ce contemporanii noștri înțelegeau prin «cultură» aproximativ idealul lui Bentham de maximizare a confortului general (idealul lui Strauss și al tuturor socialiștilor de la More încoace), Nietzsche a apărut pe neașteptate din mijlocul lor ca un legiuitor din ceruri, predicând că scopul, ținta supremă a culturii este producerea geniului.”⁶

Köselitz a început să-l numească pe Nietzsche „marele reevaluator”. A plecat impetuos la Basel, hotărât să-l întâlnească și să învețe de la el.

Fără să știe cum arăta Nietzsche, a vizitat librăriile unde se vindeau cărți poștale cu peisaje frumoase din zonă și cu personalitățile ei. Spre uimirea lui, în vitrina dedicată profesorilor de la universitate nu era nici o fotografie a eroului său. Întrebările sale au fost întâmpinate cu reacții de genul: „Profesorul Nietzsche? Avem pe cineva aici cu numele ăsta?”,

reacție care probabil nu era cauzată întru totul de reputația proastă a lui Nietzsche la universitate, ci și de faptul că lui nu îi plăcea ceea ce numea a fi „executat fotografic de Ciclopul cu un singur ochi... Încerc, de fiecare dată, să evit dezastrul, însă inevitabilul se produce mereu – și iată-mă eternizat ca un pirat, un mare tenor sau un boier...”⁷.

Köselitz era wagnerian până-n măduva oaselor, așa că, atunci când s-au întâlnit în cele din urmă, Nietzsche i-a împrumutat *Considerația* despre Wagner, încă neterminată. Entuziasmul tumultuos, tipic lui Köselitz, l-a convins pe Nietzsche că eseul trebuie terminat și că el este omul potrivit să-l ajute. De la finalul lui aprilie și până la sfârșitul lui iunie, acesta a scris după dictare ultimele trei capitole, ba chiar a și trecut pe curat toate cele 98 de pagini, cu scrisul lui frumos. Când șpalturile s-au întors de la editor, harnicul Köselitz le-a făcut corectura. În cele din urmă, două volume magnific legate erau gata pentru a le fi trimise lui Wagner și Cosimei spre sfârșitul lui iulie, adică în perioada ultimelor repetiții înaintea deschiderii oficiale a festivalului, pe 13 august.

În toiul pregătirilor de ultim moment, Wagner nu ar fi putut avea timpul necesar pentru a citi cartea, însă era un cadou minunat sosit într-un moment foarte agitat. A răspuns rapid și plin de entuziasm printr-o telegramă: „Prietene! Cartea ta e magnifică! Dar cum ai descoperit atât de multe despre mine? Acum vino iute și obișnuiește-te cu impactul *Inelului* în timpul repetițiilor”⁸. Wagner i-a trimis cel de-al doilea exemplar regelui Ludovic, care s-a declarat la fel de încântat de textul lui Nietzsche.

Până să apuce Nietzsche să răspundă chemărilor imperioase ale lui Wagner la Bayreuth, a primit o scrisoare de la Erwin Rohde, prin care acesta îl anunța că se logodește. Prietenia se clatină sub privirea unei mirese, iar acum trei dintre cei mai vechi prieteni ai lui se îndreptaseră spre căsătorie.

Nietzsche nu a exprimat deschis ce simțea. I-a trimis lui Rohde o scrisoare călduroasă de felicitare, care includea speculația că, în comparație cu prietenii lui, probabil că el era cel care greșea, însă căsnicia trebuie să presupună compromisuri și o acomodare inacceptabilă cu mediocritatea

umană, pe care el nu se simțea pregătit să le facă. În noaptea de după primirea scrisorii lui Rohde, a compus un poem sentimental cu titlul „Pribeagul”⁹, în care se descrie străbătând noaptea un peisaj de munte și auzind cântecul dulce al unei păsări. Asemenea păsării din pădure din *Siegfriedul* lui Wagner, aceasta poate să vorbească. Când o întreabă, ea îi spune că nu pentru el cântă, ci pentru perechea sa.

Pe 22 iulie a pornit în extenuanta călătorie spre Bayreuth, unde a ajuns două zile mai târziu. S-a prezentat la Wahnfried în ziua următoare. Cosima abia dacă a menționat sosirea lui în jurnal. Haosul frenetic al ultimelor repetiții este întotdeauna o perioadă stresantă în orice teatru, dar aici era mai mult decât atât, dat fiind că finanțatorii luaseră hotărârea îngrozitoare de a vinde bilete la repetiții. Ca într-un striptease prelungit și lipsit de judecată, toate defectele și ridurile erau expuse privirii publicului. Dar fiecă zi ce trecea costa în jur de două mii de mărci, iar aceasta era o metodă de a recupera ceva din cheltuieli.

„Multă iritare”, notează Cosima. Wagner a avut o ceartă teribilă pe scenă cu coregraful și cu costumierul. Unii interpreți au plecat și trebuiau angajați alții. Herr Unger, care îl interpreta pe Siegfried, tânărul erou al *Inelului*, era răgușit – sau era doar un pretext? O walkirie importantă dădea dovadă de „excesivă lipsă de grație”. Hagen, personajul negativ, își uitase replicile. Singurul atelier care ar fi putut să-l facă pe dragon să scuie flăcări, să-și miște coada și să-și dea ochii peste cap se afla în Anglia. Dragonul a fost expedit în trei bucăți, urmând să fie montat la sosire, însă la Bayreuth au ajuns doar două dintre ele. Gâtul fusese trimis la Beirut, capitala Libanului. Dispozitivul de făcut fum nu era bun. Cădeau bucăți de decor, arătându-i vederii pe muncitorii mătăhăloși în cămașă care leneveau așteptând să facă schimbările de decor. Interpreții își doreau chemări la rampă. Wagner nu le permitea: ar fi rupt vraja care-i ținea pe spectatori subjugati. Făcând un gest interesat, însă democratic, Wagner a permis accesul pompierilor la o repetiție, fără bilete, determinându-l pe un membru al comitetului de conducere să demisioneze. Repetiția generală a fost un chin. Wagner angajase un pictor de subiecte istorice pentru a

proiecta decorurile. Acesta le realizase cu atâta acuratețe istorică și atâta meticulozitate, încât aveau efectul unor încălțări cu talpă din plumb, ancorând ferm povestea în dimensiunea unei reprezentări pedante, fără a lăsa loc imaginației nici măcar să se urnească, darămite să zboare. Cosima detesta costumele: „Aduc în întregime cu cele ale șefilor de trib ai pieilor-roșii și încă poartă, împreună cu absurditatea lor etnografică, marca lipsei de gust provinciale – sunt pur și simplu oripilată de ele”¹⁰. Atât de oripilată, încât Wagner și-a pus cornul lui Siegfried pe cap și l-a atacat pe deloc apreciatul costumier, mugind ca un taur.

Necazurile Cosimei s-au înmulțit odată cu sosirea lui Judith Gautier, care atrăgea toate privirile când străbătea străzile din Bayreuth îmbrăcată după ultima modă pariziană: în costum de marinar. Iubirea lui Wagner pentru Judith, aprinsă la Tribschen, era încă înflăcărată. Și-o ascundea foarte prost de Cosima. Dacă Judith i-a acordat favorul final ori nu rămâne de discutat, însă asta nu prea mai conta. Ea se instalase într-o casă pe care Wagner o vizita mult prea des, legătura lor era vizibil erotică, iar bârfele nu mai conteneau. Toată lumea spunea că e amanta lui. Era o umilință oribilă pentru rătușca cea urâtă, fiica lui Liszt. Ea trecuse prin foc pentru Wagner, iar acum alta era muza, inspirația și dragostea lui. Fără acestea, Cosima se simțea ștearsă. Scrie că se simțea „nonexistentă” și „moartă”. Cât a durat festivalul, ea stat însă dreaptă, cu statura ei impunătoare, și-a înălțat profilul arogant, cu nasul mare, și-a aranjat părul într-o coadă medievală împletită, potrivită pentru o regină a Nibelungilor, s-a înveșmântat în mătase albă, vaporosă, ca o mireasă, și, în rolul de regină a Bayreuthului, a fost gazda perfectă.

Deși festivalul vibra din cauza scandalului Gautier, aceeași înaltă societate care odinioară o umilise și disprețuise pe Cosima pentru că era amanta lui Wagner se întrecea să-i intre în grații. Bayreuth era centrul universului; Wagner era omul cu care dădea bine să fii văzut. Toată lumea bună se înghesuia la ușile Wahnfriedului, iar Cosima era cea care le păzea. Splendidă în veșmintele ei cvasimedievale, cu un evantai uriaș în mână (Bayreuth era afectat de obișnuitul val de căldură din august ce

asigură multe dintre leșinurile de la operă), Cosima rămânea impasibil de țeapănă și de maiestuoasă, primind sutele de vizitatori ce veniseră din toate colțurile lumii ca să vadă și să fie văzuți. Era o răzbunare magnifică pe înalta societate care o disprețuise odinioară, precum și pe franțuzoaică.

În ziua când a sosit, Nietzsche era unul dintre cei cinci sute de vizitatori care se perindau prin Wahnfried. Ca simplu profesor, se afla pe una din treptele cele mai de jos. Se respecta eticheta așa cum o fac doar parveniții. Cosima trebuia să se ocupe de patru monarhi, o grămadă de prinți și prințese, mari duci, mari ducese, arhiduci, arhiducese, duci, marchizi, conți, contese și ranguri mai mici. Ca să nu se simtă nimeni jignit și să nu iasă scandal, toți trebuiau primiți în ordinea corectă a rangului. Oamenii obișnuiți așteptau în anticamere, vorbind în șoaptă, ca în biserică.

Regele Ludovic și-a dorit să participe la festival incognito. Și-a programat sosirea misterioasă la miezul nopții, urmând să fie întâmpinat în taină de Wagner și ascuns într-o trăsură care să-l ducă la splendidul palat Hermitage din Bayreuth, unde regele credea că va trece „neobservat”. Sub norii mișcători care tot ascundeau luna, cei doi bărbați și-au descărcat sufletele, în timp ce trăsura șerpuia printre sculpturile fantastice, fântânile și grotele sinistre ale parcului palatului zugrăvit în argint de lumina lunii. Pentru Wagner, acesta a fost unul dintre foarte puținele momente pur spirituale din timpul întregului festival, un moment menit să compenseze tot materialismul și agitația, o reconectare la ceea ce constituia cu adevărat spiritul, inspirația și țelul muncii sale de-o viață.

Dar relațiile cu monarhii se știe că sunt fragile. Regele insistase că nu dorește ovații publice pe timpul șederii sale la Bayreuth, dar s-a înfuriat atunci când a fost ascultat. În orice caz, opera era pe primul loc în inima lui, chiar înaintea ovațiilor. A participat la repetiția generală a spectacolului *Das Rheingold*, pe 28 iulie. Chiar lipsit de ovații, urechea regelui a găsit muzica pur și simplu sublimă. La întoarcerea sa la Hermitage, a ordonat ca parcul să fie luminat cu făclii și populat cu muzicieni ascunși vederii care să interpreteze muzica lui Wagner de prin tufișuri, în timp ce fântânile

arteziene iluminate își aruncau jeturile de apă în ritmul muzicii.

După cum anticipase Nietzsche, primul festival de la Bayreuth era la ani-lumină de reînvierea de către un nou Eschil a spiritului tragic ce avea să salveze cultura Europei de stagnare și mediocritate. Conceput inițial să fie mult mai mult decât un eveniment propriu-zis – o metaforă a culturii germane, o imagine a viitorului și un model pentru modernitate –, se transformase, după cum conchidea în *Considerația* lui, în ceva mult inferior: o continuare lașă a vechii ordini, un compromis și o delectare pentru *Bildungsphilister*.

Nietzsche nota cu amărăciune că „toată pleava de pierdevară ai Europei” trata Festivalul de la Bayreuth ca pe încă o ocazie bună de adăugat în hoinăreala lor fără ținută din cadrul circuitului anual al calendarului monden. Era scârbit și de prezența numeroșilor antisemiți ce-și găseau satisfacția în schița rudimentară a luptei dintre rase din *Inel*, întruchipată de încheștarea dintre piticii negri, diformi ai lumii de dincolo și progenitura blondă a lui Wotan. Victoria finală a lui Siegfried îi încânta, așa cum avea să-l încante și pe Hitler la prima lui vizită, în 1923, după care a început să scrie *Mein Kampf*.

Dom Pedro al II-lea, împăratul Braziliei, a sosit la Wahnfried în seara ce a urmat repetiției generale. Prezența sa imperială a alungat în mare măsură mohoreala cauzată de defectele punerii în scenă și de costumele dezamăgitoare. Suveranul din Württemberg era poziționat foarte jos în ierarhia monarhilor; în ciuda acestui fapt, și prezența lui a fost o sursă de satisfacție. Însuși împăratul Germaniei, kaizerul Wilhelm, a binevoit să vină la primele două opere, bătând din palme în timp ce striga printre dinții rânjiți către sfetnicii săi: „Teribil! Teribil!”. Din păcate însă, și-a dat seama că nu mai putea asista la ultimele două opere ale ciclului.

Deși Wagner îi spusese lui Nietzsche că urma să aibă camera lui la Wahnfried, așa cum avea la Tribschen, nici nu s-a pus problema ca el să stea acolo. Așa că s-a cazat în camerele cele mai ieftine pe care le putuse găsi, chiar în centrul orașului. Tavanul era scund și te coceai înăuntru.

Bayreuth era pe atunci un orășel de douăzeci și ceva de mii de locuitori. Opera lui Wagner a avut un public de 1.925 de persoane. Urmau să fie trei reprezentații ale celor patru opere ce compuneau *Inelul*. Asta însemna, cumulat, o asistență de 5.775 de zei norocoși aflați în posesia biletelor pentru Walhalla, ce-și aduceau cu ei familiile, însumând mii de neveste, copii și slujitori. Apoi mai erau și meseriașii: actorii, interpreții, instrumentiștii, tehnicienii de scenă, dulgherii, cusătoresele, spălătoresele, negustorii și servitorii de toate soiurile. Nici un eveniment public nu e complet fără oportunistul ce vine neinvitat. Prostituate, aventurieri mustăcioși cu tricorn, hoți de buzunare, golani de stradă, salahori cu ziua și un număr mare de țărani care se adunaseră de pe la fermele și ogoarele din apropiere ca să vadă spectacolul. Cu toții se înghesuiau pe pavajul uscat, care fierbea sub soare. Vacarmul era insuportabil. Nietzsche nu se putea refugia nici măcar în camerele sale, unde căldura și mirosurile dezgustătoare se acumulau ca într-un cuptor încins.

Pentru Ceaikovski, ca pentru mulți dintre vizitatori, preocuparea de frunte era să găsească de mâncare: „Meniurile pregătite de hanuri nu sunt suficiente pentru a-i satisface pe toți oamenii înfometaji”, nota el. „Cu chiu, cu vai, abia capeți o bucată de pâine și un pahar de bere, dar asta doar după o luptă acerbă sau prin stratageme viclene ori o rezistență de fier. Chiar și atunci când ai reușit să ocupi un colțișor de masă, trebuie să aștepți o eternitate până când e servită mult dorita mâncare. La aceste mese domnește anarhia. Toată lumea strigă și zbiară, iar ospătarii epuizați nu dau atenție cererilor îndreptățite ale unuia sau altuia. Doar printr-un noroc chior mai apuci să guști ceva... De fapt, de când a început festivalul, mâncarea este principalul interes al publicului; reprezentațiile artistice ocupă un loc secundar. Fripturile, cartofii copti, omletele – despre toate astea se discută cu mai mare interes decât despre muzica lui Wagner.”¹¹

Teatrul era prea luminat pentru ca Nietzsche să poată urmări spectacolele din sală. Așa că a primit o cămăruță întunecoasă ca un dulap aflată în apropierea scenei. Era chinuitor de cald. Sosirea lui a coincis cu repetițiile pentru cea

de-a patra și ultima operă, *Götterdämmerung*, în care are loc sfârșitul lumii. Orchestra de o sută de instrumentiști ce descrie imaginea prăbușirii apocaliptice a Walhallei și a distrugerii vechilor zei producea un volum al sunetului fără precedent probabil în istoria muzicii. „Nu mi-a plăcut deloc... și a trebuit să ies...”

Recepțiile de la Wahnfried i-au plăcut chiar și mai puțin. A participat la una dintre ele, unde a fost remarcabil de trist și de tăcut, apoi n-a mai mers la nici una.

Unul dintre laitmotivele vieții lui Nietzsche este că, mereu când era la pământ, a apărut un salvator miraculos care să-i poarte de grijă. Acum salvarea a apărut în persoana Malwidei von Meysenbug, o anarhistă bătrână și bogată, cu trei ani mai mică decât Wagner, dar făcând parte din aceeași generație revoluționară¹². Autobiografia Malwidei, *Memoriile unei idealiste*¹³, o transformaseră într-un soi de personalitate la Bayreuth.

Malwida îl admira enorm pe compozitor, iar apartamentul ei de la Roma avea în centru bustul lui de marmură. Ea era nepoata unui nobil prusac; după o respingere amoroasă din timpul unui bal, această membră a înaltei societăți se hotărâse să distrugă societatea. Asemenea lui Wagner, fusese exilată după revoltele din 1848-1849, în cazul ei pentru că trecea peste graniță scrisorile primului dintre numeroșii revoluționari de care s-a îndrăgostit. Exilul a purtat-o în nordul Londrei, unde și-a găsit loc în grupul de anarhiști ruși exilați și unde, deși ar fi preferat să-i devină soție, a devenit preceptorul celor două fiice ale văduvului Aleksandr Herzen¹⁴.

Malwida avea o reputație destul de solidă în lumea revoluționarilor, astfel încât în timpul enorm de popularei vizite făcute de Garibaldi la Londra pentru a-i radicaliza pe englezi și pentru „a forma o republică plutitoare de corăbii mereu gata să acosteze unde era nevoie să se poarte lupta pentru libertate”¹⁵, acesta a invitat-o pe Malwida să ia micul dejun la bordul navei lui, care era ancorată pe Tamisa. Când a sosit cu o barcă cu vâsle, „a fost coborât un fotoliu acoperit cu o carpetă drăguță, în care am fost ridicată. Garibaldi ne-a

întâmpinat la bord într-un costum pitoresc – o tunică scurtă, cenușie, o pălărie roșie brodată cu fir de aur care îi acoperea părul blond și cu pistoale care se șteau din centura lată. Marinarii lui, cu ochi căprui și ten măsliniu, erau adunați pe punte, îmbrăcați la fel de pitoresc”. Au fost servite stridii și „a urmat cea mai încântătoare și mai veselă conversație... Toți marinarii păreau să-l idolatrizeze și nu puteai să nu simți șarmul poetic al personalității lui...”¹⁶.

Acum o femeie scundă și grasă care părea inofensivă, de vreo 60 și ceva de ani, cu părul alb pieptănat pe spate și ascuns sub o fâșie de dantelă scumpă, Malwida nu își ostoise, în adâncul sufletului ei, setea de sânge a tinereții sale anarhiste. Încă era încântată de exemplul Comunei din Paris – ar fi sărit scânteii dacă ea și Jacob Burckhardt s-ar fi întâlnit vreodată. Nu era o umanistă, ci o mistică ce credea într-o putere nenumită ce ar fi venit dintr-o poziționare cu totul în afara lumii, o forță ce nu putea fi găsită în nici un laborator, ca să nu mai vorbim de vreo eprubetă. Ea oferea spiritului uman posibilități nelimitate ce-i făceau pe bărbați și pe femei capabili să se transforme în zei, drept care erau obligați să acționeze ca atare.

Malwida încă avea apucăturile directe și naive ale revoluționarului hotărât. Ochii ei de un albastru deschis, foarte lăudați, încă vedeau ceea ce-și dorea să vadă. Miopia ei elitistă filtra acele aspecte ale comportamentului uman ireconciliabile cu idealismul ei. Toate relațiile sale cu revoluționarii despre care a scris în memorii au rămas platonice; întotdeauna fusese mai curând o menajeră decât amanta influentă, așa cum i-ar fi plăcut. Este greu să n-o vezi ca pe o anexă adoratoare a bărbaților puternici, mai docilă decât i-ar fi plăcut să creadă: o „idioată utilă” plină de bani, în sensul leninist al sintagmei. În perioada aceea, misiunea ei asumată era de a-i încuraja pe tinerii „Pionieri ai Libertății”, iar în persoana lui Nietzsche credea că îl găsisese pe următorul.

Cei doi se întâlniseră pentru prima oară la Bayreuth, în 1872, când se pusese piatra de fundație, iar de atunci întreținuseră o corespondență plină de curtoazie. Ea își exprimase admirația față de scrierile lui, iar el o compătimise atunci când una dintre

ficele lui Herzen se măritase cu un bărbat cu care inima revoluționară a Malwidei nu putea fi de acord.

Malwida observase suferințele fizice pe care i le provocau camerele în care era cazat Nietzsche, așa că-i oferea zilnic refugiu la umbra răcoroasă a grădinii sale. Îl hrănea cu infinită compătimire și cu un regim calmant pe bază de lapte. El înota mult în apele râulețului ce străbătea grădina. Era un regim care-i prindea atât de bine, încât i-a reaprins adorația pentru muzica pe care o asculta la operă. Trebuia să admită că sufletul său nu putea să nu se supună, deși în rest vânzoleala din Bayreuth era intolerabilă.

Pe 3 sau 4 august, Nietzsche a fugit din Bayreuth fără a spune nimănui, nici măcar Malwidei. A luat trenul până la Klingenbrunn, un sătuc din codrii Bavariei. A stat acolo doar câteva zile, însă i-a prins foarte bine. S-a întors la timp pentru premieră, pe 13 august, ținându-se de planul de a se întâlni cu sora lui la Bayreuth, precum și cu dragii săi prieteni Rohde și von Gersdorff, care plătiseră sume considerabile pentru bilete și cazare.

Un elixir magic al dragostei este adesea un expedient narativ în operele lui Wagner, iar acum părea că toți cei trei prieteni băuseră pe săturate așa ceva.

Carl von Gersdorff s-a îndrăgostit „nebunește, ca un descreierat, byronian” de o tânără contesă italiană pe nume Nerina Finochietti. A cerut-o în căsătorie fără să stea pe gânduri și apoi s-a chinuit luni întregi să scape din ghearele rapace ale familiei ei.

Erwin Rohde, care se logodise de curând, flirta fără rușine, dar și fără pricepere, cu orice femeie îi ieșea în cale, spre jena considerabilă a tovarășilor săi.

Însuși Nietzsche s-a îndrăgostit fără speranță de o blondă drăguță, pe numele ei Louise Ott. Muzicalitatea o făcea să aibă ceva în comun cu iubirile lui de până atunci. Louise era o muziciană excelentă, care cânta bine la pian și avea o voce foarte dulce. Când s-au cunoscut, ea și Nietzsche au vorbit câte-n lună și-n stele, însă ea a omis să-i spună că e căsătorită. Până când a aflat, răul fusese deja făcut. Soțul Louisei, care era bancher, nu-i împărtășea pasiunea pentru Wagner, așa că fusese lăsat acasă, la Paris, iar ea participa la festival însoțită de

fiul ei, Marcel. Se pare că acest *coup de foudre* îi lovise atât pe Nietzsche, cât și pe Louise, la fel de tare și de profund.

„Totul era întunecat în jurul meu când ai plecat din Bayreuth”, i-a scris el; „era de parcă cineva ar fi eliminat lumina. La început a trebuit să mă adun, dar am reușit până la urmă, așa că poți lua scrisoarea aceasta în mâini fără pic de teamă. Trebuie să ne agățăm strâns de puritatea spiritului care ne-a adus împreună”¹⁷.

„Ce bine”, i-a răspuns ea trei zile mai târziu, „că între noi poate izvorî o prietenie adevărată, sănătoasă, așa încât să ne putem gândi unul la celălalt direct din suflet, fără ca acest lucru să ne fie interzis de conștiință... Totuși, ochii nu ți-i pot uita: privirea ta adâncă, plină de iubire, încă zăbovește asupra mea, ca atunci... Nu sufla nici o vorbă celorlalți despre scrisorile noastre – tot ce a fost va rămâne între noi –, sunt sanctuarul nostru, doar al nostru”¹⁸.

Un an mai târziu, aproape exact în aceeași zi, el i-a trimis o scrisoare în care-i spunea că-i simțise prezența cu atâta acuitate, încât aproape că-i văzuse ochii. Louise era din nou însărcinată, dar i-a răspuns aproape imediat, spunându-i că nu era deloc surprinzător, dat fiind că ea își reamintise scurtele momente petrecute împreună: „Am re trăit totul și m-am regăsit atât de îmbogățită – atât de îmbogățită – pentru că tu-mi dăruieși inima ta”¹⁹.

¹* Ed.rom.cit. vol. 4, p. 154 (n.tr.).

Spirite libere și nu chiar atât de libere

Dacă acum știința face tot mai puțină bucurie prin ea însăși, dar, prin suspectarea metafizicii, a religiei și a artei consolatoare, stârnește tot mai multă bucurie: sărăcește cel mai mare izvor de plăceri căruia omenirea îi datorează aproape întreaga ei umanitate. De aceea, o cultură superioară trebuie să-i dea omului un creier dublu; un fel de două camere cerebrale, una pentru a percepe știința, cealaltă – ne-știința: stând una lângă alta, fără a se întrepătrunde, separabile, putându-se zăvorî; este o cerință a sănătății.

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară și inferioară”, secțiunea 251¹*

Universitatea i-a acordat lui Nietzsche un an sabatic plătit începând cu toamna lui 1876. Ba chiar l-au scutit de ultimele cursuri pe care le avea la *Pädagogium*. Asta însemna libertate totală pentru el. Malwida von Meysenbug l-a invitat să petreacă iarna la Sorrento, iar el a acceptat.

Editorul îl presa să-i dea următoarea *Considerație inactuală*. I-a răspuns că totul merge conform planului. Nu era adevărat, deși în cap avea o idee care-l sâcâia să-i dea formă pe hârtie. I-a dat titlul provizoriu „Brăzdarul” (*Die Pflugschar*). Așa cum fierul ascuțit al plugului taie pământul în brazde curate, secționând rădăcinile buruienilor sufocante care ar putea omorî plantele folositoare, tot așa cartea aceasta urma să taie buruienile care-i sufocaseră gândirea originală, acestea fiind idoli săi de altădată, Wagner și Schopenhauer.

Evident că o călătorie cu trenul, foarte complicată, până la Sorrento, cu numeroasele transbordări și căratul bagajelor, era prea mult pentru el singur, așa că a aranjat să-l însoțească doi

prieteni. Unul dintre ei era un student la filologie pe nume Albert Brenner, un tuberculos în vârstă de 20 de ani, înclinat spre depresie și poezie, ai cărui părinți credeau în proprietățile curative ale iernilor petrecute în sud. Celălalt era filosoful de 26 de ani Paul Rée, pe care Malwida îl cunoscuse la Bayreuth. Prima carte a lui Rée, *Psychologische Beobachtungen (Observații psihologice)*, atrăsese ceva atenție, iar acum era pe cale să publice o a doua. El avea să fie o completare excelentă la cercul de la Sorrento, pe care Malwida îl voia a fi un salon filosofico-literar. Ea visase mereu să trăiască în mijlocul unui soi de comunități de idealști și abia aștepta iarna următoare ca pe un laborator al meditației fertile. Și Malwida visa să scrie un prim roman. În iarna aceea a scris, într-adevăr, un roman intitulat *Phädra*, o saga de familie în trei volume, plină de legături de rudenie încurcate, intenția fiind să ilumineze căutarea libertății individuale.

Pe 19 octombrie 1876, Nietzsche și Brenner au luat un tren ce avea să treacă prin tunelul ce străbate Mont Cenis, o recentă minune a ingineriei, înainte de a-i duce mai departe, la Torino.

Au descoperit că împart vagonul de clasa I cu două doamne elegante și inteligente, Claudine von Brevern și Isabella von der Pahlen. Stând de vorbă foarte mult cu Isabella în timpul călătoriei, Nietzsche a fost prins iarăși de un vârtej romantic. Au făcut schimb de adrese, după care s-au despărțit, urmând să-și petreacă noaptea, întâmplător, la același hotel. Dimineața, doamnele urmau să ia un alt tren, iar Nietzsche s-a trezit ca să-și ia rămas-bun, însă în drum spre gară l-a apucat o durere de cap atât de groaznică, încât Rée a trebuit să-l sprijine ca să ajungă înapoi la hotel.

La Pisa s-a oprit să vadă celebrul turn, iar la Genova a văzut marea pentru prima oară în viața lui. Așa încât orașul a ajuns să fie asociat în mintea lui cu Columb, Mazzini și Paganini. Era orașul exploratorilor, al fondatorilor, al inovatorilor; orașul sufletelor destul de curajoase încât să navigheze pe mări neexplorate în speranța de a descoperi lumi noi. Nietzsche a măsurat cu pasul înălțimile din jurul Genovei, imaginându-se în mintea lui Columb, care, descoperind Lumea Nouă, dublase dintr-o lovitură posibilitățile lumii.

La Genova s-au îmbarcat pe un vapor cu aburi până la Napoli. Avea să pătrundă acum pentru prima dată în lumea clasică. Dar nu a apucat să marcheze momentul solemn, trebuind să-și consume întreaga prezență de spirit și atenția ca să scape de derbedeii agresivi care se certau, se hărțuiau și se hârâiau pe bagajele lui ca niște coțofene hoațe. I s-a părut intolerabil să sosească într-o asemenea lipsă de decență în lumea pe care și-o imaginase toată viața. Malwida i-a readus buna dispoziție printr-o plimbare vespérală cu trăsura de-a lungul arcuitului golf Napoli, de la promontoriul împădurit Posillipo (Pausilipon pentru vechii greci) către craterul înalt al Vezuviului, cu insula Ischia răsărind din apele mării, întunecate ca vinul roșu.

„Nori de furtună se adunaseră maiestuos deasupra Vezuviului, iar din fulgere și din mohorâtul roșu-închis al norilor a luat ființă un curcubeu; orașul strălucea de parcă ar fi fost făcut din aur pur”, a scris Malwida. „Era așa o minunăție, încât domnii fură fermecați de-a binelea de peisaj. Niciodată nu l-am văzut pe Nietzsche atât de plin de viață. Râdea cu gura până la urechi de fericire.”¹

După două zile la Napoli, și-au continuat drumul spre Sorrento. Nimic nu-l pregătise pentru arhitectura sudului. Cu zidurile în nuanțe de ocru și mandarină năruindu-se, cu tencuiala scorjită, harababura de umbre veștejite ale clasicismului, lăsate în paragină, cerea o lepădare totală a rigidității. Era neliniștitoare în comparație cu arhitectura germană și elvețiană pe care le cunoscuse toată viața lui, cu structurile ei extrem de organizate simbolizând întruchiparea, generații de-a rândul, a corectitudinii și virtuții civice a ordinii.

Malwida închiriasse Vila Rubinacci, o vilă pătrată tencuită cu stuc aflată la mică distanță de Sorrento. Vila era înconjurată de viță-de-vie și livezi de măslini. Cei trei bărbați erau cazați la etajul întâi, în camere cu vedere înspre terasă. Malwida și servitoarea ei, Trina, stăteau la etajul al doilea, unde se afla și salonul. Acesta era destul de mare, încât spiritele libere se puteau întâlni acolo pentru a-și sincroniza vârtejurile inspirației.

În prima scrisoare trimisă acasă, pe 28 octombrie, Nietzsche a omis în mod deliberat să le spună mamei și surorii sale ceea ce găsisese profund ori semnificativ. Ba chiar scria cu atâta naivitate caricaturală, școlărească, încât până și Franziskăi și lui Elisabeth trebuie să li se fi părut iritant de lipsită de informații scrisoarea respectivă. „Iată-ne la Sorrento! Toată călătoria de la Bex a durat opt zile. La Genova am fost bolnav. De acolo călătoria pe mare a durat cam trei zile și – ca să vezi! – n-am avut rău de mare.”² Și tot așa. Dar, când scria pentru el, o făcea cu totul diferit, mărturisind că se cutremura la gândul că ar fi putut muri fără să vadă lumea mediteraneeană.

Când a vizitat Paestum, reflecta: „În cazul oricărui lucru desăvârșit, noi suntem obișnuiți nu să ne întrebăm cu privire la devenirea lui: ci să ne bucurăm de stadiul lui prezent, ca și când acesta ar fi răsărit din pământ printr-o lovitură magică de baghetă... Ne simțim încă *aproape* ca atunci (de exemplu, într-un templu grecesc precum acela de la Paestum) când, jucându-se într-o dimineață, un zeu și-ar fi construit locuința din asemenea lespezi enorme: alteori, ca și când un suflet ar fi fost încarcerat dintr-odată, prin vrajă, într-o piatră și acum ar vrea să vorbească din ea. Artistul știe că opera sa acționează din plin numai dacă trezește credința într-o improvizație, într-o spontaneitate miraculoasă a genezei sale; și astfel el vine în sprijinul acestei iluzii și introduce în artă, la începutul creației, acele elemente de neliniște entuziastă, de dezordine care se extinde orbește, de visare cu urechile ciulite, ca mijloace de amăgire, pentru a aduce sufletul privitorului sau al ascultătorului în așa stare, încât să creadă în izvorârea bruscă a lucrului perfect”³.

Spiritele libere au intrat într-un fel de rutină. Diminețile și le petreceau în deplină libertate. Nietzsche înota în fiecare zi în care-i îngăduia marea, se plimba și lucra. Se reuneau cu toții la masa de prânz. După-amiaza făceau împreună plimbări prin livezile de citrice dimprejur sau mergeau și mai departe călare pe măgăruși, iar atunci se făcea mare haz pe seama tânărului Brenner, ale cărui picioare lungi aproape atingeau pământul pe lângă cele ale animalului pe care-l călărea. Serile, luau cina

împreună. Apoi urcau în salon și purtau discuții interesante bazate pe un program comun de lecturi. Rée și Brenner le citeau pe rând cu voce tare lui Nietzsche și Malwideri, care avea, și ea, vederea slabă.

Au început prin a citi cursurile lui Burckhardt despre cultura Greciei antice, apoi au trecut la Herodot, Tucidide și *Legile* lui Platon, urmate de *Gândire și realitate* de Afrikan Spir, un filosof și metafizician ruso-ucrainean care făcuse parte din același batalion cu Tolstoi în timpul asediului Sevastopolului, în 1854-1855. Sistemul filosofic al lui Spir se bazează pe necesitatea certitudinii absolute. Ceea ce contează nu este adevărul, ci certitudinea. Unica propoziție necondiționat adevărată este legea identității: $A = A$. Nimic din domeniul devenirii (*Geschehen*) nu este identic cu sine. Trebuie să postulăm o realitate fundamentală, deși nu putem spune nimic despre ea cu excepția faptului că, fiind identică cu sine, trebuie să excludă pluralitatea și schimbarea. Spir susținea că acest lucru oferea demonstrația logică a ceea ce Platon și Parmenide doar intuiseră. E straniu că Spir a exercitat o influență atât de puternică asupra lui Nietzsche în această perioadă, dat fiind că Spir era deist și, asemenea lui Schopenhauer, metafizician, în timp ce pentru Nietzsche, cealaltă zonă de interes puternic o constituiau moraliștii francezi raționaliști: Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues, La Bruyère, Stendhal și Voltaire.

Rée spunea despre sine că ar fi un moralist evoluționist și e aproape sigur că el îi introdusese pe raționaliștii francezi în programul de lecturi. Voltaire ar fi fost o blasfemie în perioada schopenhaueriană a lui Nietzsche, dar schimbarea pe care au suferit-o ideile sale în acea iarnă a fost atât de spectaculoasă, încât, atunci când a terminat de scris noua carte, i-a dedicat-o lui Voltaire. Numea, în glumă, noul său sistem de gândire „Réalism”.

Paul Rée era cu cinci ani mai tânăr decât Nietzsche. Era fiul unui bogat om de afaceri evreu; nu avea nevoie să-și câștige existența și a devenit un fel de student etern, înscriindu-se la mai multe universități, unde studia de-a valma dreptul, psihologia și fiziologia. Cu un an în urmă își susținuse doctoratul în filosofie. Era la fel de mic de statură ca Wagner sau Nietzsche. Era aproape frumos, cu un păr castaniu, ondulat

și o timiditate plină de blândețe care explică de ce femei puternice precum Elisabeth Nietzsche și Lou Salomé aveau să se folosească de el așa cum voiau. Rée suferea de o problemă de sănătate minoră, cronică și inexplicabilă, dar mai mult suferea de o lipsă de hotărâre și de încredere în propriile forțe.

Ca și Nietzsche, Rée participase la Războiul Franco-Prusac și fusese rănit, dar nu vedea acest lucru ca pe o stavilă în fața plăcerii pe care i-o oferea cultura franceză. Mentalitatea lui cosmopolită rezona cu ambiția lui Nietzsche de a fi mai curând un bun european decât un bun cetățean al Reichului. Prietenia cu Rée a durat aproape șase ani, între octombrie 1876 și 1882, timp în care cei doi au produs opere literare influențându-se reciproc atât stilistic, cât și ideatic. Amândoi i-au folosit pe vechii greci ca pe un punct de plecare în meditația asupra problemelor filosofice ale vremii lor, în timp ce făceau eforturi să se împace cu reorganizarea postdarwiniană a cunoașterii umane.

Rée și-a dezvoltat principiile de bază ale gândirii în teza de doctorat din 1875:

1. Acțiunile umane nu depind de liberul-arbitru.
2. Conștiința nu are origine transcendentă.
3. Mijloacele imorale sunt de multe ori lăudabile de dragul unui scop moral.
4. Nu există progres în faptele oamenilor.
5. Imperativul categoric kantian nu e potrivit pentru o doctrină practică a moralei⁴.

Intenția declarată a lui Rée era să trateze conceptele și afectele morale așa cum un geolog tratează formarea scoarței Pământului, adoptând doctrina darwiniană a selecției naturale ca pe un cadru teoretic general și înlocuind speculația metafizică cu naturalismul științific.

Fără credința în liberul-arbitru nu putea exista credință în responsabilitatea morală. Însăși ideea de vină sau de păcat era greșită, pentru că presupunea că omul ar fi putut acționa diferit.

În concluzie, viziunea detașată, chiar cinică a lui Rée repudia orice intenție și orice posibilitate de a edifica, a instrui, a justifica, a înnobila sau a transcende. Și așa, fiind lipsită de o dimensiune metafizică, era mai pesimistă chiar decât cea a lui

Schopenhauer, însă doctrina naturalistă a lui Rée a fost cea care l-a îndepărtat pe Nietzsche de romantismul metafizic al lui Schopenhauer și Wagner și l-a orientat spre un punct de vedere pozitivist, științific. Această nouă direcție a fost influențată masiv de Rée, care căuta să explice sentimentele de natură morală reconstruindu-le evoluția istorică sau preistorică, în cadrul a ceea ce numea „etica sa evoluționistă”.

Explicația pe care o dădea Rée simțului moral era următoarea: așa cum copiii își dezvoltă ideile cu ajutorul experiențelor zilnice, al exemplului dat de părinți și prin deprinderea unor obiceiuri, tot astfel rasa umană și-a dezvoltat, de-a lungul timpului, o natură morală care e transmisă mai departe din generație în generație. Concepția lui Rée cu privire la dobândirea moralității urma etica evoluționistă a lui Darwin, expusă în *Descendența omului și selecția sexuală*. Este posibil ca Nietzsche să fi cunoscut lucrarea respectivă doar la mâna a doua, prin intermediul unora ca Rée⁵. Capacitatea lui Nietzsche de a citi în limba engleză era în mod sigur îndoielnică. Știm însă că luase cunoștință în mod direct de articolul lui Darwin „Schiză biografică a unui bebeluș”⁶. Este un articol scurt, concentrat asupra manifestărilor timpurii ale simțului moral. Darwin descrie întâlnirea cu fiul său William, în vârstă de 2 ani, care venea dinspre sufragerie. Lui William îi strălucea privirea „într-un mod straniu, nenatural și afectat”. Copilul furase niște zahăr. Darwin a tras concluzia că disconfortul simțit de copil provenea din dorința lui frustrată de a-i mulțumi pe părinți, chiar în timp ce își conștientiza capacitatea nou-dobândită de a corela evenimente din trecut cu altele din viitor. Cauza nu era frica de pedeapsă, căci copilul „nu fusese niciodată pedepsit, sub nici o formă”. Pentru Rée, articolul conținea cel de-al doilea principiu al tezei sale de doctorat: că nu există o origine transcendențială a conștiinței. Nietzsche avea să scrie o carte întreagă despre asta, explorând ceea ce el numea genealogia moralei.

Rée avea mereu în buzunar un exemplar din *Maximele* lui La Rochefoucauld. El însuși se pricepea de minune să născocască aforisme, precum „Învățătura ne modifică comportamentul, nu

caracterul” și „Religia se naște din teama în fața naturii, moralitatea din teama în fața ființelor umane”⁷.

Teza de doctorat a lui Rée conținea următoarea afirmație curajoasă și surprinzătoare: „Există sincope în acest eseu, dar sincopele sunt mai bune decât substitutele” – și existau destule sincope în aforismele pe care le prefera pentru a-și transmite ideile. Aforismul era o tehnică ciudat de neștiințifică pentru cineva care afirma că este un moralist evoluționist, pentru că în mod cert o proprietate a dovezii științifice este că străbate transparent distanța de la A la B, în timp ce aforismul, după cum a observat Nietzsche, este marea rampă de lansare pentru coniectură: „Un aforism matrițat și turnat cum se cuvine, odată citit, nu este încă «descifrat»; dimpotrivă, abia de acum trebuie să înceapă *interpretarea* lui, pentru care e nevoie de o artă a interpretării”⁸.

Nietzsche a fost inspirat și influențat să folosească stilul elegant, de aforism franțuzesc al lui Rée. Concizia i se părea foarte atrăgătoare, dat fiind că perioadele în care era capabil să citească și să scrie deveneau din ce în ce mai scurte. „Nevralgia asta lucrează atât de cuprinzător, atât de științific, încât literalmente mă provoacă să aflu câtă durere pot îndura, și fiecare dintre aceste investigații durează treizeci de ore.”⁹ Nu putea găsi întotdeauna un asistent care să scrie după dictare, iar un aforism bine gândit îl punea imediat pe hârtie.

Primele pe care le notează în carnetul său au profunzimea unor răvașe din prăjitura chinezească: „Maternitatea este prezentă în orice fel de dragoste: nu și paternitatea”; „Pentru a vedea ceva pe de-a-ntregul, trebuie să ai doi ochi, unul al iubirii și unul al urii”¹⁰. Pe măsură ce se perfecționa, a început să fie frustrat de limba germană. Comparată cu limba franceză, germana era un leviatan greoi. Construcțiile ei împovărătoare erau total nepotrivite pentru concizie. Oricine încearcă să scrie aforistic în germană se lovește repede de problema că nu poate tăia frazele cu atâta precizie și inteligență ca în franceză sau engleză. Verbele auxiliare detașate se prăvălesc unul după altul ca într-o avalanșă, distrugând concizia și tocind ascuțimea spiritului. Oricum, a găsit mare plăcere în a persevera, iar

cartea la care lucra, *Omenesc, prea omenesc*, avea să constea, în cele din urmă, din aproape 1.400 de aforisme sau fragmente aforistice.

Familia Wagner își petrecea iarna tot la Sorrento, la Hotel Vittoria, aproape de Vila Rubinacci. Singurul contact între Nietzsche și Wagner după Festivalul de la Bayreuth avusese loc în septembrie, când Maestrul îi scrisese din senin lui Nietzsche, cerându-i să cumpere niște lenjerie intimă albastră din mătase și să i-o trimită prin poștă. Când a primit scrisoarea, Nietzsche era atât de bolnav, încât n-a fost în stare să-i scrie un răspuns, însă s-a ocupat ca lenjerie să fie cumpărată și trimisă și a dictat o scrisoare lungă și plină de afecțiune care s-o însoțească. Scrisoarea exprima încântarea lui sinceră că poate să-i fie de folos: micul comision îi readusese în minte amintiri dragi din vremurile fericite de la Tribschen¹¹.

Imediat ce grupul Malwidei a sosit la Sorrento, i-au vizitat pe Wagneri la Hotelul Vittoria, din apropiere. L-au găsit pe Wagner cufundat în cea mai sumbră melancolie. Eforturile susținute depuse pentru festival fuseseră epuizante. Dar mai rele, cu mult mai rele fuseseră imperfecțiunile festivalului. Era într-o stare de furie continuă. Totul fusese cârpăcit. *Trebuia* să corecteze imperfecțiunile artistice ale ediției din anul următor. Dar mai putea fi vorba despre o ediție următoare, când cea inaugurală îl lăsase cu datorii de 140.000 de mărci? Îi scrisese regelui Ludovic, propunându-i un plan ingenios de a trece datoria asupra Reichului, însă regele a reacționat așa cum făcea de obicei pentru a evita o situație dificilă – pur și simplu nu i-a răspuns la scrisori.

Cele două grupuri s-au aflat în același timp la Sorrento timp de două săptămâni. Aflăm, în principal de la Malwida, despre cum bătea vântul prin livezile de măslini, despre expedițiile zilnice prin împrejurimi, pentru a admira peisajul, despre petreceri vesperale luminate de stele căzătoare și despre plescăitul valurilor fosforescente care se izbeau de țărm, dar nu aflăm nimic în legătură cu conversațiile dintre Nietzsche și Wagner. Jurnalul Cosimei îl menționează în trecere pe Nietzsche din prima zi, ca fiind epuizat și îngrijorat de problemele de sănătate¹². Nu vorbește prea politicos despre

Rée, a cărui „fire rece și meticuloasă nu ne atrage; la o privire mai atentă, ajungem la concluzia că o fi israelit”¹³. Mai departe nu-l mai menționează pe Nietzsche, dar explicația ar putea fi că era prea bolnav ca să mai fie de față. Octombrie a fost o lună destul de proastă pentru el. În urma „unei crize destul de demoralizante”, a plecat la Napoli pentru a-l consulta pe Otto von Schrön, profesor oftalmolog, care i-a prescris să se însoare dacă vrea să-i fie mult mai bine. Acesta era foarte probabil un eufemism pentru relațiile sexuale, iar Rée lasă de înțeles că Nietzsche i-ar fi urmat sfatul și ar fi apelat la niște prostituate în Napoli sau când s-a întors la Sorrento. Malwida a luat sfatul profesorului în forma sa inocentă și s-a aruncat bucuroasă într-o sarabandă a pețitului. Ea și Nietzsche au pus la cale un plan pe care acesta îl schițează într-o scrisoare către Elisabeth.

„Planul, despre care Frl. von Meysenbug spune că trebuie urmat cu strictețe și la execuția căruia trebuie să ajuți, este acesta: ne convingem că, pe termen lung, existența mea la Universitatea din Basel nu poate continua și că a o continua ar însemna, în cel mai bun caz, să-mi abandonez toate proiectele importante și să-mi sacrific complet sănătatea.” Calea de scăpare era să se însoare cu o femeie bogată. „Bună, *dar* bogată, după cum a spus Frl. von M., acest *dar* făcându-ne să izbucnim în hohote de râs... Cu această soție, voi trăi apoi în următorii ani la Roma, loc care este potrivit din motive ce țin în egală măsură de sănătate, de societate și de studii. Planul ar trebui îndeplinit vara aceasta, în Elveția, astfel încât să mă întorc în toamnă la Basel ca bărbat însurat. Diverse *persoane* sunt invitate în Elveția, printre ele... Elise von Bülow din Berlin, Elsbeth Brandes din Hanovra. Din punctul de vedere al calităților intelectuale, încă o găsesc pe Nat[alie] Herzen cea mai potrivită. Ți-a reușit foarte bine idealizarea femeiuștii Köckert din Geneva! Toate laudele și onorurile ție! Dar e îndoielnic; cât despre bani?...”¹⁴

A descris cea mai importantă calitate a unei soții (după bani) ca fiind capacitatea de a purta o conversație inteligentă până la bătrânețe. La acest nivel, i-a dat notă maximă lui Natalie Herzen, candida ideală. Fiica ruso-evreică a văduvului

Aleksandr Herzen, Natalie fusese crescută și educată de Malwida, care le privea, pe ea și pe surorile ei, ca pe niște fiice adoptive. Deși Natalie era suficient de inteligentă, nu era bogată, așa că nu era nevoie ca Nietzsche să ticluiască o cale de scăpare. E greu să ni-l imaginăm gândindu-se la însurătoare altfel decât panicat. Când a primit o scrisoare din partea celei cu care flirtase în tren, Isabella von der Pahlen, care își exprima speranța că se vor revedea la Roma, a intervenit pe neașteptate boala, pentru a doua oară când era vorba de Isabella, iar el a considerat că este prea bolnav pentru a-i putea răspunde direct la scrisoare, deși nu era prea bolnav pentru a-și instrui editorul să-i trimită cea mai recentă *Considerație inactuală*, dimpreună cu complimentele autorului.

Se pare că Nietzsche era deosebit de impresionabil în trenuri. În timpul următoarei călătorii pe care a făcut-o a fost vrăjit de o tânără balerină de la opera din Milano: „O! Ar fi trebuit să-mi auzi italiana! De-aș fi fost un pașă, aș fi luat-o la Pfafers cu mine, unde, atunci când activitățile intelectuale ar fi fost imposibile, ar fi putut dansa pentru mine. Încă mai sunt supărat pe mine uneori pentru că nu am rămas câteva zile la Milano de dragul ei”¹⁵. Însă curând recunoștea: „Căsătoria, deși într-adevăr foarte dezirabilă, este lucrul cel mai *improbabil* – știu asta foarte *limpede*”¹⁶.

Familia Wagner a plecat din Sorrento pe 7 noiembrie, însă, înainte de asta, de Ziua morților, pe 2 noiembrie, cele două grupuri au făcut o plimbare înainte de a-și petrece seara împreună. În biografia fratelui ei, Elisabeth Nietzsche (care nu a fost niciodată la Sorrento) spune lumii că în acea zi Nietzsche și Wagner au avut o ceartă din cauza căreia nu aveau să se mai vadă niciodată. Cosima nu dezvăluie acest lucru. În fond, ea a fost acolo, iar însemnarea din jurnalul ei în acea zi este scurtă și calmă. Dar acest exemplu al exercitării de către Elisabeth a talentului ei de a scorni trebuie inclus în acest moment al povestirii, pentru că biografia ei este un punct de plecare evident pentru orice cercetător și, într-adevăr, versiunea ei falsă asupra evenimentelor a influențat decenii întregi cercetarea privind viața lui Nietzsche. Așa cum descrierea falsificată de către Elisabeth a morții tatălui său avea ca scop

abaterea atenției de la posibilitatea existenței sifilisului în familie, tot astfel povestea ei despre cearta cu Wagner era menită să ascundă adevăratul motiv al rupturii, care a venit mai târziu și a avut drept motive niște secrete de natură medicală, precum și un scandal sexual pe care Elisabeth și-a dorit cu disperare să le ascundă.

„În ultima seară împreună [la Sorrento]”, scrie Elisabeth, „Wagner și fratele meu au făcut o splendidă plimbare de-a lungul coastei și pe creste, de unde se poate admira o magnifică priveliște a mării, insulei și a golfului.

«O atmosferă de despărțire», a spus Wagner.

Apoi, dintr-odată, a început să vorbească despre *Parsifal* [noua operă pe care o compunea și care aborda tema creștină a cavalerilor Sfântului Graal]. Era pentru prima oară când perora despre această lucrare și a făcut-o în mod remarcabil, subliniind nu caracterul ei de creație artistică, ci de experiență creștină, religioasă... A început să-și mărturisească față de fratele meu felurite emoții și experiențe de natură creștină, precum căința și ispășirea și tot soiul de asemenea aplecări înspre dogmele creștine... El [Nietzsche] nu putea privi brusca schimbare a viziunii lui Wagner decât ca pe o încercare de a ajunge la o înțelegere cu puterile stăpânitoare în Germania, care deveniseră acum pioase – singurul lui țel fiind succesul material. În timp ce Wagner vorbea întruna, ultima sclipire de lumină a dispărut în mare, iar scena a fost învăluită de o ceață subțire și de întunericul tot mai profund. Și în sufletul fratelui meu se lăsase întuneric... Ce dezamăgire! Malwida nu-și mai amintea decât că fratele meu a fost deprimat toată seara și că s-a dus devreme la culcare. Avea presentimentul că el și Wagner nu se vor mai întâlni niciodată”¹⁷.

Aceasta este o scorneală de la un capăt la altul, dar a fost luată de bună până în 1981, când Martin Gregor-Dellin, specialist în Wagner, a spus cum s-a întâmplat de fapt.

După ce Nietzsche a ajuns la Sorrento, Wagner se îngrijorase de starea deplorabilă a sănătății lui și i-a scris unui prieten medic, Otto Eiser, al cărui sfat a fost ca lui Nietzsche să i se facă un examen clinic ca lumea. La întoarcerea din Italia, Nietzsche s-a dus la Frankfurt pentru a fi consultat de Eiser și de un

oftalmolog pe nume Otto Krüger. A fost pentru prima oară când a avut parte de o consultație amănunțită, care a durat patru zile. Au diagnosticat modificări într-o porțiune interioară a globului ocular, numită *fundus oculi*, modificare ce poate avea origine sifilitică. Au descoperit, de asemenea, că ambele retine erau foarte grav afectate. Lucrul acesta contribuia la severitatea migrenelor, care nu erau de fapt cauzate de „gastrită”, ci de o „predispoziție pentru iritabilitate a organului central”, a cărei origine au identificat-o drept activitatea mintală excesivă. Trebuia să lucreze mai puțin, să-și facă un program de relaxare, să ia chinină și să poarte ochelari cu lentile albastre. Spre ușurarea lui Nietzsche, au exclus posibilitatea unei tumori cerebrale.

La vremea aceea mulți credeau că masturbarea cauzează probleme grave la nivelul ochilor, cum erau cele de care suferea Nietzsche, iar Wagner i-a trimis o scrisoare lamentabil de indiscretă doctorului Eiser, dând glas suspiciunilor sale. „Observând starea lui N., mi-am reamintit de experiențe identice sau foarte similare ale unor tineri cu o mare abilitate intelectuală. Văzându-i doborâți de simptome similare, am descoperit că acestea erau cu certitudine efectele masturbării. De când am început să-l observ cu atenție pe N., ghidându-mă după asemenea experiențe, toate trăsăturile temperamentului său și obiceiurile lui caracteristice mi-au transformat temerile în convingere.”¹⁸ Încă o dovadă în sprijinul teoriei sale Wagner o găsisse în sfatul pe care îl oferise doctorul din Napoli: ca Nietzsche să se căsătorească, adică să-și regleze viața sexuală.

Doctorul Eiser i-a răspuns așa: „Când am discutat despre viața sa sexuală, N. nu doar m-a asigurat că nu a fost niciodată sifilitic, ci a negat și când l-am întrebat despre impulsuri sexuale puternice și despre satisfacerea lor pe căi anormale. Nu am atins decât în treacăt acest al doilea punct însă, așa că nu mă pot baza prea mult pe afirmațiile lui N. cu privire la asta. Împotriva acestei idei găsesc mult mai rezonabil să aduc ca argument faptul că pacientul vorbește despre infecții de natură gonoreică în timpul studenției și spune că a avut recent contacte sexuale, de câteva ori, în Italia, la sfatul medicului. Aceste afirmații, al căror adevăr nu poate fi pus la îndoială,

demonstrează cel puțin că pacientului nostru nu-i lipsește capacitatea de a-și satisface dorința sexuală pe căi normale; circumstanță care, deși de neconceput la onaniștii de vârsta sa, nu constituie o regulă generală... Admit că obiecțiile mele sunt departe de a fi irefutabile și au un caracter relativ având în vedere îndelungata și exhaustiva analiză la care ți-ai supus prietenul. Sunt înclinat să-ți accept ipoteza, cu atât mai mult cu cât și pe mine anumite aspecte ale comportamentului lui N. mă fac s-o consider credibilă”.

Eiser a mai spus că existaseră cazuri de recuperare a unor pacienți nevrotici, isterici care fuseseră debilitați de masturbare, dar că acest lucru nu era posibil într-un caz atât de grav de vătămare și deteriorare a ochilor. Vederea lui Nietzsche era afectată iremediabil. Eiser a eliminat atât sifilisul, cât și nefrita cronică (o boală a rinichilor) de pe lista de cauze ale bolii.

Cât despre durerile de cap, „o asemenea iritabilitate a centrilor nervoși poate fi pusă într-o relație de cauzalitate directă cu sfera sexualității, așa că rezolvarea problemei masturbării ar avea aici o mai mare greutate în raport cu diagnosticul – deși, știută fiind tenacitatea acestui viciu, eu personal aș avea dubii legate de orice tratament și de succesul acestuia”. Doctorul Eiser i-a dat lui Wagner același sfat pe care i-l dăduse lui Nietzsche doctorul Schrön: erau speranțe ca starea generală a lui Nietzsche – cu excepția vederii – să se îmbunătățească un pic dacă acesta ar fi avut o căsnicie fericită¹⁹.

Nu diferențele lor de opinie privind religiozitatea libretului lui *Parsifal* au cauzat ruptura finală dintre cei doi bărbați care se iubeau și se prețuiau reciproc atât de mult, după cum spusese Elisabeth. Cauza a fost descoperirea, într-un târziu, de către Nietzsche a acestei corespondențe bine intenționate, însă umilitoare.

¹⁹* Ed.rom.cit. vol. 3, p. 143 (n.tr.).

Omenesc, prea omenesc

Gânditorul, și tot așa artistul, care și-a pus la adăpostul operelor partea mai bună a eului simte o bucurie aproape malițioasă când vede cum trupul și spiritul său sunt frânte și distruse lent de timp, ca și când s-ar uita dintr-un ungher la un hoț care umblă la casa lui de bani, în vreme ce el știe că aceasta e goală și că toate comorile sunt salvate.

Omenesc, prea omenesc I, „Bucurie la bătrânețe”, secțiunea 209¹*

„Către Malwida von Meysenbug

Lugano, duminică dimineăța [13 mai 1877]

Suferința umană în timpul unui voiaj pe mare este oribilă și totuși rizibilă, așa cum îmi par a fi câteodată durerile mele de cap atunci când condiția fizică mi-e excelentă – pe scurt, mă aflu astăzi încă o dată într-o stare de invaliditate serenă, în timp ce la bordul vasului am avut doar gânduri dintre cele mai negre, singurele mele îndoieli cu privire la suicid fiind legate doar de locul unde era marea mai adâncă, așa încât să nu fiu pescuit imediat și să nu trebuiască să-mi arăt recunoștința față de salvatori plătindu-le greutatea mea în aur... Purtam ochelarii mei cu dioptriile cele mai mari și puneam la îndoială orice și pe oricine. Vasul vămii a trecut cu încetineală pe lângă noi, însă eu uitasem să fac lucrul cel mai important, adică să-mi înregistrez bagajele pentru călătoria cu trenul. Apoi a început călătoria spre fabulosul Hotel Nationale, împreună cu doi pungași pe capra trăsurii, care au vrut să mă oblighe să cobor la o *trattoria* mizerabilă; bagajul meu a fost încontinuu în mâini străine și mereu se găsea unul care găfâia cărându-mi valiza înainte să

apuc eu s-o fac... La sosire a fost oribil și o întreagă șleahță de bandiți au vrut să fie plătiți... Am traversat granița cu Elveția pe o ploaie torențială, a fost un singur fulger, urmat de un tunet grozav. Am luat-o ca pe un semn bun.”

Nietzsche citise greșit runele. Odată întors în Elveția, nu prea a mai avut de ce să fie autoironic. Clima blândă a Italiei nu reușise să-și exercite magia dorită asupra sănătății lui și, cu toate că socializarea în Vila Rubinacci fusese plăcută și stimulantă intelectual, nu se materializase într-o carte. Cum *Considerațiile inactuale* nici nu reușiseră să aducă o revitalizare a culturii germane, nici nu se vânduseră (numărul cel mai mare de exemplare vândute fiind în jur de 90 din „Richard Wagner la Bayreuth”, cumpărate de unii dintre miile de oameni care formau auditoriul captiv la ediția inaugurală a Festivalului de la Bayreuth), i-a scris editorului său elvețian, Schmeitzner: „Oare n-ar trebui să considerăm *Considerațiile inactuale* încheiate?”¹. Schmeitzner a obiectat, dar Nietzsche se îndepărtase de lista inițială și oarecum conflictuală de subiecte ale *Considerațiilor* și se concentra asupra noii cărți, care-și avea începuturile taman în Klingenbrunn, când își luase scurta pauză de la Bayreuth. Titlurile „Brăzdarul” și „Spiritul liber” evoluaseră înspre *Omenesc, prea omenesc*, cu subtitlul *O carte pentru spirite libere*. O descria ca pe un monument închinat unei crize. Subiectul ei este condiția umană. Rațiunea îi este principiul călăuzitor. Limbajul folosit nu e violent, didactic, lăudăros ori obscur, ci personal, lucid, elegant. Este probabil cartea lui cea mai atrăgătoare.

Oriunde privea, vedea incapacitatea atât a Iluminismului, cât și a Romantismului de a umple golul lăsat de colapsul gândirii tradiționale. Era nevoie de un nou început, „eliberat de fantome și de jocul de umbre al vreunui pustnic”. Eliberat, în cazul de față, de glorificarea nostalgică a culturii Greciei antice, de Schopenhauer, de Wagner, de împărțirea lumii în voință și reprezentare. Cartea avea să marcheze transformarea lui din filolog și comentator cultural în polemist. Nu era o carte scrisă pentru filosofi, ci una dedicată spiritelor iscoditoare dispuse să examineze teme culturale, sociale, politice, artistice, religioase, filosofice, morale și științifice fără prejudecăți, presupuneri și

toate celelalte ficțiuni ce fuseseră utilizate de-a lungul vremurilor pentru a limita adevărata libertate de gândire. Avea să survoleze lumea fenomenală cu o privire voltairiană, acceptând faptul că lumea numenală nu este doar inaccesibilă, ci și lipsită de vreo semnificație practică pentru viața de zi cu zi a omului. El avea să fie spiritul care se eliberase luându-se în posesie pe sine însuși, moștenitorul Iluminismului. Își anunța intențiile de pe pagina de titlu, dedicându-i cartea lui Voltaire. Era un act fățiș de sfidare împotriva lui Wagner.

Și-a împărțit cartea în mai multe secțiuni:

Despre primele și ultimele lucruri

Pentru istoria sentimentelor morale

Viața religioasă

Din sufletul artiștilor și al scriitorilor

Semne de cultură superioară și inferioară

Omul în viața socială

Femeia și copilul

O privire asupra statului

Omul cu sine însuși

Între prieteni. Un postludiu

Fiecare secțiune era alcătuită din aforisme sau paragrafe aforistice numerotate. „Despre primele și ultimele lucruri” începe abrupt, identificând defectul ereditar al gândirii fundamentale a tuturor filosofilor ce-l precedaseră: ei priviseră natura umană ca pe o *aeterna veritas*, un adevăr etern. Omul le plutea pe dinaintea ochilor ca un lucru invariabil în orice vârstă, ca o măsură sigură a lucrurilor. Tot ceea ce afirmă filosoful nu-i însă, în definitiv, mai mult decât o mărturie despre omul unui interval de timp foarte limitat². Omul a evoluat. Nu există realități veșnice, după cum nu există adevăruri absolute. Esențialul evoluției umane s-a petrecut în vremuri străvechi, cu mult înaintea acelor patru mii de ani pe care noi îi cunoaștem cu aproximație. Omul nu se va fi schimbat prea mult de-a lungul acestor ani. Însă filosoful vede „instincte” la omul actual și admite că acestea țin de realitățile imuabile ale omului. Pe această bază, el le folosește ca pe o cheie pentru înțelegerea lumii în general³. Dar înțelegerea lumii nu trebuie să se facă prin antropomorfism sau antropocentrism.

Obiectele percepției religioase, morale și estetice țin doar de suprafața lucrurilor, deși omului îi place să creadă că ele ating inima lumii. Asta pentru că sunt lucrurile care dau sens vieții sale, îl fericesc profund și-l fac profund nefericit. Așa că se adâncește în iluzia astrologică, socotind că bolta înstelată se învâрте în jurul sorții omului⁴.

Originea metafizicii și a culturii se află în vis. Omul primordial credea că face cunoștință în vis cu o a doua lume reală. Aici este obârșia oricărei metafizici. Fără de vis, omul nu ar fi găsit nici un prilej de scindare a lumii. Chiar despărțirea în suflet și trup are legătură cu cea mai veche concepție despre vis. Tot așa și acceptarea unei forme corporale a sufletului, deci originea oricărei credințe în spirite și, probabil, a credinței în zei⁵.

Ipotezele metafizice sunt erori pătimase produse de autoamăgire. Cu toate acestea, Nietzsche este dispus să accepte că ar putea exista o lume metafizică, dat fiind că această posibilitate nu poate fi contestată. Dar, oricât de bine ar fi demonstrată existența unei lumi metafizice, în mod sigur cunoașterea ei ar fi cea mai indiferentă dintre toate cunoașterile: chiar mai indiferentă decât trebuie să-i fie corăbierului aflat în primejdia furtunii cunoașterea analizei chimice a apei⁶.

Secțiunile dedicate logicii și matematicilor sună ca un fel de răzbunare a nonmatematicianului: logica se bazează pe prezumții cărora nu le corespunde nimic în lumea reală⁷. Același lucru se aplică și matematicii, ce nu ar fi luat naștere dacă s-ar fi știut de la început că în natură nu există nici o linie perfect dreaptă, nici un cerc veritabil, nici o dimensiune absolută⁸. Ne amintim notele îngrozitoare primite de Nietzsche la Pforta atunci când ne spune că descoperirea legilor numerelor este făcută pe baza erorii, dominante încă de la origine, că ar exista mai multe lucruri identice, pe când, de fapt, nu există nimic identic. Acceptarea pluralității presupune întotdeauna că ar exista *ceva* ce apare ca multiplu. Acest lucru este greșit. Noi născocim ființe și monade care nu există. La altă lume, o lume care *nu* este reprezentarea noastră, legile

numerelor sunt totalmente inaplicabile. Ele sunt valabile doar în lumea umană⁹.

Secțiunea intitulată „Pentru istoria sentimentelor morale” vine însoțită de avertismente. Observația morală trebuie să stea la baza gândirii libere. Omenirea nu poate fi cruțată de aspectul înfiorător al mesei de disecție psihologică și al bisturiilor și al gândurilor sale¹⁰. El își întărește avertismentul făcând trimitere la La Rochefoucauld: „Ceea ce lumea numește virtute nu este de obicei decât o nălucă înfiripată de pasiunile noastre, căreia îi dăm un nume onorabil, ca să putem face, nepedepsiți, ceea ce vrem”¹¹. Omul, supraanimalul (*Das Über-Tier*), vrea să fie mințit. Instinctele sociale au răsărit din plăceri împărtășite și din respingerea comună a unei amenințări. Moralitatea este o minciună oficială spusă pentru a ține supraanimalul în lesă.

„O privire asupra statului” vine cu observația că guvernarea asumată de castele superioare pune în pericol libertatea și se îndreaptă spre despotism; dar, când vine vorba despre mase, trebuie să ne adaptăm acestei necesități regretabile așa cum ne obișnuim cu ideea de cutremur. Aici îl citează pe Voltaire: „Când plebea se apucă de gândit, totul este pierdut”¹².

Intențiile socialismului sunt ireproșabile, însă tot trecutul vechii civilizații este construit pe violență, sclavie, înșelăciune, eroare. Ca urmași și concrescențe ale acestui întreg trecut, nu ne putem aboli pe noi înșine și nu avem dreptul să pretindem smulgerea unei bucăți separate. „Nu este nevoie de o împărțire nouă, silnică, ci de o transformare treptată a concepției că în toți trebuie să sporească dreptatea, iar instinctul violenței să slăbească.”¹³

Scrie despre religie cu o încredere în sine de nezdruccinat. Aici se află pe un teren mult mai stabil decât în cazul științei, al guvernării sau al matematicii. Aforismele lui scripturale au o cadență biblică.

Ia anumite versete din Biblie și le demolează cu delectare: Evanghelia după Luca, capitolul 18, versetul 14, de exemplu, zice: „Fiindcă oricine se înalță pe sine se va smeri, iar cel ce se smerește pe sine se va înălța”. Nietzsche scrie: „Luca 18,14 corectat. – Cine se umilește pe sine însuși vrea să fie înălțat”¹⁴.

Credința în „nabila escrocherie” care e religia și care presupune credința în ideal se află în pericolul de a fi înlocuită de credința oarbă în știință, care, prin promisiunea certitudinii, se vede înălțată la statutul de religie. Omul care dorește să obțină libertatea spiritului trebuie să aplice o interpretare analitică și critică asupra religiei, științei și idealului. Spirite libere de acest fel nu există, dar ar putea exista într-o zi: Nietzsche le descrie venind încet spre el, ieșind ca niște fantasmе din negura viitorului. Rătăcitori pe pământ, ele se știu a fi călători spre o destinație finală ce nu există. Dar asta nu le pătează viața; din contră, eliberarea lor stă chiar în plăcerea pe care o află în incertitudine și efemer; ele întâmpină cu bucurie misterele fiecărei noi dimineți pentru evoluția pe care o vor provoca în gândire.

Nietzsche a numit *Omenesc, prea omenesc* un monument închinat unei crize: nu era doar criza despărțirii ideologice de Wagner, ci și criza creată de dezgustul provocat de ultimii zece ani petrecuți în prăfuita lume academică. Privind înapoi, se mânia că se ancorase prea devreme într-o meserie pentru care nu era potrivit: filologia îi dăduse o senzație de gol și de foame pe care nu reușise s-o satisfacă decât cu ajutorul vrăjii narcotice a lui Wagner. Dar un vis narcotic muzical nu era calea de a îmblânzi realitatea. *Omenesc, prea omenesc* marchează începutul călătoriei sale filosofice în căutarea spiritului liber, a omului a cărui foame existențială poate fi satisfăcută în ciuda absenței idealului ori a divinității, ba chiar în ciuda propriei susceptibilități în fața sublimului muzicii.

Omenesc, prea omenesc este prima carte scrisă în stilul aforistic, cu secțiuni numerotate, ce va deveni caracteristic lui Nietzsche. Împins să scrie în acest stil sacadat de starea groaznică a sănătății sale, el și-a transformat boala într-un avantaj. Prin scris, a înțeles că aforismul e o provocare, o trambulină, un stimul pentru chestionarea împinsă mai departe și în mai mare profunzime. Cartea marchează începuturile nașterii lui ca stilist cu adevărat original, ca gânditor.

I-a trimis textul finalizat al primului volum (avea să mai fie unul) editorului său, Schmeitzner, pe la jumătatea lui ianuarie 1878. Odată cu textul, a trimis și un set de instrucțiuni detaliate. Cartea *trebuia* publicată la timp pentru a omagia centenarul

mortii lui Voltaire, pe 30 mai. Nu trebuia să i se facă reclamă sub nici o formă. Trebuia să fie publicată sub pseudonim, pentru ca acele facțiuni care se poziționaseră de partea sau împotriva lui Nietzsche să nu aibă prejudecăți, nici în sens pozitiv, nici negativ. Numele autorului trecut pe copertă trebuia să fie „Bernhard Cron”. Nietzsche a inclus o biografie a fictivului Cron, pentru a fi tipărită în materialele publicitare.

„Herr Bernhard Cron este, după câte se cunoaște, german, din provinciile baltice rusești, care în ultimii ani a călătorit constant. În Italia, unde printre altele s-a dedicat studiilor de filologie și arheologie, l-a cunoscut pe doctorul Paul Rée. Prin intermediul agenției acestuia a intrat în contact cu Herr Schmeitzner. Dat fiind că adresa lui pe perioada următorilor ani se va schimba încontinuu, scrisorile trebuie să-i fie trimise editorului lui Herr Cron. Herr Schmeitzner nu l-a cunoscut personal niciodată.”¹⁵

Schmeitzner a refuzat categoric. Dacă o cărticică de 40 de pagini de aforisme ale lui Herr Bernhard Cron nu ar fi atras deloc atenția, o schimbare totală de atitudine a autorului *Nașterii tragediei* ar fi fost un eveniment. I-a scris foarte încurajator lui Nietzsche: „Cel care-și permite să vorbească public este obligat să se și contrazică public atunci când își schimbă opiniile”¹⁶. Schmeitzner a comandat un tiraj de o mie de exemplare, a făcut abstracție de interdicția lui Nietzsche privind publicitatea și a stabilit prețul la zece mărci. Asta a transformat-o în cea mai scumpă carte din catalog, un indiciu al așteptărilor sale mari.

Pe pagina de titlu a apărut numele lui Nietzsche, lipsit în mod intenționat de titlul de profesor, care-l făcuse odinioară atât de mândru. Spre sfârșitul lui aprilie, Nietzsche a trimis 28 de exemplare de protocol. Pe cel al lui Paul Rée scria: „Toți prietenii mei sunt de acord că tu mi-ai scris cartea sau că originea ei se află sub influența ta. Așa că te felicit pentru noua ta carte de autor! Trăiască Rééalismul!”.

Lui Jacob Burckhardt i-a plăcut cartea. A spus că e o publicație suverană care va crește nivelul de independență al întregii lumi, însă el și Rée au fost singurii entuziaști. Ceilalți destinatari ai exemplarelor de protocol formau cercul restrâns

al celor ce-l urmaseră pe Nietzsche în labirintul wagneriano-schopenhauerian. Unii s-au simțit trădați, alții derutați, alții scârbiți. Rohde a întrebat: „Îți poți extrage oare sufletul, pentru a-l înlocui cu altul? Se poate ca Nietzsche să devină dintr-o dată Rée?”. Era o întrebare care-i bântuia și pe ceilalți câțiva credincioși care sprijiniseră cu dârzenie *Nașterea tragediei*. „Nu-mi doresc prozești”¹⁷, a răspuns el sec atunci când și-au exprimat îndoielile.

Un anonim i-a trimis de la Paris un bust al lui Voltaire însoțit de un bilet în care scria: „Spiritul lui Voltaire îl salută pe Friedrich Nietzsche”¹⁸. Poate că era trimis de frumoasa Louise Ott, de care se îndrăgostise în timpul Festivalului de la Bayreuth. Încă întrețineau o corespondență plină de nostalgie după ce ea se întorsese la soțul ei, bancherul din Paris. Ori poate că Wagner aranjase ca bustul să-i fie trimis de la Paris. Îi plăceau glumele.

Cartea ajunsese la Wahnfried pe 25 aprilie. Dedicția către Voltaire stârnise uimire. După ce a frunzărit-o, Wagner a hotărât că ar fi mai blând cu autorul dacă n-o citește. Cosima însă a citit-o. A decelat în ea „multă furie și posomoreală” și ceva chiar mai rău decât influența lui Voltaire, și anume o reprezentare microcosmică a întregii conspirații evreiești în vederea cuceririi Europei. Paul Rée era evreu, lucru pe care ea-l mirosise în câteva minute după ce făcuse cunoștință cu el la Sorrento. Explicația Cosimei pentru *Omenesc, prea omenesc* era că „în cele din urmă Israel a intervenit sub forma unui doctor Rée foarte alunecos, foarte rece, dominat de Nietzsche, deși în fond el îl trage pe sfoară – relația dintre Iudeea și Germania în miniatură”¹⁹. Apoi a făcut gestul dramatic de a arde scrisorile lui Nietzsche.

Wagner însuși a răspuns public cărții în *Bayreuther Blätter*, ziarul de propagandă pe care izbutise să-l înființeze. Când Nietzsche refuzase postul de editor al ziarului, Wagner îl numise în locul lui pe Hans von Wolzogen. Acesta era un antisemit și un intelectual de mâna a doua care se insinuase la Wahnfried construindu-și în apropiere o vilă ostentativă și tămâindu-l pe Wagner. Deși Nietzsche era celebru pentru

disprețul pe care-l simțea față de cultura ziarelor și refuzase postul, era invidios pe poziția lui von Wolzogen. Era o poziție de putere.

Articolul lui Wagner era, chipurile, o analiză generală a relației dintre artă și public în Germania. De fapt, era o apărare a sa și a schopenhauerismului, a conceptului de metafizică și, mai mult decât orice, a ideii de geniu artistic, al cărui reprezentant european de vârf se considera. Deplângea avântul modelului de cunoaștere științifică, cu insistența asupra chimiei și a unor ecuații ininteligibile. Dădea vina pe asta pentru răspândirea intelectului sceptic. Repudierea metafizicii condusesse la punerea sub semnul îndoielii chiar a noțiunii de uman, incluzând aici și ideea de geniu. O asemenea negare a accesului privilegiat al geniului la esența mistică interioară a realității era lipsită de sens. Gândirea științifică era incapabilă să obțină vreodată o legătură intuitivă comparabilă cu spiritul uman²⁰.

Nietzsche, care nu descoperise încă oribila corespondență a lui Wagner cu medicul lui, nu a răspuns public. A notat doar în particular că articolul era vindicativ, dureros și prost argumentat. Îl făcuse să se simtă înstrăinat, ca un bagaj expediat dintr-o lume ideală. Tot restul anului a trecut printr-o prelungită criză de sănătate. Când a reușit să se adune, a încropit un material polemic, ce avea să apară în „Diverse opinii și aforisme” și „Călătorul și umbra sa”, alcătuind cea de-a doua parte din *Omenesc, prea omenesc*. Scrierea acestora a fost o treabă frustrantă și stresantă: „Totul – cu excepția câtorva rânduri – a fost gândit în timpul plimbărilor și schițat cu creionul în șase carnete mici; trecerea pe curat m-a îmbolnăvit aproape de fiecare dată când m-am apucat s-o fac. A trebuit să omit în jur de douăzeci de linii de gândire *destul de lungi*, din nefericire unele esențiale, pentru că nu am găsit timp pentru a le extrage din mângălelile mele groaznice cu creionul... Între aceste episoade, conexiunile scapă memoriei mele; trebuie să fur minutele și sferturile de oră de *energie a creierului*, după cum îi spui tu, să le fur unui creier suferind”²¹.

După anul sabatic, plătit, se întorsese la Basel pentru a încerca să predea din nou. Simțea că nu-și poate continua viața fără a face ceva de natură practică.

La Basel venise un medic nou, Rudolf Massini. Consultându-se cu dr. Eiser, acesta a ajuns la concluzia că *dementia paralytica* nu ar trebui exclusă. A anticipat o probabilă orbire și i-a interzis complet cititul și scrisul pentru câțiva ani. Ar fi putut la fel de bine să-i pronunțe condamnarea la moarte.

Lui Nietzsche îi fusese mult mai ușor să-și vadă de cursuri cât timp îi avusese pe Johann Köselitz ca să-i citească și să scrie după dictare și pe Elisabeth ca să aibă grijă de casă – dar Köselitz plecase să-și urmeze cariera de compozitor la Veneția, iar Elisabeth nu mai era dispusă să vină într-un suflet pentru a-i fi de ajutor.

Ea luase ca pe un afront anticreștinismul fățiș din *Omenesc, prea omenesc*. Cartea adusese rușinea asupra familiei. Acum fratele ei vorbea despre abandonarea carierei de profesor, pas ce l-ar fi lăsat sărac și fără statut social. Ar fi secăt prestigiul reflectat de statutul de profesor asupra mamei și surorii sale. Lucrul acesta nu i-ar fi crescut deloc șansele ei de măritiș în societatea represivă, patriarhală și, mai presus de orice, convențională din Naumburg.

Era momentul să-și aleagă alți aliați. Prestigiul de împrumut putea fi recuperat dintr-o altă sursă, de la Wagner și Cosima, a căror stea se afla la zenit. Încă de când i-o prezentase Nietzsche Cosimei la Tribschen, ea se făcuse utilă în multe și mărunte feluri. Ambele femei erau burgheze până-n măduva oaselor și la fel de religioase. Amândouă fuseseră la fel de scârbite și de rănite de *Omenesc, prea omenesc*. Cosima îi scrisese lui Elisabeth, spunându-i sincer că lucrarea i se păruse atât insignifiantă intelectual, cât și lamentabilă din punct de vedere moral. Stilul era deopotrivă pretențios și neglijent. Cosima considera că aproape la fiecare pagină descoperise „superficialitate și sofisticărie copilărească”. Trădarea lui Nietzsche era absolută. Îi abandonase și fugise într-o „tabără ostilă bine fortificată”, adică în evreitate.

Elisabeth a fost cu totul de aceeași părere. Începuse să corespundeze cu unul dintre principalii agitatori antisemiți pe care-l cunoscuse la Bayreuth, pe nume Bernhard Förster.

Antisemitismul și naționalismul lui i se păreau mult mai atrăgătoare decât europenismul și Rééalismul fratelui ei. Nu avea nici o intenție să devină un spirit liber; din contră, prețuia orice cătușă ce o lega de societate și de convenții. În cercul fratelui ei de la Basel fuseseră o grămadă de celibatari, însă nu se legase nici o relație romantică. Era timpul să se stabilească din nou la Naumburg și să se concentreze asupra perspectivelor ei de căsătorie.

Fără Elisabeth, care să aibă grijă de casă, Nietzsche s-a retras din viața publică. Și-a vândut mobila și s-a mutat într-o locuință deloc pretențioasă de la marginea orașului, în apropierea grădinii zoologice. Bachlettenstrasse nr. 11 era departe de universitate, dar a continuat vitejește să bată tot acest drum ca să-și îndeplinească obligațiile pedagogice. Trăind singur, „pe jumătate mort de durere și epuizare”, își nota cu meticulozitate cheltuielile și și-a întocmit un orar ca la Pforta, al cărui scop era să-l mențină productiv din punct de vedere intelectual, iar financiar, în limitele bugetului în următoarele două sute de săptămâni.

Pe 2 mai 1879 și-a înaintat în mod oficial demisia din postul de profesor, invocând problemele de sănătate. Spera ca doctorii lui să fi avut dreptate când susținuseră că activitatea de profesor și scrisul erau de vină pentru starea lui groaznică de sănătate. El însă arunca vina și pe cântecul de sirenă al lui Wagner. „Chiar gândirea și scrisul meu foarte problematice m-au îmbolnăvit până acum; cât timp am fost cu adevărat un cărturar, am fost și sănătos; apoi au apărut muzica, să-mi distrugă nervii, și filosofia metafizică și grija pentru o mie de lucruri care nu sunt deloc treaba mea...”²² Dacă scăpa de aceste două poveri, fără îndoială că avea să-și recapete sănătatea fizică.

Pe 30 iunie universitatea i-a acceptat demisia, acordându-i o pensie de 3.000 de franci elvețieni pe o perioadă de șase ani. Nu fusese rezident în Elveția timp de opt ani neîntrerupt, așa că nu putea dobândi cetățenia elvețiană. Și-a îmbrățișat calitatea de apatrid. Era poziția cea mai potrivită pentru a înțelege moralitatea universală, pentru a remodela binele și răul pe

baza unei noi evaluări a vieții, fără nici un împrumut ideatic. Poate că devenise, în sfârșit, un spirit cu adevărat liber.

Încercând să-și emuleze eroul copilăriei, pe Hölderlin, a găsit un vechi turn legat de zidurile Naumburgului, unde avea să trăiască fără mari cheltuieli, lucrând ca grădinar. Dar nu i-a luat decât șase săptămâni ca să-și dea seama că un grădinar are nevoie de spate puternic și de o vedere mult, mult mai bună. Și așa au început anii de pribegie.

[1](#)* Ed.rom.cit. vol. 3, p. 118 (n.tr.).

Călătorul și umbra sa

În Alpi sunt invulnerabil, mai ales când sunt singur și nu am alt dușman în afară de mine.

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 3 septembrie 1877

Nietzsche și-a vândut toate proprietățile, cu excepția cărților și a câtorva fotografii. I-a încredințat finanțele prietenului său devotat, Franz Overbeck, iar notițele și carnetele i le-a dat spre păstrare lui Elisabeth (o eroare gravă și un gest foarte riscant). A reținut doar două lăzi cu cărți de care nu se putea despărți. L-au însoțit cât a tot colindat stațiunile din Alpi pentru cura de lapte și aer curat: Davos, Grindelwald, Interlaken, Rosenlaui, Champfèr și Saint-Moritz. Se înălța asemenea lui Prometeu deasupra piscurilor, mergând câteodată pe jos și opt sau zece ore pe zi, cu mintea concentrată asupra scopului indiscernabil al universului, descoperind o minunată luciditate în contemplarea imensului teritoriu a ceea ce este imperfect înțeles. Se cățara pe munții stâncoși cât de sus îndrăznește, dar nu trebuia să urce niciodată până pe cele mai mari înălțimi, unde lumina strălucitoare a zăpezilor eterne îi străpungea ochii ca niște săbii ascuțite, în timp ce-și nota gândurile legate de următoarea carte.

„În cartea asta dăm peste un «subpământean» la lucru, peste un străpungător, un scormonitor, un săpător în dedesubturi. Îl vedem, presupunând că avem ochi pentru o asemenea muncă în adânc, cum înaintează încet, precaut, cu o înverșunare

stăpânită, fără să se trădeze prea mult neplăcerea pe care o comportă orice lungă privare de lumină și aer; am putea chiar să-l numim mulțumit în osteneala sa tenebroasă. Nu pare oare că-l călăuzește vreo credință, că-l despăgubește o mângâiere? Că vrea poate să-și aibă propriul întuneric îndelungat, propria lume de neînțeles, ascunsă, enigmatică, fiindcă știe și ce va avea: propria sa dimineată, propria sa mântuire, propria sa *auroră*?... Fără îndoială, se va întoarce: nu-l întrebați ce caută acolo, dedesubt, o să v-o spună el însuși, acest aparent Trophonius și subpământean, odată ce «devine om» din nou. Te dezveți complet de tăcere după ce ai fost atâta vreme, ca el, cârțiță, după ce ai fost singur.”¹

Un pasaj din prefața cărții *Aurora* și un autoportret din timpul *Wanderjahre*, anii de sălbăticie în care bătrâna cârțiță ex-filologă și chioampă a rătăcit prin munții și pe țărmurile Europei, transformându-se în vizionarul orb al orizonturilor vaste, profetice.

Cârțița scurmătoare de tuneluri era la ea acasă sub coronamentul arborilor a căror boltă îmblânzea lumina într-un verde-închis. Mai presus de asta, îl ferea de nori, care erau plini de electricitate și insistau să-l persecute fără milă. De când păruse Benjamin Franklin să fi atras energia electrică din nori în experimentul său cu zmeul, din 1752, nu mai era chiar revoltător ca un individ să-și imagineze că este un bun conducător de electricitate, chiar dacă azi ideea de a absorbi electricitatea din atmosferă este considerată un simptom înșelător al bolii mintale, asociat adesea schizofreniei.

Nietzsche fusese întotdeauna deosebit de sensibil la furtunile cu descărcări electrice. Încă de când era elev la Pforta, contemporanii au observat că erupțiile sale cele mai inspirate și extatice de creativitate aveau loc în timpul acestor furtuni. Tatăl lui Dionysos, Zeus, apăruse sub formă de fulger și, dintr-un sentiment tot mai pregnant că se aseamănă cu Dionysos, Nietzsche credea că el este mai sensibil la puterea electricității norilor decât oricare alt om de pe pământ. Se gândea să meargă la Paris și să devină exponat în cadrul expoziției dedicate electricității ce se desfășura acolo și hotărâse că electricitatea

era mai dăunătoare sănătății lui chiar și decât muzica lui Wagner.

„Sunt una dintre mașinăriile acelea care pot exploda”, scria el; „...modelul electric din pătura de nori și efectele vântului: sunt convins că 80% din suferințele mele sunt cauzate de *aceste influențe*”². Crizele din această perioadă constau în trei zile de durere înnebunitoare și vomă, însoțite de sentimentul că este aproape paralizat, de o senzație de rău de mare și de dificultăți reale de vorbire. Și totuși, sus, în aerul rarefiat al munților, se simțea uneori copleșit de efuziuni subite de fericire extremă, de o intensitate deosebită, cum nu mai trăise niciodată. Se simțea atât de ușor, de plăcut străveziu, încât avea senzația că se mișcă prin peisaj ca o mâzgălitură zigzagată trasată pe hârtie de o putere superioară ce dorea să încerce un stilou nou. A început să ierarhizeze munții în funcție de capacitatea pădurilor lor de a-l ascunde de cerul inevitabil.

Legendara pădure teutoburgică, scena înfrângerii legiunilor romane de către triburile germanice, îi oferea întinericul cel mai adânc și cea mai mare satisfacție. Străbătând umbre întunecate, a umplut 12 carnețele în ceea ce el numea „blestematul meu stil telegrafic” – singurul mod în care putea să consemneze erupțiile unor idei semnificative dintre migrene –, deși editorul îi scrisese ca să-i spună că piața era saturată de aforisme și că trebuia să-și schimbe stilul dacă dorea să câștige cititori.

În ciuda acestui sfat, i-a trimis lui Schmeitzner „Diverse opinii și aforisme” și „Călătorul și umbra sa”, conținând câteva sute de aforisme fiecare, reprezentând anexele la *Omenesc, prea omenesc*. I-a trimis și o carte cu totul nouă, alcătuită din 575 de aforisme, intitulată *Aurora (Morgenröte)*, purtând subtitlul *Gânduri despre prejudecățile morale*. Gândurile pe care le conținea porneau de la moralitatea gestului de a mângâia un câine și ajungeau la preocupări tipice pentru Nietzsche: Wagner, liberul-arbitru, libertatea individuală, religia și statul.

Aurora a mers mai departe pe drumul materialismului. A fost scrisă în una dintre perioadele lui de interes față de speculațiile științifice de la vremea aceea, dublat de descoperirea cu încântare a filosofului evreu din secolul al XVII-lea Spinoza.

„Singurătatea mea este acum o singurătate pentru doi! Sunt cu adevărat uimit, cu adevărat încântat! Am un precursor!” I-a dedicat un poem lui Spinoza, în care vedea oglindindu-se propria „negare a liberului-arbitru, a scopurilor, a răului, a ordinii mondiale morale și a nonegoismului... Bineînțeles că diferențele sunt enorme, dar diferențele țin mai mult de perioadă, cultură, domeniu al cunoașterii”³. A citit *Mecanica căldurii* de Robert Mayer, teoria lui Bošković despre atomii nonmateriali și *Forță și materie* (1855) a medicului materialist Ludwig Büchner, al cărui bestseller propovăduia ideea conform căreia „cercetările și descoperirile timpurilor moderne nu ne mai îngăduie să ne îndoim că omul, cu tot ceea ce deține el, fie mintal, fie corporal, este un produs natural, asemenea oricărei ființe organice”. *Istoria materialismului* (1866) de F.A. Lange susținea că omul nu este decât un caz special în fiziologia universală, iar gândirea, doar o verigă specială în procesele fizice ale vieții. Când Nietzsche își amintea acel an și scria despre el în *Ecce homo*, autobiografia pe care a pus-o pe hârtie în 1888, când gravita între normalitate și nebunie, spunea că era sclavul unei fascinații arzătoare și exclusive pe care o exercitau asupra lui fiziologia, medicina și științele naturii. Asta s-a pornit el să exploreze în *Aurora*: ideea că omul este doar un organism dotat cu trup, ale cărui credințe și valori spirituale, morale și religioase pot fi explicate prin intermediul fiziologiei și al medicinei. Interesul general la acea vreme era din ce în ce mai atras de ideea că omul și-ar putea modela viitorul controlându-și evoluția prin dietă. Este o atitudine rezumată într-o formulă celebră de filosoful și antropologul Feuerbach, care murise cu doar câțiva ani înainte: „Dacă vrei să-i faci pe oameni mai buni, dă-le mâncare mai bună în loc de discursuri împotriva păcatului. Omul este ceea ce mănâncă”⁴.

Și totuși, în contradicție cu această idee, *Aurora* introduce și speculații despre importanța exaltării și a extazului nebuniei în cadrul istoriei eticii și moralei. Nietzsche afirmă că, sub presiunea înfiorătoare a mileniilor de cutume, unica modalitate de evadare a fost „într-o ambianță groaznică: aproape pretutindeni, nebunia este aceea care ușurează drumul noii

idei, care învinge puterea unui obicei și a unei superstiții respectate. Pricepeți de ce trebuia să fie nebunia?”. Nebunia era libertate totală. Era portavocea divinității. Dacă nebunia nu era dată, ea trebuia însușită.

„Tuturor oamenilor acelora superiori pe care-i tenta irezistibil să rupă jugul vreunei moralități oarecare și să dea noi legi nu le rămânea nimic altceva, *dacă nu erau într-adevăr nebuni*, decât să înnebunească ori să se prefacă nebuni – și acest lucru este valabil pentru inovatorii din toate domeniile, nu numai din cel cu statut clerical și politic... Cum să înnebunești, dacă nu ești nebun și nu cutezi să pari ca atare?... O, cerurilor, dați-mi măcar nebunie! Nebunie să pot crede, în sfârșit, în mine însumi! Dați-mi deliruri și spasme, lumini și bezne neașteptate, terorizați-mă cu ger și dogoare, cum nici un muritor nu le-a mai încercat, cu răcnete și năluci bântuitoare, lăsați-mă să urlu și să scâncesc și să mă târăsc ca un animal: numai să găsesc la mine însumi credință! Îndoiala mă devorează, am ucis legea, legea mă sperie precum un cadavru sperie un om viu: dacă eu nu mai sunt decât legea, atunci sunt cel mai abject dintre toți.”⁵

Cartea se încheie cu îndemnul energic de a îndrăzni orice:

„Noi, aeronauți ai spiritului!... Încotro ne trage dorința aceasta de nestăvilit, care prețuiește pentru noi mai mult decât o simplă poftă? De ce totuși chiar într-acolo, unde toți sorii omenirii *au apus* până acum? Nu cumva se va vorbi odată pe seama noastră că și noi, *navigând spre vest, am sperat să dăm de vreo Indie* – dar că soarta noastră a fost să naufragiem în imensitate? Sau poate, frații mei? Sau poate?”.

Puțini scriitori au curajul de a încheia o carte cu „poate”.

Boala sa era expediția lui Alexandru Macedon spre India, calea lui de a naufragia în imensitate. Fiecare criză dureroasă îi punea la încercare abilitatea de a nu se lăsa înfrânt, fiecare recuperare era o renaștere ce confirma valoarea suferinței ca preț al revelației. Recuperarea din brațele morții (imaginate sau reale) inspira o creativitate avântată pe măsură ce zi după zi, singur, se apropia încet de vârsta la care tatăl său, orb și nebun, murise de o „înmuiere a creierului”, vârsta la care aștepta de mult să i se întâmple și lui același lucru.

Privind în urmă, spre anul 1879, a consemnat 118 zile de boală acută, care-l transforma într-un invalid. Și, înfruntându-l pe Thanatos, ce obținuse? Câteva scrieri minore, o carieră de profesor ratată, două cărți: *Nașterea tragediei*, ce nu avea nici un impact semnificativ reformativ asupra lumii culturale, ci doar îl mulțumea pe Wagner, tatăl pe care deja îl depășise, și *Omenesc, prea omenesc*, cartea ce dezvăluia aspirațiile de Icar, ca spiritele să se avânte spre înălțimi, cu orice preț, chiar dacă ceara aripilor s-ar topi. Cartea își câștigase trei admiratori, nu avusese recenzii, se vânduse în aproape 100 de exemplare și-l făcuse pe editorul lui să-l avertizeze să nu mai scrie în unicul mod în care era el capabil, fizic, să mai scrie.

A hotărât că izolarea lui spirituală trebuie să se reflecte cât de mult posibil în viața lui socială. Nu-și dorea nici un om în preajmă, nici măcar un scrib. Nimic nu trebuia să dilueze intensitatea experienței subiective. Riscul nebuniei trebuia asumat, dacă era creuzetul cunoașterii.

Dat fiind că se apropia momentul teribil de emoțional al Crăciunului, s-a întors la Naumburg, plănuiind să-și mute solitudinea în turnul din zidul orașului. Dar era prea bolnav. Mama și sora lui l-au culcat în vechea casă unde copilărise, de pe Weingarten. În jurul spiritului liber al lui Nietzsche, ținut la pat, se desfășurau toate ritualurile enervant de mărunte ce asigurau continuitatea vechii ordini: slujbe religioase, brazi, prăjituri, vizite ceremonioase făcute în hainele cele bune, emoții dulce, negarea premeditată a analizei raționale. Nu era deloc un festival al beției sălbătice dionisiace, menit a reînnoi gândirea, altoit pe dulcea raționalitate apolinică, dar el nu se afla deloc în postura de a condamna „construcția protestantă falsificată a istoriei în care am fost învățați să credem”⁶ sau măcar de a avea vreo poziție de natură morală sau etică, dat fiind că pe 24 decembrie a căzut la pat, iar trei zile mai târziu și-a pierdut cunoștința. Săptămânile de convalescență nu i-au fost deloc ușurate de faptul că mama lui îl bătea la cap să-și vadă de studiile de greacă veche. Începea să recunoască în fața prietenilor că nu-i place de mama lui și că vocea surorii sale îl zgârie pe creier. Era *mereu* bolnav atunci

când era cu ele. Evita certurile și conflictele; credea că știe cum să se poarte cu ele, dar nu-i pica deloc bine să se poarte așa.

Pe 10 februarie 1880 se înzdrăvenise destul încât să-și ia tălpășița. A urcat într-un tren, cerându-i utilului și devotatului Köselitz să-l aștepte la Riva, lângă Lago di Garda. Köselitz urma să treacă pe curat notițele incongruente pe care Nietzsche le scrijelise în carnetele lui. El urma să le transforme în ceva ce Schmeitzner ar fi putut să citească și să publice.

Nietzsche a adoptat o formă stranie de luare în posesie a compozitorului plin de nesiguranțe, și anume prin gestul extraordinar de a-i schimba numele. I-a spus „Peter Gast”. Köselitz a adoptat imediat numele și l-a păstrat pentru tot restul vieții. Genealogia numelui era enigmatică, un amalgam delicios de ludic, serios și simbolic. „Peter” de la discipolul de frunte al lui Christos, Sfântul Petru, căruia Christos i-a spus „Pe această piatră voi zidi Biserica Mea”⁷. „Gast” înseamnă „oaspete”. Cele două cuvinte combinate dădeau „Oaspetele de piatră”, numele funestului personaj Commendatore din opera *Don Giovanni* de Mozart. Rolul acestui Commendatore, sau al Oaspetelui de Piatră, este cel de Nemesis. Identificarea cu Don Giovanni este una dintre temele minore, dar recurente ale lui Nietzsche. El spune foarte limpede că nu este acel Don Giovanni al miilor de seducții, ci „Don Giovanni al cunoașterii”, o figură necugetată ce se avântă până spre cele mai „îndepărtate și mai de neatins stele ale cunoașterii” pentru a explora ținuturi interzise, dispus să-și sacrifice sufletul nemuritor și să îndure veșnic focurile Iadului pentru a obține revelații oculte. În operă, când în cele din urmă Don Giovanni a depășit toate limitele, Oaspetele de Piatră e cel care îl trimite în Iad pentru a plăti prețul chinurilor veșnice. Dându-i lui Köselitz numele Peter Gast, Nietzsche îi conferea dublul rol de principal discipol și de Nemesis. Al doilea rol pare a fi ciudat de nepotrivit pentru un prieten umil care s-a ținut ani de-a rândul după Nietzsche, fiindu-i deopotrivă secretar neplătit și om bun la toate.

Peter Gast a crezut mereu cu entuziasm în cărțile lui Nietzsche, iar acesta, la rândul lui, i-a sprijinit din toată inima compozițiile muzicale. Gast era compozitorul care ar fi putut deveni chiar el. Îi ridica geniul în slăvi în fața prietenilor, pe

care îi bătea la cap să dea bani pentru a sprijini opera comică a lui Gast, *Il matrimonio segreto*, a cărei muzică era complet lipsită de deliciosul și ucigătorul abur metafizic al lui Wagner. În martie, cei doi au plecat de la Riva la Veneția, unde se stabilise Gast. Teoretic, Nietzsche se afla la Veneția pentru a grăbi producția operei lui Gast, însă de fapt îl înnebunea pe prietenul său cu ceea ce el numea „muncă de samaritean”. Aceasta consta în a-i citi lui Nietzsche cu voce tare de două ori pe zi și a scrie după dictare, precum și a-și salva prietenul de tot soiul de probleme fizice și accidente minore.

Viața în Veneția era mult mai scumpă. Nietzsche a închiriat o cameră mare și foarte rece în Palazzo Berlendi, la care se ajungea pe o superbă scară din marmură, iar de la fereastra lui se deschidea o priveliște emblematică, extrem de semnificativă pentru generația lui și pentru mai multe generații viitoare.

„Am închiriat o cameră cu vedere spre Insula Morților”⁸, avea să scrie.

Trebuie să fi fost ceva din priveliștea aceea funebră care să compenseze în ochii noii generații prăbușirea valorilor tradiționale. În același an în care Nietzsche s-a aflat acolo, pictorul simbolist Böcklin picta *Insula morților*⁹, tablou ce avea să atârne pe pereții lui Lenin, Strindberg, Freud și Hitler și, pe post de ecuson cultural, pe pereții oricărui intelectual berlinez între anii 1880 și anii 1930, după cum a observat Nabokov. Wagner a fost atât de impresionat de felul în care surprinsese atmosfera acelui moment, încât l-a invitat să creeze scenografia noii sale opere, *Parsifal*, la Bayreuth. Böcklin a refuzat, așa că în locul lui comanda a primit-o Paul von Joukovsky.

De la fereastra lui Nietzsche se vedea imaginea lui Böcklin, cu apa lină, luminată, spintecată de bărci funerare ce transportau morții spre zidurile care înconjurau insula-cimitir. Deasupra zidurilor se ridicau chiparoși înalți, întunecați, niște degete arătând spre ceruri și spre misterul care se întinde dincolo de mormânt. Priveliștea avea să-l inspire pe Nietzsche să scrie „Bocetul”, unul dintre cele mai frumoase poeme ale lui, în care printre mormintele de pe insulă se află mormântul tinereții lui, al minunilor blânde și stranii ale iubirii și al păsărilor cântătoare ale speranțelor lui.

Veneția s-a încălzit; s-au trezit la viață țăntarii. Nietzsche a părăsit orașul apelor fără să privească în urmă. Peter Gast s-a întors și el la treburile lui, ușurat.

Timp de doi ani, Nietzsche a tot rătăcit. În fiecare nou loc, renăștea speranța că și-a găsit propria Arcadie. Frumusețea diverselor perspective îl făcea să tremure și să adore pământul, atât de desfătat de minunile acestuia, încât nimic nu părea mai natural decât să trăiască viața ca un erou grec strămutat peste milenii, atât eroic, cât și idilic. „*Et in Arcadia ego...* Și așa au și trăit unii oameni, așa s-au simțit constant în lume și au simțit lumea în sine...”¹⁰

Dar în fiecare nouă Arcadie descoperirea până la urmă o imperfecțiune intolerabilă: fie era la altitudine prea mare, fie la una prea mică, fie era prea cald, prea umed sau prea frig, fie era prost poziționată sub norii încărcăți cu electricitate și sub cerurile care le vedeau pe toate. Întotdeauna se găsea un bun motiv pentru ca rătăcitorul să plece mai departe.

Pe timpul verii se stabilea în regiunile alpine răcoroase, dar când la munte se făcea prea frig și strălucirea primei zăpezi îi amenința vederea, pornea în călătorii dezastruoase cu trenul (își pierdea bagajele, ochelarii, simțul orientării) spre căldura Rivierei franceze sau a celei italiene. Apoi, în iulie 1881, și-a descoperit Arcadia în Sils Maria, unul dintre numeroasele cătune drăguțe ce împânzesc uimitoarele peisaje ale Engadinei de Sus, ce înconjoară Saint-Moritz. Sils Maria i-a cucerit sufletul așa cum Veneția nu reușise. „Ar trebui să urc pe platourile înalte din Mexic, de unde se vede Pacificul, pentru a găsi ceva asemănător (de exemplu, Oaxaca), iar acolo vegetația ar fi, bineînțeles, tropicală”¹¹, îi scria cu o lipsă nebunească de rațiune lui Peter Gast, asigurându-l în continuare că misiunea lui de secretar ar putea să se încheie curând, dat fiind că aflase de o nouă mașină de scris inventată de un danez. Îi trimisese inventatorului o scrisoare prin care se interesa de mașina respectivă.

Nebunia turistică elvețiană era abia la început. În Sils Maria existau câteva hoteluri modeste, însă chiar și așa ar fi fost prea scumpe și prea populate. Așa încât Nietzsche a închiriat camera

de sus, ca o chilie, din casa modestă a lui Gian Durisch, primarul satului, care vindea legume la parter și creștea porci și găini în curte. Chiria era un franc pe zi¹². În fața ferestrei de la răsărit a dormitorului-birou creștea un pin înalt care filtra lumina, ce căpăta astfel o nuanță de verde-închis. Era o binecuvântare pentru ochii lui.

Nu iubea Sils Maria pentru că-l ferea de boală. Din contră, în iulie și apoi în septembrie a ajuns mai aproape ca niciodată de buza prăpastiei: „Sunt disperat. Durerea îmi secătuiește viața și voința... De cinci ori l-am chemat pe Doctorul Moarte”¹³. Dar, cu cât cobora mai mult, cu atât era mai exaltat: „S-au născut gânduri cum n-am mai avut vreodată...”. Se compara cu o mașinărie pe punctul de a exploda – și, într-adevăr, la începutul lui august a avut prima idee cu adevărat explozivă de când propusese dihotomia dionisiac/apolinic. Stând pe malul lacului Silvaplana, lângă o stâncă monumentală, ca o piramidă, pe care mai târziu avea s-o numească „Stânca lui Zarathustra”, a conceput ideea eternei reîntoarceri:

„Ce-ar fi dacă, într-o zi sau într-o noapte, un demon s-ar strecura după tine în cea mai solitară sihăstrie a ta și ți-ar spune: «Această viață, așa cum o trăiești astăzi și cum ai trăit-o până acum, va trebui s-o trăiești încă o dată și încă de nenumărate ori; și nimic nou nu va fi în ea, ci fiecă durere și fiecă bucurie și fiecă gând și suspin și orice lucru cât de mic și de mare al vieții tale trebuie să ți se reîntoarcă, și totul în aceeași ordine și succesiune... Veșnicul ceasornic de nisip al existenței este mereu și mereu întors – și tu, firisor de praf, odată cu el”¹⁴.

O idee cu adevărat înspăimântătoare și atât de importantă, încât și-a notat pe o bucățică de hârtie că i-a venit la „6.000 de picioare deasupra nivelului mării și cu mult mai mult deasupra lucrurilor omenești”.

Avea probabil legătură cu unele dintre lucrările științifice pe care le citise, pe marginea cărora făcuse notițe:

„Lumea forțelor nu cunoaște descreștere, altfel, în infinitatea timpului, ar fi slăbit și ar fi dispărut. Lumea forțelor nu cunoaște opriri; altfel ceasul existenței ar fi stat în loc. În orice

stare *ar putea* ajunge lumea asta, ea deja a atins-o, și nu doar o dată, ci de nenumărate ori. Să luăm acest moment ca exemplu: el a mai fost o dată și de multe ori și se va întoarce ca atare, cu toate forțele distribuite ca acum: și așa stă alături de momentul care l-a născut și de cel ce-i este prunc. Omule! Întreaga ta viață va fi întoarsă ca o clepsidră, iarăși și iarăși, și mereu se va isprăvi – un lung minut între existențe, până când toate condițiile care te-au format, în cursul circular al lumii, vor fi îndeplinite. Atunci vei găsi toată durerea și toată plăcerea și toți prietenii și toți dușmanii și toate speranțele și toate greșelile și toate firele de iarbă și toate razele de lumină, nucleul tuturor lucrurilor. Inelul acesta, în care tu ești un bob minuscule, strălucește din nou și din nou. Și în fiecare inel al existenței umane există mereu o oră când – mai întâi pentru unul, apoi pentru mai multe, în final pentru toate – gândul cel mai puternic iese la suprafață, gândul eternei reîntoarceri a tuturor lucrurilor: de fiecare dată, pentru omenire este ora *amiezei*”¹⁵.

Nu poate fi o coincidență faptul că a ilustrat viața omului prin imaginea unui inel al existenței umane. Wagner nu doar compusese *Inelul* său, ci îl și structurase cu meticulozitate ca pe un inel, o eternă recurență, o poveste circulară a cărei clepsidră este mereu întoarsă.

Nietzsche a menționat pentru prima oară și numele Zarathustra în carnetul său de la Sils Maria, însă doar numele. Ambele idei aveau nevoie de încă vreo câțiva ani pentru a se contura.

Prin octombrie 1881, la Sils Maria se făcuse frig. „Am călătorit la Genova cu toată energia unui nebun”, unde s-a stabilit în cele din urmă într-o mansardă. „Trebuie să urc o sută șaiszeci și patru de trepte în interiorul casei care, la rândul ei, e situată sus, pe o stradă abruptă plină de palate. Fiind atât de abruptă și terminându-se cu o scară foarte lungă, strada e foarte liniștită și crește iarbă printre dalele de piatră. Sănătatea mea e într-o stare *teribilă*.”¹⁶ Își drămuia cu atenție banii. Adesea, asta însemna că zile întregi mânca doar fructe uscate. Câteodată, amabila proprietăreasă îl ajuta să gătească. Nu-și permitea să încălzească camera. Se ducea să stea prin cafenele

ca să se încălzească, dar, imediat ce dădea soarele, mergea până la o stâncă singuratică de pe țărm unde stătea întins sub umbrelă, nemișcat ca o șopârlă. Asta îl ajuta să-și limpezească mintea.

În general, lui Nietzsche îi era indiferent ce impresie lăsa asupra oamenilor. De-a lungul acestor ani de continuă migrație, oamenii i-au reținut tăcerile, vocea blândă, îmbrăcămintea sărăcăcioasă, însă curată, manierele cu care trata cu conștiinciozitate pe toată lumea, în special femeile, și strania lipsă de expresivitate produsă de faptul că gura-i era în permanență ascunsă de mustață, iar ochii în spatele ochelarilor cu lentile albastre sau verzi, întreaga față fiindu-i și mai umbrită de cozorocul verde. Dar, în ciuda acestor lucruri, nu era o umbră, nu era niciodată trecut cu vederea; prezența sa era și mai evidentă datorită aurei de *noli me tangere* care-l înconjura. A avut revelația că „omul cel mai blând și mai drept, dacă n-are decât o mustață mare, poate sta oarecum în umbra acesteia și poate sta liniștit – ochii obișnuiți văd în el *accesoriul* unei mustăți mari, vreau să spun: un caracter militar, ușor inflamabil, eventual violent, și se comportă în consecință față de el”¹⁷.

Paul Rée a venit la Genova în februarie 1882, aducând cu el mașina de scris. „Globul de scris” Malling-Hansen era o drăcovenie emisferică ce semăna cu un arici de aramă, fiecare țep al său terminându-se cu o literă. Când îl apăsa cu degetul, țepul imprima litera pe pagină. Mașinăria atrăsese ceva atenție când fusese expusă la Paris. Nietzsche își pusese mari speranțe în ea, crezând că-i va permite să scrie folosind doar atingerea și cruțându-și astfel ochii. Nu a fost un succes imediat. „Mașinăria asta e gingașă ca un cățeluș și îmi dă multă bătaie de cap.” Fusese deteriorată pe drum și nu funcționa cum trebuie, dar nici după ce a fost reparată nu era mai ușor pentru ochii lui să scruteze literele mașinii de scris decât să urmărească vârful stiloului târându-se pe pagină. Din fericire, pentru moment, Paul Rée era acolo să-l ajute.

Au mers la teatru s-o vadă pe Sarah Bernhardt în *La Dame aux camélias*, însă divina Sarah n-a avut mai mult succes decât mașina de scris: la finalul primului act a leșinat. Spectatorii au

așteptat o oră ca ea să-și revină, iar când a făcut-o, i s-a spart un vas de sânge. Cu toate acestea, silueta ei statuară și atitudinea superioară au trezit în Nietzsche amintirea tandră a Cosimei.

În martie, Rée s-a mutat la Roma pentru a se întâlni cu Malwida von Meysenbug, care-și transferase „Academia spiritelor libere” de la Sorrento la Roma, unde purta acum numele „Clubul Roman”. Rée a apărut dintr-odată, într-o seară, istovit și falit, dat fiind că-și pierduse toți banii pe drum, jucându-i la Monte Carlo. Se pare că un ospătar binevoitor îi împrumutase bani pentru a putea ajunge la destinație. Malwida a coborât repede să plătească trăsura care aștepta, în timp ce Rée se alătura cercului de spirite libere, fiind vrăjit pe loc de personalitatea uimitoare a lui Lou Salomé¹⁸, o fată elegantă și cosmopolită de 21 de ani, pe jumătate rusoaică, debordând de magnetism, originalitate și inteligență. Lou călătorea împreună cu mama ei, aparent din motive de sănătate, dar de fapt pentru a trăi experiențe intelectuale superioare celor pe care le putea oferi Rusia femeilor. Tatăl lui Lou, un general rus înnobilit pentru rolul jucat în timpul Războaielor Napoleonice, murise, așa că Lou și mama ei veniseră de la Sankt-Petersburg la Zürich pentru ca Lou să-și urmeze ambițiile intelectuale. Audiase cursuri la Universitatea din Zürich până când începuse să expectoreze sânge, semn că trebuia să plece mai spre sud. O scrisoare de recomandare o adusesse în salonul roman al Malwidei, unde, nici pentru prima, nici pentru ultima oară, Lou a întruchipat rolul de *femme fatale* intelectuală. Lou Salomé i-a vrăjit pe mulți intelectuali eminente în cursul vieții sale îndelungate, printre care Rainer Maria Rilke și Sigmund Freud.

La Clubul Roman, numele lui Nietzsche era rostit de Rée și Malwida cu venerația arătată unui zeu. În mod firesc, Lou și-a exprimat dorința de a-l cunoaște. Nietzsche era încă la Genova, așa că Lou a inițiat imediat o relație foarte strânsă cu prietenul lui, Rée. Când ușile salonului literar al Malwidei se închideau, la miezul nopții, Rée o însoțea pe Lou până acasă. Curând, cei doi au început să se plimbe pe străzile din jurul Colosseumului în fiecare noapte, între orele 12 și 2. Bineînțeles că un asemenea comportament a șocat-o pe mama lui Lou. Până și feminista

progresistă Malwida a protestat. „Așa am descoperit”, nota Lou ipocrită, „în ce măsură idealismul din acest domeniu poate interfera cu dorința puternică de a obține libertatea personală”¹⁹. Nu s-a sfiit niciodată să joace rolul de sirenă sau de Circe. A recunoscut chiar ea că se hotărâse destul de devreme să nu dea socoteală nimănui. Considera spunerea adevărului o „avarție impusă” căreia nu trebuie să i se permită să interfereze cu scopul principal. „Am fost foarte răsfățată acasă, așa că mă simțeam atotputernică. Lipsită de imaginea mea din oglindă, parcă nu eram acasă”, a scris în memoriile ei care sunt devastator de lucide în ceea ce privește propria personalitate, deși magnific de indiferente la alte adevăruri.

Rée i-a scris în extaz lui Nietzsche despre „ființa plină de energie, incredibil de inteligentă, dotată cu virtuți de fetiță, de-a dreptul copilărești... Micuța rusoaică pe care trebuie neapărat s-o cunoști”²⁰.

Mirosind unul dintre planurile de însurătoare puse la cale de Malwida, Nietzsche a răspuns în glumă de la Genova, spunând că, dacă e vorba de căsătorie, o s-o îndure vreo doi ani, dar nu mai mult. Ce nu știa Nietzsche era că Lou ura căsătoria la fel de mult ca și el. Toată viața ei a preferat să trăiască cu doi bărbați în același timp. S-a căsătorit, de fapt, cinci ani mai târziu, dar numai pentru că pețitorul s-a înjunghiat în piept și a amenințat că duce treaba la bun sfârșit dacă îl refuză. Au rămas căsătoriți timp de 45 de ani, devotați unul altuia tot timpul acesta, deși mariajul nu a fost niciodată consumat, iar pe ea nu a deranjat-o deloc că menajera a fost mult timp amanta soțului ei, în timp ce Lou își aducea în casă propriii admiratori înfocați, primul dintre ei fiind Rée.

La Genova, Nietzsche a văzut pentru prima oară opera *Carmen*. Imediat ce a putut, a văzut-o din nou. A văzut-o de 20 de ori până a murit. *Carmen* a înlocuit obsesia lui pentru *Tristan și Isolda*. Pe muzică de Bizet și cu un libret bazat pe nuvela lui Prosper Mérimée, opera nu avea pretenția de a fi sublimă sau măcar extraordinară. Spre deosebire de Wagner, nu oferea aventuri ale spiritului și ar putea fi chiar numită o operă materialistă. *Carmen* nu necesită o orchestră supradimensionată. Ariile ei sunt teribil de ușor de fredonat.

Durează puțin. Ignoră latura metafizică. Nu e despre zei și legende, nici măcar despre regi și regine. Spune o poveste de scandal despre un amor ce are loc în păturile sociale inferioare. Don José e un mic caporal care nu se distinge prin nimic și a cărui viață bine aranjată, comună se izbește de dionisiacul reprezentat de Carmen, o fată pasională și vorace din punct de vedere sexual care lucrează într-o fabrică de țigări. Carmen este o *femme fatale* care (ca și Lou Salomé) agață și părăsește bărbații după bunul-plac. Tumultul de dorință sexuală, gelozie și posesivitate, incomprehensibil și incontrollabil, pe care Carmen îl declanșează în Don José îl face în mod inevitabil pe acesta s-o ucidă într-un moment de frenezie dionisiacă.

Dat fiind că-și exprimase dorința de a merge la Genova pentru a-l cunoaște pe Nietzsche, Lou s-a înfuriat când a auzit că acesta nu are de gând s-o aștepte. El se hotărâse să plece de la Genova la Messina. Din punctul de vedere al sănătății lui, hotărârea nu avea nici un sens. Dacă la Genova se făcea prea cald pentru el în martie, în Sicilia era și mai cald. Dar verile petrecute recent de el la munte îl făcuseră să ajungă la concluzia că altitudinile mari, vara, îl apropiu prea mult de electricitatea norilor, agravându-i boala. Așa că avea să încerce o vară la cea mai mare distanță posibilă de ceruri: la nivelul mării. În plus, *Carmen* stârnise în el o sete de meridional.

„Aspectul vulgar din tot ce place în sudul Europei... nu-mi rămâne ascuns, dar nu mă lezează, la fel de puțin ca vulgaritatea care te întâmpină în cazul unei plimbări prin Pompeii și, în fond, chiar la lectura oricărei cărți antice: de unde provine aceasta? Din faptul că aici rușinea lipsește și că orice lucru vulgar se manifestă neezitant și sigur de sine, ca oricare lucru nobil, încântător și pasional în același gen de muzică și de roman? Animalul are, precum omul, dreptul său: poate hoinări în voie, iar tu, iubite semen al meu, mai ești, cu toate acestea, și acest animal!”²¹

Cealaltă atracție a Messinei era Wagner, care-și petrece iarna respectivă acolo, alături de Cosima. Nu existase nici un contact între Nietzsche și Wagner timp de trei ani, dar Nietzsche îi visase adesea pe el și pe Cosima. Visele lui erau prietenoase, pozitive și lipsite de răcă. I-ar fi plăcut să-i revadă.

A scris opt mici poeme vesele intitulate *Idile din Messina*, care erau în principiu despre bărci, capre și fecioare, și s-a îmbarcat pe vasul care avea să-l ducă la Messina cu inima bătându-i nebunește. A avut un rău de mare cumplit. Când a ajuns în Sicilia, era o epavă din punct de vedere fizic, iar Wagner și Cosima deja pleaseră. Wagner suferise dureri în piept la Palermo și plecase acasă în grabă. Dinspre coasta Cartaginei bătea sirocoul fierbinte, un vânt celebru pentru efectul său deprimant asupra sufletelor și pentru faptul că umplea fiecă suprafață și crăpătură cu particule minuscule, insuportabile de praf. Unicul lucru care a mai compensat neplăcuta călătorie a lui Nietzsche în Sicilia a fost imaginea vulcanului Stromboli, ale cărui legende despre strigoii zburători aveau să intre mai târziu în povestea lui despre Zarathustra.

De la Rée continuau să sosească cărți poștale și scrisori ridicând în slăvi inteligența lui Lou Salomé. De la Malwida a primit o scrisoare ce era practic o convocare: „O fată mai mult decât remarcabilă (cred că Rée ți-a scris deja despre ea)... îmi pare că a ajuns cam la aceleași rezultate ca și tine în gândirea filosofică, adică la idealismul practic, abandonând orice presuposiție metafizică și orice aplecare spre explicarea problemelor metafizice. Eu și Rée suntem de acord că trebuie să te vedem alături de această extraordinară făptură...”²².

O altă călătorie îngrozitoare pe mare l-a adus înapoi din Sicilia. Când și-a revenit, s-a urcat într-un tren cu destinația Roma.

Filosofie și eros

Femeile știu aceasta, cele mai alese: un pic mai grasă, un pic mai slabă – oh, câtă soartă nu zace-n picul acesta!

*Așa grăit-a Zarathustra III,
„Despre spiritul gravitației”,
partea a 2-a^{1*}*

Înainte chiar de a-l cunoaște pe Nietzsche, Lou era hotărâtă să trăiască cu el și cu Rée într-un *ménage à trois*. Își imagina asta ca pe o *Heilige Dreieinigkeit*, o Sfântă Treime a unor spirite libere axate pe filosofare, „pline până la refuz cu spiritualitate și ascuțime a minții”.

Fantezia ei a căpătat consistență în perioada de dinaintea sosirii lui Nietzsche la Roma, în timp ce bântuia la miezul nopții prin miasmele din jurul Colosseumului împreună cu Rée, care ținea discursuri filosofice și o chinuia cu nesfârșite discuții despre prietenul său genial.

„Mărturisesc cu sinceritate”, scria ea, „că la început m-a convins un simplu vis de fezabilitatea planului meu, care contrazicea toate convențiile sociale. În acel vis am văzut un birou plin cu cărți și flori, flancat de două dormitoare, noi umblând încoace și-ncolo între ele, colegi, lucrând împreună într-o tovărășie voioasă și sinceră”¹. Nu era foarte limpede cum aveau să împartă cele două dormitoare.

Lou nu i-a ascuns planul ei nonconformist Malwidei, care l-a considerat o fantezie deșăntată și a început să-și facă griji. Mama lui Lou, ineficientă și mereu depășită de situație, se

gândea să-i convoace pe frații ei pentru a lupta împotriva acestui plan rușinos. Toată lumea era împotriva lui. Până și Rée, spunea Lou, era „oarecum perplex”, deși îndrăgostit până peste cap. În primele trei săptămâni de când o cunoscuse, o ceruse în căsătorie, cu condiția ieșită din comun de a exclude relațiile sexuale, pentru că îl dezgustau. Lou era și ea scârbită de sex, în urma unui episod traumatizant ce avusese loc în timpul adolescenței sale la Sankt-Petersburg, când mentorul ei intelectual, în care avea încredere, un preot olandez vârstnic și căsătorit, care avea fete de vârsta ei, încercase brusc s-o violeze. Propunerea lui Rée de a avea un *mariage blanc* i-ar fi fost pe plac dacă ar fi ținut la reputația ei. I-ar fi conferit, cu certitudine, respectabilitate. Dar Lou n-a dat niciodată doi bani pe reputația ei. În lunga ei viață, nimic nu i-a plăcut mai mult decât *épater les bourgeois*.

Pe 20 aprilie 1882 Nietzsche s-a imbarcat la Messina pe un cargobot și a ajuns la Roma pe 23 sau pe 24. După ce a fost oblojit de Malwida câteva zile în luxoasa Vilă Mattei, a considerat că s-a înzdrăvenit suficient după călătoria pe mare încât să se întâlnească cu Lou. Hotărâseră cu toții că acest lucru trebuie să aibă loc în bazilica San Pietro, o alegere ciudată pentru un cerc ateu de spirite libere.

Se afla pentru prima dată la Roma. Nici un ghid Baedeker nu-l putea pregăti pentru drumul de la vila Malwidei, de lângă Colosseum, până la San Pietro, unde avea s-o întâlnească în cele din urmă pe misterioasa fată. Asemenea lui Tezeu, care urma firul Ariadnei prin labirintul Minotaurului, a urmat firul umbrei aruncate de imensa colonadă toscană a lui Bernini. Odată ajuns în penumbra tămâiată a bisericii, ochii lui n-au reușit s-o descopere pe fată. Lou avea să înflorească mai târziu, devenind o frumusețe luxuriantă și opulentă și făcându-și apariția spectaculos, cam ca Judith Gautier, înfășurată-n mătăsurii, jabouri și blănuri, dar în această etapă uniforma ei invariabilă de învățăcel într-ale filosofiei era de o puritate sacerdotală: o rochie de culoare închisă, lungă până-n pământ, cu guler înalt și mâneci lungi, susținută de un corset strâmt ce evidenția silueta ca o clepsidră. Își purta părul șaten pieptănat riguros pe spate, lăsându-i la vedere fața de o frumusețe rusă clasică, lată, cu pomeți proeminenți. Avea ochi albaștri; privirea

îi era adesea descrisă drept inteligentă, intensă și pasională. Era conștientă de propria frumusețe și găsea plăcere în puterea pe care o exercita.

Ea spune că primul lucru care a frapat-o la Nietzsche a fost forța privirii lui. Ochii lui au fascinat-o. Păreau să privească mai mult în interior. Deși pe jumătate orb, nu erau deloc iscoditori sau șovăielnici. Nu avea acea privire fixă, intruzivă a miopilor. „Mai mult ca orice, ochii lui păreau niște gardieni și protectori ai comorilor lui – secrete tăcute –, pe care nu trebuiau să le zărească cei nedoriți.”²

Asta mai mult ca sigur a fost o concluzie la care a ajuns mai târziu. În bazilica San Pietro el trebuie să fi purtat ochelarii fumurii fără care nu putea vedea nimic. În mod sigur Lou nu i-a putut vedea ochii prin lentilele groase și în penumbra bisericii.

„Interiorizată, ca să zic așa, scruta zări îndepărtate”, este felul în care Lou îi descrie privirea. Ar putea fi la fel de bine un autoportret, o descriere a propriei priviri. Alții au descris adesea ochii ei ca având strania calitate de a privi cu detașare spre orizonturi îndepărtate. Îi făcea să-și dorească să pocnească din degete ca să-i prindă privirea cu totul, să-i atingă ființa intimă îndepărtată, s-o oblige să vadă lumea fizică din jur. Contradicția dintre nesăbuința ei pripită, pasională și acești stranii ochi pierduți în depărtări îi confereau extraordinarul talent de a obține confidențe. Asculta ca o oglindă, reflectând gândurile vorbitorului. Nu spunea multe, dar pasivitatea ei încuraja și mai multe destăinuiiri. Ea avea să fie persoana căreia Sigmund Freud i-a permis s-o psihanalizeze pe fiica sa, Anna.

Nietzsche a salutat-o cu niște vorbe pe care în mod evident le pregătise dinainte:

„Din ce stele am căzut aici, împreună?”³.

„Din Zürich”, a venit răspunsul ei prozaic.

Lui Nietzsche i s-a părut la început că vocea ei cu accent rusesc era aspră. Și ea a fost inițial dezamăgită. Se așteptase să întâlnească un bărbat ca un vârtej, o persoană la fel de flamboiantă și de revoluționară ca propria gândire, sau cel puțin un bărbat cu o prezență impunătoare. Dar iată-l: un om atât de obișnuit, atât de inobservabil, atât de ușor de trecut cu vederea, încât părea de-a dreptul ridicol. Mic de statură,

molcom, cu păr castaniu, banal, pieptănat îngrijit și cu haine asortate cu atenție; părea că și-ar fi dorit să treacă cât mai neobservat. Vorbea încet, abia dacă-l auzeai. Și râsul lui era discret. Dădea impresia generală de seriozitate calculată. Își apleca ușor umerii când vorbea, aproape ca și cum ar fi împins cuvintele afară. Îi lăsa senzația iritantă că o parte din el asista la discuție din exterior.

Putea fi acesta cu adevărat iconoclastul care, după cum îi spusese Rée, se lăuda că pentru el o zi pierdută e cea în care nu și-a retezat din rădăcină una dintre credințe? Solitudinea aceasta taciturnă era o provocare. Își dorea să descopere ce se află în spatele distanței considerabile pe care el o așeza între sinele său real și lume. Se simțea cumva decepționată de „atitudinea lui studiată, elegantă”.

Postura lui studiată, elegantă era în mod evident la fel de premeditată ca și salutul lui, care îi înălța instantaneu pe amândoi într-o zonă mai înaltă a destinului, plasând întâlnirea lor pe spirala eternei reîntoarceri, făcând referire la un pasaj din cea de-a doua *Considerație inactuală*: „...la aceeași conjuncție a corpurilor cerești, ar trebui să se repete și pe pământ aceleași evenimente și aceasta până în cele mai mici detalii: așa încât, atunci când stelele au o anumită poziție unele față de altele, întotdeauna un stoic se va asocia cu un epicureic și-l vor asasina pe Cezar, iar Columb va descoperi, într-o altă conjunctură, America”⁴.

În timp ce Lou și Nietzsche făceau conversație în bazilica San Pietro, Rée se ascunsese în întunericul unui confesional din apropiere, sub pretextul intenției pioase de a-și revizui notițele, însă în mod evident pentru a trage cu urechea. Lou sugerează că ea și Nietzsche începuseră imediat să discute despre viitoarea lor viață în trei și despre locul unde se puteau stabili, deși mai târziu se răzgândește, contrazicând povestea visului ei despre *Heilige Dreieinigkeit* și susținând că Nietzsche se băgase de unul singur peste un plan pe care ea și Rée îl puseseră la cale, de a trăi împreună într-un parteneriat intelectual. Orice s-ar fi întâmplat în prima lor săptămână la Roma, este incontestabil că toți trei plănuiau să trăiască împreună. Nietzsche a intrat în joc cu entuziasm. Își dorea să redevină

student. Voia să asiste la cursuri la Sorbona, în căutarea validării științifice a ideilor sale legate de eterna reîntoarcere. Lou și Rée erau bucuroși să meargă la Paris, unde ar fi urmat să-și cultive relația cu Ivan Turgheniev.

Întâlnirea din bazilica San Pietro a fost atât de copleșitoare pentru Nietzsche, încât a trebuit să se retragă la vila Malwidei, unde Rée și Lou au venit să-l viziteze. Îi plăcea să le citească și să le recite din cartea la care lucra, *Știința veselă*, revărsare efervescentă a stării sale de jubilarie irezistibilă în fața unei aventuri iminente. În introducere spune că respectiva carte nu e decât o distracție după o lungă privațiune și neputință, exultarea credinței redeșteptate într-un mâine, exprimând neașteptata lui nerăbdare în fața mărilor a căror viziune i s-a redeschis în fața ochilor. Începuse s-o scrie la Genova, pe vremea când fusese sedus de caracterul simplu, mundan al operei *Carmen*, de portretizarea eternului feminin prin personajul Carmen și de ideea chinuitoare că la Roma se afla o tânără și frumoasă intelectuală pe nume Lou Salomé, care spunea tuturor că e hotărâtă să-l cunoască. Iar acum se întâlniseră și aveau înaintea perspectiva Parisului.

Cu tot pretinsul ei devotament, Lou nu citise nici una dintre cărțile lui Nietzsche, dar asta nu conta: intensitatea, inteligența și seriozitatea ei îl impresionaseră profund.

Nietzsche are o reputație de misogin aproape întru totul meritată. A scris mizerii despre femei de-a lungul numeroaselor perioade din viața lui când s-a simțit copleșit de răul combinat îndus de mama lui și de Elisabeth. Dar în această perioadă, înțelegerea pe care o arată femeilor și pătrunderea psihologiei lor sunt remarcabile pentru acele vremuri.

Aforismele despre femei din *Știința veselă* sunt remarcabil de pozitive și de înțelegătoare. Mai important, el exprimă ideea revoluționară că era ceva aproape uimitor și monstruos în modul paradoxal în care erau educate femeile din clasele superioare. Erau crescute într-o ignoranță aproape totală față de domeniul erotic și li se spunea că tot ce ținea de acesta e demonic și absolut rușinos. Apoi erau azvârlite ca de un fulger macabru în căsnicie – și supuse, chiar de bărbatul pe care-l iubeau și stimau cel mai mult, terorii și obligației sexuale. Cum

puteau face față vecinătății neașteptate și șocante a zeului și a fiarei? „Aici”, conchidea el cu perspicacitate, „ți-ai făcut, într-adevăr, un nod sufletesc fără egal!”⁵.

Aceasta ar putea fi o descriere a relației dintre Lou și veneratul, mai vârstnicul ei profesor, și al efectului traumatizant de durată pe care l-a avut asupra ei neașteptatul atac carnal al zeului-devenit-fiară.

În săptămâna ce a urmat întâlnirii de la San Pietro, Lou a devenit și mai fascinată de Nietzsche. Îl vedea ca pe un personaj ce-și purta masca cu neîndemânare. Pentru ea era evident că el joacă un rol pentru a se putea încadra în lume. Era ca un fel de zeu care a ieșit din sălbăticie, a coborât din înălțimi și și-a pus un costum ca să poată păși printre oameni. Chipul zeului trebuia ascuns, pentru ca oamenii să nu moară în fața privirii lui orbitoare. O făcea să se gândească la faptul că ea nu purtase niciodată o mască, nu simțise niciodată nevoia de a purta una pentru a se face înțeleasă. A interpretat masca lui ca fiind împăciuitoare, răsărind din bunătatea și din mila lui față de oameni. Cita chiar aforismul lui: „Oamenii care gândesc profund se prezintă în relația cu alții ca niște comedianți, fiindcă, în acest caz, pentru a fi înțeleși, trebuie întotdeauna să simuleze mai întâi superficialitatea”⁶.

El i-a sugerat să trăiască ghidându-se după principiile pe care el le alesese ca fiind călăuzitoare, *Mihi ipsi scripsi* („Am scris pentru mine însumi”) și îndemnul lui Pindar „Să devii ceea ce ești, după ce ai aflat ce înseamnă asta”. Ea le-a adoptat pentru totdeauna pe amândouă drept principii de viață.

Lou și-a dezvoltat o interpretare proprie a psihologiei lui Nietzsche și a scris despre ea pe larg, în foarte multe articole și într-o carte⁷. A acordat o importanță enormă bolii lui ca sursă a creației. Nu avea nevoie de nici o extravaganță, de nici o dovadă exterioară a geniului atâta timp cât își avea boala. Aceasta îi permitea să trăiască nenumărate vieți în timpul vieții lui. Ea a observat cum viața lui urma un tipar general. O abandonare recurentă regulată în boală demarca întotdeauna o perioadă a vieții lui de alta. Fiecare criză a maladiei era o moarte, o coborâre în Hades. Fiece recuperare era o renaștere

plină de fericire, o regenerare. Acest tip de existență îl reîmprospăta. *Neuschmecken* („nou-gust”) era termenul pe care-l folosea el. În timpul fiecărei recuperări trecătoare, lumea strălucea ca nouă. Și așa, fiecare recuperare devenea nu doar renașterea lui, ci și nașterea unei lumi cu totul noi, a unei noi serii de probleme care aveau nevoie de noi rezolvări. Era asemenea ciclului anual al fertilității zeului al cărui trup era introdus cu ajutorul plugului în brazdă. Doar prin intermediul acestui proces chinuitor i se puteau deschide noi perspective. În cadrul acestui mare ciclu de enorme convulsii, funcționa de asemenea și mai mărunțul ciclu cotidian. Tiparul său mental era cel al valurilor care se izbesc fără încetare de țărm, mereu avansând, mereu retrăgându-se, prinse în dinamica îngrozitoare a mișcării perpetue, care nu îngăduie nici o clipă de odihnă. „Îmbolnăvinduse prin gândire și recuperându-se prin gândire”; Lou nu avea nici o îndoială că „el e cauza propriei boli autoinduse”⁸.

Încă de la început, Nietzsche a luat foarte în serios coabitarea lor în trei. A numit-o în glumă Nesfânta Treime, deși, în același timp, lua destul de în serios convențiile sociale pentru a simți nevoia să apere reputația lui Lou printr-o cerere în căsătorie; „Mă simt obligat să te feresc de bârfele oamenilor, oferindu-mă să te iau de soție...”. L-a rugat pe Rée să-i transmită cererea.

Era o sarcină stranie pentru Rée, dat fiind că el însuși o ceruse deja pe Lou în căsătorie și era din ce în ce mai îndrăgostit de ea. Aflând de cererea lui Nietzsche, Lou s-a îngrijorat că rivalitatea stârnită pentru a-i câștiga mâna va pune în pericol întregul experiment intelectual. Nu încăpea îndoială că întreaga afacere avea să fie și trebuia să fie impulsionată de energie erotică, dar aceasta nu trebuia să fie niciodată transpusă în domeniul fizicului. I-a spus lui Rée să-i transmită refuzul ei, cerându-i să-i explice lui Nietzsche că avea, practic, o aversiune principală față de mariaj. Oricum, a adăugat ea în cheie pragmatică, dacă se căsătorea, urma să-și piardă pensia de urmașă a unui nobil rus, iar aceasta constituia unica ei sursă de venit.

Atmosfera din Roma devenea umedă și insalubră. Nietzsche stătuse destul la pat. Dacă voia să-și revină, avea nevoie de aer rece, proaspăt. A hotărât să plece împreună cu Rée în Alpii italieni. Disperată să li se alăture, Lou l-a implorat pe Rée să facă aranjamentele necesare. „La porunca dumitale, domniță Lou”, i-a răspuns Rée, „măine-dimineață, în jur de ora 11, Nietzsche o va vizita pe mama dumitale, iar eu îl voi însoți pentru a-mi prezenta omagiile... Nietzsche nu poate garanta pentru starea sănătății lui de mâine, dar ar dori să i se prezinte mamei dumitale înainte să ne reîntâlnim la lacuri”.

În termeni fără echivoc, mama lui Lou l-a prevenit pe Nietzsche în privința ficei sale. Lou era incontrollabilă și periculoasă; era o idealistă care nu avea limite. Dar planul lor a mers mai departe. Lou și mama ei au părăsit Roma pe 3 mai, Rée și Nietzsche o zi mai târziu. Pe 5 mai erau cu toții împreună la Orta, unde, în ziua următoare, Nietzsche și Lou s-au furișat de ceilalți doi pentru a urca pe Monte Sacro, un vârf la fel de învăluit în mituri și simboluri ca și muntele Pilatus.

Avea să descrie ascensiunea lui pe munte alături de Lou ca pe experiența supremă a vieții lui.

Monte Sacro se ridică tăcut până la o înălțime nu foarte mare deasupra lacului Orta, o fâșie modestă de apă într-o zonă în care se află mult mai marile, mai spectaculoasele și cu mult mai celebre lacuri Maggiore și Lugano. Dar frumusețea lui e incontestabilă, iar macabrele sale semnificații istorico-religioase erau inegalabile. Era locul unde fusese arsă pentru prima dată o vrăjitoare în Italia în Evul Mediu. Legenda locală spunea că fantoma vrăjitoarei, ca și cea a lui Pilat, bântuia locul groaznicei sale morți. În urma Conciliului de la Trento (1545-1563), când Biserica Romano-Catolică se lupta atât cu Reforma protestantă, cât și cu aparent incontrollabila ascensiune a islamului, Monte Sacro a devenit unul dintre locurile sfinte ale Europei. Aceste noi locuri sacre erau situri alternative dedicate venerării după reculul cruciadelor ce închiseseră Țara Sfântă în fața pelerinilor pioși.

În 1580, Monte Sacro a fost declarat „un nou Ierusalim”, a cărui escaladare aducea sufletului aceleași câștiguri ca și pelerinajul la Ierusalim. Transformarea lui a fost întreprinsă cu brio, ca și construirea simultană de către Vatican a boltei lui

Michelangelo deasupra bazilicii San Pietro. Micul munte a fost transformat în ideea unui peisagist baroc despre călătoria spre ceruri. O cărăruie ce șerpuia fluid, o *via sacra* sau *via dolorosa* urcând spiralat pe munte, era străjuită de crânguri sacre plantate meșteșugit, ale căror coroane verzi ba ascundeau, ba scoteau la iveală, alternativ, priveliști sublime cu lacul de la poale sau Alpii încoronați de zăpezi, de deasupra. Urcarea pe Monte Sacro era ca o parcurgere în aer liber a Drumului Crucii sau ca o călătorie prin rozariu. La fiecare cot al meandrelor itinerarului, norii de frunze verzui se deschideau pentru a revela un nou obiect al contemplației. Douăzeci și una de mici capele de piatră splendide, manieriste, punctau calea pelerinilor, fiecare capelă fiind împodobită cu semne și simboluri spirituale: pești drăguți și cochilii de scoici marine, sori și luni, crini, trandafiri și stele. Interioarele capelilor erau acoperite pe de-a-ntregul de fresce și populate de grupuri de statui din teracotă în mărime naturală, ce spuneau povestea vieții lui Isus și pe cele ale vieților sfinților.

În cele trei secole ce trecuseră de la creația sa și până la ascensiunea lui Lou și a lui Nietzsche, Monte Sacro devenise un loc de o frumusețe uitată și decăzută. O vegetație de junglă năpădisese arbuștii, ascunzând pe jumătate priveliștile. Arbori seculari lăsați într-o rână păreau să fi ținut pasul cu decăderea credinței creștine, pe care Lou și Nietzsche nu o deplângeau, dar și cu cea a spiritualității, pe care însă o jeleau.

Pe măsură ce urcau, conversația lor se învârtea în jurul luptei lor tinerești cu Dumnezeu. Lou se convinsese că și el, asemenea ei, avea o fire fundamental religioasă. Și ea își pierduse profunda credință creștinească la o vârstă fragedă. S-au trezit vorbind amândoi despre o puternică necesitate religioasă care nu le era satisfăcută. Aceasta i-a unit împotriva lui Rée, despre al cărui materialism lipsit de suflet erau de acord că e aproape dezgustător. Nietzsche a supus-o unui soi de test de inițiere filosofică, o cercetare riguroasă a cunoștințelor și credințelor ei, și a ajuns la concluzia că răspunsurile sale erau atât de empatice și de inteligente, încât, ne-a spus-o chiar el, i-a împărtășit câte ceva din filosofia lui, lucru pe care nu-l mai făcuse cu nimeni altcineva. Nu ne spune ce anume i-a împărtășit. Poate că i-a descris teoria sa despre eterna

reîntoarcere, ce-l preocupa destul de mult în acea vreme. Poate l-a pomenit pe profetul Zarathustra, pe care-l intuia atunci ca viitor purtător de cuvânt. Poate i-a vorbit despre celălalt secret al lui, moartea lui Dumnezeu, pe care a descris-o în cartea pe care o pregătea pentru publicare, *Știința veselă*.

Mai târziu, i-a scris lui Lou: „Ajuns înapoi la Orta, am conceput un plan ca să te conduc pas cu pas spre consecințele finale ale filosofiei mele – *pe tine*, prima persoană pe care o consider potrivită pentru asta”⁹.

După ascensiunea pe Monte Sacro rămăsese convins că găsisese în Lou discipolul pe care-l căutase vreme îndelungată. Avea să fie o îndârjită preoteasă și continuatoare a gândirii lui.

Aceeași urcare a sădit în Lou ideea că lumea va ajunge să vadă în Nietzsche profetul unei noi religii, unul care-și recrutează discipolii dintre eroi.

Amândoi au descris cât de similar gândeau și simțeau lucrurile și cum între ei doi cuvintele pur și simplu se prăvăleau. Își luau vorba din gură. Controlul individual se disipa pe măsură ce-și terminau unul altuia ideile și își completau reciproc afirmațiile.

Când au coborât de pe munte, el i-a spus, aproape șoptit: „Îți mulțumesc pentru visul cel mai ales al vieții mele”.

Imaginea celor doi coborând, radiind și schimbați la față ca și cum ar fi făcut dragoste acolo sus, a înfuriat-o pe mama lui Lou. Rée a fost copleșit de gelozie. A început s-o sâcăie cu întrebări. Lou i-a amuțit iscodelile meschine cu un răspuns impenetrabil: „Chiar și râsul lui e o faptă”.

În următorii ani și de-a lungul tuturor întâmplărilor care i-au despărțit, nici unul dintre ei nu a negat importanța profundă a comuniunii lor intelectuale și spirituale de pe Monte Sacro, deși nici nu au explicat-o.

Mai târziu, în îndelungata ei viață, Lou a fost adesea întrebată dacă ea și Nietzsche s-au sărutat pe Monte Sacro. Atunci, privirea ei pierdută se umbrea și răspunsul era: „Dacă ne-am sărutat pe Monte Sacro? Nu-mi mai amintesc”. Nimeni n-a îndrăznit să-i pună aceeași întrebare și lui Nietzsche.

De la Orta s-a dus direct la Basel ca să-i viziteze pe bunii lui prieteni, Franz și Ida Overbeck, care au afirmat că era bronzat, viguros și fericit. A stat la ei cinci zile. Nu a avut nici măcar o

criză serioasă, în ciuda a două ședințe lungi la stomatolog. Unica lui suferință, și-a amintit Ida, era gândul că e prea puțin cunoscut și citit. De fiecare dată când publica o carte, spera să aibă parte de o receptare entuziastă, să fie întâmpinat de public ca o nouă stea din ceruri și să-și găsească noi adepți și discipoli. Asta nu se întâmplase încă, dar acum era convins că avea să se întâmple. Le-a spus soților Overbeck că speră să-și fi găsit în Lou alter ego-ul: cealaltă jumătate a unuia și aceluiași creier. Acum avea să iasă mai mult în lume, le-a spus el. Avea să fie mai puțin solitar, mai deschis la contactul cu lucrurile și cu ființele umane.

Cât a stat la familia Overbeck, între diversele discuții despre viitorul luminos mai și cânta câte ceva la pian. Serile îi uluia, stând, total atipic pentru el, până foarte târziu. Franz și Ida Overbeck erau încântați de bucuria lui atât de evidentă. Erau prietenii lui cei mai de încredere. Își încredințase finanțele lui Franz, iar Ida își asumase sarcina de a mai liniști apele în jurul lui pe cât posibil, serviciu pe care Nietzsche îl aprecia atunci când își amintea.

Chiar în ziua când a ajuns la familia Overbeck, pe 8 mai, i-a scris în grabă un bilețel lui Rée: „Viitorul este complet pecetluit, dar nu *sumbru*. Trebuie neapărat să mai vorbesc o dată cu Fr.L. [Fräulein Lou] în Löwengarten, poate? Cu nețărmurită recunoștință, al tău prieten, N”.

În Löwengarten din Lucerna se află un foarte frumos basorelief înfățișând un leu în agonie, sculptat în peretele stâncos. Sculptura comemorează eroismul și fidelitatea gărzilor elvețiene în asaltul asupra Palatului Tuileries din timpul Revoluției Franceze. Inscripția monumentului, *fidei ac virtuti* („pentru loialitate și curaj”), avea să asigure un fel de subtext întâlnirii cu Lou.

Când a ajuns în gara din Lucerna, pe 13 mai, Lou și Rée îl așteptau pe peron. Au scăpat de Rée pentru a ajunge la Löwengarten împreună, unde Lou spunea că Nietzsche a cerut-o iarăși în căsătorie, iar ea l-a refuzat din nou. Tot ce știm de la Nietzsche este dintr-un desen pe care l-a făcut când era internat la ospiciu în anii lui de nebunie. Acesta înfățișează foarte clar monumentul cu leu, iar sub el două siluete îmbrățișate.

S-au întors la Rée, după care au mers toți trei la studioul unui fotograf, unde au pozat pentru celebra fotografie care a devenit, cu sau fără îndreptățire, permanent asociată cu vorbele pe care Nietzsche le pune în gura unei bătrâne în *Așa grăit-a Zarathustra*: „Te duci la femei? Să nu îți uiți de bici!”. Poate că optimista fotografie a fost ideea lui Lou, poate a lui Nietzsche. În mod sigur nu a fost ideea lui Rée – ura să fie fotografiat și pare foarte stânjenit așa cum stă acolo, în costumul lui elegant, lângă Nietzsche. Cei doi bărbați pozează în rol de cai între hulubele unei cotigi. Lou stă ghemuită în cotigă, cu un aer deopotrivă jucăuș și hotărât, învârtind un bici asupra lor. Împodobise biciul cu flori de liliac. Nietzsche pare destul de plin de sine, ca o bufniță poznașă, ca și cum ar fi gustat gluma.

De la studioul fotografului nu erau decât doi pași până la Tribschen. Iarăși, cei doi l-au abandonat pe Rée, iar Nietzsche a plimbat-o în jurul Insulei Fericiților, inițiind-o în misterele acesteia. Ea spune că Nietzsche i-a vorbit despre Wagner cu deosebită emoție.

Într-un soi de încercare de a direcționa viața acestei fete miraculoase al cărei destin, fără îndoială, avea să fie intim legat de al său, el a aranjat ca Lou și mama ei să se mute la Basel și să stea la familia Overbeck. Poate că ideea era ca Franz și Ida să le convingă pe musafiri de caracterul, fidelitatea și virtutea exemplare ale lui Nietzsche, dar Lou nu a fost prea interesată de acest plan domestic al lui Nietzsche. Ideea de a petrece timp cu neinteresantul teolog și soția lui o atrăgea mult mai puțin decât aceea de a face cunoștință cu cel mai celebru erudit din Basel, Jacob Burckhardt. Comportamentul ei din timpul scurtei vizite a făcut-o pe Ida Overbeck să conchidă că, dacă Nietzsche spera să-și fi găsit alter ego-ul în Lou, ea nu era dispusă „să se dizolve în Nietzsche”.

Le-a trimis lui Lou cartea sa *Omenesc, prea omenesc*, iar lui Peter Gast, la Veneția, un poem scris de Lou, „Amărăciunii” („An den Schmerz”), cu cererea ca acesta să-l pună pe muzică.

„Poemul acesta”, spunea Nietzsche în scrisoarea către Gast, ce însoțea poemul, „exercită așa o putere asupra mea, încât nu l-am putut citi fără să-mi vină lacrimi în ochi; sună ca o voce pe care am tot așteptat-o încă din copilărie. Poemul acesta e scris de prietena mea, Lou, de care încă nu vei fi auzit. Lou este fiica

unui general rus și are 20 [sic] de ani; e ageră ca un vultur și curajoasă ca un leu și totuși copilăroasă ca o fetiță care poate nu va trăi prea mult... Este uimitor de pregătită pentru gândirea *mea* și pentru ideile mele. Dragul meu prieten, cu siguranță că ne vei face amândurora onoarea de a ține relația dintre noi departe de ideea de relație de amor. Suntem *prieteni* și am să privesc fata asta și încrederea ei în mine ca pe niște lucruri sacrosancte”¹⁰.

¹* Ed.rom.cit. vol. 5, p. 186 (n.tr.).

Ucenicul filosofului

Parisul este încă în planurile de viitor, însă urăsc cumva zgomotul și aş vrea să ştiu dacă cerul e destul de *senin*.

Scrisoare către Franz Overbeck,
octombrie 1882

În timp ce Lou și mama ei s-au dus să stea la familia Overbeck, la Basel, Nietzsche a plecat de la Lucerna direct la Naumburg, ca să pregătească *Știința veselă* pentru editorul său. A tocmnit un comerciant falit să scrie după dictare, în timp ce Elisabeth citea manuscrisul în care el anunța pentru prima dată moartea lui Dumnezeu. O făcea așa:

„N-ați auzit de smintitul acela care, înaintea amiezii, și-a aprins un felinar, a dat fuga în piață și a strigat fără încetare: «Îl caut pe Dumnezeu! Îl caut pe Dumnezeu». – Întrucât chiar acolo erau adunați grămadă mulți dintre cei ce nu credeau în Dumnezeu, stârni hohotele lor de râs. S-o fi pierdut cumva? întrebă unul. S-o fi rătăcit ca un copil? întrebă altul. Sau se ascunde? Se teme de noi? S-o fi imbarcat? O fi emigrat?... Smintitul sări în mijlocul lor și-i sfredeli cu privirile. Unde-i Dumnezeu? țipă el, o să vă spun! *L-am omorât* – voi și cu mine! Noi toți suntem ucigașii lui! Dar cum am făcut lucrul ăsta? Cum am putut seca marea dintr-o sorbire? Cine ne-a dat buretele să ștergem definitiv tot orizontul? Ce-am făcut eliberând pământul din lanțurile soarelui său? Încotro se-ndreaptă el acum? Încotro ne-ndreptăm noi? Departe de toți sorii? Nu ne prăbușim necontenit?... Mai există oare un sus și un jos? Nu rătăcim ca

printr-un neant infinit? Nu ne abură vidul? Nu s-a făcut mai frig?... N-auzim încă nimic din tărașoiul groparilor care-l îngroapă pe Dumnezeu? Nu ne izbește încă nimic din mirosul descompunerii divine? – și dumnezeii se descompun! A murit Dumnezeu! Și mort rămâne! Și noi l-am omorât! Cum să ne consolăm noi, asasinii asasinilor? Tot ce-a avut lumea mai sfânt și mai puternic până acum își varsă sângele sub jungherele noastre – cine oare ne va șterge de acest sânge?... Oare măreția acestei fapte nu-i prea mare pentru noi? Nu trebuie să ne prefacem noi înșine în dumnezei, numai pentru a părea vrednici de ea? N-a existat nicicând o faptă mai mare – și oricine se va naște de-a pururi după noi își va avea locul, în virtutea acestei fapte, într-o istorie superioară oricărei istorii de până acum!»”.

Mulțimea îl privește consternată, iar smintitul își continuă observațiile: „Această faptă continuă să le rămână [postdeiştilor] mai îndepărtată decât cele mai îndepărtate constelații – și totuși ei au făcut-o!”. El își trânteste de pământ felinarul ce aruncă noua lumină. Părăsește mulțimea adunată în piață, intră în bisericile ce-i ies în cale. În fiecare biserică intonează un recviem pentru sufletul lui Dumnezeu, mânuind cuvintele în așa fel încât să devină o parodie blasfematoare a recviemului pentru cei morți. Oamenii, deși nu mai cred în Dumnezeu, sunt ofensați de comportamentul lui și îl dau afară din bisericile lor.

„Oare ce altceva mai sunt aceste biserici, dacă nu cavourile și mormintele lui Dumnezeu?”¹

În aceeași carte, Nietzsche testează o altă idee pe care o va dezvolta în filosofia sa ulterioară: că după moartea unui zeu statuia lui va continua să fie expusă timp de câteva secole într-o peșteră, unde va arunca în continuare, pe un perete, o umbră imensă și înfiorătoare. Zeul a murit, da. Dar, așa după cum este firea oamenilor, urmează profeția lui Nietzsche, va rămâne, milenii de-a rândul, umbra moralității pe care a împărtășit-o. Este misiunea dură a argonautului spiritului să învingă și umbra, ca și pe zeul propriu-zis².

Ambele povești așezau o grea povară pe umerii rașionaliștilor din secolul al XIX-lea (precum Rée) care, după ce

l-au omorât pe Dumnezeu, nu păreau să fi înțeles consecința acestui fapt: nu poți păstra conținutul etic al creștinismului fără aspectul său teologic. Materialistul rațional trebuia să se ocupe și de mutațiile provocate în puterea moralității. Aici se ascundea posibilitatea unor consecințe enorme și catastrofale pentru omenire. *Incipit tragoedia*, așa suna profetia lui Nietzsche de la finalul acestui pasaj: începe tragedia. Evenimentul ce avea să înceapă în vara anului 1882 era Festivalul de la Bayreuth. Urma să aibă loc premiera operei *Parsifal*, cea pentru care Judith Gautier îi uzurpase rolul de muză Cosimei. În calitate de membru fondator al *Patronatsverein*-ului (Societatea Patronilor) din Bayreuth, Nietzsche avea dreptul să cumpere bilete. Lou își dorea foarte mult să meargă. Bayreuth devenise Parnasul contemporan, locul cel mai la modă unde, în iulie și august, se adunau cei puternici și celebri din toată Europa.

Parsifal este o repovestire a legendei creștine a Sfântului Graal, potirul din care a băut Christos la Cina cea de Taină. Regele Amfortas este ales să dezvelească potirul în ciuda faptului că nu este demn de această sfântă misiune. A fost rănit grav într-o parte, cu o suliță, în timp ce atenția îi era distrasă de sexualitatea vrăjitoarei Kundry. (În prima versiune, Amfortas este rănit în zona genitală, dar ulterior a apărut această modificare pentru ca rana să aibă o poziție mai apropiată de cea a lui Christos.) Rana sângerează fără oprire. Cine dintre cavalerii Graalului este demn să oprească scurgerea sfântului sânge? Parsifal! Un idiot sfânt înțelept prin mila creștinească (o întorsătură a intrigii pe care Nietzsche, care disprețuia atât idiotenia, cât și mila, n-a putut-o aproba). Nietzsche știa deja libretul și mai știa și că nu vrea să meargă la Bayreuth să vadă și să asculte opera.

Acum trebuie să ne întoarcem cu cinci ani în urmă, când Nietzsche stătea cu Malwida la Vila Rubinacci, în Sorrento, în timp ce Wagner locuia în apropiere. În acea perioadă, sănătatea lui Nietzsche îl îngrijorase așa de tare pe Wagner, încât îi scrisese mai târziu medicului lui Nietzsche pentru a afla dacă nu cumva cauza era masturbarea excesivă. Elisabeth scornise legenda că ruptura finală dintre cei doi bărbați avusese loc în timpul ultimei lor plimbări la Sorrento. Dar, deși relațiile dintre

ei se răciseră într-adevăr, din motive de incongruență intelectuală, nu avusese loc o ruptură propriu-zisă – cu ocazia Anului Nou, când 1877 îi ceda locul lui 1878, Nietzsche i-a trimis lui Wagner noua lui carte, *Omenesc, prea omenesc*, iar Wagner i-a trimis lui Nietzsche libretul la *Parsifal*, pe care tocmai îl finalizase. Cele două lucrări aproape că s-au intersectat la poștă. Nietzsche a comparat situația cu două săbii încrucișându-se-n aer.

I-a displăcut libretul din mai multe puncte de vedere. „Mai mult Liszt decât Wagner, spiritul Contrareforme... prea creștin, prea legat de un moment istoric... Fără carne și cu mult prea mult sânge. Sună de parcă ar fi o traducere dintr-o limbă străină.”³

Lui Wagner i-a displăcut la fel de mult *Omenesc, prea omenesc*. În timp ce Wagner devenea din ce în ce mai credincios, Nietzsche se eliberase de „acei preoți ascunși, filosofi”, în principal de Schopenhauer. Wagner a rămas un schopenhauerian devotat până la moarte. Nu exista nici o cale de reconciliere intelectuală.

În săptămânile care au precedat festivalul din 1882, când urma să aibă loc premiera operei *Parsifal*, Nietzsche a studiat partitura. I s-a părut fermecătoare. Vrajitorul din Bayreuth nu-și pierduse magia. Nietzsche tânjea să asculte muzica interpretată, însă orgoliul nu-l lăsa să participe la Bayreuth fără o invitație personală din partea lui Wagner. Ar fi consimțit să meargă doar dacă ar fi fost invitat să meargă la operă în trăsura lui Wagner, așa cum făcuseră la ceremonia așezării pietrei de temelie. A sperat și a așteptat, însă invitația după care tânjea nu a sosit niciodată.

Pregătindu-se pentru festival, Lou a reușit în sfârșit să scape de mama ei, care s-a întors la Sankt-Petersburg cumva ușurată, după cum ne putem imagina. Înainte de a pleca, i-a transferat în mod oficial mamei lui Rée rolul de paznic al capricioasei sale fice. Frau Rée a pornit împreună cu Lou spre bogatul domeniu al familiei, la Stibbe. Rée le-a urmat. Dorind s-o păstreze pe Lou doar pentru el, i-a comunicat peremptoriu lui Nietzsche că nu era destul loc ca să li se alăture și el pe enorma proprietate.

Rée și Lou deja se alintau ca niște copii: ea era melcușorul lui (*Schneckli*), iar el era căluțul ei (*Hüsung*). Împreună, scriau

într-un „carnet-de-cuib” (un jurnal comun), în care notau evenimentele petrecute în timpul șederii lor în „cuibul” Stibbe. Mama lui Rée spunea că Lou este fiica ei adoptivă. Rămâi cu impresia că decizia era deja luată.

Nietzsche nu avea de gând să le dea cele două bilete pentru Bayreuth lui Lou și Rée, ca să meargă acolo fără el. În schimb, era dispus să le ofere lui Lou și surorii lui, Elisabeth. În mod sigur experiența aceasta împărtășită urma să le unească pe cele două femei într-o solidaritate spirituală ce putea apoi să fie adâncită și consolidată. Cu acest țel în minte, le-a invitat pe cele două să i se alăture după festival într-o mică vacanță în splendidul sat Tautenburg, lângă Dornburg. Rée nu a fost inclus în invitație.

În timp ce aștepta realizarea acestui frumos plan, Lou îi trimitea scrisori seducătoare de la Stibbe. Lingușitoare, îi descria pe el și pe Rée ca pe „doi profeți, ai trecutului și ai viitorului... Rée descoperă verdictul zeilor, în timp ce tu distrugi amurgul zeilor”. În mod insinuant, îi povestea cum cărțile pe care el i le trimisese o amuzau în pat mai bine decât orice altceva. Treptat, și scrisorile lui către ea și-au pierdut din rigiditate. A recunoscut că, atunci când era singur, adesea îi rostea numele cu voce tare, doar pentru plăcerea de a-l auzi.

Ea i-a spus că acceptă să li se alăture lui și surorii sale în vacanța de la Tautenburg, așa că el nu-și mai încăpea în piele de bucurie.

„Tautenburg, 2 iulie 1882

Acum, cerul de deasupra mea e luminos! Ieri, la amiază, m-am simțit de parcă ar fi fost ziua mea de naștere. *Tu* ți-ai dat acceptul, cadoul cel mai adorabil pe care mi-l poate oferi cineva acum; sora mea mi-a trimis cireșe; Teubner mi-a trimis pentru bunul de tipar primele trei pagini tipărite din *Die fröhliche Wissenschaft* [Știința veselă] și, pe deasupra, tocmai terminasem chiar ultima parte a manuscrisului meu și, prin urmare, a muncii mele din ultimii șase ani (1876-1882), întreaga mea *Freigeisterei* [gândire liberă]... Of, scumpă prietenă, de câte ori mă gândesc la ea, sunt înfiorat și emoționat și nu-mi dau seama cum *am reușit* s-o duc la bun sfârșit – mă las cuprins de autocompătimire și de un sentiment de triumf. Pentru că este un triumf, unul total – dat fiind că și sănătatea mea fizică a

reapărut... toată lumea îmi spune că arăt mai tânăr ca niciodată. Cerurile să mă păzească să nu fac prostii – dar de acum încolo! –, de fiecare dată când mă vei sfătui, voi înțelege *foarte bine* sfatul tău, așa că nu trebuie să te temi...

Al tău pe de-a-ntregul, F.N.”

Noutățile despre sănătatea lui țineau mai mult de domeniul dorințelor decât de cel al realității. Când spunea că arată mai tânăr, bărbatul de 37 de ani nu făcea decât să se laude în fața tinerei de 21 – era un strigăt de triumf pentru că repurtase o victorie asupra lui Rée în lupta lor pentru dominație în triumphiul filosofico-erotic.

Elisabeth și Lou s-au întâlnit în Leipzig. Fiecare dorea să lase o bună impresie asupra celeilalte. Când au ajuns la Bayreuth, își vorbeau deja una celeilalte cu familiarul *Du*. Elisabeth închiriasse pentru amândouă niște camere la aceeași pensiune. Nu se putea evada din această intimitate.

La Wahnfried erau recepții cu două-trei sute de persoane în fiecare seară, iar între ele aveau loc petreceri. Lui Elisabeth îi plăcea să creadă că e o prietenă intimă a Cosimei, însă a trebuit să realizeze în mod dureros că utilitatea ei domestică n-o îndreptățește la atenția Cosimei în acest context social elevat. De fapt, nimeni nu era interesat de sora lui Nietzsche, care începuse să îmbătrânească.

„N-am întâlnit încă prea multe persoane cunoscute”, i-a scris mamei sale cu amărăciune, „dar cina a fost amuzantă, deși foarte scumpă. Ca o glumă, mâine vom mânca cu toții la masa vegetarienilor”⁴.

Spre deosebire de ea, interesul exercitat de Lou era enorm. Tânără, frumoasă, aristocrată, plină de viață, bogată, cosmopolită, sigură pe sine și lipsită de inhibiții, era cunoscută drept unul dintre „spiritele libere” erudite ale Malwidei. Lou a mărturisit în scurt timp că acest spirit liber nu era doar o mimare a periculoasei doctrine, ci că-și propunea să o trăiască din plin. Bayreuthul o asculta cu respirația tăiată vorbind deschis despre cum avea să-și petreacă următoarea iarnă nepăzită, studiind și filosofând alături de Rée și Nietzsche. Le arăta oamenilor fotografia în care ea ridica biciul către spinările celor doi filosofi ai ei. Toate acestea au constituit un

excelent subiect de bârfă în timpul festivalului. Dar scandalul nu s-a încheiat aici. Și mai multă rumoare a stârnit tema corespondenței vechi de cinci ani a lui Wagner cu doctorul lui Nietzsche, care ajunsese cumva să fie cunoscută. Nietzsche onanistul! Secretul răsuflase probabil pentru că Wagner, un tip ocupat, obișnuit să delege treburile, trimisese o parte dintre scrisorile pentru dr. Eiser prin Hans von Wolzogen, editorul *Bayreuther Blätter*⁵. Von Wolzogen, wagnerian și antisemit înfocat, nu avea timp de Nietzsche, pe care-l percepea cu gelozie ca fiind un trădător al Maestrului, din pricina abandonării apostazice a filosofului casei (Schopenhauer) și a cauzei sfinte (Bayreuthul), și care acum era, din câte se pare, legat de o fată lipsită de moralitate (Lou) și de un „israelit” de o sexualitate îndoielnică (Rée). De cealaltă parte, Nietzsche nu ascunsese niciodată faptul că-l considera pe von Wolzogen o mediocritate din punct de vedere intelectual.

Solidaritatea spirituală întârzia să se dezvolte între Lou și Elisabeth. Lou își distrugea reputația, precum și pe a fratelui ei, arătând fotografia aceea ridicolă. Lou era o stricată nerușinată. Flirta cu toți bărbații pe care-i cunoștea. Silueta ei senzațională se datora fără îndoială „sânilor falși”.

Cine știe cât de uluită a fost Elisabeth de răceala cu care au tratat-o foștii prieteni dezgustați sau jenați de zvonurile privind obiceiurile sexuale ale fratelui ei. Lou, căreia i se permitea să vină și să plece de la Wahnfried oricând voia, povestește că, atunci când se pomenea Nietzsche, Wagner devenea foarte agitat și păăsea încăperea, cerând ca acest nume să nu mai fie rostit în prezența lui. Este o reacție care ar putea dezvălui o conștiință încărcată.

Cu simțul ei infailibil de a depista omul momentului, Lou a început să flirteze de zor cu Paul von Joukowski, hazliul artist homosexual în vârstă de 37 de ani care crease decorurile pentru *Parsifal*. Ca și ea, era pe jumătate german și pe jumătate rus. Aveau multe în comun, inclusiv interesul pentru spiritism, devenit cu mult mai interesant datorită convingerii lui Lou că drumul ei în viață era presărat de spirite malefice care o urmau peste tot și îi lăsau mesaje misterioase.

Poziția lui von Joukowski la Wahnfried se datora portretului remarcabil de kitsch pe care li-l făcuse cu un an înainte Wagnerilor în rolul Sfintei Familii. Siegfried a primit rolul lui Isus, fetele erau Maria și îngerii, iar pictorul însuși era Iosif. Când Böcklin refuzase să creeze decorurile și „decorațiunile” pentru *Parsifal*, alegerea lui von Joukowski fusese urmarea firească. Scenografia lui satisfăcea chiar și pasiunea lui Wagner pentru mătăsuri, satin, mii de flori și lumină roz. De fapt, a avut un asemenea succes, încât decorurile au fost reutilizate la Bayreuth în cele două sute și ceva de reprezentații, până când s-au stricat de tot, în 1934. Von Joukowski cunoștea secretul scrisorilor. Dacă el i-a spus lui Lou sau dacă a auzit din altă parte nu știm, însă, date fiind circumstanțele, este improbabil să nu fi ajuns la urechile ei.

O altă cucerire facilă a lui Lou a fost Heinrich von Stein. În locul lui Nietzsche, von Stein primise poziția de preceptor al micului Siegfried. Schopenhauerian fervent (poziția o cerea), el și Lou s-au contrazis inițial pe teme filosofice, însă apoi s-au împăcat atât de bine, în ciuda acestor diferențe, încât von Stein a invitat-o să-l viziteze la Halle.

În mare, săptămâna petrecută la Bayreuth s-a dovedit a fi minunată pentru Lou și îngrozitoare pentru Elisabeth, care și-a vărsat toată furia, frustrarea și gelozia pe Lou în singura ei nuvelă⁶. Personajele nu sunt nici măcar superficial disimulate. Lou este poloneza „Fräulein von Ramstein”, cu o talie imposibil de subțire și un piept amplu care se datorează în mod evident căptușelii generoase. Are ochi holbați, părul creț și un ten gălbejit. Buzele roșii, pline ale gurii ei vorace, ca de anemonă, sunt în permanență sugestiv întredeschise. În ciuda tuturor acestor lucruri, este periculos de atrăgătoare pentru bărbați. Urâtenia ei snoabă îl seduce pe Georg, eroul povestirii – un Nietzsche într-adevăr deloc subtil mascat. Pe atât de inocent pe cât este de nobil, Georg crede în discursurile lui Fräulein von Ramstein despre dragoste, filosofie și *Freigeisterei*. El nu e deloc conștient de faptul că micuța trădătoare îi ținuse aceleași discursuri și flirtase la fel cu „un profesor de gramatică” (Rée). Din fericire, Georg realizează adevărul la timp și se căsătorește

cu Nora, o fată bună, blondă, saxonă, cu o fire blândă, încântătoare: un autoportret idealizat al autoarei.

Nu e o capodoperă, însă trebuie admis că indignarea ce pune în mișcare povestea nu era cu totul nepotrivită: cât timp s-a aflat la Bayreuth, Lou l-a informat pe Rée despre tot ce se întâmpla. Acesta a înnebunit de gelozie din cauza lui Nietzsche și a lui von Joukowski. I-a spus că nu avea deloc scrupule în a-l minți și a-l trăda pe Nietzsche sau pe orice alt bărbat care ar fi dorit-o. „Vei afla că sunt gelosul cel mai ridicol pe care l-ai cunoscut vreodată.”⁷

Lou nu era excesiv de permeabilă la influența muzicii, dar Nietzsche era disperat ca ea să-i împărtășească pasiunea. A insistat ca ea să rămână și la a doua reprezentație a operei *Parsifal*. Asta i-a convenit foarte mult, însă, chiar înainte de cea de-a doua reprezentație, Elisabeth se săturase de comportamentul lipsit de pudoare al lui Lou. Picătura care a umplut paharul a fost când Lou i-a poruncit lui von Joukowski să îngenuncheze în fața ei și să-i aranjeze poalele rochiei pe care o purta. Indignată, Elisabeth i-a trimis lui Nietzsche o telegramă, apoi a plecat spre Tautenburg. Nietzsche s-a grăbit să o întâmpine la gară. Deși se aștepta să audă vorbe minunate despre Lou, a primit o litanie de plângeri.

Von Joukowski și Heinrich von Stein nu voiau ca Lou să plece la Nietzsche și Elisabeth, la Tautenburg. Au implorat-o să rămână la Bayreuth. Malwida la fel. Nu anticipa decât necazuri în vacanța celor trei. Lou a rămas la Bayreuth, spunându-i lui Nietzsche că a căzut la pat din cauza unei răceli. El i-a trimis urări de însănătoșire grabnică. Dat fiind că nu a pomenit deloc de Elisabeth sau de alte lucruri neplăcute, Lou a considerat potrivit să abandoneze boala închipuită și i-a trimis o scrisoare fermecătoare în care-și exprima sincera recunoștință pentru grija pe care i-o arătase Elisabeth cât timp stătuseră împreună la Bayreuth. Nimic nu avea să stea în calea celor trei săptămâni de educație filosofică.

Neavând încotro, Elisabeth trebui să respecte planul. Dacă se retrăgea acum din rolul de paznic, smulgea și ultima frunză din copacul reputației familiei Nietzsche, lăsându-l complet desfrunzit.

Prins la mijloc, Nietzsche pur și simplu a implorat-o: „Vino. Sufăr prea mult din cauză că te-am făcut să suferi. Vom suporta suferința mai bine împreună”⁸.

Când a ajuns Lou, pe 6 sau pe 7 august, o aștepta Elisabeth. Soarta a făcut ca pe drum, în trenul cu care venea de la Bayreuth, Lou să împartă compartimentul cu Bernhard Förster, învățătorul căruia Elisabeth căuta de zor să-i câștige bunăvoința și cu care spera să se mărite. Geloasă, Elisabeth a devenit acum convinsă că Lou încerca să-i fure și iubitul, și fratele. A avut loc o ceartă spectaculoasă. Cum putea Lou să flirteze cu orice bărbat îi ieșea în cale? Cum putea să târască prin noroi, în așa hal, respectabilul nume Nietzsche? Lou „a râs în hohote” auzind această întrebare și a răspuns: „Cine a murdărit primul planurile noastre de studiu cu dorințele sale josnice? Cine a început prietenia intelectuală când a văzut că nu mă poate avea în alt fel? Cine s-a gândit la concubinaj? Nobilul tău frate, cel cu intenții pure! Bărbații vor un singur lucru, și acela nu e prietenia intelectuală!”.

Elisabeth i-a răspuns cu superioritate că asemenea lucruri or fi ceva obișnuit printre rușii de rând, dar puse în legătură cu fratele ei cel curat la suflet erau pur și simplu ridicole. A cerut imperativ ca Lou să înceteze discuția asta indecentă. Lou i-a replicat că e obișnuită să poarte discuții mult mai indecente cu Rée, adăugând că Nietzsche îi sugerase că, dacă n-o poate avea de soție, ar fi mai bine să trăiască împreună într-o „căsătorie sălbatică” (*wilde Ehe*), dar, dacă Elisabeth credea că ea are planuri legate de fratele ei, greșea amarnic. Lou ar fi putut dormi o noapte întreagă în aceeași cameră cu el fără să se simtă câtuși de puțin atârșată. Oroarea acestei remarci grosolane a făcut-o pe Elisabeth să vomite. I s-au aplicat comprese⁹.

Nietzsche aranjase ca ele să fie găzduite în casa vicarului din Tautenburg. El își luase, de fațadă, o cameră în casa țăranului din imediata vecinătate. În dimineața următoare certei, cei trei s-au întâlnit. Nietzsche i-a spus lui Lou ce îi povestise Elisabeth în legătură cu presupusele ei perfidii. Ea a negat pur și simplu totul. Nu se întâmplase absolut nimic. De fapt, acuzațiile lui Elisabeth nu aveau nici o bază reală. Elisabeth spune că lui Lou

i s-a cerut atunci să plece, dar ea s-a prefăcut că îi este rău și s-a dus să se întindă în pat.

Pentru a-și demonstra superioritatea, Elisabeth s-a apucat să facă plimbări înălțătoare prin frumoasele păduri, unde „adorabilele, săltărețele veverițe” o ajutau să-și recapete echilibrul. Între timp, Nietzsche își petrecea timpul tropăind în sus și-n jos pe scara din lemn a casei parohiale, care scârțâia, iar bubuiturile respective Lou le puneau pe seama spiritelor malefice. Nu-l lăsa să-i intre în cameră, așa că el îi strecura bilețele pe sub ușă. În cele din urmă, i s-a permis să intre ca s-o consoleze pe „împielițata” de Lou și să-i sărute mâna. Curând, ea se înzdrăvenise destul încât să se ridice din pat.

În următoarele trei săptămâni, Elisabeth a dat târcoale, a stat bosumflată, a admirat veverițele și s-a plâns în scrisori că este batjocorită în ciuda tuturor sacrificiilor sale, ridiculizată de fratele ei și înlocuită de Lou. Ceilalți doi făceau împreună lungi plimbări reconfortante prin clarobscurul liniștit al pădurii Tautenburg, el sub dubla protecție a cozorocului verde și a umbrelei de soare, iar ea a pălăriei și a unei eșarfe roșii. Când se întorceau în camera lui din casa țăranului, ea își răsucea eșarfa în jurul veiozei, astfel încât să îmblânzească lumina și s-o facă mai acceptabilă pentru ochii lui bolnavi. Stăteau de vorbă până în miez de noapte și chiar mai mult, ceea ce îl înnebunea pe proprietarul camerei lui Nietzsche, pentru că trebuia să rămână treaz ca s-o escorteze pe Lou înapoi la casa parohială. Iar vacile tot la răsăritul soarelui trebuiau mulse.

Amândoi povestesc cum stăteau de vorbă câte zece ore fără întrerupere. Nietzsche a devenit din ce în ce mai convins că-și găsisese alter ego-ul, cealaltă jumătate a unicului și aceluiași creier. Singura inadvertență se afla în stilul în care scriau. Lou încă avea un stil hiperîncărcat de școlăriță emoționată, pe când stilul prozei lui Nietzsche îmbina precizia și concizia cu o vitalitate adesea șocantă, dionisiacă. Pe drept cuvânt, se considera unul dintre cei trei mari stilști ai limbii germane, ceilalți doi fiind Luther și Goethe.

A schițat pentru ea un ghid stilistic:

Stilul trebuie să fie plin de viață.

Trebuie să știi exact ce vrei să spui înainte de a începe să scrii.

Adaptează-ți stilul la cel căruia îi este destinată scrierea.

Frazele lungi sunt semn de afectare. Doar cei cu respirație largă sunt îndreptățiți să scrie folosind fraze lungi.

În sfârșit, „Nu este politicos și nici inteligent să ne lipsim cititorul de cele mai evidente obiecții. Este foarte politicos și *foarte inteligent* să lăsăm în seama cititorului să se pronunțe asupra chintesenței înțelepciunii noastre”[10](#).

Interpretarea de către Lou a conversațiilor pe care le-au avut în cele trei săptămâni petrecute la Tautenburg a fost, practic, că nu au vorbit decât despre Dumnezeu. Ea a tras concluzia că Nietzsche era cel mai religios dintre ei pentru că era lipsit de Dumnezeu. Filosofia lui era pusă în mișcare de durerea ce reieșea de aici. Întreaga lui dezvoltare intelectuală deriva din pierderea credinței și avea legătură cu emoțiile ce însoțiseră moartea lui Dumnezeu. Posibilitatea de a găsi un soi de înlocuitor pentru dumnezeul pierdut îl obseda.

El îi vorbea despre darwinism. În trecut, îi explica el, măreția omului era pusă pe seama originilor sale divine. Calea aceasta era acum închisă, pentru că „la poarta ei stă maimuța, printre alte animale înfiorătoare, și își rânjește colții amenințător, parcă spunând – nu înaintați în direcția asta!”. Și așa omenirea avansa neobosită în direcții și sensuri opuse, în încercarea de a-și dovedi măreția[11](#). Omul prețuia măreția umană deoarece credea că ea se bazează pe lepădarea animalității. Scopul era să nu mai fie considerat un animal. Sau, măcar, să fie considerat un animal superior, o ființă dialectică și rațională[12](#).

Era posibil ca intelectualismul poruncitor al omului să-i distrugă capacitatea de a fi fericit. Era posibil chiar ca omul să piară din cauza pasiunii sale pentru cunoaștere. Dar cine nu ar prefera prăbușirea omenirii unei decăderi a cunoașterii?[13](#)

I-a explicat că dorea să examineze și probabil să elimine aberația antropocentrismului. Fenomenele naturale nu ar trebui privite printr-o perspectivă umană mioapă și îngustă. În acest punct, el hotărâse că avea să-și rezerve un anumit număr de ani – probabil zece – pentru a studia științele naturale, fie la Universitatea din Viena, fie la Paris. De acum înainte, concluziile filosofice aveau să se bazeze pe observație empirică și pe experiment.

Au vorbit și despre eterna reîntoarcere. I-a spus că vrea să învețe cum să privească necesitatea ca frumusețe. „Astfel, am să fiu unul dintre cei ce înfrumusețează lucrurile. *Amor fati* [iubirea pentru propriul destin]: aceasta să-mi fie de-acum înainte iubirea! N-am de gând să port război cu urâtul. N-am de gând să acuz, n-am de gând să-i acuz nici pe acuzatori. Închiderea ochilor să-mi fie unica negație! Și, în modul cel mai general, n-am de gând să mai fiu vreodată altceva decât unul care spune da!”¹⁴

Să-ți iubești destinul, să-l accepți și să-l îmbrățișezi însemna să iubești și să îmbrățișezi doctrina eternei reîntoarceri. Asta nu însemna, insista el poznaș, să îmbrățișezi o pasivitate superstițioasă, astrologică sau un fatalism leneș, oriental, ci, dacă omul a ajuns să se cunoască pe sine însuși și să devină el însuși, atunci destinul trebuie îmbrățișat. Dacă ești posesorul unui caracter, atunci ai și experiențe tipice recurente. Dacă viața este o lungă linie ce se întinde din trecut până în viitor și tu te afli într-un punct al acestei linii, poziția respectivă e propria ta responsabilitate. Asta obligă sufletul conștient să spună da acestui moment și să fie pregătit să fie fericit că, pe spirala timpului, respectivul moment s-ar putea repeta iar și iar.

Trebuie să fii iute de picior; trebuie să dansezi. Viața nu e simplă. Dacă, într-o bună zi, omul va îndrăzni să construiască un element arhitectural corespunzător naturii sufletului, acel arhitect va trebui să ia drept model labirintul. Pentru a da naștere unei stele săltărețe, trebuie mai întâi să porți haosul înlăuntrul tău. Inconstanțele, răzgândirile și nevoia de uimire sunt o datorie. O părere fermă e o părere moartă, o minte hotărâtă e o minte moartă, mai lipsită de importanță decât o gânkanie; trebuie zdrobită sub talpă și distrusă total.

Observațiile lui Lou despre cele trei săptămâni petrecute împreună sunt valoroase, deși povestea ei este deformată de cei 12 ani care au trecut până ce a scris-o. Nimeni altcineva n-a mai petrecut vreodată trei săptămâni în care să fie îndoctrinat de el cu propria lui filosofie.

După trei săptămâni, Lou n-a mai suportat atâta intensitate. Pe 26 august, Nietzsche a însoțit-o la gară. La plecare, Lou i-a

înmânat un poem, „O rugăciune către viață” („Gebet an das Leben”). El l-a pus pe muzică, exprimându-și speranța că aceasta va fi o cărăruie pe care amândoi să ajungă împreună în posteritate – alte căi rămânând de asemenea deschise.

Entuziasmat, dar nu tocmai empatic, Nietzsche a pus-o pe Louise Ott, femeia de care se îndrăgostise în timpul primei ediții a Festivalului de la Bayreuth, să caute cazare pentru Treime la Paris. Fantezia lui era ca, atunci când aveau să fie împreună la Paris, să stea cu toții în jurul pianului și să asculte vocea de privighetoare a lui Louise interpretând poemul lui Lou „O rugăciune către viață”, pe muzica lui.

Lou a fugit de la Tautenburg direct la „cuibul” Stibbe și la Rée. În tot timpul acesta, ea îl ținuse la curent cu episoade din „carnetul-de-cuib”. Concluzia ei finală era că privise în abisul subiectiv al lui Nietzsche, unde găsisse misticism de sorginte creștină redenumit dionisianism și care nu era practic decât o mască pentru dorința sexuală. „La fel cum misticismul creștin (și oricare altul) atinge senzualitatea religioasă cea mai crudă în momentele de înalt extaz, tot așa forma ideală de iubire se întoarce mereu la senzualitate.” Se întreba dacă asta nu ar fi un soi de răzbunare a animalității naturii umane asupra spiritualului și dacă nu cumva asta era ceea ce o îndepărta de Nietzsche și o apropia de Rée, care nu reprezenta o amenințare sexuală.

În prima duminică de după plecarea lui Lou, Nietzsche s-a urcat în trenul de Naumburg, plecând la mama sa. Elisabeth a refuzat să-l însoțească. Avea ochii atât de umflați de plâns, spunea ea, încât nu-și putea supune mama șocului de a o vedea în așa hal.

El s-a adaptat imediat rolului de fiu devotat. Totul a mers bine până când a sosit o scrisoare de la Elisabeth, care povestea tot. A iscat o ceartă atât de spectaculoasă, încât Franziska l-a acuzat că e mincinos și laș. Era o pată pe numele tatălui său; pângărise mormântul propriului tată. Cuvintele ei conțineau încărcătura stihinică a blestemului de mamă. Nu le-a uitat niciodată.

A fugit la Leipzig, gândindu-se cu amărăciune că încă suferea de ceea ce el numea „boala lanțurilor”: un atașament

emoțional care-ți atârnă de picioare pe drumul tău înspre a deveni ceea ce ești.

„Mai întâi, îți vine greu să te eliberezi de lanțuri; și, în cele din urmă, trebuie să te eliberezi și de eliberarea asta! Fiecare dintre noi trebuie să sufere, deși în feluri foarte diferite, de boala lanțurilor, chiar și după ce a rupt lanțurile.”¹⁵

Pentru a-i întâmpina cum se cuvine pe Lou și Rée la Leipzig, a aranjat ca ei să participe la o ședință de spiritism. Amândoi credeau în așa ceva. După ședință, plănuia să-i dea pe spate cu o argumentație impresionantă prin care desființa absurditățile spiritiste. Dar mediumul s-a dovedit a fi atât de incompetent, încât n-a mai avut pe ce să-și exercite argumentele dinainte pregătite.

Treimea și-a petrecut următoarele câteva săptămâni în apatie. Au mers la câteva concerte, dar în cea mai mare parte a timpului stăteau și compuneau aforisme deștepte. Nietzsche a continuat să-i corecteze și să-i cizeleze proza lui Lou, care nu-și pierduse și nu avea să-și piardă niciodată tendința spre luxurianță vagă și supraîncărcare stilistică. Adnotările lui de pe marginile paginilor i se adresează de acum cu îndrăzneală pe numele de alint, *Märchen*, care înseamnă „basm”, dar și „fabulist”.

Cei trei au scris aforisme în care se descriau unul pe celălalt. Aforismul care o descria pe Lou era așa: „Femeia nu moare din dragoste, ci se usucă de dorință”. Rée era descris prin: „Durerea cea mai mare este ura de sine”. Pentru Nietzsche: „Slăbiciunea lui Nietzsche: suprasubtilitatea”. Pentru Treimea întreagă: „Cel mai ușor desparți doi prieteni printr-un al treilea”¹⁶.

Schopenhauer vorbise despre o republică a geniilor ce ar fi format un soi de punte peste vârtoarea turbulentă a devenirii, dar nici unul dintre ei nu reușea să traverseze puntea aceea. Nici unul dintre ei nu se comporta onest și nici nu vorbea deschis. „Devenirea” fiecăruia se împiedica de pietroiul reprezentat de ceilalți doi, fiecare afundându-se într-o prefăcătorie din ce în ce mai adâncă. Sfânta Treime se transformase într-un triumfi lipsit de onestitate în care nici unul dintre ei nu se purta ca un spirit liber.

În anul acela, Nietzsche le declarase soților Overbeck că are de gând să iasă mai mult în lume și să petreacă mai mult timp printre oameni. Se dovedise că până și un asemenea grup mic, idealist precum o treime de așa-zise spirite libere nu reușea decât să-și lege membrii cu noi lanțuri făurite din sentimente, resentimente și obligații. Fiecare nou atașament aducea cu el o nouă boală a lanțurilor.

Pe 5 noiembrie, Lou și Rée pur și simplu au dispărut. Nietzsche nu avea nici o idee ce se întâmplase sau de ce. Tot dădea târcoale cutiei poștale, nesigur în privința destinului său imediat, însă nu sosea nici o scrisoare. După ce au trecut astfel zece zile, s-a rupt de Leipzig și a plecat la Basel, unde promisese să participe la petrecerea de aniversare a bunului său prieten, Franz Overbeck, care împlinea 45 de ani. Și aici, tot cutia poștală a fost centrul lumii lui. A sosit vreo scrisoare? o întreba pe Ida Overbeck. Oare a răătăcit vreuna? Oare a pus-o aiurea? Oare ascundea ceva de el? Când a sosit clipa să plece, Ida a fost extrem de impresionată de durerea din cuvintele lui de despărțire. „Așa că acum chiar cobor în deplină singurătate.”

Câteva săptămâni mai târziu, vicleanul Rée i-a trimis lui Nietzsche o carte poștală în care îi reproșa în mod absurd că i-ar fi abandonat. Mereu iertător, mereu permisiv, Nietzsche a răspuns cu un mesaj de iertare către Lou: „sufletul mai înalt” acționa mereu dincolo de învinovățire și de reproș. Îi dorea să-și continue misiunea de „a face curat în ceruri”, deși el simțea că toată demnitatea misiunii lui de-o viață fusese pusă sub semnul îndoielii de comportamentul ei.

Din noiembrie până în februarie a petrecut enorm de mult timp scriindu-i scrisori. Pe unele le trimitea, altele au rămas sub formă de ciornă. În ele ba o iubea, ba o ura, ba o disprețuia, ba o acuza, ba îi făcea reproșuri sau o insulta. Ea ar fi avut „dorința-de-plăcere rapace a unei pisici”. Ea îi trimitea scrisori răzbunătoare, de școlăriță. Era o monstruozitate, un creier dotat cu un rudiment de suflet. Date fiind energia, voința și originalitatea minții sale, era destinată pentru ceva mareț; dată fiind moralitatea ei, avea probabil să ajungă la pușcărie sau la casa de nebuni.

Nu i-a mai văzut niciodată pe Lou și pe Rée. Aceștia nu plecaseră la Paris, așa cum credea el. Se ascunseseră de el

câteva zile la Leipzig, înainte de a pleca la Berlin. Aici se stabiliseră într-un apartament cu o configurație identică cu cea închipuită de ea pentru Sfânta Treime: două dormitoare separate de un salon. Lou a înființat un salon literar care-l imita pe cel al Malwidei. Nu se distingea prin cine știe ce din punct de vedere literar, dar vibra de tensiune sexuală. Rée continua să se lupte cu dependența de jocurile de noroc și de întâlnirile la limită cu tineri, pe străzi, după miezul nopții. Apelativul lui Lou în salon era „Excelență”. Lui Rée i se spunea „Domnișoara de onoare”.

Lou a adus cu ea la Berlin exemplarul primit de la Nietzsche din *Omenesc, prea omenesc*, pe care Nietzsche îi scrisese un poem:

agă – zise Columb –, niciodată
nu te-ncrezi în altul din Genova!
lazurile sărate le privește,
ele-ndepărtate, adânci,
lui îndrăgiți din zări îndepărtate-l
omesc prin timp și spațiu necuprinse –
asupra-ne stea străluce lângă stea.
jur, eternitatea vuită [17](#).

Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut

Oare ce-ar mai fi de creat, dacă zeii – ar exista?

Ecce homo, „Așa grăit-a Zarathustra”, secțiunea 8¹*

În noiembrie 1882, Nietzsche a plecat din Basel la Genova, locul nașterii lui Columb, care traversase oceane neexplorate pentru a descoperi o lume cu totul nouă. Unul dintre lucrurile care-l atrăgeau la Columb era că habar nu avusese dacă o să dea de uscat. Nici Nietzsche nu avea, într-adevăr, habar ce va găsi atunci când se împăuna cu proiectul de a călători spre India, așa cum făcuseră Alexandru cel Mare și Dionysos înaintea lui. Dat fiind răul lui cronic de mare, se referea pur și simplu la o călătorie metaforică înspre *terra incognita* a interiorului uman.

Starea lui generală de sănătate a fost extrem de proastă în iarna 1882-1883. În mod sigur nu-l ajuta nici faptul că lua doze uriașe de opiu în încercarea zadarnică de a aluneca într-un somn zbuciumat și de a anestezia durerea emoțională cauzată de ceea ce el numea ultimele zvâcniri agonizante legate de Lou. La jumătatea lui decembrie, le-a trimis lui Lou și lui Rée o scrisoare prin care cerșea atenție, spunându-le că luase o doză imensă de opiu și, „chiar dacă se va întâmpla într-o bună zi să-mi iau viața din cauza unei pasiuni sau a alteia, n-ar fi prea mare lucru de jelit...”¹. Scrisori menționând supradoze de opiu

sau sinuciderea au primit și Overbeck și Peter Gast: „Țeava unui pistol este acum pentru mine sursa unor gânduri relativ plăcute”² etc. Vechii lui prieteni știau de mult că sinuciderea trebuia privită mereu ca o posibilitate, și mai știau că nici o intervenție nu ar fi avut vreun rezultat.

Ajuns la Genova, noul Columb a descoperit că pensiunea care-i plăcea lui era ocupată, așa că a mers de-a lungul coastei, până a găsit un *albergo* micuț și ieftin în Rapallo. Schimbarea nu i-a afectat deloc imaginația creativă. Argonautul spiritului putea fi Columb pornind spre America sau putea fi Dionysos ori Alexandru plecând spre India la fel de bine din Rapallo, care lua locul, în imaginația lui, atât Genovei, cât și Greciei antice.

„Imaginează-ți o insulă din arhipelagul Greciei, acoperită în mod arbitrar cu păduri și dealuri, care din întâmplare ar ajunge într-o bună zi aproape de continent și nu s-ar mai putea întoarce de unde-a plecat. În stânga mea, golful Genova, până spre far. Are cu siguranță ceva grecesc în el... ceva pirateresc, neașteptat, marinăresc. Nu am trăit niciodată atât de mult într-o insularitate și o uitare autentică, precum Robinson Crusoe.”³ Acel *albergo* era curat, însă bucătăria era groaznică. Mai avea de așteptat până să mănânce o friptură decentă.

Stătea de două luni în Rapallo, când mama lui i-a trimis o scrisoare de Crăciun atât de excesiv de îmbibată de pioșenia de tip Naumburg, încât i-a dat curajul de a-i răspunde că avea să-i returneze următoarele scrisori nedeschise. Sosise momentul să scape de boala lanțurilor. Ruptura trebuia s-o includă și pe Elisabeth. Și-a instruit prietenii să nu spună familiei lui care era noua lui adresă. „Nu le mai suport. Aș vrea s-o fi rupt cu ele mai devreme!”

De Crăciun a stat singur. Învigorat probabil de ziua simbolică a nașterii și renașterii, a scris prima lui scrisoare în care privea cu nerăbdare spre viitor. Îi era adresată lui Overbeck. „Lipsa mea de încredere este acum enormă”, s-a confesat el. „Dacă nu descopăr șmecheria alchimică prin care să transform această mizerie în aur, sunt pierdut. Aici am o ocazie splendidă de a demonstra că pentru mine «toate experiențele sunt folositoare, toate zilele sunt sfinte și toți oamenii sunt divini»!!!”⁴

Șmecheria alchimică nu putea fi descoperită decât de argonautul singuratic care era gata să eșueze pe țărmurile infinitului. „Singurătatea are șapte piei; nu mai trece nimic prin ea...”⁵ Rezultatul a fost cartea *Așa grăit-a Zarathustra* (*Also sprach Zarathustra*), o odisee spirituală extatică, poetică, profetică prin lumea eticii moderne. Nu foarte diferită de călătoriile lui Gulliver sau de rătăcirile lui Sindbad ori Odiseu, cartea este o parabolă amplă preocupată de problemele timpurilor ei. Profetul persan antic Zarathustra coboară de pe munte după moartea conceptului de Dumnezeu, pentru a arăta că, dacă umanitatea se poate ridica la nivelul ei, moralitatea poate supraviețui într-o lume postdeistă atâta timp cât există onestitatea, consistența și curajul de a curăța pereții peșterii, care încă poartă înscrisurile de umbră ale unor credințe supranaturale.

Așa grăit-a Zarathustra nu era prima lucrare publicată de Nietzsche în care apărea profetul persan. Cartea lui anterioară, *Știința voioasă*, se încheiase cu un lung pasaj aforistic intitulat „Incipit tragoedia” („Începe tragedia”)⁶ în care, în mod uimitor, a introdus un personaj numit Zarathustra, care nu fusese menționat deloc în carte. „Când Zarathustra ajunsese la vârsta de treizeci de ani, și-a părăsit locul de baștină și lacul Urmi și a urcat în munți” – așa începe ultima secțiune din *Știința veselă*. Unde oare se afla pe pământ lacul Urmi? Despre ce munți era vorba? Cine era Zarathustra?

„Aici”, continuă pasajul din *Știința veselă*, „s-a bucurat de spiritul și de pustnicia lui și zece ani n-a obosit de ele. În cele din urmă însă, inima lui s-a schimbat – și-ntr-o dimineață s-a sculat odată cu zorii, a pășit înaintea soarelui și i-a agrăit așa: «O, astrule mare! Ce-ar însemna fericirea ta, de nu i-ai avea pe cei cărora le dăruiești lumină? Zece ani ai tot urcat la vâgăuna mea: fără mine, fără vulturul și șarpele meu, te-ai fi săturat de lumina și de drumu-ți; dar noi te-am așteptat în fiecare dimineață, ne-am înfruptat din belșugul tău și pentru asta te-am binecuvântat. Uite! Mi-e lehamite de înțelepciunea mea, precum albina care a strâns prea multă miere, am nevoie de mâini întinse către mine, aș dori să dăruiesc și să împărtășesc, până când cei înțelepți dintre oameni s-or bucura iarăși odată

de prostia lor și săracii de bogăția lor. Pentru aceea trebuie să cobor în hău: cum faci tu seara, când asfințești dincolo de mare și-i duci și celuilalt tărâm lumină, o, astrule nespuse de bogat – trebuie, asemenea ție, să *scapăt*, după cum spun oamenii la care am de gând să mă scobor»”.

Această „scăpătate” pare să se refere la scăpătarea lui Nietzsche din perioada când scria *Știința veselă*, când coborâse cu bucurie de pe înălțimile singurătății pentru a-i împărtăși din preaplinul ideilor sale lui Lou, prin intermediul căreia „mierea” (înțelepciunea) lui avea să fie distribuită. Atunci când scria aceste rânduri, încă mai credea că-și găsisese în ea primul discipol.

Pasajul continuă: „«Așa că binecuvântează-mă, ochiule pașnic, ce poți vedea fără pizmă chiar și o fericire mult prea mare! Binecuvântează pocalul gata să se verse, ca apa să-i curgă aurie și să ducă pretutindenea răsfângerea desfătării tale! Uite! Pocalul acesta vrea iar să se golească și Zarathustra vrea iar să fie om.» – Așa început-a scăpătatul lui Zarathustra”.

Aici se încheie *Știința veselă*, așa cum a fost ea publicată în 1882.

Varianța finală, așa cum o știm noi astăzi, conține revizuirile lui din 1887 ce includ o nouă introducere, o a cincea secțiune ce cuprinde 39 de aforisme adiționale și destul de multe poeme. Însă atunci când, în 1883, a scris prima parte din *Așa grăit-a Zarathustra*, cartea a pornit exact de unde se încheia *Știința veselă* originală, cea din 1882. Între cele două cărți o pierduse pe Lou și, prin ea, își pierduse discipolul pe care și-l alesese. *Faute de mieux*, rolul ei de vehicul ce urma să-i poarte moștenirea avea să fie preluat de Zarathustra. Adesea, în afara cărții, Nietzsche se referea la Zarathustra ca la propriul fiu.

De ce l-a ales Nietzsche pe Zarathustra? Zarathustra, numit și Zoroastru, a fost un profet persan care a trăit probabil cândva între secolele al XII-lea și al VI-lea înainte de Christos. Textul sacru al lui Zarathustra, *Zend-Avesta*⁷, spune că zeii venerați de persanii antici erau malefici. Astfel, Zarathustra a venit cu o soluție la problema răului, care nu a putut fi niciodată rezolvată de iudaism, creștinism și islam, ai căror zei atotputernici erau pe de-a-ntregul buni. În zoroastrism, zeul luminii și al bunătății

este Ahuramazda (cunoscut și sub numele Ormuzd). El este prins într-un etern conflict cu zeul întunericului și al răului, Angra-Mainyu (Ahriman), și cu ai săi *daevas*. La sfârșitul vremurilor, Ahuramazda va repurta o victorie finală, dar până atunci nu el este cel care controlează ceea ce se întâmplă. Prin urmare, zoroastrismul, spre deosebire de cele trei mari religii ale Cărții, scapă de paradoxul unui Zeu atotputernic responsabil pentru ceea ce mulți oameni consideră a fi un rău inutil⁸.

Cei zece ani de singurătate petrecuți de Zarathustra în munți, între vârsta de 30 și cea de 40 de ani, ar putea reprezenta deceniul post-Basel, de gândire independentă a lui Nietzsche, care adesea a meditat pe crestele înalte ale munților. Zarathustra are 40 de ani, la fel ca scriitorul Nietzsche atunci când coboară „printre oameni”. El poartă focul, așa cum purtase și Prometeu focul ce avea să transforme culturi și civilizații sau cum Sfântul Duh adusesese cu el limbi de foc de Rusalii. Focul le oferă celor aleși (celor iluminați) puterea de „a vorbi în limbi”, adică de a folosi cuvinte ce sunt universal comprehensibile. Este un sinonim pentru înțelepciune și pentru revelație. Focul lui Zarathustra are puterea particulară de a înscrie cu litere de foc sensuri în lipsa de sens generalizată a vieții ce urmează morții lui Dumnezeu. Doar gura lui (prin cea a lui Nietzsche) va fi prima care va înfrunta nihilismul, disperarea și devalorizarea vieții morale ce-și atinge criza supremă în contextul materialismului secolului al XIX-lea.

Toți zeii au murit, predică Zarathustra. Acum vrem ca supraomul să trăiască. Vă propovăduiesc supraomul. „Omul este ceva ce trebuie depășit.”⁹

Ce este omul? O corcitură între plantă și vedenie. Ce este supraomul? E rostul pământului ce rămâne credincios pământului. El nu dă crezare celor ce-aruncă sămânța nădejdi suprapământene: ei sunt disprețuitori ai vieții și mor otrăviți ei înșiși.

Supraomul știe că tot ceea ce pare crud, aleatoriu sau dezastruos nu este o pedeapsă trimisă de nici un veșnic păianjen al rațiunii, de deasupra, pentru a-l pedepsi pe păcătos. Mai curând, viața este locul unde dănuie-ntâmplările zeiești¹⁰.

Rostul trebuie găsit spunând „da” întâmplărilor zeiești în locul unde dănuie ele.

Zarathustra le spune sătenilor că omul este o punte, iar nu un sfârșit. În asta stă măreția omului. Omul este între animal și supraom, o funie peste un hău.

Auzind acestea, primul discipol al lui Zarathustra iese din mulțime și încearcă să treacă peste hău pășind pe funia întinsă. Un măscărici sare și-l răstoarnă pe discipol, iar acesta cade și se zdrobește de pământ. Zarathustra ia trupul primului său discipol, cel care mersese pe funie, pentru a-l înmormânta. Mulțimea îl batjocorește. Cu toate acestea, el este hotărât să le arate podul curcubeu ce se întinde nu spre Walhalla, sălașul zeilor, unde ducea podul lui Wagner, ci spre starea în care devii supraom.

El face asta dăruindu-le beatitudinile lui (în număr de 18; Isus dăruise opt). Nu sunt porunci și au un caracter mistic impenetrabil. Prima spune așa: „Mi-s dragi cei ce nu știu să trăiască decât scăpătând, căci ei sunt aceia care trec dincolo”. Iar ultima: „Dragi mi-s toți cei care sunt ca picurii grei, scurgându-se unul câte unul din nourul negru ce atârână peste oameni: ei vestesc venirea fulgerului și, vestitori fiind, i-așteaptă pieirea”¹¹.

Soarele e la nămiază și el se bucură de timpul petrecut cu lighioaiele lui. Vulturul este „cea mai mândră vietate sub soare”, iar șarpele se ține încolăcit ca un inel după gâtul vulturului. Șarpele este „cea mai ageră la minte vietate sub soare”. Nietzsche și-a ales adesea vulturul ca fiind reprezentativ pentru el însuși, iar șarpele pentru Lou (șarpele este feminin, iar el folosește același cuvânt, *klügste*, pentru înțelepciunea lui Lou și pentru cea a șarpelui). Cele două animale, laolaltă, au o însemnătate și mai mare pentru el. Ele readuc la lumină multe simboluri, inclusiv premoniția fatală ce a anunțat căderea Troiei (ce poate simboliza căderea oricărei doctrine sau civilizații) când Apollo, printr-un șarpe, a blestemat-o pe Casandra care, asemenea lui Nietzsche, era binecuvântată cu darul profeției. Blestemul Casandrei, ca și al lui Nietzsche, era ca spusele sau previziunile sale să nu fie crezute.

Povestea este acum abandonată și Nietzsche ne oferă în schimb 22 de discursuri aforistice pe teme mergând de la virtutea individuală la ceea ce constituie nelegiuire sau ce înseamnă o moarte liberă. Lista completă cuprinde:

Despre cele trei preschimbări
Despre catedrele virtuții
Despre sălășluitorii lumii din dosul lumii
Despre disprețuitorii trupului
Despre bucurii și patimi
Despre învinețitul de nelegiuit
Despre citit și scris
Despre arborele de pe munte
Despre cei ce predică moartea
Despre război și ceata războinicilor
Despre noul idol
Despre muștele pieței
Despre neprihănire
Despre prieten
Despre o mie și un singur țel
Despre iubirea aproapelui
Despre calea creatorului
Despre bătrânele și tinerele
Despre mușcătura de năpârcă
Despre copil și căsnicie
Despre moartea liberă
Despre virtutea care dăruie

Discursurile ne prezintă ideile lui Nietzsche despre aceste teme, îmbibate în limbajul arhaic, biblic al alter ego-ului său, Zarathustra.

Deloc surprinzător, ținând cont de experiențele sale recente, femeile au parte acum de un tratament extrem de dur, contrastând izbitor cu blânda înțelegere pe care le-o arătase în *Știința veselă*. Nu e mai bine să cazi în mâinile unui criminal decât în visele unei femei pline de dorință? se întreabă el. Și apoi celebrul: „Te duci la femei? Să nu îți uiți de bici!”¹².

„Despre moartea liberă” este probabil secțiunea cea mai revoluționară pentru acele vremuri. Învățătura creștină considera sinuciderea un păcat de neiertat. Sinucigașii erau înmormânați în pământ nesfințit, în afara cimitirului. Acest

lucru simboliza excluderea eternă a sufletului lor din Rai. Însă Nietzsche sugerează opțiunea eutanasierii voluntare a celor ce trec prin dureri insuportabile, a celor ce realizează că orice calitate a vieții lor a dispărut sau a celor care simt pur și simplu că le-a sunat ceasul. El recomandă ca acestora să li se permită să-și ia viața de bunăvoie, fără a mai fi măcar vorba de crimă sau de eternă damnare.

Fiecare dintre cele 22 de discursuri oferă modelul unei vieți onorabile și sincer dedicate idealului de supraom, care este nonreligios, independent, autodisciplinat și creativ. Fiecare dintre ele se încheie cu vorbele „Așa grăit-a Zarathustra”. Cartea se încheie într-o notă optimistă, extatică și de-o obscuritate tipică:

„Și marea amiază-i atunci când omul, la mijloc de drum, se află între animal și supraom și-și prăznuiește clina către asfințit ca pe cea mai mare nădejde a lui: căci este calea către o nouă dimineață.

Atuncea binecuvânta-se-va singur acela ce scapătă, ca să fie unul ce trece dincolo; și soarele cunoașterii sale sta-va drept deasupra-i la amiază.

«*Murit-au zeii toți: acuma noi voim ca supraomul să trăiască*» – aceasta să ne fie cândva, la marea amiază, ultima voință!

Așa grăit-a Zarathustra”.

Cartea este mică, abia dacă are o sută de pagini. Cadențele ei sunt poetice, repetitive, hipnotice, rapide și dinamice. Spunea că a scris-o – sau că ea l-a scris pe el – în zece zile de inspirație extatică și de revelație. De fapt, i-a luat probabil un pic mai mult, aproape o lună.

Pe 14 februarie 1883, i-a trimis-o editorului său, Schmeitzner, descriind-o în scrisoarea însoțitoare ca pe o „a cincea evanghelie”. S-a dus de la Rapallo la Genova ca s-o trimită, fie pentru plăcerea de a o lansa de la locul potrivit în călătoria ei simbolică, fie datorită avantajelor oferite de serviciile poștale rapide din Genova. Cât timp s-a aflat acolo, a aflat dintr-un ziar că Wagner murise cu o zi înainte. A luat acest lucru ca pe un semn rău-prevestitor, o conexiune supranaturală: altă pereche de săbii ce se-ncruciau în aer. Denaturând puțin adevărul, a afirmat că secțiunea finală fusese

încheiată exact în ora sacră când Richard Wagner murea la Veneția.

Sufletul lui Wagner plecase să se întâlnească cu ceilalți argonauți ai spiritului. Și Wagner fusese odinioară înfășurat în cele șapte rânduri de piei ale profetului vizionar. Acum, că murise, acel Wagner de odinioară, mai pur, putea fi recuperat. Nietzsche era așadar îndreptățit să spună că *Așa grăit-a Zarathustra* este un nou *Inel*. Tatăl lui, Wagner, murise; fiul lui, Zarathustra, se năștea.

Discreția și generozitatea spirituală ale lui Nietzsche sunt dovedite de faptul că, după cum a dezvăluit într-o scrisoare către Franz Overbeck, la o săptămână după moartea lui Wagner, știa de ceva vreme despre nenorocita corespondență a lui Wagner cu medicii lui. „Wagner a fost de departe ființa umană *cea mai completă* pe care am cunoscut-o și *datorită acestui lucru* a trebuit să îndur multe timp de șase ani. Dar între noi a intervenit ceva ca o ofensă teribilă; și s-ar fi putut întâmpla ceva oribil dacă el ar mai fi trăit.”¹³ Pe 21 aprilie i-a scris mult mai pe șleau muzicianului Peter Gast: „Wagner este plin de idei răutăcioase, dar ce spui de faptul că el a purtat corespondență (chiar cu medicii mei) exprimându-și *convingerea* că schimbările gândirii mele erau consecințe ale unor excese împotriva firii, cu aluzii la pederastie?”. Câteva luni mai târziu, în iulie, i-a pomenit și Idei Overbeck de „îngrozitoare trădare răzbunătoare” ce-i ajunsese la urechi cu un an înainte.

Fusese, într-adevăr, trădat îngrozitor și umilit public, nu doar de Wagner, ci și de Lou și Rée.

Când a primit *Zarathustra*, editorul lui nu a salutat cartea ca pe o a cincea evanghelie. De fapt, n-a dat nici un semn că ar tipări cartea. Când Nietzsche a început să pună întrebări, Schmeitzner a dat vag vina pe întârzierile tipografilor. Nietzsche a răspuns printr-un bilet sarcastic, afirmând că Schmeitzner ar fi avut bani să plătească tipografiile dacă nu i-ar fi risipit pe broșuri antisemite. Mesajul acesta nu a produs rezultatul scontat.

Nietzsche era dezamăgit, epuizat și însingurat. În plus, era probabil subnutrit, dat fiind că el căuta cele mai ieftine meniuri

din oraș și probabil că lua prea multe medicamente. Se îndopa cu medicamente periculoase, scria rețete și le semna „Dr. Nietzsche”. Farmaciștii italieni îi dădeau tot ce voia.

Simțea o scârbă acută față de propria persoană: „Nu am putut uita nici măcar o clipă, de exemplu, că mama mi-a spus că l-am făcut de rușine pe tatăl meu mort... Mi s-a năruit întreaga viață în fața ochilor: toată viața asta stranie, secretă, trăită deliberat în izolare, ce face un pas înainte din șase în șase ani și de fapt nu vrea nimic altceva decât să facă acest pas, în timp ce tot restul, toate relațiile mele umane, trebuie să se mulțumească cu o mască a mea și eu trebuie să fiu încontinuu victima unei vieți cu totul ascunse. Am fost mereu supus celor mai crude coincidențe – sau, mai curând, eu sunt cel care a transformat mereu coincidența în cruzime... Sunt într-o stare proastă. În jurul meu este iarăși noapte. Mă simt de parcă fulgerul ar fi lovit. Inevitabil, o să mă fărâmițez, dacă nu se întâmplă ceva – n-am nici o idee ce”¹⁴.

Nu vedea rostul vieții, dar se simțea obligat să se ridice la înălțimea bătrânului Laocoon, cel care a pornit la luptă împotriva șerpilor. Dar, dacă trebuia să trăiască, nu voia să aibă nimic de-a face cu oamenii. Chiar și cazarea într-un mic *albergo* ori în căsuța unui țăran i se părea că implică prea multă prezență umană pentru el. „Nu există limite pentru liniștea, altitudinea, solitudinea de care am nevoie în jurul meu pentru a-mi auzi vocile interioare. Aș vrea să am destui bani ca să-mi construiesc un soi de cușcă de câine ideală în jurul meu – adică o casă din lemn, cu două camere, care s-ar afla pe o peninsulă ce înaintează în lacul Sils și pe care se afla odinioară un fort roman.”¹⁵

Cuprins noaptea ba de frisoane, ba de sudori, febril și suferind constant de oboseală cronică, nu avea poftă de mâncare și își pierduse simțul gustului. „Vechea durere de cap” îl chinuia de la 7 dimineața până la 11 noaptea. Nereușind să-și găsească un încălzitor pentru camera din Rapallo, Nietzsche s-a mutat înapoi la Genova. Spera, în mod nelămurit, să-l scoată cineva din Europa, convins că geografia și clima erau de vină pentru suferințele lui fizice și mintale. Considerându-se, ca de

obicei, „victima unei perturbații în natură”, acum dădea vina pe vulcanul Etna pentru problemele pe care înainte le pusese pe seama electricității norilor. Fluxul energetic al vulcanului, care tot mârâia și amenința să erupă, era vinovat pentru simptomele lui fluctuante¹⁶. Găsea alinare în ideea aceasta. Îl ajuta să nu mai dea vina pe oameni pentru nenorocirile lui.

În această stare de slăbiciune fizică și mintală, a cedat în fața unei tentative stângace de împăcare a lui Elisabeth. În scurt timp, aceasta l-a făcut robul versiunii ei edulcorate asupra trecutului recent. El era victima total nevinovată a viperei de rusoaică și a „evreului Rée”. El i-a spus că era gata să-și facă „iar ordine în relațiile umane, cumva date peste cap acum, începând cu tine. Cât despre mașina de scris, e stricată, ca tot ce trece prin mâinile oamenilor slabi, fie mașini, fie probleme, fie Lou”¹⁷.

Încă aștepta ca Schmeitzner să publice *Zarathustra* și a rugat-o pe Elisabeth să intervină. Ea a izbândit acolo unde el dăduse greș, probabil pentru că Schmeitzner știa că și ea este antisemită. La rândul ei, Elisabeth l-a convins pe Nietzsche să i se alăture într-o foarte jenantă campanie de epistole trimise autorităților în care cerea ca Lou să fie expulzată din Germania și trimisă înapoi în Rusia, pe motive de imoralitate. De fapt, campania a avut consecința neprevăzută de a o transforma pe Lou într-o scriitoare. Ea și-a dat seama că, dacă ar fi fost etichetată drept persoană imorală, asta ar fi însemnat retragerea pensiei pe care o primea din Rusia. Aceasta era unica ei sursă de venit, așa că și-a pus în cap să facă bani din scris. A produs un *roman-à-clef* autobiografic intitulat *Im Kampf um Gott (Luptând pentru Dumnezeu)*. Personajul Nietzsche este un ascet pasionat de castitate și de curve. Lou însăși este o curtezană de lux și „o sclavă a naturii ei inferioare descătușate”. Rée este protectorul ei, „Contele”. Cartea se încheie cu sinuciderea ei prin otrăvire. Povestea picantă a seducției este punctată de lupta filosofică a personajelor în încercarea de a găsi un soi de rost religios ori nonreligios în lume. Când Nietzsche a citit cartea, doi ani mai târziu, a recunoscut „în ea o sută de ecouri ale discuțiilor noastre de la

Tautenburg”¹⁸. Lou chiar o botezase pe fată Märchen, numele special pe care i-l dăduse el.

Planul lui Elisabeth de a o deporta pe Lou a dat greș. Fără a se descuraja, s-a lansat într-o campanie menită să-l rupă pe fratele ei de „israelitul Rée”. Nietzsche se vindecase de mult de Rééalism în filosofia lui. Învățase arta scrierii aforistice de la Rée, însă depășise faza materialismului acestuia. Acum Rée i se părea un om fără idealuri, fără scop, fără obligații și instincte, mulțumit să fie însoțitorul lui Lou, dacă nu chiar sclavul ei.

Elisabeth a provocat ruptura, spunându-i că Rée fusese cel care îi sugerase lui Lou că planurile de formare a Treimii se bazaseră întotdeauna pe dorințele concupiscente, inferioare ale lui Nietzsche de a avea o „căsnicie sălbatică”. Nietzsche a crezut-o și a început să fie măcinat de gândul că Rée trădase prietenia lor ridiculizându-i filosofia în fața lui Lou și întorcând-o împotriva lui. Autocompătımirea și suspiciunile s-au accentuat. I-a scris lui Rée, acuzându-l că ar fi fost un nemernic insidios, un mincinos de cea mai joasă speță, iar pe Lou că ar fi fost portavocea, oribila portavoce a ideilor lui. Lou era o calamitate, o maimuță sterilă, murdară și împruțită cu sânii falși. (Recunoaștem mâna lui Elisabeth în referința la sânii falși.) După aceste acuzații nebunești, fratele lui Rée, Georg, l-a amenințat pe Nietzsche că îl dă în judecată pentru calomnie și l-a provocat la un duel cu pistoale. Din fericire, nu s-a ajuns până acolo.

„Nu am urât pe nimeni până atunci”, i-a scris lui Elisabeth, „nici măcar pe Wagner, ale cărui perfidii au mers mult mai departe decât orice a făcut Lou. Abia acum mă simt cu adevărat umilit”¹⁹.

¹* Ed.rom.cit., p. 169 (n.tr.).

Numai acolo unde sunt morminte sunt și învieri

În cea de-a doua parte [din *Zarathustra*] am dansat de bucurie, aproape ca un saltimbanc. Detaliile conțin o cantitate impresionantă de experiență și suferință personală ce-mi este inteligibilă doar mie – sunt anumite pagini din care-mi părea că se scurg picături de sânge.

Scrisoare către Peter Gast, trimisă de la Sils Maria, sfârșitul lui august 1883

Oricât de mult ar fi promovat spiritele libere, Malwida nu putea ierta comportamentul reprobabil al lui Lou. Luându-i partea lui Nietzsche împotriva fostei sale protejate, l-a invitat la Roma, ca să se recupereze. El și-a pregătit cufărul greu, plin cu cărți, care acum cântărea 104 kilograme și era botezat „diformitatea”. A ajuns pe 4 mai 1883 pentru a se întâlni cu Elisabeth, care continuase să facă eforturi pentru a dezvolta relații mai strânse cu fratele său.

Elisabeth și Malwida nu s-au considerat niciodată rivale. În luna următoare, l-au îngrijit împreună așa de bine pe Nietzsche, încât acesta a renunțat să mai ia picături de clorhidrat împotriva insomniei. Pe banii Malwidei, au făcut excursii tămăduitoare prin peisajele primăvăratice din *campagna* din jurul Romei, cu flori sălbatice, gospodării rustice și mici urme ale unor ruine. Când trăsura îi ducea uruind înapoi la muzeele Romei, dintre toate artefactele pe care le văzuse, Nietzsche a fost cel mai impresionat de două busturi virile, ale lui Brutus și Epicur, și de două peisaje pictate de Claude Lorrain¹ ce evocau

cu nostalgie Epoca de Aur. Aceste pânze fuseseră la rândul lor inspirate de excursiile făcute de pictor în *campagna*.

Absurditatea faptului că autorul care afirmase că Dumnezeu a murit își găsea hrana spirituală chiar în fortăreața Bisericii Catolice nu-i scăpa lui Nietzsche. Le supăra pe cele două femei spunând din când în când că el este Antichristul. Era scârbit de imaginea oamenilor care urcau treptele bazilicii San Pietro în genunchi și a folosit-o ca simbol al idioteției religioase atunci când a scris următoarea parte din *Zarathustra*².

A venit luna iunie. Roma a intrat în monotonia ei statornică, sub căldura apăsătoare. S-a gândit să petreacă vara în Ischia, asemenea unui roman din Antichitate; dar până la urmă el și Elisabeth au plecat la Milano, unde s-au despărțit, Nietzsche continuându-și călătoria spre Sils Maria. A fost o schimbare de planuri foarte inspirată. Peste o lună, Ischia a fost lovită de un cutremur care a ucis mai bine de două mii de oameni.

Nietzsche gândea cel mai bine în aer liber. Locul era de o importanță vitală pentru el. În ziua când a sosit la draga lui căsuță de munte, a salutat cu bucurie locul: „Aici muzele mele trăiesc... regiunea asta e sânge din sângele meu, ba chiar mai mult de atât”³. Asta l-a făcut să descrie procesul inspirației care, pentru el, era legat inextricabil de spiritul locului:

„Oare există cineva, la sfârșitul secolului XIX, care să aibă o noțiune clară despre ceea ce poeții epocilor puternice numeau *inspirație*? Dacă nu, vreau s-o descriu eu. Purtând în sine chiar și cel mai mărunț rest de superstiție, e greu de presupus că omul ar ști să respingă realmente închipuirea de a fi doar o încarnare, doar un instrument, doar un medium al unor puteri superioare. Noțiunea de revelație, în sensul că, brusc, devine vizibil, audibil cu nespusă siguranță și finețe, ceva care te zguduie și te întoarce pe dos în adâncurile tale nu face decât să descrie pur și simplu o stare de lucruri. Auzi, nu cauți: primești, nu te întrebi cine e cel care dă; asemeni unui fulger luminează un gând, cu necesitate, fără nici o ezitare în formă – niciodată nu am avut de ales. Un extaz, a cărui imensă tensiune se dizolvă uneori într-un torent de lacrimi, în timpul căruia pasul fie se repede fără să vrea înainte, fie devine lent; o stare de deplină

pierdere a controlului asupra ta... Totul se întâmplă involuntar în cea mai mare măsură, dar ca într-o furtună a unui sentiment de libertate, de necondiționare, de putere și de divinitate... Aceasta este experiența mea în legătură cu inspirația; nici nu mă îndoiesc că trebuie să te duci înapoi cu milenii ca să găsești pe cineva îndreptățit să spună *este și a mea*”⁴.

A doua parte din *Zarathustra* „a primit-o” în cele zece zile dintre 28 iunie și 8 iulie 1883. „Toate părțile concepute în marșuri forțate; certitudine absolută, de parcă fiecare gând mi-ar fi fost dăruit.”⁵

Ca și prima parte, este împărțită în secțiuni mici, intens comprimate, pe care reușea să le organizeze în timpul plimbărilor lui de patru sau șase ore și apoi să le treacă în carnete fără nici un ajutor practic. Peisajul inspirației lui urma cărarea din jurul celor două lacuri, Silvaplana și Silsersee, a căror apă de un turcoaz intens alcătuia postamentul tremurând al proeminenței luminoase a unor munți prăpăstioși încununați de zăpezi eterne. Era o lume perfect izolată și autosuficientă din care Nietzsche a continuat să spună povestea lui Zarathustra, al cărui sălaș era pe malul lacului Urmi și care pleca să-și caute singurătatea în munți și își numea cuvântările sale aforistice piscuri sau vârfuri de munte.

Nietzsche nu prea reiese din paginile lui *Zarathustra II* ca exemplificare a propriului ideal: „optimistul” care a reușit să-și repudieze gelozia și dorința de răzbunare transformând pe „a fost așa” în „mi-am dorit să fie așa”. *Zarathustra II* e plin de aluzii la Lou și Rée. Este presărat cu izbucniri subite, furioase în care-și acuză dușmanii că îl ucid. Acestea nu au nici un sens în cadrul poveștii din carte.

În secțiunea intitulată „Despre tarantule”, Lou și Rée sunt în mod limpede identificați cu tarantulele ce poartă pe spate simbolul Treimii. „Dumnezeiește de sigur și frumos”, când îl înțeapă, tarantula îi ia sufletul și-l face să intre în vârtejul răzbunării⁶.

Textul este întrerupt de trei poeme. Pe primul, „Cântecul noptatec”, îl scrisese cu ceva timp în urmă, când era la Roma și excursiile cu trăsura prin peisajele arcadiene din *campagna* îi

treziseră regretul că se află la așa distanță-n timp de epoca eroilor, nostalgia trecutului și dorința de dragoste.

În al doilea poem, „Cântecul de joc”, Zarathustra vede niște fete dansând pe-o pajiște. El îl trezește pe Cupidonul adormit, care dansează laolaltă cu fetele. Viața îi vorbește în cuvinte pe care Lou le folosisese cu el, spunându-i că e doar o femeie, și nu una virtuoasă. Femeia, prin natura ei, este nestatornică, sălbatică și schimbătoare, îi spune ea, și femeia se bucură de toate astea. Dar bărbații tânjesc după profunzime, fidelitate și taină la o femeie, așa că le dăruiesc pe femei cu aceste virtuți și caută ceea ce și-au imaginat.

El îi reproșează că, atunci când i-a încredințat secretul lui cel mai mare, ei nu i-a păsat câtuși de puțin. „Așa vasăzică stau lucrurile între noi trei... Schimbătoare-i și-ndărătnică; ades am zărit-o mușcându-și buzele și pieptănându-și părul în răspăr. Poate că-i răutăcioasă și prefăcută, ce mai? o muiere; dar, tocmai când se vorbește de rău pe sine însăși, ispitește cel mai mult.”^{1*}

Cel de-al treilea și ultim poem, „Bocetul”, se deschide cu priveliștea din fața ferestrei sale din Veneția, ce dădea spre Insula Morților. În mormintele ei se află îngropate tinerețea lui, dimpreună cu „gingașele minuni înstrăinate” și cu „cântătoarele păsări ale nădejdlor”^{2*} sale.

Își blestemă dușmanii care i-au scurtat veșnicia și i-au răpit nopțile, condamnându-l la chinul fără de somn. Când a terminat cartea, a fost uimit de cât de autobiografic era textul. A fost surprins să vadă că din pagini picură sângele lui, dar a rămas convins că numai el ar putea observa lucrul ăsta³. În următoarea carte avea să dezvolte ideea că orice filosofie (nu doar a lui) este autobiografie.

Lou își dorea să aranjeze o întâlnire, dar nu cuteza s-o facă direct. Știind că Nietzsche era în Sils Maria, ea și Rée s-au cazat în sătucul Celerina, din apropiere. Călătoreau împreună cu o cunoștință relativ recentă, un tânăr pe nume Ferdinand Tönnies, care era uimit că fusese acceptat ca al treilea membru al Treimii. Tönnies avea să devină până la urmă unul dintre fondatorii sociologiei germane, dar în acel moment toată gloria și toate cărțile lui nu existau încă, iar el nu era decât un mucos

emoționat care se simțea privilegiat și tulburat de faptul că ocupa a treia cameră din hotel.

Nietzsche nu-l văzuse niciodată pe Tönnies, așa că Lou și Rée l-au trimis la Sils Maria cu ramura de măslin. Dar când l-a văzut pe Nietzsche la plimbare, baricadat în spatele obișnuitelor lui armuri greoaie care-l apărau de lumina soarelui și de electricitatea norilor, apoi învăluit și în „singurătatea azurie în care trasez cercuri în jurul meu și granițe sacre”^{3*}, Tönnies nu a îndrăznit să-l abordeze. Așa că vara a trecut fără reconciliere.

Trecerea timpului îmblânzea deja ura lui Nietzsche față de Lou. Îi deschisese ușa. Îi arătase funia suspendată peste prăpastie, iar ea aproape că avusese curajul să pășească. Deși nu se ridicase la înălțimea provocării supreme, ea fusese cea care se apropiase cel mai mult de înțelegere și rămăsese animalul cel mai inteligent pe care-l cunoscuse el vreodată. Dacă era să rămână fidel ideii sale legate de eterna reîntoarcere, care cerea ca, privind spre trecut, să transformi orice „a fost” în „așa am vrut eu să fie”, trebuia să spună „da” angajamentului parțial al lui Lou și să continue să-l prețuiască.

Dacă voia să se ridice la înălțimea idealului său de om care spune „da”, care-și acceptă destinul, trebuia să recunoască faptul că și el jucase un rol în războiul dintre Elisabeth și Lou. Ranchiuna și resentimentele pe care le simțise față de Lou s-au preschimbat acum în ură față de Elisabeth, pe măsură ce înțelegea din ce în ce mai limpede cum fusese manipulat de ea. Răutatea, minciunile și uneltirile ei îl atrăsese într-o îndelungată și dezonorantă campanie de răzbunare împotriva lui Lou și a lui Rée. Mai rău chiar decât scrisorile stupide pe care ea îl incitase să le scrie și decât născocirile pe care-l convinsese să le creadă era faptul că Elisabeth reușise să-l facă să se mintă singur. Cedase din nou bolii lanțurilor, sentimentelor și resentimentelor și-și investise în mod greșit loialitatea într-un trecut lipsit de onestitate.

Detesta faptul că Elisabeth reușise să stârnească în el resentimente viguroase chiar în momentul în care cea mai profundă convingere a sa era să denunțe toată invidia, gelozia, răzbunarea și pedepsele și să pună în locul lor ceva pozitiv, să fie cel care nu vrea nimic altceva decât ceea ce este.

Resentimentele lui Elisabeth, gelozia ei ca o cerneală de sepie îi încetoșase și lui mintea cu „sentimente malefice, întunecate; printre ele se număra și ura reală față de sora mea, care-mi răpise tot ce realizasem mai bun ca autodisciplinare în cursul anului... așa că am devenit în cele din urmă victima unei dorințe stăruitoare de răzbunare, exact când gândirea mea cea mai profundă renunțase la toate ideile legate de răzbunare și de pedeapsă. Conflictul acesta mă duce tot mai aproape de *nebunie* – simt lucrul acesta în felul cel mai înfricoșător... Poate că reconcilierea mea cu ea a fost pasul cel mai fatal din toată afacerea – *acum* văd că asta a făcut-o să creadă că e îndreptățită să se răzbune pe Fräulein Salomé. Iartă-mă!”⁸.

Elisabeth i-a trimis o scrisoare veselă și triumfătoare în care îi povestea cât de mult o distra „războiul ăsta zglobiu și jovial”. Scrisoarea l-a făcut să observe, obosit, că nu era făcut să fie dușmanul nimănui, nici măcar al lui Elisabeth.

Mai întrerupsese și înainte orice comunicare cu mama lui și cu Elisabeth. Dacă avea să procedeze din nou așa, ar fi fost un alt act negativ, o formă de negare. Așa că avea să țină legătura într-o formă neutră, să trimită scrisori în care să dea raportul despre starea lenjeriei și să ceară mărunțișuri, cum ar fi cârnați. Aceasta avea să fie o formă de acceptare. Avea să rămână integru, păstrând în același timp iluzia unei legături.

Dar acest compromis convenabil a fost curând tulburat. În septembrie, Franziska l-a chemat de urgență acasă, la Naumburg. Elisabeth, Lama cea încăpățânată, plănuia să plece în Paraguay și să-și unească destinul cu al agitatorului antisemit Bernhard Förster.

Franziska nu voia să-și piardă fiica-menajeră. Iar Nietzsche era îngrozit de ideea ca sora lui să-și lege viitorul de cel al unui demagog slobod la gură ale cărui abordări politice și morale el le detesta. În plus, acest lucru adăuga un nou strat de necinste împăcării dintre el și Elisabeth din ultimul an: pe tot parcursul presupusei reconcilierii de la Roma și mai apoi, ea îi ascunsese faptul că se afla în corespondență cu rasistul de doi bani pe care știa că el îl detestă. „Eu nu simt entuziasmul lui pentru «lucrurile germane» și cu atât mai puțin pentru păstrarea *purității* acestei rase «glorioase». Din contră, din contră...”⁹

Bernhard Förster era cu un an mai în vârstă decât Nietzsche, un patriot de tip *Blut und Boden*, chipeș, drept ca bradul, cu o ținută milităroasă și cu haine perfect croite. Era deosebit de hirsut: părul castaniu, extraordinar de des, pieptănat pe spate, țâșnea dintr-o frunte înaltă în formă de V. Avea sprâncene proeminente, iar mustața frumoasă și-o păstra perfect orizontală. Avea o barbă castanie, lungă și ondulată, de profet veterotestamentar, deși nu l-ar fi bucurat să fie comparat cu un semit. Avea ochi neliniștitori, cu iriși aproape transparente, de culoarea gheții. Ochi de idealist ațintiți către orizonturi îndepărtate. Propovăduia cu fanatism drumețiile, vegetarianismul, proprietățile benefice pentru sănătate ale gimnasticii, abolirea alcoolului și vivisechției. Mai curând un om al crezurilor puternice decât unul al intelectului, visa, asemenea lui Nietzsche și lui Wagner, să reclădească Germania – însă, în timp ce ei intenționau să realizeze acest lucru cu mijloace culturale, abordarea lui Förster era rasială. Rasa iudaică era un parazit pe trupul poporului german. Trebuia restabilită puritatea sângelui.

Förster și Elisabeth se știau vag de ceva ani, prin intermediul mamelor, amândouă văduve din Naumburg și figuri proeminente ale bisericii locale. Elisabeth nu a avut nici un motiv să cultive această relație până când eșecul stagiului de menajeră a fratelui ei la Basel nu a făcut-o să înțeleagă că nu putea conta pe un viitor alături de el și nici pe un mariaj cu cineva din cercul lui de prieteni apropiați. Înaintea ei se întindea un viitor trist, de infirmieră a mamei sale. Iar la Naumburg, fetele bătrâne, oricât de virtuose, nu aveau nici un pic de putere și nici un statut social. Trebuia să-și găsească un soț fără întârziere.

Îl întâlnise pe Förster la Festivalul de la Bayreuth, în 1876. Mai apoi, la Naumburg, s-a străduit să-l impresioneze. A inițiat cu el o corespondență bazată pe ideea că era o ferventă susținătoare a cauzei sale. „Întreaga mea cunoaștere nu e decât o biată reflexie a minții dumitale uimitoare... Talentele mele sunt practice. De asta, toate planurile și ideile dumitale magnifice mă entuziasmează: pot fi transpuse în acțiuni.”¹⁰

Odată ce a început corespondența, este amuzant de urmărit cât de repede își îmbibă scrisorile cu personalitatea unei fete flușturatice, vesele și galante, din ce în ce mai sincer dedicată lui Förster și politicii lui. El a rămas corect, formal și miop la ceea ce se întâmpla. În cele din urmă a trebuit să-i capteze atenția trimițându-i bani pentru a-i susține cauza antisemită și vorbind mai mult despre averea ei. Chiar și așa, lui i-a luat destul timp până să înțeleagă că i se oferea o nevastă a cărei zestre era suficientă pentru ca el să-și realizeze visul.

În mai 1880, Förster i-a trimis o copie a petiției antisemite pe care plănuia să i-o prezinte lui Bismarck. I-a cerut și ei să strângă semnături. Ceea ce a și făcut, cu mult zel. Petiția implora ca evreii care „distrugeau Germania” să fie lipsiți de dreptul de vot, să li se interzică să mai practice profesiile juridice și medicale și imigrația evreilor să fie oprită, iar cei nenaturalizați să fie alungați în numele purificării și al renașterii rasei umane și al conservării culturii umane. S-au strâns în total 267.000 de semnături. Petiția a fost transportată în mod ostentativ pe străzile Berlinului, cu o trăsură trasă de cai, pentru a-i fi prezentată lui Bismarck, care a refuzat-o. Un an mai târziu, furios și frustrat, Förster s-a lansat într-o tiradă antisemită într-un tramvai din Berlin, care s-a lăsat cu o încăierare sângeroasă, în urma căreia și-a pierdut slujba de învățător de la Gymnasium, drept care a cofondat Deutscher Volksverein (Partidul Popular German), un partid agresiv și rasist ce propovăduia naționalismul și o teorie a evoluționismului prost aplicată. Pământul Germaniei fusese infestat definitiv de urmașii lui Avraam și ai celor care se închinau Vițelului de Aur. Partidul Volksverein urma să creeze o Nouă Germanie, o colonie de arieni de rasă pură pe un pământ ce nu fusese niciodată contaminat rasial. A petrecut doi ani rătăcind prin America de Sud, în căutarea locului ideal.

Elisabeth corespundea cu el în mod regulat. Când el i-a spus că doar cu 5.000 de mărci ar putea cumpăra o bucată frumoasă de teren în Paraguay, ea s-a oferit să i le trimită, cerându-și iertare, cu prefăcută pudoare, dacă un cadou în bani l-ar jigni. Preocupată de viața grea pe care el o ducea în Paraguay, i-a mai oferit 800 de mărci ca să-și ia un servitor. „În Evul Mediu, oamenii dăruiau o zecime din avere Bisericii, ca semn al

respectului lor pentru înalte idealuri. De ce să-mi refuzi ofranda?” Apoi l-a informat că averea ei se ridica la 28.000 de mărci. În caz că el nu înțelegea, ea s-a descris drept o femeie foarte pragmatică și o gospodină excelentă, exact genul de ajutor de care un pionier ar fi avut nevoie cu disperare. L-a cântărit corect. Banii ei nu erau suficienți pentru a finanța întreaga aventură, dar erau cu mult mai mulți decât oferise oricare alt adept până atunci.

Förster s-a întors în Germania. Recruta coloniști. Scia broșuri. Făcea turnee prin țară. Ținea discursuri ale căror scenarii, precum scenariile tuturor agitatorilor buni, includeau la momentele potrivite indicații de genul „Aplauze!” sau „Aplauze însuflețite!”.

Wagner refuzase să semneze petiția din 1880 a lui Förster. Deși avea și el prejudecăți antisemite, Wagner nu simțea decât dispreț față de acest om, considerându-l obositor, incult și nu tocmai inteligent. Dar nu aceasta era opinia generală în Bayreuth, unde vechiul dușman al lui Nietzsche, Hans von Wolzogen, editorul *Bayreuther Blätter*, a fost încântat să-i ofere lui Förster o platformă pentru a-și publica articolele ridicole (cel despre educație propunea ca toate școlile existente pentru fete să fie închise de poliție chiar din prima zi în care partidul lui ar fi venit la putere). Ziarul i-a deschis uși utile în cadrul Societăților Binefăcătorilor Bayreuthului de pe tot cuprinsul Germaniei. Aceasta a devenit principala rețea a lui Förster, oferindu-i audiența pentru discursurile lui punctate de aplauze.

Septembrie 1883 a fost o lună a nefericirii la Naumburg. În timp ce Nietzsche și mama lui se uniseră în încercarea de a o convinge pe Elisabeth să nu se mărite cu Förster, mama lui și Elisabeth se uniseră împotriva lui Nietzsche într-o campanie menită să-l înduplece să înceteze cu filosofia lui blasfematoare, să ducă o viață respectabilă și să se întoarcă la cursurile de la universitate. Și nu ar fi putut oare să nu se mai asocieze cu oameni care „nu sunt de treabă”?

Franziska și Elisabeth îl hărțuiau, iar el nu reușea deloc s-o convingă pe încăpățânata Lamă să nu se mărite cu respingătorul Förster și petrecuse o lună întreagă îndurându-i rasismul odios și aroganța obtuză. Venise vremea să plece.

Pe 5 octombrie a plecat la Basel, unde se putea baza mereu pe sfaturi sănătoase din partea soților Overbeck, atât în privința lui Elisabeth, cât și a propriilor finanțe.

Oarecum înzdrăvenit, a plecat să-și petreacă iarna la malul mării. Deși încă fascinat de ideea de a descoperi lumi noi, precum Columb, s-a întors la Genova doar în trecere, plecând apoi mai departe. A motivat aceasta prin faptul (complet fals) că era prea cunoscut în oraș pentru a se bucura de „singurătatea azurie” necesară creativității sale.

S-a stabilit la Nisa, unde a închiriat o cameră în modesta Pension de Genève, de pe străduța Saint-Etienne. Adora dealurile ce străjuiau Nisa pentru vânturile lor aspre. Îi plăcea vântul pentru că îl mântuia de gravitația terestră. Din când în când mergea cu trenul sau tramvaiul de-a lungul coastei, prin Saint-Jean-Cap-Ferrat și Villefranche, cățărându-se pe înălțimile accidentate de unde vedea sau credea că vede pata de un albastru-închis a Corsicăi străpungând orizontul sticlos al mării. Dădea mare importanță faptului că pulsul lui avea același ritm cu cel al lui Napoleon: unul lent, inexorabil, de 60 de bătăi pe minut. În peisajul acesta aspru, în care Napoleon îi lua locul lui Columb ca argonaut al spiritului, a fost din nou vizitat de vârtejul inspirației, care i-a dăruit a treia parte din *Zarathustra* tot cam în zece zile.

Zarathustra navighează pe mare pornind din Insulele Fericiților. În cele din urmă ajunge în orașul pe care-l vizitase în prima carte, dar nici acesta nu este mai primitiv, nici vizita mai fructuoasă decât atunci. Se întoarce în peștera lui, unde dezvoltă ideea eternei reîntoarceri ca pe o măreață afirmare a vieții care este suficientă pentru a naște o enormă bucurie în prezent, învingând astfel nihilismul. El încheie cartea – despre care credea că va fi ultima din *Zarathustra* – cu o parodie blasfematoare a ultimei cărți din Noul Testament, Apocalipsa Sfântului Ioan. O intitulează „Cele șapte peceti” și constă într-un poem extatic și mistic de șapte versuri care proclamă nuntirea lui cu veșnicia într-un cerc nupțial al reîntoarcerii:

„N-am întâlnit pân-acum niciodată femeia de la care să vreau copii, afară de această femeie pe care-o iubesc: căci te iubesc, o, veșnicie!

Căci te iubesc, o, veșnicie!”^{4*}.

A încheiat cartea pe 18 ianuarie. Cu două săptămâni înainte fusese vizitat la *pension* de dr. Julius Paneth, un tânăr zoolog evreu din Viena. Paneth citise cărțile lui Nietzsche și venise să-și prezinte omagiile autorului. Paneth se aștepta să întâlnească un profet, un clarvăzător, un orator *fortissimo furioso*. Ca și Lou, a fost uimit să vadă un om neobișnuit de molcom, aparent simplu și prietenos. Nu era nici urmă de profet în el. Au stat de vorbă șase ore, timp în care Nietzsche a fost natural, liniștit, inofensiv și dezinvolt. Deși era serios și demn, era și plin de umor și reacționa la umor. Au început cu o conversație absolut banală despre vreme și despre pensiune. Când s-a ajuns la subiectul ideilor și cărților lui, comportamentul lui Nietzsche nu s-a schimbat, ci a rămas la un *pianissimo* constant și manierat. I-a spus lui Paneth că el a crezut întotdeauna că are o misiune și că are capacitatea de a vedea imagini când închide ochii, imagini foarte vii, care se schimbă mereu. Acestea îl inspirau, însă disconfortul fizic, precum boala, le făcea urâte, înfricoșătoare și neplăcute¹¹.

Nietzsche a mai cunoscut pe cineva la doar două luni după ce terminase partea a treia din *Zarathustra*, o femeie care confirmă că Nietzsche era pe atât de modest și de retras pe cât descoperise și Julius Paneth. Resa von Schirnhöfer¹² era o feministă bogată în vârstă de 29 de ani, care venise la Nisa după ce terminase primul semestru de studii la Universitatea din Zürich, una dintre primele universități care au acceptat studente. În cele din urmă, Resa avea să scrie o teză de doctorat în care compara sistemele filosofice ale lui Schelling și Spinoza. Venise la Nisa la sugestia Malwidei von Meysenbug, care nu renunțase complet la ideea de a-i găsi o nevastă lui Nietzsche.

Resa a privit recomandarea Malwidei cu destulă îndoială. Admira *Nașterea tragediei*, dar văzuse celebra fotografie cu Nietzsche și Rée înhămați la cotiga lui Lou. Era una dintre nenumăratele persoane cărora Lou le-o arătase la Festivalul de la Bayreuth, în 1882, iar rezervele ei legate de fotografie îi creau o anumită jenă față de Nietzsche, însă îndoielile i-au fost risipite aproape instantaneu de „aspectul lui profesoral” și de sinceritatea lui inocentă. În cele zece zile pe care le-a petrecut

pe Riviera, între 3 și 13 aprilie 1884, au fost împreună în cea mai mare parte a timpului.

Partea a treia din *Zarathustra* deja fusese încheiată și trimisă la tipar. Ne-am fi așteptat ca Nietzsche să vorbească doar despre el și despre opera lui – surprinzător însă, a fost foarte interesat de programul ei de lecturi. I-a recomandat mulți autori francezi: frații Goncourt, Saint-Simon despre istorie, Taine despre Revoluția Franceză și *Roșu și Negru* al lui Stendhal. I-a spus că Stendhal anunțase „cu o uimitoare siguranță” că avea să devină faimos 40 de ani mai târziu, iar Nietzsche se aștepta să i se întâmple și lui același lucru.

Oricât de mare ar fi fost, intelectual, diferența dintre filosof și studentă, ei i s-a părut, mai presus de orice, blând, natural, amuzant și foarte uman. Era un om extrem de sensibil, blând și politicos. Era scrupulos de manierat cu toți cei cu care se întâlnea, dar mai ales cu doamnele, fie ele tinere sau bătrâne. Asta îl făcea să fie un oaspete foarte popular la Pension de Genève, unde îl numeau „stimatul profesor, cel aproape orb” și făceau mici gesturi de bunătate care îi ușurau viața. Resa s-a simțit curând atât de în largul ei în prezența lui, încât sporovăia despre orice. Când i-a spus că are câteodată vise interesante, el a sfătuit-o solemn să păstreze la îndemână creion și hârtie noaptea, așa cum făcea el. Dădea mare importanță viselor și semnificației gândurilor nocturne, „pentru că noaptea suntem adesea vizitați de gânduri rare, pe care ar trebui să le notăm imediat ce ne trezim noaptea, căci dimineața de obicei nu le mai putem regăsi, dat fiind că se risipesc odată cu întunericul nocturn”¹³.

Deși relația lor era plină de afecțiune, nu a fost nimic mai mult decât atât. Lui Nietzsche nu i s-au declanșat pasiuni ca în cazul lui Lou. Resa și Nietzsche nu discutau de la egal la egal. Exista o comuniune, însă nu împărtășeau o inteligență similară. Ea trezea în el profesorul căruia îi plăcuse atât de mult să educe minți tinere la *Pädagogium*. El îi vorbea cu seriozitate, dar atent să nu o forțeze. Într-o conversație despre obiectivitate, a atenționat-o că e imposibil să te eliberezi de prejudecăți. Ea trebuia să fie mereu conștientă de acest lucru. Renunțăm la prejudecăți doar pentru a cădea în capcana unora noi.

I-a făcut cadou primele trei părți din *Zarathustra* cu dedicația *In nova fert animus* („Spiritul te poartă spre noi lucruri”). A dus-o într-o plimbare pe Mont Boron, ce-i servise ca inspirație când scria *Zarathustra III*. Chiar și acolo, s-a ferit să joace rolul misticului sau al pedagogului. La trecerea lor, nori de fluturi se ridicau din cimbrul parfumat. Dedesubt, bucla verde a Baie des Anges scăpăra punctată de albul vaselor. I-a sugerat să meargă împreună cu o barcă spre Corsica.

Când mai aveau puțin până în vârf, niște santinele franceze i-au oprit și i-au întors din drum. Rătăciseră într-o zonă interzisă, apropiindu-se de Fort du Mont Alban, străvechea fortificație ce veghease asupra disputelor teritoriale dintre Franța și Italia în ultimele trei secole. Nietzsche a fost încântat de întâlnirea cu acei soldați de paradă. Entuziasmul lui a fost amplificat de faptul că s-a stârnit brusc un mistral care a risipit norii și electricitatea lor, lăsând cerul albastru limpede și senin. A condus-o pe Resa la o micuță cafenea, unde a învățat-o să bea vermut. În timp ce ea lua câte o guriță strâmbând din nas, Nietzsche făcea comentarii fanteziste, sub forma unor mici cuplete cu rimă, despre aventurile lor în lumea ridicolă ce-i înconjura, pornind de la subiectul *bewachte Berg*, muntele bine păzit.

A invitat-o să-l însoțească la o coridă în Nisa. Ea avea rezerve, însă el a asigurat-o că această *corrida* se desfășura după un regulament oficial ce interzicea folosirea cailor sau uciderea taurilor. Cei șase tauri care s-au succedat în arenă păreau să cunoască regulile la fel de bine ca și toreadorii. În curând, luptele simulate au început să le pară atât de absurde, încât au izbucnit amândoi în hohote nestăpânite de râs. Când muzicanții au început să interpreteze *Carmen*, Nietzsche s-a simțit electrizat, trecând într-o clipă de la râsul isteric la extaz. I-a atras atenția și ei asupra ritmurilor pulsatile, iar ea a remarcat puterea pe care muzica o avea asupra lui. A răscolit-o și pe ea și a scris că a fost surprinsă că a stârnit în sufletul ei, care iubea animalele, dorința de a vedea o adevărată *corrida de toros*, cu sălbăticia și cruzimea ei stilizate, o glorie dionisiacă a morții eroice.

El i-a recitat „Bocetul”, iar ea l-a rugat să-i citească „Cântecul de joc”, pe care *Zarathustra* îl cântă când Cupidon dansează cu

fata pe pajiște. Ea a văzut în poem „o pânză transparentă țesută din fire de melancolie, ce plutește deasupra abisului întunecat al dorinței de moarte”.

Apoi, el a rămas tăcut și trist vreme îndelungată.

Petrecuseră împreună zece zile. La o săptămână după ce Resa a părăsit Nisa, Nietzsche a plecat la Veneția. Aici, încurajat în mod necugetat de Nietzsche, Heinrich Köselitz (alias Peter Gast) continua să-și biciuiască puținul talent muzical pentru a compune o operă. Când i-a citit partitura, Nietzsche a criticat-o la fel de aspru precum criticase odinioară von Bülow încercările lui muzicale, însă Peter Gast a primit sentințele lui Nietzsche cu mai multă umilință. A modificat chiar și titlul și libretul operei la sugestia lui Nietzsche. Italienescul *Il matrimonio segreto* (*Nunta secretă*) a devenit nemțescul *Der Löwe von Venedig* (*Leul din Veneția*). Această inutilă exercitare a puterii sale asupra bietului Gast era probabil manifestarea faptului că își pierduse încrederea în sine după tipărirea primelor trei cărți din *Zarathustra*.

Editorul său nu era deloc entuziasmat de nici una dintre ele. Chiar și Jacob Burckhardt, care înțelesese și prețuise foarte mult primele două părți, a fost destul de stânjenit când i s-a cerut să-și spună părerea despre cea de-a treia, încât a răspuns evaziv, întrebându-se dacă nu cumva Nietzsche se gândea să-și exerseze mâna pentru dramaturgie.

Sănătatea lui Nietzsche s-a înrăutățit brusc în timpul verii. Ochii îl dureau foarte tare și avea accese de vomă ce-l chinuiau zile întregi. Doctorii nu aveau noi remedii pentru ochi sau pentru stomacul lui distrus și nici medicamente care să-l ajute să doarmă mai bine. Așa că a recurs din nou la automedicație, depinzând foarte mult de pulberile de clorhidrat, un hipnotic foarte puternic și un sedativ folosit pentru a ameliora insomnia și a reduce anxietatea. Dozarea incorectă a acestui medicament duce la stări de greață, vomă, halucinații, stări de confuzie, convulsii, respirație și puls neregulate: de fapt, toate simptomele pentru care Nietzsche apela la medicament.

Disperarea l-a dus înapoi la mult iubitul lui Sils Maria, unde își aranjase camera în casa lui Gian Durisch, plătind ca să fie decorată cu un tapet care-i plăcuse, cu motiv floral în nuanțe liniștitoare de verde, maro și albastru¹⁴. Camera era cea mai

mică și mai simplă cu puțință. Tavanul scund, o fereastră minusculă, un pat îngust, o măsuță rustică în dreptul ferestrei, o trăgătoare în care mai mereu se bloca câte o cizmă. Abia dacă era destul loc să înghesuie acolo „diformitatea”, cele 104 kilograme de cărți.

Resa von Schirnhofer l-a vizitat la Sils Maria pe la jumătatea lui august. Își încheiase semestrul de vară la universitate și se întorcea de la Zürich împreună cu un coleg, în Austria natală. Resa a fost șocată de cât de schimbat era Nietzsche, atât fizic, cât și conversațional, față de zilele petrecute împreună la Nisa.

Lui i-a fost rău în majoritatea timpului petrecut împreună, dar a venit și un moment în care s-a simțit în stare s-o ducă la stânca lui Zarathustra, aflată la vreo 45 de minute de casa lui Gian Durisch. Prozaicul Nietzsche dispăruse. Vorbind cu pasiune și imperios, revărsa „o mulțime de idei și de imagini în enunțuri ditirambice”; Resa are grijă să specifice că, deși stilul conversației lui se schimbase în mod surprinzător, Nietzsche vorbea tot fără megalomanie și lăudăroșenie. Vorbea cu o uimire naivă și nelimitată, de parcă izbucnirea asta era ceva cel uluia, o influență ce-l copleșea. I-a spus Resei că întreaga lui ființă era cuprinsă de o vie neliniște.

Când au plecat de la stânca lui Zarathustra și au pornit înapoi prin pădure, o turmă de vite s-a năpustit spre ei pe coasta dealului. Fiindu-i frică de vaci, Resa a luat-o la fugă. Nietzsche și-a îndreptat pur și simplu spre ele nelipsita tovarășă de plimbare, umbrela, fluturând-o în toate părțile, ceea ce a pus vacile pe fugă. El a izbucnit în râs, făcând-o pe Resa să se jeneze de propria lașitate. I-a explicat că, pe când avea vreo 5 ani, ea și mama ei au fost atacate de un taur și abia au reușit să scape. Auzind asta, Nietzsche a devenit solemn și i-a vorbit despre efectul de undă pe care îl are, chiar pe toată viața, un șoc psihic suferit în copilărie.

Resa nu s-a mai întâlnit cu el în ziua următoare. Era din nou ținut la pat. După o zi și jumătate, l-a vizitat acasă la Gian Durisch ca să vadă cum se mai simte. A fost condusă să aștepte într-o cameră de zi cu tavanul scund și lambriuri din lemn de pin.

Ușa s-a deschis brusc și Nietzsche a apărut obosit, palid și confuz. Sprijinindu-se de cadrul ușii, a început să-i vorbească

despre situația lui insuportabilă. S-a plâns că nu-și poate găsi liniștea. Când închidea ochii, vedea doar o junglă groaznică de forme mereu în schimbare, ce creștea constant, o abundență revoltătoare de flori fantastice care se încolăceau și se îngemănau într-un ciclu rapid de creștere și descompunere dezgustătoare. Resa îl citise pe Baudelaire. S-a întrebat dacă nu cumva lua opiu sau hașiș.

Încă sprijinindu-se de cadrul ușii, a întrebat-o cu voce pierită, pe un ton neliniștitor de imperios: „Nu crezi că starea mea e simptomul unei nebunii incipiente? Tatăl meu a murit din cauza unei boli a creierului”.

Ea era prea dezorientată și prea speriată ca să-i răspundă pe loc. Cuprins de o anxietate aproape incontrollabilă, el a repetat întrebarea cu insistență. Paralizată de frică, ea n-a putut spune nimic.

[1](#)* *Așa grăit-a Zarathustra*, II, „Cântecul de joc”, ed.rom.cit. vol. 5, p. 106 (n.tr.).

[2](#)* *Ibidem*, „Bocetul”, ed.rom.cit. vol. 5, p. 108 (n.tr.).

[3](#)* *Ecce homo*, ed.rom.cit. p. 161 (n.tr.).

[4](#)* *Așa grăit-a Zarathustra*, III, „Cele șapte peceti”, ed.rom.cit. vol. 5, pp. 216-219 (n.tr.).

M-a atacat!

Apropo, întregul *Zarathustra* e explozia unor forțe ce s-au adunat timp de decenii întregi. Iar cel ce stă la originea acestor explozii se poate arunca foarte ușor în aer. Am vrut adesea s-o fac.

Scrisoare către Franz Overbeck,
8 februarie 1884

Nietzsche avea încredere absolută în *Zarathustra*, chiar dacă vânzările erau slabe, iar susținătorii lui cei mai binevoitori, Overbeck și Peter Gast, ajunseseră să-i dea același sfat ca editorul său. Cu toții erau de acord că publicase destule cărți din ciclul *Zarathustra* și destule cărți folosind stilul aforistic. Nu exista cerere pentru așa ceva. Dar *Zarathustra* nu voia să-l lase-n pace. Continua să facă însemnări. Părea să fi devenit un tipar că inspirația-Zarathustra îl vizita în perioada Crăciunului și a Anului Nou. A scris un al patrulea volum între decembrie 1884 și aprilie 1885, la exact un an după partea a treia.

A fost de-a dreptul șocat când Schmeitzner a refuzat pur și simplu să-l publice. Diferențele politice și ideologice dintre Nietzsche și Schmeitzner se accentuaseră foarte mult în perioada scrierii și publicării primelor părți. Treptat se acumulase tot mai multă neîncredere între scriitor și editor, îngreunând din ce în ce mai tare procesul publicării fiecărei părți.

Nietzsche fusese ușor amuzat atunci când prima parte fusese pusă în așteptare până se publicau o jumătate de milion de cărți de imnuri, dar treaba s-a schimbat când a aflat că

Schmeitzner tipărea ziarul *Antisemitische Blätter* (Foaia antisemită) și că acesta reflecta opiniile lui politice.

Zarathustra III era a unsprezecea carte a lui Nietzsche publicată de Schmeitzner. Nici una dintre ele nu făcuse bani. Schmeitzner publica tiraje de o mie de exemplare, iar din cărțile din seria *Zarathustra* se vânduseră mai puțin de o sută de exemplare din fiecare. Nu-i de mirare că ezita să continue.

Din momentul demisiei de la Basel, Nietzsche nu acordase aproape deloc atenție finanțelor personale. Dintr-o naivitate intenționată, nu prea pricepea cum stă treaba cu afacerile editoriale. Principala lui sursă de venit era pensia de la Universitatea din Basel, care-i aducea 3.000 de franci elvețieni (2.400 de mărci germane) pe an. În 1879, într-un acces de entuziasm, Nietzsche îl însărcinase pe editor să investească economiile pe care le făcea din pensie și salariu, ce se ridicau pe atunci cam la 1.600 de mărci. Promise și câteva mici moșteniri din partea bunicii Erdmuthe, a mătușii Rosalie și a fratelui vitreg al tatălui. Acestea fuseseră plasate în investiții chibzuite, pe termen lung, de care avea grijă mama lui. De asemenea, Franz Overbeck îi păstra niște bani în Elveția. Când își depășea limita de cheltuieli, apela uneori la Overbeck pentru franci elvețieni, alteori la Schmeitzner pentru mărci. Câteodată îi spunea lui Overbeck să-i trimită bani lui Schmeitzner. La mama lui apela doar în ultimă instanță, dat fiind că banii veneau însoțiți de predici despre extravagănță și avertismente sumbre despre Armagedonul financiar.

Schmeitzner îi plătea corect lui Nietzsche drepturile de autor, dar, tocmai când *Zarathustra III* se afla în tipar, Nietzsche s-a trezit că are nevoie de 500 de franci elvețieni pentru a achita niște datorii, majoritatea către un anticariat. Schmeitzner i-a promis că-i dă banii până la 1 aprilie 1884. După această dată, Nietzsche a început să-și piardă răbdarea. Schmeitzner îi datora acum 5.000 sau 5.600 de mărci, o sumă de mare importanță pentru siguranța financiară a lui Nietzsche. Pensia de la universitate fusese acordată doar pe șase ani, iar termenul urma să expire în iunie 1885. Nietzsche chiar se temea că n-o să aibă din ce trăi după ce nu va mai primi pensia. Schmeitzner i-a scris: „Oricât de rău mi-ar părea de complicațiile dumitale

financiare, e o mare diferență între un om sărac și unul ce are o avere, însă îi este blocată în case și într-o afacere editorială timp de câțiva ani – adică aceste active nu sunt lichide...”¹.

I-a sugerat ca, dacă Nietzsche avea nevoie de bani rapid, să-i vândă la preț redus stocurile rămase pentru suma de 20.000 de mărci, din care Nietzsche să-și recupereze banii. Ideea era pur și simplu alarmantă. Nici unui autor nu-i place să i se lichideze stocurile.

Până la urmă, nu s-a găsit nimeni care să cumpere stocul de 9.723 de cărți. A trecut și noaptea de ajun a Anului Nou 1885, iar Schmeitzner tot nu îl plătise, așa cum îi promisese. Nietzsche a angajat „un avocat foarte deștept”, o rudă îndepărtată a mamei sale, pe nume Bernhard Dächsel, pentru a-l reprezenta. Dächsel nu era deloc optimist. Schmeitzner a promis că-i va da banii în iunie, însă nu a reușit nici atunci să se țină de cuvânt. În august, Nietzsche și-a băgat în cap că ar trebui să forțeze scoaterea la licitație a cărților și să le cumpere pe cele pe care și le dorea, ca să le poată publica într-o nouă ediție. Își dorea doar *Omenesc, prea omenesc*, cu anexa ei „Diverse opinii și aforisme”, precum și „Călătorul și umbra sa” și primele trei părți din *Zarathustra*.

Tot în august, i-a spus avocatului să solicite scoaterea forțată la licitație a întregii edituri a lui Schmeitzner. Perspectiva de a se trezi dat afară din propria editură l-a speriat destul de tare pe Schmeitzner, care i-a plătit lui Nietzsche cele 5.600 de mărci în octombrie. Asta însemna că nu trebuia să-și vândă nici editura, nici stocul de cărți scrise de Nietzsche. Un rezultat bun pentru Schmeitzner, dar unul prost pentru Nietzsche, care-și vedea cărțile îngropate acum definitiv în „gropnița asta antisemită”².

Și-a plătit datoria la anticariatul din Leipzig și s-a erijat în mecena muzical, organizând un concert privat special cu uvertura *Leului din Veneția*, opera protejatului său, Peter Gast. I-a făcut și o bucurie mamei sale, comandând o nouă piatră funerară, din marmură, pentru mormântul tatălui său. Din câte știm, Nietzsche a fost responsabil pentru cuvintele inscripționate pe ea. Sunt scrise, fără abatere, în cea mai convențională tradiție creștină: „Aici odihnește întru Domnul

Carl Ludwig Nietzsche, pastor la Röcken, Michlitz și Bothfeld, născut la 11 octombrie 1813, mort la 30 iulie 1849, urmat imediat în Eternitate de fiul său cel mic, Ludwig Joseph, născut la 27 februarie 1848, mort la 4 ianuarie 1850. Dragostea nu cade niciodată. 1 Cor. 13,8”.

I-a scris lui Carl von Gersdorff, rugându-l să finanțeze tipărirea în regie proprie a unui mic tiraj de 20 de exemplare din *Zarathustra IV*³. Von Gersdorff nici măcar nu i-a răspuns. Din fericire, Universitatea din Basel a hotărât să-i prelungească pensia cu încă un an, așa încât a decis să-și tipărească volumul pe speze proprii.

Zarathustra IV pare o lungă fantezie a răzbunării pe toți cei care-l tulburaseră de-a lungul vieții, de la Dumnezeu la lipitorile care-i fuseseră aplicate pe cap de doctori ca să-i sugă sângele.

Zarathustra trăiește în văgăuna lui alături de lighioanele care-l încurajează să se suie pe o măgură înaltă. Ajuns acolo, vorbește cu „oamenii superiori” care fuseseră vârful de lance ale culturii până în acel moment. Printre ei se numără regi, papa, Schopenhauer, Darwin, Wagner și chiar însuși Nietzsche.

Unul câte unul, Zarathustra îi trimite în văgăuna lui, unde vor descoperi înțelepciunea. Când ajunge la văgăună, Zarathustra îi descoperă închinându-se unui asin. În absența unui zeu, omul este capabil să venereze orice. Zarathustra le oferă o Cină de taină în timpul căreia le propovăduiește (îndelung) omul superior, supraomul. Îi avertizează să nu năzuiască mai sus decât le stă-n putință, să nu se încreadă că el va drege ceea ce ei au stricat. El refuză să abată fulgerul din drumul lor și va dirija o *Dies irae*, o îngrozitoare Zi a Judecății. El va triumfa împotriva tuturor.

Wagner, „poetul și magul ce-și întoarce până la urmă spiritul împotriva lui însuși... preschimbatul ce-ngheață din pricina științei și conștiinței lui vinovate”^{1*}, pune mâna pe o harfă și încearcă să-i cucerească pe discipolii lui Zarathustra cu un cântec. Umbra Călătorului îi smulge harfa și contraatacă cu un cântec foarte lung și foarte straniu, plin de imagini exagerate. Apar pisici-copile bănuitoare și dihănii de lei flocoși și blonzi și alți hibrizi ciudați și fantasmagorii ce amintesc, în literatură, de

Samuel Taylor Coleridge în perioada lui cea mai barocă, sub influența laudanumului. Cât de mult se datorează acest capitol prafurilor de dormit luate de Nietzsche și cât dorinței de a parodia Apocalipsa Sfântului Ioan constituie o controversă fără rezolvare. Unii îl văd ca pe o referință la vechea lui experiență a bordelului din Köln.

Naratorul poemului este identificat drept prima voce europeană ce răsună sub palmieri. El urlă ca leul moral în fața ficelilor pustiului. Dovedind aceeași complexitate a reacției occidentalului în fața Orientului, el se pierde în admirație în fața unduirii palmierilor în bătaia vântului. Dorind să facă la fel, își pierde un picior. Neabătut, sărind într-un picior în timp ce soarbe aerul grozav cu nările umflate ca pocalele, el rage. În cele din urmă Zarathustra iese din văgăuna lui, strălucitor și puternic, „precum un soare de dimineață ce răsare din munții neguroși”^{2*}, iar cu asta se încheie ceea ce Nietzsche a numit „îndrăzneala splendidă și exuberantă a întregii povești a acestui marinar”.

Nietzsche considera că *Așa grăit-a Zarathustra* era cea mai importantă operă a sa și, în ciuda sau poate datorită complexității sale mistice, a devenit lucrarea lui cea mai populară, deși nu i-a adus nici un fel de recunoaștere în timpul vieții. *Zarathustra* dezvoltă temele-cheie ale filosofiei lui de maturitate: eterna reîntoarcere, autodepășirea și devenirea Supraomului, prin imagini arzătoare, deși uimitoare, ce ne pun pe gânduri și ne provoacă să gândim liber.

Una dintre trăsăturile cele mai frustrante, mai zădărnitoare ale lui Nietzsche este că, fidel aversiunii sale față de interferența în libertatea noastră de gândire, refuză să ne arate calea spre a deveni *Übermensch*; și, într-adevăr, nici nu ne spune ce este acela un *Übermensch*. Știm că Nietzsche vede în *Übermensch* omul puternic al viitorului, antidotul micimii morale și culturale produse de secolele de decadență europeană și de dominație a Bisericii. El este cel care, în ciuda morții lui Dumnezeu, nu se prăbușește în brațele scepticismului și nihilismului; lipsa lui de credință îi îmbogățește viața. Lipsa lui de credință religioasă este egalată de rezistența în fața

transferului acelei credințe în zona științei. *Übermensch* nu are nevoie de credință pentru a simți stabilitatea lumii.

Cum atinge *Übermensch* această stare? Nietzsche nu ne spune. Atunci când se apropie cel mai mult de o descriere, aceasta este invariabil vagă și enervant de abstractă. În *Ecce homo*, *Übermensch* este descris ca fiind sculptat dintr-un lemn deopotrivă tare, gingsaș și parfumat. Știe să repare stricăciunile, folosește ghinioanele în propriul avantaj și știe să uite. Este destul de puternic încât totul să se termine cu bine pentru el, iar ceea ce nu-l răpune îl face mai puternic⁴. În *Omenesc, prea omenesc* este descris ca un hoinar, un călător spre un țel care nu există. Dar lucrul acesta nu-i amărăște viața; din contră, eliberarea lui este că se bucură de schimbare și vremelnicie. El întâmpină orice nou răsărit cu bucurie pentru că va aduce cu el o evoluție a gândirii. Angoasa lui existențială va fi alinată în ciuda absenței idealului sau a divinității⁵.

De regulă, Nietzsche ne inspiră să năzuim spre lucruri înalte în aceste pagini, fără a enunța legi. Nietzsche, căruia îi plăcea să se descrie drept un argonaut al spiritului, dar și un filosof al lui „poate că”, nu identifică o problemă anume pe care condiția umană trebuie s-o rezolve, dar descrierea cuprinzătoare pe care i-o face lui *Übermensch* îl încurajează pe fiecare dintre noi să-și găsească propria soluție independentă.

Tipărirea în regie proprie a vreo 40 de exemplare de către Constantin Naumann din Leipzig l-a costat 284 de mărci și 40 de pfenigi. Când au venit în sfârșit din tipar, în mai 1885, le-a înhățat pe toate, ascunzându-le de oricine ar fi vrut să le recenzeze sau să le facă publicitate. Scuza lui era că termenii „public” și „publicitate” sunau în urechile lui la fel ca „bordel” și „ștoarfă”⁶. A împărțit doar șapte exemplare gratuite: lui von Gersdorff, Overbeck, Peter Gast și Paul Widemann, prietenul care îl însoțise pe Gast la Basel la începutul prieteniei lor; un admirator relativ nou, pe nume Paul Lansky, a primit și el un exemplar. Lansky își propusese să scrie o carte despre Nietzsche, pe care însă îl irita pentru că arăta ca un cizmar și avea obiceiul să tot ofteze. Lui Burckhardt nu i-a fost trimis nici

un exemplar. Unul a ajuns la Elisabeth și, în mod ciudat, unul la Bernhard Förster.

Nietzsche se ținea departe de Naumburg. Elisabeth se apropia de 39 de ani și îi propusese lui Förster să se întoarcă în Germania în martie 1885 ca să se căsătorească pe 22 mai, de ziua lui Wagner. Complimentul acesta nu e trecut neobservat la Bayreuth, unde Cosima preluase conducerea festivalului și a tuturor celorlalte afaceri. Antisemitismul Cosimei fusese întotdeauna mai visceral decât al lui Wagner. Văduvia îi oferise destulă libertate să înflorească, iar pentru prejudecățile rasiale, rețeaua de Societăți Wagner funcționa ca o cameră de rezonanță pe tot cuprinsul Germaniei.

Nietzsche a primit vestea despre pregătirile de nuntă ale lui Elisabeth cu calm și detașare. A spus foarte limpede că nu are de gând să participe la ceremonie și nici să-și cunoască viitorul cumnat. Elisabeth i-a cerut drept cadou de nuntă gravura lui Dürer din 1513, *Cavalerul, moartea și diavolul*. Nietzsche adora gravura aceea. Îi oferise lui Wagner o copie în vremurile de la Tribschen, când credeau amândoi că acest cavaler i-ar simboliza pe ei călărind întru salvarea culturii germane. Copia pe care o avea el era unul dintre puținele lucruri pe care nu le vânduse la plecarea din Basel. În anii lui de pribegie i-o încredințase lui Overbeck. Era prea fragilă și prea prețioasă ca s-o târâie după el laolaltă cu cărțile din „diformitate”. I-a cerut lui Overbeck să i-o trimită lui Elisabeth la Naumburg, unde a ajuns la timp pentru nuntă. Mirii i-au mulțumit cu atâta entuziasm, încât a bănuir că depășise limitele normale ale generozității presupuse de un cadou pentru o asemenea ocazie. Și-a exprimat speranța ca viitorul tânărului cuplu să fie mai vesel decât cel înfățișat în gravură.

Scrisorile trimise acasă erau pline de tact și deloc critice, însă nu se putea abține să nu o tachineze pe Lama în legătură cu anumite lucruri. Numele de alint al lui Förster pentru Elisabeth era „Eli”. Își dădeau seama că în ebraică asta însemna „Dumnezeul meu”? Putea oare, se întreba Nietzsche, un vegetarian înverșunat ca Förster să înființeze o colonie care să reziste? Englezii fuseseră cei mai buni la treaba asta, iar succesul lor pare să se fi bazat exclusiv pe temperamentul lor flegmatic și pe friptura de vită. Observase că o dietă

vegetariană și fără pic de alcool isca iritare și melancolie, opusul a ceea ce se cerea în asemenea aventuri. Dieta lui cea mai recentă se baza aproape exclusiv pe carne, gălbenuș, orez, rubarbă, ceai, coniac și grog. O recomanda ca fiind calea cea mai eficientă de a obține substanța maximă din cât mai puțină materie.

Dar, în ciuda acestei neseriozități mucalite, când a sosit momentul, i-a trimis lui Elisabeth cea mai serioasă scrisoare de când era elev și îi scria pe tema credinței. Numind-o „un soi de rezumat al vieții mele”, i-a spus că viața lui îi pare o serie de încercări obositoare de a-și găsi locul într-un mediu plin de falsitate. „Aproape toate relațiile mele interumane au avut la origine atacuri de panică create de izolare... Minte mea e împovărată de o mie de amintiri rușinoase ale unor asemenea momente de slăbiciune în care nu am mai putut suporta singurătatea, pur și simplu... e în mine ceva foarte îndepărtat și straniu, așa încât cuvintele mele au alte culori decât cele ale altor oameni... tot ce am scris până acum e de fațadă; pentru mine, realitatea începe cu salturile înainte... treburile astea sunt pentru mine recreeri și, mai presus de orice, ascunzători în care îmi pot trage din nou sufletul pentru o vreme.

Așadar, nu mă crede nebun, draga mea Lamă și în special iartă-mă că nu vin la nunta ta – un asemenea filosof «bolnav» nu ar fi potrivit să conducă mireasa la altar. Cu o mie de urări pline de afecțiune, al tău, F.”⁷

Ziua în care a avut loc nunta și-a petrecut-o pe Lido di Venezia, înotând în mare împreună cu o familie din Basel. Scrisoarea lui îngândurată, introvertă, laolaltă cu calmul lui emoțional evident în privința nunții par să dea *un coup de grâce* legendei stăruitoare despre afecțiunea lui nepotrivită față de propria soră.

Semnificativă a fost rugămintea lui, „Nu mă crede nebun”. La Sils Maria, Resei von Schirnhöfer îi păruse îngrozit de nebunia ereditară. În conversațiile cu Resa îi atrăsese acesteia atenția asupra cărții *Cercetări asupra facultății umane și a dezvoltării ei* (1883) de Francis Galton, vărul lui Darwin și inventatorul eugeniei.

În anii 1850, anii copilăriei lui Nietzsche, abia începuse să fie descifrat mecanismul transmiterii bolilor ereditare. Așa

apăruse ideea sângelui „degenerat” sau „stricat”. Cum tatăl său și alți membri ai familiei extinse sufereau de nebunie în diferite grade, Nietzsche nu putea scăpa de această idee care, în gândirea cvasiștiințifică din vremea lui, purta în ea germenele degenerării morale. Teoria s-a tot dezvoltat de-a lungul vieții lui Nietzsche, culminând cu publicarea, în 1892, a bestsellerului extrem de influent și respingător de rasist al lui Max Nordau, *Degenerare*, ce căpușa dorința omenirii de certitudine predicând ideea de destin inevitabil determinat de sânge. Nietzsche abordase acest lucru în *Zarathustra*, sugerând că trebuie să înfruntăm nu doar fantomele ideilor și credințelor moarte, ci și ceea ce am moștenit de la părinții noștri și care ne curge prin vene. Doar prin această acțiune poate fiecare să-și atingă potențialul, devenind ceea ce este.

În timpul aceleiași conversații cu Resa von Schirnhofen, Nietzsche subliniase ideea că ereditatea nu presupunea neapărat un destin ineluctabil. Înțelegerea culturilor străine și empatia față de „celălalt” puteau juca un rol în desfășurarea vieții. Resa remarcase că nici prin aspectul exterior, nici prin natura lui spirituală Nietzsche nu-i părea a fi tipic german. Forma capului îi amintea de un portret pe care-l văzuse într-o galerie din Viena, pictat de Jan Matejko, un pictor polonez cunoscut mai ales pentru portretele istorice eroice ale conaționalilor săi.

Nietzsche a adoptat ideea cu plăcere. De acum încolo avea să le spună oamenilor că de fapt nu e german, ci polonez. Se trăgea din niște aristocrați polonezi al căror nume de familie era Nietzky. Ca fost filolog, era excesiv de încântat de presupusa etimologie a numelui, care, spunea el, însemna „nihilist” în polonă.

Toate acestea alcătuiau o mască excelentă. Era transpus pe loc într-un bun european, atât prin sânge, cât și prin înclinație culturală, distanțându-l de virtutea de Naumburg și de naționalismul german pe care-l predica pe toate drumurile noul său cumnat.

Însurăteii nu și-au început imediat misiunea din Paraguay. Franziska a propus ca, până se mai așază lucrurile, Förster să preia rolul de preceptor al nepoților uneia dintre cele trei prințese Altenburg ce fuseseră instruite pentru scurt timp de

tatăl lui Elisabeth. Marea speranță a Franziskăi era prințesa Alexandra, acum căsătorită cu marele duce Constantin al Rusiei. Fiica ei era regina Greciei și avea șapte fii care, evident, aveau mare nevoie de un preceptor. Nerăbdătoare să rezolve problema, Franziska s-a oferit să tragă sforile potrivite, deși recunoștea că ar putea interveni bariere de limbă, ca să nu mai vorbim de, adăugase Förster pe un ton sumbru, puterea din ce în ce mai mare a evreilor.

Sugestia mai practică a lui Elisabeth a fost că mult mai avantajos pentru iubitul ei ar fi fost să obțină finanțare și să recruteze coloniști chiar în Germania, în loc să-i caute tocmai în Paraguay. Avea fără îndoială dreptate, așa încât Förster a petrecut cele nouă luni dintre nuntă și îmbarcarea spre Paraguay bătând țara în lung și-n lat, adresându-se nu doar Societăților Wagner, ai căror membri erau prea rafinați ca să se vadă în rolul de prim val de coloniști spărgători de piatră, ci și unor organizații de nivel inferior, de țărani, dulgheri și alți meșteșugari pricepuți care nu erau prea orgolioși ca să se afle în atât de utila avangardă.

Și-a propus să recruteze 20 de familii. Fiecare familie trebuia să adune între o mie și zece mii de mărci. Când se aduna un capital de o sută de mii de mărci, se achiziționa terenul potrivit și fiecare familie își primea lotul ei. Își puteau cultiva peticul de pământ cum doreau și îl puteau lăsa moștenitorilor, însă nu aveau voie să-l vândă sau să-l înstrăineze. Nu-i de mirare că recruții nu se prea înghesuiau. Majoritatea meșteșugarilor pricepuți emigrau mult mai ușor, mai ieftin și în condiții mai bune în America, lucru pe care Förster îl deplângea: „De fiecare dată când un german devine yankeu, omenirea suferă o pierdere”.

În timp ce Förster vitupera, Elisabeth transforma cu plăcere casa mamei sale din Naumburg în centrul de propagandă pentru aventura soțului ei. Avea, în sfârșit, o misiune pentru mintea ascuțită și talentele ei organizatorice. Toate cunoștințele sale erau bombardate cu scrisori pline de informații despre minunata ocazie de a investi în Paraguay. Pregătea de tipar cartea soțului ei *Deutsche Colonien in dem oberen Laplata-Gebiete mit besonderer Berücksichtigung von Paraguay. Ergebnisse eingehender Prüfungen, praktischer Arbeiten und*

Reisen 1883-1885 (Colonii germane din regiunea superioară La Plata, cu o analiză particulară a Paraguayului. Rezultatele unei cercetări exhaustive, ale muncii de teren și ale călătoriilor, 1883-1885). Oferea o imagine complet înșelătoare a Paraguayului, ca o grădină a Demetrei, un loc unde cernoziomul bogat, roșu, ridicol de fertil trebuia doar să fie zgâriat ca să se transforme în cornul abundenței. Pe scurt, era un loc pe atât de fecund, fizic și spiritual, pe cât fusese Germania în vremurile bune de dinainte să vină străinii care infectaseră patria-mamă cu degenerescenta lor, transformând Germania din patrie-mamă în patrie-mașteră. Ur-Germania putea și avea să renască pe pământul Paraguayului. O sută de coloniști de rasă pură, nepângăriți de sânge și idei străine, urmau să aibă ocazia de a transmite posterității valorile și virtuțile germane.

În timp ce pregătea cartea pentru publicare, Elisabeth a încălcat limitele supunerii datorate de o soție. I-a mai periat soțului textul bolovănos și i-a rescris introducerea. Lui nu i-a convenit. I-a displicut și mai mult când i-a cerut fratelui ei consultanță editorială. Ca frontispiciu al cărții, Förster alesese o fotografie foarte bună cu el, țănoș și plin de medalii, deasupra unui motto războinic: „Apără-ți poziția înfruntând toate obstacolele!”. Nietzsche i-a spus lui Elisabeth că i se pare un act de o vanitate ridicolă. Förster s-a infuriat. Fotografia era instrumentul necesar pentru a ilustra cât de viril și de potrivit era el să conducă oamenii la celălalt capăt al lumii. A avut loc un schimb de scrisori furioase. Elisabeth i-a reproșat lui Förster că-i disprețuiește puterea de judecată. El a acuzat-o că l-a trădat, luându-i partea fratelui ei. A fost prima lor ceartă. Cartea a plecat în tipar intactă, cu tot cu fotografie și motto. Pentru Elisabeth era important ca fratele și soțul ei să se întâlnească înaintea plecării spre Paraguay. Nietzsche a ales pentru asta ziua când împlinea 41 de ani, pe 15 octombrie 1885, deoarece simțea că le-ar face plăcere mamei și surorii lui să-l vadă atunci. A petrecut două zile la Naumburg, timp în care cei doi bărbați s-au întâlnit pentru prima și ultima oară în viața lor. Și-au strâns mâinile, au închinat unul în cinstea celuilalt și și-au făcut urări de bine. Nietzsche a fost ușurat să constate că Förster era mai puțin respingător decât se așteptase. I s-a părut că nu era chiar lipsit de farmec. Pentru binele Lamei, era

încurajator că Förster avea în mod clar puterea fizică necesară pentru a duce aventura la bun sfârșit.

La două zile după întâlnirea cu Förster, i-a scris lui Franz Overbeck, spunându-i că tot timpul cât stătuse la Naumburg îi fusese rău, însă nu-și dădea seama dacă senzația venea din interior sau era ceva din exterior spre interior. Și-a exprimat speranța ca groaznica sa zi de naștere să fi însemnat ultima vizită făcută la Naumburg, însă știa, chiar în momentul când scria, că lucrul acesta nu era posibil. Odată ce pleca Lama, boala lanțurilor Naumburgului urma să-l afecteze numai pe el, iar din cauza asta lanțul avea să cântărească mult mai greu. Cât despre întâlnirea cu Förster, Nietzsche i-a spus lui Overbeck că descrierea pe care i-o făcuse londonezul *The Times* cumnatului său era exactă. Ziarul scrisese că „e un om, asemeni prea multora dintre compatrioții săi, cu o singură idee, și anume că Germania este a germanilor, și nu a evreilor”⁸. Nietzsche a confirmat că Förster era monomaniac în preocupările sale antisemite. Dar asta știa deja; nu putea să schimbe nimic provocându-l pe această temă, așa încât decisese că mai bine încerca să găsească ceva folositor în acea întâlnire: o evaluare a minții lui Förster. Era departe de a fi una respectabilă, a conchis Nietzsche, fiind plină de prejudecăți, așa cum se știa, dar și pripită și meschină. Cât despre Förster, acestuia Nietzsche i s-a părut demn de dispreț: profesorul tipic, cu capul în nori, un individ slab din punct de vedere fizic, departe de a fi tipul pe care-l căuta pentru colonia lui. A fost ușurat când Nietzsche a refuzat invitația lui Elisabeth de a-i însoți în Paraguay.

¹* Ed.rom.cit. vol. 5, p. 241 (n.tr.).

²* *Ibidem*, p. 308 (n.tr.).

Declamând în abis

Filosofia, așa cum am înțeles-o și am trăit-o eu până acum, înseamnă să trăiești de bunăvoie între gheturi, pe piscuri de munți – căutarea a tot ce este necunoscut și misterios în existență, a tot ceea ce până acum fusese încătușat de morală.

Ecce homo, prefață, secțiunea 31^{*}

În următorii doi ani, Nietzsche s-a cufundat și mai mult în sine însuși în timp ce străbătea cele mai frumoase peisaje ale Europei, locuind la pensiuni și hoteluri ieftine. Era acea prezență tăcută, politicoasă, gârbovit și din ce în ce mai ponosit, ușor de ignorat de ceilalți turiști. Odată ce-i spuneau „Bună dimineața, domnule profesor” sau „*Bon appétit*”, orice altă conversație putea fi evitată. În sălile de mese comune se distanța și mai mult de lacomii care se îndopau, adoptând o dietă săracă și fixă, bazată în mod obișnuit pe mici porții de ceai slab, ouă și carne; câteodată mânca doar fructe și bea lapte. Spera ca o asemenea autonegare să îl scutească de războaiele-fulger intestinale purtate de trup împotriva lui, dar nimic nu-l apăra împotriva episoadelor constante de vomă, crampe, durere sfâșietoare la nivelul tâmpelor sau diaree, care puteau dura și câte șapte zile la rând. Imobilizat și agonizând în paturi de închiriat, era total dependent de mila străinilor.

În ciuda sănătății groaznice, în lunile de vară a colindat înălțimile Alpilor, scrijelind în carnete. În timpul iernii lua trenul între stațiunile aflate pe coastele dantelate ale Franței și Italiei, căutând fără încetare aerul uscat și soarele care să-i încălzească oasele fără să-l orbească cu strălucirea lui. Florența

l-a mulțumit o scurtă perioadă de timp cu „aerul ei subtil, uscat, purtând mireasma lui Machiavelli”, dar a început repede să fie deranjat de zgomotul ca de râșniță de cafea făcut de tocuri pe caldarâm.

Nisa a părut promițătoare până pe 23 februarie 1887, când călimara a prins viață și a început să țină dintr-o parte în alta pe biroul lui, ca un purice dansator. Casa se zguduia și tremura. Alte case din jur se năruiau și se prăbușeau la pământ. Nu mai fusese niciodată până atunci martor la înstăpânirea panicii. Singurul suflet insensibil la teroarea generalizată era o doamnă bătrână și foarte credincioasă, care era convinsă că bunul Dumnezeu nu avea de ce să-i facă ei nici un rău. Cutremurul a distrus camera din Pension de Genève unde scrisese părțile a treia și a patra din *Zarathustra*. Asta l-a făcut să fie destul de marcat de caracterul trecător al lucrurilor, care acum se demonstra că afectează și trecutul lui recent¹.

A făcut un inventar al bunurilor lui materiale – câteva cămăși, pantaloni, două paltoane, papuci și pantofi, instrumente de bărbierit și de scris, „diformitatea” și o tigare pe care i-o trimisese Elisabeth și cu care nu reușise să se obișnuiască defel. Publicase 15 cărți. Ultima se vânduse în 100 de exemplare. Existența lui depindea de o pensie plătită de o universitate creștină. Ca urmare a tonului din ce în ce mai anticreștin al cărților sale, se aștepta ca aceasta să-i fie retrasă în orice moment.

După estimările sale, era deja pe trei sferturi orb. Lumina puternică îi cauzase întotdeauna dureri sfâșietoare. De curând vedea totul ca prin ceață, cu pete care țină în câmpul său vizual, ceea ce îi oferea zilnic motivul optic de a pune la îndoială natura a ceea ce numim realitate.

Văzută din exterior, viața lui Nietzsche în 1886 și 1887 pare liniștită și lipsită de evenimente grave, însă în acea perioadă, cu furia profetului neglijat, a examinat el fundațiile tradițiilor noastre morale și intelectuale, izbindu-le cu ciocanul în cărțile filosofiei sale de maturitate.

Se terminase cu partea afirmativă a filosofiei sale. *Zarathustra* orânduise borne pe cărarea vieții, arătându-i calea celui ce spune „da”, omului postreligios pregătit să ia asupra sa

îndoielile, inconsistența și ororile lumii. Dar strigătul lui Zarathustra nu fusese auzit. Misiunea noilor cărți era „pe cât de limpede cu putință”: Zarathustra trebuia explicat.

De data aceasta, Nietzsche nu avea să-și prezinte ideile sub forma unei parodii biblice sau ascunse sub masca legendei epice a unui erou. Nici nu avea să-și mai ascundă noua carte. Dat fiind că nici un editor nu vădea cel mai mic interes să-i publice cartea, avea s-o facă singur. Avea s-o publice în regie proprie, într-un tiraj de 600 de exemplare. Dacă vindea 300 de exemplare, își scotea banii. Iar asta nu era imposibil...

Dincolo de bine și de rău (1886) avea subtitlul *Preludiu al unei filosofii a viitorului*. Spre deosebire de *Zarathustra*, e o carte groasă, de aproape 200 de pagini, însă chiar și așa a simțit nevoia să mai scrie una care să clarifice cartea aceasta pe care o scrisese ca să clarifice *Zarathustra*. Așa că următoarea carte după *Dincolo de bine și de rău* a fost *Despre genealogia moralei* (1887), cu subtitlul *O scriere polemică. Întru întregirea și aprofundarea recent apărutei lucrări „Dincolo de bine și de rău”*.

Asumându-și rolul filosofului lui „poate” și al minotaurului cavernicol al conștiinței, s-a instalat într-o opoziție furioasă față de apatia morală indolentă și bonomă a societății care se agață de morala iudeo-creștină în timp ce nu mai crede în religia propriu-zisă. Asta însemna a trăi în ipocrizie și minciună! A trăi ca niște creștini pe trei sferturi! Timp de o sută de ani de la moartea lui Dumnezeu, a prezis Nietzsche, umbra lui încă se va proiecta pe peretele peșterii. Minotaurul cavernicol va explora pericolul „poate” încercând să curețe pereții, să redefinească ideile de bine și de rău – dacă, într-adevăr, astfel de lucruri există. O asemenea examinare cere o reexaminare a civilizației propriu-zise, o critică a fundamentelor modernității, a științelor moderne, a artei și politicii moderne. Prin urmare, o negare a ceea ce descria drept degenerescența modernității. O asemenea negare putea fi validă doar dacă începea cu examinarea adevărului².

„Admițând că adevărul este o femeie”, începe captivant prima frază din prefața la *Dincolo de bine și de rău*, „cum adică? Nu-i fondată oare suspiciunea că toți filosofi, în cazul că erau dogmatici, nu prea se pricepeau la femei?”^{2*}.

Ce anume luăm noi drept adevăr? Construcțiile falnice ale gândirii europene. Dar acestea se întemeiază pe piatra unghiulară a dogmaticilor care încă din vremuri imemorabile și-au clădit teoriile pe un amestec de eres popular – ca superstiția sufletului – și o temerară generalizare de foarte restrânse fapte omenești, prea omenești.

Oamenii nu pot trăi fără aceste neadevăruri. Nu pot să suporte viața fără a măsura realitatea cu ajutorul unor sisteme pur ficționale și inventate, cum ar fi filosofia, astrologia și religia. Aceste trei pocitanii au cutreierat pământul de-a lungul vremurilor, iar noi ne-am plămădit credințele superstițioase după chipul lor. La origine, oamenii au fost liberi, dar s-au zidit singuri folosind credința, construind nebunește observatoare zoroastriene, temple grecești și romane, piramide funerare egiptene și catedrale creștine. Au ales să ridice o arhitectură a fricii și idolatriei, a cărei fundație este chiar teroarea în fața gândului că moartea nu ar putea duce spre nimic altceva decât spre uitare. Am devenit de bunăvoie sclavii preoților, astrologilor și filosofilor. Influența lor este malefică și periculoasă pentru psihicul uman.

Trebuie să punem în discuție noțiunile noastre de bine și de rău, drept noțiuni absolute și eterne, mai curând decât convenții efemere. Trebuie început cu omul care a lansat ideea abracadabrantă că adevărul absolut există: Platon.

Cea mai persistentă dintre toate erorile din ultimii două mii de ani a fost invenția spiritului pur datorată lui Platon. Cu această invenție, Platon aruncă mreje de idei pale, reci, sure peste vârtejul multicolor al simțurilor – plebea simțurilor, cum îi spune el³.

Chiar putea fi găsită natura adevărului în celebra peșteră a lui Platon unde oamenii înlănțuiți nu-și puteau întoarce capetele să vadă că lucrurile pe care le vedeau pe pereți nu erau decât umbre ale obiectelor intercalate între ei și focul ce ardea în spatele lor? Induși în eroare, ei au luat acest spectacol al umbrelor drept realitate sau „adevăr”. Astfel, Platon ne-a împovărat cu ideea diferenței dintre aparență și realitate. Teoria lui despre forme presupunea existența formei ideale a oricărui lucru. De la forma culorii roșii și până la forma

justiției, se pare că exista un reper final și total imperceptibil pentru orice obiect și calitate. Schopenhauer a apelat la teoria formelor lui Platon în propria teorie despre voință și reprezentare, o teorie a lumii complet inventate pe care Nietzsche o respinsese deja în *Omenesc, prea omenesc*, ridicând torța rațiunii, a lui Voltaire, și aruncând lumina ei năucitoare asupra pereților năpădiți de umbre ai peșterii⁴.

Filosofii sunt susținători rafinați ai prejudecăților lor, vicleni purtători de cuvânt ai propriilor idei pe care le botează „adevăruri”⁵. Filosofii sunt agenți de vânzări ai sufletului, care și negociază balivernele. Doctrinile lor devin edicte ce impun autotirania și asupra naturii. Filosofia întotdeauna făurește lumea după chipul ei – nu are cum altfel. Filosofia este glorificarea universalizării. Este impunere. Dorește să facă să existe orice existență numai după propriul chip. Filosofia este „instinct tiranic, cea mai cerebrală voință de putere, de «creare a lumii», de *causa prima*”⁶.

Cât despre știință, nici ea nu e mai brează. Concluziile la care ajung laboranții cunoașterii nu oferă mai mult adevăr decât o fac filosofii. Sensul științei nu este o religie. Și totuși, cumva, știința devine un substitut al religiei. Lumea modernă confundă teoria științifică cu dogma morală.

„Începe azi să se lumineze, poate în cinci, șase capete, faptul că fizica este cel puțin o interpretare și o ordonare a lumii (după noi! spunând-o cu voia dumneavoastră), iar nu o explicare a ei: dar, în măsura în care se reazemă pe credința în simțuri, fizica trece drept ceva mai mult și, pe termen lung, va trebui să treacă în continuare drept ceva mai mult, adică drept explicare. Ea are de partea ei ochi și degete, are de partea ei aparența și evidența: ceea ce, asupra unei epoci al cărei gust predominant este plebeu, acționează fascinant, credibil, *convingător*...” Dar ce clarifică? Numai ceea ce se poate vedea și pipăi⁷.

Interpretarea lumii de către „darwiniști și antiteleologi” îl face pe Nietzsche să se distanțeze de anterioara condamnare clară a teoriei platoniciene a lumii ideilor. Aceea cel puțin ne oferea „un alt soi de *plăcere*”, spre deosebire de fizicienii care

lucrează cu „prostia maximă” și cu „forță minimă” pentru a atrage „un gen aspru și harnic de mașiniști și constructori de poduri ai viitorului”⁸.

Deși oamenii laudă cu deșănțare legile naturale, ceea ce vor de fapt este să inverseze teoria naturalului. „Să trăiești – nu-i oare tocmai lucrul acesta să vrei a fi altfel decât este această natură? Nu-i oare viața estimare, preferare, faptul de a fi nedrept, limitat, de a vrea să fii diferit?”⁹

După ce a sădit semințele îndoielii în toate direcțiile, el propune ca filosoful periculosului „poate” să găsească ideea de neadevăr la fel de interesantă ca și pe cea de adevăr. De ce să nu cerceteze adevărul din perspective multiple? Din cea a broaștei, de exemplu?¹⁰ Dat fiind că adevărul, așa cum ne-a spus-o deja, e la fel de misterios ca o femeie, el se întoarce la ideea că eternul feminin nu este capabil de adevăr, căci „ce-i pasă femeii de adevăr! Nimic nu-i în femeie dintru-nceput mai străin, mai dezgustător, mai ostil decât adevărul – marea ei artă este minciuna, suprema ei problemă este masca și frumusețea”¹¹.

Toate adevărurile nu sunt decât interpretări personale. Nu suntem nimic altceva decât memoria noastră și stările noastre mintale cauzate de existența în societatea căreia îi aparținem – afirmație pe care ultima propoziție din paragraful de mai sus cu siguranță o confirmă. Filosofia lui târzie e vindicativ de misogină. După ce îi refuzase cererea în căsătorie motivând că e un spirit liber și că nu are să se mărite niciodată, Lou îi mai dăduse o lovitură în moalele capului, anunțându-și logodna cu Fred Andreas. Nietzsche nu i-a răspuns niciodată la scrisoare. Cu excepția unei scrisori reținute către Malwida, în care comenta cu dispreț că „nimeni nu știe cine este acest Andreas”, și-a păstrat secrete gândurile și emoțiile¹².

După ce a analizat natura adevărului, *Dincolo de bine și de rău* examinează în continuare natura sinelui. Nietzsche face asta analizând consecințele afirmației „Gândesc” într-un pasaj îndrăzneț ce zdruncină chiar temeliile gândirii occidentale, deconstruind celebrul „Gândesc, deci exist” al lui Descartes. „Se spunea că «eu» este condiție, «gândesc» este predicat și

condiționat – gândirea este o activitate pentru care *trebuie* imaginat, drept cauză, un subiect... Dacă nu cumva e adevărat contrariul: «gândesc» – condiție, «eu» – condiționat; «eu», așadar, doar o sinteză *făcută* de gândirea însăși.”¹³

E imposibil să fii sigur că există un „Eu” care gândește, e imposibil de știut chiar dacă trebuie să existe ceva care să gândească, dacă gândirea este o activitate și o operațiune a unei entități considerate drept cauză. E imposibil de știut dacă ceea ce a fost desemnat drept gândire a fost deja determinat – dacă Eu *știu* ce este gândirea. Oare nu este „Eu” o simplă sinteză produsă de gândire?

„Acela ce, având în vedere un fel de *intuiție* a cunoașterii, riscă să dea pe loc un răspuns la aceste întrebări metafizice, așa cum procedează cel ce spune: «eu gândesc și știu că acest lucru este cel puțin adevărat, real, cert» – acela va găsi azi la un filosof, gata pregătite, un zâmbet și două semne de întrebare. «Domnule, îi va da, poate, filosoful de-nțeleș, este improbabil să nu vă înșelați: dar de ce, în definitiv, neapărat adevărul?».”¹⁴

Ceea ce am trăit în vis face parte din ansamblul gospodăriei noastre sufletești la fel de bine ca orice lucru trăit „aievea”. Mai curând decât dogma, psihologia este cheia înțelegerii lumii¹⁵.

Punând sub semnul întrebării natura sinelui și declarând că adevărul obiectiv este o ficțiune, el continuă, răutăcios, să demonstreze că a afirma despre adevărul obiectiv că ar fi o ficțiune este o afirmație de tipul adevărului obiectiv care trebuie să fie, la rândul ei, o ficțiune.

Asta ne face să privim într-o serie nesfârșită de oglinzi succesive ce reflectă amețitor – ce? adevărul? sau perspectiva aiuritoare a unui „poate” nesfârșit? Ne lasă să rezolvăm problema aceasta singuri. Semănând îndoiala în toți cei care au construit un sistem, Nietzsche refuză cu obstinație să construiască un sistem pentru noi. Adoră să se contrazică singur în domeniul ideilor și ne obligă să ocupăm poziția de spirite libere, independente de el.

Pentru a stabili dacă suntem independenți, trebuie să nu ne agățăm de nimic, nici măcar de sentimentul propriei detașări. Foarte puțini sunt făcuți pentru o asemenea independență. Este

privilegiul celor ce umblă pe sârmă, al cutezătorilor plini de nesăbuință.

Abandonând meditația pe tema spiritului liber, Nietzsche se întoarce spre religie, cu o deschidere tipică lui, robustă și captivantă, afirmând bătaios că ultimele aproape două milenii au dus la sinuciderea în timp a rațiunii pe calea impunerii doctrinei religioase asupra individului. Datorită propriei experiențe cu privire la conflictul dintre realizarea propriului potențial și abnegația în slujba doctrinei religioase, Nietzsche se simte îndreptățit să conchidă că primul sacrificiu pe care-l face cineva în slujba religiei este adevărata sa natură umană.

Cum am adoptat noi de bunăvoie valorile iudeo-creștine care ne-au transformat în vite obediente? De ce am adoptat ceea ce Nietzsche numește morala sclavilor? El folosește termenul tocmai pentru că, istoric vorbind, evreii și creștinii au fost sclavi, mai întâi în Babilon, apoi ai Imperiului Roman. Lipsiți de puterea de a-și impune voința asupra lumii, dar jinduind după putere, sclavii au fost măcinați de resentimente împotriva stăpânilor lor. Răzbunându-se în unicul mod posibil, ei au inversat valorile, încorporându-și doleanțele într-un sistem religios care le glorifica propria condiție mizerabilă și plină de suferință¹⁶.

Senzualitatea și dorința de putere au fost demonizate. Cuvintele „bogăție” și „putere” au devenit sinonime ale răului. Creștinismul a transformat negarea dorinței de viață într-o religie. Creștinismul ura viața și natura umană; el a otrăvit lumea, negând realitatea naturii umane, transformând totul în conflictul dintre „trebuie” și „este”. Moralitatea născută în sclavie perpetua sclavia, oferind mereu sens nihilismului celor obidiți.

Nietzsche alege în mod intenționat cuvântul francezesc *ressentiment* pentru a descrie fundamentul moralității sclavilor. *Ressentiment* este un cuvânt cu un înțeles mult mai cuprinzător decât „resentiment” și „gelozie”. Este o nevroză, nevoia de a produce durere atât sinelui, cât și celui alt. *Ressentiment* descrie poziția resentimentarului căruia îi lipsește puterea (sau a celui care se bucură de această lipsă) de a-și purifica resentimentele prin răzbunare. Și așa, acest *ressentiment* i-a făcut pe sclavi să-și

transforme slăbiciunea în putere, să „se răzbune pe Roma și pe a ei toleranță nobilă și frivolă” răsturnând precedenta moralitate a puterii și superiorității și înlocuind-o cu superioritatea morală a victimizării și a glorificării celor obidiți.

După cum nota Sfântul Augustin, resentimentul e ca și cum ai lua otravă sperând că va muri celălalt.

Cum s-a realizat această inversare bizară a valorilor? Cum a ajuns ascetismul să triumfe în fața valorilor plenitudinii vieții?

Deși Nietzsche a și pus această întrebare și a și răspuns la ea în *Dincolo de bine și de rău*, el nu epuizase deloc tema. În iunie 1887, a început să scrie *Despre genealogia moralei. O scriere polemică*, dându-i un titlu ce atestă vizibil preocuparea contemporană postdarwiniană față de problema descendenței. Ca de obicei, a scris-o foarte repede, în vreo patru săptămâni. Cartea conține trei eseuri ample a căror intenție este de a excava chiar rădăcinile arborelui genealogic al moralei, propunându-și să sape chiar mai adânc în timp, înainte de iudeo-creștinism. Își propunea să investigheze vremurile când omul a părăsit apele pentru a umbla pe două picioare.

La un anumit moment în preistorie, speculează el, a apărut un obicei care a dăunat comunității și care a dus la impunerea pedepsei. Acesta a fost momentul când a început construcția moralității; atunci instinctele noastre au început să fie ținute-n frâu de o societate punitivă. Cu timpul, impunerea pedepsei a condus spre introspecție. Introspecția a condus la apariția conștiinței.

Conștiința este așadar prețul plătit pentru structura socială și taxa plătită de suflet atunci când tradiția ascetică iudeo-creștină, cu al ei „să nu”, îngroapă instinctele noastre cele mai naturale sub povara mortală a vinovăției. Instinctele care nu se descarcă în exterior se întorc în interior. Împovărați de conștiință, ne întoarcem împotriva noastră înșine, plini de suferință și de o ură de sine stârnite de legenda păcatului originar și de ascetismul impus de preoți. Conceptul de nevroză existențială vine mai târziu, dar cu siguranță asta descria Nietzsche când schița portretul omului modern care, „din lipsă de vrăjmași externi sau opreliști externe... se sfâșia, se hăitua, se rodea, se-ntărâta, se maltrata pe sine însuși, acest animal

care-și provoca răni lovindu-se de gratiile cuștii sale”¹⁷. Cum ne putem elibera dintre gratiile cuștii conștiinței vinovate și a scârbei de sine construite de preotul ascet? Antidotul la morala sclaviei este morala *Übermensch*; spiritul liber, independent, afirmativ. Calitatea morală a acestui om superior este produsă de forța lui vitală, de dorința lui de putere. Deși Nietzsche era de părere că teoria evoluționistă descria doar calea eliberată de morală de a ocroti viața, „voința de putere” despre care vorbește el datorează enorm, în mod evident, supraviețuirii celui mai adaptat, de care vorbește Darwin, numai că Nietzsche duce ideea mai departe. Voința de putere a lui Nietzsche este atât un simbol al potențialului uman, cât și o parabolă despre importanța autodepășirii.

Nici o parte a vieții organice nu este statică. Din prima copilărie încă, alergăm după putere. Întreaga viață organică se află constant într-o stare haotică și dinamică de creație și descompunere: de a fi copleșită și de a copleși. Rădăcina copacului care pulverizează stratul de piatră din subsol este voința de putere. Gheața în expansiune care crapă stânca și redesenează linia țărmului este voința de putere. La fel sporii microscopici ai mușchilor din țiglele de pe acoperișul palatului, ce vor crește sub forma unui burete verde, făcându-i pe slujitori să dea năvală, agitați, cu găleți – sau provocând chiar prăbușirea acoperișului sau a regimului. Voința de putere nu doarme niciodată. Ea este dinamica mereu mișcătoare a tuturor relațiilor personale și a tuturor relațiilor dintre grupuri și dintre țări.

El afirmă că voința de putere este o senzație, senzația creată de puterea de a comanda. Ceea ce se numește libertate a voinței este în fond superioritate în fața a ceva ce trebuie să dea ascultare. Dar acest ceva nu trebuie să se afle în afara ființei noastre. Nietzsche vorbește și despre stăpânirea de sine. „Cel ce voiește adaugă în felul acesta senzațiile de plăcere ale efecelor unelte executoare, ale «subvoințelor» sau ale sub-sufletelor ajunse în situația de a servi – corpul nostru nu-i, de bună seamă, decât o structură socială de multe suflete.”¹⁸

Omul care s-a luat în stăpânire este capabil să suporte nesiguranța sădită de multiplele perspective ale lui „poate”.

Odată cu îndrăzneala de a abandona certitudinile, orice idee de „rezultat” sau de „concluzie” devine depășită. Și astfel „omul superior” sau „supraomul” sau „spiritul liber” sau *Übermensch* sau „filosoful viitorului” sau „filosoful lui poate” sau „argonautul spiritului” – spuneți-i cum vreți – este jucăuș. Viața nu mai este o tablă de legi. Este un dans pe muzica lui „ce-ar fi dacă?”. Conștiința de sine și conștientizarea lumii care ne înconjoară depind amândouă de ideea că, până la urmă, nu ne înțelegem nici pe noi înșine, nici lumea. Cel ce privește în abis invită abisul să privească în el. Nu e deloc o poziție confortabilă. Dar vai de cel ce nu are curajul de a trăi după principiul lui „ce-ar fi dacă?”, pentru că atunci ar deveni unul dintre „ultimii oameni”, unul dintre cei pe trei sferturi creștini care se bucură de religia confortului, agățându-se de certitudini depășite.

E adevărat că nu există adevăr. Poate.

Despre genealogia moralei este cartea în care se furișează pe scenă „bestia blondă” (*Die Blonde Bestie*). Nietzsche își datorează, probabil, reputația pătată și acestei sintagme, ca și multor altora. Bestia blondă a ajuns să fie înțeleasă ca o clasificare rasială și ca o creatură de natură politică: supraomul arian al lui Nietzsche care prefigurează legile rasiale din 1935 ale lui Hitler, Onoarea Germană și Sângele German. Dar aceasta e o răstălmăcire grotescă. În scrierile lui Nietzsche există cinci ocurențe ale bestiei blonde și trei pasaje despre „bestia blondă” – și nici una dintre ele nu are nimic de-a face cu clasificarea rasială, cu atât mai puțin cu ideea de supremație a vreunei rase.

În primul pasaj, Nietzsche analizează felul în care au apărut noțiunile de bine, rău și imoral în societățile primitive. El descrie felul în care a apărut prima formă de stat din negurile preistoriei. Nu spune la ce perioadă istorică se referă, nici măcar la ce parte a lumii, dar nu lasă nici o îndoială că bestia blondă care preia conducerea și clădește primele state este strămoșul sălbatic comun tuturor raselor:

„La temelia tuturor acestor rase nobile nu se poate să nu recunoști animalul răpitor, superba *bestie blondă* rătăcind ahtiată după pradă și victorie; această temelie ascunsă are nevoie din când în când de ușurare, animalul trebuie să iasă din nou, trebuie să se întoarcă din nou în sălbăcie: aristocrația

romană, arabă, germanică, japoneză, eroii homerici, vikingii scandinavi – toți sunt la fel în privința acestei nevoi. Rasele nobile sunt acelea care au lăsat după ele, pe toate urmele pe unde au trecut, noțiunea de «barbar»; până și din cea mai înaltă civilizație a lor se vădesc o conștiință a acestui fapt și chiar o mândrie în acest sens”[19](#).

Includerea aici a arabilor, grecilor și japonezilor dovedește cu certitudine că Nietzsche era mai entuziasmat de eufonia alăturării celor două cuvinte, „bestie” și „blondă”, decât de portretizarea riguroasă a tipurilor rasiale. Mai periculos chiar, pasajul continuă: „o repercusiune a acelei spaime de nestins cu care Europa a asistat veacuri de-a rândul la turbarea bestiei blonde germanice... Avem poate cea mai mare dreptate să nu ne eliberăm de frica de bestia blondă aflată la temelia tuturor raselor aristocratice și să fim cu ochii în patru: dar cui nu i-ar face de o sută de ori mai mare plăcere să se teamă, dacă i se permite să admire în același timp, decât să nu se teamă, dar, în paralel, să nu mai poată scăpa de spectacolul respingător al ratatului, al discreditatului, al degeneratului, al înveninatului?... excedentul de ratați, de bolnăvicioși, de obosiți, de ramoliți de care Europa începe să se împrumute”[20](#).

A doua mențiune a bestiei blonde apare în a doua disertație din *Despre genealogia moralei*. Iarăși speculează pe marginea formării primelor state: „Am recurs la cuvântul «stat»: e de la sine-nțelese de cine este vorba – de o ceată oarecare de animale de pradă blonde, de o rasă de cuceritori și stăpâni care, organizată pe criterii războinice și având forța de a organiza, își pune etichete bestiale, fără a sta pe gânduri, pe o populație poate monstruos de superioară ca număr, dar încă fără formă, încă nomadă. Așa începe, fără doar și pace, «statul» pe pământ”[21](#).

Această ceată de animale de pradă, de cuceritori și stăpâni, nu avea nici un fel de simț al moralei sau al responsabilității. Vina față de populațiile subjugate, laolaltă cu responsabilitatea și considerația față de supuși erau tot atât de lipsite de sens pentru ei ca și ideea respectării unor contracte.

Poate că inconștient, descrierea pe care Nietzsche o face psihologiei lumii primitive dominate de bestia blondă

asemănătoare unui leu trimite la lumea mitică portretizată de Wagner în ciclul *Inelului* și la morala și psihologia zeilor și eroilor lui. Zeii și eroii lui Wagner bântuiau pădurile primitive exact ca bestia blondă a lui Nietzsche: fără respect față de legi și contracte, violând și jefuind. Zeii lui Wagner domneau fără limite morale și fără vreo conștiință socială ori individuală. Dar de-a lungul ciclului de patru opere Wagner demonstrează că, până și în cadrul lor format din pur interes personal, menajeria lui de bestii blonde atotputernice descoperă inevitabilitatea faptului că acțiunile au consecințe, că acestea formează coduri de legi, iar codurile de legi conduc la pedeapsă – deși nici Wagner, nici zeii sau eroii lui din *Inel* nu progresează îndeajuns încât să se supună contractelor sau să dezvolte prea multă conștiință.

A treia și ultima mențiune a bestiei blonde apare în una dintre ultimele cărți ale lui Nietzsche, *Amurgul idolilor* (1889). Într-un eseu furios intitulat „«Amelioratorii» omenirii”, el se dezlănțuie din nou împotriva preoților și filosofilor ce propovăduiesc realități care nu există. Morala lor este antinaturală, iar doctrinele lor sunt niște biete instrumente pentru îmblânzirea și domesticirea bestiei blonde, primitive, a cărei civilizare are loc cu un preț uimitor plătit chiar de ea.

„A numi domesticirea unui animal «ameliorare» sună-n urechile noastre aproape ca o glumă. Cine știe ce se petrece în menajerii se îndoiește de faptul că aici bestia e «ameliorată». E slăbită, e făcută să fie mai puțin dăunătoare, se transformă prin afectul depresiv al fricii, prin suferință, prin răni, prin foame într-o bestie *bolnăvicioasă*. Nu altfel stau lucrurile cu omul domesticit, pe care preotul l-a «ameliorat». În Evul Mediu timpuriu, când într-adevăr biserica era mai ales o menajerie, se vânau pretutindeni exemplarele frumoase ale «bestiei blonde» – erau «ameliorați», spre exemplu, germanii de neam ales. Dar cum arăta mai apoi un astfel de german «ameliorat», sedus pentru a intra la mănăstire? Ca o caricatură de om, ca un avorton: devenise un «păcătos», se afla vârat în cușcă, fusese închis între noțiuni care de care mai îngrozitoare... Aici zăcea acum, bolnav, jalnic, plin de răutate împotriva lui însuși: plin de ură împotriva instinctelor vitale, plin de suspiciune împotriva a

tot ce încă mai era puternic și fericit. Pe scurt, un «creștin»... Fiziologic spus: în lupta cu bestia, a o îmbolnăvi *poate* fi unicul mijloc s-o lipsești de vlagă. Biserica a înțeles acest lucru: a *corupt* omul, l-a slăbit – dar a avut pretenția că l-a «ameliorat»...”²²

Acestea sunt menționările bestiei blonde în operele publicate de Nietzsche însuși. Sunt departe de a constitui o invocare a bestiei blonde în calitate de reprezentantă a rasei germane superioare nutrite de voința de putere, care să stâlcească omenirea sub cizma ei militărească. Însă nu încapă îndoială că există elemente urâte care pot fi dezvoltate ulterior în incitări la rasism și totalitarism. Ar fi o dovadă de naivitate să le ignorăm, pur și simplu, ca punct de plecare al puterii conective a gândirii în răspândirea infecției.

Acest lucru a fost remarcat la acel moment de criticul literar și editorul ziarului *Der Bund*, J.V. Widmann²³, care a scris o cronică premonitoare la *Dincolo de bine și de rău* intitulată „Cartea periculoasă a lui Nietzsche”:

„Grămezile de dinamită folosite la săparea Tunelului Gotthard au fost marcate cu un steag negru, indicând pericolul de moarte. Vorbim exclusiv în acest sens despre noua carte a filosofului Nietzsche ca despre o carte periculoasă. Această etichetare nu conține nici o urmă de reproș la adresa autorului și a lucrării sale, așa cum acel steag negru nu era menit ca reproș la adresa explozibilului. Cu atât mai puțin intenționăm noi să-l aruncăm pe singuraticul filosof în ghearele corbilor din amfiteatre și ciorilor din amvon scoțând în evidență caracterul periculos al cărții sale. Explozibilul intelectual, asemeni celui material, poate servi unor scopuri utile; nu este necesar să slujească unor țeluri criminale. Numai că trebuie spus foarte limpede, acolo unde e păstrat explozibilul: «Aici e dinamită!». Nietzsche este primul om care găsit o cale de scăpare, însă este o cale atât de înfricoșătoare, încât te îngrozește...”²⁴.

Era, în sfârșit, tulburător să fii remarcat ca gânditor viguros și periculos. În săptămâna respectivă, Nietzsche copiasse recenzia (proces laborios, din cauza ochilor lui) și i-o trimisese Malwidei. De foarte mult timp nu mai apăruse o recenzie la o

lucrare a sa, așa încât evenimentul a mai atenuat tristețea cauzată de faptul că vânduse doar 114 exemplare.

[1](#)* Ed.rom.cit., p. 35 (n.tr.).

[2](#)* Ed.rom.cit. vol. 6, p. 9 (n.tr.).

Lamaland

Sora mea e o găscă antisemită și răzbunătoare!

Scrisoare către Malwida
von Meysenbug, 1884

În februarie 1886, Elisabeth, Bernhard Förster și mica lor gașcă de antisemiți patrioți pursânge au ridicat ancora din portul Hamburg spre Paraguay cu nava *Uruguay*. Nietzsche nu-și văzuse cumnatul decât o dată, când făcuseră cunoștință. Nu s-a dus pe chei să-i petreacă. Înainte de plecare, Elisabeth i-a dăruit un inel având gravate inițialele ei și ale soțului ei și l-a îndemnat să investească în aventura lor colonială. Dacă avea să facă asta, ea urma să boteze un lot de pământ după numele lui. Mai bine să-i spună Lamaland, i-a răspuns el [sec1](#).

El privea principiile ce stăteau la baza fondării statului Nueva Germania ca pe niște expresii contemporane ale mentalității de sclav. Slăvirea patriei-mamă, superpatriotismul și antisemitismul mascau pur și simplu acel *ressentiment* răzbunător, plin de invidie al impotentului. Având în vedere conținutul lor, este de mirare că Nietzsche i-a trimis lui Elisabeth cele mai recente cărți ale sale.

Data de 15 octombrie 1887, când împlinea 43 de ani, l-a prins în una dintre vizitele lui intermitente la Veneția, pentru o lună de muzică și recuperare alături de etern devotatul Peter Gast. Pe măsură ce vederea lui Nietzsche se deteriora, scrisul de mână i se transforma în scriere hieroglică. Gast era acum

singura persoană care o putea descifra pentru tipograf. În orașul unde murise Wagner după o ceartă cu Cosima pornită de la cea mea recentă pasiune a compozitorului pentru o tânără soprană englezoaică, Nietzsche se documenta despre Dionysos și Ariadna, vorbind neîncetat despre anii idilici de la Tribschen, când scrisese *Nașterea tragediei*. În replică, schița o piesă de teatru cu satiri.

Cu mintea ancorată mai mult în prezent, studia și psihologia. A întocmit o listă cu acele stări în care suntem transfigurați, stări ce confirmă dragostea noastră de viață. Lista era deschisă de dorința sexuală, după care veneau beția, pofta de mâncare și primăvara. A recunoscut în carnetul lui că nihilismul era o poziție normală atunci când un scop (cum ar fi Paradisul) este îndepărtat și valorile cele mai înalte sunt subapreciate². Și-a notat, de asemenea, rezervele puternice cu privire la morala stăpânului: „Măreția este îngrozitoare; nimeni să nu uite asta”³.

De ziua lui nu a primit felicitări decât din partea mamei. I-a răspuns, dându-i vești despre care știa că o vor bucura pe Franziska: scrisoarea ei de felicitare îl găsisese scriind „o mică scrisoare pentru Lama sud-americană”. Scrisorile trimise de Elisabeth acasă zugrăveau tabloul unei colonii înfloritoare, iar el se bucura de succesul surorii lui chiar dacă nu putea sprijini idealurile aflate la baza acestuia⁴.

Înainte de a se îmbarca spre Paraguay, Förster nu reușise să recruteze decât 14 familii amatoare de așa ceva. Majoritatea erau din Saxonia, provincie în care se născuseră și Richard Wagner, și Elisabeth Nietzsche. Printre recruții cu ochi negri, nostalgia după țărâna patriei-mamă era atât de puternică, încât ilustrau tot ceea ce scrisese Nietzsche despre *ressentiment* ca motor al moralei sclavilor. Micuța ceată de naționaliști furioși era alcătuită din țărani, meșteșugari și mici negustori care se simțeau lăsați de căruță, a căror viață era devalorizată de implacabilul progres industrial, economic, social și politic. Printre ei nu era nici un artist sau intelectual.

Călătoria pe ocean spre America de Sud, care a durat o lună, cu cel mai ieftin vapor posibil, a fost dură și mizerabilă. A fost urmată de o călătorie înfricoșătoare spre izvoarele râului Paraguay, la mila unui echipaj indiferent, cu piele măslinie.

Coloniștii germani, oameni simpli, crescuți la țară, nu înțelegeau nici limba, nici modelul alcătuit de stele pe cer, nici felul ciudat în care creșteau frunzele în copaci ori iarba pe pământ. Creaturi stranii țâșneau prin vegetația de neînțeles, tulburându-i și mai tare. Au fost cuprinși de friguri necunoscute. Halucinau. Au fost arși de soarele puternic și s-au umflat de la ciupiturile de insecte. Unul dintre copii, o fetiță, a murit. Au îngropat-o într-un mormânt încropit pe malul râului, apoi și-au văzut iute de drum.

Au ajuns în sfârșit la Asunción, capitala Paraguayului. Pentru germani, „capitală” însemna un punct nodal, construit din piatră, care adăpostește ordinea și buna guvernare. Dar aici străzile nu erau pavate, clădirile erau făcute din chirpici, iar populația neprietenosă, oportunistă și într-o continuă forfotă era și ea din același aluat. Ani lungi de război lăsaseră găuri și crăpături uriașe în cele câteva clădiri de piatră. Palatul președintelui și clădirea vămii căpătaseră contururile și convexitățile delirului. Prin podelele sălilor de bal creșteau arbori înalți. Plante agățătoare tentaculare mușcau din ornamentele de ghips.

În 1886, Paraguayul era o țară încă distrusă de îndelungatul Război al Triplei Alianțe (1864-1870), în care luptase cu eroism și în cele din urmă fusese înfrântă de puterile reunite ale Braziliei, Argentinei și Uruguayului. Conform unei surse contemporane, înainte de război populația era de 1.337.439 de persoane. După război mai erau 221.079 de locuitori⁵.

Bernardino Caballero, erou de război, preluase puterea cu șase ani înainte de sosirea lui Elisabeth. Având o datorie externă echivalentă cu cinci milioane de lire sterline la acea vreme⁶, pentru țară coloniștii reprezentau o sursă vitală de venit, dar și o modalitate de a repopula țara pustiită.

Pe 15 martie 1886, Elisabeth, în vârstă de 39 de ani, debarca acolo de parcă virtutea de Naumburg ar fi ieșit la un picnic organizat de biserică. În căldura ca de seră, ea purta o rochie lungă și neagră, bonetă peste coafura înaltă și ochelari. (Miopia lui Elisabeth a fost mereu mai pronunțată decât a fratelui ei, deși ochii nu o dureau nici pe departe atât de tare ca pe el.) Era urmată de niște peoni asudați, ce-i cărau pianul pe pasarelă. Tot

în spatele soției venea și eroul civilizator: guler înalt și apretat, redingotă neagră, barbă lungă, cu pieptul plin de decorații. Întreaga înfățișare a lui Förster degaja un aer de conducător, ca și fotografia de pe coperta cărții sale, despre care Nietzsche spusese cu dispreț că era o dovadă de vanitate auctorială. După splendidul cuplu și al lor pian se împleticea micuța și istovita ceată de eroi civilizatori, transpirați, palizi și slabi, cu intestinalele răscolite de lunile în care fuseseră lipsiți de igienă pe vapor.

Nimeni nu știa cu exactitate unde se afla Nueva Germania. Familia Förster își adusese conaționalii să populeze un concept, o ficțiune, un niciunde.

Nici Förster, nici Elisabeth nu făcuseră nici o afacere în viața lor atunci când au dat peste un tip întreprinzător pe nume Cirilio Solalinde care pretindea că deține Campo Cassacia, o zonă de circa 600 de kilometri pătrați, aflată la vreo 240 de kilometri nord de Asunción. Solalinde susținea că în zona aceea sunt păduri bune și mult, mult pământ fertil. Se ajungea ușor acolo, urcând în amonte pe Rio Paraguay. S-a oferit să le vândă terenul contra sumei de 175.000 de mărci, ceea ce depășea cu mult posibilitățile lor. Solalinde a aranjat o intermediere: el vindea terenul ieftin guvernului, contra sumei de 80.000 de mărci, apoi guvernul îi acorda lui Förster dreptul de a-l coloniza contra sumei forfetare de 2.000 de mărci. Dacă Förster reușea să aducă 140 de familii care să se stabilească acolo până la sfârșitul lui august 1889, devenea proprietar al pământului. Eșecul ar fi avut ca rezultat anularea contractului. Termenii acestuia nu au fost făcuți publici niciodată. Elisabeth și Förster se refereau la ei înșiși doar ca la proprietari sau conducători ai Nueva Germania.

Elisabeth a așteptat doi ani în Asunción în timp ce coloniștii construiau o casă demnă de ea. În cele din urmă, pe 4 martie 1888, aceasta a fost gata.

„Am sosit în noua noastră patrie și ne-am făcut intrarea ca niște regi”, spunea ea într-o lungă și triumfătoare scrisoare către mama sa, descriind în continuare cum a călătorit, asemeni unei zeițe din mitologia nordică, într-o căruță trasă de șase boi. De-a lungul traseului ei triumfător, „strigăte de bucurie” se înălțau din rândul coloniștilor îmbrăcați de

sărbătoare și aliniați în fața căsuțelor lor din chirpici. La simpla ei vedere s-a iscat o fervoare patriotică semireligioasă. O întâmpinau cu flori și țigări de foi. Îi întindeau bebelușii ca să-i binecuvânteze. Brusc, ca din neant, au apărut opt călăreți splendizi aducând calul preferat al lui Förster, împodobit cu rozete în culorile naționaliste, roșu, alb și negru. Förster a sărit sprinten în șa. În spatele cuplului regal – Elisabeth în căruța ei trasă de boi, iar Förster pe armăsarul lui ornat cu patriotism – s-a format un alai. În spatele lor veneau la trap călăreții, apoi „un șir lung de oameni”. În toiul acestei glorificări, Elisabeth o informează cinstit pe mama ei că, din nefericire, nu s-a tras nici o salvă de tun, dar s-au auzit multe „împușcături voioase”. În fața ei s-a materializat apoi „o micuță și încântătoare căruță”. Era decorată somptuos cu frunze de palmier, iar în mijloc avea un mic tron de culoare roșie, pe care s-a așezat ea. Sună ca producția unei opere de Wagner la Bayreuth, sub semnătura lui von Joukowski.

Procesiunea a înaintat până la Försterröde. Acesta era numele pe care-l dăduseră locului menit să devină capitală. Aici, colonistul-șef, un anume Herr Erck, a ținut o cuvântare solemnă de bun-venit, după care s-au îndreptat spre locul în care avea să fie piața centrală a orașului, unde fusese înălțat un arc de triumf. Fecioare frumoase au întâmpinat-o pe Elisabeth cu flori. S-au ținut discursuri ce exprimau supunere plină de recunoștință. Oamenii strigau „Trăiască mama coloniei!”. A fost mulțumită să vadă că supușii erau atât de galanți încât să toasteze mai întâi în cinstea ei, apoi în cinstea lui Förster. După ce au cântat în cor un însuflețitor *Deutschland, Deutschland über Alles*, au trecut pe sub un al doilea arc de triumf ce fusese înălțat în fața Försterhofului, magnifica vilă ce avea să le fie cămin ei și lui Förster. Alte cuvântări. Alte fecioare cu flori. Elisabeth a recunoscut că exteriorul vilei era mai degrabă urâțel (fotografia întărește asta), însă interiorul era splendid: tavane înalte, uși mari ascunse de draperii, scaune cu perne moi, canapele confortabile și, bineînțeles, pianul ei. Deținea, de asemenea, „cinci ferme mici și trei mijlocii”, sute de vite, opt cai, o prăvălie cu mărfuri în valoare de mii de mărci și douăzeci de servitori cărora își permiteau să le dea simbrii bune. Plină de cucernicie, se plângea că are prea multe bunuri lumești.

Franziska nu-și mai încăpea în piele de bucurie. O fi fost Cosima Wagner regina Bayreuthului, dar Elisabeth era regina unei întregi colonii! Cât de mult contrasta poziția bună a lui Elisabeth în lume cu cea insignifiantă a fratelui ei! Cât de mult o eclipsa lista ei de bunuri lumești pe a lui! Bârfa din Naumburg îl dădea deja pe Förster drept următorul președinte al Paraguayului.

Elisabeth încă-l bătea la cap pe Nietzsche să investească în aventura ei. De ce să se agațe de bunurile plictisitoare, sigure din lumea veche, când ar fi putut avea niște câștiguri fabuloase din cea nouă? Overbeck s-a împotrivit. Asta a condus la noi resentimente pe care, ca și în cazul poziției lui cu privire la Lou, Elisabeth le va simți față de el și soția lui pentru totdeauna. Nietzsche a încercat să îndulcească refuzul, spunând că nu-și putea ajuta „Lama care a sărit din brațele mele direct în mijlocul antisemiților”. Asta probabil că n-a amuzat-o. A reușit însă să stoarcă niște bani de la bătrâna și credincioasa servitoare a Franziskăi, Alwine, bani pe care aceasta nu avea să-i mai vadă niciodată și pe care nu-și permitea să-i piardă.

În iulie 1888 sosiseră doar 40 de familii, dintre care unele își făcuseră deja bagajele și plecaseră acasă. Datoriile se înmulțeau. Rata dobânzilor devenise îngrijorătoare. Dota lui Elisabeth și banii coloniștilor fuseseră deja cheltuiți. Nu mai era nimic pentru construcții esențiale, drumuri ori salubritate, nu exista nici măcar apă potabilă pentru coloniști.

Elisabeth cunoștea clauzele contractului. Din clipa mutării la Försterhof avea 18 luni în care să crească numărul de familii la 140. Le-a scris tuturor cunoștințelor și multor necunoscuți. A trimis scrisori și apeluri spre diverse societăți coloniale din Germania, care fuseseră înființate pentru a organiza și a sprijini asemenea întreprinderi. Dar opera ei cea mai măreață a fost o campanie de presă susținută în *Bayreuther Blätter*. Cu ajutorul acesteia și-a descoperit talentul pentru populism. A făcut-o să realizeze influența enormă pe care o exercita scrisul populist și ușurința cu care dezinformarea putea construi o legendă. Legenda din jurul Nueva Germania s-a dovedit a fi o repetiție utilă pentru cea pe care avea s-o țeară mai târziu în jurul fratelui ei.

Aceste articole, cântecul ei de sirenă, zugrăveau locul ca pe un Eldorado minunat, împânzit cu hamace în culori vesele atârinate de copaci. Ea recunoștea că hamacele sunt acoperite cu plase de țânțari, dar acelea erau mai utile împotriva picăturilor grele de rouă a dimineții decât împotriva celor câteva, foarte puține, insecte pișcătoare. Băștinașii se numesc „peoni”. Rasiștii nu trebuie să se teamă de ei. „Peonii” sunt niște servitori minunați, fericiți, obedienți și plini de energie. Când apare stăpânul la ușă, aceștia se îngheșuie care mai de care să ajungă primul ca să-i fie de ajutor. Ca niște copii, adoră cadourile. Câteva trabucuri sau niște pâine proaspătă îi vor face să se ia la întrecere pentru a-i îndeplini stăpânului orice dorință. Coloniștii din Nueva Germania duceau o viață de lotofagi. La micul dejun beau pe săturate cafea delicioasă și mănâncă pâine cu sirop, după care supraveghează culturile de fructe și legume care practic țâșnesc singure din pământ, atât de fertil este solul acela binecuvântat. „Sutele de vite” ale lui Elisabeth erau rămășițele cirezilor de dinaintea Războiului Triplei Alianțe. Domesticite, vitele le erau utile coloniștilor vegetarieni, care consumau lapte, unt și brânză, însă taurii sălbăticiți care bântuiau prin zonă constituiau o problemă constantă.

Elisabeth și-a găsit nașul în martie 1888, în persoana unui croitor dintr-o familie de țărani, pe nume Julius Klingbeil. Un adevărat credincios, acesta plătitise 5.000 de mărci pentru a-și urma eroul, pe Bernhard Förster.

Ajuns acolo, Klingbeil a descoperit că lucrurile stăteau cu totul altfel față de poveștile pe care le spunea Elisabeth în articolele ei. Clima nu era blândă, țânțarii erau nemiloși. Insectele tropicale transmiteau o febră necunoscută, groaznică. Mult lăudatul sol era sterp și-ți rupeai spatele încercând să-l cultivi. Servitorii paraguayeni erau leneși, nemulțumiți, răzvrățiți, înclinați să taie frunză la câini și dependenți de ceaiul de maté. Fiecare colonist plătitise pentru un petic de pământ aflat la mare distanță de cel învecinat. Cădeau pradă singurătății, plictiselii, depresiei, îmbolnăvirilor și malnutriției. Viața lor era lipsită de sens. Mulți dintre ei erau cuprinși de inerție și teroare, încercând să-și croiască o viață nouă pe un fond sonor ca din filme de groază, alcătuit din răgete, urlete și

mugete de jaguari, pume, mistreți, bivoli sălbatici, maimuțe urlătoare și alte vietăți neidentificate. Din copaci atârneau șerpi boa constrictor. Nori de țânțari enervanți îi urmăreau peste tot, atrași de sudoarea lor. Râul adăpostea aligatori, pești necunoscuți care aveau dinți, nori și mai denși de țânțari și un șarpe de apă despre care se spunea că ajunge la șase metri și jumătate. Ca să dai de apă potabilă, trebuia să sapi fântâni, câteodată la mare adâncime. Ploile tropicale transformau cărările din junglă în torente de noroi, iar câmpurile recent defrișate în lacuri ciocolatii.

Totul era controlat de familia Förster. Fiecare colonist trebuia să semneze un contract prin care se obliga să nu facă afaceri în afara coloniei. Orice mică afacere, cum ar fi fost vânzarea de unt sau de brânză ori de mici sculpturi din lemn, trebuia să treacă prin magazinul familiei Förster. Acesta era unicul loc de unde puteau cumpăra proviziile necesare și medicamentele. Emigraseră în ideea că investiția le va fi returnată în caz că vor dori să se întoarcă în Germania, dar asta era o condiție imposibil de onorat pentru Förster. Lipsiți de putere și fără șanse de a li se face dreptate, plângerile lor erau ignorate de cuplul dominator ce stăpânea colonia într-o cârdășie a corupției.

Asemeni tuturor noilor coloniști, Klingbeil a fost convocat la Försterhoful ticsit de mobile pentru a-l cunoaște pe admiratul conducător și a fi convins chiar să cumpere terenul la care îi dădeau dreptul cele 5.000 de mărci. Klingbeil se aștepta să-l întâlnească pe eroul arian cu trăsături aspre și frunte nobilă de pe coperta cărții. În schimb, a dat peste o plevușcă chinuită, tremurând din toate încheieturile. Förster nu putea sta locului. Se foia întruna. Era personificarea unei conștiințe încărcate care nu te putea privi în ochi⁷. Vorbea aiurea, era evaziv, incapabil să se concentreze ori să ducă o idee până la capăt. Deziluzia lui Klingbeil a fost totală și instantanee. A înțeles că era adevărat ce-i spusese ceilalți coloniști. Elisabeth era stăpâna coloniei.

Îmbrăcată elegant, volubilă și încrezătoare, Elisabeth a dat ocol mesei și i-a arătat lui Klingbeil o hartă ce înfățișa întreaga Nueva Germania împărțită în parcele. Pe fiecare parcelă era

scris un nume, cu excepția uneia singure. L-a mințit că toate parcelele fuseseră vândute, cu excepția uneia, a lui. Dacă oferea pe loc prețul de achiziție, îi aparținea. Dar Klingbeil era meticulos. Nu i-a luat mult să descopere că familia Förster nu deținea dreptul de proprietate asupra terenului pe care-l vindea.

Klingbeil s-a întors iute în Germania pentru a distruge reputația cuplului mincinos. În cele din urmă, a publicat o carte de două sute de pagini intitulată *Dezvăluiri despre colonia dr. Bernhard Förster, Nueva Germania, din Paraguay*⁸, în care îi demasca pe cei doi Försteri drept potlogari, mincinoși, șarlatani și tirani. În termeni deloc vagi, a numit-o pe Elisabeth spiritul tutelar din spatele soțului molău pe care-l dirija după bunul ei plac. Coloniștii o duceau mai rău chiar și decât cei mai săraci zilieri din patria-mamă. Trudeau și se chinuiau în timp ce arogantul cuplu se lăfăia pe mobile europene, bea alcool și, în ciuda principiilor vegetariene ale coloniei, consuma chiar și carne la masa bine lustruită.

Lui Elisabeth nu i-a fost niciodată teamă de conflict. De fapt, savura conflictele. Klingbeil era un trădător și un mincinos. Fusese infiltrat de iezuiți pentru a distruge colonia. Soțul ei era un conducător glorios, un geniu idealist care lupta neostenit pentru idealul altruist al fericirii supreme a omenirii. Ea și Förster sacrificau tot ce aveau pentru muncitorii lor loiali și neobosiți. Von Wolzogen a continuat să-i publice noile basme în *Bayreuther Blätter*, dar tuturor celor din jur le ajunseseră până-n gât. Elisabeth era discreditată. Chiar și Societatea Colonială Chemnitz a încetat să-i mai publice refutațiile.

În Paraguay, Förster clacase, mai mult sau mai puțin. Își petrecea mare parte din timp într-un hotel din San Bernardino, bându-și mințile și lăsând viitorul coloniei în mâinile extrem de capabile ale soției sale.

„În Paraguay, lucrurile merg cât se poate de rău”, îi spunea Nietzsche lui Overbeck în scrisoarea trimisă de Crăciun în 1888. „Germanii care au fost ademeniți acolo se răzvrătesc, cerându-și banii înapoi – bani care nu mai există. Au avut loc deja acte de violență; mă tem de ce e mai rău.”⁹ Dar înclinația lui Elisabeth spre autoamăgire era inepuizabilă. Scrisorile trimise

de ea acasă continuau să-l ia peste picior pe Nietzsche cu gloria și celebritatea ei și să le compare cu obscuritatea lui mizerabilă.

El și-a dat seama că se poartă cu Nueva Germania la fel cum o făcuse și cu Lou.

Franziska credea încă în Elisabeth. Nietzsche număra înăbușirea compasiunii printre virtuțile nobile, alături de înăbușirea bolii lanțurilor. El afirma că mila este dușmanul interior. Dar, în ciuda acestui lucru, nu suporta să-i aducă el dezamăgire propriei mame. În scrisoarea către Overbeck, continuă: „Mama încă nu are nici o idee despre ce se întâmplă – asta e capodopera *mea*”[10](#).

Sunt dinamită!

Orgoliul meu constă în a spune în zece propoziții ceea ce oricare altul spune într-o carte – ceea ce oricare altul *nu* spune într-o carte...

Amurgul idolilor, secțiunea 51¹*

În iarna 1887-1888, Nietzsche s-a întors la Nisa, unde Pension de Genève fusese redecorată după cutremur. A fost încântat ca un copil de faptul că i-au permis să-și aleagă tapetul pentru camera „lui”. A ales o hârtie roșiatic-maronie, cu dungi și buline. Îi oferiseră un șezlong, dar și un pat. Știa că-i luau „dragului de profesor, pe jumătate orb” cinci franci și jumătate pe zi, în timp ce restul musafirilor plăteau între opt și zece. Era „o tortură pentru orgoliul meu”, dar ce putea face? Chiar și această chirie îi era greu s-o plătească. Își finanța publicarea propriilor cărți și se trezise că apela îngrijorător de des la Overbeck pentru avansuri din pensie și din investiții.

Vremea la Nisa a fost dezamăgitoare în iarna aceea. A plouat torențial zece zile la rând și a fost frig. O cameră orientată spre sud ar fi fost mai călduroasă, dar nu și-o permitea. Viața era un tremur continuu, cu degetele învinețite, și se temea că scrisul lui de mână va putea fi descifrat doar de cei care-i puteau descifra gândirea. Gast și Franziska i-au sărit în ajutor. Gast i-a trimis o haină de casă călduroasă, iar Franziska i-a redat culoarea degetelor, trimițându-i o sobiță. A botezat-o idolul lui de foc și ȝopăia în jurul ei într-un dans păgân, ca să-și pună sângele în mișcare. De acum înainte, sobița și chintalul de

combustibil aveau să-l însoțească în călătorii, dimpreună cu „diformitatea”.

Compusese muzică pentru a acompania poemul lui Lou „O rugăciune către viață”, pe care-l redenumise „Imn pentru viață”¹, iar Peter Gast o aranjase pentru cor și orchestră. Avea să fie unica lui partitură muzicală publicată și l-a plătit pe Fritzsche ca s-o publice în condiții deosebite, cu litere arborescente și alte înflorituri drăguțe. El și Gast le-au trimis-o tuturor dirijorilor pe care-i cunoșteau – inclusiv, într-un acces de curaj, lui Hans von Bülow. Nimeni nu a vrut s-o interpreteze. Oricum, Nietzsche era încântat că partitura e tipărită. Și-a exprimat speranța că-i va fi interpretată cândva, în viitor, în amintirea lui, referindu-se probabil la înmormântarea lui, și a reiterat ideea că, măcar în felul acesta, simbolic, el și Lou se uneau în posteritate.

În urma recenziei lui J.V. Widmann, în care acesta afirma că *Dincolo de bine și de rău* este dinamică, era în sfârșit optimist că propriile cărți vor avea o posteritate. Foarte încurajat, Nietzsche a trimis 66 de exemplare gratuite. Era un număr enorm, în comparație cu cele șapte din volumul precedent, *Zarathustra IV*, care fuseseră însoțite de notițe paranoice prin care îi atenționa pe destinatari să nu mai împărtășească nimănui înțelepciunea din carte, dat fiind că era prea prețioasă pentru a fi răspândită în lume. Acum își dorea mai mult ca orice ca toate cuvintele lui să fie cunoscute.

Widmann l-a ajutat și mai mult, informându-l că Johannes Brahms fusese foarte interesat de *Dincolo de bine și de rău* și că acum își îndrepta atenția spre *Știința veselă*. Întrezărind aici o șansă, Nietzsche i-a trimis partitura de la „Imn pentru viață”. Spera, de asemenea, să-i atragă atenția asupra operei fără succes a lui Peter Gast, *Leul din Veneția*, însă Brahms avea multă experiență cu asemenea abordări. A trimis pur și simplu o confirmare formală de primire. Jacob Burckhardt a primit *Dincolo de bine și de rău* fremătând. Îi fusese jenă de ultima parte din *Zarathustra*. Ce Dumnezeu îi mai trecuse lui Nietzsche acum prin cap? Bărbatul taciturn care locuia deasupra brutăriei era mereu înclinat spre detașare precaută; era absolut previzibil ca el să-și înceapă răspunsul legat de carte prin a

spune că are prea puține cunoștințe de filosofie. Acestea fiind stabilite, a lăudat apoi argumentele lui Nietzsche și viziunea lui asupra degenerării societății contemporane din pricina turmei ce fusese închisă în țarcul mentalității de sclav de către preoții ascetici.

Burckhardt nu prea avea timp pentru democrație. Descrierea pe care Nietzsche o făcea omului puternic ce trebuie să făurească viitorul era compatibilă cu imaginea schițată de Burckhardt egoismului, avariției, violenței și cruzimii principilor italieni a căror voință de putere înlocuise Evul Mediu cu Renașterea, făcând astfel posibil, în mod paradoxal, următoarele cinci secole și ceva de liberalism.

Nietzsche îi trimisese cărțile lui recente și lui Hippolyte Taine, criticul literar și istoricul interesat de interpretarea istoriei prin intermediul factorilor de mediu. Asemeni lui Nietzsche și lui Burckhardt, Taine condamnă cu amărăciune Revoluția Franceză. Taine i-a răspuns încurajator, spunându-i că ținea *Zarathustra* pe noptieră și citea din ea în fiecare seară, înainte de culcare².

Tocmai apăruse al doilea volum din *Journal des Goncourt*, o descriere a vieții pariziene bulevardiere a mondenilor frați Goncourt și a nenumăratelor petreceri din teatre și a cinelor la care, folosind cuvintele pline de invidie ale lui Nietzsche, „luau parte cele mai inteligente și mai sceptice minți din Paris”. Taine era unul dintre acești petrecăreți cu minte strălucită, alături de criticul literar Sainte-Beuve și de scriitorii Flaubert și Théophile Gautier. Câteodată li se alătura și Turgheniev. Nietzsche era invidios pe adunările sofisticate unde „pesimismul exasperat, cinismul și nihilismul alternau cu jovialitatea și umorul de calitate”³. S-ar fi simțit acolo ca acasă, a comentat el. Dacă ar fi avut și el parte de așa ceva...

Lipsindu-i un cerc de comeseni pe gustul lui, s-a dus să-l viziteze pe Erwin Rohde, vechiul său prieten din zilele studenției de la Leipzig. Rohde era acum profesor de filosofie; curând avea să devină vicecancelar al Universității din Heidelberg. Întâlnirea lor a fost total nesatisfăcătoare pentru ambele părți. Nietzsche s-a plâns că Rohde nu a scos nici măcar un cuvânt inteligent. Rohde a povestit că a simțit în Nietzsche o

ciudățenie de nedescris, ceva straniu, de parcă ar fi venit dintr-o țară unde nu mai trăia nimeni altcineva. Rohde a fost primul care a depistat că ceva nu e deloc în regulă. Nu prea i-a picat bine ce spunea Nietzsche mai nou, cu aroganță: că i s-ar fi pregătit un destin măreț, că era primul filosof al epocii, „ceva decisiv și blestemat, aflat la confluența a două milenii”⁴. Pentru urechile lui Rohde, asta suna a megalomanie. Reacția lui a fost să facă un pas înapoi. A încetat să mai răspundă la scrisorile lui Nietzsche și să confirme primirea noilor lui cărți, pe care acesta i le trimitea pe măsură ce apăreau. Lui Rohde i se păreau din ce în ce mai frivole și mai lipsite de realism. Cei doi nu s-au mai întâlnit niciodată.

O surpriză plăcută a fost o scrisoare sosită din Danemarca, de la scriitorul și criticul Georg Brandes⁵. Nietzsche îi trimisese *Omenesc, prea omenesc* și *Dincolo de bine și de rău*. În cele din urmă, când a primit *Despre genealogia moralei*, în noiembrie 1887, Brandes i-a răspuns imediat și plin de entuziasm.

Georg Brandes era cel mai important critic literar din nordul Europei. Un radical politic și religios, el a impus termenul *indignationslitteratur* („literatură a indignării” sau „literatură a protestului”) pentru cărțile pe care, în anii 1880, soții respectabili le ascundeau de soțiile și fiicele lor, cărți împotriva cărora predicau episcopii și care erau adesea cenzurate sau interzise. Brandes susținea spiritele libere „periculoase”, precum Kierkegaard, Ibsen, Strindberg, Knut Hamsun, Balzac, Baudelaire, Zola, Dostoievski și Tolstoi. Era privit ca un idol al perversității de membrii establishmentului politico-religios, care-l porecliseră Antichristul.

În Anglia, Brandes era prieten cu George Bernard Shaw și cu John Stuart Mill. Traducerea de către el în daneză, în 1869, a eseului lui Mill *Supunerea femeilor*⁶ a avut o influență foarte puternică asupra mișcării feministe din Scandinavia, care s-a reflectat în piesele lui Ibsen (soția lui Ibsen, Suzannah, era o feministă înfocată). Din Rusia, Brandes era prieten cu revoluționarul Kropotkin⁷ și a pus umărul ca Pușkin, Dostoievski și Tolstoi să devină mai cunoscuți în afara țării lor. Cartea lui *Principalele curente literare din secolul al XIX-lea* a ajuns în cele din urmă la nouă volume și i-a adus adulația

internațională. Ținea prelegeri publice în Balcani, în Polonia și în Finlanda. Când a ajuns în Grecia, a fost găzduit în apartamentele prim-ministrului. În timpul gloriosului său turneu de prelegeri din Statele Unite, a fost în mod repetat încoronat cu lauri. Scriitorii îl asaltau cu operele lor. Câteodată primea 30 sau 40 de scrisori pe zi. A fi băgat în seamă de Brandes funcționa ca o portavoce pentru un scriitor disident sau necunoscut.

Brandes îi cunoscuse pe Paul Rée și pe Lou Salomé în perioada în care locuise la Berlin, între 1877 și 1883. Trebuie să fi discutat despre Nietzsche, însă Brandes nu scrisese nimic despre el în acea vreme. Direcția în care o luase scrisul lui Nietzsche odată cu *Zarathustra* nu era foarte atrăgătoare. Cu limbajul acela arhaic, de psalmist, și cu misticismul acela straniu, nu era o carte care să se potrivească principiilor lui legate de relaxarea și modernizarea literaturii. Însă *Omenesc*, *prea omenesc* și *Despre genealogia moralei* erau cu totul altceva. I-a scris lui Nietzsche pe 26 noiembrie pentru a-i spune că a identificat în el „suflul unui spirit nou și original. Încă nu am înțeles pe deplin ce am citit; nu-mi dau seama mereu în ce direcție te îndrepti. Dar sunt multe lucruri în acord cu ideile și simpatiile mele – disprețul pentru idealurile ascetice și profunda indignare în fața mediocrității democratice, radicalismul dumitale aristocratic...”.

Radicalism aristocratic! Pe 2 decembrie, Nietzsche i-a răspuns printr-o scrisoare entuziastă și oarecum haotică, spunându-i că aceasta fusese cea mai pătrunzătoare observație scrisă vreodată despre el. I-a vorbit lui Brandes despre izolarea lui și i-a citat vorbele lui Ovidiu ce erau gravate pe mormântul lui Descartes: *Bene vixit qui bene latuit!* („Cine a știut să se ascundă bine a trăit bine!”). A contrazis imediat această idee, adăugând că i-ar face plăcere să-l întâlnească pe Brandes într-o bună zi. Sub semnătură a adăugat, nesigur: „N.B. Sunt pe trei sferturi orb”⁸.

Brandes trebuia să aibă acces la peștera lui! L-a instruit pe Fritzscher să-i trimită acestuia cele mai recente ediții ale operelor lui, ce aveau acum noi prefete. L-a instruit chiar și pe Peter Gast să-i trimită un exemplar din micuța ediție din *Zarathustra IV*.

Brandes a propus să țină o prelegere despre opera lui Nietzsche la Universitatea din Copenhaga, începând din primăvară. Asta a iscat un noian de scrisori ce-l puneau la curent pe Brandes cu faptele din spatele scrierilor, unele folositoare, altele extraordinar de irelevante. *Omenesc, prea omenesc*: „concepută în întregime în timpul unor marșuri epuizante, exemplul perfect de om inspirat”. *Nașterea tragediei*: „încheiată la Lugano, acolo unde locuiam cu familia feldmareșalului Moltke”.

A adăugat o scurtă autobiografie de o rară excentricitate.

„M-am născut la 15 octombrie 1844, pe câmpul de luptă de la Lützen. Primul nume pe care l-am auzit a fost cel al lui Gustavus Adolfus⁹. Strămoșii mei fuseseră nobili polonezi (Niëzky)... În afara țării sunt de obicei confundat cu un polonez; chiar iarna aceasta, pe lista de oaspeți de la Nisa eram trecut *comme Polonais*. Mi s-a spus că figura mea apare în picturile lui Matejko... În iarna 1868-1869, Universitatea din Basel mi-a oferit postul de profesor; nu eram nici măcar doctor încă... De la Paștele din 1869 și până în 1879 am stat la Basel; am fost forțat să renunț la drepturile mele de supus german, dat fiind că în calitate de ofițer (artilerie mobilă) ar fi trebuit să fiu chemat prea des la datorie și asta ar fi interferat cu obligațiile mele academice. Cu toate acestea, stăpânesc arta de a mânui două arme, sabia și tunul... încă din primele zile ale existenței mele la Basel s-a creat o intimitate incredibil de intensă între mine și Richard și Cosima Wagner, care locuiau atunci pe domeniul lor de la Tribschen, aproape de Lucerna, ca pe o insulă, fără nici o legătură cu lumea. Timp de câțiva ani, am avut totul, mic sau mare, în comun, o încredere fără limite... Ca rezultat al acestor relații am ajuns să cunosc un cerc larg de persoane (sau «personuțe»), de fapt cam tot ce crește între Paris și Petersburg. Pe la 1876 sănătatea mi s-a înrăutățit... până când a atins un asemenea apogeu al durerii cotidiene, încât trăiam 200 de zile de chin pe an. Problema trebuie să fi avut cauze locale, nu există nici o bază neuropatologică. Nu avusesem niciodată vreun simptom de dereglare mintală; nici măcar febră ori leșin. Pulsul meu de la acea vreme era ca al lui Napoleon în tinerețe (= 60)... Se zvonise că eram închis într-un

azil de nebuni (chiar că murisem acolo). Nimic mai departe de adevăr... Până una-alta, boala mi-a fost de cel mai mare ajutor. M-a eliberat; mi-a redat curajul de a fi eu însumi... Sunt un animal curajos, unul cazon chiar. Sunt filosof? mă întrebi. Dar ce importanță are?”¹⁰

Brandes a folosit această descriere pentru a-l prezenta pe Nietzsche la începutul a două prelegeri pe care le-a ținut în aprilie 1888 la Universitatea din Copenhaga, sub titlul *Friedrich Nietzsche. En Afhandling om aristokratisk Radikalisme* (*Friedrich Nietzsche. O discuție despre radicalismul aristocratic*). Prelegerile erau deschise publicului larg. Autoritatea și reputația lui Brandes erau atât de mari, încât au venit mai bine de 300 de persoane să-l asculte vorbind despre un filosof necunoscut.

„Principalul motiv pentru care atrag atenția asupra lui este că literatura scandinavă pare să fi trăit și să se fi hrănit destul din ideile ce au fost formulate și discutate în ultimul deceniu” era concluzia celei de-a doua prelegeri. „Un pic de darwinism, un pic de emancipare a femeii, puțină etică a fericirii, puțină gândire liberă, niște venerare a democrației etc. Marea artă are nevoie de intelecte aflate la același nivel cu personalitățile individuale ale gândirii contemporane în ceea ce privește caracterul excepțional, independența, sfidarea și supremația aristocratică a sinelui.”

Amfiteatrul a erupt. În mod cert, aplauzele nu îi erau dedicate vorbitorului, i-a spus Brandes lui Nietzsche. Lucrul acesta a fost extrem de îmbucurător. L-a făcut pe Nietzsche să se întrebe dacă nu cumva înțelegerea de către danezi a ideii de morală aristocratică se datora familiarității lor cu saga islandeză.

Le-a scris tuturor prietenilor săi, dându-le vestea minunată despre marele său succes. I-a spus și lui Elisabeth, care i-a răspuns din Paraguay cu cel mai adânc dispreț, afirmând că presupunea că fratele ei își dorea să fie și el faimos, ca ea. Frumos îi mai ședea să capete faimă prin intermediul unei mizerii de evreu cum era Georg Brandes, care „lingea din toate blidele”¹¹.

Cu simțul ei infailibil pentru asemenea lucruri, mirosise că Georg Brandes era evreu. Familia, ca multe altele din Danemarca, își schimbase numele, Cohen, cu unul care suna mult mai danez, Brandes. Îi ajuta să se descurce mai ușor.

Nietzsche i-a scris lui Elisabeth, spunându-i că, după ce i-a citit scrisoarea de mai multe ori, se simte obligat să se despartă de ea definitiv. Era o scrisoare dureroasă și chinuitoare, dar nu îndârjită. În ea, a încercat să-i explice dificila misiune, monstruosul destin pe care și-l presimțea, puternica muzică metalică ce-i cânta în urechi, separându-l fatal de vulgaritatea și mediocritatea egalității. Nu era alegerea lui personală, ci destinul lui să provoace omenirea întreagă cu teribilele lui acuzații. „Asta leagă de numele meu o grea condamnare, de nedescris.” La final o implora pe Elisabeth să-l iubească în continuare. A semnat scrisoarea cu „Fratele tău”. Nu a trimis-o. Scrisoarea s-a păstrat sub formă de ciornă¹².

Atenția acordată cărților lui de Widmann, Taine, Burckhardt și Brandes l-a încurajat în lupta la care se referea în scrisoarea către Elisabeth. Rohde avea dreptate: se simțea, într-adevăr, de parcă ar fi venit dintr-o țară în care nu mai trăia nimeni altcineva. În vara aceea s-a simțit ciudat. Ceasul lui biologic a luat-o razna. Deși în mod normal era o ființă cu o disciplină de fier în ceea ce privea dieta și orarul – sisteme stricte pe care le folosea pentru a-și exercita controlul asupra bolii lui incontrolabile –, se pomenea că se trezește, se îmbracă și lucrează în toiul nopții. A scris despre o schimbare epocală ce se prăvălea asupra lui în timp ce se pregătea pentru misiunea monumentală ce-l aștepta: nimic mai puțin decât a duce la bun sfârșit neostoita luptă subterană împotriva a tot ceea ce ființele umane au venerat și au iubit până acum. Avea să mai scrie câteva cărți, probabil patru. Laolaltă, acestea aveau să încheie transfigurarea tuturor valorilor, proces pe care-l începuse cu *Omenesc, prea omenesc* și *Despre genealogia moralei*. Se gândea la titlul *Voința de putere. Încercare de reevaluare a tuturor valorilor*. De data asta avea să dărâme întregul edificiu, nu doar o parte din el. Aveau să fie demolați filosof după filosof, profesor după profesor, religie după religie.

Mai întâi trebuia să găsească locul. Iarăși se confrunta cu dilema anuală legată de locul unde va merge în primăvară, când soarele strălucea insuportabil de puternic pe Riviera franceză sau italiană, însă iubiții lui munți erau încă înghețați. S-a consultat cu Peter Gast, care era încă la Veneția. Poate din spirit de autoconservare, Gast i-a sugerat Torino.

De la Nisa la Torino era o călătorie relativ simplă. Trebuia să schimbe trenul la Savona, însă acolo erau hamali care să-l ajute cu bagajele. A reușit lucrul ăsta și, odată ce bagajele au fost așezate în siguranță în noul tren, s-a simțit liber să hoinărească și să caște gura prin oraș. Apoi a urcat în alt tren. Nu era cel în care se aflau bagajele lui. Acesta a pornit-o pufăind în sens opus, spre Genova, nu spre Torino. Ca să-și revină după această catastrofă, a trebuit să zacă la pat două zile într-un hotel, de unde a trimis o mulțime de telegrame. În cele din urmă, problema a fost rezolvată. Pe 5 aprilie ajunsese în sfârșit la Torino, primindu-și și bagajele.

Cuvintele lui Georg Brandes, „radicalism aristocratic”, îl preocupau foarte mult. Orașul Torino era pe măsura descrierii. Prima impresie pe care i-a făcut-o a fost de eleganță, decență și seriozitate. Torino era reședința Casei de Savoia. Era tihnit și curtenitor și întru totul „european”. Nu avea nimic din iuțea și forfota specifice orașelor italienești. Era un decor făcut ca el să locuiască acolo, un loc „inactual”, în sensul pe care-l dădea el cuvântului: în afara timpului. Îl vedea ca pe o unitate alcătuită din noblețe, impersonalitate și liniște. A lăudat rafinamentul și integritatea orașului ce se extindeau chiar și asupra culorii arhitecturii sale, în tonuri armonioase de galben de primă și maroniu-roșcat, preferatul său. Fiece *piazza* solemnă și scrupulos de curată era vegheată de o fântână arteziană sau de statuia din bronz a vreunui erou nobil imortalizat în sobrul stil clasic.

În partea de nord-vest a orașului, orizontul era închis de culmile albe ale iubiților lui munți acoperiți de zăpezi. Era convins că influența lor, deși îndepărtată, oferea aerului aceeași uscăciune pe care o aflase la Sils Maria. Se potrivea constituției lui și îi stimula creierul. Dacă Sils Maria avea păduri tăcute și umbroase, oferind ochilor lui o lumină blândă, Torino avea porticuri – 10.020 de metri de porticuri, aproxima el.

Acestea asigurau o intensitate a luminii ideală pentru ca o cârțiță aproape oarbă să-și facă plimbările într-o zi însorită, în timp ce-și dezvoltă ideile și le scrijelește în carnete. Într-o zi ploioasă, le putea străbate de la un capăt la altul fără să-și ude hârtiile. Torino îi satisfăcea dorința de a avea un loc al lui în care să-și petreacă timpul în afara sezoanelor turistice. A hotărât că acesta va fi a treia lui casă în ciclul său anual pe pământ, Nisa și Sils Maria fiind celelalte două.

În acest an a fost cuprins periodic de stări de euforie. Întâlnirea sa inițială cu Torino a avut loc exact în timpul unei asemenea izbucniri de entuziasm. În descrierile repetate din scrisorile lui, Torino are tot ce e mai bun: de la *gelati* la calitatea aerului. Cafenelele erau cele mai frumoase pe care le văzuse vreodată, înghețatele – cele mai delicioase din câte mâncase. Mâncarea era perfect digerabilă. Micuțele *trattorie* din Torino ofereau, fără excepție, mâncarea cea mai ieftină și mai bună din lume! Intestinele lui făceau față la orice i se oferea în acest loc.

A găsit cazare în centru, cocoțat la etajul al treilea, în Piazza Carlo Alberto numărul 6. De la fereastra lui se deschidea splendida priveliște a magnificei *piazza* până la tulburătoarea fațadă barocă, alb-roz, a Palazzo Carignano, unde se născuse regele Victor Emanuel al II-lea. Lui Nietzsche îi făcea plăcere să le strecoare această informație numeroșilor săi corespondenți.

Lângă apartamentul lui Nietzsche se afla Galleria Subalpina, un monstru din sticlă și fier forjat, construit cu vreo zece ani înainte, în perioada de glorie a pasiunii mondiale pentru Palate de Cristal. Această galerie lungă era mare cât o gară, fără pacostea obositoare a trenurilor. Cu o lungime de 50 de metri și înaltă cât trei etaje, cu Subalpina, Torino rivaliza cu Piața San Marco din Veneția la titlul de cel mai mare salon al Europei. La adăpostul geamurilor ei boltite, galeria găzduia tot ce și-ar fi putut dori un burghez trândav. Erau acolo palmieri în ghivece, orchestre, cafenele unde puteai să tragi de o *gelato* și un pahar cu apă cât aveai chef și anticariate unde puteai să frunzărești cărți la nesfârșit. Lui Nietzsche îi plăcea cel mai mult sala de concerte. Nu trebuia decât să deschidă fereastra sufrageriei ca să audă *Bărbierul din Sevilla* înălțându-se până la el fără a trebui să plătească bilet. Și-ar fi dorit să se monteze și *Carmen*.

Teatrul *ready-made* care era Torino îi permitea să trăiască într-o izolare perfectă. Era lipsit de prezența binevoitoare a lui Peter Gast, care stăruia pe lângă el la Veneția. Era lipsit de bunăvoința discretă de pe timpul verii a mulțimii din Sils Maria. Nu erau oameni de treabă care să-l ajute cu tot soiul de comisioane, precum la Nisa. În Torino putea să fie un spirit liber neîngrădit de compasiunea altor oameni.

Nietzsche era bulversat de contradicțiile din viața lui. Și-a mărturisit atât în fața lui Franz Overbeck, cât și a lui Peter Gast îngrijorarea legată de faptul că devenea prea aspru în judecată, prea sever, că starea lui de vulnerabilitate cronică făcea să crească în el o duritate excesivă. Era îngrijorat de faptul că atitudinea lui îl trăgea în hăul acelui *ressentiment*. În orice caz, nu putea îmblânzi severitatea necesară a reevaluării tuturor valorilor. Așa cum se întâmplase și în cazul precedentei reevaluări a moralei, mai puțin ambițioasă – din *Considerații inactuale* –, în schema noii sale opere își relua ideile, dar în principiu reevaluarea avea să dezvolte temele deja prezentate în *Dincolo de bine și de rău* și în *Despre genealogia moralei*. Intrarea în Epoca Tragică a Europei era o idee ce merita mai multe sublinieri în carnetul său. Urma să fie legată de ideea eternei reîntoarceri.

Mai întâi însă trebuia să mai scrie ceva despre Wagner. Compozitorul murise de cinci ani, dar Nietzsche încă nu-l putea lăsa-n pace. A durat săptămâni ca să scrie *Cazul Wagner. O problemă de muzicanți* (*Der Fall Wagner. Ein Musikanten-Problem*).

Volumașul de vreo 30 de pagini se citește ca o continuă și în cele din urmă disperată luptă de a se elibera de sub vraja pe care Wagner o exercitase asupra simțurilor lui. Cu greu se poate decela o argumentație coerentă. Întreaga carte vorbește despre resentimentul lui față de capacitatea muzicii lui Wagner de a-l manipula emoțional și despre lupta lui împotriva acestei forțe care-l lipsea de liberul-arbitru.

Cazul Wagner se deschide printr-un elogiu adus lui *Carmen*, considerată capodopera lui Bizet. Nietzsche o declară desăvârșită. Jură că, de câte ori a ascultat-o, a devenit un mai bun filosof. Această idee îl conduce spre un atac asupra

romantismului german în ansamblul său și asupra lui Wagner în special.

Respingătoarea și delicioasa capacitate a lui Wagner de a-și manipula publicul să atingă o stare emoțională exacerbată e departe de a fi una sănătoasă. Este decadentă. O decadență uneori cvasireligioasă (*Parsifal*), alteori naționalistă (*Meistersinger*). Wagner este artistul decadenței. Este Wagner cu adevărat un om? Nu e mai degrabă o maladie? Oare nu a îmbolnăvit muzica lui omenirea? Adeziunea la Wagner se plătește scump. Trebuie înțeles că toată muzica modernă este bolnavă. Decadența are rădăcini adânci¹³.

În cele din urmă, recunoaște că toți ceilalți muzicieni moderni nu valorează nimic în comparație cu Wagner¹⁴, deși Bayreuth este o interpretare eronată a fondatorului său: este o idioțenie.

Cartea are o structură stranie. Nietzsche îi atașează două post-scriptumuri, iar în acestea își recunoaște în cele din urmă admirația pentru *Parsifal*. Este capodopera lui Wagner. „Admir această operă și mi-aș fi dorit s-o fi creat eu însumi.”¹⁵

Pe 5 iunie a părăsit Torino pentru a petrece lunile de vară la Sils Maria, unde și-a ocupat vechea cameră din casa lui Gian Durisch. Elveția avea parte de o vară furtunoasă, rece și ploioasă. Vremea se schimba la fiecare trei ore, iar odată cu ea și starea lui de spirit. A și fulguit de câteva ori, dar mulțimea obișnuită sosise deja, cu pospaiul de feministe intelectuale amestecate printre alpiniști. Anul acesta se aflau acolo și câțiva muzicieni excelenți. Nietzsche lua masa la Hotel Alpenrose, aflat imediat dincolo de pod față de gazda lui. În diminețile când vremea era imposibilă, mergea în camera „de discuții” a hotelului, ca să asculte și să vorbească despre muzică.

Resa von Schirnhofer nu venise în anul acela, dar s-a bucurat de compania feminină stimulatorie a Metei von Salis-Marschlins¹⁶, pe care o cunoscuse cu patru ani în urmă la Zürich. Meta, o frumoasă brunetă aristocrată, era ultima membră a nobilei și bogatei familii elvețiene Marschlins. Inteligența și hotărârea îi depășeau până și descendența nobilă. Cu zece ani mai tânără decât Nietzsche, era una dintre Noile Femei, feministe încurajate să ducă o viață independentă

intelectual, după exemplul Malwidei von Meysenbug. Studiase dreptul și filosofia la Universitatea din Zürich și, în anul precedent, devenise prima elvețiancă cu doctorat. Meta scria poeme și cărți și milita pentru șanse egale pentru femei, deși nu pentru toate femeile. Feminismul ei selectiv se califica drept radicalism aristocratic. Nu era defel interesată de *Herdenglück*, de fericirea turmei, ci de extinderea drepturilor civice la femeile înzestrate cu noblețe și inteligență native, indiferent de originea lor. Acest lucru avea să facă lumea mai degrabă mai aristocratică decât mai democratică. Aplica acest principiu și în cazul bărbaților, nu doar al femeilor. În memoriile ei despre Nietzsche, l-a așezat în categoria *Élitemensch*: cei a căror gândire nobilă le pune în umbră originea umilă.

Vorbeau despre Dostoievski, pe care Meta îl descoperise la recomandarea lui Natalie Herzen (aceeași Natalie Herzen pe care Nietzsche o considerase demnă de a-i fi soție, dacă ar fi avut bani). Nietzsche îl descoperise întâmplător pe Dostoievski, când dăduse într-o librărie peste traducerea în franceză a *Însemnărilor din subterană*. Ca și în cazul descoperirii întâmplătoare a lui Schopenhauer când avea 21 de ani sau a lui Stendhal la 35, a stabilit o legătură fulgerătoare cu literatura lui Dostoievski. Cuvintele lui Dostoievski erau „cu adevărat muzică, foarte străină, o muzică foarte negermană”, iar intuiția lui psihologică trăda puterea unui geniu¹⁷. Prima carte l-a făcut pe Nietzsche să caute mai multe. A mai citit apoi *Amintiri din casa morților*, tot în traducere franceză. Descrierea emoționantă și necruțătoare de către Dostoievski a anilor de exil și de închisoare din Siberia a avut un efect foarte puternic asupra lui. „Construiți-vă casele la poalele Vezuviului”, strigase Nietzsche, iar Dostoievski chiar asta făcuse. Era un demon al adevărului, un demon al lucidității, un sălbatic, un argonaut al spiritului, un om a cărui suferință o egala pe cea a lui Nietzsche. Suprema umilință trăită de Dostoievski în anii grei de închisoare o egala pe cea îndurată de Nietzsche în anii săi de îndelungată suferință și de neglijare ca autor.

Dostoievski avea toate acestea în comun cu Nietzsche, dimpreună cu o perfectă cunoaștere a Evangheliilor. Era

capabil să prezinte creștinismul brut, Ur-creștinismul, starea religioasă sacră dinainte de a fi fost văduvită de inocență prin interferențele și interpretările târzii. Dostoievski era un anarhist sfânt. El înțelegea că adevărata psihologie a Mântuitorului nu avea nimic de-a face cu preoții, cu religia de stat și nici chiar cu tradiția. Nu avea nimic de-a face cu spiritul răzbunător al moralei sclavilor. Încercările de a o justifica „științific” erau extrem de irelevante. Creștinismul fusese pervertit de aceste lucruri. Nietzsche simțea că amândoi cred despre creștinism că a fost murdărit de propria moștenire, numită „religie”. Fusese compromis de necesitatea de a trăi în lume, necesitate ce nu putea să nu îl transforme pe Mântuitor într-un nebun sfânt.

Meta von Salis-Marschlins își amintește că, pe când își făceau plimbarea de seară pe malul lacului, spre stânca lui Zarathustra, lui Nietzsche i s-au umplut ochii de lacrimi când vorbea despre *Amintiri din casa morților*. I-a spus că îl făcuse să condamne o serie de emoții intense nu pentru că nu le-ar fi trăit, ci pentru că le simțea prea intens și înțelegea cât de periculoase sunt. Meta nu ne spune care erau acele emoții, dar presupunem că el se referea la efectul periculos și moleșitor al milei și la inutilitatea ei practică. A scris despre asta la puțin timp după aceea. Mila este decadentă. Este practica nihilismului. Mila neagă viața. Ea atrage oamenii de partea nimicului, deși nu este numită nimic. Este numită „dincolo” sau Dumnezeu sau „viața cea adevărată” sau Nirvana sau mântuire. Aristotel a înțeles. Este celebru faptul că a privit mila ca pe o dispoziție bolnăvicioasă și periculoasă ce trebuia când și când curățată din sistem. Tragedia greacă era un purgativ¹⁸.

În vara precedentă, Meta îl învățase pe Nietzsche să vâslească pe lac și plecau în expediții cu barca, în timpul cărora el vorbea foarte mult despre copilărie, despre anii de școală și despre mama lui. Se descria drept un copil ciudat. Mama lui avea ochi foarte frumoși. Meta a detectat la el o tristețe și o oboseală pe care nu le avusese înainte.

Dar vechiul spirit poznaș nu dispăruse de tot. O stațiune de munte de o mare frumusețe va atrage întotdeauna artiști amatori care să-și instaleze șevaletele *en plein air* pentru a-și

imortaliza talentul. Când a dat peste o tânără irlandeză ce schița un studiu după flori sălbatice, a sfătuit-o să pună ceva urât în pictură. Frumusețea florilor avea să fie pusă în valoare prin contrast. Câteva zile mai târziu, a prins o broască și a băgat-o în buzunarul pantalonilor. I-a dus-o artistei, foarte mulțumit de el. Ea i-a replicat prinzând niște lăcuste, pe care le-a pus într-o bombonieră. Știa că lui îi plac foarte mult dulciurile. Când a desfăcut capacul, lăcustele au țâșnit afară. Cercul intim de turiști estivali au considerat asta un excelent schimb de farse¹⁹.

Pe la jumătatea lui iulie terminase de scris *Cazul Wagner*. Pe data de 17, i-a trimis manuscrisul tipografului Naumann, pentru a-l publica. Lui Naumann i s-a părut complet ilizibil și i l-a returnat. Nietzsche i l-a trimis atotrăbdătorului Peter Gast, care, ca de obicei, și-a lăsat baltă toate treburile pentru a rezolva problema lui Nietzsche. Cartea a fost tipărită și publicată în septembrie.

A estimat că producția fiecărei cărți îl costa 1.000 de franci. Pensia lui de la Basel era de 3.000. Meta a înțeles. Diplomată, i-a oferit 1.000 de franci pentru a-l ajuta cu cheltuielile de producție. În iulie a primit un nou dar, de 2.000 de franci, din partea lui Paul Deussen, însoțit de un bilet în care acesta îi spunea că-i transmite un cadou din partea unui grup de anonimi „care vor să compenseze păcatele omenirii împotriva ta”. Nietzsche a bănuț că darul ar fi de la Deussen însuși sau de la Rée, care se afla și el la Berlin în perioada aceea. A calculat cheltuielile anuale de publicare la 285 de mărci în 1885, 881 de mărci în 1886 și 1.235 de mărci în 1887. Cadourile din partea prietenilor i-au oferit libertatea de a continua, ba chiar de a intensifica tipărirea operelor sale fără a se teme de faliment.

Scria la *Amurgul idolilor* (*Götzen-Dämmerung*). Titlul era în mod evident o replică dată lui Wagner, a cărui a patra și ultimă operă din ciclul *Inelului* se intitula *Götterdämmerung* (*Amurgul zeilor*). Cartea avea să fie prima din marea reevaluare. Subtitlul ei, *Cum se filosofează cu ciocanul*, semnală intenția lui de a lovi cu ciocanul în toate valorile existente, pentru a vedea dacă sună a plin sau a gol. Dacă sunetul este cel al adevărului, atunci ele își pot păstra locul.

Începutul cărții nu are nimic de-a face cu acest plan. Se aruncă direct în „Maxime și săgeți”, 44 de aforisme, printre ele numărându-se cele mai cunoscute ale lui:

Omul să fie doar o eroare a lui Dumnezeu? Ori Dumnezeu doar o eroare a omului?

Ceea ce nu mă ucide mă-ntărește.

Dacă dispui de acel *de ce?* al vieții, te împaci cu aproape orice *cum?* – Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul.

Femela deplină comite literatură așa cum ar comite un mic păcat: de probă, în treacăt, căutând în jur dacă o vede cineva și *pentru ca* s-o vadă...

„Oamenii răi n-au cântece.” – Cum se face că rușii au cântece?

Tot căutând începuturile, ajungi rac. Istoricul privește înapoi; în cele din urmă și *crede* înapoi.

Starea de mulțumire te apără până și de răceală. Când s-a mai pomenit ca o femeie să răcească, știindu-se bine îmbrăcată?

De cât de puține are nevoie fericirea! De sunetul unui cimpoi. – Fără muzică viața ar fi o eroare. Germanul și-l închipuie până și pe Dumnezeu intonând cântece.

Îi suspectez pe toți sistematicienii și mă feresc din calea lor. Voința de sistem e o lipsă de onestitate.

Aparent aleatorii, simple, chiar frivole; inteligentul subtitlu „Maxime și săgeți” îl ademenește pe cititor înainte ca Nietzsche să ridice ciocanul și să doboare idolii care sunt adevăratele ținte ale cărții. Socrate, Platon, Germania, liberul-arbitru și „ameliorarea” omenirii sunt atacați cu ferocitate, cele mai grele lovituri de ciocan fiindu-le rezervate „țesătorilor de pânză de păianjen”, preoții și filosofi.

Cu *Amurgul idolilor*, Nietzsche simte că a închis cercul, după cum anunță în ultima frază a cărții:

„Și cu aceasta am ajuns din nou în locul din care odinioară am pornit – *Nașterea tragediei* a fost prima mea reconsiderare a tuturor valorilor: în felul acesta revin pe pământul din care se dezvoltă voința mea, *priceperea* mea – eu, ultimul discipol al filosofului Dionysos, eu, învățătorul eternei reîntoarceri...”²⁰.

¹* Ed.rom.cit., p. 540 (n.tr.).

Amurg la Torino

Cel ce se bate cu monștrii ieie seama să nu se transforme în monstru. Și, dacă privești într-un hău o vreme-ndelungată, și hăul privește înăuntrul tău.

Dincolo de bine și de rău,
partea patra, secțiunea 146^{1*}

Pe 2 septembrie 1888, Nietzsche a încheiat *Amurgul idolilor*. Era deja a doua carte pe care o scria în acel an. A doua zi s-a apucat de următoarea.

Chiar din august se gândea că marea lui lucrare avea să fie *Voința de putere*. În lunile precedente își făcuse o sumedenie de însemnări în vederea redactării ei, dar pe 4 septembrie, chiar în ziua când se apucase de scris noua carte, s-a răzgândit și a pus pe hârtie ceea ce numea el planul final pentru reconsiderarea tuturor valorilor. Menit să zguduie chiar temeliile gândirii, urma să constea acum din patru cărți.

Prima avea să fie „Antichristul. Încercare a unei critici a creștinismului”.

A doua: „Spiritul liber. Critica filosofiei ca o mișcare nihilistă”.

A treia: „Imoralistul. Critica celui mai funest mod de neștiință, morala”.

A patra: „Dionysos. Filosofia eternei reîntoarceri”.

Nietzsche era acum într-o permanentă stare de instabilitate, de surescitare, de încântare de sine și de separare totală de lume. Ignora până și condițiile atmosferice, care înainte

planaseră asupra lui ca un dictator aerian ce-i guverna dispozițiile și capacitatea de a acționa.

La Sils Maria, la sfârșitul verii lui 1888, vremea a fost scandalosă din punct de vedere meteorologic. A căzut o cantitate copleșitoare de precipitații. Când se desprindea de misiunea principală de a scrie prima carte, pentru a ține legătura cu obișnuții lui corespondenți, includea în scrisori, aproape cu o mândrie părintească și cu precizie milimetrică, valoarea precipitațiilor. Lacurile ce jalonaseră peisajul de-a lungul celor șapte ani în care venise aici își schimbau acum forma, glisând ca niște amibe. Absorbeau spațiu, alterând calitatea luminii, care era atât de importantă pentru el. A trebuit să renunțe la plimbările lui obișnuite. Frunzele bătute de vânt îi scuturau în cap stropi de ploaie. Cărările se înfundau cu obstacole de vegetație căzută, periculoase pentru un om aproape orb. Stânca lui Zarathustra, ce formase o trecere simbolică între două elemente, înălțându-se jumătate din țărm, jumătate din lac, era acum complet înconjurată de apă. Peninsula Chastè, pe care visase să-și clădească coliba de eremit, nu mai era o peninsulă, ci o insulă.

La fel ca el.

Meta von Salis-Marschlins își încheiase vizita estivală la Sils Maria. Prietenul său într-ale muzicii, abatele von Holten, plecase și el. Deci gata cu conversațiile despre Wagner purtate cu bunul abate, care își bătuse capul să învețe compozițiile muzicale ale lui Peter Gast, pentru a-i oferi lui Nietzsche plăcerea de a asculta opera prietenului său. Câteva săptămâni, Nietzsche și-a îndreptat gândurile în mod obsesiv către stabilirea diferenței dintre ritmul metrului antic, pe care-l numea „ritm temporal”, și ritmul metric ulterior, care-și avea rădăcinile în lumea „barbară” și pe care-l numea „ritm emoțional”. A venit cu ideea că „ritmul temporal” al lumii clasice a Antichității era folosit ca un fel de „ulei aruncat pe ape”, o cale de a stăpâni emoțiile, de a pune frâu pasiunilor și, până la un punct, de a le elimina. „Ritm emoțional” își avea rădăcinile în lumea primitivă. Fusese îmblânzit de muzica bisericească pentru a deveni ritmul barbar germanic, ce era folosit pentru a ațâța emoțiile¹.

Pe 20 septembrie a părăsit Sils Maria, plecând la Torino. Călătoria nu a decurs fără incidente. Terenul din jurul lacului Como era inundat pe mile întregi. La un moment dat trenul a trebui să fie ghidat peste un pod din lemn la lumina unei torțe. În mod normal, acest lucru ar fi fost de ajuns pentru a-l împinge pe invalidul cronic, zile la rând, în brațele unei suferințe agonizante, însă spiritul lui se simțea eliberat de forța apelor. Elementul lichid își eliberase voința de putere.

În timpul precedentei lui șederi la Torino, orașul îi oferise sentimente de amplitudine, libertate și mândrie; adusese o îmbunătățire miraculoasă sănătății lui și declanșase o creativitate abundentă. Acum, la întoarcere, a descoperit că orașul declanșa ceva chiar mai impresionant. Plimbându-se pe sub arcadele întunecoase și de-a lungul malurilor scânteietoare ale râului, a fost copleșit de senzația îmbătătoare că aici ajunsese la starea de expansiune spirituală a unui *Übermensch*. Dacă întreaga lui viață își găsisse momentul de vârf acum, era mulțumit să spună *da* întregului inel al reîntoarcerii, *da* către tot ceea ce fusese și către tot ceea ce avea să vină. Momentul prezent conținea tot și era unul plin de glorie. „Acum sunt omul cel mai recunoscător din lume... este clipa mea măreață de recoltă... totul a devenit ușor pentru mine...”²

Scrisorile lui din acea vreme descriu, ca și înainte, cum în Torino totul este ideal, mai bun decât orice trăise el, însă acum caracterul nobil al orașului fusese amplificat și mai mult de celebrarea căsătoriei dintre prințul Amadeo, duce de Aosta, fost rege al Spaniei, și nepoata lui cu 21 de ani mai tânără, prințesa Maria Letizia, fiica lui Napoleon-Jérôme Bonaparte și strănepoată a împăratului Napoleon. Realitatea cotidiană din Torino devenise bayreuthiană. Membri ai caselor regale Bonaparte și Savoia se preumblau între marile palate ale orașului. Trotuarele viermuiau de demnitari ca niște soldăței de ciocolată cu firet auriu, însoțiți de doamnele lor cu voaluri în nuanțe de budoar, din mătase și satin, ce aminteau de gusturile intime ale lui Wagner. Orașul se transformase într-un mare teatru incredibil de potrivit pentru singuraticul al cărui iluzoriu sentiment al unicității friza megalomania.

Chiar sub un reportaj despre nunta regală, un ziar din epocă³ a publicat, fără urmă de ironie, un articol cu titlul „Mariajul igienic”, ce relata că în Statele Unite ale Americii era în „curs o amalgamare a mai multor fire, o rasă cu totul nouă în lume. Imigranții noștri care se căsătoresc cu cei care i-au precedat produc urmași de un tip mintal mult mai iute, mai agresiv decât al lor, și Darwin a observat că membrele și trupurile acestor urmași sunt vizibil mai lungi decât ale strămoșilor lor... În curând vom aplica regulile bunei selecții în căsătorie... există, de asemenea... tineri și tinere care, din cauza infirmităților lor, nu ar trebui să se căsătorească niciodată”. Eugenia plutea în aer. După șapte ani, Alfred Ploetz avea să-și publice opera de pionierat despre „igiena rasială”, combinând propria interpretare denaturată a conceptului nietzschean de *Übermensch* și ideea darwinistă de supraviețuire a celui mai adaptat pentru a oferi o falsă validare teoriilor lui biologice privind selecția⁴.

Nietzsche se întorsese la Torino, cazându-se în același loc, la etajul al treilea, pe Via Carlo Alberto nr. 6, vizavi de marele Palazzo Carignano, care încă fremăta plin de importanță după nobila ceremonie de nuntă. Pe culmile însorite ale bunei lui dispoziții permanente, Nietzsche nota cu cât drag l-au întâmpinat proprietarul apartamentului său, Davide Fino, copiii și soția lui. Fino avea un mic chioșc de ziare la parter, unde vindea produse de papetărie și cărți poștale. Îi lua doar 25 de franci pe lună pentru cameră, bani în care intra și lustruirea încălțăminteii. Era mult mai ieftin decât la Nisa, unde Nietzsche trebuia să plătească cinci franci și jumătate pe zi, cu mesele incluse, dar mesele luate la micuța *trattoria* din Torino îl costau un franc și 15 centime. O ceașcă de cafea costa doar 20 de centime și era cea mai bună cafea din lume! Simpaticii proprietari ai micuțelor tratorii nu semănau deloc cu venalii din Nisa și Veneția. Îi recomandau ce aveau mai bun în meniu, iar el le accepta cu grație și plăcere sugestiile. Nimeni nu aștepta bacșiș, așa că le oferea. Un bacșiș de zece centime și era tratat ca un rege.

Peisajele orașului erau minunate. Arborii maiestuoși aflați de-a lungul malurilor nobile ale Padului străluceau ca aurul pe

fundalul cerului de lapislazuli. Loialitatea lui față de Nisa fusese o prostie! Cum putuse să admire peisajul stupid, calcaros, lipsit de copaci de pe Riviera? Aici trăiai în afara timpului, o siluetă anacronică ce se mișcă prin peisajul Antichității clasice, un etern locatar al unei picturi arcadiene de Claude Lorrain. Iar aerul! Nu exista aer de o asemenea puritate absolută! În fiecare zi zorii aveau aceeași perfecțiune nemărginită și aceeași plenitudine solară. (De fapt, Torino are o climă destul de neplăcută, cu o medie anuală de 172 de zile cu ploaie, apogeul fiind în lunile octombrie și noiembrie, luni în care Nietzsche picta acest tablou al perfecțiunii pentru corespondenții lui). Via Carlo Alberto a fost descrisă ca o stradă a melancoliei, având monotonia întunecată a unui cauciuc de roată. Dar percepția este totul, iar el percepea și descria un loc mai mult ca perfect, dar și o schimbare extraordinară ce cobora asupra lui. Migrenele și greața dispăruseră dintr-odată. Avea un apetit gargantuesc. Digeră orice. Niciodată nu dormise mai bine. Avea loc un fel de apoteoză.

Pentru a fi pe deplin mulțumit, casa lui Davide Fino avea și un pian. Seara, cânta la el cu orele. Fiica lui Fino, care se mai pricepea, spunea că muzica pe care o auzea prin pereți suna wagnerian.

De data asta nu avea tovarăși în Torino. Nici măcar vizitatori. Zilele și le petrecea lucrând cu frenezie, *tempo fortissimo*, la cartea pe care o începuse la Sils Maria.

Antichristul, cu subtitlul *Încercare a unei critici a creștinismului*, este o lucrare scurtă, vitriolantă, ce aruncă jigniri asupra creștinismului. În germană, cuvântul *Antichrist* poate însemna „Anti-Christ” sau „anti-creștin”. Nietzsche își păstrează respectul pentru persoana Isus Christos pe tot parcursul cărții, în timp ce blestemă religia ce s-a dezvoltat în numele Lui.

O mare parte din carte reia ceea ce s-a spus deja în *Amurgul idolilor* și în *Despre genealogia moralei*.

Își reiterează ideile privind lipsa de onestitate a creștinismului, care afirmă că viața pe pământ are mai puțină valoare decât ipotetica viață de apoi. Această greșită favorizare a eternității petrecute pe nori pufoși în pofida realității cotidiene trăite pe un munte de gunoaie dădea naștere acelu

ressentiment, concepției răzbunătoare, invidioase, de superioritate morală folosite de preoți pentru a subjuga populații întregi pe care au reușit să le reducă la mentalitatea de sclavi.

Întreaga lume de ficțiuni a religiei își are rădăcina în ura față de natural și o adâncă nemulțumire provocată de realitate. Și astfel era invalidat întregul domeniu al moralei subsecvente din întreaga lume creștină, dat fiind că totul cădea sub umbrela acestei imaginare cauzalități. Ostilitatea creștinismului față de realitate era de neostoit. Odată ce conceptul de „natură” a fost etichetat ca fiind opus celui de Dumnezeu, întreaga lume naturală a fost definită drept reprobabilă, inclusiv natura umană, care, lăsată ca atare, era condamnată ca blestemată.

Nietzsche spune foarte clar că el condamnă mai curând Biserica și preoții decât pe Isus Christos, fondatorul religiei, pe care-l admiră și-l respectă.

Făcând trimitere implicit la Dostoievski, el sugerează că Isus Christos, sfântul anarhist care a chemat poporul de rând, repudiații și păcătoșii să se împotrivească ordinii dominante, ar fi exilat astăzi în Siberia. Christos a fost ucis din motive politice, mai curând decât religioase. Dovada o constituia inscripția de pe cruce. Cuvintele „Împăratul iudeilor” erau dinamită. Întotdeauna aveau să constituie o titulatură amenințătoare câtă vreme evreii nu aveau un teritoriu fizic numai al lor.

Christos, „aducător al bunei vestiri”, a murit precum a trăit și a propovăduit – nu pentru a-i mântui pe oameni, ci pentru a le arăta cum să trăiască. Practica este ceea ce El a lăsat în urma Lui. Aceasta a demonstrat-o prin atitudinea Sa în fața judecătorilor, în fața zbirilor, în fața a tot felul de batjocuri și calomnii și, în cele din urmă, atitudinea Sa pe cruce. Să nu te opui celui rău, situației injuste, ba chiar să le iubești; aceasta era absența supremă a acelui *ressentiment*. Era *amor fati*, eterna afirmare.

Biserica creștină, ulterioară, a fost plăsmuită de un exeget la mână a doua, Sfântul Pavel. El a fost cel care a transformat viața exemplară a lui Christos într-o legendă a jertfei pentru vină, în forma sa cea mai respingătoare și barbară. Jertfa nevinovatului pentru păcatele vinovaților – ce păgânism înfiorător! Pavel a fost cel care și-a concentrat ura asupra lumii

și ura împotriva cărnii. El a fost cel care nu a ratat nici o ocazie de a răspândi *ressentiment*. Pavel a ghicit cum se poate aprinde un incendiu universal cu ajutorul unei mișcări mici, sectare, cum se poate folosi simbolul lui Dumnezeu pe cruce pentru a-i lua pe toți cei supuși, toți cei răzvrățiți pe ascuns, întreaga moștenire a mișcării anarhiste din Imperiul Roman, și a-i aduna laolaltă într-o uriașă putere ce avea să devină Biserica creștină⁵.

Este o traducere a creștinismului în doctrină politică ce ar rezista mult mai bine fără ultima secțiune a cărții, unde Nietzsche își asumă rolul lui Dumnezeu, punând la cale o judecată de apoi. Așa cum se întâmplă cu mare parte din scrierile lui din acea perioadă, e imposibil să-ți dai seama dacă practică o satiră swiftiană extremă sau e foarte serios ori dacă reprezintă pur și simplu o simplă deviere în graficul ce înfățișează o minte din ce în ce mai instabilă.

Sună așa:

Lege împotriva creștinismului

Dată în Ziua Salvării, prima zi a anului întâi
(-30 septembrie 1888, după falsul calendar)

Război până la moarte împotriva viciului: viciul este creștinismul.

Toți preoții ar trebui închiși.

Participarea la slujbele bisericești este un atac asupra moralei publice.

Execrabilul loc unde creștinismul și-a depus ouăle de vasilisc ar trebui ras de pe fața pământului. Fiind locul cel mai *depravat* din lume, ar trebui să devină o oroare pentru toată posteritatea.

Deasupra lui ar trebui crescuți șerpi veninoși.

Propovăduitorul castității este adevăratul păcătos.

Preoții trebuie ostracizați, înfometați și alungați în deșerturile pământului.

Cuvintele „Dumnezeu”, „salvator” și „mântuitor” ar trebui folosite ca jigniri demne de niște criminali.

Tot restul decurge de aici.

Aceasta este ultima pagină a cărții și o semnează „Antichristul”.

Ziua în care a terminat *Antichristul*, 30 septembrie, a fost consemnată ca ziua unei mari victorii, a șaptea zi (referință biblică: Domnul a făcut lumea în șase zile, iar în a șaptea s-a odihnit). Și-a petrecut ziua ca „un zeu relaxat”, plimbându-se pe sub plopii poleiți de soare de-a lungul malurilor mărețului Pad.

Au sosit niște exemplare tipărite din *Cazul Wagner*. Le-a expediat în toate cele patru zări. De când Georg Brandes își susținuse conferințele la Copenhaga, Nietzsche se considera o

personalitate internațională. Se lăuda că ar exista interes pentru el în America. Lumea devenise sala lui de conferințe. Își pierduse inhibițiile legate de persoanele cărora să le trimită noua lui carte sau de ceea ce ar trebui să le ceară.

I-a trimis-o văduvei lui Bizet, despre care se spunea că citește în germană. A trimis-o în Paraguay, unde cartea l-a jignit profund pe cumnatul lui, care-și bazase întreaga campanie de promovare a Nueva Germania pe cultul lui Wagner. Elisabeth a fost la fel de ofensată. Ea n-ar fi ajuns nicăieri fără sprijinul Cosimei.

Georg Brandes i-a răspuns cu entuziasm, incluzând adresele anumitor radicali de viță nobilă din Sankt-Petersburg. Unele dintre cărțile lui Nietzsche fuseseră interzise în Rusia, inclusiv *Omenesc, prea omenesc*, „Diverse opinii și aforisme” și „Călătorul și umbra sa”, mai ales din cauza atacurilor împotriva creștinismului (interdicția a fost ridicată abia în 1906). Brandes i-a recomandat pe prințul Urusov și pe prințesa Anna Dmitrievna Tenișeva ca pe niște „cunoscători superiori” ce aveau să-i facă operele cunoscute în rândurile mai largi ale intelighenției radicale din Rusia. Sfatul lui a fost cu siguranță unul pătrunzător. De acum înainte, de-a lungul anilor 1890, în Rusia avea să se manifeste un interes față de opera lui Nietzsche mai viu decât în orice țară din Europa, dacă judecăm după numărul de articole despre cărțile lui ce au apărut în perioada respectivă⁶.

Nietzsche i-a trimis cartea lui Jacob Burckhardt, mărturisindu-i sincer că „o singură vorbă din partea dumatăle m-ar face fericit”. Părerea lui Burckhardt contase mereu mai mult pentru Nietzsche decât contase părerea lui Nietzsche pentru Burckhardt. Blindat în singurătatea lui bine construită în structura Universității din Basel, Burckhardt nu a putut găsi nici măcar o vorbă de zis, așa că a tăcut.

Nietzsche i-a trimis cartea lui Hippolyte Taine, în speranța că acesta va putea „să deschidă marele Canal Panamá spre Franța”. Cheia era traducerea în franceză. Lui Nietzsche îi era imposibil să plătească pentru ea. În timp ce-i cerea lui Taine să o traducă, îi trimitea trei exemplare și Malwidei von Meysenbug, cu același scop.

Apartamentul de la Roma al Malwidei era dominat de un formidabil bust al lui Wagner ce îi scruta pe cei ce intrau de pe un pedestal înalt. Pentru ea nu fusese niciodată o problemă să-l sprijine pe Nietzsche, rămânându-i în același timp loială compozitorului. Malwida era de o viață expertă în mersul pe sârmă. Reușise să trăiască zeci de ani într-un lux ostentativ, ca membră a clasei privilegiate, menținându-și în același timp reputația de anarhistă. Viața ei putea fi foarte bine simbolizată de urcarea pe nava lui Garibaldi, într-un fotoliu capitonat care era simbolul și recuzita salonului burghez. Pe câmpul de luptă Nietzsche/Wagner, Malwida reușise cumva să rămână neutră, însă *Cazul Wagner* a venit cu cerințe ce excedau chiar și neutralitatea ei plină de tact. Scrisoarea ei către Nietzsche, în care îi demonstra gafele atacului său, nu s-a păstrat, însă chiar ea a descris-o drept „cât se poate de delicată”. Este absolut credibil, dată fiind obișnuita ei diplomatie.

Nietzsche i-a răspuns exploziv: „Astea sunt lucruri în legătură cu care nu permit nimănui să mă contrazică... Eu sunt... curtea supremă de apel pe acest pământ...”⁷.

Se simțea un ton nou în scrisorile lui. Erau din ce în ce mai agresive, mai combative și mai peremptorii. Ici-colo se strecurau referiri la natura lui divină. A început să facă aluzii din ce în ce mai stranii la statutul și puterea lui. Considera că nu existase un moment mai important în istoria lumii. Umanitatea era fatal de iresponsabilă, fatal de neatentă; nu avea nici o idee că doar el formula marile întrebări legate de valori și că tot el oferea și răspunsurile.

Reevaluarea lui avea să repună lumea pe făgaș pentru prima oară în secole. Starea lui de sănătate îi servea ca dovadă irefutabilă a capacității sale de a realiza acest lucru. Când se privea în oglindă, vedea un tânăr cu o condiție fizică exemplară. Nu arătase niciodată atât de sănătos, atât de bine hrănit. Părea cu zece ani mai tânăr decât vârsta lui reală și în putere.

Singura dată când reflexia lui în oglindă îi spusese aceeași poveste fusese la apogeul iubirii lui pentru Lou, când era încrezător în viitorul lor împreună.

Era luna octombrie 1888 și abia aștepta să vină ziua lui. Se simțea într-o deplină armonie cu acest moment, cu toamna din

el însuși și din lumea din jur. Ciorchinii bogați din viile ce înconjurau orașul prinseseră acea culoare ce promitea o dulceață nemaipomenită în cerul gurii. La fel se întâmpla și cu propriile cuvinte. Era omul plenitudinii mature. Totul era în regulă.

Pe 15 octombrie, vesel, profetic, a împlinit 44 de ani.

Era cu siguranță o zi potrivită pentru a începe o nouă carte! La naiba, ziua lui de naștere merita o autobiografie. Iarăși amâna marea reevaluare. Dar nu și-a scos-o din minte. Era timp destul. Își dorea să spună întreaga poveste: despre cărțile lui, despre viziunea lui, despre incidentele din viața lui și despre psihologia lui. Lumea va primi permisiunea de a fi martoră la transformarea oricărui „așa a fost să fie” în „așa am vrut eu”. Omenirea, care nu-l băgase-n seamă, avea să vadă cât de norocoasă fusese atunci când el își va revela lumina și teroarea⁸.

Proclamându-se succesor al zeilor morți, și-a intitulat autobiografia *Ecce homo*. A împrumutat titlul din Biblie, alegând funestele cuvinte din Evanghelia după Ioan, folosite chiar în momentul în care Pilat din Pont, procuratorul roman al Iudeii, îl condamnă la moarte pe Christos⁹, după care se spune că s-a sinucis, înecându-se, chinuit de remușcări, în acel micuț lac de pe muntele Pilatus, aflat mai sus de Tribschen. „Ecce homo”, proclamase Pilat când îl adusese pe prizonierul Isus Christos, biciuit și însângerat, legat și încoronat cu spini, în fața judecății poporului care L-a condamnat apoi pe Dumnezeu la moarte prin crucificare.

În *Ecce homo*, Nietzsche fie continuă competiția cu Christos, fie se portretizează drept un al doilea Christos, un alt dumnezeu viu coborât pe pământ care a fost condamnat la moarte. În cazul lui Nietzsche, condamnat la moarte prin obscuritate, prin neglijare, prin lipsa de interes față de gândirea lui. *Ecce homo* conține un număr enorm de referințe biblice și de parodieri, începând chiar de la prima frază: „Întrucât, în scurt timp, va trebui să mă adresez omenirii cu cea mai grea solicitare care i-a fost prezentată vreodată, mi se pare imperios necesar să spun cine sunt”¹⁰. Întreaga carte este țesută din funigei, enigme,

ghicitori, dansuri și, mai presus de orice, provocări. „Dat fiind că trebuie să car, la propriu, destinul omului, face parte din proba mea de forță să fiu un clown, un satir... Că mintea cea mai profundă trebuie să fie și cea mai frivolă este aproape o formulă a filosofiei mele.”¹¹

Clovnul continuă titlul exagerat al cărții cu titluri de capitol ridicole: „De ce sunt atât de înțelept”, „De ce sunt atât de deștept”, „De ce scriu cărți atât de bune”, „De ce sunt un destin”. Capitolele își îndeplinesc misiunea de a ne spune exact de ce este el atât de deștept, înțelept și așa mai departe. În același timp, iau peste picior întregul gen autobiografic. Recunosc faptul că, oricât ar încerca autorul s-o fardeze, autobiografia este probabil cel mai monstruos act de aroganță. În *Ecce homo*, el aruncă în aer convenția ascunderii vanității auctoriale în spatele măștii modestiei, a autodeprecierii și a pretextului impecabil al cronicii istorice. De ce să nu reevalueze autobiografia laolaltă cu reevaluarea tuturor celorlalte lucruri? De ce să nu fie folosită pentru înșelătorie și laudă exagerată, pentru o autocelebrare maniacală, amestecate cu lucruri care s-au întâmplat și cu altele care nu s-au întâmplat, plus foarte mult perspectivism? Nu există fapte, doar interpretări.

Își începe primul capitol, „De ce sunt atât de înțelept”, prezentând o enigmă. „Ca tată al meu, am murit deja, ca propria mea mamă, mai trăiesc încă și îmbătrânesc.” El stă cu câte un picior în ambele lumi. Cine e el? Nu e sfânt, nu e un monstru, ci un simplu discipol al lui Dionysos. Ar fi mai degrabă un satir decât un sfânt. Mai degrabă ar dărâma idoli de pe soclu decât să-i înalțe. Ultimul lucru pe care l-ar pretinde ar fi că e un „cultivator” al umanității. Ne invită să îi privim picioarele și ne arată că sunt făcute din lut.

În continuare își descrie sănătatea impecabilă. Luată ca atare, această descriere este pură ficțiune, o fantezie medicală. Noi, care acum știm câte ceva despre viața lui, putem citi acest autoportret ca fiind menit anume să aneantizeze catastrofa ce îl bântuia, în acele vremuri isterizate de sifilis, pe orice bărbat care suferea de probleme inexplicabile de sănătate și al cărui tată murise din cauza „înmuierii creierului”. Se străduiește din răputeri să ne arate cât de sănătos e. Da, a avut problemele lui, dar au fost pur și simplu rezultatul unui „soi de degenerare

locală”. Această mică degenerare locală este responsabilă pentru epuizarea generală și pentru profunda slăbiciune a sistemului gastric care, recunoaște el, i-a împins până la limite sistemul fizic și pe cel nervos. Drept urmare, a dezvoltat capacitatea și priceperea de a inversa perspectivele. Se compară cu un chirurg rănit ce-și transformă propria rană într-o cercetare utilă asupra sănătății societății. Doar el, medicul rănit al culturii, este capabil de o reevaluare a tuturor valorilor.

Bănuim că vorbește serios atunci când ne spune, din nou, că formula găsită de el pentru măreția umană este *amor fati*, să nu dorești ca ceva să fie altfel, nici din trecut, nici din viitor, nici din eternitatea toată¹². Apoi spune că atunci când se uită la mama și la sora lui, ele îi cauzează cea mai profundă neîncredere în *amor fati* și în eterna reîntoarcere. „Când îmi caut opusul total, un instinct incomensurabil de ponosit, mă gândesc mereu la mama și la sora mea – ar fi o blasfemie la adresa divinității mele să mă gândesc că sunt înrudit cu un asemenea soi de *canaille*. Felul în care se poartă cu mine mama și sora mea, chiar și în ziua de față, este sursa unei orori de nedescris: o adevărată bombă cu ceas... Nu am puterea de a mă lupta cu viermii veninoși... Trebuie să recunosc că cea mai puternică obiecție la *eterna reîntoarcere*, gândul meu cu adevărat înspăimântător, o constituie mama și sora mea... Oamenii sunt *cel mai puțin* înrudiți cu părinții lor: ar fi semnul unei vulgarități extreme să fii înrudit cu părinții tăi.”¹³

Continuă cu minciuna sfruntată că este de viță nobilă, cu strămoși polonezi, fără nici un strop de sânge german „rău” în vine. Nietzsche nu lasă de înțeles că Franziska și Elisabeth ar avea aceeași origine polonă. Și totuși, le numește „mama mea” și „sora mea”. Oare ce ar trebui să credem, atunci când ne asigură cu solemnitate că este cel mai onest dintre gânditori?

Eseul următor, „De ce sunt atât de deștept”, dezvoltă obsesia că plămânii și stomacul lui au un rol central în cadrul exercițiului filosofiei lui. Devine un guru al dietei și al exercițiilor fizice. Dacă eviți cafeaua și trăiești într-un loc cu aer uscat, vei obține o sănătate egală cu a lui. E straniu că interzice cafeaua, în timp ce se delectează cu cea mai bună cafea din Torino. Sfatul lui este să locuiești la Paris, în Provența, Florența,

Ierusalim sau Atena. Mai presus de orice, să nu locuiești în Germania, acolo unde clima defavorizează intestinele, oricât de eroic dotate ar fi ele. Niște intestine puternice îi sunt de mare ajutor filosofului¹⁴.

Să nu crezi niciodată într-o idee care-ți vine în casă. Alungă-ți din minte toate marile imperative și nu încerca să te cunoști pe tine însuși. Contrar a ceea ce a propovăduit până atunci, recomandă cu însuflețire drept condiție pentru a deveni ceea ce ești să nu ai nici o idee despre ceea ce ești.

„Aceia dintre noi care s-au născut în mlaștinile anilor '50” sunt neapărat pesimiști în ce privește „cultura” germană, căci cum poate exista o gândire civilizată atunci când la cârma statului se află un fanatic? Nietzsche crede doar în cultura franceză. Odată ajuns la subiectul culturii, nu se poate abține să nu se lege din nou de Wagner, prima inspirație adâncă din viața lui. Recunoaște că, încă de când a ascultat *Tristan și Isolda* pentru prima dată, a căutat neîncetat o operă de artă de aceeași nemărginire dulce și zguduitoare. Cosima Wagner are de departe natura cea mai nobilă, precum și gustul cel mai ales din întreaga Germanie. În nici un caz nu vrea să renege zilele petrecute la Tribschen.

„De ce scriu cărți atât de bune” face o trecere în revistă a tuturor cărților lui publicate. Așa cum îi spusese editorului său, ar fi putut foarte bine să-și scrie singur cronici. Oricum nimeni altcineva nu o făcea.

Secțiunea „De ce sunt un destin” începe așa:

„Îmi cunosc soarta. Cândva, numelui meu i se va asocia amintirea a ceva monstruos – a unei crize cum nu a mai existat pe pământ, a celei mai profunde coliziuni de conștiințe, a unei hotărâri invocate împotriva a tot ceea ce s-a crezut, s-a promovat, s-a sacralizat până acum. Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită”.

Aceste cuvinte au fost luate drept o stranie profeție sau o anticipare a celui de-al Treilea Reich, uneori drept un fel de aprobare anticipativă a unor asemenea evenimente. Dar restul capitolului „De ce sunt un destin”, care nu e scurt, arată destul de limpede că nu se referă la vreun eveniment apocaliptic din viitor, ci la misiunea pe care și-a stabilit-o el singur de a pune la îndoială orice morală preexistentă.

Ultima propoziție a cărții este „Oare am fost înțeleș? Dionysos împotriva celui crucificat...!”, iar cartea se încheie cu o elipsă, la fel ca multe dintre scrierile lui.

A terminat *Ecce homo* pe 4 noiembrie. Îi luase patru săptămâni s-o scrie. În tot acest timp fusese complet singur într-un oraș plin de străini. Nici nu băgaseră de seamă silueta lui mărunță umblând pe străzi într-un pardesiu subțire cu căptușeală albastră și având trase pe mâini niște imense mănuși englezești. Acum ținea mereu capul în pământ când trecea rapid pe sub luminile și umbrele ca de stroboscop ale prelungilor arcade de piatră din Torino. Se apropia iarna când a terminat cartea, iar munții din spatele amplelor peisaje urbane își puseseră peruci albe pe fundalul unui cer alburui.

Torino era din nou scena unui mare eveniment oficial. Nunta regală lăsase locul funeraliilor de stat, satinul alb era înlocuit de panglici negre, iar pompa festivă de o melancolie plină de gravitate. Aceleași fețe regale, oameni ai puterii și ai privilegiilor, au invadat Torino, de data aceasta cu ocazia solemnă a înmormântării contelui Robilant. Dragostea de *grandezza* a lui Nietzsche l-a promovat pe Robilant la statutul de fiu al regelui Carol Albert, deși de fapt nu-i era decât aghiotant.

Pe 6 noiembrie i-a expediat manuscrisul lui *Ecce homo* tipografului său, Naumann. Scrisoarea însoțitoare îl asigură cu seninătate pe Naumann că fusese inspirată de o stare de bine unică în viața lui Nietzsche. Naumann trebuia s-o tipărească imediat.

Naumann nu devenise încă editor, asta avea să se întâmple mai târziu. Treaba lui nu era să editeze, ci să tipărească volumul pentru autorul care plătea factura. Nietzsche îl soma acum să tipărească *Ecce homo* înainte de *Antichristul*, pe care Naumann trebuia să-l pună în așteptare. *Ecce homo* era cartea-semnal. Misiunea ei, precum cea a lui Ioan Botezătorul, era de a netezi calea. Textul nu trebuia îngrădit cu vreo linie de margine. Rândurile trebuiau să fie mai lungi. Naumann i-a sugerat să folosească hârtie ieftină. Nietzsche a fost oripilat.

Odată ce i-a trimis instrucțiunile lui Naumann, au început modificările. Nietzsche a adăugat capitole, a cerut înapoi manuscrisul, l-a retrimis în decembrie 1888, „cu bun de tipar”,

a adăugat poeme, s-a răzgândit, apoi s-a răzgândit din nou. Avea atât de multe lucruri în minte. Nici unul dintre ele nu era următoarea carte din ciclul marilor reevaluări. A adunat nouă poeme pe care le compusese între 1883 și 1888 și a înjghebat din ele un volum bun pentru tipar. După câteva idei abandonate, s-a hotărât la titlul *Ditirambi către Dionysos* (*Dionysos-Dithyramben*). La origine, cuvântul *ditiramb* denota un imn coral grecesc dedicat lui Dionysos, dar cu timpul acesta ajunsese să se extindă asupra oricărui imn ori poem dionisiac sau bacanal.

În *Nașterea tragediei*, Nietzsche interpretase dionisiacul ca pe o stare de abandon extatic, opusă creativității lucide și controlate aflate sub semnul lui Apollo. Pe măsură ce gândirea lui a progresat, misterele dionisiace au ajuns să semnifice fundamentala dorință de viață. „Ce garanții îi ofereau elenului acele mistere? Viața *veșnică*, eterna reîntoarcere a vieții; viitorul, înțeles și consacrat încă din trecut; afirmarea triumfătoare a vieții, dincolo de moarte și transformare; adevărata viață, ca perpetuare în ansamblul ei prin procreație, prin misterele sexualității.”¹⁵

Poemul cu cea mai limpede legătură cu Dionysos este „Tânguirea Ariadnei”. Acesta descrie cum Ariadna, părăsită de Tezeu pe insula Naxos, își plânge soarta și este vizitată de zeul Dionysos. Nietzsche publicase inițial poemul în partea a patra din *Așa grăit-a Zarathustra*, în capitolul „Magul”, în care Zarathustra îl învinge pe bătrânul vrăjitor Wagner.

Pe vremea Tribschenului, în mitologia acceptată Wagner era Dionysos pentru Ariadna Cosimei, iar Nietzsche și von Bülow jucau rolul lui Tezeu, însă acum Nietzsche își asuma total și deschis numele Dionysos, în timp ce Cosima/Ariadna apărea în scrierile lui din ce în ce mai des.

Autoproclamatul Dionysos nu mai era prizonierul inhibițiilor ce-l încătușaseră când nu avea mai mult de 20 de ani. Erotismul dă pe dinafară. „Tânguirea Ariadnei” este o fantezie lipsită de inhibiții ce se deschide cu o Ariadnă disperată, cu brațele și picioarele desfăcute, tremurând și implorând zeul. Dionysos, „vânător de dincolo de nori”, o trânteste cu fulgerul său. Ea îi recunoaște natura divină. Tremurând sub loviturile ascuțitelor

lui săgeți de gheață, ea se chircește, se zvârcolește, chinuită în timp ce se supune, lovită de eternul vânător, de necunoscutul zeu. El o-nghesuie; îi urcă în gânduri. Ea se predă, rostogolindu-se în plăcerea violului. Călăul ei o chinuiește. „Vino iar la loc”, strigă ea, „durerea mea! Și ultimul-mi noroc!”^{2*}. Până acum fusese foarte limpede care dintre amanți, Dionysos sau Ariadna, spusese fiecare dintre replici, dar acum este neclar care dintre ei spune „Eu sunt labirintul tău...”. Concluzia trebuie să fie că amândoi.

Deși rareori își dedica cuiva cărțile, i-a dedicat *Ditirambii către Dionysos* „poetului Isolinei”. Decodat, acesta era Catulle Mendès, „crinul din pișat”, scriitorul care o însoțise pe Judith Gautier la Tribschen.

Mendès scrisese libretul pentru opera *Isoline* a lui Messenger, un basm cu dragoni, cu Oberon și Titania, ce urma să aibă premiera în următoarea lună, decembrie 1888. După Tribschen, nu pare să fi existat vreo legătură, nici măcar în mintea lui Nietzsche, între el și Mendès. Oare Nietzsche încerca, prin intermediul dedicației flatante, să-l convingă pe Mendès să-l traducă-n franceză? Malwida von Meysenbug îl refuzase. Hippolyte Taine pretextase că germana lui nu era destul de bună și-l recomandase pe Jean Bourdeau, care pretextase însă că nu are timp. Canalul Panamá către Franța nu se deschidea.

Bazându-se pe relația lui cu Georg Brandes, Nietzsche i-a scris dramaturgului suedez August Strindberg, rugându-l să traducă el *Ecce homo* în franceză. Nietzsche i s-a prezentat lui Strindberg prin intermediul deja cunoscutei scrisori, vorbindu-i despre descendența lui polonă, despre sănătatea lui impecabilă, faima lui mondială, perfecțiunea la care dusesse limba germană: „Vorbesc limba conducătorilor lumii”. L-a momit pe Strindberg cu promisiunea că prințul Bismarck și tânărul kaizer vor primi exemplare de semnal ale cărții, „laolaltă cu o declarație scrisă de război – oamenii armatei nu vor mai putea atunci să răspundă prin măsuri polițienești”¹⁶. Nici Strindberg nu se afla într-un moment de mare echilibru psihologic al vieții sale. Nu avea bani, prima lui căsnicie cu soția pe care o venera se apropia de un dezastru și locuia într-o aripă a unui castel dărăpănat, invadat de păuni și câini sălbaticiți, condus de o

femeie care își zicea contesă și de amantul acesteia, un șantajist, alchimist, magician și hoț. Era o concatenare încinsă de circumstanțe din care s-a născut cea mai bună piesă a lui Strindberg, *Domnișoara Iulia*, însă chiar și în acest context haotic Strindberg și-a dat seama că Nietzsche nu era deloc bine. Nu cumva era nebun? l-a întrebat el pe Brandes.

Era o întrebare pe care Strindberg avea s-o pună din nou pe măsură ce scrisorile pe care i le trimitea Nietzsche vorbeau obsesiv de doi criminali ale căror fapte oribile umpleau paginile ziarelor de scandal din Europa, inclusiv ale celor pe care le citeau Nietzsche la Torino și Strindberg în Suedia. Primul dintre criminali era misteriosul „Prado”, un spaniol cunoscut și sub numele „Linska de Castilon”. După ce risipise în Perù averea soției sale, cam 1,2 milioane de franci, după cum se spunea, a fugit în Franța, unde a comis jafuri și a ucis o prostituată. Apoi mai era Henri Chambige, un student la Drept care a ucis-o pe soția englezoaică a unui francez ce trăia în Algeria. Geniul acestui criminal era fascinant, insista Nietzsche. Era „un tip superior celor ce-l judecau, chiar și avocaților lui, din punctul de vedere al autocontrolului și al inteligenței, al exuberanței spiritului” etc. Strindberg, care era la cheremul unui asemenea infractor, nu prea era de acord cu Nietzsche. O lună mai târziu, când Nietzsche i-a scris lui Jacob Burckhardt, ambii criminali își ocupaseră locurile în galeria lui din ce în ce mai mare de identități. Era nu numai Dionysos și Antichristul, ci și Henri Chambige și Prado, ba chiar și tatăl lui Prado¹⁷.

Începea să piardă controlul mimicii. I-a scris vesel despre asta lui Peter Gast. Nu era nimic important. Nimic îngrijorător! I se întâmplau atâtea caraghioslăcuri! La concerte, muzica îl afecta atât de mult, încât nu-și putea controla grimasele. Plângea incontolabil. Rânjea. Erau momente când tot ce putea face era să stea proțăpît în mijlocul drumului și să rânjească vreo jumătate de oră. Patru zile-ntregi, între 21 și 25 noiembrie, a fost incapabil să-și ia o mină serioasă. Concluzia lui a fost că oricine ajunge într-o asemenea stare e pregătit să devină mântuitorul lumii. În decurs de două luni, numele lui va deveni cel mai cunoscut de pe pământ. Lucrul cel mai remarcabil la

Torino era fascinația pe care el o exercita asupra tuturor claselor și condițiilor sociale. Când intra într-un magazin mare sau într-un spațiu public, toți se schimbau la față. Nu avea nevoie nici de nume, nici de rang ori de bani pentru ca ei să-l așeze mereu, necondiționat, pe primul loc¹⁸. Fiecare privire îl trata ca pe un prinț. Oamenii îi deschideau ușile cu un aer foarte distins. Ospățarii, radioși și eleganți până la ultimul, îi serveau mâncarea de parcă ar fi fost un rege. Își făcea în minte notițe legate de toți indivizii care-l descoperiseră în această perioadă stranie. Nu era imposibil ca viitorul lui bucătar să se pregătească deja pentru el. Nimeni nu credea că e german¹⁹.

Cele patru cărți ale mării reevaluări aveau să apară curând, i-a spus el lui Overbeck. Își scotea artileria grea. Așa cum îi stătea bine unui fost artilerist, avea să bombardeze omenirea, rupând-o în două. Era un plan menit să-ți *înghețe* sângele-n vine, nota el un joc de cuvinte ce-i făcea mare plăcere, potrivit cu anotimpul care tocmai se instala. Însă înainte de asta avea de gând să-l mai lovească o dată pe Wagner înainte de 20 noiembrie, dată la care se hotărâse să părăsească Torino, plecând la Nisa ori în Corsica²⁰.

Planurile legate de Nisa – sau de Corsica – au fost anulate imediat ce au fost concepute. Corsica nu mai avea nici un sens acum. Toți bandiții fuseseră curățați, la fel și regii²¹.

La fel ca planurile de călătorie, se evaporau chiar în clipa când erau pe cale de a se naște. În camera lui, munții albi de hârtie creșteau până-n tavan. Scrierile lui trecute și prezente pluteau ca niște fulgi de nea între birou și podea în timp ce scria o sumedenie de scrisori și înnodea laolaltă fragmente din cărțile precedente pentru a însăila *Nietzsche contra Wagner*, a patra carte din acel an, a cincea dacă pune la socoteală și *Ditirambii*, și a doua avându-l pe Wagner în titlu.

Lada de cărți, „diformitatea”, ajunsese în sfârșit de la Nisa. Acum își putea citi propriile cărți. Erau magnifice. Era copleșit de admirație față de propria genialitate. Era straniu cum gândurile lui aveau putere asupra evenimentelor reale. Nu mai existau coincidențe. Trebuia doar să se gândească la o anumită persoană și imediat pe sub ușă i se strecura, politicos, o scrisoare de la ea. Dacă lua în calcul lucrurile extraordinare pe

care le înfăptuise între 3 septembrie și 4 noiembrie, considera că este foarte probabil ca în scurt timp să se producă un cutremur la Torino.

Pe 15 decembrie i-a trimis lui Naumann manuscrisul *Nietzsche contra Wagner*, împreună cu *Ditirambii către Dionysos*. Tipărirea celorlalte cărți trebuia oprită. Naumann trebuia să lase baltă orice altceva și să tipărească *Nietzsche contra Wagner*. Două zile mai târziu ordinul a fost anulat. Naumann a primit o telegramă: *Ecce vorwärts* („Mergi înainte cu *Ecce homo*”). *Ecce homo* „transcende conceptul de literatură... nu are egal nici măcar în natură; aruncă în aer, pur și simplu, istoria omenirii – *dinamită* la superlativ”.

Se pogorâse Crăciunul asupra lumii. Era vremea să trimită scrisori de Crăciun.

Mamei lui:

„Una peste alta, bătrâna ta creatură este acum o persoană extrem de celebră: nu neapărat în Germania, căci germanii sunt prea proști și prea vulgari pentru măreția minții mele și au aruncat mereu cu mizerii în mine, ci peste tot în restul lumii. Admiratorii mei sunt cu toții oameni de o natură *aparte*, cu toții oameni excepționali și influenți... femeile cele mai fermecătoare, fără s-o exclud pe Mme la Princesse Tenichev! Am reale genii printre admiratori – nici un nume nu este astăzi tratat cu atâta respect și cu atâta cinste ca al meu... Din fericire, sunt pregătit acum pentru orice mi-ar cere misiunea pe care o am...

Bătrâna ta creatură”²².

Lui Elisabeth:

„Sora mea... mă văd forțat să mă despart definitiv de tine. Acum, că destinul meu este cert, îți simt fiecare cuvânt de zece ori mai acut; nu ai nici cea mai mică idee despre ce înseamnă să fii cea mai apropiată rudă a omului și destinului în care întrebările mileniului și-au aflat răspunsul – țin, de-a dreptul, viitorul omenirii în palmă...”²³.

Lui Peter Gast:

„Dragul meu prieten, vreau să recuperez toate exemplarele celei de-a *patra* părți din *Zarathustra*... pe viață și pe moarte, orice-ar fi. (Am citit-o zilele astea și aproape am murit de

emoție.) Dacă o public mai târziu, după câteva decenii de crize mondiale – războaie! –, atunci va fi momentul potrivit.

Semne și minuni! Salutări de la pasărea Phoenix!”[24](#).

Lui Peter Gast:

„Prințul de Carignano tocmai a murit; vom avea niște funeralii mărețe”[25](#).

Lui Carl Fuchs:

„...Lumea va fi cu susu-n jos în următorii câțiva ani: dat fiind că vechiul Zeu a abdicat, *Eu* voi conduce lumea de acum încolo...”[26](#).

Lui Franz Overbeck:

„Dragul meu prieten... În decurs de două luni voi deveni numele cel mai important de pe acest pământ...

Lucrez chiar eu la un memorandum pentru curțile Europei... intenționez să înveșmântez Reichul într-o cămașă de fier și să-l împing într-un război al disperării. Nu mă voi odihni până când nu voi avea pe tânărul împărat și tot ce deține el în mâinile mele. Între noi doi! *Foarte mult* între noi doi! O liniște totală a sufletului! Zece ore de somn neîntrerupt.

N.”[27](#).

Metei von Salis-Marschlins:

„*Verehrtes Fräulein*... nu cred să fi primit vreun muritor scrisori cum am primit eu... De la societatea cea mai înaltă din Sankt-Petersburg. Și de la cea franceză! Lucrul cel mai remarcabil aici, la Torino, este fascinația totală pe care o exercită asupra tuturor claselor sociale... Scrierile mele sunt tipărite cu zel pătimăș. Mme Kovaleska din Stockholm (se trage din vechiul rege maghiar Matei Corvin)... este privită ca singurul geniu al matematicii în viață.

Al dumitale, N.”[28](#).

Lui Peter Gast:

„...Când a sosit cartea ta poștală, ce făceam eu?... era celebrul Rubicon. Nu-mi mai știu adresa: să presupunem că în curând va fi Palazzo del Quirinale.

N.”[29](#).

Lui August Strindberg:

„Am ordonat o convocare a prinților la Roma – intenționez să pun să fie împușcat tânărul împărat... O singură condiție:

Divorçons...

Nietzsche Caesar”[30](#).

Lui August Strindberg:

„*Eheu?*... Nu *Divorçons* până la urmă?

Răstignitul”[31](#).

Lui Peter Gast:

„Cântă-mi un nou cântec: lumea e transfigurată și cerurile sunt în extaz.

Răstignitul”[32](#).

Lui Georg Brandes:

„Odată ce m-ai descoperit, nu a fost mare lucru să mă găsești: dificultatea, acum, stă în a mă pierde...

Răstignitul”[33](#).

Lui Jacob Burckhardt:

„Îmi trec cu vederea plictiseala de a fi creat o lume. Ești cel mai mare învățător al nostru; pentru că eu, împreună cu Ariadna, nu trebuie decât să fiu balanța de aur a tuturor lucrurilor.

Dionysos”[34](#).

Cosimei Wagner:

„Ariadna, te iubesc.

Dionysos”[35](#).

Lui Jacob Burckhardt:

„Dragul meu profesor:

Aș prefera, de fapt, să fiu profesor la Basel, nu Dumnezeu; dar nu am îndrăznit să-mi duc egoismul atât de departe încât să omit a crea lumea în numele lui. Vezi tu, trebuie să facem sacrificii, oricum și oriunde am trăi. Totuși, mi-am păstrat o mică garsonieră, care se află vizavi de Palazzo Carignano (unde m-am născut ca Vittorio Emanuele) și care-mi permite, mai mult ca orice, să aud de la birou splendida muzică de jos, din Galleria Subalpina. Plătesc 25 de franci, cu tot cu curățenie, îmi prepar singur ceaiul, îmi fac singur cumpărăturile, am cizme scâlciate, care mă chinuiesc... Dat fiind că trebuie să distrez eternitatea cu glume proaste, am o datorie de a scrie, lucru ce nu-mi mai lasă nimic de dorit... – foarte plăcut și deloc stresant...

Nu lua cazul Prado în serios. Eu sunt Prado. Sunt și tatăl lui Prado, ba chiar mă aventurez să spun că sunt și Lesseps

[diplomatul francez însărcinat cu construcția Canalului Panamá]... am vrut să le ofer parizienilor mei, pe care-i iubesc, o nouă idee – aceea a unui criminal decent. Sunt, de asemenea, Chambige – iarăși un criminal decent... Cât privește copiii pe care i-am adus pe lumea asta, face obiectul neîncrederii mele ideea că toți cei ce intră în *Împărăția Domnului* ar fi venit și din Domnul. Toamna aceasta, implătoșat pe cât mai ușor posibil, am asistat de două ori la înmormântarea mea, prima oară drept conte Robilant (nu, este fiul meu, atâta timp cât sunt Carol Albert, natura mea inferioară), însă eu însumi eram Antonelli. Dragă profesore, ar trebui să vezi această construcție; dat fiind că nu am experiența lucrurilor pe care le creez, poți fi oricât de critic vrei... Umblu peste tot în paltonul meu de student; bat pe careva pe umăr și spun: *Siamo contenti? Son dio, ha fatto questa caricatura* [Suntem fericiți? Sunt Dumnezeu, am creat caricatura asta]... Măine, fiul meu Umberto împreună cu fermecătoarea Margherita, pe care o să-i primesc însă cu cămașa scoasă din pantaloni.

Restul este pentru Frau Cosima... Ariadna... Din când în când practicăm magia...

Am făcut astfel încât Caiafa să fie înlănțuit; și eu am fost crucificat pe îndelete anul trecut de doctorii germani. Wilhelm Bismarck și toți antisemiții sunt rezolvați.

Poți proceda cum dorești cu scrisoarea aceasta, care nu-i va face pe cetățenii din Basel să mă prețuiască mai puțin.

Cu dragoste duioasă,

Al dumitale, Nietzsche”³⁶.

Scrisoarea a fost postdatată 5 ianuarie. Burckhardt a primit-o a doua zi. I-a dus-o lui Overbeck în aceeași după-amiază. Overbeck i-a scris imediat lui Nietzsche, insistând ca acesta să vină la Basel. A doua zi, Overbeck a primit o scrisoare semnată „Dionysos” în care era informat că „tocmai poruncesc ca toți antisemiții să fie împușcați...”.

Overbeck s-a repezit la clinica psihiatrică din Basel ca să-i arate scrisoarea directorului, profesorul Wille, și să-l întrebe ce e de făcut.

¹* Ed.rom.cit. vol. 6, p. 66 (n.tr.).

²* Trad.rom. în *Opere complete*, ed.rom.cit. vol. 5, pp. 238-241 (n.tr.).

Minotaurul din peșteră

Poate fi un *măgar* tragic? – Să te prăpădești din cauza unei poveri pe care nici s-o cari și nici s-o lepezi nu poți?... E cazul filosofului.

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 11^{[1](#)}*

Nu este limpede ce s-a întâmplat exact în dimineața zilei de 3 ianuarie 1889. Povestea spune că a fost văzut, ca de obicei, ieșind din casa lui Davide Fino, ce dădea în Piazza Carlo Alberto. Oamenii erau obișnuiți cu silueta tristă și solitară, adâncită-n gânduri, care se-ndrepta adesea spre librărie, unde se știa că stă cu orele ținând o carte foarte aproape de ochi, citind fără să cumpere vreodată. Piazza era plină de cai bătrâni și obosiți, care-și deșertau balega între urmele lăsate de roțile trăsurilor, în așteptarea potențialilor clienți: niște mârtoage amărâte și costelive, chinuite de stăpânii lor. Văzând cum un asemenea vizitiu își bătea fără pic de milă calul, Nietzsche a cedat. Copleșit de milă, izbucnind în lacrimi, a îmbrățișat protector grumazul calului, apoi s-a prăbușit la pământ. Sau cel puțin așa se spune. Crizele vin și trec foarte repede. Martorii văd atâtea adevăruri diferite.

Cineva trebuie să fi știut unde locuia, pentru că l-au chemat pe Davide Fino. Au chemat și poliția. De n-ar fi fost Fino, Nietzsche ar fi fost ridicat imediat și foarte posibil s-ar fi pierdut pentru totdeauna în labirintul întunecat al instituțiilor psihiatrice italiene. Dar Davide Fino l-a dus acasă.

Ajuns în camera lui de la etajul al treilea, Nietzsche nu a mai primit pe nimeni. Câteva zile, a urlat, a cântat cât l-a ținut gura,

ă aiurat și a vorbit singur. Zi și noapte. Cei din familia Fino urcau scările până la el și ascultau la ușă. Le-a dat scrisori pentru regele și regina Italiei, dar și ultimele scrisori halucinante pentru Burckhardt și Overbeck. A devenit din ce în ce mai haotic la pian, interpretând zgomotos și violent muzica wagneriană. Izbea clapele, spărgea lucrurile. Ei se uitau cu teamă spre tavan, unde se auzeau pașii lui târșâiți, sărind și dupăind în podea. Dansa. Țopăind gol, lua parte la frenezii sexuale, la rituri dionisiace orgiastice.

Fino l-a contactat pe consulul german; s-a dus la circa de poliție; a consultat un medic: Overbeck a sosit în după-amiaza zilei de 8 ianuarie.

„Un moment cum nu se poate mai teribil”, așa a descris Overbeck întâlnirea. Cu toate astea, l-a prins pe Nietzsche în timpul uneia dintre perioadele lui mai calme. În următoarele zile avea să vadă lucruri mult mai rele.

Când a intrat în camera lui Nietzsche, și-a descoperit prietenul ghemuit în colțul canapelei. Aparent, își corecta *Nietzsche contra Wagner*. Ținea paginile tipărite aproape de chipul răvășit, ca un copil care se preface că citește. Știa care sunt acțiunile necesare. Hârtia trebuie să fie la o anumită distanță de nas; trebuie să scaneze textul de la stânga la dreapta, apoi de la capăt, din nou. Era evident că nici un cuvânt de pe pagină nu-i spunea nimic.

Când a intrat Overbeck, s-a repezit la el, l-a îmbrățișat violent și a izbucnit în plâns. Apoi s-a prăbușit la loc pe canapea, zvârcolindu-se, gemând și tremurând. Overbeck era un tip tăcut, stabil, fără efuziuni emoționale, dar, văzându-și vechiul prieten în această stare, i-au cedat genunchii; s-a clătinat, aproape s-a prăbușit.

Familia Fino a rămas în cameră, cu Overbeck și Nietzsche. Psihiatrul Carlo Turina din Torino, pe care îl consultase Davide Fino, îl sfătuisese ca atunci când pacientul era agitat, să-i administreze câteva picături de bromură pentru a-l calma¹. Pe masă era pregătit un pahar cu apă. Fără să stea prea mult la discuție, i-au dat picăturile. Asta a îmblânzit sălbăticiunea. El a început să le descrie cu îngâmfare marea recepție care se pregătea în onoarea lui în acea seară. Acest interludiu fericit nu

a durat prea mult. Curând vorbea cu cuvinte trunchiate și rafale de propoziții punctate de accese convulsive de bufonerie, obscenități, dezlănțuiri la pian, salturi și dănțuieli. Cunoscând atât de bine lumea ideilor lui Nietzsche, Overbeck a reușit să priceapă cât de cât bâiguierile lui. Nietzsche vorbea despre el ca fiind succesorul Dumnezeuului mort, saltimbancul tuturor eternităților, Dionysos sfâșiat în bucăți. Se zvârcolea și-și contorsiona trupul într-o reconstituire a freneziei orgiastice sacre. Și totuși, în acest timp, era ceva total inocent în acțiunile lui. Nu le stârnea teamă sau groază, nici măcar repulsie. Doar o milă copleșitoare. El, care spusese atât de des că suprimarea milei era o virtute nobilă.

Când Overbeck se dusesse într-un suflet cu scrisorile lui Nietzsche la clinica psihiatrică din Basel, dr. Wille spusese fără ezitare că Nietzsche trebuie adus imediat la azilul de nebuni. Nu avea să fie ușor, l-a avertizat el pe Overbeck. Nu putea s-o facă singur. Trebuia să fie însoțit de un om cu experiență în îngrijirea și calmarea unui bolnav care delirează. A fost plătit un dentist german, priceput la astfel de treburi.

În scurtul interval petrecut la Torino înainte de a pleca spre Basel, Overbeck s-a apucat să pună în ordine cărțile și hârtiile lui Nietzsche, ca să poată fi trimise de Davide Fino. Nietzsche zăcea în pat, refuzând să se ridice. Singura modalitate în care dentistul a reușit să-l convingă să se ridice din pat a fost să-i hrănească iluzia grandorii. Îl aștepta Casa Regală! Recepții, serbări câmpenești și distracții muzicale erau în toiul pregătirilor în oraș, în așteptarea lui! Nietzsche i-a înșfăcat scufia de noapte lui Davide Fino, și-a pus-o pe cap ca și când ar fi fost o coroană regală și s-a luptat cu ei când au vrut să i-o ia.

Pe străzile aglomerate din Torino și în forfota din gară erau destui oameni pentru a întreține iluzia unei recepții regale. A fost convins să urce în tren.

Problemele au apărut când au ajuns la Novara, unde trebuiau să schimbe trenul și să aștepte trei ore până la următorul. Nietzsche a vrut să se adreseze mulțimii și să-și îmbrățișeze supușii fideli, însă experimentatul dentist l-a convins că era mai potrivit pentru un personaj măreț ca el să rămână incognito.

Așadar, câtă vreme se pliau pe halucinația lui, era docil ca un copil, apoi mintea îl ducea brusc în alt loc și un alt element incongruent țâșnea afară. Când nu reușeau să-i urmărească gândurile, se înfuria. I-au administrat clorhidrat pentru a-l seda pe timpul nopții.

În timp ce trenul duduia prin întunecatul tunel Sankt Gotthard ce traversează Alpii, Overbeck l-a auzit pe Nietzsche cântând limpede și coerent „Barcarola”, unul dintre poemele proprii pe care le introdusese în ultimele două cărți ale sale, *Ecce homo* și *Nietzsche contra Wagner*.

Tainic, sufletul meu atins

ca o liră, își cânta

o barcarolă-nflorat

— L-auzi cineva?...[2](#)

La Basel îi aștepta o trăsură. În zilele lui bune, Nietzsche cunoscuse atât Friedmattul, Clinica Psihiatrică a Universității din Basel, cât și pe directorul ei, profesorul Wille, dar nu a dat semne că ar recunoaște ceva atunci când au intrat. Îngrozit de ideea că, recunoscându-l pe profesor și ospiciul, Nietzsche i-ar descoperi trădarea, Overbeck nu i-a prezentat pe cei doi. Nietzsche a întrebat cu aer regesc de ce nu i-a fost prezentat acel bărbat. Nu se cădea să se poarte așa. Când i s-a spus numele profesorului Wille, l-a salutat cu mare politețe și s-a rupt imediat de șarada regalității, reamintindu-și cu o uimitoare luciditate și o extraordinară precizie conversația pe care cei doi o purtaseră cu mulți ani în urmă despre Adolf Vischer, un maniac religios.

Apoi psihiatrii i-au cerut lui Overbeck să plece. Nu avea ce să facă acolo în timpul examinării medicale și al evaluării psihiatrice.

În timp ce era condus afară, l-a auzit pe Nietzsche spunând: „Pentru voi, oameni buni, o să pregătesc o vreme minunată mâine”.

Și-a mâncat micul dejun de parcă se băteau turcii la gura lui. Au notat cât de mult s-a bucurat de baia pe care i-au făcut-o. A stat opt zile la clinică, timp în care l-au testat și au pregătit un raport medical.

„Corp sănătos și bine dezvoltat. Musculos. Piept amplu. Bătăile inimii înfundate, normal. Puls regulat, 70. Asimetrie pupilară, dreapta mai mare decât stânga, reacție slabă la

lumină. Limba foarte încărcată. Reflex rotulian exagerat. Urina limpede, acidă, nu conține nici zahăr, nici albumină.

Pacientul cere adesea femeii. Spune că a fost bolnav în ultima săptămână și că suferă frecvent de dureri de cap. Spune că a avut câteva crize. S-a simțit excepțional de bine și de exaltat în timpul crizelor. I-ar fi plăcut să îmbrățișeze și să sărute pe toată lumea de pe stradă. Îi venea să se urce pe pereți. Este dificil de menținut mult timp atenția pacientului, indiferent de subiect; oferă doar răspunsuri fragmentare și imperfecte sau nu răspunde deloc.

Fără tremur al vocii ori tulburări de vorbire. Fluxul vorbirii constant, confuz și fără conexiuni logice. Continuă de-a lungul nopții. Adesea o stare de mare agitație maniacală. Conținut priapic considerabil. Halucinații cu prostituate prezente în cameră. Uneori conversează destul de normal, apoi trece brusc la glume, dansuri, stări de confuzie și halucinații. Ocazional începe să cânte, să scoată triluri și să urle.

11 ianuarie 1889. Pacientul nu a dormit deloc noaptea trecută, a vorbit neîntrerupt, s-a sculat de mai multe ori ca să-și curețe dinții, să se spele etc. Extrem de obosit dimineață... După-amiază, la plimbare, e într-o stare permanentă de agitație motrice; își trânteste pălăria de pământ și uneori se întinde chiar el pe jos. – Vorbește confuz și câteodată își reproșează faptul că a cauzat distrugerea mai multor oameni.

12 ianuarie 1889. După sulfonal, patru sau cinci ore de somn cu mai multe întreruperi. Întrebat cum se simte, răspunde că se simte incredibil de bine, atât de bine, încât ar putea exprima sentimentul doar prin muzică.”

După opt zile s-a conturat un fel de tipar. Era mai liniștit când stătea la pat. Comportamentul maniacal, zgomotos, illogic se înrăutățea când se ridica: *aggravato fortissimo*. Afară, totul era mult mai fizic, cu tendința de a-și scoate diverse articole vestimentare și de a se întinde pe jos.

Profesorul Wille era o autoritate în materie de sifilis. Mulți dintre pacienții clinicii sale sufereau de sifilis extins la nivelul creierului, ce poate apărea în fazele avansate ale bolii. Diagnosticul părea să fie confirmat de o mică cicatrice de pe penis și de faptul că Nietzsche le-a spus că „se infectase de două ori”. S-a presupus că se referea la sifilis. Nu aveau acces la

dosarul lui medical, care le-ar fi arătat că, în trecut, când era în toate mințile și fusese examinat de dr. Eiser, recunoscuse că fusese de două ori infectat cu gonoree.

La capătul celor opt zile, Wille era încredințat că diagnosticul este *paralysis progressiva*, paralizie progresivă și pareză totală, căderea psihotică având loc în ultimele faze ale sifilisului. Overbeck avea acum sarcina dificilă de a o informa pe mama lui Nietzsche că fiul ei se afla la ospiciu.

La primirea veștii, Franziska a plecat imediat de la Naumburg spre Basel, unde a ajuns pe 13 ianuarie. A rămas peste noapte la familia Overbeck, iar în dimineața următoare s-a dus la clinică. Înainte de a-și putea vedea fiul, a trebuit să fie chestionată de doctori. A trebuit să le expună acestora istoricul familial și medical al lui Nietzsche.

„Mama lasă impresia unei inteligențe limitate”, scrie în raport. „Tatăl, preot de țară, a suferit de o boală a creierului după ce a căzut pe scări... Unul dintre frații mamei a murit într-un sanatoriu de boli nervoase. Surorile tatălui erau isterice și oarecum excentrice. – Sarcina cu el și lăuzia normale...”³

Franziska era de neclintit în legătură cu datoria și dorința ei. Voia să-și îngrijească fiul. Ei nu o lăsau. Franziska Nietzsche era o femeie mărunțică, slabă, trecută de 60 de ani, a cărei viață burghez de inactivă nu o înzestraser cu prea multă forță fizică. Fiul ei, mai înalt, avea 44 de ani și un schelet masiv, era bine făcut, irațional, imprevizibil din punct de vedere fizic și violent în anumite momente.

Fără îndoială că avea nevoie de mai mult decât de îngrijirea mamei. Franziska nu se gândea să respingă sfaturile profesioniste venite din partea unui membru al sexului masculin, însă a obținut o mică victorie, reușind să-l transfere pe Nietzsche la instituția psihiatrică aflată cel mai aproape de Naumburg, clinica din Jena.

Iarăși s-a stabilit că era nevoie de o escortă specializată. A fost ales un tânăr doctor pe nume Ernst Mähly. Dat fiind că era o misiune prea grea pentru un singur om, avea să fie însoțit de un asistent. Mähly îi fusese student lui Nietzsche la Basel. Era un „adept discret și tăcut, plin de venerație reținută față de vestitorul demonic al Reevaluării tuturor Valorilor, creatorul

cărții *Dincolo de bine și de rău*”⁴. Îl cunoștea și pe Otto Binswanger, directorul Clinicii din Jena pentru Îngrijirea și Tratarea Nebunilor. Mähly era în mod cert legătura perfectă în această călătorie. Mentea lui avea cele mai mari șanse să înțeleagă fragmentele de puzzle ale discursului lui Nietzsche și să le adune într-un soi de tipar ce putea oferi indicii care să-l ajute pe profesorul Binswanger. Ca o paranteză la acest episod, când Ernst Mähly s-a sinucis, tatăl lui a dat vina pe influența lui Nietzsche.

În seara de 17 ianuarie 1889, lui Nietzsche i s-a aranjat din nou un drum până la gară, pentru a fi dus la un alt ospiciu. De data aceasta Overbeck nu avea să-l mai însoțească, dar și-a dorit cu disperare să-și ia rămas-bun de la prietenul lui. Overbeck a trăit un al doilea moment „oribil, de neuitat”, privind cum micul grup traversa aglomerația din gară în tăcerea ca de gheață a unui cortegiu funerar. Nietzsche pășea neobișnuit de țeapăn, ca un robot. Era ora 9 seara, iar lumina artificială, aspră a gării dădea chipurilor lor un aspect macabru, ca de mască, de parcă erau fantome.

După ce silueta straniu de rigidă a reușit să urce treptele vagonului, Overbeck s-a dus și el și a intrat în compartimentul rezervat pentru a-și lua rămas-bun. Văzându-l, Nietzsche a scos un geamăt și a sărit să-l îmbrățișeze convulsiv. I-a spus că e omul pe care l-a iubit cel mai mult. Apoi Overbeck a trebuit să plece.

Trei zile mai târziu, Overbeck i-a scris lui Peter Gast, mărturisindu-i că e chinuit de sentimentul că i-a făcut rău prietenului său. Știuse încă de la Torino că totul se terminase. Nu ar fi trebuit să umble cu asemenea vicleșuguri ca să-l amăgească pe dragul său prieten. Acum, trebuia să se chinuiască tot restul vieții cu povara oribilă de a-l fi încredințat pe Nietzsche unui viitor petrecut în ospicii. Mai bine îl omora pe Nietzsche cu mâna lui atunci, la Torino.

O afirmație neobișnuită din partea unui molcom profesor de teologie, pentru care crima era un păcat capital. Dar dilema lui morală era și mai complicată de faptul că ambilor prieteni le-a trecut prin minte că poate Nietzsche doar se prefăcea nebun. Atât Gast, cât și Overbeck cunoșteau dorința lui de a se

debarasa de interpretările convenționale ale realității, îi știau interesul de-o viață pentru nebunie și nebuni și cât de atras era de tumultul sacru al zeului orgiilor. De la Empedocle la Hölderlin și la nebunul ce-l căuta pe Dumnezeu cu un felinar în *Zarathustra*, el avusese de atâtea ori ideea că doar barca fragilă a nebuliei ar fi putut duce mintea umană dincolo de Rubiconul ce trebuie traversat pentru a atinge revelația. Era prețul ce trebuia plătit. Nebunia era unicul motor destul de puternic pentru a aduce schimbare în morala obișnuinței. „Groaznicul însoțitor” era masca și portavocea divinității. Platon spusese că doar prin nebunie obținuse Grecia cele mai mărețe lucruri ale sale. Dar Nietzsche a mers mai departe. Toți oamenii superiori ce erau irezistibil atrași spre ideea de a se elibera de jugul moralităților primite de-a gata, dacă nu erau de-a dreptul nebuni, nu puteau decât să simuleze nebunia.

„Și eu am fost în infern, ca Odiseu, și am să fiu și mai des; și n-am jertfit numai berbeci pentru a putea vorbi cu câțiva morți, ci nu mi-am cruțat nici propriul sânge”, scrisese el. „De-ar vrea cei vii să mă ierte că ei îmi apar uneori ca umbrele...”⁵

Oricât de bulversați ar fi fost de ideea că prietenul lor ar fi putut să se strecoare în lumea de dincolo purtând masca nebuliei pentru a ajunge în partea cealaltă, suspiciunile lor nu au putut rămâne în picioare în fața realității pe care au observat-o în următoarele 14 luni în care Nietzsche a fost internat în clinica din Jena. Asta nu era mască, nu era înșelătorie dionisiacă, exaltare a muzelor, nici vreun mister puternic al gândirii. Nu mai aveau nici o îndoială că asistau la ultimele zvâcniri ale unei minți pe cale de a se aneantiza.

Nietzsche mai luase o dată contact cu clinica din Jena, pe când avea 15 ani. Văzuse și remarcase impresionanta instituție în timpul unei călătorii făcute în vacanța de vară din 1859, când conturul ei bine definit, sumbru îl făcuse să noteze în jurnal gânduri melancolice și macabre. Dacă clinica din Basel era o vilă burgheză solidă, nu foarte diferită ca stil arhitectonic și dimensiune de Wahnfried, clinica din Jena era un complex de clădiri enorme și impozante, o instituție cu turlă și turnulețe, clădită din cărămidă lucioasă, portocalie și neagră. În interior erau tot felul de măsuri de securitate ce săreau în ochi, precum

zăvoare și încuietori, capitonări în locuri neobișnuite și ferestre cu zăbrele din fier masiv.

A fost internat ca pacient de „clasă secundară” care plătea o taxă. Decizia propriu-zisă a fost luată de Franziska, care i-a cerut fără îndoială sfatul lui Overbeck, iar el probabil i-a recomandat să nu arunce banii. Pensia de la Universitatea din Basel fusese drastic redusă, de la trei mii la două mii de franci. Nu aveau nici o idee pentru cât timp urma să fie ținut sub cheie. Cazarea de „clasa a doua” era în mod cert o măsură prudentă.

Directorul instituției, profesorul Otto Binswanger, studiasse neuropatologia la Viena și la Göttingen. Când era încă foarte tânăr – nici nu împlinise 30 de ani – fusese numit director al instituției din Jena; era și profesor de psihiatrie la Universitatea din Jena. Scrisese numeroase lucrări despre sifilisul creierului și despre *dementia paralytica*. Era superspecializat în psihiatrie și neuropatologie; tatăl său deținuse o poziție similară. Nu se puneau problema că Nietzsche nu se afla în una dintre instituțiile de vârf specializate în afecțiunea lui. Din nefericire, Binswanger nu l-a examinat pe Nietzsche la internare. A fost adoptat astfel diagnosticul cu care pacientul venise de la clinica din Basel: *paresis* și *dementia paralytica*, demență și paralizie progresivă ca rezultat al unui sifilis terțiar.

Sifilisul nu mai era văzut ca o pedeapsă trimisă direct de Dumnezeu pentru legăturile sexuale păcătoase. Boala mintală nu mai era o problemă a ospiciilor brutale, suprapopulate, unde cei internați erau tratați ca într-un cabaret cu animale amuzante de la zoo. Încă nu se inventaseră leacuri, dar pacienții erau acum tratați ca niște oameni. Remediul fundamental al lui Binswanger era: calm, calm și iarăși calm. În cele 14 luni pe care le-a petrecut Nietzsche în ospiciul de la Jena, a fost sedat și masat cu unguent pe bază de mercur, remediul vechi de secole. Nici nu se puneau problema de vindecare sau recuperare. Boala era incurabilă. Toți se așteptau ca pacientul să moară. Iar asta relativ repede, într-un an sau doi.

Cum Nietzsche a supraviețuit 11 ani, având în vedere și absența presupuselor simptome de sifilis terțiar, cum ar fi căderea părului ori deformarea nasului, este regretabil că Binswanger nu l-a examinat pentru a confirma diagnosticul⁶.

În aceste luni, Nietzsche a continuat să fie psihotic, să halucineze, să fie agitat și incoerent. Se strâmba. Scotea urlete nearticulate, fără motive externe. Au continuat halucinațiile de grandomanie: vorbea cu consilierii ambasadelor străine, cu preoți și cu servitori. Avea și mania persecuției. A văzut o pușcă ațintită asupra lui din spatele unei ferestre și s-a tăiat la mână încercând să ajungă la ea. „Ei” îl blestema noaptea și foloseau tertipuri oribile împotriva lui. O mașinărie groaznică era dezlănțuită împotriva lui. Au continuat și halucinațiile erotice. Într-o dimineață a raportat că de-a lungul nopții fuseseră 24 de prostituate la el. Insista să-l numească pe paznicul-șef „Prințul Bismarck”. Câteodată își spunea ducele de Cumberland, alteori kaizer. Spunea că „ultima oară” fusese Frederic Wilhelm al IV-lea. Le-a spus că soția lui, Frau Cosima Wagner, fusese cea care-l adusese acolo. Cerea adesea ajutor împotriva torturii nocturne. Nu dormea în pat, ci pe podea, alături. Se zvârcolea. Ținea capul înclinat într-o parte. Mânca enorm. Până-n octombrie, pusese șapte kilograme pe el. A spart o carafă ca să se apere cu bucățile de sticlă. Se mânjea cu fecale. Câteodată reușea să-și bea urina. Vorbea, urla și mugea neconținut. Putea fi auzit de la mare distanță în timpul nopții. Vârful din dreapta al mustății începuse să-i albească.

În timpul cursurilor lui Binswanger, Nietzsche era folosit, alternativ cu alți pacienți, drept material didactic pentru studenți. El nu percepea acest lucru ca fiind umilitor. Deși nu știa ce caută acolo, se simțea în mod cert un personaj important. Era curtenitor cu asistenții medicali, manifestându-și în mod repetat recunoștința, comportându-se cu ei ca un stăpân îndurător cu servitorii săi. Le mulțumea pentru splendida primire pe care i-o organizaseră. Tot încerca să-i strângă mâna medicului de nenumărate ori. Simțea cumva că doctorul aparținea unei clase sociale superioare, ca și el.

Când Binswanger a încercat să demonstreze existența unor dereglaje în mersul pacientului, Nietzsche s-a mișcat atât de încet și de letargic, încât simptomele nu au putut fi observate. „Hai, Herr Professor”, l-a certat Binswanger, „un fost soldat ca dumneata sigur știe încă să mărșăluiască!”. La care Nietzsche a început să tropăie de-a lungul sălii de conferințe cu pas ferm⁷.

Avea și perioade calme, de un farmec înduioșător. Îl ruga pe doctor, zâmbind: „Dă-mi un pic de sănătate”.

Nu avea idee unde se află. Uneori era la Naumburg, alteori la Torino. Vorbea foarte puțin cu alți pacienți. Fura cărți. Își scrisese numele pe fâșii mototolite de hârtie. Le scotea și-și citea numele cu voce tare, „Profesor Friedrich Nietzsche”, de multe ori pe zi.

Așa cum, la plecarea din Torino, se atașase de una dintre scufiile lui Davide Fino, acum a devenit foarte posesiv cu una dintre scufiile clinicii. O purta zi și noapte și nimeni nu îndrăznea să i-o ia. Bănuiau că e podoaba lui regală. Devenea iritat și agitat când îi verificau buzunarele după plimbare; îi plăcea să și le umple cu pietre și cu tot felul de mici comori.

După șase luni de sedare, comportamentul său era suficient de controlat încât să i se permită mamei lui să-l viziteze. A sosit pe 29 iulie. S-a considerat că ar fi cel mai bine să nu-l vadă în camera lui; nici în pavilionul nebunilor, unde își petrecea de regulă ziua. Întâlnirea a avut loc în salonul de vizite. I-a spus că acolo ținea el conferințe în fața unui public select. A zărit pe acolo un creion și hârtie. Și le-a îndesat în buzunar, șoptindu-i misterios, dar destul de vesel: „Acum o să am ceva de făcut când mă strecur în peștera mea”⁸.

Au mai trecut șase luni fără nici cea mai mică schimbare. În decembrie, un șarlatan cu gura mare, pe nume Julius Langbehn, a abordat-o pe Franziska. Langbehn era convins că-l poate vindeca pe fiul ei. Avea nevoie de control total pentru a-și pune-n aplicare tratamentul, așa că trebuia să-i fie îngăduit să-l adopte în mod legal pe Nietzsche. Langbehn era autorul celui mai recent bestseller ce oferea o soluție pentru vindecarea stării deplorabile a culturii germane. Titlul cărții sale, *Rembrandt ca educator (Rembrandt als Erzieher)*, era inspirat de „Schopenhauer educator”, eseul lui Nietzsche. Soluția lui Langbehn pentru criza germană era creștinismul original portretizat de sufletele țăranilor germani buni, necorupți din picturile lui Rembrandt. Faptul că Rembrandt era olandez nu părea să-l deranjeze.

Langbehn analizase Germania. Problema ei era educația exagerată. Profesorul și expertul, cu studiile și așa-zisa lor

„expertiză”, trebuie să nu mai fie venerați. Urmarea, așa cum ziua urmează nopții, avea să fie că renașterea spirituală a Germaniei se va realiza din interiorul sufletului german, fundamental bun. Înțelepciunea trebuia căutată în pământul, în aerul curat și în inimile simple ale germanilor. Eliminarea influențelor străine era subînțeleasă, în special a evreilor. Cartea lui fusese senzația literară a anului 1890. A fost retipărită de 29 de ori în primul an de la publicare. Mai târziu a adăugat două capitole extinse unde îi ridică în slăvi pe doi dintre dușmanii de moarte ai lui Nietzsche: antisemitismul și romano-catolicismul. Langbehn scria și poeme; se considera un poet superior lui Goethe. Se considera un „împărat secret” ale cărui puteri vindecătoare aveau să reîmprospăteze spiritual Imperiul German. Bismarck l-a primit în audiență de mai multe ori.

Să-l „vindece” pe Nietzsche, autodeclaratul Antichrist, ar fi fost o superbă pană la pălăria lui Langbehn. Poziția lui era că „«ateii» ca Shelley și «Antichriștii» de tipul lui Nietzsche nu erau decât niște școlari obraznici care trebuiau aduși de urechi la ordine”⁹. A pregătit un document juridic, pentru ca Franziska să-l semneze: „Eu, subsemnata, prin prezenta îi încredințez tutela legală a fiului meu, Friedrich Nietzsche...” etc. Planul lui era să-l ducă pe Nietzsche la Dresda, unde fanteziile regale ale pacientului aveau să fie satisfăcute. Înconjurat de o curte și de o escortă, Nietzsche avea să fie tratat ca un rege și ca un copil. Langbehn credea că poate strânge destui bani ca să plătească pentru vila potrivit de impozantă, pentru mobila sofisticată, veșminte, haine de gală și figuranți deghizați în curteni (personal medical și administrativ), astfel încât să întrețină șarada regală. Prezența Franziskăi, ca soră medicală, avea să fie permisă cu reticență, dar numai în condițiile aspre impuse de Langbehn și cu aprobarea lui.

Binswanger părea să fie la fel de impresionat de celebritatea populist-naționalistă ca și restul țării. I-a permis lui Langbehn să facă plimbări zilnice cu Nietzsche. Neconținutele lui încercări de a-l atrage de partea sa și de a-l exorciza l-au scos până la urmă pe Nietzsche din sărite în asemenea hal, încât a răsturnat o masă peste el și l-a amenințat cu pumnii. Îndemnată de

Overbeck, Franziska și-a adunat tot curajul și a refuzat să semneze documentul de adopție. Acesta era momentul perfect pentru ca discreția lui Langbehn să-i pună-n umbră vitejia. S-a retras din luptă, la Dresda, ca să scrie poeme pornografice din cauza cărora avea să fie anchetat pentru obscenitate. Dar bestsellerul *Rembrandt ca educator* a rămas unul dintre primele elemente constitutive ale bazelor ideologice ale celui de-al Treilea Reich. Hitler avea un exemplar în biblioteca lui personală¹⁰.

În februarie 1890, letargia și docilitatea lui Nietzsche se amelioraseră destul încât să i se permită să petreacă câteva ore cu mama lui, în zilele bune. Ea și-a închiriat un apartament în Jena. În fiecare dimineață îl vizita la clinică, la ora 9. Franziska era convinsă că doar dacă ar primi custodia băiatului ei bun și drag acesta își va reveni. Apartamentul avea la parter un al doilea dormitor, unde Franz Overbeck și Peter Gast stăteau cu schimbul ca s-o ajute.

Plimbările zilnice de patru sau cinci ore fuseseră mereu o parte importantă din rutina lui Nietzsche. Aceasta era explicația condiției bune a musculaturii și scheletului său, remarcată în ambele rapoarte clinice. Franziska nu fusese niciodată mare amatoare de plimbări, dar, dacă acesta era prețul, nu era unul prea mare. Fie îl lua de braț, fie mergea el un pic în urma ei, oprindu-se la răstimpuri ca să schițeze siluete cu bastonul sau ca să-și îndese diverse obiecte în buzunare. Deși Franziska era încântată de obediența lui, cei doi prieteni ai lui erau oripilați de această docilitate copilărească. Întotdeauna apăreau una sau două ciudățenii în timpul plimbării. Ba încerca să scoată tot felul de sunete. Ba încerca să lovească câini sau străini. Ba încerca să dea mâna cu alți oameni care-l atrăgeau din cine știe ce motiv. Asta le speria pe doamne.

Câteodată se plimbau până la casa unei familii pe nume Gelzer-Thurneysen. Când ajungeau, Franziska îi spunea lui Nietzsche să-și scoată pălăria și să intre. El rămânea, rușinos, în ușa salonului, în timp ce ea se ducea la pian și începea să cânte. Încet, el se apropia, atras de muzică. În cele din urmă, atingea clapele. Începea să cânte din picioare, apoi ea îl împingea jos, pe scaun, iar el continua. Atunci știa că-l poate lăsa în siguranță,

pierdut în muzică. Atâta timp cât auzea muzică, nu era nevoie să se afle în aceeași încăpere, ca să-l supravegheze.

Pe 24 martie 1890, Franziska a primit custodia fiului ei. Au rămas în apartamentul din Jena șase săptămâni, însă într-o zi Nietzsche i-a jucat un renghi. S-a dezbrăcat pe stradă, intenționând probabil să înoate, și a fost descoperit de un polițist, care i l-a dus mamei sale. Asta a îngrozit-o, crezând că va fi dus înapoi la ospiciu. L-a convins pe unul dintre „tinerii Gelzer” s-o ajute să-l ducă pe furiș la gară, unde au prins trenul de Naumburg. Alwine, servitoarea credincioasă, l-a întâmpinat pe „profesor” cu bucurie. Se întorcea la Weingarten nr. 18, în casa copilăriei lui.

Căsuța cu etaj era ideal poziționată pentru îngrijirea unui pacient lipsit de inhibiții: grădina era mică, înconjurată de garduri și cu o poartă masivă. Ferestrele de la parter aveau obloane solide. O latură a casei dădea înspre o vie; cealaltă, spre zidul bisericii Sfântul Iacob.

Franziska a continuat, optimistă, cura de plimbări. Dacă vedea apropiindu-se un străin, îl întorcea pur și simplu din drum, trăgându-l de mână și distrăgându-i atenția, arătându-i peisajul. Odată amenințarea depășită cu bine, își puteau continua plimbarea. Dacă întâlneau o cunoștință, iar ea se oprea să vorbească, îi spunea să-și scoată pălăria. În timp ce ea schimba politețuri, el stătea nemișcat, cu pălăria-n mână. Dacă i se vorbea, nu părea să înțeleagă. Apoi îi spunea să-și pună pălăria și-și reluau plimbarea.

Pe când era copil, se mândrise cu faptul că înota în râul Saale „ca o balenă”. Era o activitate care-i făcuse mereu mare plăcere. Franziska credea că memoria trupului ar putea stimula recuperarea, dar după câteva încercări a trebuit să renunțe. Entuziasmul era prea mare; îl făcea incontolabil.

Dacă „dragul copil” avea o zi neobișnuit de zgomotoasă și de agitată, putea fi închis cu ușurință în casă. Nu erau prea mulți vecini care să fie deranjați de strigăte și de urlete. Când devenea insuportabil de zgomotos și de incontolabil, pur și simplu îi băga ceva în gură, cum ar fi o bucățică de fruct. Cât mesteca și înghițea, atenția îi era deja distrasă și strigătele violente se îmblânzeau, transformându-se în niște mormăieli acceptabile. Mânca enorm de mult. Ea spunea că nu-i dă cloral

sau sedative. Dacă e adevărat, atunci starea lui era una de cedare, o regresie, în timp ce mama își recăpăta controlul asupra iubitului, incontinentului și ascultătorului ei băiețel.

[1](#)* Ed.rom.cit., p. 454 (n.tr.).

Locatarul gol al unor camere mobilate

Am o frică teribilă ca într-o bună zi să nu fiu declarat *sfânt*... Nu vreau să fiu un sfânt, mai degrabă un măscărici... poate sunt un măscărici.

Ecce homo, „De ce sunt un destin”^{[1](#)*}

Elisabeth a primit în Paraguay veștile despre căderea fratelui ei la începutul lui 1889, chiar când nemulțumitul colonist Klingbeil își publica volumul în care denunța cuplul fraudulos și colonia lor potemkiniană^{[1](#)}. Nici nu se punea problema să meargă în Germania. Se lupta pentru supraviețuirea coloniei și respingea acuzațiile lui Klingbeil în articolele ei din *Bayreuther Blätter*, iar lupta asta o purta de una singură.

Și căsnicia ei devenise un câmp de bătălie. Förster își petrecea timpul căutând bani în toate colțurile țării, de la San Pedro la San Bernardino sau Asunción, încercând să facă împrumuturi acolo unde mai împrumutase, cu niște dobânzi înfiorătoare, pentru a amâna falimentul inevitabil. În timp ce el le complica din ce în ce mai mult finanțele, ea rămânea în Nueva Germania, plină de resentimente față de greșelile soțului ei, irosindu-și abilitățile considerabile în încercarea de a recruta noi coloniști din Germania. Norma convenită cu guvernul Paraguayului trebuia îndeplinită până în luna august a acelui an, altfel colonia ar fi fost pierdută.

Când a aflat despre căderea nervoasă a lui Nietzsche, Elisabeth și-a exprimat mai curând mila față de propria persoană decât față de el. Da, își neglijase datoria față de fratele

ei. Bietul mieluşel! I-ar fi mers cu mult mai bine dacă ea ar fi rămas în Germania. Dar trebuia să-i spună mamei sale – fără a se lăuda – că însăşi fundaţia coloniei ar fi fost fragilă şi nesigură fără ea. Ea fusese mereu o soţie excelentă, în timp ce Bernhard era un egoist fără pereche care lăsase toată treaba pe umerii ei şi nu arătase nici un pic de compasiune pentru suferinţa ei².

Acuzaţiile lui Klingbeil îl apăsau greu pe Förster. Ajungând zilnic pe buza prăpastiei financiare, bea vârtos. În cele din urmă, pe 3 iunie, a cedat şi s-a sinucis într-o cameră de hotel din San Bernardino, înghiţind un amestec de stricnină şi morfină.

Când a ajuns Elisabeth la San Bernardino, ziarele anunţaseră deja sinuciderea lui prin otrăvire cu stricnină. Unicul ei ţel era să repudieze ideea sinuciderii. Nu ştia că Förster îi trimisese lui Max Schubert, directorul Societăţii Coloniale Chemnitz, o scrisoare ce anunţa practic suicidul: „...Aceasta este ultima mea dorinţă: vă rog să continuaţi să vă investiţi talentele considerabile, forţa şi entuziasmul tineresc în slujba afacerii valoroase ale cărei baze le-am pus. Poate că va prospera mai mult fără mine decât a făcut-o cu mine”³.

Aşa cum Elisabeth născocise povestea morţii tatălui ei ca urmare a luptei eroice împotriva unui incendiu din sat, la fel şi-a folosit acum impresionanta putere de convingere asupra doctorului local pentru a schimba diagnosticul în infarct, cauzat de falsele acuzaţii şi de intrigile duşmanilor.

În aceeaşi lună îi scria mamei sale că era mare păcat că nu fusese alături de soţul ei în acel moment, „pentru că aş fi putut să-l salvez de la infarct folosind comprese şi băi la picioare, aşa cum mai făcusem”⁴. Este greu de imaginat că cineva, chiar şi Elisabeth, putea crede că previne infarctul prin asemenea metode.

Iute, a ţesut o legendă care să justifice nebunia fratelui ei: suferise un atac cerebral cauzat de un misterios drog necunoscut, din Java.

„În 1884, din câte-mi amintesc, a cunoscut un olandez care i-a recomandat un narcotic javanez şi i-a înmănat o sticlă destul de mare plină cu acest narcotic. Chestia avea mai curând gustul unui alcool foarte tare şi avea un miros ciudat – şi o denumire

ciudată, pe care nu mi-o amintesc, pentru că-i spuneam doar *narcoticul javanez*. Olandezul ne-a impresionat spunându-ne că sunt de ajuns doar câteva picături într-un pahar cu apă... Mai târziu, în toamna lui 1885, el [Nietzsche] mi-a mărturisit că o dată luase prea multe picături, ceea ce l-a făcut să se trântască la pământ într-o criză de râs convulsiv... Într-o scrisoare trimisă lui Gast vorbește despre *rânjetele* lui, ce trebuie să se referă la râsul artificial stârnit de narcoticul javanez. În cele din urmă chiar fratele meu ne-a dat un indiciu ce sprijină teoria asta. În primele zile ale nebuniei lui, îi spunea adesea mamei noastre, pe un ton confidențial, că *a luat 20 de picături* (nu spunea despre *ce anume* vorbește) și că mintea lui *a deraiat*. Poate că din pricina miopiei a turnat prea mult, iar aceasta ar fi cauza crizei groaznice pe care o suferise.”⁵

Elisabeth a achitat factura soțului ei de la hotelul din San Bernardino cu un titlu de proprietate asupra unui teren pe care nu îl deținea și s-a apucat să organizeze niște funeralii demne de un erou-războinic aflat pe drumul spre Walhalla. Scrisoarea trimisă mamei sale, în care descrie înmormântarea lui Förster, amintește de cea anterioară, în care-și descria intrarea triumfătoare în colonie. „Șaizeci de călăreți veneau în urma coșciugului și au tras o salvă de onoare deasupra mormântului.”⁶ Falsa poveste referitoare la sinuciderea lui fusese pusă în circulație de presa evreiască.

Elisabeth a rămas în Paraguay, făcând eforturi mari să adune bani ca să păstreze controlul asupra coloniei, până când, în cele din urmă, în august 1890, a pierdut bătălia. Proprietatea a fost preluată de Sociedad Colonizadora Nueva Germania en el Paraguay. În decembrie s-a întors la Naumburg ca să obțină sprijin pentru ca germanii să recâștige controlul asupra coloniei. Franziska a crezut că se întoarce ca să aibă grijă de fratele ei.

Elisabeth a sosit cu câteva zile înainte de Crăciun. Franziska l-a adus pe fratele ei ca s-o întâmpine la gară. Franziska îl conducea pe Nietzsche de braț, ca pe un copil. El mergea bătos, ca un soldat prusac la paradă, și strângea în pumn un buchet de trandafiri roșii. Franziska a trebuit să-i reamintească să i-i dea lui Elisabeth. Când a făcut-o, și-a amintit de ea și i-a spus

„Lama”. În seara aceea, după ce l-au băgat în pat, mama și fiica au stat de vorbă. Elisabeth a fost șocată să audă urlete animalice venind dinspre camera de sus.

Elisabeth a rămas în casa familiei, de unde trimitea nenumărate scrisori și petiții către societăți coloniale și către oficialități din guvern, certând organizațiile antisemite pentru că nu o ajutau. Și-a schimbat de acum numele folosit pentru semnătură: „Eli Förster” a devenit „Frau Doktor Förster”. Și-a publicat prima carte: *Colonia Neu-Germania din Paraguay a dr. Bernhard Förster*⁷. Desființa acuzațiile lui Klingbeil și apela la concetățenii ei cerându-le să sprijine o văduvă slabă și îndurerată prin înființarea unui consorțiu care să cumpere acțiunile de la străinii cei mârșavi. Când a apărut cartea, spre sfârșitul primăverii lui 1891, coloniștii din Nueva Germania au fost indignați în special de faptul că repeta afirmațiile inițiale și evident false ale soțului ei, legate de fertilitatea inimaginabilă a solului și de uimitoarea abundență a apei potabile.

În cele șase luni în care și-a scris cartea, s-a ridicat problema manuscriselor nepublicate ale fratelui ei, ultimele opere scrise în grabă la Torino. Până la finele lui martie, tipograful/editorul Naumann avea *Zarathustra IV* legată, tipărită și gata de expediere spre librării. I-a fost trimis un exemplar și Franziskăi. Ea și fratele ei, Edmund Oehler, un preot fără importanță, obținuseră tutela legală a lui Nietzsche, însă Franziska nu avea pretenția că s-ar pricepe la literatură, așa că i-a lăsat în mod neoficial pe Overbeck și pe Gast să se ocupe de amănuntele publicării.

Gast și Overbeck erau convinși de importanța manuscriselor nepublicate și l-au încurajat pe Naumann să le tipărească. Dar, când *Zarathustra IV* i-a fost trimis Franziskăi, și ea, și Elisabeth au fost șocate și oripilate de pasajele efectiv blasfemice. Elisabeth a înfricoșat-o pe Franziska spunându-i că risca să fie pusă sub acuzare penală în cazul publicării cărții. Franziska și Oehler nu și-au dat acordul. Asta l-a infuriat pe Naumann: în străinătate se năștea un spirit nou, se dezvolta o nouă avangardă, iar aceasta era profund interesată de scrierile lui Nietzsche.

În 1888, kaizerul Wilhelm I murise, în sfârșit, la vârsta de 90 de ani. Cu 17 ani înainte, acceptase coroana Germaniei în Sala Oglinzilor de la Versailles, spre marea nemulțumire a lui Nietzsche, care se temea de pierderea echilibrului european. În anii ce au urmat, kaizerul și Cancelarul său de Fier, Bismarck, făuriseră celebrul al Doilea Reich, ultraconservator și represiv, bazat pe industrializare, capitalism, expansionism fără scrupule, Biserica Protestantă, cenzură și conservatorism artistic. Toate acestea se coagulasera într-o putere mondială masivă, aglomerată, sclerozată, naționalistă, represivă și autoritară – așa cum se temuse Nietzsche că se va întâmpla. Nici chiar când mintea i se descompunea, încă nu scăpase de teroarea pe care o resimțea în fața celui de-al Doilea Reich. Ultimele lui halucinații megalomane din Torino se învârtteau în jurul ideii de a-i împușca pe kaizer, pe Bismarck și pe toți antisemiții.

Ultimul deceniu al secolului ar fi trebuit să fie unul al optimismului, o epocă a inovațiilor artistice, ca în Franța. Dar zorii noului împărat, Wilhelm al II-lea, nu au reușit să lumineze cerul Germaniei. Chiar și noii ofițeri de armată, care în 1914 aveau să-l urmeze în Primul Război Mondial, îl descriau în secret pe noul kaizer, în 1891, drept „prea schimbător, prea capricios, mai ales în privința detaliilor, prea multe remarci lipsite de precauție... Pare să nu știe nici el ce vrea. Zvonuri despre o tulburare psihică”⁸.

Nesiguranța politică coincidea cu fervoarea spirituală ce însoțește mereu finalul unui secol. Unde e revoluționarul iconoclast? se întreba contele Harry Kessler, student la Universitatea din Leipzig la acea vreme. „S-a dezvoltat în noi un mesianism discret. Deșertul de care are nevoie orice Mesia era în inimile noastre, și dintr-odată a apărut deasupra noastră, ca un meteorit, Nietzsche.”⁹ În fața studentului Kessler își dezvăluiseră bătrânii soldați deziluzionați lipsa de încredere în capacitățile mintale și în temperamentul noului kaizer.

Harry Kessler se mișca prin cele mai înalte cercuri sociale, politice și militare de pe tot cuprinsul Europei. Se trăgea dintr-o familie bogată, iar mama lui era uimitor de frumoasă: majoritatea oamenilor credeau că tatăl lui adevărat era

kaizerul Wilhelm I – o presupunere falsă (cronologia nu funcționează), dar care nu i-a prins rău. Atât Bismarck, cât și kaizerul îl tratau ca pe un favorit, o tânără speranță a taberei lor. Harry Kessler avea să devină agent secret și ofițer în Primul Război Mondial, ambasador al Germaniei la Varșovia în 1918, promotor al artei și mecena, curator de muzeu. Avea să împartă trăsura cu Nijinski la premiera baletului *Sărbătoarea primăverii* și să-i închidă ochii lui Nietzsche atunci când i s-au deschis în coșciug. Era cosmopolitul perfect. Dacă Nietzsche ar fi avut discernământ, ar fi fost total de acord ca Harry Kessler să devină membru fondator al comitetului director al arhivelor Nietzsche.

Slab și elegant ca un ogar, poliglot, erudit, plin de relații, dar niciodată *un grand seigneur*, studentul de 23 de ani Kessler a luat pulsul vremii în 1891 și a tras concluzia că viitorul era nietzschean. În următorii 40 de ani a promovat noua viziune prin teatre, edituri, studiourile artiștilor și saloanele duceselor din Europa, până în 1933, când a fugit din Germania odată cu venirea la putere a naziștilor, iar paginile cărților de istorie au fost ocupate de o nouă poveste.

Ca student în anii 1880 și la începutul anilor 1890, Harry Kessler făcea parte din „generația Raskolnikov”: cei asupra cărora romanul lui Dostoievski *Crimă și pedeapsă* a făcut o puternică impresie. Kessler a fost martor în procesul unui coleg de facultate cu origini nobile care-și împușcase mortal iubita din clasa muncitoare, după care ucigașul nu a reușit să se sinucidă, deoarece glonțul pe care și l-a tras în piept nu și-a atins ținta¹⁰. Era un act nihilist inspirat de cartea lui Dostoievski, care crease o impresie extrem de puternică asupra primei generații postcreștine fără speranță. O erupție de asemenea crime în rândul studenților copleșiți de „marea scârbă”, dorința de neant, a devenit cunoscută drept „efectul Raskolnikov”, după numele antieroului cărții lui Dostoievski¹¹.

În cadrul acestei atmosfere nihiliste de sfârșit de secol, de pesimism schopenhauerian, de disperare morală și de chestionare a sensului tuturor lucrurilor, Kessler spune că Nietzsche a avut un impact la fel de puternic ca și Byron asupra generației precedente.

Suflete rătăcite ce căutau cu disperare calea de mijloc între scepticism și dorința de pace, generația aceasta s-a agățat de mutarea sensului de către Nietzsche din iluzoria lui poziție în afara vieții, repositionându-l în cadrul vieții înseși. Îl venerau pe Nietzsche ca pe un spirit cu adevărat liber, o voce solitară ce exalta individualismul, oferind o alternativă atât la declinul credinței, cât și la asaltul implacabil al științei asupra concepției antropomorfe a sinelui. Nietzsche crease pentru ei posibilitatea ca sensul să fie mai curând unul complet personal decât, după cum scria Johann Fichte, „un obiect inanimat din gospodărie pe care poți să-l iei și să-l lași deoparte după bunul plac”. Dacă credința religioasă era moartă, filosofia rămânea valabilă prin abilitatea ei de a oferi o justificare fiecărui suflet care o adopta și o adapta.

Cartea care l-a influențat cel mai mult pe Kessler a fost *Dincolo de bine și de rău*, cu argonautul spiritului ce navighează pe mări necunoscute în căutarea unei noi căi de interpretare a lumii și a unor noi valori morale care să se potrivească circumstanțelor modernității. Omoară-l pe Dumnezeu, da, însă pune-l pe *Übermensch* în locul Lui. *Übermensch* ca rezultat al luptei metafizice personale cu ajutorul voinței de putere ce există în toți și în toate – deși lupta pe care o descrie nu se poartă neapărat împotriva altora, ci împotriva emoțiilor meschine din noi, precum invidia și resentimentul.

Übermensch, mai curând decât voința de putere, a fost conceptul care a transformat *Zarathustra* într-un text cult al sfârșitului de secol. O carte deschizătoare de drumuri pentru avangardă, ea oferea o cale de ieșire din impasul decadentei. Sanctifica pământul fără a simți nevoia justificării prin intermediul Raiului sau al Iadului. Nietzsche a pus în mișcare dansul zeilor elenismului împotriva dependenței de Biserică ce stătuse la originea degenerării și diminuării europeanului creștin până la nivelul unui animal perfect integrat în turmă. *Amor fati* arunca funia deasupra abisului nihilist, deasupra secolelor de invidie și resentiment care îl târâseră pe individ până la nivelul de *Untermensch*.

Harry Kessler scria: „Noi trebuie să ne luptăm nu pentru a stârni mila semenilor, ci pentru a obține bucuria lor, cea mai mare cantitate posibilă de bucurie, așadar de forță vitală a

lumii... Ideea aceasta este miezul fundamental al filosofiei nietzscheene”¹². La trei ani după ce a părăsit universitatea, Kessler s-a simțit în stare să scrie următoarele: „Probabil că nu există om între 20 și 30 de ani, relativ educat, în Germania de azi, care să nu-i datoreze lui Nietzsche o parte din viziunea lui asupra vieții și care să nu fi fost mai mult sau mai puțin influențat de el”¹³.

Hotărât să profite de valul acesta de atenție și să-l transforme în vânzări, Naumann a tipărit în 1891 noi ediții din *Dincolo de bine și de rău*, *Cazul Wagner* și *Despre genealogia moralei*. Elisabeth a apelat la lege. Încă stătea la Naumburg, unde-și ajuta mama să-l îngrijească pe Nietzsche, și și-a amânat întoarcerea în Paraguay până când Naumann a căzut de acord să semneze un contract avantajos, prin care se angaja să-i plătească 3.500 de mărci pentru a putea publica restul operelor. Înțelegând că Peter Gast era practic singura persoană capabilă să citească manuscrisele ce trebuiau publicate, Elisabeth l-a numit editor și a făcut aranjamentele preliminare pentru o ediție ieftină de opere complete înainte de a pleca în Paraguay ca să-și pună treburile în ordine.

Întoarcerea ei în colonie și afirmațiile revoltătoare pe care le făcuse în noua ei carte i-au stârnit în asemenea hal pe coloniști, încât aceștia i-au scris lui Max Schubert, directorul Societății Coloniale Chemnitz, omul căruia Förster îi scrisese ceea ce se dovedise a fi biletul său de sinucigaș. Coloniștii l-au informat oficial pe Schubert că perioada petrecută de Elisabeth în patria-mamă nu o lecuise de megalomanie. Din contră, li se păruse chiar mai vanitoasă și mai tiranică decât oricând.

Nueva Germania a intrat în impas. Elisabeth a rămas în Försterhof cu bucătarii și servitorii ei, schimbând mesaje sarcastice cu coloniștii prin terți sau prin articole de ziar, până în luna aprilie a anului următor, când a reușit să-i vândă vila unui oarecare baron von Frankenberg-Lüttwitz, recuperându-și astfel o parte din dota pe care o aruncase în hăul acestei aventuri paraguayene. Odată banii recuperați, a instruit-o pe Franziska să-i trimită o telegramă prin care s-o cheme urgent acasă, să se îngrijească de fratele ei bolnav.

Știri din colonie a tipărit ceva ce semăna cu o notificare de expulzare: „Prima măsură pentru o îmbunătățire a situației din Nueva Germania este înlăturarea lui Frau Doktor Förster”. Până să fie publicată, grație telegramei mamei sale, Elisabeth părăsise deja colonia, cu noua ei misiune nobilă de soră.

În septembrie 1893 s-a întors din Paraguay la Naumburg, iar dr. Elisabeth Förster a devenit Elisabeth Förster-Nietzsche.

A fost un an important, în care opera lui Nietzsche a făcut ravagii prin mediile artistice avangardiste din Berlin și din Paris, cu efecte răsunătoare în pictură, dramaturgie, poezie și muzică. Scandinavii au fost cei care au aprins focul nietzschean: criticul literar danez Georg Brandes aprinsese scânteia prin conferințele lui ce alertau lumea întreagă și prin faptul că-i pusese în legătură pe dramaturgul suedez August Strindberg și pe Nietzsche în 1888. Rezultatul direct a fost că, înainte de sfârșitul anului, Strindberg scrisese piesa *Domnișoara Iulia*, ce a luat locul piesei mai vechi a lui Henrik Ibsen *Strigoii* drept cea mai interzisă piesă de teatru din Europa și SUA, condamnată de cenzură să fie jucată doar pe scene experimentale și în teatre particulare. Dacă *Strigoii* adusesese pe scenă subiectul sifilisului, *Domnișoara Iulia*, povestea unei aristocrate și a valetului tatălui ei, era cu mult mai răscolitoare. Nu se ocupa de o criză de ordin fizic, ci era o psihodramă nietzscheană ce detecta cu minuțiozitate medico-legală câmpurile de forță ale supunerii și dominării detonate de resentimentele reciproce și voința de putere antagonică dintre *Übermensch* și *Untermensch*, puse în mișcare de impulsul sexual dionisiac.

În 1892-1893, Strindberg locuia la Berlin și sporea faima lui Nietzsche în cadrul unui foarte gălăgios cerc cosmopolit și boem numit Zum schwarzen Ferkel („Purcelușul negru”), poreclit așa după crâșma preferată de membrii săi. Artistul norvegian Edvard Munch făcea și el parte din acest cerc, iar când Strindberg i-a făcut cunoscute scrierile lui Nietzsche, acestea au produs asupra lui un efect atât de profund, încât a pictat imediat *Țipătul*. În el a surprins spiritul timpului într-un mod incomparabil: Munch crease emblema definitivă a terorii existențiale în contemplarea consecințelor morții lui Dumnezeu și a responsabilității ulterioare a omului de a găsi sensul vieții.

Reprodusă foarte repede prin litografii și tipărituri, lucrarea lui Munch a împânzit galeriile și revistele din Germania și Franța.

A patra persoană care a contribuit la creșterea faimei lui Nietzsche a fost Lou Salomé. În 1889, Otto Brahm și-a deschis la Berlin teatrul experimental, Freie Bühne, iar un an mai târziu a fondat ziarul *Die freie Bühne für modernes Leben* (*Scena liberă pentru viața modernă*)¹⁴. Lou, ajunsă la rândul ei o celebritate, era vecină cu Brahm și a scris articole elogioase despre Nietzsche care au apărut prima oară în ziarul lui. Articolele ei au sporit interesul general față de Nietzsche, iar în 1894 tot ea a publicat unul dintre primele studii majore dedicate vieții și operei lui, *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*.

Forma operei lui Nietzsche avea și ea un impact puternic și nemijlocit asupra artiștilor din anii 1890. Ceea ce-i fusese de fapt impus lui Nietzsche de boala sa – izbucnirile lui succinte, aforistice, adesea fără legătură între ele, ce păreau la o primă vedere dezorganizate și nefinisate – a fost preluat drept o cale directă și captivant de modernă de a comunica. Pieseile lui Strindberg sunt notorii pentru abandonarea unității teatrale clasice de timp, spațiu și acțiune și pentru faptul că sunt incomprehensibile la lectură, deoarece nu urmează o progresie logică, fiind în același timp electrizante pe scenă, din motive similare. Munch nu curăța picăturile și petele de vopsea; lăsa zone întregi de pânză neatinse, nepictate. Era echivalentul pictural al efectului puternic pe care-l are ceva abia întrezărit, calitatea sugestivă a aforismului pe care Nietzsche o intuise la Sorrento și pe care clădise strategia intensă și extraordinar de modernă a „filosofului lui poate”, o poziție ce i-a dat puterea să încheie un aforism, un șir cognitiv sau chiar o întreagă carte printr-o elipsă, lăsând concluzia în grija cititorului, recunoscând în același timp că adevărul obiectiv nu este nici măcar de conceput pentru oameni, iar căutarea lui înverșunată nu e decât iluzie.

În 1893, Elisabeth a sosit în provincialul Naumburg în toiul interesului internațional față de opera fratelui ei.

Prima sa misiune era să organizeze un munte de hârtii. Franziska păstrase cu rigurozitate scrisorile și scrierile fiului ei. În plus, mai era tot materialul pe care Overbeck aranjase să-i fie

trimis Franziskăi atunci când l-a adus pe Nietzsche de la Torino. Arhiva sentimentală păstrată de mamă o viață întreagă crescuse la un nivel gigantic cu hârtiile care ani la rând făcuseră parte din bagajul lui Nietzsche: carnete, notițe dispartate, variante de manuscrise de mult depășite, scrisori primite, ciornele scrisorilor trimise și ale celor niciodată trimise.

Elisabeth a pus să fie dărâmat un perete de la parterul casei mamei sale. A împodobit camera astfel extinsă cu gravuri reprezentând lighioanele lui Zarathustra: șarpele, leul și vulturul. Cel din urmă arăta, în mod încântător, ca vulturul imperial german. A botezat încăperea Arhiva Nietzsche și s-a aruncat cu toată energia în plămădirea unei noi legende, pentru care elevarea lui Förster la nivelul unui profet al bărbăției pline de eroism nu fusese decât un antrenament întrerupt prematur.

Le-a scris corespondenților lui Nietzsche, cerându-le toate scrisorile și materialele aflate în posesia lor, avertizându-i că dreptul de autor era deținut de Arhivă. Doar Cosima Wagner și Franz Overbeck au refuzat. Cosima cunoștea destul de bine talentele și înclinațiile lui Elisabeth. Versiunea lui Elisabeth despre adevărul relației dintre Nietzsche și Wagner nu putea fi aceeași cu a ei. Arhiva Nietzsche nu avea să primească nici un ajutor din partea sa. Elisabeth a interpretat această reacție drept răzbunare muierască și rivalitate, căci Cosima continua să-și construiască, cu mare succes, propria arhivă Wagner la Bayreuth.

Cât despre refuzul lui Overbeck de a renunța la hârtiile sale, el nu avea nici un motiv să coopereze, dat fiind că lui îi mărturisise Nietzsche, cu mult timp în urmă, despre boala lanțurilor, precum și despre ura și disprețul pe care le avea față de sora lui. Refuzul lui Overbeck a adâncit resentimentele pe care Elisabeth le avea de multă vreme împotriva lui, din cauza refuzului său de a o susține în conflictul cu Lou și a sfatului pe care i-l dăduse lui Nietzsche de a nu investi în Nueva Germania. Overbeck a devenit Dușmanul. Probabil „era evreu”. El și Franziska erau responsabili pentru starea în care se afla Nietzsche. Elisabeth nu avea decât critici față de felul cum procedaseră ei la prima criză a lui Nietzsche. Ar fi trebuit să-l

ducă la un spital, nu la ospiciu. Dentistul pe care-l găsisese Overbeck ca să-l escorteze pe Nietzsche de la Torino la Basel era un evreu și un pungaș (era, într-adevăr, pe jumătate evreu). Elisabeth a corespondat cu Julius Langbehn și s-a aliat cu acesta împotriva mamei sale. Overbeck și Franziska ar fi trebuit să plătească pentru un tratament de „clasa întâi”, iar rezultatul ar fi fost cu totul altul.

Peter Gast era altă persoană care știa prea multe din trecut și în prea mare detaliu. Nesăbuit, acesta i-a mărturisit lui Elisabeth că intenționează să scrie o biografie a lui Nietzsche. Ea i-a răspuns, pe ocolite, că nimeni nu era calificat să facă acest lucru cu excepția ei, după care l-a concediat din poziția de editor al arhivei. În locul lui l-a numit pe Fritz Kögel¹⁵, un filolog și muzician cu 14 ani mai tânăr decât ea, cu care flirtase într-o seară. Kögel era un fante frumușel de salon, cu o înfățișare romantică și părul vâlvoi. Nu înțelegea scrisul de mână al lui Nietzsche, dar asta nu conta. În primii doi ani, arhiva a fost practic un salon unde Elisabeth primea vizite, în timp ce editorul-șef Kögel îi făcea complimente, flirta cu ea și cânta minunat la pian, întreținându-i pe musafiri. Deasupra pianului erau trei imagini: o fotografie a lui Nietzsche, un cavaler al lui Van Dyck și gravura lui Dürer *Cavalerul, moartea și diavolul*. Din când în când, răgetele animalice de la etaj tulburau atmosfera de rafinament civilizat.

Pe măsură ce paralizia progresivă cuprindea creierul și trupul, ieșirile deveniseră prea violente și prea imprevizibile pentru ca Franziska să mai continue programul de plimbări terapeutice în aer liber. Nietzsche, căruia îi plăcuse să cutreiere munții înalți, trebuia să se mulțumească acum cu două camere de la etajul al doilea al casei și o micuță verandă închisă. Adesea trebuia să fie ajutat să facă cei câțiva pași din camera lui până în verandă; nu reușea întotdeauna s-o găsească singur. În fiecare zi făcea mișcare ca un animal în cușcă. Măsura cu pasul veranda, care era în mod intenționat năpădită de plante, ca să nu poată fi zărit de lumea de afară. Franziska era îngrozită de gândul că iubitul ei fiu nebun ar fi putut fi descoperit de autorități și smuls de lângă ea.

Dormea aproape toată dimineața. După ce era spălat și îmbrăcat, își petrecea restul zilei în camera cealaltă, stând așezat cu orele, surd la tot ce se întâmpla în jur. Câteodată se juca cu păpuși și cu alte jucării. Mama îi citea cu voce tare cât o ținea vocea. El nu înțelegea cuvintele, dar îi plăcea să le audă rostite. Nu-i plăceau vizitele. Când venea bărbierul să-i aranjeze barba și mustața care-i creșteau viguros sau când maseurul încerca să-i pună în mișcare sângele în mușchii atrofiați, se opunea cu violență. Deși erau vizitatori obișnuiți ai casei, credea că au venit să-i facă rău. Ca ei să-și poată face treaba, Franziska îl liniștea mângâindu-l și îi băga dulciuri în gură. Câteodată îi spunea poezile pentru copii. Uneori recunoștea și el unele fragmente și recita împreună cu ea. Franziskăi și credincioasei sale menajere Alwine le era frică de el când urla și devenea violent, însă teama că le-ar putea fi luat era mai mare decât neplăcerile cauzate de eforturile fizice menite să-l potolească.

Franziska nota periodic „spusele iubitului meu băiat bolnav”. În 1891, el încă își amintea livada copilăriei de la Röcken. Putea numi diferite specii de pomi fructiferi. Își amintea și biblioteca din capătul holului și o explozie ce spărsese toate ferestrele. Amintindu-și asta, a râs în hohote, după care a spus serios: „Ei bine, micuță Lisa, băiețelul tău din băiță, drăguțul tău, e salvat. Îl am în buzunarul de la pantaloni”. Dar după acest episod, notițele sporadice ale Franziskăi demonstrează că ghemul firav al memoriei se destrăma, deșirându-se tot mai mult de la un an la altul. În 1895, la patru ani după ce încă putuse să numească arborii fructiferi, nu mai era în stare să reacționeze la amintiri comune din zilele copilăriei. Gândirea reactivă dispăruse. Mama lui notează un incident tipic survenit când a fost întrebat dacă vrea să mănânce, iar el a răspuns: „Am gură pentru asta? Ar trebui să mănânc asta? Gura mea, de ea zic, vreau să mănânc... Ce e asta? O ureche. Ce e asta? Un nas. Ce e asta? Sunt mâini pe care nu le iubesc”. Dar undeva, în labirintul creierului, rămânea, dacă nu un soi de memorie, măcar o umbră palidă a ceea ce fusese odinioară: dacă un lucru îi făcea plăcere sau i se părea frumos, îi spunea „carte” și se tot întreba dacă nu cumva e prost. „«Nu,

dragul meu fiu», îi spun, «nu ești prost, cărțile tale zguduie acum lumea». «Ba nu, sunt prost.»»

Din fericire, se pare că atunci a fost cel mai aproape de a intui că odinioară avusese măreție, acum pierdută.

Pe 15 octombrie 1894 a împlinit 50 de ani. Naumann i-a virat în cont 14.000 de mărci. Cărțile lui se vindeau, în sfârșit. Nietzsche habar n-avea.

Vechii lui prieteni au venit să-i ureze la mulți ani, dar el nu i-a recunoscut. Acum le mai recunoștea doar pe mama și sora lui și pe buna Alwine. Overbeck a spus că nu era nici fericit, nici nefericit și că părea, într-un fel înspăimântător, deasupra tuturor lucrurilor. Paul Deussen i-a adus un buchet de flori. Pe moment, florile i-au captat atenția, apoi însă a uitat de ele. Deussen i-a spus că are 50 de ani, dar asta nu l-a mișcat cu nimic. Doar sosirea tortului l-a scos din ale lui.

Anul următor a fost caracterizat de o agitație teribilă, cu răgete și țipete, alternate cu perioade de prostrație totală. Una dintre vizitele lui Overbeck a coincis cu o asemenea perioadă. L-a găsit pe Nietzsche în aceeași postură în care-l găsisese la Torino, ghemuit în colțul canapelei. Avea privirea lipsită de viață. Lui Overbeck i-a amintit de un animal grav rănit, încolțit și tânjind să moară.

Overbeck nu l-a mai văzut niciodată pe Nietzsche. Elisabeth l-a acuzat în mod public că ar fi furat o parte din operele nepublicate. Cauza reală a fost refuzul lui de a-i ceda scrisorile, despre care ea știa că ar conține referințe deloc măgulitoare la adresa ei și că nu ar susține neapărat versiunea sa asupra evenimentelor. Scrisorile au fost publicate în cele din urmă în 1907-1908, dar numai după ce Elisabeth îl dăduse în judecată și obținuse o hotărâre care stipula ca pasaje controversate să fie înlocuite cu spații albe, un act de cenzură din care reputația ei nu a câștigat credibilitate.

Relația dintre mamă și fiică devenise imposibilă. Contrastul din casă, între etajul unde Franziska și Alwine îl îngrijeau pe Nietzsche, deja inert, și parterul transformat într-un salon muzical plin de viață, era intolerabil.

Elisabeth a scris o scrisoare de zece pagini, în care o denunța pe Franziska drept incapabilă să-l îngrijească pe Nietzsche. Își dorea să devină ea custodele lui și să-l transfere într-o nouă

arhivă, laolaltă cu operele lui, dar medicul familiei a refuzat s-o sprijine împotriva propriei mame.

E lesne de înțeles că Franziska s-a înfuriat. A fost și mai furioasă când Elisabeth a publicat primul volum din biografia fratelui ei, în 1895, *Viața lui Nietzsche (Das Leben Friedrich Nietzsches)*. Franziska a fost năucită de carte. S-a plâns că nu prea găsește nimic adevărat în poveste. Dar, dat fiind că Franziska abia știa să citească și să scrie (după cum observase Binswanger la clinica din Jena), nu a putut să publice o înfirmare a poveștii lui Elisabeth. Franziska nu căutase niciodată să câștige bunăvoința unor persoane importante care să-i sară în ajutor. Overbeck o sprijinea, însă el se spălase pe mâini de afacerea asta dezgustătoare, donând scrisorile Universității din Basel. În mod tipic lui, Overbeck arunca judecata în cărcă posterității.

În decembrie 1895, Elisabeth a schițat un contract prin care-și aroga dreptul exclusiv asupra manuscriselor și hârtiilor lui Nietzsche. I-a oferit mamei sale 30.000 de mărci pentru toate drepturile și redevențele operei. Franziska a cedat, nu fără strângere de inimă. Nu voia să-i ofere ficei sale putere totală asupra moștenirii literare, însă banii aceia le-ar fi garantat un viitor sigur ei și fiului ei. Nu era o sumă mare în comparație cu veniturile produse de cărțile lui, dat fiind că, în anul precedent, acestea aduseseră aproape jumătate din suma aceea. Admirația pentru opera lui Nietzsche era atât de mare, încât lui Elisabeth nu i-a fost deloc greu să strângă acești bani. Trei dintre admiratorii bogați ai fratelui ei i-au oferit suma: vechea prietenă a lui Nietzsche, Meta von Salis-Marschlins, un bancher pe nume Robert von Mendelssohn, care era evreu (antisemitismul lui Elisabeth nu se extindea și asupra propriilor avantaje financiare), și contele Harry Kessler. Din acel moment și până în clipa morții lui Elisabeth, în 1935, ea a controlat publicarea, editarea și copyrightul operei lui Nietzsche, precum și accesul direct la manuscrise. Se instalase într-o poziție din care putea cenzura absolut ce voia pentru a modela scrierile și povestea vieții fratelui ei, încasând redevențele tuturor operelor pe care tot ea le îngăduia să fie publicate.

În aprilie 1897, *Sturm und Drang*-ul dintre mamă și fiică s-a stins de la sine. Epuizată și nefericită, Franziska a murit la 71 de

ani, probabil din cauza unui cancer uterin. Astfel, Elisabeth a căpătat control total și asupra lui Nietzsche, și asupra operei lui.

Primul lucru de făcut era să-i mute pe el și arhiva într-un loc mult mai potrivit. Naumburg era prea lăaturalnic. I se părea că soluția ar fi Weimarul, unde el și-ar fi putut ocupa locul în panteonul culturii germane.

Weimar devenise capitala Muzelor odată cu sosirea acolo a lui Goethe, în 1775. Transformarea lui în „Atena noastră, a germanilor” fusese împlinită de marii oameni de litere ai epocii de aur: Fichte, Herder, von Humboldt, Schelling, Schiller și Wieland. În 1848, Liszt a preluat mantia culturală, instituind o epocă de argint prin fondarea unei asociații culturale, Neu-Weimar-Verein, și dirijând producții timpurii ale operelor lui Wagner la teatrul de la curte.

La Weimar erau găzduite atât arhivele lui Goethe, cât și ale lui Schiller, iar Elisabeth s-a gândit că, împărțându-se din această glorie, Arhiva Nietzsche ar avea mai multe șanse să egaleze Arhiva Wagner, a Cosimei, de la Bayreuth, pe care o privea cu o admirație plină de invidie.

Ca să vândă o casă micuță din Naumburg și să cumpere una mare la Weimar, avea nevoie de bani. Meta von Salis-Marschlins a fost încântată să-i dea. Cum să-l răsplătească altfel pe Nietzsche pentru verile petrecute împreună la Sils Maria? Dacă ea îl învățase doar să vâslească pe lacul Silvaplana, el o învățase în schimb că și o femeie poate deveni *Übermensch*.

Meta a descoperit Vila Silberblick¹⁶, construită recent, o clădire pătrătoasă din cărămidă, cam urâtă, aflată la periferia sudică a Weimarului. Era mai mică decât Wahnfried, dar, dat fiind că nu trebuia să găzduiască o sală de concerte, era perfectă ca dimensiuni. Măreția Vilei Silberblick era dată de poziția pe care o ocupa; își primise numele de la priveliștea argintie care se deschidea în fața ei. Era și este situată în capătul Humboldtstrasse, o stradă care urcă ușor, oferind cea mai frumoasă priveliște asupra orașului, deci cea mai frumoasă priveliște asupra unuia dintre superbe peisaje neoclasice ale Europei, creat de Goethe la întoarcerea din Italia. Goethe, ca și Nietzsche, se îndrăgostise de *campagna*, zona din jurul Romei, și de reprezentările ei în pictura lui Claude Lorrain. Când s-a

întors acasă, Goethe a început să remodeleze conturul unduios al câmpiei Weimarului într-o versiune miniaturală a Arcadiei. Pajiștile au fost transformate în Câmpiile Elizee. Templele și grottele au fost înghesuite în coturile râului Ilm. Peisajele văzute de la ferestrele Vilei Silberblick se întindeau pe cel puțin zece mile din această reconstituire a peisajului mult iubit de Nietzsche, care-l inspirase, când era bolnav de dragoste pentru Lou, să scrie „Cântecul noptatic”.

Veranda Vilei Silberblick, pe două etaje, era locul unde Nietzsche avea să stea aproape zilnic în cei trei ani cât mai avea de trăit. Dacă ochii lui mai puteau să perceapă priveliștea, lucru departe de a fi cert, aceasta i-ar fi amintit de *campagna* și de peisajul plimbării ce i-a schimbat viața, alături de Lou, pe Monte Sacro, de data asta aplatizat în câmpia Thuringiei și estompându-se pe la margini în vălătucii umbriți ai pădurii Ettersberg.

Meta a fost de părere că locul era mai mult decât potrivit pentru dragul ei prieten. A cumpărat vila și terenul cu 39.000 de mărci. Fără s-o anunțe, Elisabeth s-a avântat într-un extravagant proiect de construcție, adăugând ba o baie, ba un balcon și trimițându-i apoi facturile Metei, care a fost indignată de faptul că trebuia să plătească pentru îmbunătățiri și cosmetizări absolut inutile. Însă și mai odioasă i s-a părut mania lui Elisabeth de a-și face publicitate. Meta a citit un articol în care jurnalistul povestea cum fusese expus Nietzsche doar ca să-l vadă el: mai întâi dormind, apoi treaz, apoi ghemuit pe un scaun, în timp ce i se dădeau bucăți de prăjitură în gură. Pentru ea era prea mult. A rupt legăturile¹⁷.

În iulie 1897, odată încheiate modificările, Elisabeth a organizat o călătorie secretă de noapte foarte bine promovată. Filosoful a fost transportat într-un scaun cu roțile, cu trenul, de la Naumburg la Weimar și a ajuns la intrarea specială a gării, care fusese deschisă anume pentru el. În mod normal, era rezervată pentru marele duce de Saxa-Weimar. Din clipa când au sosit, Elisabeth nu a fost văzută să meargă prin oraș pe picioarele ei. Călătorea doar cu trăsura, însoțită de un vizitiu și de un valet care stătea pe capră¹⁸.

Unul dintre primii musafiri a fost contele Harry Kessler. Sosit în august, acesta a fost uimit să fie întâmpinat la gară de un servitor în livrea, având gravată pe nasturii aurii coroana ducală cu cinci colțuri¹⁹. Kessler venise să vorbească despre *Așa grăit-a Zarathustra*. Poemul simfonic cu același nume al lui Richard Strauss avusese premiera în anul precedent, stârnind senzație. Kessler propunea să facă o ediție bibliofilă *Zarathustra*, de lux. Kessler mai voia și să grăbească publicarea poemelor târzii și a lui *Ecce homo*, care încă nu fusese publicat. Elisabeth nu l-a încurajat. În afară de faptul că eliminase pasajele deloc favorabile ei din *Ecce homo*, îi convenea mai mult să publice mici fragmente în cadrul propriilor articole biografice despre fratele ei. Asta îi întărea poziția privilegiată de gardian, singura care avea acces la valoroasa autobiografie: o armă foarte puternică împotriva oricui ar fi pus la îndoială (umbre ale afacerii Klingbeil) autenticitatea a ceea ce publica arhiva oficială. A ținut cu dinții de textul lui *Ecce homo* încă 11 ani înainte de a permite publicarea sa. Chiar și atunci, i-a permis lui Kessler să publice doar ceea ce este cunoscut drept „ediția directorului de bancă”, o ediție limitată, de lux, cu grafică semnată de van de Velde, tipărită cu cerneală neagră și aurie, care i-a adus un profit net de 29.500 de mărci.

Acum, la prima vizită a lui Harry Kessler la Vila Silberblick, Elisabeth era mai interesată să discute aranjamentele convenite pentru înmormântarea lui Nietzsche, care, la etaj, nici măcar nu era mort. Ea era deja hotărâtă ca fratele ei să fie înmormântat pe proprietatea Vilei Silberblick, tot așa cum Wagner fusese înmormântat la Wahnfried, însă autoritățile orășenești îi făceau probleme. Harry Kessler era de părere că peninsula Chastè de la Sils Maria ar fi fost mai potrivită, dar Elisabeth nu s-a arătat deloc entuziasmată. I-a oferit însă poziția de editor al arhivei. El n-a acceptat, deși femeia de 51 de ani și-a folosit tot șarmul pentru a-l cuceri pe bărbatul de 29.

Elisabeth era în mod cert vieneză în ceea ce privește pornirea spre flirtul cu tineri frumoși care aveau jumătate din vârsta ei. Primul editor al arhivei, Fritz Kögel, fusese concediat când se îndrăgostise de o fată mai apropiată de vârsta lui și se logodise cu ea. Elisabeth l-a angajat apoi pe Rudolf Steiner, care

mai târziu avea să se alăture cultului religios teozofic al lui Madame Blavatsky, înainte de a-și înființa propriul ghiveci de „științe spirituale” numit antropozofie, bazat pe viziuni pe care le trăise în tinerețe. Pe lângă munca editorială la Arhiva Nietzsche, Elisabeth l-a angajat și s-o învețe despre filosofia fratelui ei, dar încercarea de a o învăța ceva pe încăpățânata Lamă s-a dovedit a fi un eșec total. Steiner s-a lăsat păgubaș, spunând că nu e capabil nici să predea, nici să înțeleagă filosofia lui Nietzsche. Ambele afirmații erau probabil adevărate.

Refuzul lui Kessler a lăsat arhiva fără editor. De la Sils Maria ajunsese recent o avalanșă de hârtii. Când Nietzsche părăsise Sils pentru ultima oră, după cum se dovedise, lăsase în camera din casa lui Gian Durisch tot soiul de notițe și de fragmente. I-a spus lui Durisch că erau gunoaie și că ar trebui să le pună pe foc. Durisch a apucat doar să le adune într-un bufet, dar, înainte să le dea foc, au început să apară pelerini veniți să cutureiere munții lui Zarathustra și să-i atingă stânca. Se agățau de orice relicvă sacră, fie că era un bilet pe care scria „Mi-am uitat umbrela”²⁰ ori o speculație pe seama diferențelor semantice dintre crucificarea lui Christos și dezmembrarea lui Dionysos. Când a aflat Elisabeth, a cerut ca totul să fie trimis la Weimar, unde s-a alăturat mormanului tot mai mare al moștenirii literare, *Nachlass*.

În cele din urmă, Elisabeth a trebuit să-și calce pe orgoliu și să-l aducă înapoi pe Peter Gast ca editor. El chiar era singurul care putea să citească scrisul lui Nietzsche din ultima perioadă, iar acest lucru era vital pentru ambiția lui Elisabeth de a modela haoticul *Nachlass* în forma unei cărți făcute de ea și publicate de ea în numele lui Nietzsche. Plănuia s-o intituleze *Voința de putere* și s-o prezinte ca pe *magnum opus*-ul lui, ca pe reevaluarea tuturor valorilor. Nu avea nici o îndoială că din fragmentele *Nachlass*-ului avea să creeze cartea pe care, în ultimul său an de luciditate, Nietzsche menționase că vrea s-o scrie, sau că o scrisese deja, sau că nu mai avea rost s-o scrie după finalizarea *Antichristului*.

Nietzsche nu a fost niciodată bogat. Păstra obiceiul săracului de a folosi cu parcimonie aceleași carnete până când se umplea

fiecare pagină cu totul. În cazul în care nu se observă o deteriorare vizibilă a scrisului, adesea nu există nici un indiciu legat de cronologie sau de secvențialitatea gândirii. Câteodată scria de la sfârșitul caietului spre început, alteori invers. Pasaje întregi erau tăiate sau se scrisese peste ele. Idei profunde se aflau pe aceeași pagină cu liste de cumpărături.

În timp ce Gast lucra încontinuu la *Nachlass*, Vila Silberblick a devenit un loc de pelerinaj unde textele, fotografiile și incunabulele lui Nietzsche erau expuse alături de voaluri cu dantelă, artefacte folclorice paraguayene și un bust al pionierului dr. Förster, erou al nobilei cauze a arianismului și a colonizării antisemite. Elisabeth găzduia un salon sâmbăta și o mulțime de petreceri în restul timpului. Musafirii erau foarte conștienți că deasupra lor, „separat doar de un strat de bârne”, cum a observat cineva, zăcea idolul Nietzsche-Zarathustra. Anumitor oaspeți speciali li se permitea să arunce o privire de la distanță spre silueta de la etaj, care acum purta mereu un halat până-n pământ, cu mâneci lungi și dantelă împrumutată din iconografia sacră.

Musafirilor susceptibili le era ușor să-și imagineze un Nietzsche în plină apoteoză, așa că au început să apară relatări cvasireligioase în presa vremii. Se concentrau adesea asupra ochilor. Sublimul prinț al intelectului avea ochi cu o capacitate mistică ieșită din comun de a scruta abisul inimii omenești și vârfurile înzăpezite. Ochii slăbiți, pe jumătate orbi ai lui Nietzsche erau comparați cu două stele gemene, orbite celeste, chiar galaxii. „Oricine l-a văzut pe Nietzsche în acele zile”, scria Rudolf Steiner, „odihnindu-se întins în halatul lui alb, plisat, cu noblețea chipului său enigmatic, scrutător și cu alura leonină, maiestuoasă a capului său de gânditor, avea senzația că acest om nu poate muri, ci că ochiul său va rămâne în eternitate să vegheze asupra omenirii și asupra întregii lumi sensibile, cu această exultare a ei impenetrabilă”²¹. Arhitectul Fritz Schumacher, pe care Elisabeth l-a angajat să proiecteze un monument pentru fratele ei, a spus că „nimeni dintre cei care l-au văzut nu putea crede că se uită la un trup pe care mintea îl părăsise. Trebuia să crezi că te uiți la un om care se ridicase deasupra lucrurilor mărunte, cotidiene”²².

Lui Elisabeth îi plăcea să-l afișeze după cină. Adesea aranja ca el să fie întrezărit printr-o perdea fumurie, ca un strigoi la o ședință de spiritism²³. Puțini aveau luciditatea lui Harry Kessler, care probabil l-a văzut mai des decât oricine, dat fiind că rămânea peste noapte la Vila Silberblick atunci când avea de discutat afaceri cu Elisabeth. Se trezea speriat în pat când Nietzsche scotea „cu toată forța mugete prelungi, sălbătice, în toiul nopții; apoi se așternea iarăși liniștea”²⁴.

Kessler nu vedea în Nietzsche un bolnav, nici un profet, nici măcar un lunatic, ci mai degrabă un înveliș gol, un cadavru viu. Măinile, atât cât se vedea din ele, cu venele lor verzi și violet, erau galbene ca ceara și umflate, ca la un cadavru. Mustața lăsată intenționat să se sălbăticească, acoperindu-i gura și bărbia în întregime, era o camuflare a bolii pe care o gură lipsită de control o dă întotdeauna de gol. Spre deosebire de pelerini, Kessler nu a văzut nimic în ochii lui Nietzsche. Nimic nebunesc, nimic înspăimântător, nimic spiritual. „Aș prefera să-i descriu privirea ca fiind una loială și, în același timp, care nu prea înțelege, o căutare intelectuală fără roade, așa cum vezi adesea la un câine mare și nobil.”²⁵

Nietzsche a suferit primul atac cerebral în vara lui 1898. Al doilea a survenit în anul următor. În august 1900 a răcit și a dezvoltat dificultăți respiratorii. Un martor care a preferat să rămână anonim, temându-se poate de mâna lungă și răzbunătoare a lui Elisabeth, a descris sfârșitul lui Nietzsche. Descrierea pare a fi făcută de o asistentă medicală care a îngrijit bolnavul ani la rând.

Persoana respectivă nota că, în anul ce a urmat transferului la Weimar, Nietzsche nu putea să citească, să înțeleagă ce i se spune sau să poarte un dialog lucid, deși nu lipsiseră deloc interviurile cu bietul nenorocit. Intervievatorii rareori îl vedeau pe Nietzsche față-n față. Orice contact trecea prin Elisabeth, toate reportajele o aveau pe ea ca intermediar, în timp ce Nietzsche zăcea paralizat pe o parte, neajutorat, pe ceea ce martorii numeau „salteaua-mormânt”, îngrădită de mobilă adunată-n jur ca să-l împiedice să evadeze. Funcțiile fizice erau îndeplinite cu greutate, nu în ultimul rând pentru că, de fiecare dată când vedea un obiect lucios, Nietzsche încerca să și-l bage

în gură. Lăsând toate astea la o parte, în mare era un pacient bun și ascultător. Starea lui era jalnică și fără speranță, dar rareori avea dureri.

Harry Kessler confirmă această descriere, dar buletinele lui Elisabeth spun cu totul altă poveste. Lui Nietzsche îi făcea mare plăcere literatura autorului său preferat – se pare că acesta era Guy de Maupassant. După spusele ei, Nietzsche și-a păstrat funcția vorbirii până la sfârșit. „Cât de des mă lăuda pentru ce făceam! Cât de des mă liniștea când păream tristă! Recunoștința lui era înduioșătoare. «De ce plângi, Elisabeth?», mă întreba. «Doar suntem fericiți.»”²⁶

Relatările diferă și în ce privește moartea lui. Lupta cu moartea a fost dură, nu și îndelungată, scrie martorul anonim, care avea în mod evident experiență în a veghea oameni pe patul de moarte și care a mai spus despre constituția fizică impresionantă a lui Nietzsche, „impunătoare chiar și în coșciug”, că i-ar fi permis să lupte chiar mai mult, dacă ar fi existat voință²⁷.

Elisabeth a descris moartea lui altfel. Într-o zi, pe când stătea alături de el, s-a stârnit o furtună teribilă. El s-a schimbat total la față și s-a prăbușit, inconștient, lovit de un atac cerebral. (Lui Elisabeth îi plăceau atacurile cerebrale.) „Părea că mărețea lui minte avea să piară printre tunete și fulgere, dar spre seară și-a revenit și a încercat să vorbească... Când i-am dat un pahar cu o băutură răcoritoare, era spre 2 dimineața, a îndepărtat cu mâna abajurul lămpii ca să mă poată vedea... Deschizându-și ochii magnifici, m-a privit pentru ultima oară și a strigat cu bucurie: «Elisabeth!». Apoi, imediat, a scuturat din cap, a închis ochii și a murit... Așa pierit-a Zarathustra.”²⁸

A murit pe 25 august 1900.

Elisabeth l-a chemat pe Harry Kessler. Acesta și-a scurtat vizita la Exposition Universelle de la Paris, unde lumea întâmpina noul secol aprinzând luminile de pe Turnul Eiffel pentru a sărbători minunea electricității. Când a ajuns Kessler la Weimar, l-a văzut pe Nietzsche așezat în sicriu în camera arhivei, înconjurat de ghivece cu palmieri și flori.

Realizarea unei măști mortuare era de obicei treaba sculptorilor. Elisabeth îi chemase pe Max Klinger și pe Ernst

Geyer s-o facă, dar erau amândoi prea ocupați, așa că misiunea i-a revenit lui Harry Kessler. S-a apucat de treabă, ajutat de un tânăr ucenic care se afla acolo ca să ajute cu decorațiunile funerare. Capul căzuse într-o parte și a trebuit să-l ridice puțin, să-l îndrepte. Au răsuflat ușurați după ce au dus treaba la bun sfârșit. Elisabeth a făcut copii ale măștii mortuare și le-a dăruit ca *memento mori*. Dar n-a trecut mult și a hotărât că masca mortuară nu era destul de impresionantă. S-a realizat o a doua versiune, îmbunătățită, care a fost dăruită celor preferați în mod special. Fruntea îi fusese înălțată ca să rivalizeze cu cea a lui Socrate, iar părul lui Nietzsche, în vârstă de 55 de ani, îmbogățit ca să aducă cu buclele luxuriante ale tânărului Apollo.

Nietzsche lăsase cu limbă de moarte că vrea să fie coborât în mormânt ca un simplu păgân. Drept muzică, nu o dorea decât pe cea compusă de el pentru poemul lui Lou „Imn pentru viață”. Fără nici un ritual creștin. Și, mai presus de orice, fără preoți.

S-a oficiat o lungă slujbă creștină în jurul coșciugului din camera arhivei. Muzica a fost din Brahms și Palestrina. Un interminabil și pedant necrolog (în stil Polonius) a fost rostit de un istoric al artei pe nume Kurt Breysig. Unii au spus că, dacă l-ar fi auzit, Nietzsche l-ar fi aruncat pe Breysig pe fereastră, laolaltă cu întreaga congregație²⁹.

A doua zi totul s-a mutat la Röcken, unde sicriul decorat cu o cruce lucioasă din argint a fost coborât în mormânt, în mijlocul unui șir de morminte de familie în care odihneau tatăl, mama și fratele lui, Joseph. Elisabeth s-a răzgândit și în această privință, așa cum făcuse și cu masca mortuară. A pus să-i fie mutat sicriul, din centru în capătul șirului. Când avea să sosească momentul, voia să-și petreacă eternitatea în miezul lucrurilor.

Elisabeth a moștenit 36.000 de mărci de la Nietzsche. Arhiva Nietzsche era oficializată, iar Harry Kessler fusese desemnat unul dintre administratori. A devenit directorul Marelui Muzeu Ducal al Artelor și Meșteșugurilor din Weimar și a început să organizeze noua epocă culturală a Weimarului ca o *Gesamtkunstwerk* organizată în jurul lui Nietzsche, așa cum prima lui epocă de aur se concentrase în jurul figurii lui Goethe. Era încă o încercare de a împlini visul pe care Nietzsche și

Wagner îl împărtășiseră odinioară: acela de a crea o nouă identitate culturală germană prin unirea tuturor artelor într-o viziune unificată. Kessler l-a adus pe Henry van de Velde să conducă Școala de Arte și Meserii din Weimar și să transforme interiorul Vilei Silberblick, care era numită acum Das Nietzsche-Archiv. Van de Velde era spiritualul promotor belgian al celui mai recent stil, numit Jugendstil în Germania și art nouveau în Franța. Înainte să-l aducă Kessler la Weimar, van de Velde făcuse designul de interior al celebrei La Maison de l'Art Nouveau pentru negustorul de artă parizian Samuel Siegfried Bing, cel care impusese stilul pe piață.

Accentul pus de Jugendstil pe formele naturale și pe obiectele lucrate de mână rezona cu ideile lui Nietzsche despre puterea a ceea ce este sublogic și irațional în natură, mult superioară puterii mașinilor. Kaizerul spusese despre curbele ca niște valuri ale interioarelor lui van de Velde că îi provocau greutate, însă Elisabeth a fost încântată să transforme arhiva într-o imagine a stilului modernist. Litera „N”, de la Nietzsche, cu linii curbe specifice Jugendstil, împodobeau totul, de la lambriurile de lemn la clanțele ușilor.

Însăși inima acestei *Gesamtkunstwerk* trebuiau să fie textele publicate ale lui Nietzsche. Kessler i-a comandat lui van de Velde să deseneze un nou corp de literă, pentru a elibera cuvintele dureroase ale lui Nietzsche din arhaica încâlceală gotică a scrierii germane tradiționale.

În timp ce van de Velde se ocupa de artele decorative, Kessler a preluat misiunea achiziției de picturi și sculpturi. Îi cunoștea bine pe legendarii negustori de artă parizieni Ambroise Vollard și Paul Durand-Ruel. Galeria lui din Weimar a devenit un avanpost al avangardei pariziene, găzduind impresioniști, postimpresioniști și expresioniști. Îi cunoștea personal pe mulți dintre artiști, inclusiv pe Monet, Renoir, Degas, Bonnard, Redon și Vuillard, ca și pe sculptorul Maillol, căruia voia să-i comande un nud gigantic care să-l reprezinte pe *Übermensch*, ca parte a unui complex statuar dedicat lui Nietzsche, în anul 1911. Comitetul propus să supravegheze acest complex monumental demonstrează largă răspândire a interesului față de Nietzsche la începutul secolului XX. Pe lângă Maillol, din comitet mai făceau parte George Bernard Shaw,

George Moore, W.B. Yeats, Gilbert Murray, William Rothenstein, Harley Granville-Barker, Eric Gill, Auguste Rodin, Maurice Denis, Anatole France, Henri Bergson, Charles Maurras și Maurice Barrès. Planul s-a destrămat odată cu izbucnirea Primului Război Mondial.

Edvard Munch a fost chemat să picteze un portret „ideatic” postum al lui Nietzsche în 1906. Dimensiunea pânzei reflecta adesea opinia lui Munch despre subiectul său, iar portretul „ideatic” al lui Nietzsche este una dintre cele mai mari pânze ale lui. Ca și silueta din *Țipătul*, Nietzsche este pictat sprijinit de o balustradă ce străbate în diagonală pânza, spre infinit³⁰. În timp ce balustrada din *Țipătul* străbate pânza dinspre colțul din dreapta-jos spre cel din stânga-sus, balustrada lui Nietzsche merge din stânga-jos spre dreapta-sus, un argument interesant despre cum vedea Munch călătoria mintală a fiecăruia dintre personaje. Silueta gigantică a lui Nietzsche face ca biserica din peisaj să pară pitică: Munch, asemenea lui Nietzsche, fusese inițial destinat carierei de preot de către familia lui hiperreligioasă și, tot asemenea lui Nietzsche, alesese un drum cu totul diferit.

Elisabeth și Munch nu se înțelegeau. Cu toate acestea, l-a ales pe el să-i picteze portretul. Alegând o pânză straniu proporționată, Munch a evidențiat exagerat rochia ei cu volane, iar ei i-a pictat un chip cu trăsături dure, de călău³¹.

Sus, pe dealul ei înverzit, Elisabeth simțea că a obținut în sfârșit un statut egal cu al Cosimei. Cosima a murit în 1930, iar Elisabeth în 1935, moment în care perioada cât se îngrijise de scrierile lui Nietzsche era de peste două ori mai lungă decât cei 16 ani scurși între publicarea primei lui cărți, *Nașterea tragediei*, și scrierea celei din urmă, *Ecce homo*. În acei ani, Elisabeth a fost păianjenul din centrul Arhivei Nietzsche, ținând cuvintele fratelui său în propria pânză și umflându-și propria reputație în timp ce-și prezenta fratele ca pe un profet mistic al convingerilor ei.

Elisabeth nu înțelesese niciodată cutremurul conceptual ce stă la baza gândirii fratelui ei. Nu pricepuse niciodată că el respinge toate sistemele de gândire și toate filosofile ce reduceau lumea la un singur sistem. Opoziția revoluționară față

de certitudine, care l-a făcut să se descrie drept filosoful lui „poate”, depășea capacitatea ei de înțelegere. I-a ignorat viziunea că este un farsor, filosoful care ar prefera să fie văzut mai degrabă ca un măscărici decât ca un sfânt. A ignorat ideea lui conform căreia adevărul nu are o singură definiție, dar poate fi examinat cu folos ca o problemă de perspective. A ignorat ideea lui conform căreia nu există un păianjen al rațiunii etern, ci doar accidente pe ringul de dans al vieții și că existența nu e mai lipsită de sens din cauza asta. Deși exercita un control total asupra operelor lui, ea nu pricepea nici măcar scopul spre care țintea explorarea lui intelectuală de căpătâi: cum să găsești valoare și sens într-un univers nesigur în care nu există nici ideal și nici divin.

În 1901, la doar un an după moartea lui Nietzsche, Elisabeth a publicat *Voința de putere* (*Der Wille zur Macht*) drept volumul XV al operelor complete. Era compus din 483 de aforisme selectate din *Nachlass*, notițele și schițele pe care Nietzsche nu intenționase niciodată să le arate altcuiva, cu atât mai puțin să le publice. Nietzsche fusese mereu extraordinar de scrupulos cu ceea ce publica, așa cum se observă în corespondența lui cu Gast și cu editorii lui. Ceea ce a publicat Elisabeth în *Voința de putere* nu reprezenta viziunea lui finală asupra nici unuiu dintre subiectele abordate. La momentul reeditării din 1906, Elisabeth triplase dimensiunea cărții: acum nu mai erau 483 de aforisme, ci 1.067. Elisabeth înflorea în postura ei de stăpână a procesului editorial postum.

Imaginea era o componentă importantă a legendei Nietzsche, iar Elisabeth a comandat sculpturi ce îl înfățișau musculos, picturi în care radia și fotografii lunate la propriu. Nietzsche a fost pictat chiar și în ipostaza unui Christ purtând coroana de spini. Controlându-i textele, a publicat cărți și articole și fragmente din scrierile lui. Fără să-i poată contesta cineva versiunea asupra evenimentelor, a scris un al doilea volum al biografiei, unul plin de imaginație, *Singuraticul Nietzsche*, a produs un rezumat deloc credibil al *Corespondenței Nietzsche-Wagner* și o carte despre *Nietzsche și femeile*, ce dădea glas resentimentelor ei față de Lou. După publicarea versiunii extinse a *Voinței de putere*, Elisabeth a fost nominalizată în 1908

la Premiul Nobel pentru Literatură. Avea să mai fie nominalizată de trei ori pentru scrierile despre fratele ei³². Universitatea din Jena i-a acordat titlul de doctor honoris causa, după care semnătura ei și-a găsit forma finală: „Frau Dr. Phil. H.C. Elisabeth Förster-Nietzsche”.

În anii premergători Primului Război Mondial, cât timp Harry Kessler a mai exercitat o oarecare putere, interesul față de arhivă a fost cosmopolit și intelectual. Aceasta atrăgea mai mult critici, scriitori și artiști decât filosofi. Printre nietzscheenii confirmați se numărau Hugo von Hofmannsthal, Stefan George, Richard Dehmel, Richard Strauss, Thomas Mann, Heinrich Mann, Martin Buber, Carl Gustav Jung, Hermann Hesse, Paul Heyse, Rainer Maria Rilke, Max Brod, Albert Schweitzer, André Gide, dansatorii Vaslav Nijinsky și Isadora Duncan și Graf von Zeppelin, constructorul dirijabilului. Printre alți adepți timpurii ai lui Nietzsche se numărau George Bernard Shaw și W.B. Yeats, H.G. Wells, James Joyce, Wyndham Lewis, Herbert Read și T.S. Eliot. H.L. Mencken a fost probabil primul dintre entuziaștii americani, urmat de Theodore Dreiser, Eugene O'Neill, Ezra Pound și Jack London. În Franța, Hippolyte Taine, Jean Bourdeau, André Gide, Paul Valéry, Alfred Jarry și Eugène de Roberty. În Italia, Gabriele d'Annunzio și Benito Mussolini.

Situația aceasta ar fi fost ea însăși uimitoare pentru Nietzsche, care-și exprimase atât de des oroarea față de ideea de a avea discipoli, însă laitmotivul politic al cultului lui Nietzsche l-ar fi oripilat. Apropierea Primului Război Mondial a dat avânt unei forme de nietzscheanism belicos ce prelua voința de putere drept învățătură morală ce consacra violența și ferocitatea, pe *Übermensch* drept creatura cea mai măreață, iar bestia blondă drept îndemn spre crearea unui program de eugenie. Articolele de ziar ale lui Elisabeth încurajau aceste interpretări trunchiate, descriindu-l cu entuziasm pe fratele ei drept un prieten al războiului.

Au fost tipărite 150.000 de exemplare în format special de buzunar din *Zarathustra*, pentru soldații germani, în timpul Primului Război Mondial, ca să le ia cu ei în luptă, alături de *Faust* al lui Goethe și de Noul Testament. Te întrebi ce naiba or fi făcut ei cu cartea și ce ar fi spus Nietzsche, care se opunea militarismului pangerman, despre această evoluție a lucrurilor.

„Dacă am putea renunța la războaie ar fi cu atât mai bine”, scrisese el într-unul din ultimele lui carnete. „M-aș putea gândi la căi mult mai bune de a folosi cele 12 miliarde pe care le cheltuie Europa anual pentru menținerea păcii armate; există alte feluri de a cinsti fiziologia decât prin spitalele militare... Să iei atâta tinerețe și energie și putere și apoi să le pui în fața tunurilor – asta e *nebunie*.”³³

Prima personalitate politică importantă care a înțeles că filosofia lui Nietzsche poate fi adaptată la propriile idei legate de naționalism și de folosirea violenței a fost Mussolini. În tinerețe, cu mult înainte de a accede la putere, făcuse parte din generația ce-și găsisse speranța în Nietzsche³⁴. În 1931, când arhiva ajunsese să fie înțesată de naziști, iar Mussolini devenise dictatorul fascist al Italiei și era pătruns de ideile lui Hitler, i-a trimis o telegramă lui Elisabeth pentru a o felicita cu ocazia împlinirii a 85 de ani. Ea îl admira nespus pe Mussolini și a încercat să convingă Teatrul Național din Weimar să pună în scenă o piesă al cărei coautor era acesta, intitulată *Campo di maggio*³⁵. La premiera din februarie 1932, Hitler s-a prezentat la teatru însoțit de trupe de asalt și i-a înmânat lui Elisabeth un buchet mare de flori. S-au reîntâlnit un an mai târziu, la o reprezentație a lui *Tristan*, care marca 50 de ani de la moartea lui Wagner. În acel moment Hitler era deja cancelar al Germaniei.

„Suntem copleșiți de entuziasm pentru că la conducerea guvernului nostru se află o asemenea personalitate minunată, cu adevărat fenomenală, magnificul nostru cancelar Adolf Hitler”, a scris, cu efuziune, Elisabeth. „*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*.”³⁶

Îndelungata acaparare a Arhivei Nietzsche de către tabăra naziștilor începuse în perioada interbelică a Republicii de la Weimar (1918-1933), când Germania clocotea de resentimente în urma umilitoarei înfrângeri din Primul Război Mondial și suferea groaznic din cauza Marii Depresii – hiperinflație, șase milioane de șomeri, rezultatul fiind ascensiunea extremelor politice, comunismul și național-socialismul.

În timpul Republicii de la Weimar, arhiva s-a aflat chiar în mijlocul vârtejului politic, dat fiind că Elisabeth i-a sprijinit public pe național-socialiști (naziști), naționalismul agresiv și antisemitismul lor consunând cu ale ei. L-a numit șef al arhivei pe vărul ei, Max Oehler. Acesta era un militar de carieră care se întorsese de pe frontul Primului Război Mondial îndurerat de înfrângerea Germaniei și se înrolase în Partidul Național-Socialist. Avea să ocupe această poziție la arhivă până la moartea lui Hitler.

Elisabeth și Oehler au umplut arhiva de național-socialiști ce aveau să scrie filosofia partidului lor în numele lui Nietzsche. Vila Silberblick a devenit văgăuna tarantulelor răzbunătoare a căror existență Nietzsche o anticipase și împotriva cărora avertizase lumea:

„Prietenii, nu vreau să fiu băgat în aceeași oală. Sunt unii dintr-aceia ce predică învățătura mea despre viață: și sunt totodată predicatorii egalității și-ai tarantulelor... «Dreptate pentru noi înseamnă tocmai ca lumea să fie plină de vremuirile răzbunării noastre» – așa grăiesc înde ele... Cu cei înflăcărați se aseamue ei: nu inima însă-i aceea ce-i înflăcărează – ci răzbunarea. Iar când se subțiază și se răcesc, nu spiritul, ci pizma-i aceea ce-i subțiază și răcește. Zavistia-i mână și pe căile cugetătorilor; și-acesta-i semnul zavistiei lor... Din fiecare plângere-a lor răsună răzbunare, în fiecare dintre laudele lor e o rănire; și rolul de judecător li se pare o fericire. Dar eu așa vă sfătuiesc, prietenii: să nu vă-ncredeți în nimeni dintre cei în care pornirea de-a pedepsi e puternică! Aceasta-i vița de obârșie rea și de soi rău; din ochii lor privește călăul și copoiul...”³⁷.

Tarantulele, numai oameni cu poziție înaltă, au fost numite în funcțiile de editori sau membri ai comitetului conducător al arhivei. Printre ei se numărau Carl August Emge, profesor de filosofia dreptului la Universitatea din Jena, viitor ministru nazist al guvernului Thuringiei și unul dintre semnatarii importanți ai declarației celor 300 de profesori care l-au sprijinit pe Hitler în martie 1933. Un alt editor era Oswald Spengler; cea mai nefastă influență a lui asupra manipulării ideilor lui Nietzsche a fost credința în darwinismul social: coruperea teoriei evoluționiste a lui Darwin despre selecția

naturală prin conflict și supraviețuirea celui mai adaptat și traducerea ei prin supremația rasială germană, justificarea eugeniei și, în cele din urmă, Soluția Finală. Noțiunile de *Übermensch* și *morală a stăpânilor* au fost mană cerească pentru Spengler. Harry Kessler clocotea de furie și dispreț din cauza prezenței absolut mediocre a lui Spengler în arhivă, care nu mai contenea să profereze sloganuri ieftine și triviale.

Alfred Baeumler, profesor de filosofie la Universitățile din Dresda și Berlin, a pregătit textele lui Nietzsche pentru noi ediții, inclusiv o nouă ediție din *Voința de putere*, ce lăsa iarăși senzația că ar fi fost autorizată de însuși Nietzsche. Baeumler era șeful diviziei pentru științe și studii academice a departamentului pentru supervizarea educației ideologice și intelectuale condus de Alfred Rosenberg³⁸, care producea manuale pentru școlari în care teoriile rasiale erau considerate un dat științific. Despre Baeumler s-a spus că poartă cea mai mare responsabilitate pentru stabilirea legăturii dintre Nietzsche și Hitler³⁹.

Baeumler a supravegheat celebra ardere a cărților din Berlin. Cu doar câteva zile înainte, filosoful Martin Heidegger se alăturase partidului nazist, în cadrul unei ceremonii saturate de svastici. A apărut pe scene în care sprijinea răspândirea nazismului în universități și a cerut să se ardă și alte cărți pe tot cuprinsul țării⁴⁰. Heidegger i s-a alăturat lui Baeumler ca editor al arhivei, unde au născocit extraordinara idee că operele publicate ale lui Nietzsche nu contează, pentru că adevărata lui filosofie se află în *Nachlass*, moștenirea literară pe care Elisabeth deja o manipulasă urmărindu-și propriile scopuri. Ridicarea *Nachlass*-ului la nivel de Sfântă Scriptură era cheia ce le permitea filosofilor și editorilor arhivei să taie și să lipească fragmente disparate și să le reasambleze astfel încât să transmită ideile lor.

Harry Kessler asista consternat: „În Arhivă, toți, de la portar la șef, sunt naziști... E de ajuns ca să te faci să plângi... prin ușa deschisă am zărit canapeaua pe care stătea Nietzsche, ca un vultur rănit, ultima oară când l-am văzut. Misterioasă, de neînțeles Germanie”⁴¹.

Kessler a fugit în exil, părăsindu-și iubita Germanie și filosoful mult iubit; dansul dionisiac al vieții despre care scrisese acesta era transformat de noii stăpâni ai Germaniei în *danse macabre*.

După ce Hitler a cunoscut-o pe Elisabeth, a făcut o vizită la arhivă pe 2 noiembrie 1933. Fiind cancelar al Germaniei, a sosit cu escortă completă, având în mână obișnuita biciușcă. A stat în arhivă o oră și jumătate. Când a ieșit, biciușca dispăruse. În locul ei purta bastonul lui Nietzsche, oferit de Elisabeth⁴². Îi oferise și o copie a petiției împotriva evreilor pe care Bernhard Förster i-o prezentase în 1880 lui Bismarck. Hitler a trimis un pachet cu pământ german pentru a fi împrăștiat deasupra mormântului lui Förster, în Paraguay.

Hitler era obsedat de ideea că ar fi un conducător-filosof. Îi plăcea să arunce-n discuție nume mari. Este imposibil de dovedit dacă Hitler l-a studiat vreodată pe Nietzsche. În general, se crede că nu. Printre cărțile despre care se știe că formau biblioteca lui cât a stat la închisoare în 1924, când a scris *Mein Kampf*, și care s-au mai păstrat, nu se află nici un titlu de Nietzsche⁴³. Este posibil, bineînțeles, ca ele să fi făcut parte din biblioteca lui la vremea aceea și să se fi pierdut între timp, dar nici în biblioteca lui târzie nu s-au păstrat exemplare care să pară răscitite. Celebrul documentar despre mitingul de la Nürnberg, din 1934, a primit intenționat titlul nietzschean de *Triumful voinței*, dar, când regizoarea Leni Riefenstahl îl întreabă dacă-i place Nietzsche, răspunsul lui este: „Nu, nu prea am ce face cu Nietzsche... nu e călăuza mea”⁴⁴.

Ideile complicate din cărți nu-l ajutau la nimic, dar de sloganuri și titluri simple precum *Übermensch*, „voința de putere”, „morala stăpânilor”, „bestia blondă” și „dincolo de bine și de rău” se putea abuza la nesfârșit. Pianistul lui Hitler, Ernst Hanfstaengl, care l-a însoțit în cel puțin una dintre vizitele la Arhiva Nietzsche, și-a descris nemilos, însă corect Führerul drept un barman genial care-și apropria tot ce-i folosea pentru a-și prepara cocteilul otrăvitor, originea genocidului⁴⁵. Nietzsche nu era nici pe departe unicul filosof de care s-a abuzat selectiv în acest fel. Au fost folosite și citate scoase din

context aparținându-le lui Kant și altora pentru a justifica antisemitismul, naționalismul și exceptionalismul rasei superioare germane. După cum remarca Hanfstaengl, „tăietura de ghilotină pe care o aplicase Robespierre învățăturilor lui Jean-Jacques Rousseau a fost repetată de Hitler și de Gestapo prin simplificarea teoriilor contradictorii ale lui Nietzsche”⁴⁶.

Însă, chiar în timp ce propagandiștii și falsificatorii arhivei îi trunchiau lui Nietzsche cuvintele și ideile, existau chiar și printre naziști unii care înțelegeau absurditatea apropierei lui Nietzsche de către partid. Ernst Krieck, important ideolog nazist, remarca sarcastic că, dincolo de faptul că Nietzsche nu era socialist, nu era naționalist și se opunea rasismului, ar fi putut fi un gânditor național-socialist redutabil⁴⁷.

În 1934, Hitler a vizitat Vila Silberblick împreună cu Albert Speer, arhitectul preferat de el să proiecteze arhitectura triumfalistă și înălțătoare a celui de-al Treilea Reich. Spre bucuria lui Elisabeth, Speer trebuia să proiecteze un Memorial Nietzsche. Mussolini a contribuit trimițând o statuie grecească monstruoasă, supradimensionată, a lui Dionysos.

Elisabeth se apropia acum de 90 de ani. Își petrecea cea mai mare parte a zilei în pat, unde puneă să i se citească *Mein Kampf* cu voce tare. Cu nouă zile înainte să moară, a scris despre Hitler: „Nu poți să nu-l iubești pe acest om măreț, magnific dacă-l cunoști așa de bine cum îl cunosc eu”⁴⁸.

Moartea a fost blândă cu Elisabeth. S-a îmbolnăvit de gripă și a murit câteva zile mai târziu, liniștită și fără dureri, pe 8 noiembrie 1935.

Elisabeth a murit așa cum trăise, fără să se îndoiască de sine. Nu îi fusese niciodată greu să se autoconvingă de ceea ce-și dorea să creadă și a murit fericită și sigură că ea era persoana pe care fratele ei o iubise cel mai tare. De asemenea, credea cu sinceritate că prin propria ei măreție își obținuse el nemurirea. Ea, nu fratele ei, construisese arhiva. Ea, nu fratele ei, fusese nominalizată la Premiul Nobel. Ea, nu fratele ei, primise titlul de doctor honoris causa din partea vechii Universități din Jena. Ea, nu fratele ei, se bucurase de prietenia celui mai puternic om din țară, însuși cancelarul Germaniei.

Hitler a stat în primul rând în sala arhivei, unde a fost așezată Elisabeth pe catafalc. A depus în mod ostentativ o coroană enormă și a ascultat cu solemnitate panegiricele care o proslăveau pe Elisabeth drept una dintre preotesele Germaniei Eterne – cealaltă preoteasă fiind Cosima Wagner. Cât de mulțumită ar fi fost Elisabeth! Hitler nu-și permitea prea des să fie fotografiat cu o mină tristă, dar cu ocazia asta a făcut o excepție.

„Sunt înfricoșat”, scrisese Nietzsche, „la gândul că niște oameni necalificați și nepotriviți îmi vor invoca într-o bună zi numele. Totuși, acesta este chinul fiecărui mare învățător al omenirii: știe că, date fiind accidentele și circumstanțele, el *poate* deveni la fel de bine un dezastru sau o binecuvântare pentru umanitate”⁴⁹.

Nietzsche nu intenționase niciodată să devină sursa unor teorii politice. Ironia acestei acaparări a lui stă în faptul că întotdeauna a fost interesat de om în ipostaza lui individuală, mai curând decât în aceea de membru al unei turme – fie ea turmă politică ori religioasă.

Nietzsche a descris omul drept „animalul bolnav” pentru că are totul la dispoziție și totuși este infectat cu nevoia insatiable de metafizic, care nu poate fi domolită. Într-o încercare de a satisface această nevoie eternă și indestructibilă, mulți dintre contemporanii săi au recurs la știință și la darwinism, dar, așa cum a arătat Nietzsche, știința nu este o religie, iar evoluția este departe de a fi o cale morală. „Binele” și „răul” evoluționiste nu înseamnă decât „mai util” și „mai puțin util”, iar asta nu are nimic de-a face cu morala.

Afirmația lui Nietzsche „Dumnezeu a murit” dăduse glas inacceptabilului într-o epocă ce nu dorea să meargă atât de departe încât să admită evidența: că în lipsa credinței în divin nu mai există o autoritate morală a legilor ce persistaseră de-a lungul civilizațiilor durate în ultimele două milenii.

Ce se întâmplă când omul anulează codul moral pe care și-a clădit edificiul civilizației? Ce înseamnă să fii om când ești dezlegat de un țel metafizic central? Apare un vid de sens? Dacă viața de apoi este abolită, sensul suprem se află aici și acum. Fiindu-i oferită puterea de a trăi fără religie, omul trebuie să-și asume responsabilitatea propriilor acțiuni. Și totuși, Nietzsche a

văzut cum contemporanii lui s-au mulțumit să trăiască într-un compromis leneș, refuzând să-și examineze inautenticitatea: refuzând să lovească cu ciocanul în idoli, pentru a vedea dacă mai sună adevărat.

Asta rămâne o provocare în întregime modernă. Probabil că o parte din farmecul persistent al lui Nietzsche stă în refuzul lui de a ne oferi un răspuns. Trebuie să ne găsim singuri sensul și răspunsul, dacă există așa ceva: aceasta e adevărata realizare a unui *Übermensch*.

Putem respinge rolul de credință al științei; putem respinge chiar credința religioasă, dar să reținem din ea valorile morale. Mai întâi, omul trebuie să devină el însuși. În al doilea rând, *amor fati*; el trebuie să accepte ceea ce-i aduce viața, evitând aleile întunecate ale urii de sine și ale resentimentului. Apoi, în cele din urmă, omul se poate autodepăși pentru a-și găsi adevărata împlinire ca *Übermensch*, omul împăcat cu sine, ce-și găsește bucuria în existența pământească, se bucură de splendoarea pură a existenței și se mulțumește cu finitudinea mortalității sale.

În mod tragic pentru Nietzsche, nevoia de a ne autodepăși a devenit atât de izbitor de distorsionată, luând forma nevoii de a-i învinge pe ceilalți, încât tinde să pună în umbră capacitatea lui de a formula întrebările eterne într-un fel atât de provocator, de splendid. La fel, devotamentul lui față de examinarea fiecărei fațete a adevărului și nerecomandarea altui răspuns decât „poate...” a dat naștere unui potențial infinit de interpretare.

Dacă vizitezi Vila Silberblick astăzi, vei vedea că în grădină au crescut copaci, ascunzând astfel peisajul magnific care i-a dat numele. Dar dacă treci printre copaci spre câmpia de la marginea grădinii, te poți bucura de priveliștea ce era vizibilă odinioară din balconul lui Nietzsche. Pe măsură ce privirile tale cuprind reconstituirea de către Goethe a variantei iluministe a perfecțiunii clasice, ești copleșit de încântare, de uimire în fața capacității omului de a folosi materialele simple ale naturii, pământ și piatră, apă și plante, și de a le turna într-o viziune simbolică a desăvârșirii pământului conform propriilor idealuri. Ni se oferă o viziune a transcendenței ce se întinde glorios pe cuprinsul a zece mile înainte, pentru ca, în cele din

urmă, pârâiașele frumoase și pajiștile împânzite de oi să dispară în talazurile neguroase ale pădurii Ettersberg, iar aici, pe fundalul copacilor de la orizont, se înalță un nou reper: coșul înalt, înnegrit de fum al crematoriului din lagărul de exterminare de la Buchenwald.

Exact așa cum oribilul coș se profilează deasupra peisajului menit să illustreze cele mai înalte aspirații culturale ale omului, tot așa profețiile lui Nietzsche sunt puse în umbră de conotații oribile.

„Îmi cunosc soarta”, scrisese el. „Cândva, numelui meu i se va asocia amintirea a ceva monstruos – a unei crize cum nu a mai existat pe pământ, a celei mai profunde coliziuni de conștiințe, a unei hotărâri invocate *împotriva* a tot ceea ce s-a crezut, s-a promovat, s-a sacralizat până acum. Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită.”⁵⁰

Sufletele modelate de mâinile istoriei se înnegurează în fața acestei profeții. Însă doar în imaginația noastră, întunecată de umbra lungă a privirii retrospective, este acesta strigătul unui om ce vrea să dezlănțuie Răul asupra lumii. Este, mai curând, chemarea triumfătoare a unui om ce a dinamitat un tunel prin indiferența greoaie a vremii lui față de consecințele morții lui Dumnezeu, deschizând astfel calea pentru ca îndrăzneții argonauți ai spiritului să descopere noi lumi.

¹* Ed.rom.cit., pp. 192-193 (n.tr.).

Aforisme

Cei mai răi cititori sunt aceia care se comportă ca niște soldați prădători: înșfacă unele lucruri de care pot avea nevoie, spurcă și încurcă restul și blasfemiază totul.

Omenesc, prea omenesc II, secțiunea 137^{*}

Oamenii se recunosc în aforismele lui Nietzsche de mai bine de un secol. Iată mai jos o selecție personală de aforisme ce par a avea o rezonanță puternică în contemporaneitate. Se contrazic adesea, reamintindu-ne cât de mult îi plăcea lui Nietzsche să provoace, numindu-se filosoful lui „poate”. Energia pe care o emană, combinată cu o capacitate de a semnifica ceea ce vrea cititorul ca ele să semnifice (cam ca versurile lui Bob Dylan), a făcut ca ele să fie diseminate în cultura populară. Având în vedere că ideile lui trec în *Zeitgeist* printr-o varietate de traduceri, sursa operei este dată în secțiunea de mai jos, însă textele sunt extrase din versiunile cele mai populare.

Adevăr?

„Nu există câtuși de puțin fenomene morale, ci numai o interpretare morală a fenomenelor...”

Dincolo de bine și de rău, capitolul al patrulea, secțiunea 108

„Faptul că ceva se întâmplă în mod regulat și previzibil nu înseamnă că e și necesar să se întâmple.”

Carnetul 9, toamna lui 1887, 91

„Absurditatea unui lucru nu-i un argument împotriva existenței lui, ci mai degrabă o condiție a acesteia.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 515

„Nu există fapte, doar interpretări.”

Carnete, vara lui 1886 – toamna lui 1887, secțiunea 91

Arta

„Arta este menirea supremă și activitatea cu adevărat metafizică a acestei vieți.”
Nașterea tragediei, „Prefață către Richard Wagner”

Căsnicia

„Unii bărbați au suspinat la răpirea femeilor lor, cei mai mulți însă la faptul că nimeni n-a avut de gând să li le răpească.”
Omenesc, prea omenesc I, „Femeia și copilul”, secțiunea 388

Celebritatea

„Plătești un preț mare ca să fii nemuritor: mori de mai multe ori în timpul vieții.”
Ecce homo, „Așa grăit-a Zarathustra”, secțiunea 5
„Eu nu sunt un om, eu sunt dinamită.”
Ecce homo, „De ce sunt un destin”, secțiunea 1

Creștinismul

„Creștinismul este ipohondria romantică a celor nesiguri pe ei.”
Carnetul 10, toamna lui 1887, 127
„«Împărăția lui Dumnezeu» nu este ceva care se așteaptă; nu are nici un ieri și nici un poimâine și nici nu vine după «o mie de ani» – este o experiență a inimii; e

pretutindeni și nu este nicăieri...”

Antichristul, secțiunea 34

„Cuvântul «creștinism» este deja o neînțelegere – în esență, a existat numai un creștin și el a murit pe cruce.”

Antichristul, secțiunea 39

„*Luca 18,14 corectat*. – Cine se umilește pe sine însuși vrea să fie înălțat.”

Omenesc, prea omenesc, „Pentru istoria sentimentelor morale”,
secțiunea 87

Dumnezeu

„Zeul a murit: dar, așa după cum este firea oamenilor, vor mai exista, poate, milenii de-a rândul, niște peșteri în care să fie arătată umbra lui. Iar nouă – nouă ne mai rămâne să-i învingem și umbra.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 108

„A murit Dumnezeu! Și mort rămâne! Și noi l-am omorât! Cum să ne consolăm noi, asasinii asasinilor? Tot ce-a avut lumea mai sfânt și mai puternic până acum își varsă sângele sub jungherele noastre – cine oare ne va șterge de acest sânge? Cu ce apă ne-am putea spăla? Ce sărbători ale ispășirii, ce jocuri sacre va trebui să născocim? Oare măreția acestei fapte nu-i prea mare pentru noi? Nu trebuie să ne prefacem noi înșine în dumnezei, numai pentru a părea vrednici de ea?”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 125

„Omul să fie doar o eroare a lui Dumnezeu? Ori Dumnezeu doar o eroare a omului?”

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 7

Eroul romantic

„Distincția pe care ți-o dă nefericirea (ca și când a te simți fericit ar fi un semn de platitudine, de simplitate, de mediocritate) este așa de mare, încât dacă cineva îți spune: «Dar ce fericiți sunteți!», de obicei protestezi.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 534

„Dintre toate mijloacele de consolare, nimic nu le face așa de bine celor ce au nevoie de consolare ca afirmația că, în cazul lor, nu există consolare. Aceasta conferă o

asemenea distincție, încât ei își ridică din nou capul.”

Aurora, cartea a patra, secțiunea 380

Exasperarea în fața familiei

„Oamenii sunt *cel mai puțin* înrudiți cu părinții lor; ar fi o vulgaritate supremă să fii înrudit cu părinții tăi.”

Ecce homo, „De ce sunt așa de înțelept”, secțiunea 3

Femeile

„Dumnezeu a făcut femeia. Și, într-adevăr, cu aceasta el a pus capăt plictiselii – dar și altora încă! Femeia a fost a doua greșeală a lui Dumnezeu.”

Antichristul, secțiunea 48

„Două lucruri dorește-adevăratul bărbat: primejdie și joc. De-aceea vrea-n femeie jucăria cea mai primejdioasă.”

Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre bătrânele și tinerele”

„Femeile știu aceasta, cele mai alese: un pic mai grasă, un pic mai slabă – oh, câtă soartă nu zace-n picul acesta!”

Așa grăit-a Zarathustra III, „Despre spiritul gravitației”, secțiunea 2

„Te duci la femei? Să nu îți uiți de bici!”

Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre bătrânele și tinerele”

Filosofia

„Pentru a trăi singur, trebuie să fii animal sau zeu – spune Aristotel. Lipsește cel de-al treilea caz: trebuie să fii ambele – filosof...”

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 3

„Platon e plictisitor.”

Amurgul idolilor, „Ce le datorez anticilor”, secțiunea 2

„N-ar exista nici un fel de filosofie platonică dacă n-ar fi în Atena niște tineri atât de frumoși: abia vederea lor transpune sufletul filosofului într-o stare de delir erotic și nu-i dă pace până ce n-a afundat sămânța tuturor lucrurilor înalte într-un pământ atât de frumos.”

Amurgul idolilor, „Incursiunile unui inactual”, secțiunea 23

„Filosofii de azi vor privilegiul divin de a fi incomprehensibili.”

Aurora, cartea a cincea, secțiunea 544

„Explicațiile mistice trec drept adânci; adevărul e că nu mai sunt nici măcar superficiale.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 126

„A socoti toate lucrurile adânci – iată o însușire incomodă: te face să-ți soliciți întruna ochii și la sfârșit să găsești de fiecare dată mai mult decât ai dorit.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 158

„Filosofia îi deschide omului un azil în care nici o tiranie nu poate pătrunde, peștera interiorității, labirintul sufletului: și asta îi înfurie pe tirani.”

Considerații inactuale, „Schopenhauer educator”, secțiunea 3

„Gândurile sunt umbrele sentimentelor noastre – tot mai sumbre, mai goale, mai simple decât acestea.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 179

„Echivalarea socratică rațiune = virtute = fericire: ea fiind, dintre toate, cea mai bizară echivalare posibilă și căreia cu deosebire i se împotrivesc toate instinctele mai vechiului elen.”

Amurgul idolilor, „Problema lui Socrate”, secțiunea 4

Filosofia/Educația

„Este o rea răsplată pentru un învățător, dacă nu faci decât să rămâi elevul lui.”

Ecce homo, prefață, secțiunea 4

„Cel mai sigur se corupe un tânăr sfătuindu-l să-l prețuiască mai mult pe cel ce gândește la fel decât pe cel ce gândește diferit de el.”

Aurora, cartea a patra, secțiunea 297

Formula măreției

„Formula mea pentru măreția oamenilor este *amor fati*: să nu vrei ca nimic să fie altfel, nici în viitor, nici în trecut, nici în vecii vecilor. Să nu te mulțumești să suporti necesitatea, ci s-o *iubești*...”

Ecce homo, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 10

Fotografia

„Fiind executat prin fotografiere de Ciclopul cu un singur ochi, încerc de fiecare dată să împiedic dezastrul, dar de fiecare dată sunt eternizat fie ca pirat, ca un mare tenor sau chiar ca Boier.”

Scrisoare către Malwida von Meysenbug, 20 decembrie 1872

Hăul

„Omul este o funie prinsă între animal și supraom – o funie peste un hău.”

Așa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra”, partea I, secțiunea 4

„Cel ce se bate cu monștrii ieie seama să nu se transforme în monstru. Și, dacă privești într-un hău o vreme-ndelungată, și hăul privește înăuntrul tău.”

Dincolo de bine și de rău, „Sentințe și interludii”, secțiunea 146

Lumea metafizică

„Oricât de bine ar fi demonstrată existența unei astfel de lumi, ar fi sigur totuși că cea mai indiferentă dintre toate cunoașterile este tocmai cunoașterea ei: chiar mai indiferentă decât trebuie să-i fie corăbierului aflat în primejdia furtunii cunoașterea analizei chimice a apei.”

Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele și ultimele lucruri”,
secțiunea 9

Matematica

„Descoperirea legilor numerelor este făcută pe baza erorii, dominante încă de la origine, că ar exista mai multe lucruri identice (dar, de fapt, nu există nimic identic).”

Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele și ultimele lucruri”,
secțiunea 19

„*Matematica*, în mod sigur, n-ar fi luat naștere dacă s-ar fi știut de la început că în natură nu există nici o linie perfect dreaptă, nici un cerc veritabil, nici o dimensiune absolută.”

Omenesc, prea omenesc I, „Despre primele și ultimele lucruri”,
secțiunea 11

Monștrii

„Măreția este plină de temeri, să nu aibă nimeni vreo îndoială.”

Carnetul 9, toamna lui 1887, secțiunea 94

Mustățile

„Omul cel mai blând și mai drept, dacă n-are decât o mustață mare, poate sta oarecum în umbra acesteia și poate sta liniștit – ochii obișnuiți văd în el *accesoriul* unei mustăți mari, vreau să spun: un caracter militar, ușor inflamabil, eventual violent – și se poartă în consecință față de el.”

Aurora, cartea a patra, secțiunea 381

Muzica

„Fără muzică viața ar fi o eroare. Germanul și-l închipuie până și pe Dumnezeu intonând cântece.”

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 33

„De altfel, este Wagner cu adevărat un om? Nu e mai degrabă o maladie? El îmbolnăvește tot ce atinge; *el a îmbolnăvit însăși muzica.*”

Cazul Wagner, secțiunea 5

Muzica și drogurile

„Dacă vrei să scapi de sub o presiune insuportabilă, atunci ai nevoie de hașiș. Ei bine, eu am avut nevoie de Wagner. Wagner este antidotul *par excellence* a tot ceea ce este german...”

Ecce homo, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 6

Naționalismul

„*Deutschland, Deutschland über Alles*, mă tem că asta a fost sfârșitul filosofiei germane...”

Amurgul idolilor, „Ce le lipsește germanilor”, secțiunea 1

„Și, chiar dacă nu sunt un bun german, sunt în toate privințele un foarte bun european.”

Scrisoare către mama sa, august 1886

Plictiseala

„Împotriva plictiselii, zeii înșiși se luptă zadarnic.”

Antichristul, secțiunea 48

„Nu-i oare viața de o sută de ori prea scurtă, ca să te plictisești – în ea?”

Dincolo de bine și de rău, „Virtuțile noastre”, secțiunea 227

„Toată condiția umană este concepută ca, printr-o continuă împrăștiere a gândurilor, viața să nu fie simțită.”

Considerații inactuale, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4

„Graba este generală, întrucât fiecare fuge de sine însuși.”

Considerații inactuale, „Schopenhauer educator”, secțiunea 5

Politica

„Moralitate înseamnă instinct gregar la nivel de individ.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 116

„Orice ființă care și-a construit cândva un «nou cer» și-a aflat puterea pentru asta mai întâi în *propriul infern*...”

Despre genealogia moralei, a treia disertație, secțiunea 10

„Cine gândește mult nu-i bun să facă parte dintr-un partid: își închipuie că-l traversează prea repede.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 579

„Nimeni nu vorbește mai pasionat despre dreptul său decât acela care are în adâncul sufletului o îndoială cu privire la acest drept.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 597

Posesiunile

„De cele mai multe ori, posesia pierde din importanță prin posedare.”

Știința veselă, cartea întâi, secțiunea 14

„Ești posesor de opinii cum ești posesor de pești – adică în măsura în care ești posesorul unui eleșteu cu pești. Trebuie să mergi la pescuit și să ai noroc – atunci ai peștii *tăi*, opiniile *tale*. Vorbesc aici de opinii vii, de pești vii. Alții sunt mulțumiți dacă posedă un cabinet de fosile – și, în cap, «convingeri».”

Omenesc, prea omenesc II, cartea a patra, „Călătorul și umbra sa”, secțiunea 317

Postadevărul

„Convingerile sunt dușmani ai adevărului mai periculoși decât minciunile.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 483

„Oamenii corupției sunt caustici și calomniatori; ei știu că există și alte moduri de a ucide decât cu pumnalul și pe la spate – știu și că *tot ce este spus bine* este crezut.”

Știința veselă, cartea întâi, secțiunea 23

„Maniera cea mai perfidă de a dăuna unei cauze este s-o aperi deliberat cu argumente vicioase.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 191

Războiul

„Cel ce trăiește din combaterea dușmanului are tot interesul ca el să rămână în viață.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 531

„Apele religiei scad și lasă în urmă smârcuri sau eleșteie; națiunile se dezbină iar în chipul cel mai dușmănos și mor să se sfâșie.”

Considerații inactuale III, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4

Reality TV

„Fără cruzime, nici o festivitate: așa propovăduiește cea mai veche și mai lungă istorie a omului – și chiar și-n pedeapsă e ceva atât de *festiv*!”

Despre genealogia moralei, a doua disertație, secțiunea 6

„Vederea suferinței prieste, pricinuirea suferinței prieste și mai mult.”

Despre genealogia moralei, a doua disertație, secțiunea 6

Sclavii salariului

„Surmenajul, curiozitatea și compasiunea – viciile noastre moderne.”

Carnetul 9, toamna lui 1887, secțiunea 141

„Este nenorocirea celor activi că activitatea lor e aproape întotdeauna un pic irațională. Nu trebuie, bunăoară, în cazul unui bancher strângător de bani, să întrebăm de rostul activității sale neobosite: ea este irațională. Cei activi se rostogolesc așa cum se rostogolește piatra, potrivit stupidității mecanicii.”

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară și inferioară”, secțiunea 283

„Toți oamenii, azi ca și în toate vremurile, se împart în sclavi și liberi; căci acela care nu-și consacră sieși două treimi din ziua lui este un sclav, indiferent ce-ar fi: om politic, comerciant, funcționar, savant.”

Omenesc, prea omenesc I, „Semne de cultură superioară și inferioară”, secțiunea 283

Scriitorii

„Îți vine să râzi văzându-i pe acești scriitori care fac să foșnească în juru-le veșmintele în falduri ale perioadei: vor să-și acopere în felul acesta *picioarele*.”

Știința veselă, cartea a patra, secțiunea 282

„Numai cei cu plămâni foarte puternici au dreptul să scrie fraze lungi.”

Reguli de scriere pentru Lou Salomé

„*Ideile în poezie*. Poetul își poartă în mod solemn ideile, în careta ritmului: de obicei fiindcă acestea nu pot merge pe jos.”

Omenesc, prea omenesc I, „Din sufletul artiștilor și al scriitorilor”,
secțiunea 189

„Iar dacă pădurile ar ajunge din ce în ce mai neîndestulătoare, nu s-ar putea oare întâmpla cândva, în timp, ca bibliotecile să fie tratate ca lemne, paie și mărăciniș? Dacă cele mai multe cărți s-au născut din fumul și aburii minților: atunci să redevină fum și aburi. Și dacă n-au avut foc în ele, atunci să le pedepsească focul.”

Considerații inactuale III, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4
„Aforismul, maxima, în care sunt maestru ca cel dintâi dintre germani, sunt forme ale «veșniciei»; orgoliul meu constă în a spune în zece propoziții ceea ce oricare altul spune într-o carte – ceea ce oricare altul *nu* spune într-o carte...”

Amurgul idolilor, „Incursiunile unui inactual”, secțiunea 51

Sexul

„Desfrâul: un ghimpe și-un țepuș pentru toți disprețuitorii trupului... căci el își bate joc și-i păcălește pe toți cei ce seamănă zăpăceală și rătăcire.

Desfrâul: o flacăra pentru scursuri, un foc scăzut în care-acestea se mistuie...

Desfrâul: nevinovat și slobod pentru inimile slobode...

Desfrâul: ...îmi doresc îngrădiri în jurul gândurilor mele și chiar și-al cuvintelor mele: pentru ca porcii și înflăcărații să nu-mi dea buzna-n grădini.”

Așa grăit-a Zarathustra III, „Despre cele trei rele”, secțiunea 2

Sfaturi de călătorie

„Filosofia, așa cum am înțeles-o și am trăit-o eu până acum, înseamnă să trăiești de bunăvoie între ghețuri, pe piscuri de munți.”

Ecce homo, prefață, secțiunea 3

„Nici peisajul cel mai frumos în care trăim trei luni nu mai poate conta pe iubirea noastră, ci vreun țărm de mare mai îndepărtat ne ațâță lăcomia.”

Știința veselă, cartea întâi, secțiunea 14

„Să nu dai crezare nici unui gând care nu s-a născut în aer liber și în mișcare liberă.”

Statul

„Statul... vrea ca oamenii să practice aceeași idolatrie față de el pe care au practicat-o față de biserică.”

Considerații inactuale III, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4
„Ci statul minte-n toate limbile binelui și-ale răului; și, orice-ar spune, el minte – și orice-ar avea e din hoție.”

Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre noul idol”
„Stat se numește cel mai rece dintre toți monștrii reci. Cu răceală chiar minte; și iată ce minciună alunecă din gura lui: «Eu, statul, sunt poporul».”

Așa grăit-a Zarathustra I, „Despre noul idol”

Viața

„Să devii cine ești.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 270

„Omul e o punte, iar nu un sfârșit.”

Așa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra”, secțiunea 4
„Nimeni nu-ți poate construi podul pe care tocmai tu trebuie să pășești peste râul vieții, nimeni în afară de tine însuși.”

Considerații inactuale, „Schopenhauer educator”, secțiunea 1
„Viața însăși e voință de putere.”

Dincolo de bine și de rău, „Despre prejudecățile filosofilor”, secțiunea 13
„Trăiți primejdios! Ridicați-vă orașele la poalele Vezuviului!”

Știința veselă, cartea a patra, secțiunea 283
„Trebuie să ai încă haos în tine ca să poți naște o stea jucăușă.”

Așa grăit-a Zarathustra, „Precuvântarea lui Zarathustra”,
partea întâi, secțiunea 5
„Vrem să fim poezii vieții noastre și, înainte de orice, în cele mai mărunte și banale lucruri.”

Știința veselă, cartea a patra, secțiunea 299

„Ceea ce nu mă ucide mă-ntărește.”

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 8

„Dacă dispui de acel *de ce?* al vieții, te împaci cu aproape orice *cum?*”

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 12

„Omul nu aspiră la fericire; asta o face doar englezul.”

Amurgul idolilor, „Maxime și săgeți”, secțiunea 12

„Trebuie să te porți cu existența ta cam impertinent și amenințător: mai ales că întotdeauna, atât în cazul cel mai rău, cât și în cel mai bun, o vei pierde.”

Considerații inactuale, „Schopenhauer educator”, secțiunea 1

„Cum se poate cunoaște omul? El este un lucru tenebros și ascuns; iar dacă iepurele are șapte piei, omul se poate jupui de șapte ori șaptezeci și tot nu va putea spune: «Acesta ești tu cu adevărat, aceasta nu mai e piele».”

Considerații inactuale, „Schopenhauer educator”, secțiunea 1

„Nici un învingător nu crede în hazard.”

Știința veselă, cartea a treia, secțiunea 258

„Avantajul proastei memorii este că savurezi aceleași lucruri bune de mai multe ori pentru prima oară.”

Omenesc, prea omenesc I, „Omul cu sine însuși”, secțiunea 580

„Virtutea nu mai are parte de nici un pic de credință; atracția ei a dispărut. Cineva va trebui să se gândească să-i facă o campanie proaspătă de publicitate, probabil s-o prezinte ca pe o formă neobișnuită de aventură și exces...”

Carnetul 9, toamna lui 1887, 155

[1](#)* Ed.rom.cit. vol. 3, p. 294 (n.tr.).

Cronologie

- 1844 Pe 15 octombrie se naște la Röcken, în Saxonia, Friedrich Wilhelm Nietzsche, primul copil al lui Carl Ludwig Nietzsche, preot, și al Franziskăi (născută Oehler).
- 1846 Pe 10 iulie se naște sora Elisabeth Nietzsche.
- 1848 Pe 27 februarie se naște fratele Ludwig Joseph Nietzsche.
- 1849 Pe 30 iulie moare Carl Ludwig Nietzsche, din cauza unei „înmuieri a creierului”.
- 1850 Pe 4 ianuarie moare Ludwig Joseph. Familia se mută la Naumburg. Nietzsche învață la școala elementară publică.
- 1851 Nietzsche învață la institutul particular al profesorului Weber.
- 1854 Nietzsche învață la Școala Catedralei din Naumburg.
- 1858 Franziska, Friedrich și Elisabeth se mută, în Naumburg, în Weingarten nr. 18. Din toamnă Nietzsche începe cursurile la Schulpforta.
- 1860 Fondează Germania, un club literar-muzical, împreună cu prietenii săi Gustav Krug și Wilhelm Pinder. Începutul prieteniei de-o viață cu Erwin Rohde.
- 1864 Absolvă Schulpforta în septembrie. Se înscrie la Universitatea din Bonn în octombrie, unde studiază teologia și filologia clasică. Se înscrie în frăția Franconia.
- 1865 Se mută de la Bonn la Universitatea din Leipzig. Abandonează teologia. Studiază filologia clasică cu profesorul Friedrich Ritschl. Îl descoperă pe Schopenhauer. Merge la un bordel din Köln.
- 1867 Serviciul militar. Începe pregătirea în cadrul Batalionului 2 Cavalerie, din Regimentul 4 Artilerie de Câmp.
- 1868 Rănit într-un accident de călărie. Este fermecat de uverturile operelor lui Richard Wagner *Tristan und Isolde* și *Meistersinger*. Din ce în ce mai nemulțumit de filologie. Îl cunoaște pe Wagner în noiembrie.
- 1869 Este numit profesor extraordinar de filologie clasică la Universitatea din Basel. Renunță la cetățenia prusacă. Îi vizitează pe Richard Wagner și pe amanta acestuia, Cosima von Bülow, la vila lor, Tribschen, din Lucerna. Prima ascensiune pe muntele Pilatus. Își face însemnări pentru *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*. Este prezent la Tribschen când Cosima îl naște pe fiul lui Wagner, Siegfried. Petrece Crăciunul la Tribschen.
- 1870 Este promovat ca profesor universitar. Ține conferințe publice despre „Drama muzicală greacă”, „Socrate și tragedia” și *Oedipus Rex*. În iulie se declară război între Germania și Franța. Se înrolează ca sanitar în Războiul Franco-Prusac. Tratându-i pe răniți, se molipsește de difterie și dizenterie și este internat. Se

- întoarce la Basel. Începutul prieteniei cu Franz Overbeck, profesor de teologie și critic al protestantismului. Wagner se căsătorește cu Cosima.
- 1871 Candidează, fără succes, la șefia Catedrei de filosofie de la Basel. Scribe *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*. Sfârșitul Războiului Franco-Prusac. Se declară al Doilea Reich. Wilhelm I încoronat împărat.
- 1872 Merge în trăsură cu Wagner la așezarea pietrei de temelie a Teatrului Festivalului de la Bayreuth. Este publicată *Nașterea tragediei*. Aspru criticată de Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf și apărată cu îndârjire de Erwin Rohde. La cursurile lui de iarnă despre retorica greco-latină nu se înscrie nici un student de la filologie clasică. Richard și Cosima Wagner se mută de la Tribschen la Bayreuth.
- 1873 Începe „Filosofia în epoca tragică a grecilor”, ce rămâne neterminată. Îl cunoaște pe Paul Rée. Prima *Considerație inactuală*, „David Strauss mărturisitorul și scriitorul”, publicată în august. Scribe incitantul „Avertisment germanilor”, ca să strângă bani pentru Bayreuth. Este respins.
- 1874 Publică două *Considerații inactuale*: „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață” și „Schopenhauer educator”. Wagner încheie ciclul *Inelului* și îl invită pe Nietzsche să petreacă vara la Bayreuth. Nietzsche face o cură în Pădurea Neagră.
- 1875 Începe să scrie a patra *Considerație inactuală*: „Richard Wagner la Bayreuth”. Stare foarte proastă de sănătate, dar continuă să predea. Elisabeth vine la Basel ca să aibă grijă de el. Îl cunoaște pe cel ce avea să-i fie susținător toată viața, Heinrich Köselitz (numit mai târziu Peter Gast). Grav bolnav peste iarnă.
- 1876 Publică „Richard Wagner la Bayreuth” la timp pentru deschiderea primului Festival de la Bayreuth. Flirtează cu Louise Ott. Pleacă brusc de la Bayreuth. Începe lucrul la *Omenesc, prea omenesc*. O cere-n căsătorie pe Mathilde Trampedach, care-l refuză. În octombrie, obține un concediu medical de la Basel. La Genova; vede marea pentru prima dată. La Sorrento cu Malwida von Meysenbug și Paul Rée. Citește Rousseau și Montaigne. Ultima întâlnire cu Wagner.
- 1877 La Sorrento până la începutul lui mai. Vizitează Capri, Pompeii și Herculaneum. Examen medical efectuat de dr. Otto Eiser. Stare foarte gravă a ochilor. Se întoarce la cursuri în toamnă, total dependent de Peter Gast ca secretar și de Elisabeth ca menajeră.
- 1878 Publică *Omenesc, prea omenesc*. Îi trimite cartea lui Wagner. Wagner îi trimite lui Nietzsche libretul operei *Parsifal*. Nici unuia nu-i place lucrarea celuilalt. Wagner îl atacă pe Nietzsche în *Bayreuther Blätter*. Elisabeth se întoarce la Naumburg. Prietenie strânsă cu Franz Overbeck și cu soția acestuia.
- 1879 Publică „Diverse opinii și aforisme” ca anexă la *Omenesc, prea omenesc*. Își dă demisia de la Universitatea din Basel în mai, pretextând starea proastă de sănătate. I se acordă o pensie de 3.000 de franci elvețieni pe o perioadă de șase ani (ulterior prelungită). Scribe „Călătorul și umbra sa”. De-a lungul anului suferă migrene grave timp de 118 zile. Plănuiește să se facă grădinar și să trăiască într-un turn din zidul orașului Naumburg.
- 1880 Călătorește în sudul Tirolului, se întâlnește cu Peter Gast la Riva, lângă Lago di Garda. Călătoresc la Veneția. Un an agitat, încheiat la Genova de Crăciun. Scribe *Aurora*.
- 1881 Alte călătorii, la Recoaro, lacul Como și Saint-Moritz. Îl descoperă pe Spinoza. Vizitează Sils Maria pentru prima dată; trăiește revelația eternei reîntoarceri.

- Primele schițe pentru *Zarathustra*. Publică *Aurora*. Se întoarce la Genova; se identifică cu Columb. Ascultă pentru prima dată opera lui Bizet *Carmen*.
- 1882 Experimentează cu mașina de scris. Publică *Știința veselă*. Scribe poemele *Idile din Messina*. În aprilie, pleacă la Roma, unde îi întâlnește pe Lou Salomé și Paul Rée; Lou propune ca ei să trăiască împreună într-o „nesfântă treime” a spiritelor libere. Pe muntele Orta, Nietzsche îi cere mâna lui Lou; ea refuză. La Basel, este realizată celebra fotografie cu Nietzsche și Rée înhămați la o cotigă, în timp ce Lou ridică un bici asupra lor. Nietzsche o duce pe Lou la Tribschen, însă refuză să le însoțească pe Lou și Elisabeth la Bayreuth. Se întâlnește cu ele la Tautenburg, unde îi dezvăluie lui Lou taina eternei reîntoarceri. Se ceartă cu Elisabeth și cu mama lui. „Nesfânta treime” plănuiește să trăiască și să studieze împreună la Paris, însă Lou și Rée fug împreună. Își alină durerea cu opiu și scrie despre sinucidere.
- 1883 Scribe prima parte din *Așa grăit-a Zarathustra* în ianuarie. În februarie, Wagner moare la Veneția. Scribe partea a doua din *Zarathustra* la Sils Maria și partea a treia la Nisa. Elisabeth își anunță logodna cu agitatorul antisemit Bernhard Förster.
- 1884 Publică partea a treia din *Zarathustra*. Probleme cu editorul: cărțile lui Nietzsche nu se vând. Le cunoaște pe Meta von Salis-Marschlins și pe Resa von Schirnhöfer. Adoptă descendența polonă. Se împacă cu Elisabeth. Scribe partea a patra din *Așa grăit-a Zarathustra*.
- 1885 Publică în regie proprie un tiraj mic din *Zarathustra*, partea a patra. Elisabeth se mărită cu Förster. Nietzsche comandă o nouă piatră tombală pentru mormântul tatălui său. Scribe *Dincolo de bine și de rău. Preludiu al unei filosofii a viitorului*.
- 1886 *Dincolo de bine și de rău* este publicată în regie proprie, cum se va întâmpla cu toate cărțile lui de acum înainte. Editorul Ernst Fritzsche cumpără drepturile asupra operelor lui anterioare și publică ediții noi din *Nașterea tragediei, Omenesc, prea omenesc* (care avea acum un al doilea volum compus din „Diverse opinii și aforisme” și „Călătorul și umbra sa”) și *Aurora*. Franz Liszt moare la Bayreuth. Elisabeth și Bernhard Förster pleacă în Paraguay să înființeze Nueva Germania, o colonie ariană, „pură din punct de vedere rasial”.
- 1887 Trăiește experiența cutremurului la Nisa. Îl citește pe Dostoievski în traducere franceză. Lou Salomé își anunță logodna cu Friedrich Carl Andreas. Nietzsche pune poemul ei, „O rugăciune către viață”, pe muzică și îl tipărește în regie proprie sub titlul „Imn pentru viață”. Încearcă în zadar să-l vadă interpretat pe scenă. Ascultă *Parsifal* și este zguduit de muzică. Publică *Despre genealogia moralei. O scriere polemică*. Ediții noi, adăugite, ale cărților *Aurora* și *Știința veselă*.
- 1888 Se bucură în sfârșit de recunoaștere publică, când Georg Brandes ține conferințe despre opera lui la Copenhaga. Corespondează cu dramaturgul suedez August Strindberg, care scrie piese „nietzscheene”. Nietzsche descoperă Torino, unde scrie *Cazul Wagner. O problemă de muzicanți*. Abandonează *Voința de putere*. Termină repede, una după alta, *Amurgul idolilor: sau cum se filosofează cu ciocanul, Antichristul. Încercare a unei critici a creștinismului*, autobiografia sa finală, *Ecce homo, sau Cum devii ceea ce ești, Nietzsche contra Wagner. Din dosarul unui psiholog*. Adună poeme pe care le-a scris în anii 1880 în volumul *Ditirambi către Dionysos*. Începuturile crizei evidente datorită scrisorilor bizare.

- 1889 Cade din picioare la Torino, pe 3 ianuarie. Credinciosul său prieten Franz Overbeck îl însoțește în Elveția. Diagnosticat cu paralizie progresivă cauzată de infecție sifilitică. Închis într-un ospiciu din Jena. *Amurgul idolilor* publicat pe 24 ianuarie. În Paraguay, Bernhard Förster se sinucide. Elisabeth se luptă pentru supraviețuirea coloniei.
- 1890 Eliberat în grija mamei sale, în casa copilăriei de la Naumburg. Se aprofundează și mai adânc în nebunie și este cuprins și mai mult de paralizia progresivă, pierzându-și atât rațiunea, cât și facultatea vorbirii.
- 1896 Avangarda e străbătută de entuziasm pentru opera lui. Richard Strauss compune și pune în scenă *Așa grăit-a Zarathustra*.
- 1897 Franziska Nietzsche moare pe 20 aprilie. Elisabeth îl mută pe Nietzsche, cu tot cu hârtiile lui, la Weimar, unde înființează Arhiva Nietzsche.
- 1900 Nietzsche moare pe 25 august. Înmormântat în cimitirul familiei de la Röcken.
- 1901 Elisabeth publică prima versiune din *Voința de putere*, fabricată de ea din fragmente alese din scrierile lui Nietzsche.
- 1904 Elisabeth publică ediția amplu adăugită, „definitivă”, a *Voinței de putere*.
- 1908 În sfârșit este publicată autobiografia lui Nietzsche, *Ecce homo*. Sunt omise referințele deloc măgulitoare la adresa lui Elisabeth.
- 1919 Vărul lui Elisabeth, Max Oehler, un entuziast național-socialist, devine șeful Arhivei Nietzsche.
- 1932 Elisabeth, o admiratoare înflăcărată a lui Mussolini, convinge Teatrul Național din Weimar să pună în scenă piesa *Campo di maggio*, al cărei coautor este el. Adolf Hitler o vizitează în loja ei.
- 1933 Hitler vizitează Arhiva Nietzsche. Elisabeth îi dăruiește bastonul lui Nietzsche.
- 1934 Hitler vizitează arhiva împreună cu arhitectul Albert Speer și se lasă fotografiat în timp ce privește bustul lui Nietzsche.
- 1935 Elisabeth moare. Hitler participă la înmormântare și depune o coroană. Dat fiind că-l dezgropase anterior pe fratele ei ca să-l mute din poziția centrală pe care o ocupa în șirul de morminte al familiei, va ocupa chiar ea acea poziție importantă.

Note

1. O serată muzicală

- [1.](#) Otilie Brockhaus (1811-1883), sora lui Richard Wagner și soția lui Hermann Brockhaus, profesor și indienist.
- [2.](#) Wilhelm Roscher (1845-1923), coleg de facultate.
- [3.](#) Poemele Eudociei, fiica filosofului atenian Leontius. A abandonat religia păgână pentru a se mărita cu împăratul Bizanțului Theodosius, în 421 e.n.
- [4.](#) Fragment autobiografic, 1868/1869.
- [5.](#) *Rückblick auf meine zwei Leipziger Jahre*, citat în R.J. Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 36.
- [6.](#) *Cazul Wagner*, secțiunea 10.
- [7.](#) *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 6 [ed.rom.cit., p. 83].
- [8.](#) Vezi Michael Tanner, *Nietzsche, a Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000, p. 23.
- [9.](#) *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 6 [ed.rom.cit., p. 83].
- [10.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, 20 noiembrie 1868.
- [11.](#) Carl Ludwig Nietzsche (1813-1849), căsătorit cu Franziska Oehler (1826-1897).
- [12.](#) Friedrich Nietzsche, *Jugendschriften*, ed. Hans Joachim Mette *et al.*, 5 vol., Walter de Gruyter și Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994, vol. I, pp. 4-5, traducere din limba germană de David Krell și Don Bates în *The Good European*, p. 14.
- [13.](#) *Jugendschriften*, vol. I, pp. 6-7. Traducerea de mai sus. Există speculații în jurul a două relatări relativ diferite ale acestui vis profetic de către Nietzsche (vezi Krell și Bates, *The Good European*, pp. 16-17, nota 2). Nietzsche descrie experiența ca având loc la finele anului 1850, însă data trebuie să fie martie 1850. Confuzia este creată de data trecută pe piatra funerară a mormântului în care Joseph s-a alăturat tatălui său. „Născut pe 27 februarie 1848, mort pe 4 ianuarie 1850”, scrie pe piatra tombală, deși, conform registrului parohiei, Joseph a murit la câteva zile după ce a împlinit 2 ani, ceea ce ar însemna martie. Asta ar concorda cu cronologia visului lui Nietzsche.
- [14.](#) Paul Julius Möbius (1853-1907), neurolog, a practicat la Leipzig, a publicat mult. Numele său este dat sindromului Möbius, un tip rar de paralizie asociată cu

paralizia nervilor craniului, și cu sindromul Leyden-Möbius, distrofia musculară a regiunii pelviene.

- [15.](#) Richard Schain, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, Greenwood Press, 2001, pp. 2-4.
- [16.](#) *Jugendschriften*, vol. I, p. 7.
- [17.](#) Elisabeth Nietzsche, scriind sub numele Elisabeth Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, traducere din limba germană de Anthony M. Ludovici, Sturgis and Walton, 1912, vol. I, p. 27.
- [18.](#) Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 22-23.
- [19.](#) *Ibid.*, p. 24.
- [20.](#) *Jugendschriften*, vol. I, p. 8. Traducere în Krell și Bates, *The Good European*, p. 19.
- [21.](#) „*Aus meinem Leben*”, o scurtă relatare autobiografică a anilor 1844-1863. Keith Ansell-Pearson și Duncan Large, *The Nietzsche Reader*, Blackwell, 2006, pp. 18-21.
- [22.](#) *Ibid.*
- [23.](#) Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 40.
- [24.](#) *Ecce homo*, „De ce sunt atât de înțelept”, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 52].
- [25.](#) *Aus meinem Leben*.
- [26.](#) *Sämtliche Werke, Kritische Studienausgabe*, vol. XI, p. 253. Nietzsche se referă la această însemnare din nou, spre sfârșitul vieții, în 1887, în a treia secțiune a prefetei la *Despre genealogia moralei*.

2. Atena noastră, a germanilor

- [1.](#) Text scris pentru Wilhelm Pinder, citat în Krell și Bates, *The Good European*, p. 61.
- [2.](#) Philipp Melanchthon Schwarzerd (1497-1560), principalul ajutor al lui Luther la traducerea Vechiului Testament în germană, mai bine cunoscut sub pseudonimul său elenizat, Melanchthon.
- [3.](#) Karl Wilhelm von Humboldt (1767-1835).
- [4.](#) Karl Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften: Ausgabe der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, vol. II, p. 117.
- [5.](#) Fragment autobiografic, 1868/1869.
- [6.](#) Anna Louise Germaine de Staël, *De l'Allemagne*, 1813, vol. I, „Saxe”.
- [7.](#) Nietzsche către Wilhelm Pinder, aprilie 1859.
- [8.](#) Jurnal, 18 august 1859. Citat în Krell și Bates, *The Good European*, p. 23.
- [9.](#) Sander L. Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, Oxford University Press, 1987, p. 15.
- [10.](#) Este vorba probabil de profesorul Koberstein.
- [11.](#) Nietzsche, „Scrisoare pentru prietenul meu...”, 19 octombrie 1861.
- [12.](#) Friedrich Hölderlin, *Hyperion*, traducere de James Luchte, din *The Peacock and The Buffalo, The Poetry of Nietzsche*, Continuum Books, 2010, p. 34 [traducere de Șt. Aug. Doinaș, Editura Minerva, București, 1977, p. 49].
- [13.](#) Empedocle, fragmentele 38 și 62.

- [14.](#) Nietzsche către Raimund Granier, 28 iulie 1862.
- [15.](#) Krell și Bates, *The Good European*, p. 26.
- [16.](#) Fragment autobiografic, 1868/1869.
- [17.](#) Istoricul roman Tacitus (cca 55-116 e.n.) a făcut prima descriere a Germaniei, *Germania*.
- [18.](#) Fragment autobiografic, 1868/1869.
- [19.](#) Elisabeth Nietzsche semnând Elisabeth Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 117.
- [20.](#) Fragment autobiografic, 1868/1869.

3. Cum devii ceea ce ești

- [1.](#) Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, p. 144.
- [2.](#) *Ibid.*, pp. 143-144.
- [3.](#) Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 20.
- [4.](#) William și Robert Chambers, *Encyclopaedia*, 1895, vol. IV, p. 433.
- [5.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 11 iunie 1865.
- [6.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, Naumburg, 7 aprilie 1866.
- [7.](#) Heinrich Stürenberg, coleg la Universitatea din Leipzig. Vezi Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 29.
- [8.](#) *Pythicele*, 2:73.
- [9.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, Naumburg, 3 noiembrie 1867.
- [10.](#) Nietzsche către Jacob Burckhardt, 6 ianuarie 1889.
- [11.](#) Carl Bernoulli, citat în Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 48.
- [12.](#) Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 62.
- [13.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, august 1866.
- [14.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, februarie 1870.
- [15.](#) Richard Wagner către Franz Liszt, 15 ianuarie 1854, citat în Barry Millington, *Richard Wagner, the Sorcerer of Bayreuth*, Thames and Hudson, 2013, p. 144.
- [16.](#) Immanuel Kant, *Critique of Judgement*, 1790, traducere de James Creed Meredith, Oxford University Press, 1928, p. 28 [*Critica facultăți de judecare*, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu și Alexandru Surdu, Editura Trei, București, 1995, p. 89].
- [17.](#) Mai mult ca sigur fantoma Rigi a contribuit cu anumite elemente supranaturale la *Inelul* lui Wagner: podul-curcubeu ce duce-n Walhalla, sălașul zeilor, perechea de giganți ce se apleacă, enormi și amenințători, prin ceață, la ferestrele din Walhalla și mai precis chiar la această didascalie din *Rheingold*, care spune așa: „Norul se ridică brusc, dezvăluind-i pe Donner și pe Froh. Începând de la picioarele lor răsare un pod-curcubeu de lumină orbitoare ce se întinde peste vale, până la castel, care acum strălucește în lumina soarelui la asfințit”.
- [18.](#) Judith Gautier, *Wagner at Home*, traducere de Effie Dunreith Massie, John Laine, 1911, p. 97.

- [19.](#) Alan Walker, *Hans von Bülow: A Life and Times*, Oxford University Press, 2010, p. 98.
- [20.](#) Richard Wagner către Eliza Wille, 9 septembrie 1864.
- [21.](#) Richard Wagner către Mathilde Wesendonck, 4 septembrie 1858, citat în Walker, *Hans von Bülow*, p. 110.

4. Naxos

- [1.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 17 mai 1869.
- [2.](#) Hans von Bülow, citat în Joachim Köhler, *Nietzsche and Wagner: A Lesson in Subjugation*, Yale University Press, 1998, p. 28.
- [3.](#) Lionel Gossman, *Basel in the age of Burckhardt*, University of Chicago Press, 2000, p. 15.
- [4.](#) Jacob Burckhardt, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, Penguin, 1990, p. 4 [Jacob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, traducere de N. Balotă și Gh. Ciorogaru, Editura pentru Literatură Universală, București, vol. I, 1969, p. 5].
- [5.](#) *Considerații inactuale*, „Richard Wagner la Bayreuth”, secțiunea 3.
- [6.](#) Jacob Burckhardt, *The Civilisation of Renaissance in Italy*, Penguin, 1990, introducere de Peter Burke, p. 5 [ed.rom.cit., vol. I, p. 3].
- [7.](#) Mendès, „Personal Recollections”, în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*, pp. 233-234.
- [8.](#) Wagner către Nietzsche, 7 februarie 1870.
- [9.](#) „Zwei Nietzsche Anekdoten”, *Frankfurter Zeitung*, 9 martie 1904, citat în Millington, *Richard Wagner*, p. 153.
- [10.](#) Scrisoare datând din 29 septembrie 1850, citată în Millington, *Richard Wagner*, p. 221.
- [11.](#) Publicat inițial în *Revue européenne*, 1 aprilie 1861.
- [12.](#) Joanna Richardson, *Judith Gautier, a Biography*, Quartet, 1986, p. 39.
- [13.](#) Mendès, „Personal Recollections”, în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*, pp. 231-234.
- [14.](#) Newell Sill Jenkins, „Reminiscences of Newell Sill Jenkins”, tipărit în regie proprie în 1924, în Grey (ed.), *Richard Wagner and His World*.
- [15.](#) Köhler, *Nietzsche and Wagner*, pp. 55-56.
- [16.](#) Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 230-231.
- [17.](#) Nietzsche către Wilhelm Vischer-Bilfinger, Basel, probabil ianuarie 1871.
- [18.](#) Nietzsche către Franziska Nietzsche, la plecarea din Sulz, în apropiere de Weissenburg și de Wörth, 29 august 1870.
- [19.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, Basel, 12 decembrie 1870.
- [20.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, 21 iunie 1871.
- [21.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, duminică, 25 decembrie 1870.

- [22.](#) Wilhelm Vischer-Bilfinger (1808-1874), reputat arheolog, profesor și rector al Universității din Basel.
- [23.](#) Malwida von Meysenbug, *Rebel in a Crinoline*, George Allen & Unwin, 1937, pp. 194-195.
- [24.](#) Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. I, pp. 243-244.
- [25.](#) *Ibid.*, p. 246.
- [26.](#) Un hotel foarte impunător situat pe malul lacului, numit acum Residenza Grand Palace și împărțit în apartamente.

5. Nașterea tragediei

- [1.](#) *Nașterea tragediei*, secțiunea 1 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 22].
- [2.](#) *Ibid.*, secțiunea 7 [ed.rom.cit., p. 39].
- [3.](#) *Ibid.*, secțiunea 15 [ed.rom.cit., p. 67].
- [4.](#) *Ibid.*, secțiunea 15 [ed.rom.cit., p. 66].
- [5.](#) *Ibid.*, secțiunea 18 [ed.rom.cit., p. 80].
- [6.](#) *Ibid.*, secțiunea 20.
- [7.](#) *Ibid.*, secțiunea 21 [ed.rom.cit., p. 89].
- [8.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 18 august 1870.
- [9.](#) *Ibid.*, 8 aprilie 1871.
- [10.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, 1871.
- [11.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, 18 noiembrie 1871.
- [12.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, 21 decembrie 1871.
- [13.](#) Nietzsche către Franziska și Elisabeth Nietzsche, Basel, 27 decembrie 1871.
- [14.](#) Nietzsche către Gustav Krug, Basel, 31 decembrie 1871.
- [15.](#) „Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ”, conferința I, susținută pe 16 ianuarie 1872 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 430].
- [16.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 16 ianuarie 1872.
- [17.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, Basel, 28 ianuarie 1872.
- [18.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 31 ianuarie 1872.
- [19.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, 1 mai 1872.
- [20.](#) Nietzsche către Friedrich Ritschl, Basel, 30 ianuarie 1872.
- [21.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, 25 octombrie 1872.
- [22.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 22 mai 1872.
- [23.](#) Walker, *Hans von Bülow*, p. 5.
- [24.](#) Nietzsche către Hans von Bülow, ciornă de scrisoare, probabil 29 octombrie 1872.
- [25.](#) William H. Schaberg, *The Nietzsche Canon: A Publication History and Bibliography*, University of Chicago Press, 1995, pp. 203-204.

6. Bordeiul otrăvit

- [1.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 11 aprilie 1873.
- [2.](#) Profesorul Hermann Carl Usener, teolog și filolog clasicist care i-a urmat lui Friedrich Ritschl la Universitatea din Bonn.
- [3.](#) Franz Overbeck (1837-1905).
- [4.](#) Carl von Gersdorff către Erwin Rohde, 24 mai 1873.
- [5.](#) *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc”, secțiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 136-137].
- [6.](#) *Considerații inactuale*, „David Strauss”, secțiunea 8 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 132].
- [7.](#) Carl von Gersdorff către Erwin Rohde, 9 august 1873.
- [8.](#) Nietzsche către Erwin Rohde, Basel, 18 octombrie 1873.
- [9.](#) Johann Karl Friedrich Zöllner, *Die Natur der Kometen*, 1870; Hermann Kopp, *Geschichte der Chemie*, 1834-1847; Johann Heinrich Mädler, *Der Wunderbau des Weltalls*, 1861; Afrikan Spir, *Denken und Wirklichkeit*, 1873.
- [10.](#) *Considerații inactuale*, „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață”, secțiunea 10 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 219].
- [11.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 9 aprilie 1874.
- [12.](#) Nietzsche către von Gersdorff, 1 aprilie 1874.
- [13.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 4 aprilie 1874.
- [14.](#) Richard Wagner către Nietzsche, 6 aprilie 1874.

7. Cutremur de idei

- [1.](#) Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 11 august 1875.
- [2.](#) Samuel Roth (1893-1974), scriitor și editor condamnat pentru pornografie.
- [3.](#) Pentru analiza lui Walter Kaufmann, vezi „Nietzsche and the Seven Sirens”, *Partisan Review*, mai/iunie 1952.
- [4.](#) Herlossohn, *Damen-Conversations-Lexikon* (1834-1838), citat în Carol Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, University of Illinois Press, 2003, p. 17.
- [5.](#) Conte Harry Kessler, *Jurnal*, 23 februarie 1919, în Charles Kessler (ed. și trad.), *Berlin in Lights: The Diaries of Harry Kessler, 1918-1937*, Grove Press, NY, 1971, p. 74.
- [6.](#) Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, p. 20.
- [7.](#) Elisabeth Nietzsche către Nietzsche, 26 mai 1865.
- [8.](#) *Ecce homo*, „De ce scriu cărți atât de bune”, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 109].
- [9.](#) Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 69, Ludwig von Scheffler, data intrării, vara lui 1876.
- [10.](#) *Considerații inactuale*, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4 [ed.rom.cit. vol. 2, pp. 245-247].

- [11. *Ibid.*, secțiunea 1 \[ed.rom.cit., p. 227\].](#)
- [12. *Ibid.*, secțiunea 1 \[ed.rom.cit., p. 226\].](#)
- [13. *Ibid.*, secțiunea 4 \[ed.rom.cit., pp. 248-249\].](#)
- [14. *Ibid.*, secțiunea 7 \[ed.rom.cit., pp. 268-269\].](#)
- [15. *Ibid.*, secțiunea 8 \[ed.rom.cit., p. 279\].](#)
- [16. *Ibid.*, secțiunea 4 \[ed.rom.cit., p. 245\].](#)
- [17. *Ibid.*, secțiunea 4 \[ed.rom.cit., p. 243\].](#)
- [18. Cosima Wagner, *Jurnal*, 8-18 august 1874.](#)
- [19. Carnet, 1874.](#)
- [20. Telegramă, 21 octombrie 1874.](#)
- [21. Nietzsche către Mathilde Trampedach, 11 aprilie 1876.](#)

8. Ultimul discipol și primul discipol

- [1. *Considerații inactuale*, „Schopenhauer educator”, secțiunea 4 \[ed.rom.cit. vol. 2, p. 247\].](#)
- [2. *Considerații inactuale*, „Richard Wagner la Bayreuth”, secțiunea 7 \[ed.rom.cit., p. 310\].](#)
- [3. *Ibid.*, secțiunea 8 \[ed.rom.cit., p. 311\].](#)
- [4. *Ibid.*, secțiunea 11 \[ed.rom.cit., p. 334\].](#)
- [5. Gilman \(ed.\), *Conversations with Nietzsche*, pp. 54-60.](#)
- [6. *Ibid.*, p. 56.](#)
- [7. Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 20 decembrie 1872.](#)
- [8. Richard Wagner către Nietzsche, 13 iulie 1876.](#)
- [9. „Der Wanderer”, cunoscut și ca „Es geht ein Wanderer”.](#)
- [10. Cosima Wagner, *Jurnal*, 28 iulie 1876.](#)
- [11. Articol publicat în *Russkie Vedomosti*, citat în Millington, *Richard Wagner*, p. 231.](#)
- [12. Malwida von Meysenbug \(1816-1903\).](#)
- [13. *Memoiren einer Idealistin*, carte publicată anonim, 1869.](#)
- [14. Aleksandr Herzen \(1812-1870\), numit câteodată „părintele socialismului rus”; a luptat pentru emanciparea iobagilor și pentru reforma agrară.](#)
- [15. Von Meysenbug, *Rebel in a Crinoline*, p. 194.](#)
- [16. *Ibid.*, p. 196.](#)
- [17. Nietzsche către Louise Ott, 30 august 1876.](#)
- [18. Louise Ott către Nietzsche, 2 septembrie 1876.](#)
- [19. Louise Ott către Nietzsche, 1 septembrie 1877, citată în Carol Diethe, *Nietzsche's Women: Beyond the Whip*, Walter de Gruyter, 1996, p. 39.](#)

9. Spirite libere și nu chiar atât de libere

- [1.](#) Malwida von Meysenbug către Olga Herzen, de la Sorrento, 28 octombrie 1876.
- [2.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, de la Sorrento, 28 octombrie 1876.
- [3.](#) Omenesc, *prea omenesc*, „Din sufletul artiștilor și al scriitorilor”, secțiunea 145 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 99].
- [4.](#) Paul Rée, *Notio in Aristotelis Ethicis Quid Sibi Velit*, Halle, Pormetter, 1875, citat în Robin Small, *Nietzsche and Rée: A Star Friendship*, Clarendon Press, Oxford, 2007, p. XV.
- [5.](#) În studenție, Nietzsche își preluase mai toate informațiile pe această temă de la Friedrich Albert Lange, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (*Istoria materialismului și critica importanței sale în prezent*), 1879. În 1887 sau 1888, Nietzsche și-a procurat un exemplar din Karl Wilhelm von Nägeli, *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre* (*Teoria mecano-fiziologică a evoluției*), 1884, un studiu detaliat al darwinismului. Vezi Carol Diethe, *The A to Z of Nietzscheanism*, Scarecrow Press, 2010, pp. 53-54.
- [6.](#) Publicat în *Mind*, 2 (1877), pp. 291-292. Pentru o acoperire exhaustivă a subiectului, vezi Small, *Nietzsche and Rée*, pp. 88-90.
- [7.](#) Small, *Nietzsche and Rée*, pp. 72, 98.
- [8.](#) *Despre genealogia moralei*, prefață, secțiunea 8 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 181].
- [9.](#) Nietzsche către Richard Wagner, 27 septembrie 1876.
- [10.](#) Carnet din 1876, citat în Small, *Nietzsche and Rée*, p. 58.
- [11.](#) Nietzsche către Richard Wagner, de la Basel, 27 septembrie 1876.
- [12.](#) Cosima Wagner, *Jurnal*, 27 octombrie 1876.
- [13.](#) *Ibid.*, 1 noiembrie 1876.
- [14.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 25 aprilie 1877.
- [15.](#) Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 13 mai 1877.
- [16.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 2 iunie 1877.
- [17.](#) Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, pp. 11-13.
- [18.](#) Richard Wagner către dr. Eiser, 27 octombrie 1877, citat în Martin Gregor-Dellin, *Richard Wagner, His Life, His Work, His Century*, trad. J. Maxwell Brownjohn, Collins, 1983, pp. 452-453.
- [19.](#) Raportul dr. Eiser, 6 octombrie 1877, citat în Gregor-Dellin, *Richard Wagner*, pp. 453-454.

10. Omenesc, prea omenesc

- [1.](#) Nietzsche către Ernst Schmeitzner, 2 februarie 1877.

- [2.](#) *Omenesc, prea omenesc*, „Despre primele și ultimele lucruri”, secțiunea 2 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 23].
- [3.](#) *Ibid.*, secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 23].
- [4.](#) *Ibid.*, secțiunea 4 [ed.rom.cit., p. 24].
- [5.](#) *Ibid.*, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 24].
- [6.](#) *Ibid.*, secțiunea 9 [ed.rom.cit., p. 26].
- [7.](#) *Ibid.*, secțiunea 11 [ed.rom.cit., p. 27].
- [8.](#) *Ibid.*, secțiunea 11 [ed.rom.cit., p. 27].
- [9.](#) *Ibid.*, secțiunea 19 [ed.rom.cit., pp. 33-34].
- [10.](#) *Ibid.*, „Pentru istoria sentimentelor morale”, secțiunea 37 [ed.rom.cit., p. 45].
- [11.](#) La Rochefoucauld, propoziția ce deschide *Sentences et maximes morales* [ed.rom. *Maxime și reflecții*, traducere, note și indice analitic de Aurel Tita, prefată de Ion Vicol, Editura Minerva, București, 1972], la care se face referire în *Omenesc, prea omenesc*, „Pentru istoria sentimentelor morale”, secțiunea 35.
- [12.](#) *Ibid.*, „O privire asupra statului”, secțiunea 438 [ed.rom.cit., p. 193].
- [13.](#) *Ibid.*, secțiunea 452 [ed.rom.cit., p. 199].
- [14.](#) *Ibid.*, „Pentru istoria sentimentelor morale”, secțiunea 87 [ed.rom.cit., p. 64].
- [15.](#) Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 59. Vezi și Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 32.
- [16.](#) Ernst Schmeitzner către Nietzsche, citat în Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 32.
- [17.](#) Nietzsche către Mathilde Meier, 15 iulie 1878.
- [18.](#) *L'âme de Voltaire fait ses compliments à Friedrich Nietzsche*.
- [19.](#) Cosima Wagner către Marie von Schleinitz, iunie 1878.
- [20.](#) Wagner a publicat trei articole pe tema *Publikum und Popularität* în *Bayreuther Blätter*, august-septembrie 1878.
- [21.](#) Nietzsche către Johann Heinrich Köselitz (adică Peter Gast), 5 octombrie 1879.
- [22.](#) Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 1 iulie 1877.

11. Călătorul și umbra sa

- [1.](#) Secțiunea 1 din prefața la *Aurora*, ediția a II-a, 1886 [ed.rom.cit. vol. 4, p. 11].
- [2.](#) Electricitate: vezi scrisorile către Peter Gast și Franz Overbeck din august și septembrie 1881.
- [3.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 30 iulie 1881.
- [4.](#) Ida Overbeck își amintește că Nietzsche cita ideile lui Feuerbach în perioada 1880-1883, când Nietzsche a locuit în casa familiei Overbeck pentru câteva perioade scurte de timp; vezi Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 111-115.
- [5.](#) *Aurora*, cartea întâi, secțiunea 14 [ed.rom.cit., pp. 21-22].
- [6.](#) Nietzsche către Peter Gast, 5 octombrie 1879.
- [7.](#) Matei 16,18.

- [8.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 27 martie 1880.
- [9.](#) De fapt, pictura lui Böcklin reprezintă cimitirul din Florența, la care se ajunge, de asemenea, pe apă, deși s-a presupus mereu, din cauza acestor ape, că priveliștea pictată este cea a insulei-cimitir San Michele din Veneția.
- [10.](#) *Omenesc, prea omenesc*, „Călătorul și umbra sa”, secțiunea 295 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 463].
- [11.](#) Nietzsche către Peter Gast, 14 august 1881.
- [12.](#) Conform indicelui prețurilor din Elveția, între 1501 și 2006, salariul mediu al unui muncitor în construcții la acea vreme era de 2,45 franci pe zi sau de 12,25 franci pe săptămână. Chiria era mai curând modestă.
- [13.](#) Scrisoare către Franz Overbeck, 18 septembrie 1881.
- [14.](#) *Știința veselă*, cartea a patra, secțiunea 341 [ed.rom.cit. vol. 4, pp. 401-402].
- [15.](#) Carnet, 1881.
- [16.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 5 decembrie 1880. Mansarda se afla în Salita delle Battistine nr. 8, în partea opusă parcului Villetta di Negro, unde-și găsea liniștea și umbra.
- [17.](#) *Aurora*, cartea a patra, secțiunea 381 [ed.rom.cit., p. 174].
- [18.](#) Lou Salomé (1861-1937), fiică a unui general rus hughenot; mama sa era nemțoaică.
- [19.](#) Lou Andreas-Salomé, *Looking Back: Memoirs*, traducere de Breon Mitchell, Paragon House, New York, 1990, p. 45.
- [20.](#) Paul Rée către Nietzsche, 20 aprilie 1882.
- [21.](#) *Știința veselă*, cartea a doua, secțiunea 77 [ed.rom.cit., pp. 306-307].
- [22.](#) Malwida von Meysenbug către Nietzsche, 27 martie 1882.

12. Filosofie și eros

- [1.](#) Andreas-Salomé, *Looking Back*, p. 45.
- [2.](#) Lou Salomé, semnând Lou Andreas-Salomé, *Nietzsche*, traducere de Siegfried Mandel, University of Illinois Press, 2001, pp. 9-10.
- [3.](#) Andreas-Salomé, *Looking Back*, p. 47.
- [4.](#) *Considerații inactuale*, „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață”, secțiunea 2 [ed.rom.cit. vol. 2, p. 173].
- [5.](#) *Știința veselă*, cartea a doua, secțiunea 71 [ed.rom.cit. vol. 4, p. 304].
- [6.](#) Andreas-Salomé, *Nietzsche*, p. 11. Ea citează aforismul cu numărul 232 din „Diverse opinii și aforisme”, în *Omenesc, prea omenesc* [ed.rom.cit. vol. 3, pp. 326-327].
- [7.](#) Lou Salomé, *Friedrich Nietzsche in seinen Werken*, 1894.
- [8.](#) Andreas-Salomé, *Nietzsche*, p. 13.
- [9.](#) Julia Vickers, *Lou von Salomé: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*, McFarland, 2008, p. 41.

[10.](#) Nietzsche către Peter Gast, 13 iulie 1882.

13. Ucenicul filosofului

- [1.](#) *Știința veselă*, cartea a treia, secțiunea 125, „Omul smintit” [ed.rom.cit. vol. 4, pp. 339-340].
- [2.](#) *Ibid.*, secțiunea 108, „Noi bățalii” [ed.rom.cit., p. 330].
- [3.](#) Nietzsche către Reinhardt von Seydlitz, 4 ianuarie 1878.
- [4.](#) Elisabeth Nietzsche către Franziska Nietzsche, 26 iulie 1882.
- [5.](#) Povestea a fost dezvăluită pentru prima dată de Martin Gregor-Dellin. O reproduce în *Richard Wagner, His Life, His Work, His Century*, pp. 451-457.
- [6.](#) Elisabeth Nietzsche, *Coffee-Party Gossip about Nora*, probabil 1882. Poate fi citită în întregime în traducere engleză în Diethe, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, pp. 161-193. Diethe a dat titlul povestirii.
- [7.](#) Vickers, *Lou von Salomé*, p. 48.
- [8.](#) Nietzsche către Lou Salomé, 4 august 1882.
- [9.](#) Avem versiunea lui Elisabeth Nietzsche despre această confruntare din memoriile despre fratele ei și din scrisori, în special cele trimise către Clara Gelzer, scrise între 24 septembrie și 2 octombrie 1882. Lou, conform principiului ei sănătos de a ignora realitățile deranjante, nu face nici o referire la cearta cu Elisabeth, nici în memorii, nici în cartea despre Nietzsche. Ca și în cazul întrebării dacă Nietzsche a sărutat-o sau nu pe Monte Sacro, își exercită din nou geniul tăcerii.
- [10.](#) Andreas-Salomé, *Nietzsche*, pp. 77-78.
- [11.](#) *Ibid.*, p. 71.
- [12.](#) *Ibid.*, p. 70.
- [13.](#) *Ibid.*, p. 71.
- [14.](#) *Știința veselă*, cartea a patra, „Sanctus Ianuarius”, secțiunea 276 [ed.rom.cit., p. 367].
- [15.](#) Nietzsche către Lou Salomé, final de august 1882.
- [16.](#) Rudolph Binion, *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton University Press, 1968, p. 91.
- [17.](#) *Freundin – sprach Kolumbus – traue
Keinem Genuesen mehr!
Immer start er in das Blaue
Fernstes zieht ihn allzusehr!
Wen er liebt, den lockt er gerne
Weit hinaus in Raum und Zeit –
Über uns glänzt Stern bei Sterne,
Um uns braust die Ewigkeit.*

14. Tatăl meu, Wagner, a murit. Fiul meu, Zarathustra, s-a născut

- [1.](#) Nietzsche către Paul Rée și Lou Salomé, jumătatea lui decembrie 1882.
- [2.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 11 februarie 1883.
- [3.](#) O descriere târzie a golfului Rapallo, într-o scrisoare către Peter Gast, 10 octombrie 1886.
- [4.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 25 decembrie 1882.
- [5.](#) *Ecce homo*, „Așa grăit-a Zarathustra”, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 159].
- [6.](#) *Știința veselă*, „Sanctus Ianuarius”, secțiunea 342. Aceasta era secțiunea finală a cărții în acel moment. Avea să adauge mai târziu o ultimă parte, intitulată „Noi, neînfricații”.
- [7.](#) Nietzsche nu era nici pe departe singurul interesat de Zarathustra. În cele cinci decenii anterioare, fuseseră publicate în limba germană 20 de studii despre *Zend-Avesta* și despre autorul său. Vezi *Thus Spoke Zarathustra*, Oxford University Press, 2008, introducere de Graham Parkes, p. XI.
- [8.](#) Vezi Mary Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Londra, 1979, și *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford University Press, 2005.
- [9.](#) *Așa grăit-a Zarathustra*, „Precuvântarea lui Zarathustra”, secțiunea 3 [ed.rom.cit. vol. 5, p. 13].
- [10.](#) *Ibid.*, partea treia, „La revărsatul zorilor” [ed.rom.cit., p. 160].
- [11.](#) *Ibid.*, „Precuvântarea lui Zarathustra”, secțiunea 4 [ed.rom.cit., pp. 15-16].
- [12.](#) *Ibid.*, partea întâi, „Despre bătrânele și tinerele” [ed.rom.cit., p. 64].
- [13.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 22 februarie 1883.
- [14.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, de la Rapallo, scrisoare primită pe 11 februarie 1883.
- [15.](#) Nietzsche către Carl von Gersdorff, 28 iunie 1883. Se referă la peninsula Chastă.
- [16.](#) Nietzsche către Peter Gast, 19 februarie 1883.
- [17.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, aprilie 1883, citat în Binion, *Frau Lou*, p. 104.
- [18.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 17 octombrie 1885.
- [19.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, sfârșitul verii lui 1883.

15. Numai acolo unde sunt morminte sunt și învieri

1. Claude Gellée (1604/1605?-1682), cunoscut drept Claude Lorrain, pictor francez de peisaje arcadiene cu referințe biblice, virgiliene și ovidiene. Picturile lui, adesea împânzite cu fragmente de arhitectură clasică, siluete și animale, au constituit principala sursă de inspirație pentru mișcarea peisagistică a pitorescului englez din secolul al XVIII-lea.
2. *Așa grăit-a Zarathustra*, partea a doua, secțiunea 4, „Despre popi”.
3. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 28 iunie 1883.
4. *Ecce homo*, „Așa grăit-a Zarathustra”, secțiunea 3 [ed.rom.cit., pp. 154-155].
5. Nietzsche către Georg Brandes, 10 aprilie 1888.
6. *Așa grăit-a Zarathustra*, partea a doua, „Despre tarantule” [ed.rom.cit. vol. 5, p. 99].
7. Nietzsche către Peter Gast, finele lui august 1883.
8. Nietzsche către Franz Overbeck, scrisoare primită pe 28 august 1883.
9. Nietzsche către Franziska Nietzsche și Elisabeth Nietzsche, 31 martie 1885.
10. Elisabeth Nietzsche către Bernhard Förster, ianuarie 1884.
11. Dr. Julius Paneth descriind vizitele făcute lui Nietzsche la Nisa pe 26 decembrie și 3 ianuarie 1884.
12. Resa von Schirnhofer (1855-1948), născută la Krems, în Austria, autoarea unui volumaș nepublicat de amintiri despre Nietzsche, *Vom Menschen Nietzsche*, scris în 1937.
13. Resa von Schirnhofer, 3-13 aprilie 1884, citată în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 146-158.
14. O urmă a acelui tapet se vede și azi în cameră, în casa memorială Nietzsche din Sils Maria.

16. M-a atacat!

1. Ernst Schmeitzner către Nietzsche, 2 octombrie 1884, citat în Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 113.
2. Nietzsche către Franz Overbeck, începutul lui decembrie 1885, citat în Schaberg, *The Nietzsche Canon*, p. 118.
3. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 12 februarie 1885.
4. *Ecce homo*, „De ce sunt atât de înțelept”, secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 45].
5. *Omenesc, prea omenesc*, secțiunea 638 [ed.rom.cit. vol. 3, p. 246].
6. Nietzsche către Carl von Gersdorff, 12 februarie 1885.
7. Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, 20 mai 1885.
8. *The Times*, 1 februarie 1883.

17. Declamând în abis

- [1.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 24 martie 1887.
- [2.](#) *Ecce homo*, „Dincolo de bine și de rău”, secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 172].
- [3.](#) *Dincolo de bine și de rău*, „Despre prejudecățile filosofilor”, secțiunea 14 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 21].
- [4.](#) *Ecce homo*, „Omenesc, prea omenesc”, secțiunea 1 [ed.rom.cit., p. 131].
- [5.](#) *Dincolo de bine și de rău*, „Despre prejudecățile filosofilor”, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 14].
- [6.](#) *Ibid.*, secțiunea 9 [ed.rom.cit., p. 16].
- [7.](#) *Ibid.*, secțiunea 14 [ed.rom.cit., p. 21].
- [8.](#) *Ibid.* [ed.rom.cit., p. 21].
- [9.](#) *Ibid.*, secțiunea 9 [ed.rom.cit., p. 16].
- [10.](#) Adică de la nivelul solului.
- [11.](#) *Dincolo de bine și de rău*, „Virtuțile noastre”, secțiunea 232 [ed.rom.cit., p. 117].
- [12.](#) Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 12 mai 1887.
- [13.](#) *Dincolo de bine și de rău*, „Starea religioasă”, secțiunea 54 [ed.rom.cit., p. 51].
- [14.](#) *Ibid.*, „Despre prejudecățile filosofilor”, secțiunea 16 [ed.rom.cit., p. 22].
- [15.](#) *Ibid.*, „Pentru istoria naturală a moralei”, secțiunea 193 [ed.rom.cit., p. 77].
- [16.](#) *Ibid.*, „Starea religioasă”, secțiunea 46 [ed.rom.cit., pp. 45-46].
- [17.](#) *Despre genealogia moralei*, a doua disertație, secțiunea 16 [ed.rom.cit. vol. 6, p. 230].
- [18.](#) *Dincolo de bine și de rău*, „Despre prejudecățile filosofilor”, secțiunea 19 [ed.rom.cit., pp. 24-25].
- [19.](#) *Despre genealogia moralei*, prima disertație, secțiunea 11 [ed.rom.cit., pp. 195-196].
- [20.](#) *Ibid.* [ed.rom.cit., pp. 196-197].
- [21.](#) *Ibid.*, a doua disertație, secțiunea 17 [ed.rom.cit., p. 231].
- [22.](#) *Amurgul idolilor*, „«Amelioratorii» omenirii”, secțiunea 2 [ed.rom.cit., p. 488].
- [23.](#) Joseph Victor Widmann (1842-1911), influent critic literar elvețian. Asemenea lui Nietzsche, era fiu de pastor.
- [24.](#) Cronica a apărut în *Der Bund*, 16 și 17 septembrie 1886.

18. Lamaland

- [1.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche, februarie 1886.
- [2.](#) Cărnul 9, toamna lui 1887, nota 102.

- [3.](#) *Carnetul* 9, toamna lui 1887, nota 94.
- [4.](#) Nietzsche către Franziska Nietzsche, 18 octombrie 1887.
- [5.](#) *Encyclopedia* lui Chambers, 1895, vol. VIII, pp. 750-751.
- [6.](#) *Ibid.*
- [7.](#) Klingbeil, citat în H.F. Peters, *Zarathustra's Sister: The Case of Elisabeth and Friedrich Nietzsche*, Crown, 1977, p. 110.
- [8.](#) Julius Klingbeil, *Enthüllungen über die Dr Bernhard Förstersche Ansiedlung Neu-Germanien in Paraguay*, Baldamus, Leipzig, 1889.
- [9.](#) Scrisoare către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888.
- [10.](#) *Ibid.*

19. Sunt dinamită!

- [1.](#) *Hymnus an das Leben für gemischten Chor und Orchester*, publicat pe 20 octombrie 1887. Pentru detalii legate de istoria chinuitoare a publicării, vezi Schaberg, *The Nietzsche Canon*, pp. 140-149.
- [2.](#) Resa von Schirnhofer a aflat asta de la Nietzsche, deși Elisabeth i-a spus mai târziu că această scrisoare nu există.
- [3.](#) Nietzsche către Peter Gast, 10 noiembrie 1887.
- [4.](#) Nietzsche către Reinhart von Seydlitz, 12 februarie 1888.
- [5.](#) Georg Brandes (1842-1927), critic literar și biograf danez.
- [6.](#) *Qvinnans underordnade ställning*, 1869.
- [7.](#) Prințul Piotr Alekseevici Kropotkin (1842-1921).
- [8.](#) Nietzsche către Georg Brandes, 2 decembrie 1887.
- [9.](#) Gustav Adolf sau Gustavus Adolfus, rege al Suediei și conducător al protestanților germani, care a murit în bătălia victorioasă împotriva forțelor imperiale catolice, la Lützen, în 1632, în timpul Războiului de Treizeci de Ani. Tot aici, în 1813, Napoleon a ieșit învingător în altă bătălie.
- [10.](#) Georg Brandes, *Friedrich Nietzsche*, William Heinemann, 1909, pp. 80-82.
- [11.](#) Elisabeth Nietzsche, citată de Nietzsche în scrisoarea sa către Franz Overbeck, trimisă de la Torino, de Crăciunul anului 1888.
- [12.](#) Nietzsche către Elisabeth Nietzsche (ciornă), decembrie 1888.
- [13.](#) *Cazul Wagner*, Primul post-scriptum.
- [14.](#) *Ibid.*, Al doilea post-scriptum.
- [15.](#) *Ibid.*, Primul post-scriptum [ed.rom. *Cazul Wagner*, traducere din germană de Alexandru Leahu, Editura Humanitas, București, 2004, p. 42].
- [16.](#) Meta von Salis-Marschlins (1855-1929), autoare a cărții *Philosoph und Edelmensch (Filosof și gentleman)*, 1897, o relatare a prietenei sale cu Nietzsche.
- [17.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 23 februarie 1887. La fel și în Nietzsche către Peter Gast, 7 martie 1887.
- [18.](#) *Antichristul*, secțiunea 7.

- [19.](#) Carl Bernoulli, 6 iunie – 20 septembrie 1888, citat în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, p. 213.
- [20.](#) *Amurgul idolilor*, „Ce le datorez anticilor”, secțiunea 5 [ed.rom.cit., p. 547].

20. Amurg la Torino

- [1.](#) Însemnări asupra diferențelor dintre ritmul metric antic („ritm temporal”) și metrul barbar („ritm emoțional”) făcute într-o scrisoare către Carl Fuchs, trimisă de la Sils Maria, nedată, final de august 1888.
- [2.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 18 octombrie 1888.
- [3.](#) *The Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser*, New South Wales, 30 octombrie 1888. Ziarul dă *Boston Herald* ca sursă originală a articolului despre „Mariajul igienic”.
- [4.](#) Alfred Ploetz, *Die Tüchtigkeit unsrer Rasse und der Schutz der Schwachen. Ein Versuch über Rassenhygiene und ihr Verhältnis zu den humanen Idealen, besonders zum Sozialismus* (Calitatea rasei noastre și protejarea celor slabi. Un eseu asupra igienei rasiale și a relațiilor ei cu idealurile umane), 1895.
- [5.](#) *Antichristul*, secțiunea 58.
- [6.](#) Vezi Herbert W. Reichert și Karl Schlechta (eds.), *International Nietzsche Bibliography*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1960.
- [7.](#) Nietzsche către Malwida von Meysenbug, 18 octombrie 1888.
- [8.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, descriind *Ecce homo*, 13 noiembrie 1888. Terminase cartea cu nouă zile în urmă.
- [9.](#) Ioan, 19,5.
- [10.](#) *Ecce homo*, prefață [ed.rom.cit., p. 33].
- [11.](#) Nietzsche către Ferdinand Avenarius, publicat în *Der Kunstwart*, 2 (1888-1889), p. 6.
- [12.](#) *Ecce homo*, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 10 [ed.rom.cit., p. 95].
- [13.](#) *Ibid.*, „De ce sunt atât de înțelept”, secțiunea 3.
- [14.](#) *Ibid.*, „De ce sunt atât de deștept”, secțiunea 2 [ed.rom.cit., pp. 70-73].
- [15.](#) *Amurgul idolilor*, „Ce le datorez anticilor”, secțiunea 4 [ed.rom.cit., p. 546].
- [16.](#) Nietzsche către August Strindberg, 7 decembrie 1888.
- [17.](#) Nietzsche către Jacob Burckhardt, 6 ianuarie 1889.
- [18.](#) Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 29 decembrie 1888.
- [19.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888.
- [20.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, 18 octombrie 1888.
- [21.](#) Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 14 noiembrie 1888.
- [22.](#) Nietzsche către Franziska Nietzsche, 21 decembrie 1888.
- [23.](#) Nietzsche către Elisabeth Förster-Nietzsche, decembrie 1888.
- [24.](#) Nietzsche către Peter Gast, 9 decembrie 1888.
- [25.](#) Nietzsche către Peter Gast, 16 decembrie 1888.

- [26.](#) Nietzsche către Carl Fuchs, 18 decembrie 1888.
- [27.](#) Nietzsche către Franz Overbeck, Crăciunul lui 1888 și 28 decembrie 1888.
- [28.](#) Nietzsche către Meta von Salis-Marschlins, 29 decembrie 1888.
- [29.](#) Nietzsche către Peter Gast, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889 și 31 decembrie 1888.
- [30.](#) Nietzsche către August Strindberg, nedată.
- [31.](#) Nietzsche către August Strindberg, nedată.
- [32.](#) Nietzsche către Peter Gast, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
- [33.](#) Nietzsche către Georg Brandes, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
- [34.](#) Nietzsche către Jacob Burckhardt, postdatată Torino, 4 ianuarie 1889.
- [35.](#) Nietzsche către Cosima Wagner, începutul lui ianuarie 1889.
- [36.](#) Nietzsche către Jacob Burckhardt, dată 6 ianuarie 1889, dar postdatată Torino, 5 ianuarie 1889.

21. Minotaurul din peșteră

- [1.](#) Schain, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, p. 44.
- [2.](#) Strofa a doua din „An der Brücke stand” [ed.rom.cit. vol. 1, p. 100].
- [3.](#) „Depoziția mamei”, parte din raportul medical al clinicii, ianuarie 1889.
- [4.](#) Carl Bernoulli, citat în E.F. Podach, *The Madness of Nietzsche*, traducere de F.A. Voight, Putnam, 1931, p. 177.
- [5.](#) Omenesc, *prea omenesc*, „Diverse opinii și aforisme”, secțiunea 408, „Călătoria în Hades” [ed.rom.cit. vol. 3, p. 358].
- [6.](#) Dr. Stutz, director al clinicii din Basel în anii 1920, a descoperit în arhive că multe cazuri diagnosticate în cadrul clinicii drept *paralytica progressiva* erau de fapt cazuri de schizofrenie.
- [7.](#) Amintirile studentului la Medicină Sascha Simchowitz, citate în Krell și Bates, *The Good European*, p. 50.
- [8.](#) Podach, *The Madness of Nietzsche*, p. 195.
- [9.](#) Langbehn către episcopul Keppler, toamna lui 1900, după ce Langbehn a primit vestea morții lui Nietzsche. Citat în Podach, *The Madness of Nietzsche*, pp. 210-211.
- [10.](#) Timothy W. Ryback, *Hitler's Private Library: The Books That Shaped His Life*, Vintage, 2010, p. 134.

22. Locatarul gol al unor camere mobilate

1. Klingbeil, *Enthüllungen über die Dr Bernhard Förstersche Ansiedlung Neu-Germanien in Paraguay*.
2. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, din Nueva Germania, 9 aprilie 1889.
3. Bernhard Förster către Max Schubert, 2 iunie 1889.
4. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, 2 iulie 1889.
5. Förster Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, pp. 400-401.
6. Elisabeth Förster-Nietzsche către Franziska Nietzsche, 2 iulie 1889.
7. Elisabeth Nietzsche, semnând Eli Förster, *Dr. Bernhard Förster's Kolonie Neu-Germania in Paraguay*, Berlin, Pioneer, 1891.
8. Harry Kessler, *Jurnal*, 23 iulie 1891, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 30.
9. Citat în Laird M. Easton, *The Red Count, The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, 2002, p. 41.
10. Pe 20 august 1891, baronul Zedlitz-Neumann a împușcat-o pe Marie Elisabeth Meissner și apoi a încercat să se împuște. A devenit mai târziu jurnalist.
11. Pentru un fenomen similar în Norvegia, vezi Sue Prideaux, *Edvard Munch: Behind the Scream*, Yale University Press, 2005, pp. 72-74.
12. Harry Kessler, *Jurnal*, 22 iunie 1896, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 160.
13. Harry Kessler, *Jurnal*, 28 ianuarie 1895, în *ibid.*, p. 128.
14. Teatrul Die Freie Bühne a fost fondat în 1889, iar revista în 1890. În 1893, numele i-a fost schimbat în *Neue Deutsche Rundschau*.
15. Fritz Kögel (1860-1904), filolog, compozitor și scriitor.
16. Construită în 1889-1890. Arhitecți: Theodor Reinhard și H. Junghans.
17. Meta von Salis-Marschlins către dr. Oehler, 14 iulie 1898, citată în Peters, *Zarathustra's Sister*, p. 164.
18. Peter Gast către Franz Overbeck, 4 august 1900.
19. Harry Kessler, *Jurnal*, 7 august 1897, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 186.
20. *Ich habe meinen Regenschirm vergessen*.
21. Hollingdale, *Nietzsche, the Man and His Philosophy*, p. 253.
22. Fritz Schumacher, amintiri din anul 1898, în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 246-247.
23. Karl Böttcher, *Auf Studienpfaden: Gefängnisstudien, Landstreicherstudien, Trinkstudien, Irrenhausstudien*, Leipzig, 1900, și Walter Benjamin, „Nietzsche und das Archiv seiner Schwester”, 1932, citat în Paul Bishop (ed.), *A Companion to Friedrich Nietzsche*, Camden House, NY, 2012, p. 402.
24. Harry Kessler, *Jurnal*, 2 octombrie 1897, în Easton (ed.), *Journey into the Abyss*, p. 190.
25. Harry Kessler, *Jurnal*, 3 octombrie 1897, în *ibid.*, pp. 190-191.
26. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 407.
27. Anonim, citat în Gilman (ed.), *Conversations with Nietzsche*, pp. 260-261.
28. Förster-Nietzsche, *The Life of Nietzsche*, vol. II, p. 410.
29. Necrologul a fost rostit de istoricul de artă Kurt Breysig (1866-1940). Comentariul despre necrolog a fost făcut de arhitectul Fritz Schumacher. În 1923, Breysig a nominalizat-o pe Elisabeth la Premiul Nobel pentru Literatură.
30. Edvard Munch, *Friedrich Nietzsche*, 1906, ulei pe pânză, 201×160 cm, Thielska Galleriet, Stockholm.
31. Edvard Munch, *Elisabeth Förster-Nietzsche*, 1906, ulei pe pânză, 115×80 cm, Thielska Galleriet, Stockholm.

- [32.](#) Nominalizările lui Elisabeth Förster-Nietzsche la Premiul Nobel pentru Literatură: 1908, nominalizată de filosoful german Hans Vaihinger; 1916, nominalizată de Hans Vaihinger și Harald Hjärne, istoric suedez; 1917, nominalizată de Hans Vaihinger; 1923, nominalizată de filologul Georg Goetz; 1923, nominalizată de Kurt Breysig, cel care ținuse interminabilul discurs la înmormântarea lui Nietzsche; 1923, nominalizată de Hans Vaihinger (din nou).
- [33.](#) Carnet din perioada târzie, W 13, 646, W 13, 645, citat în Krell și Bates, *The Good European*, p. 213.
- [34.](#) Încă din 1912, Mussolini scrisese un eseu biografic despre Nietzsche, „La vita di Federico Nietzsche”, publicat în revista *Avanti*.
- [35.](#) Deși nu este o traducere fidelă, titlul englezesc al piesei *Campo di maggio* a fost întotdeauna *The Hundred Days*.
- [36.](#) Elisabeth Förster-Nietzsche, scrisoare nepublicată, Weimar, 12 mai 1933. Citată în Peters, *Zarathustra's Sister*, p. 220.
- [37.](#) *Așa grăit-a Zarathustra II*, „Despre tarantule” [ed.rom.cit. vol. 5, pp. 97-98].
- [38.](#) Alfred Rosenberg, comisar pentru supervizarea educației ideologice și intelectuale, în cadrul NSDAP, 1934-1945.
- [39.](#) Yvonne Sherratt, *Hitler's Philosophers*, Yale University Press, 2013, p. 70.
- [40.](#) *Breisgauer Zeitung*, 18 mai 1933, p. 3.
- [41.](#) Harry Kessler, „În Arhivă...”, 7 august 1932, în Count Harry Kessler, *The Diaries of a Cosmopolitan, 1918-1937*, ed. și trad. Charles Kessler, Phoenix Press, 2000, pp. 426-427.
- [42.](#) Relatare a unui martor ocular, Ernst Hanfstaengl, pianistul lui Hitler, în volumul său de amintiri *The Unknown Hitler*, Gibson Square Books, 2005, p. 233.
- [43.](#) Vezi Ryback, *Hitler's Private Library*, pp. 67-68.
- [44.](#) *Ibid.*, p. 129.
- [45.](#) Hanfstaengl, *The Unknown Hitler*, p. 224.
- [46.](#) *Ibid.*, p. 224.
- [47.](#) Ernst Krieck, profesor de pedagogie la Universitatea din Heidelberg, citat în Steven E. Aschheim, *Nietzsche's Legacy in Germany*, University of California Press, 1992, p. 253.
- [48.](#) Elisabeth Förster-Nietzsche către Ernst Thiel, 31 octombrie 1935.
- [49.](#) Scrisoare către Elisabeth Förster-Nietzsche, de la Veneția, jumătatea lui iunie 1884.
- [50.](#) *Ecce homo*, „De ce sunt un destin”, secțiunea 1 [ed.rom.cit., p. 192].

Bibliografie selectivă

- Ediția germană standard de opere complete este *Kritische Gesamtausgabe: Werke*, ed. Giorgio Colli și Mazzino Montinari, Walter de Gruyter, 1967-.
- Andreas-Salomé, Lou, *Looking Back: Memoirs*, traducere de Breon Mitchell, Paragon House, 1990.
- Andreas-Salomé, Lou, *Nietzsche*, traducere de Siegfried Mandel, University of Illinois Press, 2001.
- Bach, Steven, *Leni: The Life and Work of Leni Riefenstahl*, Abacus, 2007.
- Binion, Rudolph, *Frau Lou, Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton University Press, 1968.
- Bishop, Paul (ed.), *A Companion to Friedrich Nietzsche, Life and Works*, Camden House, 2012.
- Blanning, Tim, *The Triumph of Music: Composers, Musicians and their Audiences, 1700 to the Present*, Allen Lane, 2008.
- Blue, Daniel, *The Making of Friedrich Nietzsche: The Quest for Identity 1844-1869*, Cambridge University Press, 2016.
- Brandes, Georg, traducere de A.G. Chater, *Friedrich Nietzsche*, William Heinemann, 1909.
- Brandes, Georg (ed.), *Selected Letters*, traducere de W. Glyn Jones, Norvik Press, 1990.
- Burckhardt, Jacob, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, Penguin, 1990.
- Cate, Curtis, *Friedrich Nietzsche: A Biography*, Pimlico, 2003.
- Chamberlain, Lesley, *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, Quartet, 1996.
- Detweiler, Bruce, *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, University of Chicago Press, 1990.
- Dieth, Carol, *The A to Z of Nietzscheanism*, Scarecrow Press, 2010.
- Dieth, Carol, *Nietzsche's Sister and the Will to Power*, University of Illinois Press, 2003.
- Dieth, Carol, *Nietzsche's Women: Beyond the Whip*, Walter de Gruyter, 1996.
- Dru, Alexander, *The Letters of Jacob Burckhardt*, Liberty Fund, Indianapolis, 1955.
- Easton, Laird M. (ed.), *Journey into the Abyss: The Diaries of Count Harry Kessler, 1880-1918*, Alfred A. Knopf, 2011.
- Easton, Laird M., *The Red Count: The Life and Times of Harry Kessler*, University of California Press, 2002.
- Feuchtwanger, Edgar, *Imperial Germany, 1850-1918*, Routledge, 2001.

- Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Nietzsche-Wagner Correspondence*, traducere de Caroline V. Kerr, Duckworth, 1922.
- Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Life of Nietzsche*, vol. I: *The Young Nietzsche*, traducere de Anthony M. Ludovici, Sturgis and Walton, 1912.
- Förster-Nietzsche, Elisabeth, *The Life of Nietzsche*, vol. II: *The Lonely Nietzsche*, traducere de Paul V. Cohn, Sturgis and Walton, 1915.
- Gautier, Judith, *Wagner at Home*, traducere de Effie Dunreith Massie, John Lane, 1911.
- Gilman, Sander L. (ed.), și David J. Parent (trad.), *Conversations with Nietzsche: A Life in the Words of His Contemporaries*, Oxford University Press, 1987.
- Gossmann, Lionel, *Basel in the Age of Burckhardt: A Study in Unseasonable Ideas*, University of Chicago Press, 2002.
- Gregor-Dellin, Martin, *Richard Wagner, His Life, His Works, His Century*, traducere de J. Maxwell Brownjohn, Collins, 1983.
- Gregor-Dellin, Martin, și Mack, Dietrich (ed.), *Cosima Wagner's Diaries*, traducere de Geoffrey Skelton, vol. I și II, Helen and Kurt Wolff Books, Harcourt Brace Jovanovich, vol. I 1978, vol. II 1980.
- Grey, Thomas S. (ed.), *Richard Wagner and His World*, Princeton University Press, 2009.
- Hanfstaengl, Ernst, *The Unknown Hitler*, Gibson Square, 2005.
- Hayman, Ronald, *Nietzsche: A Critical Life*, Weidenfeld and Nicolson, 1980.
- Heidegger, Martin, *German Existentialism*, traducere de Dagobert D. Runes, Philosophical Library Inc., 1965.
- Hilmes, Oliver, *Cosima Wagner, the Lady of Bayreuth*, Yale University Press, 2010.
- Hollingdale, R.J., *Dithyrambs of Dionysus*, Anvil, 2001.
- Hollingdale, R.J., *Nietzsche: The Man and His Philosophy*, Cambridge University Press, 1999.
- Johnson, Dirk R., *Nietzsche's Anti-Darwinism*, Cambridge University Press, 2010.
- Kaufmann, Walter (ed.), *Friedrich Nietzsche: The Will to Power*, traducere de Kaufmann și R.J. Hollingdale, Vintage, 1968.
- Kessler, Charles (ed. și trad.), *The Diaries of a Cosmopolitan*, Phoenix Press, Londra, 2000.
- Köhler, Joachim, *Nietzsche and Wagner: A Lesson in Subjugation*, traducere de Ronald Taylor, Yale University Press, 1998.
- Krell, David Farrell, și Bates, Donald L., *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, University of Chicago Press, 1997.
- Levi, Oscar (ed.), *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, traducere de Anthony M. Ludovici, Heinemann, 1921.
- Love, Frederick R., *Nietzsche's St Peter, Genesis and Cultivation of an Illusion*, Walter de Gruyter, 1981.
- Luchte, James, *The Peacock and the Buffalo: The Poetry of Nietzsche*, Continuum Publishing, 2010.
- Macintyre, Ben, *Forgotten Fatherland: The Search for Elisabeth Nietzsche*, Macmillan, 1992.
- Mann, Thomas, *Doctor Faustus*, traducere de H.T. Lowe-Porter, Penguin, 1974.
- Meysenbug, Malwida von, *Rebel in a Crinoline: Memoirs of Malwida von Meysenbug*, traducere de Elsa von Meysenbug Lyons, George Allen & Unwin, 1937.

Middleton, Christopher (ed.), *Selected Letters of Friedrich Nietzsche*, Hackett Publishing, Indianapolis, 1969.

Millington, Barry, *Richard Wagner: The Sorcerer of Bayreuth*, Thames and Hudson, 2013.

Moore, Gregory, *Nietzsche, Biology and Metaphor*, Cambridge University Press, 2002.

Moritzen, Julius, *Georg Brandes in Life and Letters*, Colyer, 1922.

Nehemas, Alexander, *Nietzsche: Life as Literature*, Harvard, 2002.

Peters, H.F., *Zarathustra's Sister: The Case of Elisabeth and Friedrich Nietzsche*, Crown, 1977.

Podach, E.F., *The Madness of Nietzsche*, traducere de F.A Voight, Putnam, 1931.

Roth, Samuel (sub numele Friedrich Nietzsche), *My Sister and I*, traducere de dr. Oscar Levy, AMOK Books, 1990.

Ryback, Timothy W., *Hitler's Private Library: The Books that Shaped His Life*, Vintage, 2010.

Safranski, Rüdiger, *Nietzsche: A Philosophical Biography*, traducere de Shelley Frisch, Norton, 2003.

Schaberg, William H., *The Nietzsche Canon: A Publication History and Bibliography*, University of Chicago Press, 1995.

Schain, Richard, *The Legend of Nietzsche's Syphilis*, Greenwood Press, 2001.

Sherratt, Yvonne, *Hitler's Philosophers*, Yale University Press, 2013.

Small, Robin, *Nietzsche and Rée: A Star Friendship*, Clarendon Press, Oxford, 2007.

Spencer, Stewart, și Millington, Barry (ed.), *Selected Letters of Richard Wagner*, Dent, 1987.

Storer, Colin, *A Short History of the Weimar Republic*, I.B. Tauris, 2013.

Tanner, Michael, *Nietzsche: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2000.

Vickers, Julia, *Lou von Salomé: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*, McFarland, 2008.

Walker, Alan, *Hans von Bülow: A Life and Times*, Oxford University Press, 2010.

Watson, Peter, *The German Genius: Europe's Third Renaissance, the Second Scientific Revolution and the Twentieth Century*, Simon & Schuster, 2010.

Zweig, Stefan, *Nietzsche*, traducere de Will Stone, Hesperus Press, 2013.

Discografie selectivă

Albany Records, USA, *Friedrich Nietzsche*, vol. I: *Compositions of His Youth, 1857-63*, vol. II: *Compositions of His Mature Years, 1864-82*.

Deutsche Grammophon, *Lou Salomé* (operă în două acte) de Giuseppe Sinopoli, Lucia Popp, José Carreras și Orchestra Simfonică din Stuttgart.

Index*

Alexander, duce de Württemberg 101
Alwine (menajeră) 245, 291, 302, 303
Andreas, Fred (Friedrich Carl) 233
Andreas-Salomé, Lou: *vezi* Salomé
Antisemitische Blätter (Foaia antisemită) 219
antisemitism: Cosima 224; editorul Schmeitzner 203-204, 219; Elisabeth 159, 204, 211-212, 245, 295, 304, 315; Förster 159, 210-212, 228, 308; naziști 315, 317; opiniile lui Nietzsche 135, 203, 221, 228, 241, 245, 279, 290, 296; poziția de editor al ziarului *Bayreuther Blätter* 157, 187; proiectul Nueva Germania 241; reacții la ciclul *Inelului* 135; Wagner 72, 212, 224
Baeumler, Alfred 316
Basel: Bachlettenstrasse nr. 11 159; barul Bordeiul otrăvit 108; Schützengraben nr. 45 („Bordeiul otrăvit”) 108, 117, 127-128; Spalentorweg nr. 48 117, 120-121
Baudelaire, Charles 30, 74, 218, 251
Bayreuth: amplasarea sălii de operă 90; capacitatea sălii de operă 136; construcția sălii de operă 115, 125; festivalul 125, 129, 132-137, 146, 152, 157, 184-185, 188; finanțarea festivalului 133, 146; finanțarea sălii de operă 90, 96, 106, 111, 115, 133; Hotelul Fantaisie 101; locul casei Wagner (Wahnfried) 97, 123-125; Palatul Hermitage 134-135; piatra de temelie a sălii de operă 100-101, 138
Bayreuther Blätter 157, 187, 212, 245, 247, 293
Beethoven, Ludwig van 31, 39, 75, 103
Bernhardt, Sarah 169
Biedermann, Karl 19
Bing, Samuel Siegfried 311
Binswanger, Otto 285-290, 304
Bismarck, Otto von: funcția de cancelar al Prusiei 26; părerea lui Burckhardt despre 67; părerea lui Nietzsche despre 67, 79, 96, 279, 288, 296-297; petiția lui Förster către 211-212; politicile celui de-al Doilea Reich 296; politicile educaționale 96; politicile expansioniste 50, 67; Războiul Franco-Prusac 77, 89; relația lui Kessler cu 296-297; relația lui Langbehn cu 290; relația lui Wagner cu 88-89
Bizet, Geneviève 267
Böcklin, Arnold 165-166, 188
Bonn, Universitatea din 46, 48-51, 100, 108
Bošković, Roger Joseph 162
Bourdeau, Jean 274, 314

Brahm, Otto 300
Brahms, Johannes 125, 250, 310
Brandes, Elsbeth 147
Brandes, Georg 251-255, 267-268, 274-275, 278, 299
Brenner, Albert 141, 143
Brevern, Claudine von 141
Breysig, Kurt 310
Brockhaus, Hermann 16-18, 63
Brockhaus, Ottilie (sora lui Wagner) 16-18, 63
Buchbinder, profesor 45
Büchner, Ludwig 162
Buddensieg, profesor 37
Bülow, Elise von 147
Bülow, Hans von: căsătoria cu Cosima 61; divorțul de Cosima 65, 77; fiicele (Daniela și Blandine) 61, 64, 97, 101; relația cu Nietzsche 101-102, 104, 126, 216, 273
Burckhardt, Jacob: a doua *Considerație inactuală* 113; camerele din Basel 66, 120; *Cultura Renașterii în Italia* 68, 250; cursuri 66, 68, 121, 143; influența asupra lui Nietzsche 66, 80, 88, 95, 254, 268; înfățișarea 66, 121; opiniile 66-67; părerea despre *Nașterea tragediei* 100; părerea despre *Omenesc, prea omenesc* 156; părerea despre Wagner 66; părerea despre *Zarathustra* 216, 250; reacția la *Dincolo de bine și de rău* 250; reacția la Războiul Franco-Prusac 67, 77, 80, 137; relația cu Nietzsche 66-68, 100, 223; scrisorile lui Nietzsche 275, 278-279, 281; teama de un război între Franța și Germania 67, 77, 80; vizita lui Lou la Basel 182
Byron, lord 38, 42, 128, 297
Ceaikovski, Piotr Ilici 136
Chambige, Henri 275, 279
Clinica din Jena pentru Îngrijirea și Tratarea Nebunilor 285, 287-288
Cohn, baron 96
Cron, Bernhard (pseudonim dorit de Nietzsche) 156
Dächsel, Bernhard 220
Darwin, Charles 36, 40, 145, 221, 236, 264; darwinismul 191, 233, 254, 318; darwinismul social 315; Europa postdarwiniană 87, 144, 235;
Descartes, René 233, 252
Deussen, Paul 38-39, 47, 260, 303
Deutscher Volksverein (Partidul Popular German) 212
Diodati, contesă 128
Diogenes Laertios 45, 50
Dionysos: *Ditirambi către Dionysos* (poeme) 273; Festivalul *Inelului* ca festival al lui 73; „împotriva celui crucificat” 272; însemnările lui Nietzsche despre 241; *Nașterea tragediei* despre 86, 88, 273; Nietzsche ca discipol al lui 261, 270; Nietzsche identificându-se cu 41, 161, 196-197, 273-275, 278, 280, 282; riturile lui 282; „sfâșiat în bucăți” 282, 307; statuia lui 317; Wagner ca 65, 273; Wilamowitz despre 103
Dostoievski, Feodor 251-252, 258-259, 266, 297
Dürer, Albrecht, gravura *Cavalerul, moartea și diavolul* 81, 224, 302
Durisch, Gian 167, 217-218, 258, 307
Eiser, Otto, dr. 149-150, 158, 187, 285
Eliot, George 110

Emerson, Ralph Waldo 40
 Emge, Carl August 315
 Empedocle 40-42, 45, 49, 286
 Engels, Friedrich 65
 Feuerbach, Ludwig 71, 162
 Fino, Davide 264-265, 281-283, 289
 Finochietti, Nerina 138
 Förster, Bernhard: antisemitismul 159, 210-212, 228, 241; articolele de ziar 212-213; bustul lui 308; cariera 212, 226-227; călătoria în Paraguay 241-242; căsătoria 223-224; corespondența cu Elisabeth 159, 210; finanțele 212, 243, 246-248, 293-294; înfățișarea 210-211, 227, 243, 247; înmormântarea 295; întâlnirea cu Lou 190; întâlnirea cu Nietzsche 227-228, 281; naționalismul 159, 211, 227, 241, 242-244; părerea despre *Cazul Wagner* 267; părerea despre Nietzsche 228; părerea lui Nietzsche despre 227-228; părerea lui Wagner despre 212; petiția către Bismarck 211-212, 316; prăbușirea 247; prima întâlnire cu Elisabeth 159, 211; proiectul Paraguay (Nueva Germania) 210, 212, 226-227, 241-243, 293; publicarea cărții (*Colonii germane*) 226-227; relația cu Elisabeth 159, 190, 210-211, 227, 247, 293-294, 301; scrierile 212, 226-227; sinuciderea 294, 299; sosirea în Paraguay 242-243; vegetarianismul 211, 224, 247
 Förster-Nietzsche, Elisabeth (născută Nietzsche) (Therese Elisabeth Alexandra [Lama], soră): administrarea însemnărilor și carnetelor fratelui 160; antisemitismul 159, 204, 211-212, 241, 245 254, 295, 301, 304, 315; aranjamentele pentru înmormântarea fratelui 306-307, 310-311; aventura Paraguay (Nueva Germania) 210, 212, 226-227, 241-248, 293-295, 298-299; caracterul 119-120; căsătoria 223-225; controlul asupra arhivei Nietzsche 300-302, 304-305, 307, 311-313, 316; controlul asupra publicării operei fratelui 295, 298, 304, 306-307, 313; controlul asupra reputației postume a fratelui 313-316; copilăria 22-23, 34, 28-29, 37; dictează textele fratelui 183; doctor honoris causa 313, 318; educația 28-30, 119-120; experiențele de război 77; finanțele 211-212, 243-247, 293-295, 298, 306, 311; în Alpii italieni 82-84; în Bayreuth 187-190; în Italia 206-207; în Tautenburg 189-191; înfățișarea 243, 247, 312; îngrijirea copiilor lui Wagner 126-127; îngrijirea fratelui 77, 82-83, 90; întâlnirea cu Mazzini 82-83; întoarcerea din Paraguay 294-295, 299; joacă rolul de femeie neajutorată 120; moartea 317-318; moartea fratelui 309-310; moartea mamei 304; moartea tatălui 25; monumentul fratelui 308; mutarea fratelui la Vila Silberblick 306; mutarea la Weimar 304-306; naționalismul 159, 315; nașterea 22; nominalizările la Premiul Nobel 313, 318; perspectivele de căsătorie 159; planul de a o deporta pe Lou 204; porecla 31; portretul 312; poveștile de familie inventate 148-149; pseudonimul literar 295; reacția la *Cazul Wagner* 267; reacția la veștile despre criza fratelui 293; reacția la *Zarathustra IV* 295; realizările 317-318; relația cu Cosima 119, 126-127, 158, 187, 224-225, 267, 303, 312; relația cu Förster 159, 210-213, 223-224, 227, 293-294; relația cu fratele 31-32, 34, 117-120, 127, 158, 193, 204-206, 209-210, 213, 224-225, 254; relația cu Gast 301-302, 307; relația cu Hitler 315-318; relația cu Lou 186, 187-190, 209-210, 248, 313; relația cu Malwida 206; relația cu mama 22, 117, 119-120, 127, 301, 303-304; relația cu Meta 306; relația cu Overbeck 301, 303; relația cu Paul Rée 144; relatarea despre cearta fratelui cu Wagner 148-150, 185; relatarea despre moartea fratelui 309-310; relatarea despre moartea soțului 294; relatarea despre moartea tatălui 148, 294; relatarea despre nebunia fratelui 294, 309; saloanele

302-303, 308; schimbarea numelui 295, 299, 313; scrierile: articolele de ziar 245-246, 293, 295, 314; biografia fratelui 29, 148, 304, 313; *Correspondența Nietzsche-Wagner* 313; *Dr. Bernhard Förster's Kolonie Neu-Germania in Paraguay* 295; *Nietzsche și femeile* 313; nuvela 188; scrisorile fratelui 123, 142, 147-148, 224-225, 242, 254, 277; sinuciderea și înmormântarea soțului 294-295, 299; solicită înapoierea corespondenței fratelui 301, 303; sosirea în Nueva Germania 242-243; vederea 241; viața cu fratele la Basel 109, 117, 120-121; viața în Vila Silberblick 305-308, 311, 315

Frăția Franconia 46-48, 50

Fritzs, Ernst Wilhelm 91-92, 100, 111-112, 249, 252

Fuchs, Carl 277

Galton, Francis 225

Garibaldi, Giuseppe 82, 137, 268

Gassmann, editor al *Jurnalului berii* 47

Gast, Peter (Johann Heinrich Köselitz): compozițiile 165, 182, 216, 221, 249-250, 263; descifrarea scrisului de mână al lui Nietzsche 241, 298, 260, 307; funcția de editor al arhivei 298, 301-302, 307; gestionarea manuscriselor nepublicate ale lui Nietzsche 295-296; îi citea cu voce tare lui Nietzsche 158, 165; în Veneția 158, 165-166, 241; Nietzsche îi dictează lui 132, 165; părerea despre *Zarathustra* 219; prima întâlnire cu Nietzsche 131-132, 223; reacție la nebunia lui Nietzsche 286, 290; rebotezat de Nietzsche 165; relația cu Elisabeth 296, 301-302; relația cu Nietzsche 132, 164-166, 216, 221, 223, 241, 249, 252, 255-256; scrisorile lui Nietzsche 166-167, 182, 196, 202, 206, 257, 275, 277-278, 294, 313; scrisul de mână 131

Gautier, Judith 69, 74-75, 134, 184, 274

Gedon, Loren 124

Gelzer-Thurneysen, familie 291

Genova, vizitele lui Nietzsche 141-142, 168-171, 176, 196-197, 202-203, 213

„Germania”, societate literară 44

Gersdorff, Carl von: aventura amoroasă 138; îi citește lui Nietzsche 108-109; în Bayreuth 138; Nietzsche îi dictează 131; prietenia cu Nietzsche 39, 114, 223; reacția la *Zarathustra* 221; scrisorile lui Nietzsche 91-92; vacanța cu drumeții 110

Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust* 314; influența asupra lui Nietzsche 19, 30, 83; înălțimea 52; încrederea în sine 131; la Weimar 305, 311, 319; prezentarea culturii grecești 68; stilul prozei 191; studiul despre 37, 110

Gregor-Dellin, Martin 149

Gutjahr, dr. 23

Hanfstaengl, Ernst 317

Hatzfeldt-Trachenberg, prințesă 91

Heidegger, Martin 316

Herzen, Alexander 137, 138

Herzen, Natalie 138, 258

Hitler, Adolf 135, 290, 314-318

Hölderlin, Friedrich 40-41, 159, 286

Holten, von, abate 263

Humboldt, Alexander von 30, 35

Humboldt, Wilhelm von 35-36

Ibsen, Henrik 96, 251-252, 299

Internaționala marxistă 112

Jahn, Friedrich Ludwig 38
Jahn, Otto 46, 50
Jena, Universitatea din 287, 313
Joseph, duce de Saxa-Altenburg 21, 23
Joukowski, Paul von 166, 188-189, 244
Kant, Immanuel 53, 58, 108, 126, 144, 317
Kaufmann, Walter 118
Kessler, Harry, conte: administrator al arhivei Nietzsche 297, 311, 313-314; cariera 297; descrierea Cosimei 75; descrierea lui Nietzsche la Vila Silberblick 308-309, 316; educația 297; finanțarea pentru arhiva Nietzsche 304; fuga din Germania 297, 316; influența lui Nietzsche asupra 296-298; înfățișarea 297; părerea despre dominația nazistă asupra arhivei 316; planul pentru monumentul lui Nietzsche 311-312; prima vizită la Vila Silberblick 306-307; publicarea operelor lui Nietzsche 306-307, 311; realizarea măștii mortuare a lui Nietzsche 310; relația cu Elisabeth 306-307
Klingbeil, Julius 246-247, 293-295, 306
Kögel, Fritz 301, 307
Köselitz, Johann Heinrich 131-132, 158, 164-165; *vezi și* Gast
Krieck, Ernst 317
Krug, Gustav 28-29, 31, 44, 93, 123
Krüger, Otto, dr. 149
La Rochefoucauld 143, 145, 154
Langbehn, Julius 289-290, 301
Lange, F.A. 54, 162
Lansky, Paul 223
Leipzig: anticariatul 221; Bătălia de la (1813) 21; bordelul 222; editorii 90-92, 112, 223; Sfânta Treime în 194-195; Wagner, vizita lui 15-18, 56
Leipzig, Universitatea din: doctoratul lui Nietzsche 51-52; Kessler la 296; Societatea Clasicistilor 15, 50; Societatea Filologică 50; studenția lui Nietzsche 15, 18-19, 51-52, 82, 100, 251; studenția lui Wagner 18
Liszt, Franz 60-61, 65, 71, 94, 102, 305
Loën, Baron 96
Lorrain, Claude 206, 265, 305
Lucerna 181-182
Ludovic al II-lea, rege al Bavariei: gusturile arhitecturale 58; moartea 20; planurile arhitecturale 20, 106; portretele și busturile 99, 124; producția *Das Rheingold* 90; proiectul Bayreuth 96, 101, 115, 134-135, 146; reacția la opera lui Nietzsche 132; relația cu Wagner 16, 20, 56-58, 60-61, 90, 94, 101, 106, 115, 124, 134-135, 146
Lugano 83, 88, 151, 253
Luther, Martin 35, 111, 191
Mähly, Ernst 285-286
Maillol, Aristide 311-312
Mann, Thomas 48, 118, 313
Marx, Karl 67
Massini, Rudolf 158
Matejko, Jan 225, 253
Mayer, Robert 162
Mazzini, Giuseppe 82-83, 112, 141

Mendelssohn, Felix 31, 73, 125
 Mendelssohn, Robert von 304
 Mendès, Catulle 74, 274
 Meysenbug, Malwida von: Academia spiritelor libere 169; cercul de la Sorrento 141; Clubul Roman 169-170, 195; educația și stilul de viață 137-138, 268; idealurile revoluționare 137-138; influența 258; în Napoli 141; în Roma 169, 176, 268; înfățișarea 137-138; întâlnirile cu Wagner 146; la Sorrento 142, 146-147, 169, 185; părerea despre Lou 171-173, 187, 189, 206; planurile pentru căsătoria lui Nietzsche 146-147, 170, 214; prima întâlnire cu Nietzsche 138; reacția la *Cazul Wagner* 268; relația cu Nietzsche 146-147, 174, 206, 268, 274; scrierile 137, 141; scrisorile lui Nietzsche 151, 160, 233, 240-241, 268, 328; „spiritele libere” 142, 169, 174, 187, 206
 Möbius, Paul Julius, dr. 24
 Moltke, conte von 83, 253
 Monte Sacro 178-180, 305
 Munch, Edvard 299-300, 312
 Mussolini, Benito 314, 317
My Sister and I (atribuit lui Nietzsche, de fapt o falsificare de Samuel Roth) 117-118
 Napoleon al III-lea 77
 Napoleon Bonaparte 21, 25, 67, 72, 213, 253
 Naumann, Constantin: contractul cu Elisabeth 298; publicarea unor noi ediții 298; tipărirea *Cazului Wagner* 260; tipărirea volumului *Ecce homo* 273, 276; tipărirea volumului *Zarathustra* 223, 295-296; vânzarea operelor lui Nietzsche 303
 Naumburg: apartamentul din Neugasse 25; arhitectura 26-27; Crăciunul la 105, 126, 164; educația lui Elisabeth 119-120; istoricul familiei Nietzsche 21; întâlnirea lui Nietzsche cu Förster 227-228; întoarcerea lui Elisabeth 295, 298-301; întoarcerea lui Nietzsche 291; mutarea la Weimar 304-305; nebunia lui Nietzsche 291, 299; nunta lui Elisabeth 224; oraș-fortăreață 25-26; populația 25; regimentul artileriei de câmp 50; religia 26-27; societatea conservatoare 26-27, 117, 197, 211, 226; școlile 28-29, 33-34, 44, 119; turnul din zidul orașului 159, 164; vizita regelui 27; Weingarten 28-29, 33, 79, 90, 93, 164, 226, 291, 298-301, 304-305
 naziști 297, 314-318; *vezi* și Hitler
 nebunie: ca libertate totală 163; căderea lui Nietzsche la Torino 281-283; Dionysos ca zeu al nebuniei și extazului 86; ideea lui Nietzsche despre simularea nebuniei 286; istoricul familiei lui Nietzsche 24; înaintarea lui Nietzsche spre 162, 210, 218; teama lui Nietzsche de nebunia ereditară 225; tema divinității înnăscute și a nebuniei divine 41
 Nielsen, Rosalie 112
 Nietzsche, arhiva: administratorii 297, 311; șef al arhivei 315; camera din Naumburg 300-302; controlul lui Elisabeth 300-302, 304-305, 307, 311, 312-313, 316; conținutul 300-301, 304, 307-308; coșciugul și slujba de înmormântare ale lui Nietzsche 309-311; designul interior 311; Elisabeth pe catafalc 318; hârtiile de la Sils Maria 307; mutarea la Weimar (Villa Silberblick) 304-307; nazificarea 315-317; pasionații 313-314; postul de editor 298, 301-302, 307, 315-316; saloanele lui Elisabeth 302, 303, 308; vizitatorii 308
 Nietzsche, Auguste (mătușă) 22, 25, 93
 Nietzsche, Carl Ludwig (tată): cariera 21-22, 27, 226; căsătoria 22; fotografia 49; istoricul familiei 21, 24; moartea 23-25, 29, 45, 116, 163; mormântul 221, 310;

muzician 21, 39; opiniile politice 21, 25; certificat de deces 24, 270; relatarea fiicei despre moartea lui 148, 294; sănătatea 23, 24, 45

Nietzsche, Elisabeth (Therese Elisabeth Alexandra [Lama], soră); *vezi* Förster-Nietzsche

Nietzsche, Erdmuthe (născută Krause, bunică) 22-25, 27-28, 119, 220

Nietzsche, Franziska (născută Oehler, mamă): aniversarea de 41 de ani a fiului 227; boala fiului 79, 164; cadourile pentru fiu 93, 249; caracterul 119, 285; casa din Naumburg (Weingarten) 33, 79, 90, 93, 164, 226, 291, 298-301; căsătoria 22; cearta cu fiul 193, 203; credințele religioase 119; custodia fiului 291; descrierea de către fiu 259, 271; educația 22, 304; educația fiului 28-29, 34, 37; educația muzicală 31; finanțele 25, 92-93, 304; finanțele fiului 220, 287, 304; grija față de hârtiile fiului 300-301, 304; îngrijirea fiului 285, 290-292, 295, 301-304; moartea 304; moartea soțului 24; mormântul 310; moștenirea literară a fiului 304; mutarea pe Neugasse în Naumburg 25; mutarea pe Weingarten în Naumburg 33; nașterea fiicei 22; nașterea fiului Friedrich 22; nașterea și moartea micului Joseph 23-24; nebunia fiului 285, 289-292, 302-304; piatra funerară a soțului 221; reacția la căsătoria fiicei 213, 226; reacția la planurile fiicei legate de Paraguay 210, 245, 248, 299; reacția la *Zarathustra IV* 295; reclamată ca îngrijitoare incapabilă 304; relația cu fiica 90, 117, 119-120, 127, 210-211, 304; relația cu fiul 31, 49, 54, 70, 105, 117, 128, 176, 221, 223, 227; scrisorile fiicei 193, 244, 294, 299, 301; scrisorile fiului 78, 114, 142, 227, 242, 276-277; talentul muzical al fiului 31, 126; tutela legală a fiului 295, 304; viața de soție 22-23; viața în Naumburg 26-27

Nietzsche, Friedrich August (bunic) 21, 27

Nietzsche, Friedrich Wilhelm: istoricul familiei 21, 24, 225, 285; nașterea 22; copilăria 20, 23, 25, 30-31; moartea tatălui 24, 29, 31, 116, 164, 218, 270-271; mutarea la Naumburg 25; planurile de carieră 19, 27, 31, 39; școala în Naumburg 28-29, 31, 33-34; matematica 29, 34, 45, 154; la Schulpforta (Pforta) 33, 36-45; înotul 38, 291; lectura 40, 49, 70, 146, 158, 162, 167, 214-215, 258, 281; la Universitatea din Bonn 46, 48-51; se alătură frăției Franconia 46-48; vizita la bordel 47-48, 99, 222; la Universitatea din Leipzig 15, 18-19, 51-52; prima întâlnire cu Wagner 15-18, 51-52; serviciul militar 50-52; apatrid 52, 55, 159; profesor de filologie clasică la Basel 20, 53-55, 65, 82, 89-90, 95, 104-105, 108, 117, 125-126, 155, 159; profesor la *Pädagogium* 52, 127, 140, 215; conferințele 52, 63, 65-66, 79, 81, 94-95, 105, 108, 120-121; vizitele la Tribschen 56-60, 63-65, 69-70, 76-77, 80-81, 88, 90, 97-100, 107; drumețiile pe munte 58, 70, 83, 179-180; experiențele de război 77-80; gravura de Dürer 81, 224, 302; încearcă să fie numit șef al Catedrei de filosofie 82, 89-90; în Alpii italieni 82-84; întâlnirea cu Mazzini 82-83; vizitele la Bayreuth 107, 112, 123, 125-126, 134-6, 138; aniversarea de 30 de ani 126; la festivalul de la Bayreuth 134-137; învoirea de la Basel 140; călătoria la Sorrento 140-142; la Genova 141-142, 168-171; la Sorrento 142-143, 146-147, 149; călătorie la Lugano 151-152; demisia din postul de profesor 159; vânzarea posesiunilor 159, 224; peregrinările prin Europa 160-161, 166-167, 229-230; călătoriile prin Alpi 160; la Sils Maria 166-168, 206-207, 209, 225, 255-256, 258, 262-263, 265, 305; călătoria la Messina 171; la Roma 172, 174-176, 178, 206-208; prima întâlnire cu Lou 174-176; relația Sfintei Treimi 178, 194-195; părăsește Roma 178; urcă pe Monte Sacro cu Lou 178-180, 305; în Lucerna 181-182; fotografia cu Lou și Rée 181-182, 187-188, 214; în Tautenburg 190-193; părăsit de Lou 194-196; cufărul cu cărți („diformitatea”) 206, 217, 224, 230, 249, 276; la Nisa 213-217, 230, 249; la coridă 216; piatra funerară a

tatălui 221; căsătoria surorii 223-225; la Florența 229; inventarul bunurilor materiale 230; la Veneția 241; la Torino 255-256, 263-265; scrisorile halucinante de Crăciun 276-280; criza de la Torino 281-283, 296; nebunia 24, 281-283, 285-292, 294, 302-303, 305, 308-309; drumul până la clinica psihiatrică din Basel 282-283; sosirea la clinica psihiatrică 283-284; raportul clinic din Basel 283-285; transferul la clinica psihiatrică din Jena 285-288; desenele de la ospiciu 181; întoarcerea în casa copilăriei din Naumburg 291-292; tutela legală asupra 295; interesul internațional față de opera lui 295, 297-300; aniversarea de 50 de ani 303; mutarea la Weimar (Vila Silberblick) 304-306; sosirea la Vila Silberblick 305; viața în Vila Silberblick 305, 308-310; aranjamentele funerare 306-307; moartea 310; masca mortuară 310; înmormântarea 310-311; mormântul 310-311; arhiva: *vezi* arhiva Nietzsche; cultul lui 313

casele: casa copilăriei din Röcken 21-22, 25, 302; casele copilăriei din Naumburg 25, 33, 79, 90, 93, 164, 226, 291, 298-301, 304-305; camera din Leipzig 18-19; apartamentele din Basel 108, 117, 120-121, 127-128, 159; camera din Veneția 165; camera din Sils Maria 166, 217, 258, 307; mansarda din Genova 168; *albergo* din Rapallo 197, 203; camera de la Nisa 213, 215, 230, 249; cazarea de la Torino 256, 264-265

concepțiile și ideile: *amor fati* 192, 266, 271, 298, 319, 323; „autodepășirea” 33, 222, 236; „bestia blondă” 237-238, 314, 317; „cutremurul de idei” 113, 130, 312; dualitatea apolinic-dionisiac 75, 85-90, 93, 102-103, 131, 164, 167, 273; eterna reîntoarcere 168, 176, 180, 192, 209, 222, 271; mila ca dușman interior 185, 248, 259, 282; moartea lui Dumnezeu 183-184, 231, 318; morală sclavilor 234, 236, 242, 259; *ressentiment* 235, 241-242, 257, 265-266, 298-299, 319; tarantulele 208, 315; *Übermensch* 202, 222-223, 236-237, 263-264, 298-299, 305, 311, 314-315, 317, 319; voința de putere 232, 236, 239, 250, 263, 298-299, 314, 317, 324

finanțele: administrarea de către Overbeck 160, 213, 249; cadourile 220, 260; carnetele 308; cheltuielile curente 165, 168, 249; cheltuielile de publicare 221, 249, 260; datoriile 48, 220-221; economiile 220; editorul îi datorează bani 220-221; investițiile 220, 249; moștenirea surorii la moartea lui 311; moștenirile 220; pensia de la universitate 159, 220-221, 230, 249, 260, 287; plătește pentru piatra funerară a tatălui 221; redevențele 220, 304; salariul de la universitate 91, 95, 220; taxele pentru clinică 287, 301

înfățișarea: atitudinea 175; bastonul 291, 316; buzele 19, 168; capul înclinat într-o parte 272, 288; cicatricea în urma duelului 47; cozorocul verde 53, 108, 168; forma capului 225; fruntea 20, 310; gemetele 309; greutatea 288; grimasele 275, 288; ținut la pat 309; îmbrăcămintea 16-17, 19, 121, 168, 175, 229, 272; înălțimea 19, 52, 144, 175, 272; îndesat 39; manierat 168, 215; masca mortuară 310; mijloacele de apărare împotriva luminii și electricității 209; mustața 19, 53, 121, 168, 288; neîndemânatic 39; nu îi place să fie fotografiat 132; ochelari cu lentile groase 39; ochelari fumurii 28, 108, 149, 168, 175; ochii 19, 45, 53, 108, 174, 303, 308; părul 39, 121, 175, 310; portretul 312; pretinde că are o înfățișare tinerească 187, 268-269; răgetele 302-303; rigid 19, 44, 286; tăcut 168, 175, 214, 229; urletele 288; vocea 168, 175

muzica: compozițiile 31, 44, 48, 92, 101-102, 105, 126; cumpărarea unui pian 48; dragostea pentru muzică din copilărie 20; improvizațiile 39, 128; interpretările la pian 18, 31, 39, 44, 48, 76, 98-99, 126, 181, 265, 282, 291; lucrările: aranjamentul muzical pentru „O rugăciune către viață” („Imn pentru viață”) 193, 249, 310; *Ecou*

din Ajunul Anului Nou (duet la pian) 92, 102; *Meditația lui Manfred* 102; oratoriul 31; parodia după Offenbach 48; obsesia pentru *Carmen* 170-171, 176, 216, 256; obsesia pentru *Tristan* 18-19, 86, 88, 103, 170, 272; planurile de carieră 19

opiniile: despre antisemitism 135, 203, 221, 228; despre festivalul de la Bayreuth 135; despre inspirație 208-209; despre înăbușirea bolii lanțurilor 248; despre înăbușirea compasiunii 248, 282; despre naționalism 40, 226, 296, 317; despre nebunie 163, 286; despre *Parsifal* 184-185, 257; despre propria divinitate 268-270; despre propria reputație internațională 267, 274; despre război 314; despre religie 31-32, 39-40, 48-49, 127, 155, 206-207, 265-267;

relațiile: boala lanțurilor 117, 193-194, 197, 210, 228, 248, 301; corespondența cu Lou 186-187, 189, 194-195; identificarea ca polonez 225, 253, 271, 274; identificarea cu Antichristul 206, 267, 275; identificarea cu Dionysos 41, 273-275, 278, 280, 282; identificarea cu Don Giovanni 165; influențele 17-18, 53-54, 66, 85, 130, 143-145, 155-157, 204; izolarea 164, 203, 252, 256, 265, 272; întâlnirile romantice 139, 141, 148; misoginismul 176; prietenii 38, 44, 114, 127-128, 132, 181, *vezi și* Gast (Köselitz), Gersdorff, Overbeck, Rohde, Romundt, Salis-Marschlins; problema căsătoriei 114-115, 123, 128, 147-148, 170, 178, 181; relațiile: cu Burckhardt 66-68; cu Cosima 69, 70, 75-78, 90-91, 97-100, 126-127, 253, 272, 278; cu Lou 176-177, 180-182, 190-195, 198, 200, 202, 208-209, 215, 269; cu Malwida 138, 141, 146-147, 171-174, 206, 268, 274; cu mama 31, 54, 117, 164, 193, 197, 203, 210, 223, 271; cu Rée 144-146, 156-157, 169-170, 178, 181-182, 186, 194-195, 204-205, 208; cu Resa 214-218; cu sora 31-32, 117-120, 127, 158, 164, 193, 204-206, 209-210, 213, 224-225, 254, 271, 277, 301; cu Wagner 17-18, 55-59, 63-64, 68-71, 93-96, 99-100, 105-107, 111-112, 123-126, 129-130, 146-150, 155, 157, 164, 171, 185, 253, 257-258, 260; „singurătatea azurie” 209, 213

sănătatea: absențele de la catedră 127; accidentul de călărie 51; ajutorul unui secretar 108, 131, 146, 165-166, 241; amestecul lui Wagner 149-150, 185, 202; automedicația 79, 203, 217; boala cronică 43, 82, 116-117, 127, 131, 146-147, 158, 161, 163-164; criza de la Torino 281-283, 296; demisia pe fondul unei sănătăți precare 159; diagnosticul pus de Lou 178; dieta 162, 224, 229, 254, 271; difteria 79; dizenteria 79; durerile de ochi 33, 108, 217; gândurile de sinucidere 151, 196, 201; glezna scrântită 77; gonoreea 48, 150; icterul 79; insomnia 79, 217; îngrijorat în legătură cu sănătatea mintală 210, 218, 225; migrenele 33, 43, 45, 100, 149, 151; nebunia 24, 281-283, 287-292, 295, 302-303, 305-306, 308-310; ochii sensibili la lumină 43, 108, 160; paralizia 161, 285, 302, 309; pretinde că e sănătos 187, 270-271, 274; problema sifilisului 48, 79, 148-150, 285, 287-288; problemele cu stomacul 43, 79, 217; problemele cu urechile 43; pulsul 213, 253, 284; raportul clinic de la Basel 282-283; schimbările ceasului biologic 254; scrisorile halucinante de Crăciun 276-280; sensibilitățile la electricitate 161, 209; sfatul medicului de a se căsători 147, 150; sfatul medicului pentru problemele cu ochii 149-150, 158; sugestia de *dementia paralytica* 158, 287; tratamentele medicale 43, 79, 108, 116-117; vederea 29, 45, 53, 108, 149-151, 230, 241, 252; voma 43, 79, 217; zona zoster 100

scrierile: aforismele 40, 122, 145-146, 153, 155-156, 162, 194, 198, 260, 300, 313, 321; asistența (dictare) 111-112, 132, 145-146, 165, 183; autobiografia: *vezi Ecce homo*; autobiografice 209; cronicile 94, 103, 114, 164, 240, 250, 270; curriculum vitae 253; editorii și tipografii 90-91, 110, 114, 129, 132, 140, 148, 230, 306, *vezi și* Fritzs, Naumann, Schmeitzner; exemplarele de semnal 156, 223, 250; interzise în Rusia

268; însemnările și carnetele 52, 108, 126, 146, 158, 160, 162, 164, 168, 207, 242, 256-257, 300-301, 307, 314; limba germană 146, 191, 274; mașina de scris 166-167, 169, 204; scrierile timpurii 28-30, 42-44; scrisul de mână 241, 249, 258, 260, 302, 307; stilul 113-114, 122, 131, 162, 191, 219; vânzările 104, 114, 152, 219-221, 223, 230-231, 240, 303; *Amurgul idolilor* 238, 249, 260-262, 265, 281; *Antichristul* 265-267, 273, 307; *Așa grăit-a Zarathustra* 26, 171, 173, 181, 197-204, 206-209, 213-216, 219-223, 225, 230-231, 250, 252, 273, 277, 286, 295-296, 298, 306, 314; *Aurora* 129, 161-163; „Avertisment germanilor” 111-112; „Barcarolă” (poem) 283; „Bocetul” (poem) 166, 208, 216; *Cazul Wagner* 257, 260, 267-268, 298; „Călătorul și umbra sa” 162, 221, 268; „Cântecul de joc” (poem) 208, 216; „Cântecul noptatec” (poem) 208; *Cinci prefețe la cinci cărți nescrise* 105-107; *Considerații inactuale* 109-110, 148, 152, 257; (1) „David Strauss” 110-111, 113-114; (2) „Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață” 112-114, 175; (3) „Schopenhauer educator” 121-122, 126-127, 130-131; (4) „Richard Wagner la Bayreuth” 129-132, 135; (5) „Brăzdarul” 140, 148, 152; *De Theognide Megarensi (Despre Theognis din Megara)* 45; *Despre genealogia moralei* 231, 235, 237-238, 251-252, 255, 257, 265, 298; *Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ* (conferințe) 94-96; *Dincolo de bine și de rău* 85, 230-235, 239, 250-251, 257, 262; *Ditirambi către Dionysos* (poeme) 273-274, 276; „Diverse opinii și aforisme” 162, 221, 268; *Ecce homo* 15, 19, 33, 63, 99, 105, 118, 162, 196, 223, 229, 269-270, 272-274, 276, 283, 293, 306, 312; *Euphorion* 42-43, 93; *Filosofia în epoca tragică a grecilor* 107; *Idile din Messina* (poeme) 171; *Nachlass* (însemnări și schițe) 307-308, 313, 316; *Nașterea tragediei* 66, 70, 81, 84-91, 93-94, 97, 100, 102-105, 108, 112, 128, 130-131, 156, 164, 214, 241, 253, 261, 273, 312; *Nietzsche contra Wagner* 276, 282-283; *Omenesc, prea omenesc* 140, 146, 151-152, 155, 157-158, 162, 164, 182, 185, 195, 221, 223, 232, 251-253, 255, 268; „Pribeagul” (poem) 133; *Știința veselă* 46, 176, 180, 183, 186, 198-199, 201; „Viziunea dionisiacă asupra lumii” 77; *Voința de putere: vezi Voința de putere*

Nietzsche, Joseph (frate) 23-24, 118, 221, 310

Nietzsche, Rosalie (mătușă) 22-23, 25, 93, 220

Nisa: corida 216; cutremurul 230, 249; Pension de Genève 213, 215, 230, 249; planurile de călătorie 276; viața lui Nietzsche la 213-217, 230, 249, 255-256, 264-265; vremea 249

Nordau, Max 225

Nueva Germania: coloniștii 242-248, 293, 295, 298-299; condițiile 245-247, 295; construcția 244; finanțele 243, 245, 293-295, 301; încercările lui Elisabeth de a strânge donații 295; întoarcerea lui Elisabeth 298-299; locul 243; pierderea 295; principiile 241; publicarea *Dezvăluirilor despre... Nueva Germania, din Paraguay* 247; relatările lui Elisabeth despre 244-248, 295; sinuciderea lui Förster 294; sosirea lui Elisabeth 244; termenii închirierii de către stat 243, 245, 293, 295

Oehler, Edmund (fratele Franziskăi Nietzsche) 295-296

Oehler, Franziska: *vezi Nietzsche*

Oehler, Max (verișor al lui Elisabeth Förster-Nietzsche) 315

Ott, Louise 139

Overbeck, Franz: ajutorul dat lui Nietzsche cu finanțele 160, 181, 213, 220, 224, 245, 249, 287, 301; căsătoria 128; donarea scrisorilor lui Nietzsche către Universitatea din Basel 304; exemplarul din *Zarathustra IV* 223; părerea despre *Zarathustra* 219; prietenia cu Nietzsche 108, 117, 127-128, 286; problema manuscriselor nepublicate ale lui Nietzsche 296; reacția la nebunia lui Nietzsche 279-280, 282-

287, 290-291, 300; refuzul de a-i da lui Elisabeth hârtiile lui Nietzsche 301, 303; relația cu Elisabeth 245, 295-296, 301, 303; scrisorile lui Nietzsche 183, 196-197, 202, 219, 227-228, 248, 257, 276-277, 281; ultima vizită la Nietzsche 303; vizita lui Lou 182-183; vizitele lui Nietzsche 181, 194-195

Overbeck, Ida 181-183, 194-195, 213

Pahlen, Isabella von der 141, 148

Paneth, Julius, dr. 214

Paraguay: capitala (Asunción) 242-244; călătoria lui Förster spre 228-229, 241-242; colapsul lui Förster 247; experiențele coloniștilor 242-248; încercările lui Förster de a salva colonia 293; întoarcerea lui Elisabeth din 295, 299; întoarcerea lui Elisabeth în 298; mormântul lui Förster 295, 316; peisajele 242; populația 242-243; proiectul lui Förster de a înființa o colonie 210, 212, 226-227; Războiul Triplei Alianțe 243; râul Paraguay 242-243; sinuciderea lui Förster 294; *vezi și* Nueva Germania

Paraski, Fräulein (învățătoare) 119

Pedro al II-lea, împărat al Braziliei 135

Pforta (Schulpforta): arhitectura 34; boala lui Nietzsche 43; eseurile lui Nietzsche 39-42; lui Nietzsche i se oferă un loc 34; o zi de școală 36-37; părerea lui Nietzsche despre 45; prietenii lui Nietzsche 38-39, 91-92, 108-109; principiile de educație 35-36; procesul de admitere 33-34; raportul medical final al lui Nietzsche 45; religia 39-40, 110, 120; scrierile timpurii ale lui Nietzsche 42-44; studiile lui Nietzsche 37-39, 45, 110, 119, 154; talentul muzical al lui Nietzsche 39, 161; *Valediktionsarbeit* de Nietzsche 44-45

Pilatus, munte 58-59, 70, 124, 178

Pindar 50, 93, 177

Pinder, Wilhelm 28, 29, 44, 123

Platon: atacat în *Amurgul idolilor* 261, 327; atacat în *Dincolo de bine și de rău* 232; cursurile lui Nietzsche 52, 95, 121; despre nebunie 286; influența asupra lui Schopenhauer 53, 232; influența asupra lui Wagner 72; *Legile* 143;

Ploetz, Alfred 264

Prado (criminal) 275, 279

Războiul Crimeii 28

Războiul Franco-Prusac 77-80, 97

Redtel, Anna 44

Rée, Frau (mama lui Paul) 186

Rée, Georg 205

Rée, Paul: abandonarea lui Nietzsche 194-195; aforismele 145-146, 194; aluziile lui Nietzsche la 208; caracterul 144; cariera 143-144; călătoria la Sorrento 141-142; cererea în căsătorie a lui Lou 173-174, 178; credințele 143-145, 184; descrierea de către Lou 186; descrierea lui Nietzsche 175; fotografia cu Lou și Nietzsche 181-182, 187, 214; gelozia 180, 189; influența asupra lui Nietzsche 144-146, 156; îi citește lui Nietzsche 143; în Leipzig 194; în Lucerna 181-182; înfățișarea 144; întâlnirea cu Brandes 252; jocurile de noroc 169, 195; la Genova 169; la Orta 178, 180; la Roma 169-170; la Stibbe 186; părerea Cosimei despre 147, 157; părerea lui Elisabeth despre 204-205, 209; părerea lui von Wolzogen despre 188; planul lui Lou pentru Sfânta Treime 173, 176, 178; plecarea din Roma 178; prima întâlnire cu Lou 169; relația cu Lou 144, 170, 173-174, 186, 189-190, 193-194, 204, 209; relația cu Nietzsche 144, 169, 209, 260; relația Sfintei Treimi 193-195; sănătatea 144; scrierile

141, 143-145; scrisorile lui Nietzsche 181, 196, 205; scrisorile și cărțile poștale către Nietzsche 170, 172, 195; sexualitatea 173-174, 188, 195; transmite cererea în căsătorie a lui Nietzsche către Lou 178; trădarea 202

Richter, Hans 62, 80-81, 92

Riefenstahl, Leni 317

Ritschl, Frau 16

Ritschl, Friedrich: îl recomandă pe Nietzsche ca titular al Catedrei de filologie 51; părerea despre *Nașterea tragediei* 100; părerea despre Nietzsche 100, 116; portretul 93, 100; postul de la Universitatea din Bonn 46; postul de la Universitatea din Leipzig 50; studiile lui Nietzsche 46, 50, 82

Ritter, Karl 61

Riva 164-165

Röcken 21-22, 25, 302

Rohde, Erwin: articolul despre *Nașterea tragediei* 103; cariera 82, 107, 251; corectura 110-111; la Universitatea din Leipzig 15, 82; logodna 132, 138; părerea despre sănătatea mintală a lui Nietzsche 251, 254; prietenia cu Nietzsche 15, 82, 132, 251; reacția la scrierile lui Nietzsche 113, 122, 156; scrisorile lui Nietzsche 92, 111, 132-133; vizitele la Bayreuth 107, 138;

Rohr, Berta 123

Roma: „Clubul Roman” al Malwidei 169-170; casa Malwidei 137, 174, 176, 268; Colosseumul 170, 173-174; istoria 37, 68, 72, 79-80; împrejurimile 206, 208, 305; San Pietro 174-176, 179, 207; vizitele lui Nietzsche 172-176, 178, 206-208

Romundt, Heinrich 15, 108, 110, 117, 127-128, 131

Roscher, Wilhelm 16

Rosenberg, Alfred 316

Roth, Samuel 118

Salis-Marschlins, Meta von 258-260, 263, 278, 304-306

Salomé, Lou: abandonarea lui Nietzsche 194-195; aluziile lui Nietzsche la 208; articolele despre Nietzsche 300; atitudinea legată de sex 173-174, 176-177; campania lui Elisabeth pentru a fi deportată 204, 248; caracterul 169-170, 174; căsătoria 170, 233; cererile în căsătorie 173-174, 178, 181, 233; corespondența cu Nietzsche 186-187, 189-190, 194-195; descrierea făcută de Malwida 172; educația 169; finanțele 178; flirturile de la Bayreuth 188-190; fotografia cu Nietzsche și Rée 181-182, 187-188, 214; interpretarea psihologiei lui Nietzsche 177-178; invitația la Tautenburg 186; istoricul familiei 169; în Leipzig 194; înfățișarea 174-175; întâlnirea cu Brandes 252; întâlnirea cu Nietzsche în Löwengarten 181; la Tautenburg 190-193; mama 169-170, 173, 178, 180, 183, 185-186; părăsește Roma 178; părerea Malwidei despre 170, 173, 187, 189, 206; planul relației Sfintei Treimi 173, 176, 178; prima întâlnire cu Nietzsche 174-176; prima întâlnire cu Rée 169; relația cu Elisabeth 186-190, 209-210, 248; relația cu Nietzsche 177-178, 180-182, 190-195, 209; relația cu Rée 144, 170, 173-174, 186, 189, 193-195; relația Sfintei Treimi 178, 193-194; salonul din Berlin 195; sărutul cu Nietzsche 19, 180; scrierile: „Amărăciunii” (poem) 182; „O rugăciune către viață” (poem redenumit „Imn pentru viață”) 193, 249-250, 310; articolele despre Nietzsche 300; *Friedrich Nietzsche in seinen Werken* 300; roman-à-clef autobiografic 204; scrisorile lui Nietzsche 186-187, 196; trădarea 187-189, 202; urcarea pe Monte Sacro cu Nietzsche 178-180, 305-306; vizita la Bayreuth 184-189, 214; vizita la familia Overbeck 182-183

Scheffler, Ludwig von 120-121
Schiess, doctor 109
Schirnhofer, Resa von 214-218, 225, 258
Schmeitzner, Ernst: antisemitismul 203-204, 219; problemele financiare 220-221; publică *Aurora* 162; publică *Considerații inactuale* 152, 162; publică *Omenesc, prea omenesc* 155-156; publică *Zarathustra* 202-204, 219-220; refuză să publice *Zarathustra IV* 219; relația cu Nietzsche 164, 202-204, 219-221;
Schopenhauer, Arthur: *Considerația inactuală* a lui Nietzsche cu privire la 121-123, 126, 130-132, 289; despre muzică 17, 55; influența asupra lui Nietzsche 17-18, 53-55, 77, 81, 85-87, 140, 143, 258; influențele asupra schimbării de direcție în gândirea lui Nietzsche 53-54, 143-145, 152, 156, 185, 297; *Lumea ca voință și reprezentare* 17, 53, 81, 232; părerea lui Burckhardt despre 66; părerea lui Wagner despre 17, 53-55, 81, 157, 185, 187-188; pe puntea peste vâltoarea devenirii 194; portretul 93; portretul din *Zarathustra IV* 221-222; poziția volumului *Omenesc, prea omenesc* asupra lui 152, 156, 232; prefața lui Nietzsche despre 106
Schrön, Otto von 147, 150
Schubert, Max 294, 298-299
Schwarzerd, Philipp Melanchthon 35
Senger, Hugo von 128
Shakespeare, William 37-38, 75
Sils Maria: părerea lui Nietzsche despre 255-256; peninsula Chastè 263, 307; relicvele cultului Nietzsche 307; „Stânca lui Zarathustra” 167, 217, 259, 263, 307; sugestia pentru locul înmormântării lui Nietzsche 306-307; turiștii estivali 256, 258-260; vizitele lui Nietzsche 166-168, 207, 209, 217, 225, 256, 258, 262-263, 265, 305; vremea 168, 255, 258, 262-263
Societatea Academică din Basel, conferințele lui Nietzsche 94-96, 100
Societatea Colonială Chemnitz 247, 294, 298-299
Socrate 19, 86-87, 131, 261, 310
Solalinde, Cirilio 243
Sorrento 140-142, 146-149, 169, 185, 300
Speer, Albert 317
Spengler, Oswald 315-316
Spir, Afrikan 143
„Stânca lui Zarathustra” 167, 217, 259, 263, 307
Stein, Heinrich von 188-189
Steiner, Rudolf 307-308
Stendhal 143, 215, 258
Strauss, David 49, 109-111, 113-114
Strauss, Richard 306, 313
Strindberg, August 166, 251, 274-275, 278, 299-300
Taine, Hippolyte 215, 250-251, 254, 268, 274, 314
Tautenburg 186, 189-191, 204
Tenichev/Tenișeva, Anna Dmitrievna, prințesă 268, 277
Teutoburg, pădure 161
Theognis din Megara 44-45, 50
Thüringer Wald 26
Tönnies, Ferdinand 209

Torino: călătoriile la 255, 263; criza lui Nietzsche 281-283, 286, 296, 303; funeraliile naționale 272; Galleria Subalpina 256; nunta regală 264; părerea lui Nietzsche despre 256, 264-265, 271, 275-276; peisajele 265, 269; Piazza Carlo Alberto 256, 264; plecarea lui Nietzsche 283, 289, 300-301; porticurile 255-256, 263, 272; vremea 265

Trampedach, Mathilde 128

Turgheniev, Ivan 176, 251

Turina, Carlo, psihiatru 282

Universitatea din Basel: clinica psihiatrică 282-283, 287; demisia lui Nietzsche 159; învoirea lui Nietzsche 140, 158; mărirea salariului lui Nietzsche 95; Nietzsche învoit pentru serviciul militar 77-78; Nietzsche predă la *Pädagogium* 52, 127, 140, 215; pensia lui Nietzsche de la 159, 220-221, 230, 249, 260, 287; poziția lui Burckhardt 66, 120-121, 250; poziția lui Nietzsche ca profesor de filologie clasică 20, 53-55, 82, 89-90, 104, 108, 111, 117, 126, 132, 158; propunerea lui Nietzsche de a fi numit șef al Catedrei de filosofie 82, 89-90

Urusov, prinț 268

Van de Velde, Henry 306, 311

Veneția 165-166, 168, 207

Villiers de l'Isle-Adam, Auguste 73-74

Vischer, Adolf 283-284

Vischer-Bilfinger, Wilhelm 116, 126

Voința de putere: publicarea și editarea de către Elisabeth a însemnărilor și schițelor lui Nietzsche 307, 313, 316; titlul unei lucrări plănuite de Nietzsche 262

Voltaire 143, 152-157, 232

Wagner, Cosima: antisemitismul 147, 157, 158, 224; arhiva Wagner 301, 305; casa din Bayreuth (Wahnfried) 123-124; căsătoria cu von Bülow 61-62; căsătoria cu Wagner 77-78; câinele (Kos) 62; corespondența cu Nietzsche 65, 75, 94, 100, 126-127, 158, 301; credința în supranatural 98; divorțul de von Bülow 65, 69, 77; ficele 60, 64, 97, 127; istoricul familiei 60-61; în Messina 171; în Sorrento 146-148; înfățișarea 61, 73, 75, 97, 134, 169; îngrijorările legate de festivalul de la Bayreuth 133-134; jurnalul 63-64, 75-76, 79, 94, 98, 101, 107, 125, 133, 147-148; moartea 312; moartea lui Wagner 241; nașterea fiului 64; naționalismul 80; organizarea festivalului de la Bayreuth 223-224, 245; părerea despre Rée 147, 157; părerea lui Hitler despre 318; părerea lui Nietzsche despre 63, 272, 278; plecarea de la Tribschen 97-100; proiectul Bayreuth 90; reacția la a doua *Considerație inactuală* 114, 122; reacția la compozițiile muzicale ale lui Nietzsche 92, 101-102; reacția la înamorarea lui Wagner de Judith Gautier 75, 134; reacția la *Nașterea tragediei* 88, 94; reacția la *Omenesc, prea omenesc* 157-158; relația cu Elisabeth 126-127, 158, 187, 267, 301; relația cu Nietzsche 69-70, 75-78, 90-91, 97-100, 105-107, 119, 125, 253; relația cu Wagner 55, 59-62, 75, 78-79, 88, 184, 241, 273; sarcina 62; sărbătorile de Crăciun 76, 81, 92, 105-107; sărbătorile de Paște 98, 107; sfatul pentru Nietzsche 114-115; viața la Bayreuth 100-101

Wagner, Minna 61

Wagner, Richard: accentul 59; activitatea revoluționară 25, 60, 71, 137; amantele 60; antisemitismul 67, 72-73, 96, 212, 224; apără *Nașterea tragediei* 103-104; apelul la Nietzsche să mobilizeze poporul german 111; arhiva 301, 305; bustul 268; cariera 71-72; casa din Bayreuth (Wahnfried) 97, 123-124, 134-135; casa Tribschen 53, 56-59, 74-75, 90, 97-98; căsătoria cu Cosima 77, 78; căsătoria cu Minna 61; câinele (Russ) 62, 69, 97, 123; codrul Thuringiei 26; construcția sălii de operă din Bayreuth

106; corespondența cu dr. Eiser despre problemele de sănătate ale lui Nietzsche 149-150, 157, 185, 187-188, 202, 205; credința în comploturi comuniste 111-112; despărțirea ideologică a lui Nietzsche de 155; educația 18, 64; festivalul de la Bayreuth 134-136, 146; fiicele (Isolde și Eva) 60-62, 64, 127, 188; finanțele 96-97, 106, 146; francofobia 73, 80, 89; influența asupra lui Nietzsche 19, 55; influența lui Schopenhauer 17, 53-55, 81, 157, 185, 187-188; istoricul familiei 60; îmbrăcăminte 56, 69-70, 74-75, 146; în Messina 171; înfățișarea 56, 69, 74-75, 144; la Sorrento 146-149, 185; moartea 202, 241, 257, 314; mormântul 62, 307; Muzica viitorului 55, 60, 81, 103; nașterea 223; nașterea fiului Siegfried 64-65, 90; naționalismul 67, 72, 80, 89, 97, 257; Nietzsche îi dăruiește gravura lui Dürer 81, 224; operele: ciclul *Inelului* 20, 58, 62, 64-65, 71-73, 90, 96, 98, 101, 115, 132-136, 168, 238, 260; *Das Rheingold* 90, 101, 135; *Die Meistersinger* 16-18, 81, 86, 257; *Götterdämmerung* 97, 124-125, 136, 260; *Huldigungsmarsch* 101; *Idila lui Siegfried* 80, 97; *Kaisermarsch* 89; *Parsifal* 149-150, 166, 184-185, 188-189, 257; *Siegfried* 56, 70, 133; *Tannhäuser* 61, 72-74, 125; *Tristan și Isolda* 18, 53, 81, 86, 88, 103, 170, 272, 314; părăsește Tribschenul 97-98; părerea despre Förster 212; părerea despre spiritism 98; piatra de temelie a sălii de operă din Bayreuth 101; portretizarea în *Zarathustra IV* 221-222, 273; pregătirile pentru festivalul de la Bayreuth 125, 132-134; prima întâlnire cu Nietzsche 15-18, 51; proiectul Bayreuth 90-91, 96-97; reacția la a doua *Considerație inactuală* 113, 122; reacția la a patra *Considerație inactuală* („Richard Wagner la Bayreuth”) 132; reacția la a treia *Considerație inactuală* 126; reacția la asediarea Parisului 88-89; reacția la compozițiile muzicale ale lui Nietzsche 92, 101-102; reacția la *Nașterea tragediei* 88, 94, 103-104; reacția la *Omenesc, prea omenesc* 157, 185; reacția la primul festival de la Bayreuth 146; relația cu Cosima 55, 59-60, 65, 75, 78-79, 88, 184, 273; relația cu Judith Gautier 69, 74-75, 134; relația cu Liszt 60-61; relația cu Ludovic al Bavariei 16, 20, 57-58, 60-61, 64, 90, 94, 101, 106, 124, 135, 146; relația cu Nietzsche 20, 63, 93-96, 105-107, 125-126, 132, 146, 148-150, 185, 188, 311; repetițiile pentru *Inelul* 132-134; sănătatea 171; sărbătorile de Crăciun 76, 80-81, 92, 105-106; sărbătorile de Paște 98, 107; scrierile: „Artă și Revoluție” 71; „Asupra destinului operei” 88; „Despre stat și religie” 70; „Iudaismul în muzică” 72; „Opera de artă a viitorului” 71; *Opera și drama* 63; *Țelurile operei* 91-92; scrisorile lui Nietzsche 78-79, 93, 146; sfatul pentru Nietzsche 114-115; sora 16-18, 63; statutul de celebritate 20, 101; stilul de viață 66; viața la Bayreuth 100-101; vizitele lui Nietzsche la Bayreuth 107, 112, 123; vizitele lui Nietzsche la Tribschen 56-59, 63-65, 69-70, 76-77, 80-81, 88-90, 97-100, 107

Wagner, Siegfried: botezul 78; cadourile pentru 101; educația 188; Elisabeth îl îngrijește 127; model pentru picturi 124, 188; nașterea 64, 90; pruncia 69; vârsta tatălui 106

Wagner, Societățile 96, 112, 124, 224, 226

Weimar, Republica de la 315

Weimar: „Atena germanilor” 305; arhiva Goethe 305; arhiva Nietzsche 304-305, 307, 311; galeria lui Kessler 311; Marele Muzeu Ducal al Artelor și Meșteșugurilor 311; peisajul 305, 319-320; sosirea lui Nietzsche 306, 309; Teatrul Național 314; Villa Silberblick 305-309, 311-312, 315, 317, 319; Wagner la 97

Widemann, Paul Heinrich 131, 223

Widmann, J.V. 239, 250, 254

Wiel, Josef, dr. 117

Wilamowitz-Möllendorff, Ulrich von 103

Wilhelm I, kaizer 89, 135, 296

Wilhelm al II-lea, kaizer 274, 296, 311

Wille, profesor 280, 282-283, 285

Wolzogen, Hans von 157, 187-188, 212, 247

Württemberg, suveranul din 135

zoroastrism 199, 231

Zum Schwarzen Ferkel („Purcelușul Negru”) 299

[*](#) Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.

1. Tatăl lui Nietzsche, Carl Ludwig Nietzsche (1813-1849), preot

2. Mama lui Nietzsche, Franziska, născută Oehler (1826-1897)

3. Friedrich Nietzsche la 17 ani. Portretul său de la celebrarea mirului: începutul îndoielii

4. Sora lui Nietzsche, Elisabeth, la 17 ani. Portretul său de la celebrarea mirului: nici o îndoială

6. Cosima Wagner (cca 1870),
la începutul relației lui Nietzsche cu ea

5. Richard și Cosima Wagner (1875), când Nietzsche a început să-i venereze pe amândoi

7. Tribschen, casa lui Wagner. Muntele Pilatus în fundal

8. Capela de pe muntele Pilatus

9. Mult iubitul Sils Maria al lui Nietzsche: „Filosofia trăiește pe piscuri de munți”

10. Autoarea lângă stânca unde Nietzsche a trăit revelația Zarathustra

11. Casa lui Gian Durisch din Sils Maria. Camera lui Nietzsche este în dreapta-sus

12. Lou Salomé, *la femme fatale* care i-a fascinat pe Nietzsche, Rilke și Freud

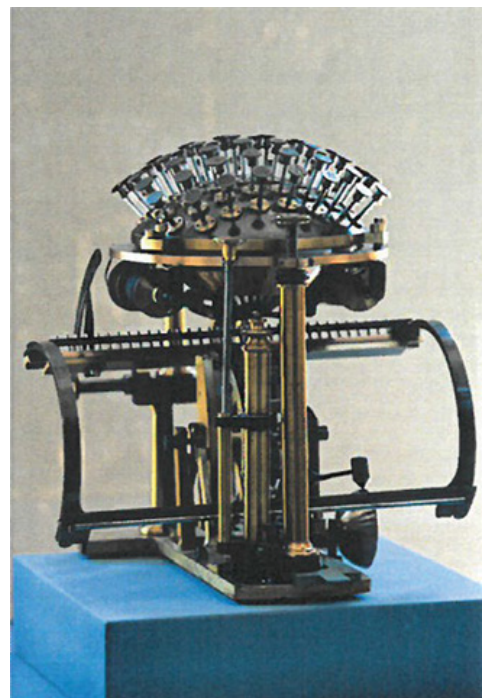
13. „Te duci la femei? Să nu îți uiți de bici!” Lou Salomé ridică biciul asupra lui Nietzsche și a lui Paul Rée

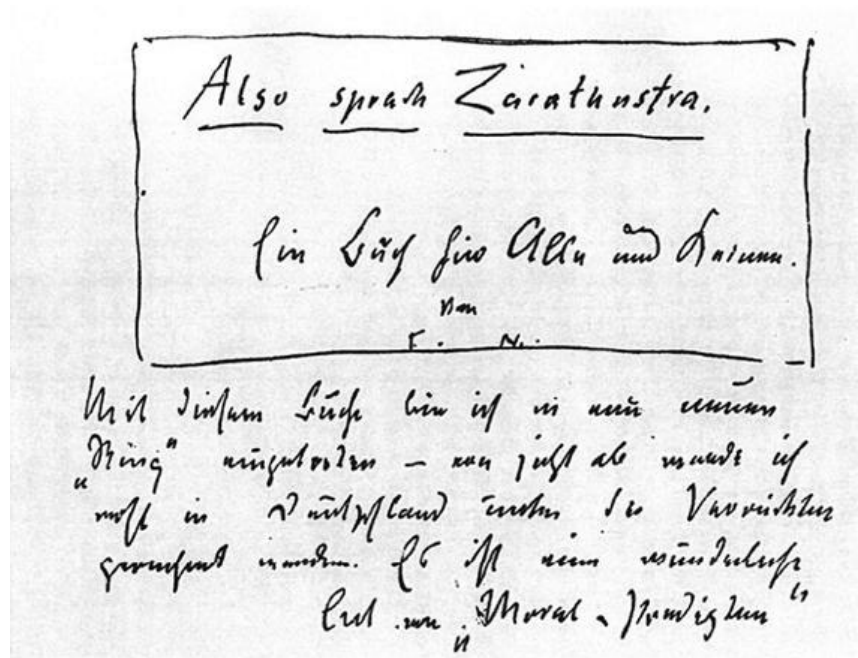
14. Försterhof, Paraguay, de unde Elisabeth Nietzsche își conducea colonia antisemită

15. Nietzsche în 1882, în deplinătatea puterilor

16. Mașina de scris pe care Nietzsche n-a reușit niciodată s-o stăpânească

17. Nietzsche își anunță cartea *Așa grăit-a Zarathustra* (februarie 1883)

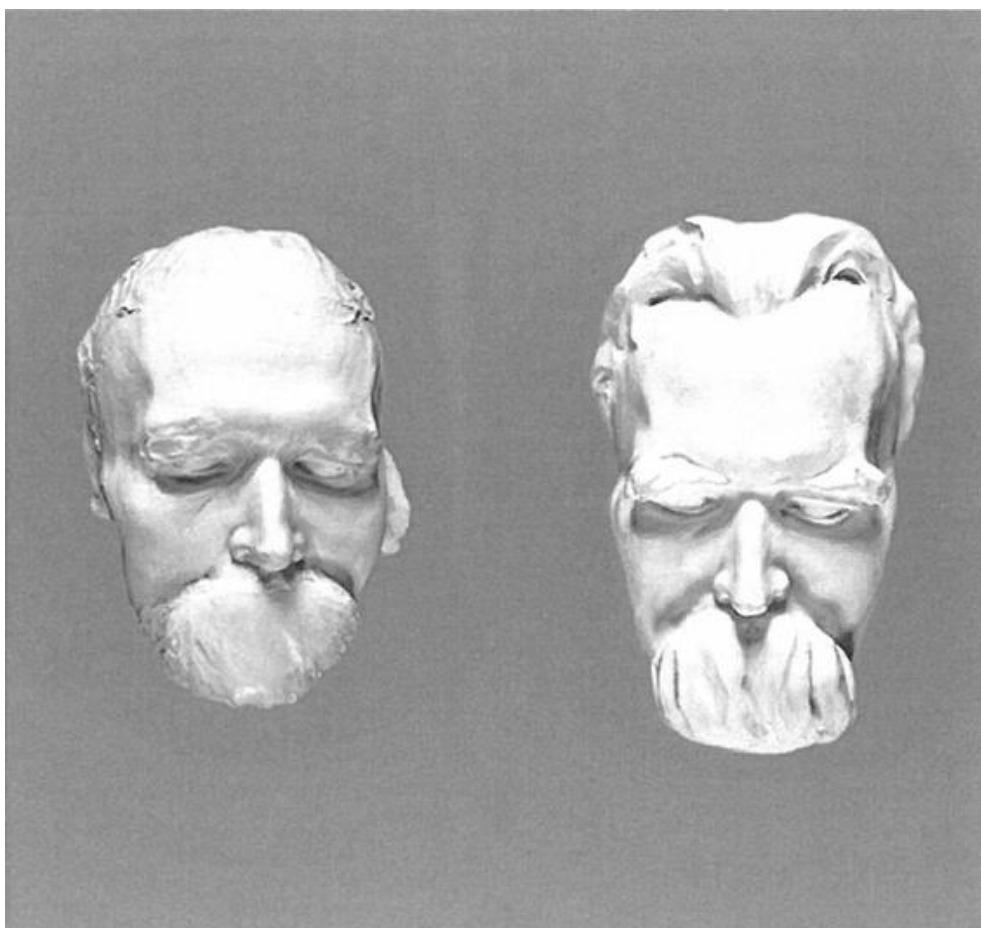
18. Nietzsche nebun în grija mamei sale (1890)

19. Elisabeth pozează iubitoare, aplecată deasupra fratelui său, aflat în mâinile ei

20. Hitler cu o mină tristă la înmormântarea lui Elisabeth

21. Măștile mortuare ale lui Nietzsche. *În stânga, originalul. În dreapta, cea „îmbunătățită” de sora lui, Elisabeth*